عەلی باپیر

خواپەرستیی ئیسلامی

نوزادی

لە ڕۆشنایی قورئان و سوننەت دا

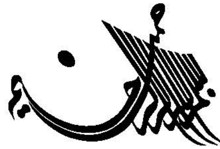
بەرگی دووەم

نوێژ بەرپاکردن

یەکەمین دروشمی خواپەرستیی

بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن

خواپەرستیی ئیسلامیی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەت دا

نوێژ بەرپاکردن

یەکەمین دروشمی خواپەرستیی

www.alibapir.com

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

AliBapir/عەلی باپیر
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net
کوردی - عربي - English

AliBapir
Google Play
App Store

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

خواپەرستیی ئیسلامیی لەبەر ڕۆشـــنایی قورئان و سوننەت دا

بەرگـی دووەم

نوێــژ بەرپـــاکردن

یەکەمین دروشمی خواپەرسـتیی

عەلـی باپیـر

بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن

ناوی کتێب: خواپەرستیی ئیسلامیی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا - بەرگی دووەم
نوسەر: عەلی باپیر
بڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن/ هەولێر
خەت: نەوزاد کۆیی
بەرگ: أمین مخلص
نەخشەسازی ناوەوە: عزالدین محمد
نۆرەو ساڵی چاپ: دووەم ١٤٢٩ك - ٢٠٠٨ز
تیراژ: ١٥٠٠ دانە
سەرپەشتی چاپ: نەهرۆ محمود

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (١٢٦٢) ی ساڵی ٢٠٠٧ دراوەتێ

تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن
هەولێر- شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
ت : ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٣٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨
مۆبایل : ٢٢ ٥١ ٤٦٠ ٠٧٥٠ - ٩١ ٧٢ ١٣٨ ٠٧٧٠
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

چاپکردنی پێشووی کتێبەکانم بە نرخ بەگوێرەی توانا و هەلومەرجی ئەو ڕۆژگارە بوو.

وە ئیتر بوو هیوادارم وابوو شێوەی چاپکردنێکی وای بۆ بڕەخسێ کە مایەی بەهرە لێوەرگرتنی زیاتری خوێنەرانی بدا. جا سوپاسی خوای بەخشەر دەکەم لە خۆشینگەی تەفسیر بەو کارە هەڵستی. خوا بەرەکەتی بخاتە ئیش و کاریانەوە و کۆمەکیان بێت، منیش سوپاسیان دەکەم.

علی باپیر

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله محمد وصحبه وآله

بەندە د. عەلی باپیر ، بەڕێز مامۆستا مخلص و

نووسینگەی تەفسیرم تەخویل کرد بۆ چاپ و

بڵاوکردنەوەی کتێبەکانم ، خوا بەرەکەت و پیتی زیاتر

بخاتە ئیش و کاریانەوە .

وە جگە لەوان هیچ کەسێکی تر مافی چاپ و

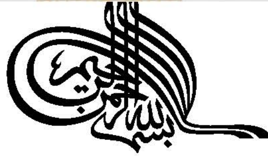
بڵاوکردنەوەی کتێبەکانی بەندەی نیە .

ع

عەلی باپیر

١١ ربيع الثاني ١٤٢٦

٢٠٠٥/٥/١٩

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱرْكَعُوا۟
وَٱسْجُدُوا۟ وَٱعْبُدُوا۟ رَبَّكُمْ وَٱفْعَلُوا۟
ٱلْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۩ ﴿٧٧﴾ ﴾

(الحج)

پێشـــکەش بێ

بەو نوێژکەرانەی کە نوێژەکەیان لە خوای بــەرزو مــەزنیان نزیــك دەخاتــەوەو، لــە هەرچــی خراپەیــە دووریان دەخاتەوەو، بە هەرچــی خەســڵەتی جــوانو پەسندە دەیانڕازێنێتەوەو، لە هــەموو مانــدوویتیو شەکەتییو بێزارییەك دەیانحەسێنێتەوە.

پێشـەکی چاپی دووەم

الحمدلله رب العالمين والصلاة والسلام على المبعوث رحمةً للعالمين محمد وآله أجمعين

خوێنەری بەڕێز!

ئەم کتێبە کە بەرگی دووەمی (خواپەرستیی ئیسلامیی)یە بۆ توێژینەوە لەبارەی گەورەترین و گرنگترین دروشمی خواپەرستیی کە (نوێژ بەرپاکردن)ە تەرخان کراوە.

جا لە سۆنگەی ئەوەوە کە ئێمە لە دوو توێی باس و بابەتەکانی ئەم کتێبەدا بە تێروتەسەلی لەبارەی گەورەیی و پلەوپایەو بەرهەمی نوێژ بەرپاکردنەوە دواوین، لێرەدا بە پێویستی نازانم لەوبارەوە بدوێم و هەر بەکورتی دەڵێم:

فەرموودەی خوای بەرزو بێوێنە: ﴿... فَٱعۡبُدۡنِي وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكۡرِيٓ ١٤﴾ طه، واتە: دەجا بمپەرستەو نوێژ بۆ یادکردنی من بەرپا بکە!

وە فەرمایشتی بەرزو پیرۆزی: ﴿...وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۗ ٤٥﴾ العنكبوت، واتە: وە نوێژ بەرپابکە بێگومان نوێژ -خاوەنەکەی- لە هەرچی خراپەو سەرپێچی یە دەگێڕێتەوە.

بەڵێ ئەم دوو فەرمایشتەی خوای پەروەردگار (سبحانه وتعالی) ئەوە دەگەیەنن کە:

نوێژ بەرپاکردن گەورەترینو چاکترین جۆری خواپەرستییەو مرۆڤ بەخواوە پەیوەست دەکاتو لە هەموو خێرو چاکەیەکی نزیكو لە هەموو خراپەو ناشەرعییەکیشی دەپارێزیو وەدوور دەخات!

بەڵام دەبێ وریا بین مەبەست هەموو نوێژێكو هەر نوێژکەرێك نیە، بەڵکو مەبەست نوێژی ڕاستەقینەو نوێژکەری ڕەسەنە!

سا خوا (عزّو جلّ) بمانکاتە نوێژکەری ڕەسەنو خاوەنی نوێژی ڕاستەقینە.

٩ ی ربيع الثاني
٢٦ / ٤ / ٢٠٠٧
هەولێر

ڕێ خۆشکردن

خوێنەری بەڕێز ئەم بەرگی دووەمە لەم باسانەی خوارەوە پێك هاتوە:

باسی یەکەم: دەستنوێژ گرتن، کە لە حەوت بڕگەدا دەیخەینەڕوو.

باسی دووەم: تەیـممومم، کە لە پێنج بڕگەدا باسی دەکەین.

باسی سـێیەم: نوێژ بەرپاکردن: یەکەمین دروشمی خواپەرستیی.

خـاڵی یەکەم: نوێژ چیە؟

خـاڵی دووەم: پلەو پایەی نوێژ.

خاڵی سێیەم: مەبەستی بەرپاکردنی نوێژ.

خاڵی چوارەم: حوکمی کردنو نەکردنی نوێژ.

خاڵی پێنجەم: بەرپاکردنی نوێژ چیەو چۆنە؟!

خاڵی شەشەم: چۆن نوێژ بەرپادەکەی؟!

خاڵی حەوتەم چەند کورتە باسێك دەربارەی نوێژ.

خاڵی هەشـتەم: بەرهەمی نوێژ بەرپاکردن.

www.alibapir.com

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

عەلی باپیر/AliBapir
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir
archive.org/details/@alibapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net
کوردی - عربي - English

AliBapir
Google Play
App Store

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

باســی یەکـــەم

دەســتنوێــژ گــرتن

خوا پشتیوان لەم حەوت بڕگەیەی خوارەوەدا بــە کــورتییو گوشــراویی باســی دەستنوێژ دەکەین:

یەك: دەستنوێژ چیەو چۆن دەگیرێ؟!

دوو: فەرزەکانی دەستنوێژ.

سێ: سوننەتەکانی دەستنوێژ.

چوار: هەڵوەشێنەرەوەکانی دەستنوێژ (نواقض الوضوء).

پێنج: دەستنوێژ بۆچیو چی پێویستە؟

شەش: دەستنوێژ بۆچیو چی سوننەتە؟

حەوت: چەند وردە تێبینیەك دەربارەی دەستنوێژ.

www.alibapir.com

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

AliBapir/عەلی باپیر
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

AliBapir
Google Play
App Store

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

یەك: دەستنوێژ چییەو چۆن دەگیرێ؟!

خوای بە بەزەیی‌و بەخشەر فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ...﴾ (٦) المائدة ، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە هەرکاتێك بۆ نوێژێ هەڵسان: ڕووتان‌و دەستانتان هەتا ئانیشکانتان بشۆن، وە دەستی تەڕ بەسەرتاندا بهێنن، وە لاقەکانتان تا گوێزینگانتان بشۆن.

بەڵێ دەستنوێژ کە لە زمانی کوردیدا تەرجەمەی وشەی (وضوء)ە (وضوء)یش لە ئەسڵی زمانی عەرەبیدا مانای: چاکیی‌و جوانیی‌و پاکیی (الحسن والجمال والنظافة) دەگەیەنێ‌و لە زاراوەی شەرعیشدا بریتییە لە شۆردنی دەم‌و چاوو هەردووك دەستی‌و دەستی تەڕ بەسەردا هێنان‌و شۆردنی هەردووك پێیەکان[1].

بۆ چۆنیەتی دەستنوێژ گرتنیش دەقی سوننەت زۆرن کەئەمە یەکێکیانە:

*** (عن حمران مولى عثمان بن عفان أنه رأى عثمان دعا بِوَضوء فأفرغ على يديه من إنائه فغسلهما ثلاث مرات، ثم أدخل يمينه في الوضوءِ ثم تمضمض واستنشق واستنثر، ثم غسل وجهه ثلاثا، ويديه إلى المرفقين ثلاثا، ثم مسح برأسه، ثم غسل كل رجلٍ ثلاثا، ثم قال: رأيت النبّي ﷺ يتوضأ نحو وضوئي هذا، وقال: من توضأ نحو وضوئي هذا ثم صلى ركعتين لا يحدِّث فيهما نفسه غفر الله ما تقدم من ذنبه)** متفق عليه، واتە: (حمران) کۆیلەی ئازادکراوی (عثمان بن عفان) گێڕاویەتیەوە کە (عثمان)ی -خوا لێی ڕازی بێ- بینیوە داوای ئاوی[2] دەستنوێژی کردوە، (دەڵێ) جا لە دەفرەکەی ئاوی بە هەردووك دەستی دا کردو

---

١) بڕوانە: (المعجم الوسيط) ص ١٠٣٨.

٢) وشەی (وَضُوء) ناوە بۆ ئەو ئاوەی دەستنوێژی پێ دەگیرێ.

سێ جاران شۆردنی، پاشان دەستی ڕاستی خستە ئاوەکەوەو پاشان ئاوی لە زاریو لە لووتی وەرداو ڕۆی کردەوە، ئنجا سێ جاران دەمو چاوی شۆرد، هەروەها هەردووك دەستی تا ئانیشکەکانی -شۆری-، پاشان دەستی تەڕی بەسەریدا هێنا، ئنجا هەر لاقێکی (مەبەستی پێ یەتی) سێ جاران شۆرد، ئنجا گوتی پێغەمبەرم ﷺ دی دەستنوێژێکی وەك ئەوەی منی گرتو فەرمووی: هەرکەسێك دەستنوێژی وەك ئەوەی من بگرێو دوو ڕکات بکات کە دالْغەی تیایاندا نەبێ، لە گوناحی پێشووی دەبوردرێ.

شایانی باسیشە سەرنجی ئەو دەقانەم داوە کە لە بارەی دەستنوێژگرتنەوە هاتوون لەو فەرموودەیەی سەرێ کۆکەرەوە (جامع)تر گشتگیر (شامل)ترم تێیاندا نەبینیوەو مەگەر چۆن دەنا تێکڕای فەرزو سوننەتەکانی دەستنوێژی کۆکردوونەوە، بۆیە بۆ ڕوونکردنەوەی چۆنیەتی دەستنوێژگرتن بەو فەرموودەیە واز دێنین.

دوو: فەرزەکـانی دەسـتنوێژ:

زانایـانی سـوننەتو شـەرع (علمـاء الـسنة والـشرع) دەربـارەی فـەرزەکانی دەستنوێژ گرتن رایان جیاجیایە، بەڵام ئەوەی زۆربەی هەرەزۆریان لەسەری کۆکنو بەڵگەی بەهێزیش پشتگیری دەکات ئەو رایەیە کە دەڵێ فەرزەکانی دەستنوێژ ئەم شەشەن:

١- نیازو مەبەست هەبوون: کە لە باسی خۆشۆردنیشدا روونمان کردەوە لە نیەتی نوێژ بەرپاکردنیشدا بە وردیو بە ڕوونی دەتوێژینەوە.

وە فەرزبوونی نیەت بۆ هەرکام لە خۆشۆردن (الغسل)و دەستنوێژو تەیـەمموم ڕای: (زهرة و ربيعة ومالك و ليث و شـافعي وأحمـد وأسـحاق وأبـو ثـور وأبـو عبيد و داوود الظاهري)یەو کەمێکیش لە زانایان گوتوویانـە نیـەت مـەرجو فەرز نیە[1]، بەڵام ڕایەکەیان بێهێزەو ئەوەش کە دەڵـێن مـادام لـە ئایـەتی دەستنوێژو فەرموودەکانیشدا بە ڕاشکاویی باس نەکراوە بەڵگەیە لەسەر فەرز نەبوونی! بەوە وەڵام دەدرێتەوە کە هەم ئایەتەکەو هەم دەقـەکانی سـوننەتیش ناڕاستەوخۆ ئاماژەیان پـێکردوە، چونکــە (إذا قمـتم إلى الـصلاة) وە (دعـا بِوَضوءٍ) حەتمەن نیازو مـەبەستیان لەگەڵدایـە، ئنجـا مـادام ئێمـە دەقێکـی گشتی (نص عام)ی وەك فەرموودەی: (إنما الأعمال بالنّيات)مان هەیە، ئـەوە پێویستە تێکڕای کردەوە باشەکانی پێ بگرینەوە مەگەر بەڵگەیەکی شـەرعی ڕوونو بێ چەندو چوون هەڵباوێررێنو جیا بکرێنەوە.

---

[1] بڕوانە: (المجموع) ج١، ص٣٧٤، ئەوانەش کە بە فەرزو مەرجی نازانن (أوزاعـي وسـفيان الثـوري وأبو حنيفة)ن، بەڵام بۆ تەیەمموم بە فەرزی دەزانن.

٢- <u>شۆردنی ڕوو (غسل الوجه):</u> کە دەقی ئایەتی دەستنوێژو فەرموودەی زۆریش بە ڕاشکاویی باسیان کردوە، بۆیە تێکڕای زانایان لەسەری یەکدەنگن[١].

سنووری ڕوو (دەموچاو)یش بەباری درێژیدا لە کۆتایی سنووری نێوچەوان (تەوێڵ) تا نووکی چەناگە (ذقن)و، بەباری پانییشدا لە گوێی ڕاستەوە بۆ هی چەپە[٢].

٣- <u>شۆردنی هەردووك دەستەکان:</u> ئەمیش وێڕای بەڵگەی ڕوونی قورئانو سوننەت یەکدەنگی (إجماع)ی زانایانیشی لەسەرە[٣]، بەڵام پێشخستنی دەستی ڕاست بەیەکدەنگی زانایان سوننەتەو فەرز نیە[٤]، وە زۆربەی هەرەزۆری نیزیك بەیەکدەنگی زانایان ڕایان وایەکە ئانیشك (مرفق)یش لەگەڵ دەست (ید) دایەو شۆردنی فەرزە[٥]، چونکە وێڕای دەلالەتی ئایەتی[٦] دەستنوێژ، ئەم دەقەش لەوبارەوە بەڵگەیەکی ڕوونە:

* (عن نعيم بن عبدالله المجمر قال: رأيت أبا هريرة يتوضأ، فغسل وجهه فأسبغ الوضوء، ثم غسل يده اليمنى حتى أشرع في العضد، ثم يده اليسرى حتى أشرع في العضد، ثم مسح رأسه، ثم غسل رجله اليمنى حتى أشرع في

---

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ، ص٤٣١.

٢) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٢٤٣١، وە بڕوانە: (المغني) ج١ ص٩٦.

٣) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٤٤٤، وە بڕوانە: (المغني) ج١ ص١٠٧، بەڵام دەڵێ هەندێك لە زانایان شۆردنی ئانیشك بە فەرز نازانن.

٤) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٥) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٤٤٧.

٦) چونکە وشەی (الی) هەم بە مانای: (لەگەڵ: مع) هاتوە، هەم بەمانای: (هەتا ئەو شوێنە)ش، جا ئەگەر بە مانای یەکەمیان بەکارهاتبێ ئەوە دەلالەتەکەی ئاشکرایەو ئەگەر بە هی دووەمیش بێت هەروایە، چونکە کە تۆ دەڵێی: (قطعت أصابعه من الخنصر إلى المسبحة) ئەوە هەموو کەس دەزانێ کە هەردووك پەنجەکان لە بازنەی بڕران (قطع)دان. بڕوانە: (المجموع) ج١، ص٤٤٧.

الساق، ثم غسل رجله اليسرى حتى أشرع في الساق، ثم قال: هكذا رأيت رسول الله ﷺ يتوضأ) رواه مسلم، واتە: (أبو هريرة)م بينى دەستنوێژی دەگرت: دەمو چاوی خۆی بە تەواوی شۆرد، دوایی دەستی ڕاستی هەتا گەیشتە قۆڵی شۆرد، پاشان دەستی چەپی هەتا قۆڵی، ئنجا دەستی تەڕی بەسەریدا هێنا، ئەو جار پێی ڕاستی شۆری هەتا گەیشتە لوولاكی، ئنجا پێی چەپی شۆرد هەتا گەیشتە لوولاكی، پاشان گوتی: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی ئاوا دەستنوێژی گرت.

٤- دەستی تەڕ بەسەر داهێنان (مسح الرأس): ئەمەش وێڕای بەڵگەی دەقی قورئانو دەقی سوننەت، یەكدەنگی (اجماع)ی زانایانیشی لەسەرە[١]، بەڵام زانایان لەوبارەوە كە ئایا مەسح كردنی هەموو سەر فەرزە یان نا؟! ڕایان جیاوازە، پاش ئەوەی لەسەر پەسەندو چاكتربوونی مەسح كردنی هەمووی ڕێككەوتوون[٢]، هەرچی زۆربەی جەماوەری زانایانن ڕایان وایە كە مەسح كردنی هەندێكی فەرزەكەی پێ دێتەدی[٣]، جا ئەمانیش دەربارەی دیاریكردنی ئەندازەی ئەو (هەندێك: بعض)ە ڕایان جیا جیایە، كەمێكیش لە زانایان — كە (مالك واحمد)یان تێدان لە قسەی باو (مشهور)یاندا ڕایان وایە كە مەسح كردنی هەمووی فەرزە[٤].

١) بڕوانە: سەرچاوەو بەرگی پێشوو، ص٤٥٥.
٢) بڕوانە، (نيل الاوطار) ج١، ص١٩٢.
٣) تێبینی: هەرچەندە پێشتر ڕای جەماوەرم بەلاوە بەهێزتر بووەو (ترجيح)م داوە، بەڵام ئێستا پاش سەرنجدانی قسەكانی (ابن تيمية) ئەو قەناعەتەم گۆڕاوەو پێم وایە ئەو ڕایە بەهێزترە كە مەسحی هەموو سەر بە فەرز دەزانێ، بەڵام وەك خاوەنی (المغني) گوتوویەتی پێم وایە مەسح كردن زۆربەی سەر دەكەوێتە بری هەمووی، بڕوانە: ج١، ص١١٢،١١٣. بڕوانە، (المجموع) ج١، ص٤٥٧ تا ٤٥٩، وە بڕوانە: (مجموعة الفتاوى) ج١، ص٧٣ تا٧٦.
٤) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

واش دێتە بەرچاو کە ڕای زۆر بە ڕاست تر بێت، هەرچەندە چاکتر وایەو دووربینی (احتیاط) لەوەدایە کە مەسحی هەمووی هەر بکرێ بۆ دەرچوون لە بازنەی ئیشکالی ڕا جیایی (اختلاف)ی زانایان[1].

هەروەها زانایان لەسەر مەسەلەیەکی دیکەش ڕایان جیاوازە، ئەویش بریتیە لە مەسحی مێزەر (عمامة) کە بێگومان کڵاوو کلێتەو هەرشتێکی دیکەش کە سەری پێ دادەپۆشرێ دەگرێتەوە[2].

بەشێکیان کە (عروة بن الزبير و شعبي و نخعي و قاسم و مالك و شافعي)یان لەنێودان وەك (إبن المنذر) گێڕاویەتەوە، لە: (علي بن ابي طالب و جابر وإبن عمر)یشەوە خوا لێیان ڕازی بێ گێڕاویەتەوە، ڕایان وایە کە ئەگەر پێشەسەر (ناصية)ی مەسح بکات ئەوە باشە، بەڵام ئەگەر بێتو پێشەسەری لەگەڵ مەسح نەکات ئەوە مەسح کردنی سەرداپۆشەرەکەی بە تەنیا فەرزی سەر مەسح کردنی پێ نایەتەدی[3].

بەشێکیشیان کە (ابوبكر الصديق وعمر وانس بن مالك و ابو امامة وسعد بن ابي وقاص وابو الدرداء) -خوا لێیان ڕازی بێ- و(عمر بن عبدالعزيز و مكحول و حسن و قتادة و اوزاعي و احمد واسحاق وابو ثور و ثوري)یان لەنێودان، ڕایان وایە بە تەنیا دەستی تەڕ بەسەر داپۆشەردا هێنان فەرزی مەسحی سەرکردن دێتەدی، هەرچەندە هەندێکیان ئەوەیان بە مەرج گرتوە کە ئەو سەرداپۆشەرە لەسەر پاکی (طهارة) بووبێ و، هەندێکیشیان دەڵێن مەرجە کە ئەو سەرداپۆشەرە لە جۆری ژێر چەناگەدار (محنك) بێت، واتە بەشێکی

١) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٤٦٠، وە بڕوانە: (فتح الباري) ج١، ص٣٩٣.
٢) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٤٦٣.
٣) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٤٦٤.

کەوتبێتە ژێر چەناگەوە، بەشێکیشیان هیچ کام لەوشتانەیان بە مەرج نەگرتوەو پێشم وایە هیچ کام لەو دوو مەرجە بەڵگەیەکی ئەوتۆیان لەسەرنیە[1].

دیارە پیاوو ئافرەتیش لەم مەسەلەی مەسح لەسەر داپۆشەرو هەموو مەسەلەکانی دیکە مەسحی سەرکردنو سەرجەم دەستنوێژیشدا جیاوازیان نیەو وەك یەکن[2].

ئێستاش با چەند دەقێکی سوننەت لەبارەی مەسحی سەرکردنەوە بێنینەوە، سەرەتا ئەم دەقە دەربارەی چۆنیەتی مەسح کردنی سەر دێنینەوە:

* (**عن عبدالله بن زيد ان رسول الله ﷺ مسح راسه بيديه فاقبل بهما وادبر، بدأ بمقدم رأسه ثم ذهب الى قفاه ثم ردهما الى المكان الذي بدأ منه) رواه احمد والبخاري ومسلمو مالك واصحاب السنن**، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بە هەردووك دەستی مەسحی سەری کرد بردنیە پێشو گێرانیەوە دواوە، لە پێشەسەریەوە دەستی پێکرد ئنجا بەرەو پشتی ملی بردن، پاشان گێڕانیەوە بۆ ئەو شوێنەی کەلێیەوە دەستی پێ کردبوو.

ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە کە مەسح کردنی مێزەر، یان هەر داپۆشەرێکی دیکەی سەری پیاوانو ئافرەتان، فەرزی مەسح کردنی سەر (مسح الراس)ی پێ دێتە دی، کە ڕای ژمارەیەکی زۆر لە هاوەڵانی بەڕێز خوا لێیان ڕازی بێو زاناو پێشەوایانی دیکەیەو واش پێدەچێ کە لە ڕایەکەی دیکەش بەهێزتر بێت:

---

١) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٢) بڕوانە: سەرچاوەو بەرگی پێشوو، ٤٦٧، چونکە هەموو یاسا شەرعییەکان مەگەر بە بەڵگەیەکی ڕوون تایبەت بکرێن بە پیاوان، یان ئافرەتانەوە، ئەگەر نا لە ئەسڵدا خوای کاربەجێو دادگەر بۆ هەردوو ڕەگەز (جنس)ی نێرو مێی ناردوون.

* (عن بلال قال: رأيت رسول الله ﷺ مسح على الخفين والخمار) رواه مسلم وأصحاب السنن الاّ ابوداود، مەبەست لە (خمار)یش هەر مێزەرە[1]، واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی دەستی تەڕی بەدوو خوففەکانو مێزەردا هێنا.

* (عن ثوبان قال: بعث رسول الله ﷺ سرية فاصابهم البرد، فلما قدِموا على رسول الله ﷺ امرهم ان يمسحوا على العصائب والتساخين) رواه ابوداود والحاكم واحمد وصححه الحاكم وقال الذهبي صحيح على شرط مسلم، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ کۆمەڵێکی ڕەوانە- ی جیهاد – کردو سەرما کاری تێکردن جا کاتێك هاتنەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێ‌کردن کە لەسەر (مێزەرەکانو خوففەکان)[2]- یان – مەسح بکەن.

٥- <u>شۆردنی هەردوو پێ‌یەکانو گوێزینگەکانیان</u> : بەڵگەی ئەمیش سەرەڕای دەقی قورئانو دەقی سوننەت یەکدەنگی زانایانی ئیسلامە[3] بێجگە لە: (شیعە) کە پێیان وایە مەسح فەرزە نەك شۆردن، وە (إبن جرير الطبري) کە ڕای وایە بابای دەستنوێژگر سەرپشك (مختار)ە لە نێوان شۆردنو مەسح کردندا، وە هەندێك لە ظاهرییەکان کە هەرکام لە شۆردنو مەسح کردنیان بە پێویست داناون[4].

ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت لەسەر فەرزبوونی شۆردنی پێ‌یەکان:

* هەرکام لە (ابو هريرة)و (عبدالله بن عمرو بن العاص) خوا لێیان ڕازی بێ گێڕاویانەتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ کەسانێکی بینیوە کە دەستنوێژیان گرتوەو پاژنەی پێیان دیاربووە کە ئاوی پێ نەکەوتوەو تەڕ نەبووە، بۆیە

---

١) بڕوانە: (المعجم الوسيط) كلمة (خمر).
٢) چونکە (عصائب) بریتیە لە (عمائم) و (تساخين)یش (خفاف)ە.
٣) بڕوانە: (المجموع) ج١، ص٤٧٦.
٤) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

فەرموویەتی: (ویل للأعقاب من النّار) رواه البخاري ومسلم واحمد واصحاب السنن الا الترمذي وغيرهم، واتە: سزای سەخت بۆ پاژنە پێیەکان لە ئاگر - ی دۆزەخ-.

* هەروەها (عمر بن الخطاب) خوا لێی ڕازی بێ گێڕاویەتەوە: (ان رجلاً توضأ فترك موضع ظفر على قدميه فأبصره النبّي ﷺ إرجع فاحسن وضؤك) رواه مسلم والدارقطني والطبراني، واتە: پیاوێك دەستنوێژی گرتبوو بەڵام هێندەی شوێنی نینۆکێکی بەسەر پێیەکانییەوە هێشتبۆوە، جا پێغەمبەر ﷺ دیتی‌و فەرمووی: بگەڕێوە دەستنوێژەکەت بەچاکی بگرە.

* هەرکام لە (ابو هريرة)و (عمر بن عبسة) -خوا لێیان ڕازی بێ- یەکی لە فەرموودەیەکی درێژدا لە پێغەمبەری خواوە ﷺ گێڕاویانەتەوە کە پاش دەستنوێژگرتن‌و شۆردنی هەرکام لە ئەندامەکان، گوناحەکان لادەچن‌و ئەو ئەندامە لێیان پاك دەبێتەوە جا لە باسی شۆرینی پێیەکانیشدا بە هەمان شێوە، فەرموویەتی: پاش شۆردنیان لە هەمو ئەو گوناحانە کە لە سۆنگەی (ڕۆیشتن)یانەوە بۆیان کردوویانە پاك دەبنەوە، شایانی باسیشە کە هەرکام لەو دوو فەرموودانە (مسلم) گێڕاونیەوە.

بەڵگەی شۆردنی گوێزینگەکانیش وێڕای پێیەکان بێجگە لە دەلالەتی ئایەتی دەستنوێژ وەك لە باسی شۆردنی دوو دەستەکاندا ئاماژەمان پێکرد، چەندان فەرموودەش بەڵگەینی کە یەکێکیان ئەو فەرموودەیە کە (مسلم) لە (نعيم بن عبدالله)ەوە گێڕاویەتەوەو پێشتر هێناومانەو تەرجەمەمان کردوە.

ئەوانەش کە ڕایان وایە فەرزی پێیەکان مەسح کرانە نەك شۆردن، یان ڕایان وایە هەردووکیانە، یان بابای دەستنوێژگر سەرپشکە، بەهێزترین بەڵگەیان ئەوەیە کە وشەی: (وارجلکم) بەژێر (کسرە)ی لامی (أرجلکم)

خوێندراوەتەوە کەواتە پێویستە یان دروستە کە مەسح بکرێ، چونکە (عطف) دەبێتەوە بەسەر (وامسحوا برؤسكم)!

زۆربەو[1] جەماوەری زانایانیش چەند وەڵامێکیان داونەوە کە ئەم سێیە بەهێزترینیانن:

<u>یەکەم</u>: وەك چۆن (أرجلَكُم) بە ژێر خوێندراوەتەوە بەسەر (فتح)یش خوێندراوەتەوە، جا خوێنرانەوەی بە (سەر) هیچ ئیشکالی تێدا نیەو دەق (نص)ە لەسەر شۆردن، خوێندنەوەی بە (ژێر)یش لە سۆنگەی نیزیکیو دراوسێیەتی یەوە لەگەڵ وشەی: (برؤسكم) کە لە زاراوەی زمانی عەرەبیدا پێی دەگوترێ: (جره الجوار)، وە لە زمانی عەرەبی دا بە گشتیو لە قورئانیشدا بە تایبەت شتی وا هەیە، وێنەی قورئان:

﴿إِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ﴾ (هود- ٢٦) وێنەی زمانی عارەبیش: قسەی شاعیر:

لم يبق إلا أسير غير منفلت   وموثق في عقال الأسر مكبول

کە لە ئایەتەکەدا وشەی (اليم) لەبەر دراوسێیەتی (يوم) ژێردار بووەو، لە شیعرەکەشدا وشەی (موثق) کە (معطوف)ە بۆ سەر (أسير)و دەبووایە بۆردار (مضموم) بێت، ژێردار (مخفوض)کراوە بەهۆی نزیکی لە وشەی (منفلت)ەوە.

<u>دووەم</u>: هەردووك خوێندنەوە (قراءة) ژێرداراو سەردار وەك یەکن، بەڵام سوننەت شۆردنی زاڵکردوە بەسەر مەسحکردنداو ئیحتمالی مەسحکردنی نەهێشتوە.

---

١) هەرسێك وەڵامەکان (نووی) هێناونی لە: (المجموع شرح المهذب) ج١، ص٤٨١، ٤٨٠دا، هەروەها بۆ بەرپەرچ دانەوەی ڕایەکانی جیا لە ڕای جەماوەرو زۆربە، بڕوانە: (الروضة الندية) ج١، ص٧٠ تا٧٢، وە بڕوانە: (مجموعة الفتاوى) ج٢١، ص٧٧ تا ٨٠.

سێیەم: خوێندنەوەی ژێردار ئەگەر گریمان بەس مەسح بگەیەنێ، مەبەست پێی مەسحی سەر خوفف‌و گۆرەوی‌یەو، خوێندنەوەی (منصوب)یش بۆ ئەوەیە کە شۆردن بگەیەنێ لەکاتی نەبوونی خوفف‌و گۆرەویدا[1].

٦- ڕەچاوکردنی ڕیز (ترتیب) لە کردەوەکانی دەستنوێژدا: ئەمیان زانایان تێیدا جیاوازن، بەشێکیان کە جگە لە: (عثمان وإبن عباس) خوا لێیان رازی بێ، (قتادة وأبو ثور وأبو عبيد وإسحاق بن راهويه و شافعي وأحمد) لە ڕای باو (مشهور)یدا لەنێویان دان، بە فەرزو، بەشێکیشیان کە وەك (نووي) لە (بغوي)یەوە هێناویەتی زۆربەی زانایان‌و جگە لە (علي وإبن مسعود) خوا لێیان ڕازی بێ، (سعيد بن المسيب وحسن وعطاء ومكحول ونخعي وزهري و ربيعة وأوزاعي وأبو حنيفة ومالك وداوود الظاهري ومزني وإبن المنذر)یان لە نێودان بەس بە سوننەتی دەزانن‌و دەڵێن فەرز نیە[2].

بەڵام وا پێ دەچێ ڕای یەکەم بەهێزتربێ، چونکە:

أ- ئایەتی دەستنوێژ دەلالەتی لەسەر دەکات کە خوای پەروەردگار مەسحی سەری خستۆتە نێوان شۆردنی دەست‌و پێیەکانیەوە، ئەگەر ڕیز پێویست

---

١) هەروەها ئەوە کە خوای کاربەجێ سنوور (حد)ی شۆردنی پێیەکانی دیاری کردوە کە هەتا پشت گوێزینگەکانە، دیسان بەڵگەیە لەسەر فەرزبوونی شۆردن چونکە مەسح کردن بە هیچ مەزەبێك ناگاتە پشت گوێزینگ! بەڵکو بەس پشتی پێیە کە مەسح دەکرێ، هەر بۆیەش کە شیعەکان بۆ ئاراستەکردنی ڕایە هەڵەکەیان ناچاربوون بڵێن گوێزینگ (كعب) لە پشتی پێیە!! بەڵام بێگومان ئەو ڕایە پێچەوانەی دەقی قورئانە کە وشەی (كعب) بە دووان (مثنى) هێناوەو فەرموویەتی: (وارجلكم الى الكعبين) کەواتە هەر پێیەك دوو (كعب)ی هەیە نەك یەك، وەك (مرفق) بۆ دەست، دیسان وشەی (كعب) شتی مەیلەو خڕ دەگەیەنێ، هەر بۆیەش بە کچۆڵەی تازە مەمك کردوو دەگوترێ (كاعب) کۆیەکەی (كواعب) وەك خوای پەروەردگار فەرموویەتی: (وكواعب اترابا) النبأ، جا دیارە گوێزینگ کە لەملاولای پێیەکانن مەیلەو خڕن، نەك پشتی پێ کە مەیلەو درێژو پانە!!

٢) بڕوانە: (المجموع) ج١، ص٥٠٥، ٥٠٦.

نەبووایە، خوای پەروەردگارو کاربەجێ مەسحی سەرکردنی نەدەخستە نێوان دوو ئەندامی شۆراوەوە.

ب- دەلالەتی چەندین فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ کە باسی دەستنوێژ گرتن دەکەنو سەرجەمیان ڕیز (ترتیب)یان ڕەچاو کردوە.

ج- فەرموودەی: (نبدأ بما بدأ الله به) رواه مالك وأحمد وأصحاب السنن، إلا النسائي، واتە: (بەوە دەست پێدەکەین کە خوا لێیەوە دەستی پێکردوە) کە لە کاتی هاموشۆی نێوان صەفاو مەڕوەداو سەرکەوتنە تەپۆلکەی صەفادا فەرموویەتی، بەڵام بەڕای زۆربەی هەرەزۆری زانایان ئەو جۆرە دەقانە هەرچەندە هۆیەکەیان تایبەتە بەڵام حوکمەکەیان گشتی‌یە.

لە کۆتایی فەڕزەکانی دەستنوێژیش دەڵێین:

ئایەتی دەستنوێژ هەرکام لەو شەش فەڕزانەی دەستنوێژگرتنی تێدان، بەم شێوەیە:

یا أیها الذین آمنوا:

١- إذا قمتم إلی الصلاة (نیازو مەبەست).

٢- فاغسلوا وجوهکم (شۆردنی دەمو چاو).

٣- وأیدیکم إلی المرافق (شۆردنی هەردووك دەست وێڕای ئانیشکەکانیان).

٤- وامسحوا برؤوسکم (دەستی تەڕ بەسەردا هێنان).

٥- وأرجلکم إلی الکعبین (شۆردنی هەدووك پێو گۆزینگەکانیشیان).

٦- (ترتیب) (ڕیزبوونی کردەوەکان وەك لە ئایەتەکەدا هاتوە).

سێ: سوننەتەکانی دەستنوێژ

سوننەتەکانی دەستنوێژ کە دەقەکانی سوننەتیان لەسەرن و زۆربەی زانایان لەسەریان ڕێککەوتوون، ئەمانەن:

١- ناوی خوا هێنان لەسەرەتاوەو بەر لە دەستپێکردن، واتە: گوتنی: (بسم الله) یان (بسم الله الرحمن الرحيم)، زۆربەی زانایان بە سوننەتی دەزانن، بەڵام لە (مالك) گێڕراوەتەوە کە گوتوویەتی: موباحە، یان بیدعەیە[1]!

بەڵام ڕای زۆربە لە ڕاستییەوە نزیکترە کە دەڵێن سوننەتەو چەند دەقێکی سوننەتیشی لەسەر دێننەوە کە ئەمە یەکێکیانە:

* (لا وضوء لمن لم يسم الله) يان (لا وضوء لمن لم يذكر اسم الله عليه) رواهما الترمذي وإبن ماجه عن سعيد بن زيد، واتە: هەر کەسێك ناوی خوا نەهێنێ دەستنوێژەکەی بەرنەکەوتوە. (زانایان گوتوویانە مەبەست دەستنوێژی کامڵ و تێرو تەواوە).

جا هەرچەندە (نووی) گوتوویەتی[2]: (وأسانيد هذه الأحاديث كلها ضعيفة) بەڵام هەندێك لە زانایانی دیکە ڕای تریان هەیە، بۆ وێنە (أحمد شاكر) گوتوویەتی[3]: (والحديث إسناده حسن)، (إبن حجر العسقلانی) گوتوویەتی[4]: (والظاهر أن مجموع الأحاديث يحدث منها قوة تدل على أن له أصلا).

٢- سیواك کردن، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **(لولا أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل وضوء)** رواه مسلم. (پێشتریش باسمان کردوە).

---

١) بڕوانە: (المجموع) ج١، ص٤٠٨، وە (المغني) ج١، ص١١٠-١١١.

٢) بڕوانە: (المجموع) ج١، ص٤٠٤-٤٠٥.

٣) بڕوانە: (المجموع) ج١، ص٤٠٤-٤٠٥، پەراوێزی (المحقق).

٤) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٣- سێجار شۆردنی هەردوودەست هەتا بازنە (رسغ)كانیان، وەك لەو فەرموودانەدا هاتوە كە (عثمان) و (عبدالله بن زید) -خوا لێیان ڕازی بێ- دەربارەی دەستنوێژی پێغەمبەر ﷺ هێناویانەو (بخاريو مسلم) گێڕاویانەتەوە، ئەمەش زانایان لەسەری یەك دەنگن، بەلاّم ئەگەر دەستنوێژگرتنەكە دوای لەخەوهەستان بێ، هەندێك لە زانایان ئەو دەست شۆردنە بە فەرز دەزانن[1]، بەڵگەشیان ئەم فەرموودەیە: **(إذا استيقظ أحدكم من نومه فَلْيَغْسِلْهُما قبل أن يدخلهما الإناء ثلاثاً، فإن أحدكم لايدري أين باتت يده)** متفق عليه. عن أبي هريرة، واتە: ئەگەر یەكێكتان لە خەوێ بێدار بۆوە با بەرلەوەی دەستەكانی بخاتە دەفرەكەیەوە (بۆ دەستنوێژ گرتن) سێ جاران بیانشوات چونكە یەكێكتان نازانێ دەستی لە كوێ بووە!

٤- سێجار ئاو لە زارو لووت وەردان، ئەمانیش زۆربەی[2] هەرەزۆری زانایان بە سوننەتو هەندێكیشیان بە فەرزیان دەزانن‌و ڕای جەماوەریش بەهێزترو بەڵگەدارترە[3]، وەك لە فەرزەكانی دەستنوێژدا باسمان كرد، دەقی سوننەتیش لەوبارەوە زۆرن، بۆ وێنە: **(فتمضمض واستنشق من كف واحدة فعل ذلك ثلاثا)** رواه البخاري ومسلم عن عبدالله بن زيد. كە لە وەسفی دەستنوێژ گرتنی پێغەمبەردا ﷺ باسی كردوە، واتە: جا پێغەمبەر ﷺ سێ جاران بە لوێچە ئاوێك ئاوی لە زاریو لە لووتی وەركرد.

١) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص١١٢-١١٣.
٢) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص١١٣-١١٤.
٣) هەندێك لە زانایانیش وەك (أبو حنيفة وسفيان الثوري) بۆ خۆشۆردن بە فەرزو بۆ دەستنوێژ بە سوننەتیان دەزانن، بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٤٢٤-٤٢٥.

٥- پەنجە تەڕەکانی دەست خستنە نێو ڕیشەوە (تخليل اللحية)، ئەمیش زانایان[١] لەسەر سوننەتو پەسەند بوونی یەکدەنگن‌و فەرموودەی زۆریشی لەسەر هەن، بۆ وێنە:

* (عن عثمان رضي الله عنه أنه ﷺ كان يخلل لحيته) رواه الترمذي وقال: حسن صحيح.

تێبینی: دیارە ڕیش ئەگەر تەنك بوو -واتە پێستی تێڕا دەبینرا- زۆربەی زانایان کە (مالك و شافعي وأحمد و داوود الظاهري)یان لە نێودان، دەڵێن: پێویستە دەرەوەو ژێرەکەیشی لەگەڵ دەموچاودا بشۆرێ، بەڵام ئەگەر چڕوپڕ (كثيف، كث) بوو -واتە پێستی تێڕا دیار نەبوو- ئەوە شۆردنی ژێرەوەی پێویست نیەو بەس ڕواڵەتەکەی دەشۆرێ[٢].

٦- پەنجەی تڕ خستنە نێوان پەنجەکانی دەست‌و پێوە، ئەمیش بۆ پەنجەکانی پێ زۆربەی زانایان‌و بۆ هی دەستیش هەندێکیان بە سوننەتی دەزانن‌و، چەند دەقێکیش لەوبارەوە گێڕراونەوە کە زانایان مشت‌ومڕیان لەبارەیانەوە هەیە[٣]، کە ئەمە یەکێکیانە:

* (عن المستورد بن شداد رضي الله عنه قال: رأيت رسول الله ﷺ توضأ فخلل أصابع رجليه بخنصره) رواه أحمد واصحاب السنن إلا النسائي، واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی دەستنوێژی دەگرت پەنجە قلیجەی بە نێوان پەنجەکانی پێیەکانی داهێنا.

* (إذا توضأت فخلل أصابع يديك ورجليك) رواه الترمذي وحسنه.

---

١) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص١١٤.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٤٣٦-٤٣٧.

٣) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص١١٤-١١٥، وە بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٤٨٥-٤٨٧.

٧- سێ جار سێ جار شۆردنی دەموچاوو دەستو پێیەکان، ئەمیش چەندان دەقی سوننەتی لەسەرن کە پێشتر ئاماژەیان پێکراوە، بۆ وێنە: **(فتوضأ ثلاثا ثلاثا)** رواه مسلم عن عثمان.

بەڵام دەربارەی دووبارەبوونەوەی مەسح کردنی سەر، زانایان مشتومڕی زۆریان بووەو زۆربەیان لەگەڵ دووبارەنەبوونەوەینی[١]، کە (إبن تیمیة)ش[٢] پەسەندی کردوەو بەڵگەی چاکیشی لەسەر هێناونەوە، بەشێکیشیان ڕایان وایە کە مەسحی سەریش وەك شۆردنی ئەندامەکان دووبارەو سێ بارەبوونەوەی سوننەتەو چەند دەقێکیشی بە بەڵگە لەسەر دێننەوە، کە ئەمە یەکێکیانە: **(عن عثمان ﷺ أنه توضأ فمسح ثلاثا وقال: رأيت رسول الله ﷺ توضأ هكذا)** رواه أبو داوود بأسناد حسن ورواه البيهقي، وحسنه أبو عمرو بن الصلاح الشهرزوري[٣].

منیش ئەوەندەی سەرنجمدا هیچ کام لەو دوو ڕایەم بەسەری ئەوی دیکەیاندا بۆ هەڵنەبژێررا.

٨- دەستپێکردنی بەلای ڕاست پێش چەپ لە هەموو کردەوەکاندا، چونکە بێجگە لە یاسای گشتی: **(كان يُعْجِبُه التيامن في شأنه كله)** متفق عليه، لە چەندان دەقی تایبەت بە دەستنوێژ گرتنیشدا بەلای ڕاست دەست پێکردن فەرمانی پێکراوە، بۆ وێنە: **(إذا لبستم وإذا توضأتم فأبدأوا بأيامنكم)** رواه أحمد وأصحاب السنن بأسناد جيد، وقال إبن دقيق كما نقل إبن حجر: هو حقيق بأن يصحح[٤].

---

١) بڕوانە: المجموع، ج١، ص٤٩٥-٥٠٠، هەرچەندە (نووی) ڕایەکەی دیکەی پەسەند کردوەو وەسەرخستووە کە (شافعی و داوود و أحمد) لە ڕایەکیدا لەسەرنی.

٢) بڕوانە: (مجموعة الفتاوی)، ج٢١، ص٧٣-٧٦.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٤٩٧-٤٩٨.

٤) بڕوانە هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٤٤٣، پەراوێزی (محقق).

٩- دەست پێداهێنانو لێخشاندن (دلك)ی ئەندامەکانی دەستنوێژ ئەمیش زۆربەی هەرەزۆری زانایان بە سوننەتو (مالك ومزني)یش بە فەرزی دەزانن لە هەرکام لە خۆشۆردنو دەستنوێژ گرتندا[1].

منیش وای بۆ دەچم کە ئەگەر بەبێ دەست لێخشاندن ئەندامەکان تەڕ نەبن فەرزە ئەگەرنا سوننەتە، چونکە تەڕکردنی ئەندامەکان فەرزەو هەر شتێکیش فەرزێك پەکی لەسەری بکەوێ فەرز دەبێ.

١٠- بە دوای یەکدا هاتن (موالاة)ی شۆردنی ئەندامەکان، ئەمیش زانایان لەسەری یەکدەنگن کە سوننەتەو، هەمووشیان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە پێوەخرانو دواکەوتن (تأخر)ێکی کەم لە نێوان شۆردنی ئەندامەکاندا زیانی نیە، هەروەها ئەگەر زۆریش بێ مادام بە عوزرەوە بێ زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە دیسان زیانی نیەو هەندێکیشیان دەڵێن زیانی هەیە[2]، بەلاّم ڕای جەماوەر کە (مالك و ليث و ثوري و شافعي وأحمد و داوود الظاهري وإبن منذر) یان لەنێودان بەهێزترە[3].

١١- دەستی تەڕ بە دەرەوەو نێوەوەی گوێیەکاندا هێنان، ئەمیش سەرجەم زانایان لەسەری یەکدەنگن کە دەبێ یان بشۆرێن، یان مەسح بکرێن، چونکە ئەوانەی کە پێیان وایە گوێیەکان بەشێکن لە دەموچاو، دەڵێن دەبێ وەك ڕوو (وجه) بشۆرێن، ئەوانەش کە دەڵێن: دوو ئەندامی سەربەخۆن، وەك: (شافعي وأبو ثور) یان دەڵێن: بەشێکن لەسەر، کە زۆربەی زانایانو (قتادة وأبو مالك وأبو حنيفة وثوري وأحمد وإبن المبارك وإسحاق)یان لەنێودان، ڕایان وایە کە سوننەتە بەس بە دەستی تەڕ مەسح بکرێن[4].

---

١) هەمان سەرچاوە، ج١، ص٢١٤.
٢) هەمان سەرچاوە، ج١، ص٥١٤.
٣) (ابن تيمية)ش هەر ڕای نابراوی پەسند کردوە، بڕوانە: (مجموعه الفتاوى)، ج٢١، ص٨١-٨٥.
٤) هەمان سەرچاوە، ج١، ص٤٧١-٤٧٥.

دەقی سوننەتیش لەسەر مەسح کردنی گوێیەکان زۆرن، بۆ وێنە: **(عن إبن عباس رضي الله عنه أن النبّي ﷺ مسح برأسه وأذنيه ظاهرهما وباطنهما)** رواه الترمذي وقال، حسن صحيح و روى أبو داوود والنسائي وإبن ماجه وغيرهم مثله، واتە: پێغەمبەر ﷺ دەستی تەڕی بەسەری‌و بەدەرەوەو بە نێوەوەی گوێیەکاندا هێنا.

دوو تێبینی:

١/ زۆربەی هەرەزۆری[1] زانایان رایان وایە کە دەبێ ئەو ئاوەی گوێیەکانی پێ پاك دەکرێنەوە ئاوێکی تازە (ماء جديد) بێت، بەڵگەشیان ئەم دەقەیە: **(عن عبدالله بن زيد رضي الله عنهما أنه رأى رسول الله ﷺ يتوضأ فأخذ لأذنيه ماء خلاف الماء الذي أخذ لرأسه)** رواه البيهقي وقال أسناده صحيح، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بینی، دەستنوێژی دەگرت، جا ئاوێکی دیکەی جیا لەوەی بۆ مەسحی سەری هەڵیگرتبوو، هەڵگرت‌و مەسحی گوێیەکانی پێکرد.

٢/ زانایان پاش یەکدەنگ بوونیان لەسەر ئەوە کە پەسەندە گوێیەکان پاك بکرێنەوە، لەسەر ئەوەیش یەکدەنگ بوون -وەك (طبري) هێناویەتی- کە ئەگەر کەسێك گوێیەکانیشی پاك نەکاتەوە دەستنوێژەکەی هەر دروستە، کەواتە ئەوە کە لە (إسحاق بن راهويه) گێڕراوەتەوە کە مەسح کردنی گوێیەکانی بەمەرجی دروستبوونی دەستنوێژ داناوەو گوتوویەتی هەرکەسێك بە ئانقەست نەیکات دەستنوێژەکەی بەرناکەوێ! وەك (نووي) گوتوویەتی ئیعتباری پێناکرێ، چونکە یەك دەنگی(إجماع)ی زانایانی پێش کەوتوە[2].

---

١) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص١١٥، وە بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٤٧٠.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٤٧٥، (نووي) گوتوویەتی: "وحكى القاضي أبو الطيب وغيره عن الشيعة أنهم قالوا: لا يستحب مسح الأذنين لأنه لا ذكر لهما في القرآن! ولكن الشيعة لا يعتد بهم في الخلاف".

١٢- بە زیادەوە شۆردنی دەموچاوو دەستولاقان، ئەمیش کە زۆربەی هەرە زۆری زانایان بە پەسەندو چاکیان زانیوە[١]، ژمارەیەکی زۆریش دەقی سوننەتی لەسەر هەن، بۆ وێنە:

* (عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: إن أمتي يأتون يوم القيامة غرًا محجلين من أثر الوضوء، فمن إستطاع منكم أن يطيل غرته فليفعل) رواه مسلم، واتە: ئوممەتی من ڕۆژی قیامەتێ بەنێوچاوان سپێتیو دەستو لاق بازوویی دێن بەهۆی دەستنوێژەوە، جا هەرکامێکتان دەتوانێ سپێتیەکەی زیاترو درێژتر بکات با درێغی نەکات.

١٣- زیادەڕۆیی نەکردن لە بەکارهێنانی ئاودا، ئەمیش سەرجەم زانایان لەسەری ڕێککەوتوون، وەك لە باسی خۆشۆردنیشدا ڕوونمان کردەوە، ئەم فەرموودەیەشمان هێنایەوە: (عن أنس رضي الله عنه قال كان النبّي ﷺ يغتسل بالصاع إلى خمسة أمداد ويتوضأ بالمد) متفق عليه، جا ئێمە پێشتر ئەم فەرموودەیەمان تەرجەمە کردوەو باسی ئەندازەی (صاع)یشمان کردوەو لێرە دووبارەی ناکەینەوە مەبەستیش لە (مد) پڕی هەردووك دەستی پێکەوە گیراوی ئینسانێکی میانەیە[٢].

١٤- پاڕانەوە دوای دەستنوێژ، ئەمیش تێکڕای زانایان لەسەر سوننەت بوونی ڕێککەوتوونو چەند فەرموودەیەکیش لەوبارەوە هاتوون، بۆ وێنە:

* (عن عمر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: من توضأ فقال أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأشهد أن محمدا عبده ورسوله إلا فتحت له أبواب الجنة الثمانية يدخل من أيها شاء) رواه مسلم وأصحاب السنن. وزاد

---

١) هەندێکیشیان وەك أبن بطال گوتوویەتی بە سوننەتی نازانن، بە بیانووی ئەوە کە زۆربەی زانایان باسیان نەکردوە (نووي) گوتوویەتی: ﴿مادام فەرموودەی ڕاست (صحیح)ی لەسەر بێ هەر سوننەتە ئەگەر هیچ کەسیش نەیزانیبێ﴾ بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص ٤٩١.

٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٣١٤.

الترمذي في روايته: (اللّهم اجعلني من التـوابين وأجعلـني مـن المتطهـرين)، واتە: هەرکەسێك دەستنوێژ بگریو بڵێ: شایەدی دەدەم کە بێجگە لـە خـوا هـیچ پەرسـتراونینو تەنیایـەو هـیچ هـاوەڵی نـین، وە شـایەدی دەدەم کـە موحەممەد بەندەو ڕەوانەکراوی ویی‌یە، ئەوە مسۆگەر هەر هەشت دەرگاکانی بەهەشتی بۆ ئاوەڵا دەکرێنو لە هەر کامیانەوە حەز بکات دەچێتە ژووری.

(ترمذي) ئەمەشی زیاد کردوە: ئەی خوایە بــمگێڕە لـە بـاش گـەڕاوانو بــمگێڕە لە پاك بووەوان.

١٥- دوو ڕکـات نوێـژی دەسـتنوێژ، لەوبارەشـەوە فـەرموودە زۆرن، یـەکێکیان ئەوەیـە کـە لـە خـاڵی یەکـەم (دەسـتنوێژ چـی‌یـە، وە چـۆن دەگـیرێ؟)دا هێناومانەو (بخاريو مسلم) لە (حمران مولى عثمان‌بن عفـان)ەوە - خوا لێـی ڕازی بێ- گێڕاویانەتەوە.

چوار: هەڵوەشێنەرەکانی دەستنوێژ (نواقض الوضوء)

زانایان دەربارەی ئە شتانەی کە دەبنە هۆی هەڵوەشانەوەو شکاندنی دەستنوێژ مشتومڕو ڕاجیایی (إختلاف)ی زۆریان بووە، بەڵام زۆربەی هەرە زۆریان لەسەر ئەم چوارەی خوارەوە ڕێککەوتوونو واش پێ دەچێ جگە لەو چوارە شتەکانی دیکە بەڵگەیەکی ئەوتۆیان لەسەر نەبێ:

١- <u>**هەرشتێك لە پاشو پێش (الدبر والقبل) بێتەدەری:**</u> چەندان دەقی ڕاستو ڕاشکاوو (صحيح وصريح) ئەوە دەگەیەنن کە هاتنەدەرەوەی هەرشتێك لە پێشو پاشی ئینسان دەستنوێژی پێ دەشکێ، وە زۆربەی[1] هەرەزۆری نزیك بە یەکدەنگی زانایان لەسەر ئەو مەسەلەیە کۆکن، ئەمەیش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّن الْغَآئِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء...﴾(النساء- ٤٣) کە بێگومان میزو پیسایی دەگەیەنێ.
* **(عن عبد اله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه قال: شكي إلى النبّي ﷺ الرجل يخيل إليه أنه يجد الشيء في الصلاة؟ فقال: لا ينصرف حتى يسمع صوتاً أو يجد ريحاً)** متفق عليه، واتە: سکاڵا برایە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لەوبارەوە کە کابرا وادەزانێ کە لەنوێژێدا هەست بەشتێك دەکات؟ فەرمووی: با هەتا دەنگێگ نەبیستێ یان بۆنێك نەکات نوێژەکەی بەجێنەهێڵێ.

---

١) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص١٦٠، شایانی باسە کە لەسەر میزو پیساییو مەذي و وەدی زانایان یەکدەنگن، بەڵام لەسەر شتە دەگمەنەکان ڕایان جیایە.

دیارە وەك (نووي) گوتوویەتی[1]: مەبەست لە بیستنی دەنگ یان بۆن کردن دڵنیابوونە لە (با) لێبوونەوە، واتە: تڕ (ضراط) وفس (فساء).

وە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ئاشقاو (مذي) فەرموویەتی: (يغسل ذكره ويتوضأ) متفق عليه عن علي رضي الله عنه.

هەروەها (إبن مسعود وإبن عباس) خوا لێیان رازی بێ گوتوویانە: (في الودي الوضوء) رواه البيهقي.

٢- نوستن، خەوتن: زانایان دەربارەی شکانو نەشکانی دەستنوێژ بە هۆی نووستن (نوم)ەوە ڕاجیایی (اختلاف)ی زۆریان هەیە[2]:

هەندێکیان پێیان وایە نووستن بە موتلەقی دەستنوێژ دەشکێنێ کە هەرکام لە (اسحاق بن راهويه وابو عبيد والمزني وإبن حزم)[3] یان لە نێودان، هەندێکیشیان ڕایان وایە کە هیچ جۆرە خەوێك دەستنوێژ ناشکێنێ، کە هەرکام لە (ابو موسى الاشعري وسعيد بن المسيب وابو مجلزو حميد الاعرج)یان لە نێودان، هەندێکیشیان کە (مالكو احمد)یان لە نێودان ڕایان وایە کە خەوتنی زۆر دەستنوێژ دەشکێنێ، بەڵام هی کەم نایشکێنێ، زۆربەشیان کە (ثوري وإبن المبارك وشافعي) و (احمد) لە ڕایەکیدا لە نێویاندا هەن، هەروەها (ابو حنيفة و داود)یش ڕایان لێیانەوە نزیکە، دەڵێن: ئەگەر شێوەی خەوتنەکە بە جۆرێك بێت کە بابای نووستوو ژێرەوەی خۆی لە زەوی چەسپاندبێو (متمكّن) بێت دەستنوێژی ناشکێ، ئەگەر نا دەشکێ، هەرکام لە (إبن تيمية)[4] و (شوكاني)[1] یش ئەم ڕایەیان پەسند کردوە.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٤-٥.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٢، کەسەرجەم ئەو ڕا جیایی یەم لێوە نەقڵ کردوە.

٣) بڕوانە: (المحلى)، ج١، ص٢١٨، مسالە: ١٥٨.

٤) بڕوانە: (مجموع الفتاوى)، ج٢١، ص٢٢٢-٢٢٤.

منیش پێم وایە کە ئەم ڕایەی دوایی بەهێزترو بەڵگەدارترە وەك ڕوونی دەکەینەوە، وە دەبێتە هۆی کۆکردنەوەو کارپێکردنی سەرجەم فەرموودەکانیش، وە واشی بۆ دەچم کە جیاوازی لە نێوان دانیشتن بە شێوەی خۆ چەسپاندن (علی هیئة المتمکن)و ڕاوەستان (قیام)یشدا نیە وەك هەندێك لە زانایانیش گوتوویانە[٢]، ئەمەش چەند دەقێك دەربارەی بابەتی لێکۆڵراوە:

* **(عن صفوان بن عسال قال: كان رسول الله ﷺ يأمرنا إذا كنا سفرا ان لا ننزع خفافنا ثلاثة ايام ولياليهن الا من جنابة لكن من غائط وبول ونوم) رواه احمد والنسائي والترمذي وصححه**، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردین کە ئەگەر ڕێبوار بووین خوففەکانمان سێ ڕۆژو سێ شەوان دانەکەنین مەگەر بەهۆی لەش پیسییەوە، بەڵام بە هۆی پیسایی‌و میزو خەوتنەوە دایان نەنێین، ئاشکرایە کە ئەم فەرموودەیە هەرچەندە زانایان قسەیان لەسەری هەیە، دەلالەت لەسەر ئەوە دەکات کە نووستنی ئاسایی وەك میزکردن‌و پیسایی کردن دەستنوێژ دەشکێنێ.

* **(عن علي رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: العين وكاء السه فمن نام فليتوضأ)** رواه احمد وابوداود وإبن ماجه، واتە: چاو دەزووبەندی کۆمە، جا هەر کەسێك خەوی لێکەوت با دەستنوێژ بگرێتەوە، وشەی (وكاء) بەو دەزوو بەندە دەگوترێ کە زاری کوندەو مەشکەو شتی وای پێ دەبەسترێ، وشەی (سه)یش ناوە بۆ کۆم (دبر)ی ئینسان.

دیارە ئەم دوو فەرموودەیەی کە ڕابردن بەڵگەن لەسەر دەستنوێژ شکان بە خەوتن، بەڵام چەند فەرموودەیەکی دیکەش هەن دەریدەخەن کە هەموو خەوتنێك دەستنوێژ ناشکێنێ‌و چەمك‌و واتای گشتی ئەو فەرموودانە تایبەت

١) بڕوانە: (نيل الاوطار) ج١، ص٢٤١.
٢) وەك (ابو حنيفه وداود) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٢.

(تخصيص) دەکەن بە جۆرە نووستنی عادەتی‌یەوە کە ڕاکشانە لەسەر پشت، یان تەنیشت:

*(عن انس رضي الله عنه عن النبّي ﷺ قال: (اذا نعس أحدكم في الصلاة فلينم، حتى يعلم ما يقرأ) رواه البخاري[1]، واتە: ئەگەر یەکێکتان لە نوێژێدا وەنەوزی هاتێ با بخەوێ، تاکو بزانێ چی دەخوێنێ.

لەم فەرموودەیەوە دەزانرێ کە خەوتنی کەم دەستنوێژ ناشکێنێ، ئەگەر نا پێغەمبەری خوا ﷺ ڕوونی دەکردەوەو ڕایدەگەیاند کە بابای وەنەوزگرتوو (ناعس) دەستنوێژی شکاوەو با بیگرێتەوە.

* (عن أنس رضي الله عنه قال: اقيمت صلاة العشاء فقال رجل: لي حاجة، فقام النبّي ﷺ يناجيه حتى نام القوم او بعض القوم ثم صلوا) رواه مسلم، واتە: قامەت بۆ نوێژی خەوتنان کراو پیاوێك گوتی: ئیشێکم هەیە، جا پێغەمبەر ﷺ هەڵسا بە ئەسپایی دواندی هەتا خەڵکەکە یان هەندێك لە خەڵکەکە خەوتن، پاشان نوێژیان کرد.

* (عن إبن عباس رضي الله عنه قال: إعتم رسول الله ﷺ بالعشاء حتى رقد الناس واستيقظوا ورقدوا واستيقظوا) رواه البخاري، واتە: شەوێك پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی خەوتنانی دواخست هەتا خەڵکی خەویان لێکەوت پاشان بێداربوونەوەو پاشان خەوتنەوەو پاشان بێداربوونەوە.

* (عن أنس رضي الله عنه قال: كان اصحاب رسول الله ﷺ ينامون ثم يصلون ولا يتوضئون) رواه ابوداود وغيره باسناد صحيح، واتە: هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ جاری وابووە خەویان لێدەکەوت پاشان بێ ئەوەی دەستنوێژ بگرنەوە نوێژیان دەکرد.

١) بڕوانە: (فتح الباري)، ج٢، ص٤٢٠.

ئەم چوار دەقەش کە ڕابردن دەریدەخەن کە هەموو جۆرە خەوتن (نــوم)ێـك نابێتە هۆی هەڵوەشاندەوەی دەستنوێژو، ڕوونی دەکەنەوە کە دەقەکانی دیکە کە دەلالەت لەسەر شکانی دەستنوێژ دەکەن بە هــۆی خەوتنــەوە، موتڵــەقی خەوتنیان مەبەست نیە، بەڵکو مەبەستیان خەوتنی ئاسایی (نوم عــادي)یــە، وەك چۆن فەرموودەکانی دوایی مەبەستیان لــە خــەوتن، جــۆرە خــەوتنێکی تایبەتی‌یە، کە بریتیە لەوەی بابــای نووستوو بە شــێوەیەك بخــەوێ کــە خــۆی قایم کردبێت‌و ئیحتمــالی دەســـــتنوێژ شــکانی بــەهۆی (بــا) لێبوونــەوەوە زۆرکەم بێتەوە.

دیارە بەم شێوەیەش ســەرجەم فــەرموودەکان کــۆ دەبنــەوەو یــەکتر تــەواو دەکەن، بۆیەش من ڕاوەستان (قیام)یشم خستە گەڵ جۆرە دانیشتنی چەســپاو (القعود المتمكن)و لەڕای جەماوەری زانایانم زیادکرد، چــونکە وەك چــۆن لــە دەقەکانی سوننەت دا باسی ئەو جۆرە دانیشتنە کــراوە کــە دەســتنوێژی پــێ ناشکێ، بەهەمان شــێوەش باســی ڕاوەســتان (قیــام)یــش کــراوە کــە بابــای خەوتووی بە پێوە وەستاو دیسان دەستنوێژی ناشکێ، کە ئەم فەرموودەیەیە:

* **(عن إبن عباس رضي الله عنه قال: قام رسـول الله ﷺ يعـني مـن الليـل فقمت الى جنبه الايسر فجعلني في شقه الايمـن فجعلـت إذا أغفيـت يأخـذ بشحمة أذني، فصلى إحدى عشرة ركعة) رواه مـسلم**، شەوێك پێغەمبــەری خوا ﷺ هەڵسایەوە، واتە کە شــەو نوێــژ بکــات، لــە تەنیـشـــــتی لای چەپی‌یەوە ڕاوەستام، ئەویش هێنامیە لای ڕاست، ئنجا منیش کە جاروبار چاوم دەچوونە خەوەوە (پێغەمبەر ﷺ) نەرمەی گوێی دەگرتم —و بێـداری دەکردمەوە- وە یازدە ڕکات نوێژی کرد.

٣- **بێهۆش بوون‌و لاچوونی عەقڵ بەهەر هۆیەکەوە بێت**: زانایان[1] تێکڕا لەسەر ئەوە کۆك‌و ڕێکن کە هەرکەسێك بەهەر هۆیەکەوە بێ عەقڵ‌و هۆشی لەلا نەمێنێ، وەك شێتیی، لە خۆچوون، فێگرتن، سەرخۆش بوون، بەنج کران، ئەوە دەستنوێژی نامێنێ، (ابن المنذر)و زانایانی دیکەش یەکدەنگی (اجماع)ی زاناو پێشەوانیان لەوبارەوە نەقڵ کردوە[2]، دیارە بەر لە یەکدەنگی زانایانیش ئەو فەرموودەیەی کە (بخاری ومسلم)[3] لە (عائشه)یان گێراوەتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە نەخۆشی کۆچکردنیدا سێ کەڕەتان لە خۆی چووەو کە بێداربۆتەوە خۆی شۆردوە.. بۆ نوێژ، بەڵگەیە لەسەر دەستنوێژ نەمان بە هۆی لە خۆچوونەوەو، بگرە هەندێکیان ڕایان وایە کە خۆشۆردنیشی لەسەر پێویست دەبێ، بەڵام مادام زانایانی وەك (إبن المنذر) و (إبن الصباغ) یەکدەنگیی زانایانیان لەسەر ئەوە هێناوە کە خۆشۆردنی لەسەر فەرز نیە، قسەکەیان بە ڕیزپەڕ (شاذ) دادەنرێ[4].

٤- **دەست لێدانی ئەندامی زاووزێ (لمس العضو التناسلي)**: زانایان لەوبارەیەوە کە ئایا بەدەست پێکەوتنی ئەندامی جنسی دەستنوێژ دەشکێ یان نا، ڕا جیایی (اختلاف)ی زۆریان هەیە:

جارێ بەشێکیان کە جگە لە (علي وإبن مسعود حذيفةوعمار وإبن عباس و عمران بن الحصين وابو الدرداء) خوا لێیان ڕازی بێ (ربيعة و ثوري وابو حنيفة واصحابه وإبن القاسم وسحنون وإبن المنذر)یان لە نێودان، دەڵێن: بە هیچ

---

١) بڕوانە: (المغنى) ج١ ص١٦٤، کە گووتویەتی: (و زوال العقل على ضربين: نوم وغيره، فاما غير النوم وهو الجنون والاغماء والسكر وما اشبهه من الادوية المزيلة للعقل فينقض الوضوء يسيره وكثيره إجماعا)، وە بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٨.

٢) بڕوانە هەردووك سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ و لاپەڕەکانیان.

٣) بڕوانە (فتح البارى)، ج٢، ص٣٩٩.

٤) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٩-٣٠.

شێویەك دەست پێكەوتنی ئەندامی جینسی دەستنوێژ ناشكێنێ[1]، بەڵگەشیان ئەم دەقەیە:

* **(عن طلق بن علي رضي الله عنهما قال: قدمنا على النبيّ ﷺ فجاء رجل كأنه بدوي فقال: يا نبيّ الله ماترى في مس الرجل ذكره بعدما يتوضأ؟! فقال: هل هو الا بضعة منك!) رواه احمد واصحاب السنن وغيرهم**، واتە: چووینە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لەوكاتەدا پیاوێك هات دەتگوت خێڵەكییە گوتی ئەی پێغەمبەری خوا! ڕات چیە دەربارەی دەستلێدانی پیاو لە چووكی خۆی، پاش دەستنوێژ گرتن؟ فەرمووی: ئایا ئەویش هەر پارچەیەك نیە لەخۆت!

زۆربەشیان كە جگە لە: (عمر بن الخطاب وسعد بن ابي الوقاص وإبن عمر وابوهريرة وعائشة) خوا لێیان ڕازی بێ، (سعيد بن المسيب وعطاء وأبان بن عثمان وعروة بن الزبير و سليمان بن يسار ومجاهد وابو العالية والزهري ومالك و اوزاعي واسحاق وابو ثور و شافعي واحمد والمزني)یشیان لە نێودان، دەڵێن:
ئەگەر بە بەری دەستی دەستی لێ بدات دەستنوێژی دەشكێ، ئەگەر نا ناشكێ، هەندێكیشیان گوتوویانە جیاوازی پشتی دەستو بەری دەست نیە[2].
هەندێكیشیان گوتوویانە ئەگەر بە ئانقەست یان بە ئارەزووەوە بێ دەشكێ، ئەگەرنا ناشكێ.

بەڵگەی ئەوانەش كە دەڵێن: ئەگەر بە بەری دەستی لێ بدات دەستنوێژی دەشكێ، ئەم فەرموودەیەیە:

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٥٢.
٢) بڕوانە: (مجموع الفتاوى)، ج٢١، ص١٣٣، وە بڕوانە: (الوجيز في فقه السنة والكتاب العزيز) تاليف: عبدالعظيم بدوي، ص٣٧.

* (عن بسرة بنت صفوان رضي الله عنها ان النبّي ﷺ قال: اذا مس أحدكم ذكره فليتوضأ) رواه احمد واصحاب السنن وغيرهم، واتە: هەركەسێك دەستی لە چووك (ذكر)ی خۆیدا با دەستنوێژ بگرێتەوە.

منیش وای تێدەگەم كە ئەو ڕایە لە هەموو ڕایەكان ڕاست ترە كە دەڵێ: ئەگەر بە ئانقەستو بە ئارەزووەوە بێ دەستنوێژی دەشكێ ئەگەر نا ناشكێ، وە ئەم ڕایە سەرجەم فەرموودەكانیش كۆدەكاتەوەو كار بە هەموویان دەكات، بەم شێوەیە:

ئەو فەرموودەیەی كە وەڵامی پرسیاری بابای پرسیاركەری خێڵەكی داوەتەوە بۆ حاڵەتێكە كە ئینسان بەبێ ئاگاداریو ویستی خۆی دەستی بەر چووكی (ذكر)ی دەكەوێ، وە فەرموودەكەی دیكەش بۆ حاڵەتێكە كە ئینسان بە ئانقەست (دیارە بە ئانقەستیش حەتمەن ئارەزووی لەگەڵ دایە یان بێ سەلیقەیی یەكی خراپتر لە ئارەزوو) دەستی لێ بداتو هەر ئەسڵی تەعبیرەكەش ئەوەی لێ دەفامرێتەوە: (مَنْ مَسَّ ذكره) كە مسۆگەر دەلالەت لەسەر ویستنو مەبەست (قصد) دەكات.

جا دیارە ئەو دوو فەرموودەیەی هێناومانن‌ەوە تایبەتن بە پیاوانەوە، بۆیە زۆر لە زانایان ڕایان وایە كە ئەو مەسەلەیە ئافرەتان ناگرێتەوە[1]، هەندێكیشیان[2] وەك (شافعي و احمد) ڕایان وایە كە ئافرەتو پیاو لەوبارەوە وەك یەكنو ئەم فەرموودەیەش بە بەڵگە دێننەوە:

* (عن بسرة بنت صفوان ان رسول الله ﷺ قال: اذا مس احدكم فرجه فليتوضا والمرأة مثل ذلك) رواه البيهقي والدارمي وابن حبان[3]، واتە:

١) بڕوانە (المجموع) ج٢، ص٥٥، ئەمە ڕای: (ابوحنيفه و مالك)ە.
٢) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە، وە بڕوانە: (المغنى)، ج١، ص ١٨٦.
٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٥٥، پەراوێزی (محقق).

هەركات یەكێكتان دەستی لە داوێنیدا با دەستنوێژ بگرێتەوە، وە ئافرەتیش هەروایە.

واش پێدەچێ ئافرەتیش هەمان حوكمی پێشووی هەبێت كە هەڵمانبژارد، بەڵام ئەندامی جنسی غەیری ئینسان، ئەوە وەك (ابن تیمیة) گوتوویەتی[1]: زانایان لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە دەست لێدرانی دەستنوێژ ناشكێنێ بە زیندویی بێت یان بە مردوویی، بەڵام (نووي) هێناویەتی كە (عطاء ولیث) ڕایان وایە ئەویش دەستنوێژ دەشكێنێ[2]، بەڵام بێگومان ڕایەكەیان ڕیزپەڕ (شاذ)ە.

ئنجا بۆ دەست دان لە كۆم (دبر)یش، كە مەگەر بە قیاس بۆ سەر (ذكر، فرج) ئەگەرنا هیچ دەقێكی لەسەر نیە، یان مەگەر بگوترێ وشەی داوێن (فرج) ئەویش دەگرێتەوە، ئەوە دیسان زانایان ڕایان جیاوازەو زۆربەیان كە (ابو حنیفة و مالك و احمد) لە قسەیەكیدا، لە نێویان دان، دەڵێن: دەستنوێژ ناشكێنێو، هەندێكیشیان كە زۆربەی شافیعییەكانو (احمد) لە قسەیەكی دا، لە نێویاندا دەڵێن: وەك دەست لە چووك (ذكر)دان ئەویش دەستنوێژ دەشكێنێ[3].

پێشم وایە ڕای یەكەم ڕاستو تەواوەو ئەو جۆرە مەسەلانە بەبێ دەق (نص)ی شەرعیی ئیسپات نابن.

جا خوێنەری بەڕێز!

ئەو چوار شتەی باسكران وەك بۆت ڕوون بۆوە هەركامیان دەقی قورئان، یان سوننەتی لەسەرەو تێكڕا، یان زۆربەی زانایانیش لەگەڵ چەند وردە جیاوازییەك لە بیرو ڕایەكانیاندا لەسەریان پێكهاتوون، بەڵام بێجگە لەو

١) بڕوانە: (مجموعه الفتاوی)، ج١، ص ١٣٣ .

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٥٥.

٣) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

چوارە چەند شتێکی دیکەش هەن کە کەمو زۆر زانایان پێیان وایە دەستنوێژ دەشکێنن، بەڵام وایپێدەچێ بێجگە لەو چوارەی کە باسکران شتەکانی دیکە هیچ کامیان بەڵگەیەکی ئەوتۆی لەسەرنەبێ کەبایی ئەوە بکات ئیسپاتی دەعوای پێبکرێ.

ئەمەش سەرژمێرێکی کورتو خێرای ئەو شتانەی دیکە:

٥- **بەریەك کەوتن (لمس)ی پێستی پیاوو ئافرەت:** کە شەرع زانان بە وشەی (إلتقاء البشرتین)ی ناوی دەبەنو کێشەو مشتومڕی زۆری لەسەرە کە ئەمە کورتەو پوختەکەیەتی[1].

أ- شافیعییەکان ڕایان وایە پێککەوتنی پێستی پیاوو ئافرەتێکی بە یەك شیاو بە موتڵەقیی دەستنوێژ دەشکێنێو بەڵگەشیان ڕستەی: (او لامستم النساء) النساء(٤٣)یە، کە بە: (لمستم)یش خوێندراوەتەوەو دەڵێن مەبەست دەست لێدرانو پێست بەریەك کەوتن (التقاء البشرتین)ە.

ب- بەشێکیش لە زانایان کە (ابو حنیفة وسفیان الثوري)یان لە نێودان دەڵێن: بە هیچ شێوەیەك دەستنوێژی پێ ناشکێو ڕستەی: (او لامستم النساء)ەش بە جوت بوون (جماع) تەفسیر دەکەن.

ج- زۆربەش کە (حمادو مالك ولیث واسحاق) وە ڕیوایەتێکی (ثوري و احمد)یش، لە نێویان دان، دەڵێن: ئەگەر بە ئارەزووەوە بێ دەیشکێنێ ئەگەرنا ناشکێ.

د- (داود الظاهري)یش ڕای وایە کە ئەگەر بە ئانقەست (عمدا) بێت دەشکێ، ئەگەرنا ناشکێ.

واش پێدەچێ ڕای دووەم لە هەموویان بەهێزتر بێت چونکە چەند دەقێك پشتگیری دەکەن، بۆ وێنە:

١) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٣٧-٣٨.

* (عن ابراهيم التيمي عن عائشة رضي الله عنها أن النبّي ﷺ كان يُقبِّل بعض ازاوجه ثم يصلي ولا يتوضأ) رواه ابوداود والنسائي وهو مرسل لان ابراهيم التيمي لم يسمع من عائشة وقال النسائي ليس في هذا الباب احسن من هذا الحديث وان كان مرسلا، و رواه ايضا كل من احمد والترمذي وابن ماجة من طريق عروة بن الزبير[1]، واتە: پێغەمبەر ﷺ هەندێك لە هاوسەرەكانی خۆی ماچ دەكردن، پاشان بێ‌ئەوەی دەستنوێژ بگرێتەوە نوێژی دەكرد.

* (عن عائشة قالت: فقدت رسول الله ﷺ ليلة من الفراش فالتمسته فوضعت يدي على باطن قدميه وهو في المسجد وهما منصوبتان..) رواه مسلم والترمذي، واتە: شەوێك پێغەمبەری خوام ﷺ لەسەر جێگا نەبینی، بۆی گەڕام بینیم لە مزگەوتەو - لە سەجدە دایە- هەردووك پێیەكانی چەقاندوون، منیش دەستم بۆ گێڕاو دەستم لەسەر بەری پێیەكانی دانا..

ئنجا دوای ڕای دووەم، ڕای سێیەم كە ڕای زۆربەی زانایانیشە لە ڕایەكانی دیكە بەهێزترە، بە تایبەتیش كە ڕایەكی میانە (وسط)یەو سەرجەم دەقەكانیش كۆدەكاتەوە، بەڵام پێم وایە ڕای چاكتر ئەوەیە كە بگوترێ: سوننەتەو پەسندە كە بابای بە ئارەزووەوە دەست، یان پێست (بشرة) بە ئافرەتی پێ‌شیاو (اجنبية) كەتوو، دەستنوێژ بگرێتەوە[2].

٦- <u>خواردنی هەر شتێك كە بە ئاگر ئامادەكرابێ وەك گۆشتو بە تایبەتی گۆشتی حوشتر:</u> لەوبارەشەوە زانایان مشتومڕی زۆربەیان بووە، كە ئەمە پوختەی ڕاو بۆچوونەكانیانە[3]:

---

١) بڕوانە: (نیل الاوطار) ج١، ص٢٤٦.
٢) بڕوانە: (مجموعه الفتاوی) ج٢١، ص ١٣٦تا١٣٩.
٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٧٠- ٧٥، وە: (نیل الاوطار)، ج١، ص٢٥٢-٢٥٥.

أ- كە ڕای زۆربەی هەرە زۆری زانایانە كە جگە لە چوار خەلیفە ڕاشیدەكان خوا لێیان ڕازی بێ (ابو حنیفة ومالك وشافعي وثوري واحمد واسحاق)یشیان لە نێودان، دەڵێن: هیچ جۆرە خواردنێك دەستنوێژی پێ ناشكێ، بەڵگەشیان ئەم دەقەیە:

* **(عن جابر رضي الله عنه قال: كان آخر الأمرين من رسول الله ﷺ ترك الوضوء مما غيرت النار) رواه ابوداود والنسائي والبهيقي وإبن حبان وإبن خزيمة وغيرهم باسانيد صحيحة**، واتە: دوایین بڕیاری پێغەمبەر ﷺ لەبارەی ئەو خواردنانەوە كە بە هۆی ئاگرەوە سازدەكرێن، دەستنوێژ نەگرتنەوەیە.

ب- كۆمەڵێكیش ڕایان وایە كە هەر خواردنێك تینی ئاگری گەیشتبێتێ فەرزە بە هۆی خواردنییەوە دەستنوێژ بگیرێتەوە، بەڵگەشیان ئەم فەرموودەیەیە: **(عن ابي هريرة وعائشة وزيد بن ثابت رضي الله عنهم عن النبّي ﷺ توضأوا مما مست النار) رواه مسلم**، واتە: هەر خواردنێك تینی ئاگری گەیشتبێتی (كە خواردتان) دەسنوێژ بگرنەوە.

ج- كۆمەڵێكیش كە (نووي) گوتویەتی ڕای: (احمد واسحاق وابوثور)ەو پەسند كراوی (إبن خزيمة وإبن المنذر)یشە، وە (نووي) خۆیشی هەڵیبژاردوە، دەڵێن: بەس خواردنی گۆشتی حوشتر (جزور) دەستنوێژ دەشكێنێ، بەڵگەشیان چەند فەرموودەیەكە، بۆ وێنە:

* **(عن جابر بن سمرة رضي الله عنه ان رجلا سأل رسول الله ﷺ انتوضأ من لحوم الغنم؟ قال: ان شئت توضأ، وان شئت فلا تتوضأ، قال: انتوضأ من لحوم الابل؟ قال: نعم توضأ من لحوم الابل، قال، اصلي في مرابض الغنم؟ قال: نعم، قال: اصلي في مرابض الابل؟ قال: لا) رواه احمد ومسلم.**

وەك دەبینین پێغەمبەری خوا ﷺ دەستنوێژگرتنەوەی بەهۆی خواردنی گۆشتی مەڕو بزنەوە بە پێویست نەزانیوە، بەڵام بە هۆی خواردنی گۆشتی

حوشترەوە بە پێویستی زانیوە، هەروەها نوێژکردنی لە ئاغەڵی مەڕو بزندا بە دروستو لە ئاغەڵی حوشتردا بە نادروست داناوە.

منیش وای بۆ دەچم ڕای سێیەم زۆر بەهێزە هەرچەندە قەناعەتم هەر بەلای ڕای یەکەمدایە، وە وای تێ دەگەم کە (جابر بن عبدالله) لە خۆوە نەیگوتوە، (کان آخر الآمرین.. الخ)، ئنجا لە ڕاستیدا ئەگەر ئەوەی (جابر بن عبدالله) خوا لێی ڕازی بێ گێڕاویەتەوە، وەك زۆربەی زانایان گووتویانە بە لابەر (ناسخ) دانەنێین، ئەوە بێگومان بەپێی فەرموودەی: (توضأوا مما مست النار) رواه مسلم، پێویستە هەموو ئەو گۆشتو خواردەمەنیانەی کە تینی ئاگریان دەگاتێ ببنە هەڵوەشێنەوەرەوەی دەستنوێژ، نەك تەنیا گۆشتی حوشتر! وە ئەگەر بشگوترێ ئەو فەرمان (امر)ە بۆ (ندب)ە نەك (وجوب)، دەگوترێ، دە مادام وایە با (بانێکەو دوو هەوا) نەبێ‌و فەرمان کردن بە دەستنوێژگرتنە وە بە هۆی خواردنی گۆشتی حوشتریش هەر بە سوننەت دابنرێ.

٧،٨،٩- ڕشانەوەو کەڵەخ شاخ گرتن (الحجامة)و خوێن لێهاتن‌و خوێن ڕاسان:

هیچ کام لەمانە بەڵگەیەکی شەرعی روون‌و بێ چەندو چوونیان لە سەرنیە کە دەستنوێژیان پێ بشکێ ،چ زۆربن چ کەم، (بغوي)[1] وەك (نووي) لێیەوە نەقڵی کردوە گوتوویەتی: ئەمە ڕای زۆربەی هاوەڵان‌و شوێنکەوتوان (الصحابة والتابعين)ە خوا لێیان ڕازی بێ، وە ڕای: (مالك وشافعي وربيعة و ابوثور و داود)ە، هەندێکیش کە (ابو حنيفة وثوري واسحاق و اوزاعي واحمد)و وەك (خطابي) گوتوویەتی: زۆربەی شەرعزانان (فقهاء)یشیان لەنێودان، ڕایان وایە کە، هەر کامێکیان دەستنوێژ دەشکێنێ، وە کۆمەڵێك دەق (نص)یشیان لەوبارەوە هێناون، بەڵام (ابوبكر بن المنذر) گوتوویەتی[2]:

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٦٥.

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٦٩.

(لا وضوء في شيء من ذلك لأنى لا أعلم مع من أوجب الوضوء فيه حجة)، واتە: هیچ کام لەو شتانە دەستنوێژگرتنیان پێویست نیە، چونکە ئەوەی دەستنوێژی بۆ ئەوشتانە پێویست کردوە هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە شك نابەم!! (نووي)یش دەربارەی ئەم قسەیەی (إبن المنذر) گوتوویەتی: (هذا كلام إبن المنذر الذي لاشك في إتقانه وتحقيقه وكثرة إطلاعه على السنة ومعرفته بالدلائل الصحيحة وعدم تَعَصُّبِهِ) واتە: ئەمەی ڕای (إبن المنذر)ە کە هیچ کەسێك گومانی لە وردەکاریو پشکنینو شارەزایی زۆری دەربارەی سوننەتو زانیاری لەبارەی بەڵگە ڕاستو دروستەکانەوە نیە، وێڕای دەمارگیر (متعصب) نەبوونی[1].

۱۰- **دوو دڵیی (شك) پەیدابوون دەربارەی شکانو نەشکانی دەستنوێژ:** ئەمیش زۆربەی[2] هەرە زۆری زانایان ڕایان وایە کە هیچ زیانی نیە بۆ دەستنوێژ چونکە هەر شتێك لەسەر یەقین بنیات نرابێ بە گومان هەڵناوەشێتەوە (اليقين لايزول بالشك) و ئەم بنچینەیەش تێکڕای زانایان لەسەری یەکدەنگن، پێغەمبەریش ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **(اذا وجد احدكم في بطنه شيئا فاشكل عليه أخرَجَ منه شيء ام لا؟! فلا يخرج من المسجد حتى يسمع صوتا او يجد ريحا)**[3] **رواه مسلم والترمذي عن ابي هريرة رضي الله عنه**، واتە: ئەگەر یەکێکتان لە زگیدا هەستی بە شتێك کردو کەوتە گومانەوە داخۆ هیچی لێ دەرچووە یان نا؟! با لە مزگەوتێ نەچێتە دەرێ هەتا دەنگێك دەبیستێ یان بۆنێك دەکات.

---

۱) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

۲) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج۱، ص۲۵۵-۲۵٦.

۳) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم) ج۲ ص۱٤٥۳، (نووي) لەوبارەوە گوتویەتی: (هذا الحديث اصل من اصول الاسلام وقاعدة عظيمة من قواعد الفقه وهي ان الاشياء يحكم ببقائها على اصولها حتى يتيقن خلاف ذلك ولا يضر الشك الطاريء عليها).

ئنجا وەك (نووي)یش گوتوویەتی زانایان بنــچینه (قاعـدة)ی ناوبراویــشیان هەر لەم فەرموودەیەوە وەرگرتوە[1].

١) بڕوانه: (شرح صحيح مسلم)، ج٢، ص١٤٥٣.

پێنج: دەستنوێژ بۆچی و چی پێویست دەبێ؟!

لە سۆنگەی ئەوەوە کە لە خاڵی دووەمی بڕگەی سێیەم (لەش پیسی گەورەو گچکە)دا باسی ئەو شتانەمان کردوە کە بە هۆی لەش پیسی گەورە (جنابة)وە لە ئینسان حەرام دەبن، کە زۆربەی هەرەزۆری شتەکانیش پەیوەندییان بە دەستنوێژیشەوە هەیە، بۆیە خوێنەر حەواڵەی ئەوێ دەکەین و لێرەدا هەر بە کورتی ئەو شتانە دەنووسین کە پەکیان لەسەر دەستنوێژ کەوتوەو بەبێ هەرکام لە لەش پاکی گەورەو گچکە دروست نیە ئەنجام بدرێن:

١- نوێژ کردن بە فەرزو سوننەتیەوە، هەتا نوێژی سەر جەنازەش.

٢- طەوافی ماڵی خوا (طواف البيت)[(١)].

٣- دەست لە قورئان دان (مس الصحف): بەڵام قورئان خوێندن بەبێ دەست لێدانی (مصحف) ئەوە وەك (نووي) گوتوویەتی[(٢)]: زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە بابای بێ دەستنوێژ بۆی هەیەو ئیشکالی تێدانیەو فەرمودەی ڕاستو ڕاشکاویش لەوبارەوە هەیە کە (احمد واصحاب السنن) لە (علي)یەوە هێناویانە.

١) بەڵام هەندێك لە زانایان دەستنوێژ هەبوون بۆ (طواف) کردن بەس بە سوننەت دەزانن، بۆ وێنە (ابن تيمية) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢٦، ص١٢٣-١٧٦.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٨٧.

شەش: دەستنوێژ بۆچیو چی سوننەتە؟

دەستنوێژگرتنو دەستنوێژ هەبوون لەم حاڵەتانەی خوارەوەدا سوننەتە:

١- ذیکری خواکردن: چونکە (مهاجر بن قنفذ) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویەتەوە کە لە کاتێکدا پێغەمبەر ﷺ دەستنوێژی گرتوە سەلامی لێی کردوە بەڵام هەتا دەستنوێژەکەی تەواو نەکردوە وەڵامی نەداوەتەوە، ئنجا وەڵامی داوەتەوەو فەرموویەتی: **(انه لم يمنعني ان ارد عليك الا اني كرهت ان اذكر الله الا على طهارة)** رواه ابوداود والنسائي وإبن ماجه، واتە: هیچ شتێك پێشگیریی وەڵامدانەوەتی لێ نەكردم مەگەر ئەوە كە حەزم نەکرد بە بێ لەش پاكیی ناوی خوا بهێنمو یادی بکەم.

٢- خەوتن: پێغەمبەری خوا ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **(اذا أتيت مضجعك فتوضأ وضوءك للصلاة ثم اضطجع على شقك الايمن، ثم قل..)** رواه البخاري ومسلم عن البراء بن عازب، واتە: كە چویتە سەرجێ دەستنوێژ وەك هی نوێژ بگرە، پاشان لەسەر لای ڕاست ڕاکشێو بڵێ..

٣- کاتی لەش پیسی (جنابة) بۆ خواردنو خواردنەوەو خەوتنەوەو دووبارەکردنەوەی جیماع:

(عائشة) خوا لێی ڕازی بێ گوتوویەتی: **(كان النبّي ﷺ اذا كان جنبا فأراد ان ياكل او ينام توضأ وضوءه للصلاة)** رواه مسلم والنسائي وابوداود.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **(اذا أتى أحدكم اهله ثم اراد ان يعود فليتوضأ)** رواه مسلم واصحاب السنن عن ابي سعيد، واتە: ئەگەر یەکێکتان چووە لای خێزانی، پاشان ویستی دووبارەی بکاتەوە با دەستنوێژ بگرێ.

٤- پێش خۆشۆردنی فەرز یان سوننەت: (عائشة) خوا لێی ڕازی بێ گوتوویەتی: **(كان رسول الله ﷺ إذا اغتسل من الجنابة يبدأ فيغسل يديه ثم يُفْرِغ بيمينه على شماله فيغسل فرجه ثم يتوضأ وضوءه للصلاة)** رواه مسلم، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ هەرکات بە هۆی لەش پیسیەوە خۆی شۆردبایە بە شۆردنی هەردووك دەستی دەستی پێ دەکرد، پاشان بە دەستی ڕاستی ئاوی بە دەستی چەپی دادەکردو داوێنی دەشۆرد، ئنجا وەك هی نوێژ دەستنوێژی دەگرت.

٥- خواردنی گۆشت یان شتێکی دیکەی بە ئاگر سازکراو: چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **(توضَّأ مما مَسَّتِ النار)** رواه مسلم والنسائي. کە پێشتریش باسمان کرد.

٦- بۆ پەرپاکردنی هەر نوێژێك: بە بەڵگەی ئەم فەرموودەیە: **(عن بريدة رضي الله عنه قال: كان النبي ﷺ يتوضأ عند كل صلاة، فلما كان يوم الفتح توضأ ومسح على خفيه وصلى الصلوات بوضوء واحد، فقال له عمر: يا رسول الله إنك فعلت شيئاً لم تكن تفعله؟ فقال عمداً فعلته يا عمر)** رواه أحمد وأصحاب السنن إلا ابن ماجه، واتە: پێغەمبەر ﷺ بۆ هەموو نوێژێك دەستنوێژی دەگرت، بەڵام ڕۆژی ئازادکردنـی مەککە- دەستنوێژی گرتو مەسحی خوففەکانی کردو هەموو نوێژەکانی بە دەستنوێژێك کردن، جا عومەر پێی گوت: ئەی پێغەمبەری خوا شتێکت کرد نەتدەکرد؟ فەرمووی: بە ئانقەست وام کرد ئەی عومەر! (واتە بۆ ئەوەی بزانیٚ کە هەرچەندە وا پەسەندە بۆ هەر نوێژێك دەستنوێژی نوێ بگیرێ، بەڵام دروستیشە هەموویان بە دەستنوێژێك بکرێن).

٧- بێ دەستنوێژ نەبوون لە هیچ کاتێکدا: کە لە چەند دەقێك وەردەگیرێ بەتایبەت لەو فەرموودەیەدا، کە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (بلال)دا وتووێژێك

دەكات لەبارەی ئەوەوە، كە بەهۆی چیە پێغەمبەر ﷺ (بلال)ی لە بەهەشت بینیوە؟ ئەویش دەڵێ: (**یا رسول الله ما أذَّنْتُ قط إلا صليت ركعتين، ولا أصابني حدث قط إلا توضأت عنده**) رواه الترمذي وابن ماجه، واتە: ئەی پێغەمبەری خوا هیچ كاتێك بانگم نەداوە، مەگەر دوو ڕكاتم كردوون، وە هیچ كاتێك بێ دەستنوێژ نەبووم، مەگەر دەستنوێژم گرتۆتەوە.

ئنجا پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: (لهذا) ئەوە بۆیە.

٨- بەهۆی ڕشانەوەوە: چونكە (معدان بن أبي طلحة) لە (أبو الدرداء)ەوە خوا لێی رازی بێ گێڕاویەتەوە، كە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕشاوەتەوە ڕۆژی شكاندوەو دەستنوێژی گرتوە، جا (معدان) گوتوویەتی: لە مزگەوتی دیمەشق گەیشتمە (ثوبان)و ئەوەم بۆ باس كرد، گوتی: ڕاست دەكات بۆ خۆم ئاوی دەستنوێژگرتنەكەم بۆ تێكرد.

وەك (ترمذي وأبو داوود) بە (إسناد صحيح) گێڕاویانەتەوە، بەڵام لە لای (نسائي) وشەی (فتوضأ)ی تێدا نیە[١].

٩- بەهۆی هەڵگرتنی مردووەوە: چونكە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (**من غَسَّل ميتاً فليغتسل ومن حَمَلَهُ فليتوضأ**) رواه الترمذي والبيهقي وإبن حبان.

وەك پێشتریش باسمان كردو ڕوونمان كردەوە.

١) بڕوانە: (الوجيز في فقه السنة والكتاب العزيز)، ص٤٠.

حەوت: چەند وردە بابەتێك دەربارەی دەستنوێژ:

١- كە شەرع زانان گوتوویانە پەسەندو سوننەتە شۆردنی ئەندامەكانی دەستنوێژ سێ جار سێ جار بێت، پێویستە ئەوە بزانرێ كە كاتێك جاری دووەم‌و سێیەم بە پەسەندو سوننەت دادەنرێن كە بەجاری یەكەم ئەو ئەندامە هەمووی تەڕ بوو‌بێت‌و شۆرابێت، ئەگەر نا مادام بە هەرسێك جارەكە بە تەواوی بشۆرێ، ئەوە بە هەرسێكیان هەر فەرزەكە هاتۆتە دی‌و هیچی دیكە، وە پێویستە ئەوەش بزانرێ كە هەروەك چۆن سێ‌جار سێ‌جار سوننەتە یەك جار یەك جارو دوو جار دوو جاریش پێچەوانەی سوننەت نیە — بە مەعنای حەقیقی سوننەت نەك بە مەعنا فیقهی‌و (أصولي)یەكەی- چونكە: (إبن عباس) خوا لێیان ڕازی بێ گێڕاویەتەوە: (**توضأ رسول الله ﷺ مرة مرة**) رواه البخاري وأصحاب السنن، هەروەها (عبد الله بن زيد) خوا لێی رازی بێ گێڕاویەتەوە: (**إن النبي ﷺ توضأ مرتين مرتين**) رواه أحمد والبخاري.

٢- ئەو دووعا تایبەتییانەی كە لەسەر یەك یەكی ئەندامەكانی دەستنوێژ دەخوێنرێن، هیچ كامیان سوننەت نین‌و ئەصڵیان نیە، (نووي) لەوبارەوە گوتوویەتی: (**أما الأدعية التي تقرأ على أعضاء الوضوء فلا أصل لها**)[1].

٣- زانایان تێكڕا لەسەرئەوە یەكدەنگن كە سڕینەوەی ئاوی دەستنوێژ (التنشيف) حەڕام نیە —هەروەها ئاوی خۆشۆردنیش-، بەڵام لەوبارەوە كە ئایا چاكتروایە بسڕێتەوە یان نا، یان هەردووك لای وەك یەكن‌و موباحن ڕایان جیاوازە، بەڵام زۆربەی هەرەزۆریان ڕایان‌وایە كە سڕینەوە(تنشيف)

---

١) بڕوانە: (المنهاج) هەروەها بڕوانە (فقه السنة) ج١ ص٦٦.

موباحـه، ئەمـە ڕای (أصـحاب الـرأي ومالـك والـشافعي وأحمـد وإسـحاق والثوري وإبن المنذر)ە[1].

هەندێکیشیان بە ناپەسەند (مکروە)ی دەزانـن و بێگومـان ڕای زۆربـەو جەماوەریش بەهێزترە، چونکە هیچ دەقێکی ڕاسـت (صـحیح) لەسـەر بـە ناپەسەند دانانی سڕینەوە نیە، بەڵام بـە پێـچەوانەوە دەقـی (نـص) هەیـە لەسەر سڕینەوە، بە تایبەتی دوای خۆشۆردن.

* **(عن قيس بن سعد قـال: زارنـا رسـول الله ﷺ في منزلنـا فـأمر لـه سـعد بِغِسْلٍ، فوضع لـه فاغتـسل ثـم ناولـه ملحفـة مـصبوغة بزعفـران أو ورس فأشتمل بها) رواه أحمد وأبو داوود وابن ماجه**، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ماڵەوەمان سەردانی کـردین (سـعد)یـش فـەرمانی کـرد کـە ئـاوی[2] خۆشۆردنی بۆ دابنێین، جا بۆی دانراو خۆی شـۆرد، پاشـان پەشـتەماڵێکی وێدا کە بە زەعفەران یان وەرس ڕەنگ کرابوو، ئەویش لە خۆیەوە پێچا.

٤- زۆربەی هەرەزۆری[3] نزیك بە یەکدەنگی زانایان کۆکن کە دروسـتەو بگـرە جاری وایە پەسەندو سوننەتیشە، کە لە دەسـتنوێژگرتندا هاوکـاری یـەکتر بکرێ، هەندێکیش بە ناپەسەندیان زانیـوە، بـەڵام چـەندان دەقـی ڕاسـتو ڕاشکاوی سوننەت هەن لەسەر دروسـت بـوون -وەك زانایـان گوتوویانـە- منیش دەڵـێم: بـەڵکو سـوننەتو پەسـەند بوونیـشی، چـونکە بێگومـان دەستنوێژگرتن لە جوغزی چاکەکاریی و پارێزکاریی (البّـر والتقـوى) دایـە، کـە خـوای پـەروەرگار فـەرمانی پێکـردوون: ﴿...وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٥٢٢-٥٢٣.

٢) وشەی (غِسْل) بە مانای ئاوی خۆپێشۆردنو بە مانای صابوون، یان هەر شـتێکی لـەو جـۆرەش هاتووە کە خۆی پێ دەشۆرێ، بەڵام لێرەدا (ئاو) گونجاوترە، بڕوانە (المعجم الوسیط)، ٦٥٢.

٣) بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج١، ص٢١٩، وە (فقة السنة)، ج١، ص٦٧.

وَالتَّقْوَى...﴾(المائدة -٢)، واتە: وە لەسەر چاکەو پارێزکاری هاوکاری یەکتری بکەن. ئەمەش دەقێکی سوننەت لەوبارەوە:

* (عن المغيرة بن شعبة كنت مع النبّي ﷺ في سفر، فقال لي يا مغيرة خذ الأدواة فأخذتها ثم خرجت معه وأنطلق حتى توارى عني حتى قضى حاجته ثم جاء وعليه جبة شامية ضيقة الكمين فذهب يخرج يده من كمها فضاق فأخرج يده من أسفلها فصببت عليه فتَوضأ وضوئه للصلاة ثم مسح على خُفَّيْهِ) متفق عليه، واتە: لە سەفەرێك لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بووم، پێی فەرمووم ئەی موغەیرە ئەم قاپەئاوە بگرە! منیش هەڵم گرت، پاشان لەگەڵی دەرچووم، وە ئەویش ڕۆیشتو دووركەوتەوە هەتا لێم ونبوو، پاشان تارەتی گرتو گەڕایەوەوەو چاکەت (جبە)یەکی شامی دەبەربوو قۆڵەکانی تەنگ بوون، ئنجا ویستی دەستی لە قۆڵەکەیەوە بێنێتە دەر، بەلاّم تەسك بوو بۆیە لە ژێرەوە دەستی هێنایە دەرێ، منیش ئاوم لە دەستی کرد تاکو وەك هی نوێژ دەستنوێژی گرت، دوایی مەسحی لەسەر دوو خوففەکەیشی کرد.

٥- هەروەك چۆن لەش پیسی گەورە (جنابة) هی گچکەش دەگرێتە نێوخۆی، خۆپاککردنەوەش لەلەش پیسی گەورە ئەگەر نیازو مەبەست (نية) هەبێ، بێ دەستنوێژیی (الحدث الأصغر) لادەبات، زۆربەی هەرەزۆری(١) زانایان کە (أبو حنيفة وأصحاب ومالك وشافعي وأحمد)یان لەنێودان لەسەر ئەم مەسەلەیە ڕێککەوتوونو، بەڵگەشیان ئەوەیە کە خوای کاربەجێ بۆ بابای لەش پیس (جنب) تەنیا خۆشۆردنی بۆ کردۆتە مەرجی نوێژکردنو باسی

١) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص٢١٧، و ٢١٨، بەلاّم (ابن تيمية) گوتوویەتی: نیەت هێنانی دەستنوێژگرتن پێویست نیە تەنیا بەهۆی خۆشۆردنەوە بەبێ نیازو مەبەستی دەستنوێژگرتن بابای خۆشۆر (مغتسل) لە هەردووك لەش پیسی گەورەو گچکە پاك دەبێتەوە، بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص٢٢٥.

دەستنوێژی نەکردوەو فەرموویەتی: ﴿...يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَقْرَبُواْ الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّىَ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىَ تَغْتَسِلُواْ...﴾(النساء -٤٣)، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە کاتێك سەرخۆش بوون توخنی نوێژ مەکەون هەتا دەزانن چی دەڵێن، وە بەلەش پیسی مەگەر ڕێڕەوی -بە مزگەوتدا تێپەڕ- بن ئەگەر نا هەتا خۆتان نەشۆن نوێژمەکەن.

(إبن قدامة) لەوبارەوە گوتوویەتی[1]: (وهو إجماع لا خلاف فيه بين العلماء إلا أنهم أجمعوا على استحباب الوضوء قبل الغسل تأسياً برسول الله ﷺ ولأنه أعون على الغسل وأهذب فيه)، واتە: ئەمەش یەکدەنگی زانایانەو لە نێو زانایاندا ڕاجیایی تێدا نیە، بەلاّم یەکدەنگیش لەسەر پەسەندی دەستنوێژگرتن لە پێش خۆشردن بە مەبەستی شوێنکەوتنی پێغەمبەری خوا ﷺ وە لەبەرئەوەی بەو جۆرە خۆشۆردنەکە ئاسانتر دەبێو ڕێكو پێکتر دەبێ.

٦- دەستی تەڕ پێداهێنان (مسح)ی خوففو گۆرەوی زۆربەی[2] هەرە زۆری زانایان لەسەری یەکدەنگ بوون، کە شتێکی دروستو ڕەوایە، وە (الحسن البصري) گوتوویەتی[3]: حەفتا کەس لە هاوەڵان (أصحاب)ی پێغەمبەر ﷺ بۆیان باس کردووم کە پێغەمبەری خوا ﷺ مەسحی لەسەر خوففەکانی کردوە[4].

وە لەوبارەوە فەرموودەی ڕاستو ڕاشکاو زۆرن، بۆ وێنە:

---

١) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٢) بڕوانە: (نيل الأوطار).

٣) بڕوانە: (المفصل)، ج١، ص ١٤٢.

٤) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٢٨٣.

* **(عن جرير رضي الله عنه أنه بال ثم توضأ ومسح على خفيه فقيل له تفعل هكذا؟ قال: نعم رأيت رسول الله ﷺ بال ثم توضأ ومسح على خفيه)** متفق عليه، واته: له (جرير) -خوا لێی رازی بێ- گێڕراوەتەوە كە ڕۆژێك میزی كردوەو دەستنوێژی گرتوەو دەستی تەڕی بە دوو خوففەكانی دا هێناوە، جا پێی گوترا ئاوا دەكەی؟! گوتوویەتی: بەڵێ پێغەمبەری خوام ﷺ بینی میزی كردو پاشان دەستنوێژی گرتو مەسحی لەسەر خوففەكانی كرد.

هەروەها زۆربەی[1] زانایان ڕایان وایە كە مەسح لەسەر گۆرەوی (جورب)یش هەردروستە وەك خوفف، بەڵام زۆر لە زانایان هەم بۆ خوفف وهەم بۆ گۆرەویش ئەوەیان بە مەرج گرتوە كە ئەستوورو پتەوبن‌و بگونجێ پێیان بڕۆی، وە دەبێ ئەو ئەندازەیەش كە فەرزە بشۆررێ لە پێیەكان‌و لاقەكانیش داپۆشن، بە زاراوەی شەرع زانان: (يجب أن يكونا صفيقين (ثخينين) يمكن تتابع المشي عليهما، وأن يكونا ساترين لمحل الفرض)[2].

بەڵگەی مەسح كردن لەسەر گۆرەویش چەند دەقێكن بۆ نموونە:

* **(عن المغيرة بن شعبة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ توضأ ومسح على الجوربين والنعلين) رواه أحمد وأصحاب السنن إلا النسائي وصححه الترمذي**، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دەستنوێژی گرت‌و دەستی تەڕی بە گۆرەوی‌و بە نەعلەكاندا هێنا.

---

١) (نووي) گوتوویەتی (أجمع من يعتد به في الإجماع على جواز المسح على الخفين في السفر والحضر سواء كان لحاجة أو غيرها..) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم) ج٢ ص١٢٥٠. (خف) گۆرەوییەكی لە چەرمی تەنك دروست كراوە، بڕوانە: (المعجم الوسيط) وشەی: (خف).

٢) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٥٦٤، ٥٦٥، وە بڕوانە: (المغني) ج١ ص٢٩٨، ٢٩٩.

وه لەوبارەوه كه ئایا ئەگەر خوفف‌و گۆرەوی دڕاوبن‌و پێیەكانیان تێڕا دیار بـن دروسته مەسحیان لەسەر بكرێ یان نا؟ زانایان مشت‌ومڕیان زۆر بـووه، بـەڵام وا پێ دەچێ ڕای ئەوانـه بـه هێزتـر بـێ كـه مەسـح لەسـەر ئـەو جـۆره خوفـف‌و گۆرەویانەش بەدروسـت دەزانن، كه ڕای: (أبو حنيفة ومالك وابـن المبـارك وبعـض أصـحاب أحمد)ه.

وەك (ابن تيمية) هێناویەتی‌و خۆیشی پەسەندی كردووه[1].

هەڵبەته تێكڕای[2] زانایان لەسەر ئەوه ڕێـك كـەوتوون كـه كاتێـك دروسـته مەسح لەسەر خوفف‌و گۆرەوی ئەستوور بكرێ له جیـاتی شـۆردنی پێیـەكان كـه بابای مەسحكەر خوفف یان گۆرەویەكانی به پاكی‌و بەدەستنوێژەوه دەپێ كردبن، بەڵگەشیان چەند دەقێكه بۆ وێنه:

* **(عن المغيرة بن شعبة ﷺ قال: كنت مـع النبّـي ﷺ ذات ليلـة في مـسيرة فأفرغت عليه من الأدواة فغسل وجهـه وغـسل ذراعيـه ومـسح برأسـه ثـم أهويت لأنزع خفيه، فقال: دعهما فإني أدخلتهمـا طـاهرتين) متفـق عليـه،** واته: شەوێكیان له ڕێگایەك لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بووم، له دەفـری ئـاوی دەستنوێژ ئاوم له دەست كردو دەموچاوی شۆری‌و هەردووك باسكی شۆری‌و مەسحی سەری كرد، پاشان داهاتمەوه كه خوففـەكانی دابكـەنم فـەرمووی: لێیان بگەڕێ پێیەكانم به پاكیی (به دەستنوێژەوه) كردوونه نێویان.

شایانی باسیشه كه زۆربەی هەرەزۆری نزیك بەیەكدەنگی زانایـان گوتوویانـه: مەبەسـت لـه پـاكیی‌و (أدخلتهمـا طـاهرتين) بەدەسـتنوێژبوونه، بـەڵام (داوود الظاهري) گوتوویەتی[3] مەبەست خاوێنییانه‌و پیسی پێوه نەبوونیانه، ڕایەكەشی بێ‌هێزو سەركێڵانەیه.

---

١) بڕوانه: (المجموع) ج١ ص٥٦٥، وه بڕوانه: (نيل الأوطار) ج١ ص٢٢٦، ٢٢٧.

٢) بڕوانه: (مجموعه الفتاوى) ج١ ص١٠١.

٣) بڕوانه: (المغني) ج١ ص٢٨٤، كه گوتوویەتی: (لا نعلم في اشتراط تقدم الطهارة لجواز المسح خلافا).

هەروەها سەرجەم[1] زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە بابای مەسحکەر لەسەر خوفف‌و گۆرەوی ئەگەر نیشتەجێ (مقیم) بێت بۆی هەیە ماوەی شەوورۆژێك‌و ئەگەر ڕێبواریش بێت ماوەی سێ شەو سێ رۆژ لە جیاتی شۆردنی پێیەکانی دەستی تەڕ بەسەر خوفف‌و گۆرەویەکانی دا بێنێ بە مەرجێك لەو ماوەیەدا پێیەکانی لێیان ناهتبنە دەر، لەوبارەشەوە چەندان فەرموودە هەن، بۆ وێنە:

* **(عن شريح بن هاني قال: سألت عائشة رضي الله عنها عن المسح على الخفين، فقالت: سل علياً فإنه أعلم بهذا مني كان يسافر مع رسول الله ﷺ، فسألته فقال: قال رسول الله ﷺ للمسافر ثلاثة أيام ولياليهن وللمقيم يوم وليلة) رواه أحمد ومسلم والنسائي وإبن ماجه**، واتە: پرسیارم لە عائیشە کرد دەربارەی مەسح لەسەر خوففەکان، گوتی: پرسیار لە عەلی بکە، چونکە لە سۆنگەی ئەوەوە کە لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ سەفەری دەکرد ئەولەوبارەوە شارەزاترە، جا پرسیارم لێکرد گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ڕێبوار سێ‌ڕۆژو سێ‌شەو بۆی‌هەیەو نیشتەجێش شەوو ڕۆژێك.

وە زۆربەی[2] زۆری زانایان کە: (حسن البصري وعروة بن الزبير وعطاء وشعبي ونخعي وأوزاعي وثوري وأصحاب الرأي وأحمد وإبن المنذر)یان لە نێوان دان، ڕایان وایە کە بەس پشتی خوفف‌و گۆرەوی مەسح دەکرێ، بەلام هەندێکیان[3] کە (عمر بن عبدالعزيز ومكحول وزهري ومالك وإبن المبارك وشافعي وأسحاق)یان لەنێودان دەڵێن: هەرچەندە فەرز بەس پشتی خوفف‌و گۆرەوی‌یە، بەلام وا پەسەندە ژێرەکەشیان هەر مەسح بکرێ، دیارە ڕای جەماوەریش بەڵگەدارترە، چونکە:

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار) ج١ ص٢٣٢.

٢) بەلام (مالك وليث) ڕایان وایە کە هەرکام لە نیشتەجێ و ڕێبوار ئەوەندەی بیانەوێ دەتوانن مەسح بکەن بەبێ سنوور، بڕوانە: (نيل الأوطار) ج١ ص٢٢٨، ٢٢٩.

٣) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

أ- عەلی خوا لێی رازی بێ گوتوویەتی: (لو كان الدين بالرأي لكان أسفل الخف أولى بالمسح من أعلاه، وقد رأيت رسول الله ﷺ يمسح على ظاهر خفيه) رواه أبو داوود والبيهقي، واتە: ئەگەر دینداریی بە عەقڵ بووایە ئەوە ژێرەوەی خوفف لە پێشتر بوو بە مەسح كردن لە پشتەوەی، بەڵام من پێغەمبەری خوا ﷺم بینیوە كە پشتی خوففەكانی مەسح دەكرد.

ب- هەروەها موغەیرە -خوا لێی رازی بێ- گوتوویەتی: (رأيت رسول الله ﷺ يمسح الخفين على ظاهرهما) رواه أبو داوود والترمذي وقال: حديث حسن، واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی كە لەسەر پشتی خوففەكانی مەسحی كرد. ئنجا ئەوانەش كە رایان وایە هەر كام لە پشتو ژێری خوفف مەسح دەكرێن، ئەم دەقە بە بەڵگە دێننەوە: (عن ثور بن يزيد عن رجاء ابن حياة عن وارد كاتب المغيرة بن شعبة عن المغيرة بن شعبة أن النبي ﷺ مسح أعلى الخف وأسفله) رواه الخمسة إلا النسائي وقال الترمذي: هذا حديث معلول، واتە: پێغەمبەر ﷺ سەرەوەوەو ژێرەوەی خوففی مەسح كرد. بەڵام وەك پسپۆڕانی سوننەت گوتوویانە: ئەودەقە ڕاست نیەو بۆ بەڵگە پێهێنانەوە ناشێت[1].

كۆتایی باسی مەسح لەسەر خوففیش بەم دوو تێبینی‌یە دێنین:

یەكەم: زانایان[2] سەرجەم لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە دەستی تەڕ بە پشتی خوففداهێنان تەنیا بێدەستنوێژی (الحدث الأصغر)ی پێیەكانی پێ لادەچێ، بەڵام لەش پیسی گەورە بە هەموو جۆرەكانیەوە بەبێ شۆردن (غسل)ی پێیەكان تەواو نابێ، بەڵگەش زۆرن یەكێكیان ئەم فەرموودەیە: (عن صفوان

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٢٣٢-٢٣٣.
٢) بڕوانە: (المجموع) ج١ ص٥٤٤، وە بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٢٨٥-٢٨٦.

بن عسال المرادي قال: كان رسول الله ﷺ يأمرنا إذا كنا مسافرين أو سفرا أن لا ننزع خفافنا ثلاثة أيام ولياليهن إلا من جنابة، لكن من غائط وبول ونوم) رواه أحمد وأصحاب السنن إلا أبو داوود وقال الترمذي: حسن صحيح، كە پێشتر ماناکەمان کردوە.

دووەم: زانایان لەوبارەوە کە ئایا مەسح کردن چاکترە یان شۆردنی پێیەکان، ڕایان جیاوازەو هەندێکیان شۆردنو هەندێکیان مەسحو هەندێکیشیان هەردووك لایان وەك یەك زانیوەو (ابن المنذر)یش لەوانە[1] منیش ئەم ڕایەی سێیەمم بەلاوە پەسەند ترە.

٧- مەسح کردنی شکەستەی هەڵبەستراوەو برینی پێچراویش مەسەلەیەکە سەرجەم زانایانی ئیسلام لەسەری ڕێك کەوتوون، کە لە سەرچاوە شەرعییەکاندا ئەو شتەی کە شکەستەی پێ دەگیرێتەوە (جبيرة، ج: جبائر)ی پێی دەڵێنو، ئەوەیش کە بۆ برین پێچان بەکار دێت (عصابة، ج عصائب) یان (لصوق)ی پێ دەڵێن[2].

جا ئەگەر مەسح لەسەر خوففو گۆرەوی مۆڵەت (رخصة)ە، ئەوە بێگومان دەستی تەڕ بەسەر شکستەو برینی داپێچراودا هێنان فەرزە[3].

دیسان مەسحی سەر خوففو گۆرەوی بەس بێ نوێژی گچکەی پێ لادەچێ، بەڵام مەسحی سەر شکستەی هەڵبەستراوەو برینی پێچراو، جێگای شۆردن

١) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٢٨٣.
٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٣٤١، وە بڕوانە (المغني) ج١، ص٢٨٠.
٣) چونکە بەبێ ئەوە لە بێدەستنوێژیو لەش پیسی پاك نابێتەوەو، هیچ چارەی نیە دەبێ هەر وابکات.

دەگرێتەوە چ بۆ دەستنوێژو چ بۆ خۆشۆردن[1]، بەڵگەی دروست (جائز) بوون‌و ڕەوابوونی ئەو کارەش چەند شتێکە[2]:

أ- **(عن جابر بن عبدالله رضي الله عنه أن رجلا أصابه حجر فشجه في رأسه ثم أحتلم فسأل أصحابه هل تجدون لي رخصة في التيمم؟! قالوا: ما نجد لك رخصة وأنت تقدر على الماء فاغتسل فمات، فقال النبّي ﷺ قتلوه قتلهم الله ألا سألوا إذا لم يعلموا! فإنما شفاء العِيّ السؤال، إنما كان يكفيه أن يتيمم ويعصب على رأسه خرقة يمسح عليها ويغسل سائر جسده) رواه أبو داوود والبيهقي والأوزاعي عن عطاء عن إبن عباس**، واتە: پیاوێك بەردێكی بەسەری كەوت‌و سەری شكاند، پاشان ئیحتیلامی بوو، جا پرسیاری لە هاوەڵەكانی كرد: كە ئایا پێتان وایە مۆڵەتم هەیە تەیەممووم بكەم؟ گوتیان: پێمان وانیە مادام توانای بەكارهێنانی ئاوت هەیە مۆڵەتت هەبێ، ئەویش خۆی شۆردو مرد، جا پێغەمبەر ﷺ كە بیستیەوە فەرمووی: كوشتیان خوا بیانكوژێ، دەبوایە كە نەیاندەزانی پرسیبایان، چونكە چارەی نەزانین پرسیار كردنە هەرئەوەندەی بەس بوو كە تەیەمموومی كردبایەو سەری بە پەڕۆیەك پێچابایەو دەستی تەڕی پێدا هێنابا‌و باقی جەستەی شۆردبایە.

ب- **(عن نافع أن ابن عمر رضي الله عنهما توضأ وكفه معصوبة فمسح عليها وعلى العصابة وغسل ما سوى ذلك) رواه البيهقي، وصححه، ورواه عبد الرزاق وإبن أبي شيبة**، واتە: (عبدالله)ی كوڕی عومەر -خوا لە خۆی‌و باببی ڕازی بێ- دەستنوێژی گرتوەو لەپە دەستی پێچراوە، دەستی تەڕی بەسەردا هێناوەو بەسەر پەڕۆیەكەشدا بەهەمان شێوە، وە ئەوەی دیكەی شۆردوە.

---

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى) ج٢١، ص١٠٣، وە: (المفصل) ج١، ص١٤٠.
٢) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٣٤٠-٣٤١، وە پەراوێزی (محقق) هەر لەم دوو لاپەڕەیەدا.

ج- (بيهقي) لە کۆمەڵێك زانایانی شوێنکەوتوو (تابعین)ەوە چەند شوێنەوار (أثر)ێکی هێناوە لەو بارەوە، بۆ وێنە:

* لە (عبيد بن عمير)ەوە کە دەربارەی پیاوێك کە سینگی بریندار بووە پێچاویەتی گوتوویەتی: با خۆی بشواتو پەڕۆیەکەش یان سینگی مەسح بکات.
* لە (طاووس) کە دەربارەی برینێك کە بەپەڕۆیەکی لێپێچراوە گوتوویەتی: ئەگەر مەترسی هەیە با دەستیتەڕ بەپەڕۆیەکەدا بهێنێ، ئەگەرنا با بیشوات.
* لە (الحسن البصري)یەوە کە دەربارەی پیاوێك کە ڕانی یان لاقی شکاوەو لەشی پیس بووە، فەرمانی پێکردوە کە لەسەر هەڵبەستراو (جبيرة)ەکە مەسح بکات.
* لە (عطاء ومجاهد وطاووس) کە دەربارەی پیاوێك کە پەنجەی بریندار بووە گوتوویانە: با خوێنەکەی لێ بشواتەوەو پاشان بیبەستێو لەسەر پێچراویەکە مەسح بکات.

ئێستاش با ئاماژەیەك بەچەند ڕا جیاییەکی زانایان بکەین دەربارەی ئەو مەسەلەیە:

یەکەم: دەربارەی لابردنی (جبيرة) وە (عصابة) بۆ ئەوەی لە کاتی دەستنوێژو خۆشۆردندا ژێرەوەیان بشوات:

زانایان تێکڕا لەوبارەوە یەکدەنگن کە ئەگەر مەترسی هەبوو لەسەری پێویست نیە لایانبەرێ، بەڵام ئەگەر مەترسی نەبوو -لە تەشەنە کردنی شکستەو برینەکەی- ئەوە شافیعییەکان دەڵێن پێویستە لایان بەرێ، بەڵام (أبو حنيفه ومالك وأحمد وداوود) دەڵێن: پێویست نیە[1]، بێگومانیشم کە

١) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٣٤٢.

ڕای زۆربە ڕاسترەو دەشڵێم: ئەگەر بابای ئێسقان هەڵبەستراوو برین پێچراو مەترسی هەبوو نەك هەر پێویست نیە تەختەو گەچی شکستیەکەی و پەڕۆو لەفافی برینەکەی لابەرێ، بگرە پێویستە لایان نەبات!

دووەم: دەربارەی هەڵبەسترانەوەی شکستەو پێچرانی برین کە ئایا مەرجە لەسەر پاکیی بن یان نا؟!

زانایان دوای ئەوەی لەسەر ئەوە ڕێك کەوتوون کە ئەگەر بگونجێ چاکتر وایە لەسەر پاکی بن، واتە بابای ئێسقان هەڵبەستراوو برین پێچراو لەش پاك و بەدەستنوێژ بن، لە بارەی فەرزو مەرج بوون یان نەبوونی پاکیەوە ڕایان جیایە، زۆربەیان بە پێویستی نازانن وەك (إبن تيمية) گوتوویەتی، بەڵام (شافعي) بە پێویستی دەزانێ[1]، دڵنیاشم کە ڕای زۆر بەڕاسترو چاکترەو ڕایەکەی (شافعي) زۆرجار زەحمەتی زۆری تێدایەو هەندێك جاریش هەر جێبەجێ نابێت.

سێیەم: هەروەها لەوبارەوە کە ئایا بابای مەسحکەر لەسەر شکستەو برین پێویستە دوایی نوێژەکانی بگێڕێتەوە یان نا؟! ڕایان جیاوازە.

زۆربەیان ڕایان وایە کە نەخێر گێڕانەوەی لەسەر نیەو نوێژەکانی تەواون[2]، بەڵام شافیعیەکان دیسان ڕایان جیاوازەو هەندێکیان دەڵێن: ئەگەر هەڵبەستراو پێچرانەکە لەسەر پاکیی بووبێت، یان بێنوێژیی و دەستنوێژیی هەر دەبێ بیانگێڕێتەوە!

هەندێکیشیان ڕایان وەك زۆربەو جەماوەری زانایان وایە، زۆربەشیان دەڵێن ئەگەر لەسەر پاکیی بووبن گێڕانەوەیان ناوێ، گەر نا پێویستە

١) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٣٤٢، وە (مجموعة الفتاوى)، ج ٢١، ص١٠٤.

٢) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٣٤٥، وە بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٢٨٠-٢٨١. وە ئەمە ڕای (أبو حنيفة ومالك وأحمد)ە وەك (نووي) گوتوویەتی.

بیانگێڕێتەوە[1]، جا بێگومان ڕای زۆربەی زانایان ڕاستەو قسەیەکی واش لە (شافعی)یەوە هەیەو (المزني)یش گوتوویەتی[2]: (كل صلاة وجبت في الوقت وإن كانت مع خلل لا يجب قضائها)، واتە: هەر نوێژێك لە کاتێکدا فەرز بووبێ -و کرابێ- ئەگەر بەکەم و کوڕیشەوە بووبێ گێڕانەوەی ناوێ، (نووي)یش هەر ئەم ڕایەی پەسەند کردوەو گوتوویەتی[3]: (وهذا الذي قاله المزني هو المختار لأنه أدى وظيفة الوقت وإنما يجب القضاء بأمر جديد، ولم يثبت فيه شيء بل ثبت خلافه)، واتە: وە ئەوەی (المزني) گوتوویەتی: هەر ئەوە ڕای هەڵبژاردەیە، چونکە ئەوکەسە کە بەوجۆرە نوێژەکەی دەکات ئەرکی ئەوکاتەی بەجێهێناوە، وە گێڕانەوەش فەرمانێکی تازەی دەوێ کە هیچ شتێك لەوبارەوە نیە، بەڵکو پێچەوانەی ئەوە -کە نەگێڕانەوەیە- چەسپاوە.

چوارەم: هەروەها لەوبارەوە کە ئایا بابای مەسحکەر لەسەر شکستەو برین وێڕای دەستی تەڕ پێداهێنان (مسح)ی تەختەو گەچی شکستەکەی و پەڕۆو لەفافی برینەکەی، تەیەمومیش بکات یان نا؟ دیسان ڕایان جیاوازە:

جارێ زۆربەیان وەك (نووي) لە (العبدری)یەوە نەقڵی کردوە کە مادام مەسحی کردوە تەیەموم پێویست نیە، بەڵام شافیعییەکان لەوبارەوە لە نێوخۆیاندا ڕایان جیایەو هەندێکیان ڕایان وەك رای زۆربەیەو زۆربەشیان دەڵێن پێویستە تەیەمومیش هەر بکات[4].

---

١) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٣٤٥.

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٣٤٨.

٣) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٣٤٨.

٤) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٤٥.

بەڵام وەك (إبن تيمية)ش گوتوویەتی[1]: (ڕای جەماوەر ڕاستتر چاکترو ئاسان تریشە)، ئەوەندە هەیە ئەو فەرموودەیەی (جابر) خوا لێی رازی بێ گێڕاویەتەوە پشتگیریی ڕای شافیعییەکان دەکات، چونکە هەر کام لە شۆردنو مەسحو تەیەمومی تێدا باسکراون، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە:

أ- فەرموودەکە مشتومڕی لەسەرەو (بیهقي) گوتوویەتی[2]: (ولا يثبت في هذا الباب عن النبّي ﷺ شيء وأقرب شيء فيه حديث جابر الذي سبق وليس بالقوي)، واتە: لەوبارەوە هیچ شتێکی مسۆگەر لە پێغەمبەرەوە ﷺ نیە، وە نزیکترین شت ئەو فەرموودەیەی (جابر)ە کە ڕابرد، بەڵام بەهێز نیە.

ب- هەموو ئەو شوێنەوارانەی دیکە کە لە (إبن عمر)و لە زانایانی (تابعین)شەوە هاتوون، یەکدەنگن لەسەر ئەوە کە تەیەموم پێویست نیە[3].

پێنجەم: بەڵام ئەگەر برین (جرح) نەپێچراو بوو ئەوە زانایان بە گشتی دوو ڕایان لەبارەیەوە هەن[4]:

أ- (شافعي وأحمد) ڕایان وایە کە ئەوەی ساغە بشۆرێو لە جیاتی ئەوەی برینداریشە تەیەموم بکرێ، بەڵام (أحمد)[5] ڕایەکی دیکەش هەیە کە بریتیە لەوەی لە جیاتی تەیەموم برینەکە دەستی تەڕی پێدا بهێنرێ.

---

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى) ج٢١، ص١٠٤-١٠٥.

٢) بڕوانە: (المجموع) ج٢، ص٣٤١.

٣) (شمس الحق) لە (عون المعبود فی شرح سنن أبی داوود) ج١، ص٥٣٥دا گوتوویەتی: (رواية الجمع بين التيمم والغسل ما رواها غير (زبير بن خريق) وهو مع كونه غير قوي في الحديث، قد خالف سائر من روى عن عطاء بن أبي رباح، فرواية (الجمع بيت التيمم والغسل رواية ضعيفة لا تثبت بها الأحكام)، بڕوانە: (الوجيز في فقة السنة والكتاب العزيز)، ص٤٩.

٤) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص ٣١٦.

٥) بڕوانە: (المغنی) ج١، ص٢٨٢.

ب- (أبو حنيفةو مالك)یش ڕایان وایە کە ئەگەر زۆربەی جەستەی ساغ بوو ئەوە دەیشواتو تەیەمومی ناوێ، بەڵام ئەگەر زۆربەی بریندار بوو، ئەوە بەس تەیەموم دەکاتو شۆردنی ناوێ، منیش واتێدەگەم هەر کام لەو دوو ڕایە وەك یەك پەسندنو هەرکامیشیان حاڵەتی تایبەتی خۆی دەبێ.

باسی دووەم

تەیەمموم (التيمم)

خوا پشتیوان بێ هەوڵ دەدەین لەم پێنج بڕگەی خوارەوەدا بە کورتیو گوشراویی باسی تەیەمموم بکەین:

یەك: تەیەمموم چییەو چۆنە؟!

دوو: تەیەمموم بە چی دەکرێ؟!

سێ: ئەندامەکانی تەیەمموم کامەن؟

چوار: کەسێك نە ئاوی دەست بکەوێ نە تەیەمومی بۆ بلوێ حوکمی چییە؟!

یـــەك: تەیەممـــوم چییەو چـۆنەو بۆ دەكرێ[1]؟

وشەی (تیمم) بەمانای مەبەست (قصد) دێ، دەگوترێ: (تیممت فلاناً ویممته وتأممته وأممته أي قصدته)، واته: ڕووم كرده فلاّنه كەس.

پاشان لە زاراوەی شەرع زانانو عورفی زانایانی ئیسلامدا بە گشـــــــتی بۆتـە ناوی تایبەت بۆ مەسح كردنـی دەموچـاوو هـەردووك دەسـت بـە خـاك یـان ڕوو (صعید)ی زەوی.

خـوای پـەروەدگار لـەو ڕووەوە فەرموویـەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا قُمۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغۡسِلُواْ وُجُوهَكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ إِلَى ٱلۡمَرَافِقِ وَٱمۡسَحُواْ بِرُءُوسِكُمۡ وَأَرۡجُلَكُمۡ إِلَى ٱلۡكَعۡبَيۡنِۚ وَإِن كُنتُمۡ جُنُبٗا فَٱطَّهَّرُواْۚ وَإِن كُنتُم مَّرۡضَىٰٓ أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوۡ جَآءَ أَحَدٞ مِّنكُم مِّنَ ٱلۡغَآئِطِ أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُواْ مَآءٗ فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدٗا طَيِّبٗا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُم مِّنۡهُۚ مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمۡ وَلِيُتِمَّ نِعۡمَتَهُۥ عَلَيۡكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٦﴾ المائـدة، واتــە: ئــەی ئەوانــەی بڕواتــان هێناوە هەركاتێك بۆ نوێژ هەڵسان ڕووتانو دەستەكانتان هـەتا ئانیـشكان بـشۆن وەسەرتان مەسح بكەنو لاقەكانیشتان هەتا دوو گوێزینگەكان بـشۆن، وە ئەگـەر لەشتان پیس بوو خۆتان پاك بكەنەوە، جا ئەگەر نەخۆش بوون یـان لـە سـەفەرێ بوون یان یەكێكتان لە تارەت گرتن هاتەوە، یان لەگەڵ ژنەكانتان جووت بوون، وە ئاوتـان چـنگ نەكـەوت ئـەوە ڕوو بكەنـە ڕووی[2] (یـان خـاكی) پـاكی زەویو

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٣٧، وە بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص١٩٩.

٢) دوایی ماناو چەمكی وشەی (صعید) ڕوون دەكەینەوە، كە هـەم گـڵ (تـراب) هـەم ڕووی زەوی (وجه الأرض) دەگەیەنێ.

دەموچاوو دەستەكانی خۆتانی پێ مەسح بكەن خوا نایەوێ كە سەغڵەتتان بكات، بەڵكو دەیەوێ پاكتان بكاتەوە، دەیەوێ چاكەی خۆیتان لەسەر تەواو بكات بۆ ئەوەی سوپاسگوزار بن.

وەك لەم ئایەتە بە پێزەدا دەبینین خوای بە بەزەیی و كاربەجێ ڕووكردنە خاك و ڕووی زەوی و دەست و دەموچاوو پێ مەسح كردن (تیمم)ی كردوە بە جێدار (بدیل)ی ئاو بۆ كەسێك كە ئاوی چنگ نەكەوێ یان بۆی نالوێ بەكاری بهێنێ، كە خۆی پێ پاك بكاتەوە، لە هەركام لە دوو لەش پیسیەكانی گەورەو گچكە.

شایانی باسە كە ڕەوابوونی تەیەمومیش وێرای قورئان و سوننەت -كە هەركامیان بە تەنیا بەسن بۆ ئیسپاتی هەر حوكمێك -یەكدەنگی زانایانیشی لەسەرە، وەك (نووي) گوتوویەتی[1]، هەروەها زانایان لەسەر ئەوەش یەكدەنگن، كە تەیەموم تایبەتە بە دەموچاو هەردووك دەستەكانەوە، چ بۆ لابردنی بێدەستنوێژی (الحدث الأصغر) بێت چ بۆ لەش پیسی (الحدث الأكبر)[2].

هەروەها تەیەموم یەكێكە لە تایبەتمەندیەكان[3] (خصائص)ی ئوممەتی پێغەمبەری كۆتایی ﷺ، وەك لەوبارەوە فەرموویەتی:

* **(أعطيت خمساً لم يعطهن نبّي قبلي: نصرت بالرعب مسيرة شهر، وجعلت لي الأرض مسجداً وطهوراً، فأيُّ ما رجل من أمتي أدركته الصلاة فَلْيُصلِّ، وأحلت لي الغنائم ولم تحل لأحد قبلي، وأعطيت الشفاعة، وكان النبّي يبعث إلى قومه خاصة وبعثت إلى الناس عامة) متفق عليه عن جابر بن عبدالله وهذا لفظ البخاري.**

واتە: پێنج شتم پێ بەخشراون كە هیچ پێغەمبەرێك پێی نەدراون:

١- مانگە ڕێیەك بەهۆی ترس و بیم -خرانە دڵی دوژمن- ەوە سەر خراوم.

١) بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٢٣٧، وە بڕوانە: (المفصل)، ج١، ص١٢٨.
٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو.
٣) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص١٩٩.

٢- وەزەوییم بۆ کراوە بە نوێژگەو پاكو پاككەرەوە: جا هەرپیاوێك لە ئۆممەتم لە هەر جێیەك نوێژی بەسەردا هات با بیكات.

٣- وە دەستكەوتەكان-ی جەنگیی -م بۆ حەڵاڵ كراونو بەر لە من بۆ هیچ كەس حەڵاڵ نەبوون.

٤- وە پلەو پایەی تكا كردن -ی مەزن (الشفاعة العظمى-م پێبەخشراوە.

٥- وە هەركام لە پێغەمبەرەكانی دیكە بە تایبەت بۆ كۆمەڵەكەی خۆی نێرراوە، بەڵام من بۆ تێكڕای خەڵكی نێرراوم.

جێی سەرنجە كە هەم خوای پەروەردگارو هەم پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ بەڕاشكاویی فەرموویانە، كە خاك (تراب)یان ڕووی زەوی پاكەو پاككەرەوەیشە لە لەش پیسی گەورەو گچكە!

خوای بەرزو مەزن پاش ئەوەی باسی تەیەممومی كردوە فەرموویەتی: ﴿... مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ ...﴿٦﴾ المائدة﴾!

پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: (**وجعلت لي الأرض مسجدا وطهورا**).

هەروەها فەرموویەتی: (**إن الصعيد الطيب طهور المسلم وإن لم يجد الماء عشر سنين، فإذا وجد الماء فليمسه بشرته فإن ذلك خيرٌ**) رواه أحمد وأصحاب السنن إلا ابن ماجه عن أبي ذر الغفاري رضي الله عنه، واتە: ڕووی پاكی زەوی پاككەرەوەی مسوڵمانە ئەگەر هەتا دەساڵیش ئاوی چنگ نەكەوێ، جا هەر كات ئاوی دەستكەوت با خۆی پێ تەڕ بكات، بێگومان ئەوە چاكترە. "دیارە مەبەست لە (طهور) -پاككەرەوەیی-ی ڕووی زەوی لێرەدا پاككەرەوەییەتی لە لەش پیسی گچكەو گەورە".

ئنجا زانایان لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە تەیەموم مۆڵەت (رخصە)ێكە جێدار (بدیل)ی ئاوە، كەواتە تەنیا كەسێك بۆی هەیە ئەو مۆڵەتە وەربگرێ كە یان ئاوی

چنگ نەکەوێ یان چنگی بکەوێ، بەڵام بۆی نەلوێ بەکاری بێنێ، جا بەزۆری ئـاو چنگ نەکەوتن (فقد الماء) لـە سـەفەرێیەو نەخۆشـی (مـرض)یـش لـە ماڵێیـە، ئەگەرنا لەهەر حاڵێکدا مسوڵمان ئاوی چنگ نەکەوت بۆ دەسـتنوێژ گـرتن، یـان خۆشۆردن، یان لەبەر نەخۆشی نەیتوانی بەکاری بێنێ، ئەوە هەم دەقـی قورئـانو سوننەتو هەم یەکـدەنگی[1] زانایانیـشی لەسـەرە کـە بـۆی هەیـە لـە جیـاتی هەردووکیان تەیەمموم بکات.

هەروەها ئەگەر لەبەر ساردیی ئاوو سەرمابوونیش نەتوانێ ئاو بەکار بێنێ، وە بۆشی نەلوێ گەرمی بکات، ئەوە دیسان بەڕای زۆربەی زۆری زانایان بـۆی هەیـە تەیەمموم بکات[2]، ئەمەش چەند دەقێك لە سوننەت لەوبارەوە وێـڕای دەقـەکانی پێشوو، بەتایبەت ئایەتی ژمارە (٦)ی سورەتی (المائدة)!

* **(عن عمران بن الحصين رضي الله عنه قال: كنا مع رسـول الله ﷺ في سـفر، فصلى بالناس فإذا هـو برجـل معتـزل، فقـال: مـا منعـك أن تـصلي، قـال: أصابتني جنابة ولا ماء، فقال: عليك بالصعيد فإنه يكفيك) متفـق عليـه،** واتە: لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ لە سەفەرێك بووین، نوێژی بـە خەڵکەکـە کرد، بەڵام بینی پیاوێك خۆی دوور گرتوە، فەرمووی: بۆچی نوێـژت نـەکرد؟ گوتی: لەشم پیس بووەو ئاویش نیە، فەرمووی: دەست بەڕووی زەویـدا بێنـە بەستە.

* (بەسەرهاتی ئەو پیاوەی کە لە سەفەرێك سـەری شـکابوو وە ئیحتلامیـشی بوو بوو، جا پرسی بە هاوەڵەکانی کرد کە ئایا مۆڵـەتی تەیـەمومی هەیـە؟ ئەوانیش بە نەزانی گوتیان: نەء، هەر دەبێ خۆت بشۆی، پاشان خۆی شۆردو

١) بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج١، ص٣٢٢، وە بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٢٣٣.
٢) هـەمان سەرچـاوەو بـەرگ، ص ٣٢٤-٣٢٥، وە بڕوانـە: (المغـني)، ج١، ص٢٦٥، وە بڕوانـە: (مجموعە الفتاوى)، ج٢١، ص٢٢٦.

مرد، پێغەمبەریش ﷺ کە بیستی گلەیی لە هاوەڵەکانی کردو فەرمووی: (إنما كان يكفيه أن يتيمم) رواه أبو داوود، كە پێشتر هێناومانە.

* (عن عمرو بن العاص رضي الله عنه أنه لما بعث في غزوة ذات السلاسل قال: احتلمت في ليلة باردة شديدة البرد، فأشفقت إن اغتسلت أن أهلك، فتيممت ثم صليت بأصحابي الصبح، فلما قدمنا على رسول الله ﷺ ذكروا ذلك له، فقال: يا عمر صليت بالناس وأنت جنب؟ فقلت: ذكرت قول الله تعالى: (ولا تقتلوا أنفسكم إن الله كان بكم رحيما) فتيممت فصليت فضحك رسول الله ﷺ ولم يقل شيئا) رواه أحمد وأبو داوود والحاكم، واتە: عەمری کوڕی عاص خوا لێی رازی بێ دەگێڕێتەوە، کە لەکاتێکدا بۆ غەزای (ذات السلاسل) نێرراوە، دەڵێ: لە شەوێکی سەرمای زۆر سارددا ئیحتلامم بوو، وە ترسام ئەگەر بێت‌و خۆم بشۆم بفەوتێم، بۆیە تەیەمموم کردو نوێژم بۆ هاوەڵانم کرد، جا کاتێك چووینەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ وە ئەوەیان بۆ گێڕاوە، فەرمووی: ئەی عەمر چۆن نوێژت بە هاوەڵەکانت کردو لەش پیسیش بووی؟ منیش گوتم: فەرموودەی خوای بەرزم هاتە یاد (وەخۆتان مەکوژن چونکە بێگومان خوا لەگەڵتان بە بەزەیی‌یە)، بۆیە تەیەمموم‌و کردو نوێژم کرد، پێغەمبەری خواش ﷺ پێکەنی‌و هیچی نەفەرموو.

وەك پێشتریش گوتمان زۆربەی هەرە زۆری زانایان ڕایان وایە، کە دروستەو مۆڵەتە لە ترس‌و بیمی سەرماو سۆڵە لە جیاتی خۆشۆردن تەیەمموم بکرێ، پاشان کە ئەو حاڵەتە تایبەتە بەسەر چوو، پێویستە لە نزیکترین دەرفەتی ڕەخساودا خۆی بشوات، ئەم ڕایە جگە لە (أبو حنيفة ومالك وثوري وإبن المنذر)[1] رای (شافیعی‌یەکان)[2] و (أحمد)یشەو[1] و (إبن تيمية)[2]ش پەسەندی کردوە.

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٣٢٥.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٣٠٩، بەڵام هەندێکیان بە دروست (جائز) یان نەزانیوە، بڕوانە: (الروضة الندية)، ج٢، ص١٠٠.

دوو: تەیەممــوم بەچی دەکــریٚ؟!

هەم لە قورئانی بەپیٚزو هەم لە سوننەتی پیٚغەمبەری بەڕیٚزدا ﷺ ڕاگەیەنراوە کە ماددەی تەیــەممومٚ پــیٚکردن (صــعید)ە (**فتيممــوا صــعيدا طيبــا**) وە (**عليــك بالصعيد فإنه يكفيك**) متفق عليه.

بەلاٚم ئایا (صعید) چیە؟! زانایان تیٚیدا جیاوازن:

جاریٚ هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە گلٚ (تراب) لــە بازنــەی (صــعید) دایەو چاکترینو گرنگترین جۆریەتی، چونکە لە چەندان دەقــدا هــاتوە، کــە گــلٚو خاك پاککەرەوەیەو تەیەمومی پیٚدەکریٚ، بۆ ویٚنە: (**عن حذيفة بــن اليمــان رضــي الله عنــه أن النبــي ﷺ قــال: فُـضِّلْنا علــى النــاس بــثلاث: جعلــت لنــا الأرض مسجدا، وجعلت لنا تربتها طهــورا، إذا لم نجد المـاء وجعلــت صــفوفنا كــصفوف الملائكة**) رواه مسلم.

واتە: بە سیٚ شــتان بەســەر خــەلٚکی دیکــەدا بەرزکراوینــەوە: زەوییــــمان بــۆ گیٚڕراوە بە مزگەوت، وە گلٚەکەیمان ئەگەر ئاومان چنگ نەکەوت بــۆ گیٚــڕڕاوە بــە پاککەرەوە، وە ڕیزەکانمان وەك ڕیزەکانی فریشتان دانراون.

بەلاٚم ئایا (صعید) بەس گلٚو خۆلٚ (تراب) دەگەیەنیٚ یــان نــا؟ ئــەوە زانایــان ڕایان جیاجیایە:

جاریٚ (شافعي وأحمد وداوود وإبن المنـذر)[٣] دەلٚــیٚن: جگــە لــە گــلٚ بــە هــیچ شتیٚکی دیکە تەیەمموم ناکریٚ، بەلاٚم (أبو حنيفة ومالك) دەلٚــیٚن[٤]: (بــە هــەموو

---

١) بڕوانە: (المغنی)، ج١، ص٢٦٥.

٢) بڕوانە: (مجموعه الفتاوى)، ج٢١، ص٢٢٦.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج١٢، ص٢٤٥-٢٤٦، وە بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٢.

٤) هەمان سەرچاوەی پیٚشوو.

بەش‌و پێکهێنەرەکانی[1] زەوی، جگە لە کانزایەکانی وەك زێڕو زیو.. دروستە تەیەممو بکرێ، وە (أوزاعي وثوري)و هەندێك لە مالیکیەکان دەڵێن: هەر شتێك لەسەر ڕووی زەوی بێت تەنانەت بەفرو سەهۆڵ بەندانو بەستەڵەکی سەر دەریاکانیش دروستە تەیەمومی پێ‌بکرێ[2].

جا هەرچەندە لایەنگرانی ڕای یەکەم دەقەکانی سوننەت زۆر پشتگیریی ڕایەکەیان دەکەن، وە هەموو لایەکیش لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە گڵ (تراب)و خاك چاکترین‌و لە پێشترین جۆری (صعید)ە، بۆ تەیەموم، بەڵام پێم وایە ڕای ئەوانە بەهێزترە -هەروەها لەگەڵ ڕووحی گشتی واقیع بینییو ئاسانکاریی ئیسلامیش گونجاوترە- کە دەڵێن: هەرچی لەسەر ڕووی زەوی بێت بە (صعید) دادەنرێ‌و بە کەڵکی تەیەموم پێ‌کردن دێت، بەم بەڵگانەی خوارەوە:

أ- وشەی (صعید) زۆربەی هەرەزۆری بگرە تێکڕای فەرهەنگەکانی زمانی عەرەبی لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە هەم خاك وگڵ (تراب)و هەم ڕووی زەوی (وجه الأرض)یش بەگشتی دەگرێتەوە، هەر کام لە (القاموس المحیط) و (المصباح المنیر) و (لسان العرب) و (فقه اللغة) و (المعجم الوسیط) ئەوەیان گوتووە، وە (الزَّجّاجْ) گوتوویەتی: (الصعيد وجه الأرض ترابا كان أو غيره لا أعلم اختلافا بين أهل اللغة في ذلك)[3] واتە: (صعید) بە ڕووی زەوی دەگوترێ گڵ بێ، یان غەیری گڵ، نەمزانیوە شارەزایانی زمان لەوبارەوە جیاوازی یان هەبێ.

ب- پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **(وجعلت لي الأرض مسجدا وطهورا)** متفق علیه، ئاشکراشە کە ئەو زەوییەی کە نوێژی لەسەر دەکرێ بەمەرج نەگیراوە کە گڵ بێت، وە وشەی (طهور)یش کە لە ئەسڵدا مانای پاکیی‌و پاککەرەوەیی

١) ئەمە ڕای (إبن تیمیة)، بڕوانە: (مجموعة الفتاوی)، ج٢١، ص٢٠٩، ص١٤٧٠؟
٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٤٥، وە بڕوانە: (الفقه الاسلامي)، ج١، ص٥٨٨-٥٩١.
٣) بڕوانە: (الروضة الندیة)، ج١، ص٩٧-٩٨.

دەگەیەنێ[1]، لێرەدا زیاتر مانای پاککەرەوەی هەیە، چونکە وشەی پێشوو: (مسجداً) پاکێتی (طهارة) دەگەیەنێ، لەسۆنگەی ئەوەوە کە شوێنی پاك نەبێ نوێژی لێ ناکرێ، جا بۆ ئەوەی دووبارە (تکرار) دروست نەبێ کە بە بێ سوودو کەڵك پێچەوانەی ڕەوانبێژی (بلاغة)یە وە لە پێغەمبەری خوا ﷺ ناوەشێتەوە، ناچارین بڵێین (طهور) لێرەدا پاککەرەوەیە، کە ئەمیش سیفەتی هەموو زەوییە نەك بە تەنیا (گڵ) تراب، چونکە فەرموویەتی: **(وجعلت لي الأرض)**.

ج- لە فەرموودەیەدا کە (بخاري ومسلم) لە (عبدالله بن عباس) خوا لێیان رازی بێ گێڕاونەتەوە، هاتوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ پیاوێك پێی گەیشتوەو سەلامی لێ کردوە، بەڵام ئەو وەڵامی نەداوەتەوە (حتى أقبل على الجدار فمسح بوجهه ويديه، ثم رد عليه السلام) هەتا چووە لای دیوارێكو دەموچاوو هەردووك دەستی مەسح کرد، پاشان وەڵامی سەلامەکەی دایەوە.

پوختەی قسان:

هەرچەندە وشەی (صعيد) بەر لە هەر شتێك -بەهۆی دەقەکانی سوننەتەوە-، گڵ (تراب) دەگرێتەوە، بەڵام هیچ بەڵگەیەك نیە، کە غەیری گڵ نەگرێتەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە بەڵگە زۆرن کە غەیری (گڵ)یش دەگرێتەوە، ئنجا لەڕاستیدا ئەگەر سەرنجی دنیاو ڕووی زەویش بدەین، دەبینین کە زۆر جێگای دەشتو بیابانەو لە لم (رمل) زیاتری لێ نیە، هەروەها سەرووو خوارووی ڕووی زەوی لە چوار کەشەکانی ساڵداو زۆر شوێنی کوێستان لە زستاندا بە بەستەڵەكو بەفر دادەپۆشرێو تۆزە گڵێکیش بۆ دەرمانیش چنگ ناکەوێ و، ئەگەر بەس گڵ بۆ تەیەممم بشێ خەڵکی ئەو شوێنانە دووچاری سەغڵەتیو گرفتارییەکی زۆر دەبن.

---

١) بڕوانە: (المعجم الوسيط)، ص٥٦٩، کە گوتوویەتی: (الطهور: الطاهِرُ في نفسه المُطَهِّر لغيره، فكل طهور طاهر ولا عكس).

سێ: ئەندامەکانی تەیەممووم کامانەن؟!

زانایانی ئیسلام لەوبارەوە کە ئەندامەکانی تەیەمموم بەس دەموچاوو هەردووك دەستەکانن یەکدەنگن[1]، چونکە خوای پەروەردگار(جلّ جلاله)و پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ بەڕاشکاویی ئەوەیان فەرموووەو ڕوونیان کردۆتەوە، وەك لە خاڵی یەکەمدا باسمان کردو دەقەکانمان خستە ڕوو، بەڵام لەوبارەوە کە ئایا دەستەکانی وەك دەستنوێژ دەبێ هەتا ئانیشکەکانیان بن، یان بەس لەپی دەستەکان هەتا مەچەکەکانیان؟ ڕایان جیاوازە:

هەرچی (عطاء ومكحول وأوزاعي وإسحاق و داوود وأحمد وإبن المنذر)[2]ن و (إبن حزم[3] وإبن تيمية[4] وشوكاني[5] وقنوجي[6]یش، ڕایەکەیانیان پەسەند کردوە، دەڵێن: ئەندامەکانی تەیەمموم بەس دەموچاو (وجه)و هەردووك لەپە دەستن بە بەرو پشتەوە هەتا بازنەو مەچەك (رسغ).

بەڵام (مالك وأصحاب الرأي وشافعي وليث وثوري)و لە پێشی ئەمانیشەوە (حسن البصري والشعبي وسالم بن عبدالله بن عمر) ڕایان وایە، کە دەبێ هەردووك دەستەکان هەتا ئانیشکەکانیان مەسح بکرێن[7].

ئنجا شایانی باسیشە کە (نووي)یش ڕای یەکەمی پەسەند کردوە کە (أبو ثور) لە شافعی‌یەوە گێڕاویەتەوە وەك ڕای پێشوو (القول القديم)ی و گوتوویەتی[1]:

---

١) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٢، ص١٤٦٨.
٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٤٢.
٣) بڕوانە: (المحلى شرح المجلى)، ج٢، ص٩٣، مسألة: ٢٥٠.
٤) بڕوانە: (مجموعه الفتاوى)، ج٢١، ص
٥) بڕوانە: (الأدلة الرضية شرح الدرر البهية)، ص٤١.
٦) بڕوانە: (الروضة الندية)، ج١، ص١٠١-١٠٢.
٧) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٤٢.

(وهذا القول وإن كان قديما مرجوحا عند الأصحاب فهو القوي في الدليل وهو الأقرب إلى ظاهر السنة الصحيحة)، واتە: وە ئەو ڕایە هەرچەندە لەلای هاوەڵان ـی مەزهەبی شافیعی- قسەی کۆنو بێهێز ـی شافعی یـ-ە، بەڵام لە ڕووی بەڵگەوە هەر ئەوە بەهێزەو لە ڕواڵەتی سوننەتی ڕاست (صحیح)یش نزیکترە.

ئنجا لە ڕاستیدا ڕای یەکەم ـکە دەڵێ ئەندامەکانی تەیەمموم ڕووو هەردووك لەپە دەستەکانن هەتا مەچەکەکانیان ـڕاسترو بەڵگەدارترەو لە چەندان دەقی سوننەتدا هاتوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەنیا ئەو ئەندازەیەی لە دەستەکان دیاری کردوە بۆ تەیەمموم، بۆ وێنە[2]:

* (عن عمار بن ياسر رضي الله عنهما قال: أجنبت فتمعكت في التراب وصليت، فقال النبي ﷺ: إنما يكفيك هذا: فضرب النبي ﷺ بكفيه الأرض فنفخ فيهما، ثم مسح بهما وجهه وكفيه) متفق عليه، واتە: تووشی لەش پیسی بووم بۆیە خۆمم لە خۆڵێ وەردا وە نوێژم کرد، پێغەمبەریش فەرمووی: ئا ئەوەندەت بەس بوو: ئنجا پێغەمبەر ﷺ هەردووك لەپە دەستی لە زەوی دانو پاشان فووی لێکردن، ئنجا دەموچاوو هەردووك لەپە دەستی پێ مەسح کردن.

وە لە ڕاستیدا ئەو ڕایەی دەڵێ دەبێ هەتا ئانیشکەکان مەسح بکرێ هیچ دەقێکی ڕاست (صحیح)ی سوننەتی لەسەر نیەو بەڵگەیان وەك (نووي) گوتوویەتی[3]: تەنیا رواڵەتی ئایەتەکەیە، بەڵام مادام سوننەت ڕوونی کردۆتەوە مەبەست لە (فآمسحوا بوجوهكم وأيديكم) دەمو چاوو هەردووك دەستە تا مەچەکەکانیان، ڕواڵەتی ئایەتەکە بە بەڵگە ناشێ.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص ٢٤١-٢٤٢.

٢) بڕوانە: (فتح الباري)، ج١، ص٥٨٨، وە (شرح صحيح مسلم)، ج٢، ص١٤٦٥.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٤٢-٢٤٣.

هەڵبەتە مەبەستیشمان ئەوە نیە، کە تەیەمومەکەی دروست نیە، بەڵام دەڵێین بەڵگە لەسەر ئەوە نیە، کە هەتا ئانیشکەکان مەسح کردنی پێویست بێ.

چوار: کەسێك نە ئاوی دەست بکەوێو نە تەیەممومی بۆ بلوێ حوکمی چییە؟!

زانایان لەوبارەوە ڕایان جیاجیایەو وەك (نووي) گوتوویەتیو[1] هەر کام لە (الحافظ بن حجر العسقلاني)[2] و (شوكاني)[3] لێیەوە نەقڵیان کردوە، سەرجەم پێنج ڕایان هەن:

١- کە ڕای (أوزاعي وسفيان والثوري وأصحاب الرأي)[4] و ڕایەکی (أبو ثور)یشە[5]، دەڵێ: نابێ نوێژ بکاتو دەبێ چاوەڕێ بکات هەتا ئاو یان ماددەی تەیەمومی لێ هەڵدەکەوێ، هەرکام لە فەرموودەی: **(لا يقبل الله صلاة بغير طهور)** رواه مسلم، وە فەرموودەی: **(مفتاح الصلاة الطهور)** رواه أبو داوود والترمذي وقال: حديث حسن، بە بەڵگە دێننەوە، دیارە لایەنگرانی ئەم ڕایە دەڵێن: دەبێ دوایی بیگێڕێتەوە.

٢و٣- کە ڕای (أكثر أصحاب مالك والشافعي وأحمد وجمهور المحدثين)ە[6]، دەڵێ: پێویستە لە کاتی خۆیدا نوێژەکەی بکات، بەڵام زۆربەی شافیعی یەکان دەڵێن: دوایی دەبی بیگێڕێتەوە، ((أحمد والمزني وسحنون وإبن المنذر)[7]یش دەڵێن: گێڕانەوەی ناوێ، بەڵگەشیان ئەم فەرموودەیەیە[8]:

---

١) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٢، ص١٤٧٢-١٤٧٣، وە (المجموع)، ج٢، ص٣٠٥-٣٠٦.

٢) بڕوانە: (فتح الباري)، ج١، ص٥٨٤-٥٨٥.

٣) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٣٣٨.

٤) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٣٠٥، مەبەست لە (أصحاب الرأي)، (أبو حنيفة) و هاوەڵەکانیەتی.

٥) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٦) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

٧) هەمان سەرچاوەو بەرگ و لاپەڕە.

٨) بڕوانە: (فتح الباري) ج١ ص٥٨٤، وە (شرح صحيح مسلم) ج٢ ص١٤٦٥.

* (عن عائشة أنها استعارت من أسماء قلادة فهلكت، فأرسل رسول الله ﷺ ناسا من أصحابه في طلبها، فأدركتهم الصلاة فصلوا بغير وضوء، فلما أتوا النبي ﷺ شكوا ذلك اليه، فنزلت آية التيمم، فقال أسيد بن حضير: جزاك الله خيرا، فوالله ما نزل أمرٌ بكِ قط إلا جعل الله لك منهُ مخرجا، وجعل للمسلمين فيه بركة) متفق عليه، مع اختلاف يسير في بعض الألفاظ، واته: عائیشە ملوانكەیەكی لە ئەسماء خواستبوو كەچی لێی بزربوو، جا پێغەمبەری خوا ﷺ كۆمەڵێك لە هاوەڵەكانی بۆ دۆزینەوەی نارد، وە لە ڕێگا نوێژیان بەسەردا هات‌و بە بێ‌دەستنوێژ نوێژیان كرد، جا كاتێك‌چوونەوە لای پێغەمبەر ﷺ سكاڵای ئەو مەسەلەیان لەلاكرد، وە ئایەتی تەیەمموم هاتەخوار، جا (أسيد بن حضير) بە عائیشەی گوت—خوا لێیان ڕازی بێ- خوا پاداشتی چاكەت بداتەوە، بەخوا هیچ گرفتارییەكت تووش نەبووە، مەگەر خوا دەرووی لەتۆ كردۆتەوەو بۆ مسوڵمانانیش بۆتە مایەی بەرەكەت‌و پیز.

٤- كە ڕای (داوود الظاهري)و ڕایەكی (أبو ثور)ە[1]، كە دەڵێ: نابێ نوێژ بكات‌و پێویستیش نیە بیگێڕێتەوە، بەڵگەشیان ئەو فەرموودانەن كە لایەنگرانی ڕای یەكەم بە بەڵگەیان هێناونەوە.

٥- كە ڕایەكی كۆنی شافیعی‌یە ئەوەیە، كە سوننەتە نوێژەكەی بكات، بەڵام فەرزە دوایی بیگێڕێتەوە[2].

واش پێ دەچێ كە ئەو ڕایەی دەڵێ: پێویستە نوێژكەی لەكاتی خۆیدا بكات، بەڵام پێویست ناكات بیگێڕێتەوە كە ڕای (أحمد والمزني وسحنون وإبن المنذر)ەو

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٣٠٥.

٢) بڕوانە: (فتح الباري)، ج١، ص٥٨٥.

(إبن الحزم الأندلسي)[1] یش هەڵیبژاردوە، لە هەموو ڕایەکانی دیکە ڕاستتر بێت، چونکە سەرەڕای ئەو فەرموودەیەی باسی ملوانکە (قلادة)کەی عائیشەی تێدایە، چەند دەقێکی دیکەش بەڵگەینی، وەك:

﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ... (١٦) التغابن ﴾.

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا ... (٢٨٦) البقرة ﴾.

(ما نهيتكم عنه فاجتنبوه، وما أمرتكم به فافعلوا من ما استطعتم) رواه البخاري ومسلم عن أبي هريرة.

(نووي)یش هەمان ڕای پەسەند کردوەو لەبارەیەوە گوتوویەتی[2]: (يجب الصلاة ولا يجب الإعادة وهذا مذهب المزني وهو أقوى الأقوال دليلا ويعضده هذا الحديث وأمثاله، فإنه لم ينقل عن النبي ﷺ إيجاب إعادة مثل هذا الصلاة، والمختار أن القضاء يجب بأمر جديد ولم يثبت الأمر فلا يجب..)، واتە: ئەو ڕایەی دەڵێ -کردنی نوێژەکە فەرزەو گێڕانەوەی پێویست نیە، وە ئەمە ڕای موزنی‌یە وە بەهێزترین ڕایە لەڕووی بەڵگەوەو ئەم‌فەرموودەیە (واتە فەرمودەکەی عائیشە)وهاووێنەکانی پشتگیریی دەکەن، چونکە لە پێغەمبەرەوە ﷺ نەهاتوە، کە گێڕانەوەی ئەم جۆرە نوێژەی فەرز کردبێ، وە ڕای پەسەند ئەوەیە، کە بە فەرمانێکی نوێ نەبێ گێڕانەوە پێویست نابێ‌و فەرمانی واش ئیسپات نەبووە کەواتە پێویست نیە.

هەرچەندە بە گوێرەی ئەو ڕاوبۆچوونەی کە پەسەندمان کرد دەربارەی ئەو ماددانەی تەیەمومیان پێ دروستە، چنگ نەکەوتنی ماددەی تەیەموم زۆر دەگمەنەو پێم وایە لە حاڵەتێکدا دێتەدی کە ئینسانی مسوڵمان لە شوێنێکی پیس (نجس) حەپس بکرێ کە نە ئاوو نە هیچ شتێکی پاکی تەیەموم پێ‌کراوی لێ نەبێ، یان لە شوێنێك کە هەمووی قوڕو قاڵ بێت!

---

١) بڕوانە: (المحلى)، ج٢، ص٨٨، مسألة ٢٤٧.

٢) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٢، ص١٤٧٢-١٤٧٣.

پێنج: چەند وردە بابەتێك دەربارەی تەیەممووم:

١- ئایا تەیەممووم بە لابەری بێ دەستنوێژیی‌و لەش پیسی دادەنرێ بەشێوەیەکی کاتی، یان بەس رێگادەری ئەنجامدانی نوێژو ئەو خواپەرستییانەیە کە بە لەش پاکی نەبێ ناکرێن؟!

زانایان لەوبارەوە رایان جیاجیایەو (نووي) گوتوویەتی[1]: زۆربەی جەماوەری زانایان رایان وایە کە تەیەممووم لەشپیسی گەورەو گچکە لانابات (لا یرفع الحدث) بەڵکو تەنیا رێ‌و مۆڵەتی نوێژو خواپەرستیی دەدات!

بەڵام لە راستیدا ئەگەر سەرنجی دەقەکانی قورئان‌و سووننەت بدەین زۆر چاك دڵنیا دەبین کە رای جەماوەرو زۆربە نەپێکاوەو هەڵەیە، چونکە[2]:

یەکەم: لە چەندان دەقی قورئان‌و سوننەتدا هاتوە، کە تەیەممووم پاککەرەوەیەو لابەری لەش پیسی (حدث)یە، بۆ وێنە:

أ- ﴿...فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُم مِّنۡهُۚ مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمۡ ...٦﴾ المائدة، وەك دەبینین خوای کاربەجێ بەروونیی‌و راشکاویی دەفەرموێ: خوا دەیەوێ کە پاکتان بکاتەوە، ئنجا دیارە کە تەیەمموومیش جێدار (بدیل)ی دەستنوێژو خۆشۆردنە، کەواتە: بە دەقی قورئان تەیەممووم پاککەرەوەیە لە لەش پیسی گەورەو گچکە.

١) بروانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٥٣، بەڵام (داوود الظاهري والكرخي الحنفي وبعض المالكية) بە پاککەرەوەی دەزانن.

٢) بروانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص٢٢٨-٢٢٩.

ب- **(وجعلت لي الأرض مسجدا وطهورا)** متفق عليه، كە پێشتریش ڕوونمان کردۆتەوە.

ج-**(إن الصعيد الطيب طهور المسلم..)** رواه أحمد وأصحاب السنن إلا إبن ماجه، کە ئەمیشمان پێشتر هێناوە.

د-وەك پێشتر لە بەرگی یەکەمداو لەبارەی چۆنیەتی لابردنی پیسییەکانەوە هێنامان پێغەمبەر ﷺ دەربارەی خاوێن کردنەوەی نەعلو پێڵاو بە زەویو خاك، فەرموویەتی: **(فإن التراب لهما طهور)** رواه أبو داوود، وە دەربارەی تەشكو دامێنی کراسی درێژو لەزەوی خشاوی ئافرەتیش، فەرموویەتی: (يطهر ما بعده) رواه أحمد وأصحاب السنن إلا النسائي.

دووەم: ئەو دەقەش کە بە بەڵگەش دەیهێننەوە کە گوایە بابای تەیەممومکەر هەر بە لەش پیس (جنب) دادەنرێ، وەك لە بەسەرهاتەکەی (عمرو بن العاص)دا هاتوە، کە پێشتر هێنامانو پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووە: **(أصليت بأصحابك وأنت جنب؟!)** رواه أحمد وأبو داوود، ئەوە لە ڕاستیدا بەڵگەیە لەسەریان، چونکە:

یەك/ پێغەمبەر ﷺ بە ڕەخنەو گلەییەوە فەرموویەتی: (چۆن بەلەش پیسیەوە نوێژت بۆ هاوەڵەکانت کرد؟ کەواتە دیارە بە لەش پیسی دروست نیە نوێژ بکرێو ئەگەر بابای تەیەممومکەر بە لەش پیس دانرابایە ڕێی نوێژکردنی نەدەبوو!

دوو/ دوای ئەوەی عەمر گوتوویەتی: (فتيممت ثم صليت)، پێغەمبەر ﷺ بە زەردەخەنە کردنو بێدەنگبوونی ڕەزامەندیی دەربڕیوە (فضحك رسول الله ﷺ ولم يقل شيئا).

٢- تەیەممومیش وەك هەر خواپەرستییەکی دیکە، نیەت هێنان فەرزی یەکەمیەتیو زانایان لەوبارەوە کێشەو مشت ومڕیان نیە، بەڵام ئەوانەی کە

پێیان وایە تەیەمموم لەش پیسی (حدث) لانابات، گوتوویانە: نابێ نیەتی لابردنی لەش پیسی بهێنێ، بەڵکو دەبێ نیەتی ڕێگاپێدرانی نوێژ (نیة إستباحة الصلاة) بهێنێ![1] بەڵام ڕوونمان کردەوە کە ئەو بۆچوونە هەڵەیە، کەواتە ئەم ئەنجامگیرییەش کە لەو بۆچوونە هەڵەیەوە کراوە هەر هەڵەیەو، تەیەممومی بە شێوەیەکی کاتیی ئینسان لە لەش پیسی گەورەو گچکە پاك دەکاتەوەو دەبێ نیەتەکەش هەر وابێ.

٣- زانایان لەوبارەشەوە کە ئایا تەیەممومی بەیەك جار دەست بە گڵ، یان ڕووی زەویدا هێنان دێتەدی، یان دووجاری پێویستە دیسان ڕایان جیایەو، زۆربەیان دەڵێن یەك جار (ضربة واحدة) بەسە بۆ دەموچاوو دەستەکان ئەمە ڕای: (عطاء ومكحول وأوزاعي وأحمد وإسحاق وإبن منذر وعامة أصحاب الحديث)ە[2]، وە فەرموودە ڕاست (صحيح)ەکانیش هەر ئەمە دەگەیەنن، وەك پێشتر هێنامانن[3].

٤- ئایا یەکجار تەیەممومی وەك خۆشۆردن جێگای خۆشۆردنو دەستنوێژیش دەگرێ؟ یان بۆ هەرکامێکیان تەیەممومێك پێویستە؟!

زانایان لەوبارەشەوە ڕایان جیاوازە، بەڵام ڕای ئەوانە ڕاستەو سوننەت پشتگیریی دەکات کە یەك تەیەممومی بۆ هەردووکیان (خۆشۆردن دەستنوێژ) دەشێ، چونکە:

أ- تەیەممومی جێدار (بدیل)ی ئاوە بۆ لابردنی لەش پیسی (حدث)و ئەو تەیەممومەش کە لە جیاتی خۆشۆردن دەکرێو ئەوەش کە لە جیاتی

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٥٣-٢٥٨.
٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٤٢.
٣) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص٢٤٧.

دەستنوێژ هەروەك یەكن، جا هەروەك چۆن خۆشۆردن دەستنوێژی لە خۆی دەگرت، تەیەمومیش كە لە جیاتیەتی بە هەمان شێوە.

ب- لە بەسەرهاتەكەی (عمار)دا -خوا لێ ڕازی بێ- پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: **(إنما يكفيك هذا، فضرب النبي ﷺ بكفيه الأرض فنفخ فيهما ثم مسح بهما وجهه وكفيه)** متفق عليه، وەك پێشتر هێنامان دیارە كە فەرمووشیەتی: (إنما يكفيك هذا) تەنیا ئا ئەوەت بەس بوو، مەبەستی پاكبوونەوەیەتی لە لەش پیسی گەورەو گچكەو ئامادەبوونی بۆ نوێژكردن[1].

شایانی باسە كە (إبن حزم)یش[2] لەم مەسەلەیەدا هەر ڕای زۆربەی پەسەند كردوە، بەڵام وەك ڕوونمان كردەوە ڕایەكەیان بێهێزە.

٥- هەموو ئەو شتانەی كە دەستنوێژیان پێ دەشكێ تەیەمومشیان پێ دەشكێ بەبێ جیاوازی، سەربارەش پەیدابوونی ئاویان بۆ لەوانو بۆگونجانی بەكارهێنرانی ﴿الحصول على الماء (لفاقده) أو إمكان استعماله (لمن لم يمكنه)﴾ش تەیەموم بەتاڵ دەكاتەوەو زانایان لەوبارەوە یەكدەنگن[3].

٦- دروستە كۆمەڵێك لە یەك شوێن -واتە: بە ماددەی یەك شوێن- تەیەموم بكەن، ئەمەش مشتو مڕی لەسەر نیە[4].

٧- هەر شتێك تۆزو غوباری هەبێ -مادام ڕووی زەوی نەبێ[5]- دروستە تەیەمومی پێبكرێ، وەك سەرینو بەڕەو حەسیرو تەنانەت پشتی ئاژەڵیشو بگرە زۆربەیان دەڵێن: پشتی سەگو بەرزایش مادام تەڕ نەبن[6]!

---

١) بڕوانە پەراوێزی (المحلى)، ج١، ص٨٨، كە (محقق) لە (شمس الدين الذهبي)یەوە هێناویەتی.

٢) بڕوانە: (المحلى)، ج٢، ص٨٨، مسألة: ٢٤٥.

٣) بڕوانە: (الرّوضة الندية)، ج١، ص١٠٢.

٤) بڕوانە: (المجموع)، ج١، ص٢٥١.

٥) چونكە ئەگەر ڕووی زەوی (صعيد) بوو، هەبوونی تۆزو غوبار مەرج نیە.

٦) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٥١-٢٥٢.

٨- زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە دەبێ بۆ هەر نوێژێکی فەرز تەیەمومێکی تایبەتی بکرێ، ئەمە ڕای: (الشعبي والنخعي وقتادة وربيعة ومالك وليث وأحمد وإسحاق والشافعي)یە، بەشێکیشیان کە: (إبن المسيب والحسن البصري والزهري وأبو حنيفة ويزيد بن هارون وأبو جعفر وأبو ثور وداوود والمزني وأحمد)یش لە ڕای باو (مشهور)ی دا لە نێویاندان، ڕایان وایە کە تەیەمومیش وەك دەستنوێژ هەتا دەشکێ هەموو جۆرە نوێژەکانی پێوە ئەنجام دەدات بە فەرزو سوننەتەوە[1]، جا وا دێتە بەرچاو ئەوانەی ڕای یەکەمیان هەڵبژاردوە بەڵگەیەکی ئەوتۆیان بەدەستەوە نەبێ، بە پێچەوانەی لایەنگرانی ڕای دووەم کە ئەم بەڵگانەیان هەیە:

أ- وەك چەند جاری دیکەیش گوتوومانە: تەیەموم جێدار (بدیل)ی ئاوە بە دەقی فەرمایشتی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بۆ پاکبوونەوە لە لەش پیسی، مادام وابێ مەگەر بە بەڵگەیەکی شەرعی روون ئەگەر نا دروست نیە هیچ شتێك لە شایستەیی (صلاحية)ی کەم بکەینەوە.

ب- پێغەمبەر ﷺ: (الصعيد الطيب طهور المسلم..)، کە ئەمە موتڵەقەو بە هیچ بەند (قيد)ێکەوە نەبەستراوە.

ج- مەسحی سەر خوففو گۆرەوی مادام دەستنوێژ نەشکابێ نوێکردنەوەی ناوێ، ئەمیش هەر وایە.

د- پێشتر ڕوونمان کردەوە کە بابای تەیەمومکەر بە تەیەمومەکەی پاك بۆتەوە بە دەقی قورئانو سوننەت -بە شێوەیەکی کاتیی-، کەواتە پاککردنەوەی دیکەی ناوێ.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٣١٨-٣١٩.

٩- زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە بەر لە کاتی نوێژ دروست نیە تەیەمموم بکرێ بەڵام (أبو حنیفة)و (أحمد)یش لە ڕیوایەتێکیدا ڕایان وایە کە دروستە، جا لە ڕاستیدا بە لەبەرچاوگرتنی ئەو خاڵانەی ڕابردن دەردەکەوێ، کە ڕای دووەم ڕاستەو لایەنگرانی ڕای یەکەم هیچ بەڵگەیەکی ئیقناعکەریان بە دەستەوە نیە[1].

١٠- هەر کات بابای تەیەممومکەر ئاوی دەستکەوت (ئەگەر لەبەر بێئاوی تەیەممومی کردبێ) ئەوە لە دوو حاڵان بەدەر نیە: یان نیشتەجێ (مقیم)یە، یان ڕێبوار (مسافر)، جارێ ئەگەر بەر لە نوێژکردنەکەی ئاوی چنگ کەوت ئەوە، چ لە ماڵ بێو، چ لە سەفەر بە یەکدەنگی زانایان تەیەممومەکەی بەتاڵەو دەبێ ئاوەکە بەکاربهێنێ[2]، بەڵام ئەگەر لە سەفەرێ بوو، وە پاش نوێژکردنەکەی ئاوی چنگ کەوت، ئەوە زۆربەی هەرە زۆری زانایان کە (أبو حنیفة ومالك وشافعي و ثوري وأوزاعي وأحمد وأسحاق والمزني وإبن المنذر)یان لە نێودان، دەڵێن: کردنەوەی ناوێ، کەمێکیش لە زانایان دەڵێن: مادام کاتی کردنی نوێژەکە مابێ دەبێ ئاو بەکاربهێنێو بیکاتەوە، بەڵام ئەگەر کاتی نەمابوو ئەوە یەکدەنگن لەسەر نەکردنەوەی[3]. بەڵگەی ڕای جەماوەریش کە گومان لە ڕاستیدا نیە، ئەم فەرموودەیە:

* (عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: خرج رجلان في سفر فحضرت الصلاة وليس معهما ماء، فتيمما صعيدا طيبا وصليا، ثم وجدا الماء في الوقت فأعاد أحدهما الصلاة والوضوء، ولم يعد الآخر، ثم أتيا رسول الله ﷺ فذكرا ذلك له، فقال للذي لم يعد: أصبت السنة وأجزأتك صلاتك وقال

---

١) بڕوانە: (مجموعە الفتاوی)، ج٢١، ص٢٤٦، وە: (الروضة الندية)، ج١، ص٩٩.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٢٥، وەك (إبن المنذر) لەکتێبی (الإجماع)دا هێناویەتی.

٣) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٣٢٩، دیسان (إبن المنذر) ئەو یەکدەنگییەی نەقڵ کردوە.

للذي توضأ وأعاد: لك الأجر مرتين) رواه أبو داوود والنسائي والبيهقي وغيرهم، واتە: دوو پیاو بە سەفەر چوون، جا نوێژ بووو ئاویشیان پێ نەبوو، بۆیە بە ڕووی پاکی زەوی تەیەمومیان کردو نوێژیان کرد، پاشان ئاویان چنگ کەوت لە کاتی نوێژەکەدا (واتە جارێ نوێژەکە کاتی مابوو)، جا یەکێکیان نوێژەکەی بە دەستنوێژ گێڕایەوە ئەوەی دیکەشیان نەیگێڕایەوە، دوایی چوونەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو مەسەلەیان بۆ باس کرد، ئەوەیش بەوەیانی فەرمووە، کە نوێژەکەی دووبارە نەکردبۆوە: ڕێبازی منت پێکاوەو نوێژەکەت بەرکەوتوە، بەوەشیانی فەرموو، کە دەستنوێژی گرتبوو دووبارەی کردبۆوە: دوو کەڕەت پاداشتت هەیە.

ئاشکراشە کە گرتنی ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ هەمیشە بەرەکەتدارترەو پاداشتی زیاترە، بۆیە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: پێغەمبەر ﷺ لەبەر دڵدانەوەو دڵخۆشکردن بە دووەمیانی فەرموو: دووجار پاداشتت هەیە[1].

بەڵام ئەگەر نیشتەجێ بێ‌و لەماڵێ بێت ئەوە زانایان بە گشتی دوو ڕایان هەن[2]:

أ- بەشێکیان کە (شافعي)یان لە نێودایەو هەرکام لە (أبو حنيفة وأحمد)یش یەکێ لە ڕایەکیاندا، دەڵێن: نوێژەکەی بە تەیەموم بکات، بەڵام دوایی دەبێ دووبارە نوێژەکەی بکاتەوەو ئەوەی یەکەمیان بەس لەبەر ڕێزو حورمەتی کاتی نوێژەکە بووە.

ب- کە (مالك وثوري و أوزاعي و المزني و الطحاوي)یان لە نێودانو (احمد)یش لە ڕایەکیدا دەڵێت: دەبێ نوێژەکەی بە تەیەموم بکاتو دووبارەکردنەوەشی ناوێت، بەسەرنج دانی خاڵەکانی پێشووش دەردەکەوێ کە ڕای دووەم

---

١) بڕوانە: (الروضة الندية)، ج١، ص١٠٢-١٠٣.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٣٢٨-٣٢٩.

ڕاسترە، چونکە خوا لە یەك کاتدا بەس نوێژێکی فەرز کردوەو، خۆیشی فەرموویەتی ئەگەر ئاو نەبوو ئاوا بیکەن (تەیەمموم بکەن)و هیچ بەڵگەیەکیش نیە باسی گێڕانەوەو دووبارەکردنەوە بکات.

١٢- هەر کەسێك درەنگ لەخەو هەڵساو کاتەکەی درەنگ بوو، ئەگەر خۆی شۆردبایە فریای نوێژەکەی نەدەکەوت، ئایا چاکترە دوایی تەیەمموم بکاتو نوێژەکەی لەکاتی خۆیدا بکات، یان هەرچۆن بووە خۆی بشوات ئەگەر نوێژەکەیشی بچێو دوایی بیکاتو بیگێڕێتەوە؟!

زانایان دوو ڕایان هەنو ئەوەندەی لەم مەسەلەیەش ڕامامو بیرم کردەوە هیچ کامیانم بۆ چاکتر دانەنراو پێم وایە وەك یەکن[1].

١٣- وەك چەند جار گوتمان تەیەمموم جێدار (بدیل)ی ئاوەو هەرکەسێك بۆی بلوێ ئاو بەکاربهێنێ، ڕێگای تەیەمومی نیەو لە کوردەواری خۆشماندا باوە ((ئەگەر ئاو هەبوو تەیەمموم بەتاڵە)) جا هۆیەکانی تەیەمموم بە گشتی دووانن:

یەکەم: نەبوونی ئاو.

دووەم: نەگونجانی بەکارهێنانی.

جا لەبارەی نەبوونی ئاوەوە هەرچەندە بە زۆری حاڵەتی سەفەر ڕەچاو کراوە، بەڵام دەگونجێ ئینسان لە سەفەریش نەبێو ئاویشی چنگ نەکەوێ، بۆ وێنە لە حەپسخانە (سجن)دا بێ، یان هەر لە ماڵی خۆیان بێو ئاویان نەبێو ئاویشیان لێ نزیك نەبێو پارەش نەبێ بیکڕێ، یان پارەی هەبێ، بەڵام پارەکەی بۆ نانو مەسرەفی خۆیو خێزانی پێویست بێ[2].

هەروەها ئەگەر لە سەفەریش بێ دەگونجێ ئاوی پێبێ، بەڵام بۆ خواردنەوەی خۆیو وڵاخەکەی پێویست بێت، یان بتوانێ بەدوایدا بچێو پەیدای بکات بەڵام

---

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص٢٦٤-٢٦٥.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٢، ص٢٨٤-٢٨٦، وە ص٢٨٣.

ئەگەر وابکات لە هاوەڵەکانی بەجێ بمێنێو دابــڕێ، ئـەوە لـە هـەموو ئـەو حاڵەتانەدا زانایان لەسەر ڕەوابوونی تەیەمموم یەکدەنگن[1].

بەڵام ئەوەی کە زانایان تێیدا مشتو مڕیان هەیە ئەوەیە، کە ئایا بابـای ئـاو چنگ نەکەوتوو تا چ ڕاددەیەك لەسەری فەڕزە بەدوای ئاودا بگەڕێو بسووڕێ؟!

هەندێکیان کە (أبو حنیفة)یان لە نێودایە ڕایان وایە، کە ئەگەر گومانی وابوو لە نزیکیەوە هەیە پێویستە بە دوایدا بگەڕێ، بەڵام ئەگەر گومانی نەبوو پێویست ناکاتو بـا تەیەممومەکـەی بکـات، بـەڵام زۆربـەی زانایـان کـە: (مالـك و داود الظاهري و شافعي) و (احمد)یش لە قسەیەکیدا، لـە نێوانیانـدان دەڵـێن: مەگـەر تەواو مسۆگەرو دڵنیابێ کە ئاو لەو دەوروبەرە نیە، ئەگەرنا هەر لەسەری فـەڕزە کە بەدوایدا بگەڕێ هەتا بێهیوا دەبێ[2]، دیـارە هـەردووك لاشـــیان ئایـەتی: ﴿...فَلَمْ تَجِدُواْ مَآءً فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا ...﴿٦﴾ المائــدة﴾، بـــە بەڵگـــە دەهێننەوە، بەڵام پێم وایە هەق ئەوەیە کە بگوترێ:

چەنگ نەکەوتنی ئاو (عدم وجدان الماء) بەوە دێتەدی کە ئینـسان قەناعـەتی بۆ پەیدابێ، کە نیەو گەڕانو سووڕان پشکنین بە مەرج نەگیراوە[3].

بۆ نەگونجانی بەکارهێنانیشی دوو حاڵەتی هەیە:

أ- یان هەر لە واقیعدا کابرا نەخۆشە، نەخۆشیەکی وا کە دوو کەسی عاقـڵو دادگـەر، یـان پزیـشـکێکی پـسپۆڕ بڵـێ: ئـاو زیانـت لـێ دەداتو نەخۆشیی یەکەت تەشەنە دەکات، یان کاریگـەریی خـراپ دەکاتـە سـەر جەستەت.

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٢٧٣-٢٧٥.
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٢٨١
٣) بڕوانە: (الروضة الندية)، ج١، ص٩٦.

ب- یان نەخۆش نیە، بەڵام قەناعەتی وایە کە ئەگەر خۆی بەو ئاوە بشوات دووچاری نەخۆشیو دەردی دەکات، ئەوە زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە بۆی هەیە تەیەمموم بکات[1] و ڕستەی ﴿...مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ ... ﴿٦﴾ المائدة﴾، چاکترین بەڵگەیە، چونکە بێگومان کەسێك بەهۆی خۆشۆردن بە ئاوی ساردەوە دووچاری دەردو نەخۆشی بێت، کەوتۆتە سەغڵەتی (حرج)یەوە، خوای میهرەبانیش بەڕاشکاویی فەرموویەتی: کە بۆیە تەیەمموم بۆ لەجیاتی ئاو داناون، کە لەو جۆرە حاڵەتانەدا نەکەونە نارەحەتیو سەغڵەتییەوە.

ئاشکراشە کە پێویستە ئینسان وریا بێتو لەوجۆرە حاڵەتانەدا نەفسو شەیطان فریوی نەدەنو بەهۆی تەمبەڵیو تۆزێك خۆ ئەزیەتدانەوە دووچاری گوناحو هەڵەی نەکەنو نەیخەنە خانەی بەزایەدان (تفريط)ەوە.

هەروەها بەلای دیکەشدا وریابێو لەبەر خوتخوتەی نەفسو شەیتانو ڕووحی ئیشکە تەقوایيو تێپەڕاندن (إفراط)و خۆئەزیەتدان (تكلّف) تووشی ئەوەی نەکەن کە ئایەتی: ﴿...وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ... ﴿٢٩﴾ النساء﴾ بیگرێتەوەو بکەوێتە بەر حوکمی ئایەتی: ﴿...وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ... ﴿١٩٥﴾ البقرة﴾.

ئا لێرەشدا کۆتایی بەم باسە دێنین، خوا هیدایەتمان بدات کە هەرچی زیاترو چاکتر دەرو دەروونی خۆمان پاكو چاك بکەین.

---

١) (ابن تيمية) لەوبارەوە گوتوویەتی: والذي عليه الجمهور: انه لا يشترط فيه خوف الهلاك بل من كان الوضوء يزيد مرضه او يؤخر برءه يَتَيَمَّمُ، وكذلك في الصيام والاحرام، ومن يتضرر بالماء لبرد فهو كالمريض عند الجمهور، لكن الله ذكر الضرر العام، وهو بخلاف البرد فانه انما يكون في بعض البلاد لبعض الناس الذين لايقدرون على الماء الحار..) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص٢٢٦.

جا خوێنەری مسوڵمانی خۆشەویست!

هەرچەندە لە دووتوێی ئەو هەشت (٨) خاڵەدا، کە لەبارەی نوێژەوە نووسیومانن هەرچی بە پێویستمان زانیوە دەربارەی نوێژ گوتوومانە، بەڵام بە پەسندم زانی ئەم چەند ئاگاداری یەت ئاراستە بکەم:

١) وەك دەبینی توێژینەوەی دروشمی یەکەمی خواپەرستییو پایەی دووەمی ئیسلامەتی (نوێژ)، لە توێژینەوەی هەموو دروشمەکانی دیکە پتر بایەخی پێدراوەو وردە کاری تێدا کراوە، جا هیوادارم تۆش وەك شایستەی ئەو دروشمەو پایەگەورەو گرنگەیە، ئەمیەتو بایەخ بە خەرج بدەی بۆ خوێندنەوەو تێگەیشتنو هەزمکردنی ئەم توێژینەوەیە پاشان کارو ڕەفتار پێکردنی.

٢) زۆربەی زانایان کردنو نەکردنی نوێژ بە سنوورو نێوانی کوفرو ئیمان دادەنێن، جا بێگومان -وەك لە ئایەتەکانی قورئانو فەرموودەکانی پێغەمبەریش ﷺ ئاماژەی پێکراوە- ئینسانی مسوڵمان هەتا نوێژ بەرپاکردنی تێدا تۆختر بێت لە ئیسلامدا ڕۆچووترو لە کوفرو نیفاق دوورتر دەبێتو، تۆخبوونەوەی سیفەتی نوێژکردنیش پەیوەندی ڕاستەوانەی بە قووڵترو چاکتر شارەزابوونی پایەو فەرزو سوننەتو ئەدەبە ڕواڵەتیو پەنهانیەکانیەوە هەیە، بۆیە ئێمەش هەوڵی چاکمان لەوبارەو داوەو ڕەنجی باشمان کێشاوە.

٣) هەرچەندە مەگەر چۆن دەنا هەر مەسەلەیەکم باس کردبێت -ئەگەر جێگای ڕاجیایی (إختلاف)ی زاناو شەرعزانانی تێدا بووبێ- هەوڵم داوە کام ڕایە بەهێزترو پەسەندترە دیاری بکەم، بەڵام وەك چۆن ڕاوبۆچوونو ئیجتهادی زاناو پێشەوایانمان لەگەڵ ڕێزو حورمەتی زۆرمان بۆیان بە تێگەیشتنی ئەوان دەربارەی ئایینو شەرع دەزانین، نەك خودی ئایینو شەرع، بێگومان بیروبۆچوونەکانی خۆشمان کە قوتابییەکی ئەو زاناو پێشەوا بەرزو بەڕێزانەین

(بطريـق الأولى) هەروا دادەنێینو، تکاشم لە خوێنەرە بەڕێزەکانیش ئەوەیە، کە لەوبارەوە وریاو هۆشیار بنو چوار ئاگـاداریو بنــچینە گـەورەو گرنگـەکانی (هەڵسوکەوتی شەرعی یانەو ژێرانە) یان —کە لە بابەتی دووەمـدا هـاتوون- هەر لەبەرچاوبن.

باسی سێیەم

نوێژ بەرپاکردن

یەکەمین دروشمی خواپەرستیی

خاڵی یەکەم: نوێژ چییە؟!

وشەی "نوێژ" لە زمانی کوردیدا کە لە بەرامبەر (صلاة)ی عارەبیدا دانراوە، واپێدەچێ وشەیەکی زۆر لەمێژینەو کۆن بێت، چونکە زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە نوێژ (الصلاة) یەکێکە لەو خواپەرستییانەی کە لە ئایینو بەرنامەی سەرجەم پێغەمبەرانی پایەبەرزی خوادا هەبووە، جا وادیارە گەلی کوردیش وەك تێکڕای گەلانی دنیا بەر لەهاتنی ئیسلامیش بۆ کوردستان جۆرێك یان زیاتریش ئایینو بەرنامەی خوایی لەنێودا بووەو گەلێکی خواپەرستو ویندار بووەو خواپەرستیی یەکانی وەك نوێژو ڕۆژوو (صوم)ی هەر ئەنجام داون!
وشەی (صلاة)یش زمانزانانو شەرعزانان ئاوا مانایان کردوە:

أ- راغب الأصفهاني، گوتوویەتی:

(والصلاة: قال كثير من أهل اللغة هي: الدعاء والتبريك والتمجيد، يقال صليت عليه أي دعوت له..)[1]، واتە: زۆر لە شارەزایانی زمان گوتوویانە: نوێژ بریتییە لە پاڕانەوەو بە پیرۆز گرتنو بە پایەبەرز دانان، دەگوترێ. (صليت عليه) واتە بۆی پاڕامەوە..

ب- (نووي)یش لە پێناسەی (صلاة)دا گوتوویەتی:

(الصلاة في اللغة: الدعاء وسميت الصلاة الشرعية صلاة لاشتمالها عليه هذا هو الصحيح وبه قال الجمهور من أهل اللغة وغيرهم من أهل التحقيق..)[2]، واتە: (صلاة) لە زماندا پاڕانەوەیە، وە بۆیە نوێژی شەرعی بەوناوە ناونراوە چونکە نوێژیش پاڕانەوەی لە نێوخۆیەوە گرتوە، ئەمە قسەی ڕاستو دروستەو جەماوەری زمانزانانو باقی لێکۆڵەرەوانی دیکەش هەر وایانگوتوە.

---

١) (مفردات ألفاظ القرآن)، ص٢٨٥. وە بڕوانە: (سبل السلام)، ج١، ص١٤٠.
٢) (المجموع شرح المهذب)، ج٣، ص٣، هەروەها بڕوانە: (نيل الأوطار) للشوكاني، ج١، ص٣٦٠.

ج- (إبن المنظور)يش بەهەمان شێوە دەڵێ:
(وقد تكرر في الحديث ذكر الصلاة وهي العبادة المخصوصة وأصلها الدعاء في اللغة فسميت ببعض أجزائها وقيل أصلها في اللغة التعظيم، وسميت الصلاة المخصوصة صلاة لما فيها من تعظيم الرب تعالى وتقدس)[1]، واتە: وە باسی (صلاة) لە فەرمووداندا زۆر هاتوە، کە خواپەرستییە تایبەتییەکەیەو ئەسڵی واتایەکەی لە زماندا (پاڕانەوە)یە، جا نوێژ بە هەندێك لە بەشەکانیی یەوە کە پاڕانەوەیە ناونراوە، وە گوتراویشە کە (صلاة) لە ئەسڵی زماندا یانی بە مەزن گرتن (التعظيم)، وە نوێژ -ئەو خوا پەرستییە تایبەتییە- بۆیە ناوی لێنراوە، (صلاة) چونکە بە گەورە گرتنی پەروەردگاری بەرزو پیرۆزی تێدایە.
ئەوە سەبارەت بە وشەی (صلاة) لە زماندا، لە زاراوەی شەرعیشدا تێکڕای زانایانی شەرعزان ئاوا پێناسەی دەکەن:
(الصلاة عبادة تتضمن أقوالا وأفعالا مخصوصة مفتتحة بتكبير الله تعالى مختتمة بالتسليم) واتە: نوێژ خواپەرستییەکە چەند قسەو کردەوەیەکی تایبەتی تێدان، کە بە (الله أكبر) گوتن دەستپێدەکاتو بە سەلام داناوە کۆتایی پێدێ.

١) (لسان العرب)، مادة (الصلاة).

خاڵی دووەم: پلەو پایەی نوێژ:

١- نوێژ گەورەترین دروشمو بنچینەی ئیسلامەو بەرزترینو مەزنترین جۆرە خواپەرستییە، وە وشەی (صلاة) بە هەموو صیغەکانییەوە (٩٩) جاران لە قورئاندا هاتووە.

٢- وەنوێژ تاقە خواپەرستییەکە کە لە هیچ حاڵێکدا چواندنو نەکردنی دروست نیە، بە ساغییو بە نەخۆشیی، بە دەوڵەمەندیو بە نەداریی، لە کاتی جەنگو ئاشتیدا، لە سەفەریٚ بیٚ، یان لە ماڵیٚ، سەرما بیٚ، یان گەرما، سوار بیٚ، یان پیادە... هتد.

٣- وە خوای پەروەردگاری پەنهان بین نوێژی لەگەڵ هەرکام لە: زیکرو زەکاتو صەبرو قوربانی سەربڕیندا باسکردوە:

﴿وَذَكَرَ ٱسْمَ رَبِّهِۦ فَصَلَّىٰ ۝١٥﴾(الأعلى)، ﴿وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ...۝١١٠﴾(البقرة)، ﴿وَٱسْتَعِينُوا۟ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ..۝٤٥﴾ (البقرة)، ﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَٱنْحَرْ ۝٢﴾(الكوثر).

٤- وە خوای زاناو وردبین حوکمی خۆڕانەگریو هەڵپەییو بەسەر تێکڕای ئینسانەکاندا داوە بێجگە لە نوێژکەران:﴿إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ۝١٩ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ۝٢٠ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلْخَيْرُ مَنُوعًا ۝٢١ إِلَّا ٱلْمُصَلِّينَ ۝٢٢﴾ (المعارج).

٥- وە لە پێناسەکردنی بڕواداراندا لە سەرەتاو کۆتایی خەسڵەتەکانیاندا نوێژی باسکردوە: ﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ۝١ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ۝٢﴾

﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾﴾ (المؤمنون)، ﴿... وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾﴾ (المؤمنون).

٦- وە خوای دادگەر هەڕەشەی زۆر توندی لەو نوێژکەرانە کردووە، کە لە نوێژەکانیاندا کەمتەرخەمن: ﴿فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾﴾ (الماعون).

٧- نوێژنەکردن و بەزایەدانی بە یەکەمین خەسڵەتی خراپی ئەو پاشین (خَلْف)ە بەدە دانراوە، کە لە دوای پێغەمبەران -عليهم من الله افضل الصلوات واتم التسليمات- واز لە ڕێبازەکەیان دێنن و دەکەونە دوای هەواو ئارەزووەکانیان: ﴿فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ ۖ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾﴾ (مريم).

٨- وە پێغەمبەری خوا ﷺ بە کۆڵەکەی ئیسلامەتی داناوە: **(وعموده الصلاة..)** رواه الترمذي وإبن ماجه واحمد وصححه كل من الترمذي وإبن القيم والألباني.

٩- وە فەرموویەتی کە نوێژ یەکەمین شتە، کە بەندەکان لەسەری دادگایی دەکرێن لە ڕۆژی دواییدا جا ئەگەر نوێژەکەی چاک بێت ئەوە سەرجەم کردەوەکانی دیکەشی باش دەبن و ئەگەر خراپیش بێ کردەوەکانی دیکەشی خراپ دەبن: **(أول ما يحاسب عليه العبد يوم القيامة الصلاة، فان صلحت صلح سائر عمله وانْ فَسَدَتْ فسد سائر عمله)** رواه الطبراني.

١٠- وە نوێژ دوایین دیاردەی ئیسلامە کە لەنێو دەچێ و نامێنێ*، واتە کاتێک نوێژکردن نامێنێ کە ئایین هیچی لێ نەمابێ و بن بڕکرابێ، وەك پێغەمبەری

* پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **(أول ما تفقدون من دينكم الامانة وآخر ما تفقدون منه الصلاة)** رواه احمد وصححه الالباني في (الصحيحة) ژمارە (١٧٣٩).

خوا ﷺ فەرموویەتی: (لتنقضن عرا الاسلام عروة عروة فكلما انتقضت عروة تشبث الناس بالتي تليها وأولهن نقضاً الحكم وآخر هن الصلاة) رواه إبن حبان والطبراني باسناد صحيح.

١١- وە نوێژ یەکەمین خواپەرستییە، کە لەسەر مسوڵمانان پێویست کراوەو تەنها خواپەرستییە یەکیشە، کە لە ئاسمانیو لە شەوڕۆو بەرزبوونەوە (الاسراء والمعراج)ی پێغەمبەری کۆتاییدا ﷺ فەرز کراوە: (فرضت الصلاة على النبي ﷺ ليلة اسري به..) رواه احمد والنسائي والترمذي.

١٢–وە دۆزەخییەکان لە وەڵامی بڕوادارانداا، کە لێیان دەپرسن چ شتێك بوو بە مایەی هاتنەنێو دۆزەختان؟! دەڵێن: ﴿قَالُواْ لَمۡ نَكُ مِنَ ٱلۡمُصَلِّينَ ٤٣ وَلَمۡ نَكُ نُطۡعِمُ ٱلۡمِسۡكِينَ ٤٤ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ ٱلۡخَآئِضِينَ ٤٥ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوۡمِ ٱلدِّينِ ٤٦﴾ (المدثر).

وەك دەبینین تاوانباران (مجرمين) نوێژنەکردن بە یەکەمین هۆی چوونە دۆزەخیان دادەنێن! کەواتە دیارە بە پێچەوانەوەش نوێژکردن یەکەمینو سەرەکییترین هۆی چوونە بەهەشتی ڕازاوەو نەبڕاوەی خوای میهرەبانە.

١٣- وە لە چەندان دەقی قورئانو سوننەتدا لە دوای ئیمانو خوا بەیەکگرتن ڕاستەوخۆ باسی بەرپاکردنی نوێژکراوە، بۆ وێنە: ﴿قَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ١ ٱلَّذِينَ هُمۡ فِي صَلَاتِهِمۡ خَٰشِعُونَ ٢﴾ (المؤمنون)، ﴿....فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ.... ٥﴾ (التوبة)، پێغەمبەریش لەکاتێکدا نوێنەرەکانی خۆی بەملاولادا دەناردن بۆ بانگەوازکردنی خەڵکی بۆ ئیسلام پێی دەفەرموون، کە لە دوای ئیمانو شایەتمان بانگیان بکەن بۆ ئەنجامدانی پێنج نوێژە فەرزەکان بۆ وێنە: (ستأتي قوما اهل كتاب فليكن أول ما تدعوهم اليه: شهادة الا الـه الا

الله وان محمدا رسول الله، وان الله فرض عليهم خمس صلوات في اليوم والليلة..) متفق عليه.

١٤- وە نوێژ تاقە خواپەرستییەکە کە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرمانیان بە ئینسانی مسوڵمـان کردوە کە هاوسەرو منداڵەکانی وادار بکات بە ئەنجامدانی: ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ...﴿١٣٢﴾﴾(طـه)، **(مـروا اولادكـم بالصلاة وهم أبناء سبع سنين واضربوهم عليها وهم أبناء عشر وفرقوا بيـنهم في المضاجع)** رواه ابوداود باسناد حسن، واتە: فەرمان بە منداڵـەکانتان بکـەن کە نوێژ بکەن هەرکات گەیشتنە تەمەنی حەوت ساڵان، وە ئەگەر گەیشتنە دە ساڵانو هەر نەیانکرد لێیان بدەن، وە جێگای خەوتنیشیان لەیەك جیابکەنەوە.

١٥- وە نوێژ بە درووشـمو نیـشانەی مـسوڵمانەتیو سـنووری نێـوان ئینـسانو کافربوون دانراوە، وەك پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ فەرموویەتی: **(بين الرجل وبين الكفر ترك الصلاة)** رواه احمد ومسلم وابوداود والترمذي.

١٦- وە هـاوەڵانی بـەڕێزی پێغەمبـەر ﷺ -خـوا لێیـان ڕازی بـێ- هـیچ کردەوەیەکیان بە کوفر نەدەزانی بێجگە لە وازهێنان لـە نوێـژ (كـان اصـحاب محمد ﷺ لايرون شيئا من الاعمال تركه كفر غير الصلاة) رواه الترمذي بأسناد صحيح عن شقيق بن عبدالله العقيلي التابعين المتفق على جلالته[1].

١٧-وە لە نوێژیدا گەورەترینو ئەوپەڕی شێوەی بەندایەتیو گەردن کەچی ئەنجام دەدرێ، کـە چـوونە ڕکـووعو کڕنـووش بـردنن، کـە خـوای دادگـەر لـەبارەی یەکەمیانەوە لە میانەی باسکردنی هۆی کەوتنـە نێـو دۆزەخـی تاوانبارانـەوە فەرموویـــەتی: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ

١) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب) النووي، ج٣، ص١٨.

﴿...﴾ ﴿٤٩﴾ (المرسلات)، وە لەبارەی دووەمیشیانەوە- واتە: کڕنووش بردن- کە دیسان بە هۆکاری چوونە نێو ئاگری دۆزەخو زەبوون بوونی کافرەکانی داناوەو فەرموویەتی: ﴿... وَيُدْعَوْنَ إِلَى ٱلسُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَٰشِعَةً أَبْصَٰرُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۖ وَقَدْ كَانُوا۟ يُدْعَوْنَ إِلَى ٱلسُّجُودِ وَهُمْ سَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾﴾ (القلم).

١٨- وە لە کۆتاییدا: لە نوێژدا گەورەترین سوورەتی قورئان کە فاتیحەیە دەخوێندرێ، چونکە (ابو سعید رافع المعلّى) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووم: ئایا بەرلەوەی لە مزگەوتێ بچیە دەرێ مەزنترین سوورەتی قورئانت فێربکەم؟

پاشان دەستی گرتم جا کاتێك ویستمان بچینە دەرێ گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا تۆ فەرمووت، کە مەزنترین سوورەتی قورئانت فێردەکەم!

فەرمووی: (الحمد لله رب العالمين (أي الفاتحة)، هي السبع المثاني والقرآن العظيم الذي أوتيته) رواه البخاري، واتە: سوورەتی فاتیحە، کە بریتیە لە حەوت ئایەتە دووبارەکراوەکانو قورئانی مەزن کە پێم بەخشراون.

خاڵی سێیەم: مەبەستی بەرپاکردنی نوێژ:

خوێنەری بەڕێز وەك لە پێشەوە گوتمان نوێژ جۆرێکە لە جۆرە بنەڕەتییەکانی خواپەرستیی. کەواتە مەبەستو ئامانجی خواپەرستیی بە گشتی چیە مەبەستو ئامانجی بەرپاکردنی نوێژیش هەر ئەوەیە، جا ئەگەر لە یادت بێ ئێمە لە باسی دووەم (گرنگیو پلەو پایەی خواپەرستیی لە ئیسلام)دا، ئامانجو مەبەستی خواپەرستییمان لە چوار خاڵاندا خستەڕوو کە ئەمانەن:

١- خواپەرستیی تاقە ئامانجی دروستکرانی مرۆڤە.

٢- بەبێ بەندایەتیو خواپەرستیی ئینسان لە ئینسانەتی دەشۆرێ.

٣- تێکڕای پێغەمبەرانی خوا (علیهم الصلاة والسلام) بۆ ئەوە نێرراون خەڵکی فێری بەندایەتیو خواپەرستیی بکەن.

٤- بەبێ بەندایەتی بۆ خواو پەرستنی، شەیتان، زەفەرمان پێدەبات و پێی ناوێرن.

جا مادام نوێژیش یەکێك بێ لە جۆرەکانی خواپەرستییو گەورەترینو بەرزترین جۆریشی بێت، دیارە ئامانجو مەبەستی ئەنجامدرانی ویش هەر هەمان ئامانجی خواپەرستییە.

ئەوەتا خوای پەروەردگار بە پێغەمبەرێکی پایەبەرزی وەك مووسا (علیه السلام)ی فەرمووە: ﴿إِنَّنِىٓ أَنَا ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدْنِى وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِىٓ ﴿١٤﴾﴾(طه)، واتە: بێگومان بەس من خوام جگە لە من پەرستراوی دی نین جا بمپەرستەو نوێژ بۆ یادکردنی من بەرپابکە.

بەڵێ بابای نوێژکەر ئامانجو مەبەستی لە نوێژکردنەکەیدا پێشاندانو ئیسپاتکردنی ملکەچیو بەندایەتی خۆیەتی بۆ خواو سەلماندنی وەفاداریو پابەندییەتی بەبەڵێنو پەیمانی بەندایەتییەوە، کە لەگەڵ خوای پەروەردگاردا بەستوویەتی.

دیسان خوای بەرزو مەزن بە پێغەمبەری سەروەرو بەرێزمانی فەرموە: ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ ۖ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾﴾(الأنعام)، واتە: بڵێ بێگومان من پەروەردگارم بەرەو ڕاستەڕێ ڕێڕوونی کردووم، بەرنامەیەکی ڕاستو ڕاوەستاوە ڕێبازی بێخەوشی ئیبراهیمە، وە من لە هاوبەشدانەران -بۆ خوا- نیم. بڵێ بێگومان نوێژمو قوربانی سەربڕینمو ژیانمو مردنم بۆ خوای پەروەردگاری جیهانەکانە. هیچ هاوبەشی نیەو هەر بەوەش فەرمانم پێکراوە، وە من یەکەمینی مسوڵمانانم.

مەبەستیشم لە نووسینی ئەم خاڵە ئەوەبووە، کە هیچ کەس بەهەڵەدا نەچێ لەوەدا کە ئامانجو مەبەستی نوێژ بەرپاکردن لەگەڵ بەرهەمو سوودەکانیدا تێکەڵ بکات، کە دواتر لە خاڵێکی سەربەخۆدا باسیان دەکەین، چونکە نوێژو هەموو جۆرەکانی دیکەی خواپەرستیی ئەگەر بێتو جگە لە بەندایەتی بۆ خواو ڕازیکردنی هیچ شتێکی دیکەیان تێدا ڕەچاو بکاتو بیکاتە ئامانجو مەبەست، ئەوە بێگومان ڕەنج بە خەسارەو لە ڕۆژی دواییدا دەبێتە مایە پووچو سەپانی پووشێ، چونکە لە پەرستنو بەندایەتیەکەیدا غەیری خوای مەبەست بووەو شتێکی دیکەی لە دڵ گرتوە، یان لانی کەم وێڕای خواو ڕازیکردنی شتی دیکەشی مەبەست بووە، کە ئەمەش هاوبەش بۆ خوادانان (الشرك باللە)ە کە گەورەترین

تاوانەو خوای میهرەبان‌و کاربەجێ لەنێو هەموو گوناحاندا جیای کردۆتەوەو فەرموویەتی قەڵەمی عەفووی بەسەردا نایەت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُۚ ... ﴿٤٨﴾ ﴾(النساء)، وە فەرموویەتی هەرکەس بە هیواو ئومێدی دیداری پەروەردگارو ڕەزامەندیی‌و بەخششیەتی با کردەوەی باش ئەنجام بدات‌و هیچ کەسێکیش لە پەرستنی پەروەردگاریدا بەشدار نەکات‌و خۆی‌و خواپەرستیەکەی بۆ خوا ساغ‌و پاك‌و یەکلا بکاتەوە: ﴿... فَمَن كَانَ يَرۡجُواْ لِقَآءَ رَبِّهِۦ فَلۡيَعۡمَلۡ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَلَا يُشۡرِكۡ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدَۢا ﴿١١٠﴾ الكهف﴾.

خاڵی چوارەم: حوکمی کردن و نەکردنی نوێژ:

خوێنەری سەنگینو شیرین!

قسەکردن لەبارەی حوکمی کردنو نەکردنی نوێژەوە -مەبەست پێنج نوێژە فەرزەکانە- هەویرێکە ئاوی زۆری دەوێ، وە مەسەلەیەکی گەورەو گرنگیشە. بەڵام بۆ ئاسانکردنی توێژینەوەکەمان، سەرەتا ئەو خاڵانە پێش دەخەم کە زاناو پێشەوایانمان لەسەریان پێکهاتوونو جێگای مشتومڕ نین، پاشان دەچینە سەر باسو توێژینەوەی ئەو مەسەلانەی، کە زانایان تێیاندا کەوتوونە کێشەو مشتومڕەوە:

١- سەرجەم زاناو پێشەوایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە نوێژکردن -واتە پێنج فەرزەکان- لەسەر هەر مسوڵمانێکی عاقڵو باڵغ نێر بێ، یان مێ فەرزی عەینە[1] و هیچ عوزرو بیانوویەك بۆ چواندنی قبووڵ ناکرێ، پێویستە لە هەموو حاڵو مەرجێکدا بە گوێرەی توانا هەر ئەنجام بدرێ، دەقی قورئانو سوننەتیش لەوبارەوە زۆرن، بۆ وێنە:

أ- ﴿حَـٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ ٢٣٨﴾ (البقرة)، واتە: پارێزگاریی لە ئەنجامدانی نوێژەکان بکەنو لە نوێژی نێوەڕاست، وە بەگەردن کەچییەوە بۆ خوا بوەستن.

ب- ﴿..فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ۚ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ كِتَـٰبًا مَّوْقُوتًا ١٠٣﴾(النساء)، واتە: ...نوێژ بەرپابکەن، چونکە بێگومان نوێژ لەسەر بڕواداران لە چەند کاتێکی دیاریکراودا پێویست کراوە.

---

١) (فرض العين) ئەو جۆرە فەرزانەن کە پێویستە هەرکام لە مسوڵمانان بە شەخسی ئەنجامیان بدەنو کەس لە جیاتی کەس نایانکات، بە پێچەوانەی فەرزی کیفایە.

ج- **(أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله، ويقيموا الصلاة ويؤتوا الزكاة فإذا فعلوا ذلك عصموا مني دمائهم وأموالهم)** رواه البخاري ومسلم، واتە: فەرمانم پێكراوە كە لەگەڵ خەڵكیدا بجەنگم هەتا شایەدیی دەدەن، كە جگە لە خوا پەرستراوێكی دیكە نیەو موحەممەدیش پێغەمبەری خوایە، وە نوێژ بەرپادەكەنو زەكاتێ دەدەن، جا ئەگەر ئەوانەیان كرد، ئەوە خوێنو سامانی خۆیانیان لەمن پاراستوە. (واتە: هەر كاتێك ئەوانەی لەگەڵیان دەجەنگم مسوڵمان بوون، كە مسوڵمانەتییەكەیان لە شایەتمان هێنانو نوێژكردنو زەكاتداندا خۆی دەنوێنێ، یان سەرانە (جزیة)یان دا، كە لە فەرموودەی دیكەدا هاتوە، ئەوە جەنگو كوشتاریان دروست نیەو خوێنیان نارێژرێوماڵیان ناكرێتە غەنیمەت).

د- بەڵگەی ئەوەش كە نابێ لە هیچ حاڵەتو هەلومەرجێكدا، نوێژ بچوێنرێو دەبێ چۆن دەلوێ هەرئەنجام بدرێ، چەند دەقێكی قورئانو سوننەتە، بۆ وێنە: ﴿فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ مَا ٱسْتَطَعْتُمْ وَٱسْمَعُوا۟ وَأَطِيعُوا۟ ...﴿١٦﴾﴾(التغابن)، واتە: ئەوەندەی لە تواناتان دایە پارێز لە خوا بكەنو گوێڕایەڵو فەرمانبەر بن..، پێغەمبەریشمان ﷺ فەرموویەتی: **(..فإذا نهيتكم عن شيء فاجتنبوه، وإذا أمرتكم بأمر فأتوا منه ما استطعتم)** متفق علیه، واتە: جا هەركات شتێكم لێ قەدەغەكردن خۆتانی لێ دوور بگرن، وە هەركات فەرمانم بە شتێك پێكردن ئەوەندەی بۆتان دەلوێ ئەنجامی بدەن.

٢- وە سەرجەم زانایان لەسەر ئەوە ڕێك كەوتوون، كە هەركاتێك ئینسان بەهۆی: لەبیرچوون، یان خەوتن، یان بێ هۆشی[١] یەوە نوێژێك، یان زیاتری بچێ،

١) بەڵام هەندێك لە زانایان ڕایان وایە، كە ئەگەر كاتی ئەو نوێژە، یان ئەو نوێژانەی، كە لە كاتەكەیاندا لە هۆش خۆی چووە، تێپەڕ بوو گێڕانەوەی لەسەر نیە.

گوناهبار نابێ، بەڵام دەبێ دوایی بیگێڕێتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **(إنه ليس في النوم تفريط إنما التفريط في اليقظة فإذا نسي أحدكم صلاة أو نام عليها فَلْيُصَلِّها إذا ذكرها)** رواه النسائي والترمذي وصححه، واتە: کەمتەرخەمیی لە خەوتندا نیە، بەڵکو کەمتەرخەمیی لە بێداریی دایە، جا هەرکات یەکێکتان نوێژی لەبیرچوو، یان لەبەر خەوتن لێی فەوتا، با هەرکات هاتەوە یادی بیکات، هەروەها فەرموویەتی: **(من نسي صلاة فليصلها إذا ذكرها لا كفارة لها إلاّ ذلك)** رواه البخاري ومسلم، واتە: هەرکەسێ نوێژێکی لەبیرچوو، کە هاتەوە یادی با بیکات جگە لەوە سڕینەوە (کفارة)ی دیکەی نیە.

٣- وە تێکڕا لەسەر ئەوەش یەکدەنگن کە هەرکەسێك لە ڕووی:

یەك/ خۆبەزلگریی (الكبر).
دوو/ بە سووك سەیرکردن (الإستخفاف)و بێحورمەتی پێکردن (الإهانة).
سێ/ بڕوا پێ نەبوون (الجحود).
چوار/ پشت گوێ خستنو ئەمیەت پێنەدان (الإعراض والإهمال)ەوە نوێژی نەکرد، یان دەیکردو وازی لێهێنا، ئەوە بەهەرکام لەو حاڵەتانەدا کافر دەبێتو لە ئایین دەردەچێ، چونکە هەر کام لەو ڕەفتارانە بەتەنهاو لە زاتی خۆیاندا ئینسانیان پێ کافر دەبێت، چ جای نوێژنەکردنیشیان ئاوێتە ببێو ببێتە سەربارییان، ئەمەش چەند دەقێکی قورئانی پڕ پیتو پیرۆزو بەڕێز بۆ بەڵگەی ئیسپاتی کافر بوونی ئینسان بە هەرکام لەو ڕەفتارو خەسڵەتانە:

أ- خوای پەروەردگارو دادگەر دەربارەی هۆی کڕنووش نەبەردنی ئیبلیسو یاخی بوونو نەفرین لێکرانی فەرموویەتی: ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾﴾(البقرة)، واتە:

وە کاتێك بە فریشتەکانمان گوت کڕنووش بۆ ئادەم ببەن، یەکسەر کڕنووش –ی ڕێزگرتن- یان برد، جگە لە ئیبلیس سەرپێچی کردو خۆی بە زل گرت‌و چووە ڕیزی کافرانەوە.

ب- دەربارەی کافربوونی ئینسانیش بەهۆی بە سووك سەیرکردن‌و گاڵتەپێکردنی ئایین بە گشتی‌و بەتایبەتی نوێژ فەرموویەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَّخِذُوا۟ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَٱلْكُفَّارَ أَوْلِيَآءَ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾﴾(المائدة)، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەوانەی کە گاڵتەو یاری بە ئایینەکەتان دەکەن لەوانەی پێش ئێوە کتێبیان پێدراوە لە کافرەکان مەگرن بە دۆست، وە پارێز لە خوا بکەن ئەگەر بڕوادارن. وە کاتێك –خەڵکی- بۆ نوێژێ بانگ دەکەن گاڵتەو گەمەی پێدەکەن، لە سۆنگەی ئەوەوە کە کۆمەڵێکی نەفامن. وەك دەبینین خوای پەروەردگار گاڵتەو یاریکردن بە ئایین‌و نوێژی بە ڕەفتارو پیشەی ئەهلی کیتاب‌و باقی کافرەکان داناوە.

ج- دەربارەی دان بەهەقدا نەهێنان (جحود)یش کە خەسڵەتی کافرو بێبڕوایانە خوای دادگەر سەبارەت بە فیرعەون‌و دەست‌و پەیوەندەکانی، فەرموویەتی:

﴿فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا۟ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا ۚ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾﴾ (النمل)، واتە: جا کاتێك فیرعەون‌و فیرعەونییەکان نیشانە ڕۆشنەکانمانیان بۆ هاتن، گوتیان ئەوە جادوویەکی ئاشکرایە، وە نکوولّیان لە نیشانەو بەڵگەکان کرد، هەرچەندە دڵنیابوون کە ڕاستن بە هۆی ستەم‌و لووت بەرزیەوە، دەجا سەرنج بدە بزانە سەرەنجامی خراپەکاران چۆن بوو!!

د- دەربارەی ئەوەش کە پشت گوێ خستن‌و ئەمیەت‌و گرنگی پێ نەدانی هەق نیشانەی کافرانەو ئینسانی پێ لە دین دەردەچێ‌و کافر دەبێ خوای زاناو توانا فەرموویەتی: ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ ۖ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ ۖ كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ ۚ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾ فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُم بِمَا كَفَرُوا ۖ وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾﴾(سبا)، واتە: بێگومان بۆ خەڵکی سەبەء لە نیشتمانەکەیاندا نیشانەیەك هەبوو: دوو باخ لەلای ڕاست‌و چەپ، لە ڕۆزی پەروەردگارتان بخۆن‌و شوکری بۆ ئەنجام بدەن، وڵاتێکی بە پیت‌و پێزو پەروەردگارێکی لێبوردە، کەچی ئەوان پشتیان هەڵکرد، بۆیە ئێمەش لافاوی (عەریم)[1]مان بۆ ناردن‌و دوو باخەکانیشیانمان گۆڕی بە دوو باخی خاوەن میوەی تاڵ‌و تفت، وە درەختی ئەثل و شتێکی کەم لە درەختی سیدر. ئەوەش سزادانی ئێمە بوو بۆیان، لەبەر ئەوەی کافر بوون، جا ئایا جگە لە بابای زۆر کافرو سپڵە، کەس بەوجۆرە سزا دەدەین!!

(دیارە مەبەستیش لە وشەی (إعراض وإهمال) گوێ پێ‌نەدان‌و بەهێند هەڵنەگرتن‌و هەڵوێست لە بەرامبەردا وەرنەگرتنە، چ بە چاکە، کە بڕوا پێهێنان‌و قبووڵکردنە، چ بە خراپە، کە بڕوا پێ نەهێنان‌و ڕەتکردنەوەیە، کە بێگومان ئەمەش جۆرو شێوەیەکە لە جۆرو شێوەکانی کوفرو بێ‌بڕوایی).

---

١) (عریم) یان سیفەتی لافاو (سیل)ە یان ناوی ئەو سەددەیە، کە لە ئەنجامی لێزماوو لافاودا هەرەسی هێناوەو بۆتە هۆی تێکچوونی ژیان‌و گوزەرانی گەلی سەبەء.

٤- هەروەها تێکڕای زانـاو پێشەوایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە پێویستە بابای نوێژنەکەر، یان نوێژچوێنەر سزا بدرێ، بەڵام لە چۆنیەتی سزادانەکەدا ڕایـان جیاجیایە، (دوای ئەوەی لەسەر ئەوە پێکهاتوون، کـە بابـای نوێژکـەر ئەگـەر نوێژنەکردنەکەی بەجۆرێك بێ، کە پێی لە ئایین دەربچێ پێویستە سـزای کـافر بوون و لە دین هەڵگەڕانەوە (الإرتداد عن الدين)ی بەسەردا بچەسپێنرێ)، هەر کـام لـە (مالـك)و (شـافعي)و (أحمـد) دەڵـێن: ئەگـەر بـەهۆی تەمبـەڵی و تەوەزەلیەوە بوو، دەبـێ پـاش داوای پەشـێمان بوونـەوە لێکـردن (الإسـتتابة) بکوژرێ، جا (مالـك)و (شـافعي) دەڵـێن: دەبـی نوێـژی لەسـەر بکـرێ و لـە گۆڕستانی مسوڵمانانیدا بنێژرێ، بەڵام (أحمد) دەڵێ: چونکە بـە موتڵـەقی بـە نوێژنەکردن کافر دەبێ نابێ نوێژی لەسەر بکـرێ و لـە گۆڕسـتانی مـسوڵمانان بنێژرێ، (أبو حنيفة)ش دەڵێ: نابێ بکوژرێ بەڵکو حەپس دەکرێ و ئەشـکەنجە دەدرێ هەتا دێتە ژێرباری شەرع و نوێژەکان دەکات[١].

ئەم چوار خاڵە، جێگای یەکدەنگی زاناو پێشەوایانن لـەبارەی پێـنج نوێـژە فەرزەکانەوە، بەڵام ئەوەی کە تێیدا کەوتوونەتە کێشەو مشت و مڕەوە پێویستی بە توێژینەوەی تێرو تەسەل هەیـە، مەسـەلەی نـەکردن و چـواندنی نوێـژە بـە تەمبەڵی و قالب گرانیی و سستییەوە، کە زانایان لە دێرزەمانەوەو ئێستاش بە گشتی و دوو هەڵوێستیان لەوبارەوە نواندوون:

<u>یەکەم</u>: دەڵـێن: نوێژکـەر بـەهۆی تەمبـەڵیی و تەوەزەلییـەوە کـافرەو لـەئایین دەرچـووە هـەروەك ئەوانـە وایـە، کـە بـەهۆی بـڕوا پێ نـەبوونی و خۆبەزلگریی و...هتدەوە نەیاندەکرد.

---

١) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٣، ص١٧.

دووەم: دەڵێن: نوێژکەر مادام بەس لەبەر قاڵب گرانیی و تەنبەڵیی و کەمتەرخەمیی نوێژەکانی نەکات و هۆکارێکی کافرکەری ئاوێتەی نوێژکردنەکەی نەکردبێ بە کافر دانانرێ، ئەوەندە هەیە بە لادەر (فاسق) دادەنرێ و شایستەی توندترین سزایە کە کوشتن یان گرتن و ئازارو ئەشکەنجەدانە.

جا لێرەدا جێی سەرسوڕمان ئەوەیە کە لایەنگرانی هەرکام لەم دوو ڕایە لافی ئەوەیان لێداوە کە جەماوەری زانایان لەسەر ڕایەکەی ئەون[1]!!

بەڵام ئێمە با سەرنجی ئەو بەڵگانە بدەین کە لایەنگرانی هەرکام لەم دوو ڕاو هەڵوێستە بۆ سەلماندن و پشتگیریی ڕاو هەڵوێستەکەیان هێناویاننەوە داخۆ کامیان پێکاویەتی و کامیان نەیپێکاوە، یان بەلای کەمەوە کامیان بەڵگەی بەهێزتری بە دەستەوە هەن!

---

١) بۆ وێنە (محمد بن نصر المروزي) دەربارەی ڕای یەکەم گوتوویەتی: (وهذا مذهب جمهور أصحاب الحديث) بڕوانە: (نواقض الإيمان القولية والعملية)، ص٤٥٦، وە (ابن تيمية) هەر لەوبارەوە گوتوویەتی: (وأكثر السلف على انه يقتل كافراً...)، بڕوانە: (مجموع الفتاوى)، ج٢٨، ص٣٠٨، (ابن قدامة)ش دەربارەی ڕای دووەم گوتوویەتی: (والرواية الثانية: يقتل حداً مع الحكم بأسلامه كالزاني المحصن... وهذا قول أكثر الفقهاء...) بڕوانە: (المغني)، ج٢، ص٢٢٩، (نووي)یش هەر لەوبارەوە گوتوویەتی: (فمن ترك الصلاة تكاسلاً ...انه يقتل حداً ولا يكفر وبه قال مالك والأكثرون من السلف والخلف، وقالت طائفة يكفر و يجري عليه أحكام المرتدين في كل شيء...)، بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٣، ص١٧.

*** ڕای یەکەم: کە دەڵێن نوێژکەر بە بیانووی تەنبەڵیی یەوە کافرە.**

لایەنگران و شوێنکەوتوانی ئەم ڕایە بەسێ (٣) جۆرە بەڵگان هەوڵی سەلماندنی ڕاستیی ڕایەکەی خۆیانیان داوە: ١- بەڵگەی قورئان. ٢- بەڵگەی سوننەت. ٣- بەڵگەی عەقڵ، ئەمەش پوختەیەکی بەڵگەکانیان:

١- بەڵگەی قورئانیی لەسەرئەوە کە نوێژنەکەر هەر چۆن بێ کافرە:

أ- ﴿أَفَنَجْعَلُ ٱلْمُسْلِمِينَ كَٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ لَكُمْ كِتَٰبٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ أَيْمَٰنٌ عَلَيْنَا بَٰلِغَةٌ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ أَيُّهُم بِذَٰلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ أَمْ لَهُمْ شُرَكَآءُ فَلْيَأْتُوا۟ بِشُرَكَآئِهِمْ إِن كَانُوا۟ صَٰدِقِينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى ٱلسُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَٰشِعَةً أَبْصَٰرُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا۟ يُدْعَوْنَ إِلَى ٱلسُّجُودِ وَهُمْ سَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ (القلم).

(إبن القيم) دەربارەی چۆنیەتی دەلالەتی ئەم ئایەتانە لەسەر کافربوونی بابای نوێژنەکەر بەهەر هۆیەکەوە بێ، دەڵێ: خوای پاك و بەرز ڕایگەیاندوە کە مسوڵمانان و تاوانباران وەك یەك دانانێ، پاشان وەسفی حاڵ و باڵی تاوانبارانی کردوە بەوە کە لە ڕۆژی دواییدا بانگ دەکرێن، کڕنووش بۆ خوا بەرن بۆیان ناکرێ و ئەوەش سزاو تۆڵەی ئەوەیە کە لە دنیادا ساغ و سەلامەت بوون و کڕنووشیان نەدەبرد، بۆیە لە دوارۆژیشدا ناتوانن وەك مسوڵمانان کڕنوش بەرن و لەگەڵ کافرو مونافیقەکاندا پشتیان وەك قۆچی مانگا ڕەق دەبێ و سەجدەیان بۆ نابردرێ[1].

---

١) بڕوانە: (كتاب الصلاة) ص ٣٧، ٣٨، إبن القيم الجوزية.

ب- ﴿كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّآ أَصْحَٰبَ ٱلْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِى جَنَّٰتٍ يَتَسَآءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا۟ لَمْ نَكُ مِنَ ٱلْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾﴾ (المدثر).

لەم ئایەتانەشدا دەبینین کە دۆزەخییە تاوانبارەکان لە وەڵامی پرسیاری بەهەشتیەکاندا کە لێیان دەپرسن: چ شتێك ئێوەی خستۆتە دۆزەخەوە؟ زۆر ڕاشکاوانە دەڵێن: لە سۆنگەی ئەوەوە کە نوێژکەر نەبووینو...هتد، کەواتە موتڵەقی نوێژنەکردن مایەی چوونە دۆزەخو مۆری تاوانباری بەنێوچاوانەوە نرانە!

ج- ﴿فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُوا۟ ٱلشَّهَوَٰتِ ۖ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾﴾ (مريم).

لەم ئایەتەشدا خوای کاربەجێ پێناسەی پاشینەی بەد (الخَلْف السوء)ی دوای پێغەمبەران (علیهم الصلاه والسلام) بەوە دەکات کە نوێژیان زایەکردوە[1] و کەوتوونەتە شوێن ئارەزووەکان، پاشان فەرموویەتی، کە دەچنە نێوە (غي)یەوە کە وەك لە فەرمودەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە فەرموویەتی: (غي وأثام) دوو چاڵن لە بنی دۆزەخدا کێمو زووخاوی دۆزەخیەکانیان تێدا خڕدەبێتەوە، وەك (طبراني) و (بيهقي) گێڕاویانەتەوە[2]، ئنجا گومانشی تێدا نیە کە هەرکەسێك بچێتە خانەکانی ژێرەوەی دۆزەخ دیارە کافرە یان مونافیقە، چونکە مسوڵمانانی گوناهبار، کە دەچنە دۆزەخەوە لە چینەکانی سەرەوەیدا دەبنو پاش سزاو جەزرەبە دیتنو پاك بوونەوەیان قوتاریان دەبێت.

١) هەرکام لە (طبري) و (أبن الكثير) و (شوكاني) رستەی (أضاعوا الصلاة)، یان بە واز لێهێنانی نوێژ تەفسیر کردوە، بڕوانە: تفسير الطبري، ج١٦، ص٦٦، تفسير إبن كثير، ج٣، ص١٢٥، فتح القدير ج٣ ص٣٣٩.

٢) بڕوانە: (سلسلة الأحاديث الصحيحة) الشيخ ناصر الدين الألباني ج٤ ص١٤٥ تا ١٤٨.

د- ﴿فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ ۗ وَنُفَصِّلُ ٱلْءَايَـٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾﴾ (التوبة).

لەم ئایەتەشدا دەردەكەوێ كە هاوبەش پەیداكەران (المشركین) ئەگەر واز لە كوفرو شیرك نەهێننو نوێژ نەكەنو زەكات نەدەن، ئەوە بە برای بڕواداران دانانرێن، دیارە هەركەسێكیش لەگەڵ بڕوادارانداا برا نەبوو، دیارە بڕوادار نیەو كافرە چونكە خوا فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ... ﴿١٠﴾﴾ (الحجرات).

ئنجا برایەتی ئیمانییش بە گوناحان لاناچێو هەڵناوەشێتەوە هەرچەندە زۆرو زلیش بن، كەواتە دیارە نوێژنەكردن كوفری گەورەیە، بۆیە ئیمانی لابردوەو برایەتی ئیمانیی هەڵوەشاندۆتەوە.

هـ- ﴿فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّىٰ ﴿٣١﴾ وَلَـٰكِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٣٢﴾﴾ (القیامة).

ئەم دوو ئایەتەش كە بڕوانەهێنانو نوێژنەكردنو بەدرۆدانانو پشت تێكردنیان پێكەوەو وەك دووتای تەرازوویەك باسی كردوون، ئەو ڕاستییەیان لێدەفامرێتەوە كە هەروەك چۆن ئایین بەڕاست زانین (تصدیق)و ئایین بەدرۆ زانین (تكذیب) دژو پێچەوانەی یەكترن، بەهەمان شێوەش نوێژكردنو پشت لە خواكردنیش لەگەڵ یەكتردا دژنو هەركامێكیان هەبێ ئەوی دیكە نیەو لاچووە.

و- ﴿كُلُوا۟ وَتَمَتَّعُوا۟ قَلِيلًا إِنَّكُم مُّجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱرْكَعُوا۟ لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾﴾ (المرسلات).

لەم ئایەتانەشدا دەبینین كە خوای دادگەر ڕكووع نەبردنی تاوانبارانی لەگەڵ مسوڵمانانی نوێژكەرو ڕكووع بەردا بە مایەی شایستەبوونی كەوتنەبەر هەڕەشەی (ویل)و هۆكاری بەبێ بڕوا (مكذب) لەقەڵەم درانیان داناوە،

کەواتە: نوێژنەکردن خەسڵەتی کافرانو مایەی کەوتنەبەر هەڕەشەی سەختی خوایە کە (ویل)ە[1]!!

ز- ﴿ مُنِيبِينَ إِلَيۡهِ وَٱتَّقُوهُ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿٣١﴾ ﴾(الروم)

لەم ئایەتەشدا نەگەڕانەوە لای خواو پارێزنەکردنو نوێژبەرپانەکردن بە هۆکارو مایەی بوونە هاوبەشدانەر (مشرك) دانراون، کەواتە نوێژنەکردن خەسڵەتی موشریکەکانەو نوێژکردنیش دروشمو نیشانەی مسوڵمانان!!

٢- بەڵگەی سوننەت لەسەر کافر بوونی بابای نوێژنەکەر بە هۆی تەمبەڵییەوە:

أ- (**(إن بين الرجل وبين الشرك والكفر ترك الصلاة)**) رواه مسلم عن جابر بن عبدالله.

واتە: بێگومان لەنێوان ئینسانو شیركو كوفردا واز لە نوێژهێنان هەیە.

(بیهقي) گوتوویەتی: "لە دوای ئەو ئیمانەی کە لابەری کوفرە، خوا هیچ کام لە خواپەرستییەکانی بە ئیمان[2]ناو نەبردوەو، پێغەمبەریش ﷺ وازلێهێنانی بە کوفر دانەناوە، بێجگە لە نوێژ[3]".

وەك دەبینین پێغەمبەری خوا ﷺ لەم فەرموودەیەدا زۆر ڕاشکاوانەو بەبێ پێچو پەنا نوێژکردنی بە سنوورو دیوارێك داناوە، کە ناهێڵێ ئینسان بچێتە نێو

---

١) وشەی (ویل) لە زمانی عارەبیدا یانی: (الهلاك والدمار والخسار) بەڵام (أبو جعفر الطبري) بەشیوو دۆڵێك لە دۆزەخدا، کە کێم زوخاوی دۆزەخیەکانی تێدا کۆبۆتەوە، لێکی داوەتەوە، بڕوانە: (مختصر تفسير الطبري) إختصار وتحقيق: الشيخ محمد علي الصابوني والدكتور محمد صالح رضا، ص٥١٠.

٢) (طبري) لە تەفسیری ڕستەی: (... وما كان الله ليضيع إيمانكم)دا گوتوویەتی: (وما كان الله ليضيع صلاتكم التي صليتموها إلى بيت المقدس) بڕوانە: (مختصر تفسير الطبري)، ج١، ص٤٨.

٣) بڕوانە: (شعب الأيمان) للبيهقي، ج٣، ص٣٣.

بازنەی شیرك‌و كوفرەوە، كەواتە هەر كەسێك نوێژی نەبوو هیچ پەرچ‌و لەمپەرێكی لەپێش نیە كە بچێتە خانەی موشریك‌و كافرانەوە.

ب- ((**العهد الذي بيننا وبينهم الصلاة فمن تركها فقد كفر**)) أخرجه أحمد والنسائي والترمذي وقال: حسن صحيح وصححه الحاكم والألباني.

واتە: ئەو پەیمانەی لە نێوان ئێمەو ئەوانو -واتە كافرەكان- دایە نوێژە، جا هەركەسێك وازی لێ بهێنێ ئەوە كافر بووە.

ج- ((**عن عبدالله بن عمر بن العاص رضي الله عنهما عن النبي ﷺ أنه ذكر الصلاة يوما فقال: من حافظ عليها كانت له نورا وبرهانا ونجاة يوم القيامة ومن لم يحافظ عليها، لم تكن له نورا ولا برهانا ولا نجاة وكان يوم القيامة مع قارون وفرعون وهامان وأُبيٍّ بن خَلَف**)) أخرجه أحمد وإبن حبان والطبراني.

وەك دەبینین پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ موژدەی ئەوە بە نوێژكەران دەدات كە لە ڕۆژی دواییدا بۆیان دەبێتە مایەی ڕۆشنایی‌و بەڵگەو ڕزگاریی بەمەرجێك پارێزگاریی لە نوێژەكانیان بكەن لە هەموو ڕوویەكەوە، وە بە پێچەوانەش هەڕەشە لە نوێژنەكەرانو نوێژ بەزایەدەران دەكات، كە لە ڕۆژی دواییدا ڕووناكیی‌و بەڵگەو ڕزگارییان نابێ‌و لەگەڵ سەرانی كوفرو شیرك‌و نیفاق: قارووونو فیرعونو هامانو ئوبەیی‌یەی كوڕی خەڵەفدا حەشریان دەكرێ.

د- ((**..رأس الأمر الإسلام وعموده الصلاة وذروة سنامه الجهاد**)) أخرجه أحمد والترمذي وقال: حسن صحيح وإبن ماجه وصححه إبن القيم والألباني.

واتە سەری ئایین ئیسلامەو كۆڵەگەكەی نوێژەو دوندی هەرەبەرزی جیهادە. ئنجا ئاشكراشە كە هیچ خانوویەك‌و هیچ خێوەت‌و ڕەشماڵێك بەبێ پایەو كۆڵەكە ڕاناوەستێ‌و بە نەمانو لاچوونی پایەو كۆڵەكەكەی دەڕووخێ‌و هەرەس دێنێ.

هـ- ((من صلّى صلاتنا، واسْتقبل قبلتنا، وأكل ذبيحتنا، فهو المسلم، لـه مالنـا وعليه ما علينا)) رواه البخاري.

واتە: هەركەسێك وەك ئێمە نوێژی كـردو ڕووی كـردە قیبلـەمانو سـەربڕاوی ئێمەی خوارد، ئائەوە مسولْمانە، چ مافێكمان هەیـە هەیـەتیو چ ئـەركێكمان لەسەرشانە، ئەویش لەسەر شانیەتی.

(إبن القيم) دەربارەی چۆنیەتی دەلالەتی ئەم فەرموودەیـە لەسـەر مـسولْمان نەبوونی بابای نوێژكەر گوتوویەتی: (ئەم فەرمودەیە لە دوو ڕووەوە بەلْگەیـە — لەسەر ئیسپاتی كافر بوونی ئینسانی نوێژنەكەر- یەكەم: كە بەو سێ خەسـلْەتە بە مسولْمانی داناوە، كەواتە بەبێ ئەوانە مسولْمان نیە، دووەم: ئەگەر كەسـێك بەرەو ڕۆژهەلاْت نوێژ بكات بـە مـسولْمان دانـانرێ هـەتا بـەرەو قیبلـە نوێـژ نەكات، ئەدی ئەگەر هەر ڕوو لە قیبلە نەكات!!)[1].

و- (عن محجن الديلي رضي الله عنه انه كان في مجلس مـع رسـول الله ﷺ فـأذن بالصلاة فقام رسول الله ﷺ فصلى، ثم رجع ومحجن في مجلسه، فقـال رسـول الله ﷺ: ما منعك ان تصلي مع الناس؟ ألست برجل مسلم!! قال: بلى يـا رسـول الله ولكني قد صليت في أهلي، فقال لەرسول الله ﷺ اذا جئت فصل مع الناس وان كنت قد صليت) رواه احمد ومالك والنسائي والحاكم وصححه الألباني.

وەك دەبینین پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـە سەرسـوڕمانەوە ڕوو لـە یـەكێ: لـە هاوەلاْنی (میحجەن) -خـوا لێـی ڕازی بـێ- دەكـات كـە دیتوویـەتی لەگـەلْ مسولْمانان نوێژەكەی نەكردوەو پێی دەفەرموێ: چ شتێك ڕێی لێگرتـی لەگـەلْ خەلْكیدا نوێژ نەكەی! ئەدی تۆ پیاوێكی مسولْمان نی؟!

لەمەوە دەردەكەوێ كە ناگونجێ ئینسان مسولْمان بێو نوێژ نەكات، كەواتـە: هەركەسێك نوێژی نەكرد مانای وایە مسولْمان نیە.

---

١) بڕوانە: (كتاب الصلاة)، ص٤٨-٤٩.

ز- ((إن أمتي يدعون القيامة غُراً مُحَّجلين من آثار الوضوء)) متفق عليه.

واتە: بێگومان ئۆممەتی من لە ڕۆژی قیامەتدا بەنێو چاوانو دەستو پێ بازوو- واتە- سپی:- بانگ دەکرێن بە هۆی دەستنوێژەوە.

(إبن تيمية) لەبارەی چۆنیەتی دەلالەتی ئەم فەرمودەیە لەسەر ئەوە کە نوێژنەکەر کافرە، گوتوویەتی: (ئەم فەرموودەیە ئەوە دەگەیەنێ، کە هەرکەسێك- بە هۆی نوێژو دەستنوێژەوە- نێوچاوانو دەستو پێ بازوو نەبێ، پێغەمبەر ﷺ نایناسێتەوە کەواتە لە ئۆممەتی ئەویش نابێ)[1].

ح- ((انه يستعمل عليكم امراء فتعرفون وتنكرون، فمن كره فقد برىء، ومن أنكر فقد سلم، ولكن من رضي وتابع، قالوا: أفلا نقاتلهم؟ قال: لا، ما صَلُّوا)

رواه مسلم والترمذي.

واتە: چەند کاربەدەستێکتان بەسەرەوە دەکرێنە حوکمران شتی باشیشیان لێدەبینن‌و شتی خراپیش، جا ئەوەی خراپەکەیان ببوغزێنێ، ئەوە لێیان بەری دەبێ —و بە هۆی ناشەرعییەکانیانەوە گوناهبار نابێو نابێتە هاوبەشیان-، وە ئەوەی هەوڵی گۆڕینو لابردنی خراپەکانیان بدات، ئەوە سەلامەت دەبێو سەربەرز دەردەچێ، بەڵام ئەو کەسەی لێیان ڕازی بێو شوێنیان بکەوێ- ئەوە بەر هەڕەشەی خوای دادگەر دەکەوێ- گوتیان: ئایا لەگەڵیان بجەنگین؟ فەرمووی: نەء، هەتا نوێژ بکەن-لەگەڵیان مەجەنگن-.

ئنجا با سەرنجی ئەم فەرموودەیەش بدەین:

((عن عبادة بن الصامت ﷺ قال: دعانا النبّي ﷺ فبايعناه، فقال فيما اخذ علينا ان بايعنا على السمع والطاعة في منشطنا ومكرهنا، وعسرنا ويسرنا، وأثرةٍ علينا، وان لا ننازع الامر أهله، الا ان تروا كفراً بواحاً عندكم من الله فيه برهان)) متفق عليه.

---

١) بڕوانە: (مجموع الفتاوى)، ج٧، ص٦١٢.

واتە: (عبادة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ بانگی کردین‌و پەیمانی لەگەڵ بەستین، جا لەو بەڵێن‌و پەیمانەدا کە لێی وەرگرتین فەرمووی: کە پەیمانتان لەگەڵ دەبەستم لەسەر ئەوە، کە گوێڕایەڵ‌و فەرمانبەر بن لەکاتی پێخۆشبوون‌و پێناخۆشبوون‌و تەنگانەو فەڕحانیی‌و بەشخوازاویدا، وە کە لەگەڵ حوکمڕاندا کێشمەکێش نەکەن، مەگەر کوفری ئاشکرا ببینن، کە لە لایەن ئایینی خواوە بەڵگەی ڕوونتان لەسەری هەبێ.

جا ئێستا با ڕامێنین:

لە فەرموودەی یەکەمدا پێغەمبەر ﷺ لە وەڵامی ئەوانەدا کە پرسیاریان کردوە کە ئایا ئەو جۆرە کاربەدەستە لارو ستەمکارانەی خراپەو ناشەرعییان لێ دەپشکوێتەوە دروستە بەهێزو چەك بەرهەڵستییان بکرێ‌و لابرێن؟! فەرموویەتی: هەتا بەردەوام بن لەسەر نوێژکردن، نەخێر!

وە لە فەرموودەی دووەمدا فەرموویەتی: کێشەی وەرگرتنی جڵەوی حوکم‌و دەسەڵات لەگەڵ کاربەدەستانتاندا مەکەن‌و ئارام بگرن، مەگەر لە حاڵێکدا کوفری بێ پێچ‌وپەنایان لێ ببینن!

کەواتە: لەکۆی ئەم دوو فەرموودەیە وەردەگیرێ کە نوێژنەکەر کافرەو نوێژنەکردن کوفری ئاشکراو ڕوونە! چونکە مادام ڕەوا نەبێ بە چەك‌و هێز لەگەڵ حوکمڕان‌و کاربەدەستانی مسوڵماندا ڕووبەڕوو ببینەوە هەتا کوفری ئاشکرایان لێدەبینین‌و، لەکاتێکیشدا نوێژیان واز لێهێنا کوشتاریان ڕەوابێ، کەواتە نوێژنەکردن کوفری ڕوون‌و ئاشکرایە لە هەرکەسێك دابێ‌و لەهەر ئاستێك دابێ!

ط- **((عن ابي هريرة ﷺ قال: كان اصحاب رسول الله ﷺ لايرون شيئا من الاعمال تركه كفر غير الصلاة)) اخرجه الحاكم وقال الذهبي اسناده صالح.**

هەروەها هەمان دەق لە (عبدالله بن شقيق العقيلی) گێڕراوەتەوە[1]، (شوكانی) دەربارەی ئەو دەقەی سەرێ كە لە هەركام لە (ابو هريرة)و (عبدالله بن شقيق)ەوە گێڕراوەتەوە، دەڵێ: (لەو جۆرە تەعبیرە ئەوە دەفامرێتەوە، كە هاوەڵانی پێغەمبەر -خوا لێیان ڕازی بێ- لەسەری كۆبوونەتەوە..)[2]، (اسحاق بن راهويه)ش گوتوویەتی: (لە فەرموودەی ڕاست (صحيح)ی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، كە ئەوكەسەی بەئانقەست نوێژواز لێ‌دێنێ كافرە، هەروەها ڕای زانایان هەر لەسەردەمی پێغەمبەرەوە ﷺ هەتا ئەمڕۆ هەروا بووە، كە هەركەسێك بە ئانقەستو بەبێ هۆ نوێژ بچوێنێ هەتا كاتەكەی تێدەپەڕێ، ئەوە كافرە)[3].

تێبینی: دەگونجێ ئەو دەقانەی لە (ابوهريرة)و (عبدالله بن شقيق)و (اسحاق بن راهويه) وە نەقڵمان كردوون بە ئیجماع، یان جۆرێك لە ئیجماع لە قەڵەم بدرێن، بۆ ئیسپاتی ئەو ڕایە كە نوێژنەكەر بە بیانووی نەتوانینو تەنبەڵییەوە كافرەو فڕی بەسەر ئیسلامەوە نامێنێ.

ئێستاش با بچینە سەر جۆری سێیەم لە بەڵگەكانی ئیسپاتی كافرێتی بابای نوێژنەكەر:

٣- بەڵگەی عەقڵیی لەسەر كافرێتی بابای نوێژنەكەر:

هیچ ماقووڵ نیەو شتێكی مەحاڵە كەسێك بڕوای بە خواو پێغەمبەرەكەیو ﷺ ئایینو بەرنامەی خوا هەبێو، ئاگاداری ئەو هەموو هەڕەشە توندوتیژانە بێ كە لە نوێژنەكەران كراون، كەچی لەگەڵ هەڕەشەی قیامەتییو سزاو تۆڵەو جەزرەبەی دنیاییشدا مووی لێ نەلەخشێو بەرەو قیبلە ڕانەوەستێ كڕنووشی

١) اخرجه الترمذي وقال النووي في المجموع اسناده صحيح، بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص١٨.
٢) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٢، ص١٦.
٣) بڕوانە: (نواقض الايمان القولية والعملية)ص٤٧٢.

بەندایەتی بۆ خوای نەبات‌و فەرمانی جەخت لەسەرکراوی خواو پێغەمبەر ﷺ جێبەجێ نەکات!

بەڵێ لە ڕاستیدا بە هیچ ڕەنگێك ناگونجێ ئینسان ئیمان‌و بڕوای لە دڵدا هەبێ‌و خۆشویستن‌و لێترسان‌و شەرم‌و شكۆو سام‌و هەیبەتی بەرانبەر بە خوای بێوێنەو پاك‌و تاك لە دڵ‌و دەرووندا هەبێت‌و دڵنیابێ، كە خوا لەسەر نوێژنەكردن سزاو جەزرەبەی دەدات، كەچی فەرمانی خوا پشتگوێ بخات‌و ئەمیەتی پێ نەدات، وە بێگومان ئەو جۆرە تێڕوانینە بۆ ئیمان‌و عەقیدە بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ دەقەكانی قورئان‌و سوننەتدا دانووی ناكوڵێ‌و تەنهاو تەنهاش لە فیكرو بۆچوونی مورجیئەكانەوە[1] هەڵقوڵاوەو بە هیچ كلۆجێك لەگەڵ تێگەیشتنی پێشنەی چاك (السلف الصالح)مان‌و ئەهلی سوننەت‌و جەماعەتدا بۆ ئیمان‌و ئیسلام ناگونجێ، چونكە پێشینەی چاك‌و ئەهلی سوننەت‌و جەماعەت لە پێناسەی ئیماندا گوتوویانە:

(الايمان قول وعمل، يزيد وينقص: قول القلب واللسان وعمل القلب والجوارح، يزيد بالطاعة وينقص بالمعصية)[2] .

واتە: ئیمان قسەو كردەوەیەو زیادو كەم دەكات، قسەی دڵ‌و زمان‌و كردەوەی دڵ‌و ئەندامەكانە، بە فەرمانبەریی زیاد دەكات‌و بە سەرپێچی كەم دەكات.

---

١) (المرجئة) كۆمەڵێكی داهێنەر (مبتدع)بوون دژی فیكری (خوارج) كە خاوەن گوناحەكانیان بەكافر دادەنا، (مرجئة)ش دەڵێن: ئیمان بەس بەڕاست دانان (التصديق)ی نێو دڵەو پەیوەندی بە كردەوەی دڵ و ئەندامەكانەوە نیە.

٢) بۆ وێنە سەرنجی كتێبی (شرح اصول اعتقاد اهل السنة والجماعة) بدە، نووسراوی(الشيخ الامام العالم الحافظ ابي القاسم هبة الله ابن الحسن بن منصور الطبري اللالكائي)، كە لە پێنج بەرگدا چاپ كراوەو (د.احمد بن سعد حمدان الغامدي) (تحقيق)ی كردوە.

* ڕای دووەم: کە دەڵێن نوێژنەکەر بە هۆی تەنبەڵییەوە کافر نابێ بەڵکو مسوڵمانێکی گوناهبارە:

خاوەنی ئەم ڕاو هەڵوێستەش بە سێ جۆرە بەڵگان پشتگیریی ڕاو هەڵوێستەکەی خۆیانیان کردوە کە ئەمە پوختەو گوشراوەی بەڵگەکانیانە:

١- بەڵگەی قورئانیی:

﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ۚ وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱفْتَرَىٰٓ إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾﴾ (النساء).

واتە: بێگومان خوا لەوە نابوورێ، کە هاوبەشی بۆ دابنرێ، بەڵام لە غەیری ئەوە بۆ هەر کەسێك بیەوێ دەبوورێ.

وەك دەبینین بێجگە لە هاوبەش بۆ خوا دانان (الاشراك بالله)، خوای تاوان پۆش و لێبوردە، سەرجەم گوناح و تاوانەکانی خستوونەتە بازنەی لێبوردنەوە هەر کاتێك حەزبکات و بیەوێ.

٢- بەڵگەی سوننەت:

أ- ((خمس صلوات افترضهن الله، من احسن وضوءهن وصلاهن لوقتهن، واتم ركوعهن وخشوعهن، كان له على الله عهد ان يغفر له، ومن لم يفعل فليس له على الله عهد، إن شاء غفر له وان شاء عذبه)) اخرجه احمد ومالك في الموطأ وابوداود وصححه النووي في المجموع وصححه العراقي والألباني، وفي رواية: (.. من حافظ عليهن.. ومن لم يحافظ عليهن..).

واتە: ئەو پێنج نوێژەی کە خوا پێویستی کردوون، هەرکەسێك باش دەستنوێژیان بۆ بگرێ و لەکاتی خۆیاندا بیانکات و ڕکووع-و کڕنووش-و

گەردنکەچییەکەی تێرو تەواو بن، ئەوە لەلایەن خواوە بەڵێنی پێدراوە، کە لێی ببوورێ، بەڵام هەرکەسێك وانەکات، ئەوە بەڵێنی لەسەر خوا نیە، جا ئەگەر حەزی کرد لێی دەبووریێو ئەگەر حەزیشی کرد - سزای بدات - ئەوە ئەشکەنجەی دەدات.

(إبن عبدالبر) دەربارەی چۆنیەتی دەلالەتی ئەم فەرموودەیە لەسەر کافر نەبوونی بابای نوێژنەکەر مادام دانی پێدا بهێنێ، گوتوویەتی (بەڵگەی لەسەر ئەوە تێدایە کە هەرکەسێك لە مسوڵمانان هەرچەندە نوێژیش نەکات مادام خوا بە یەکگرو بڕوادار بێت بەوەی کە (محمد) ﷺ هێناویەتی، ئەوە لەژێر سێبەری ویستو حەزی خوادایە، با بەکردەوەش جێبەجێی نەکات)[1].

ب- ((عن حذيفة بن اليمان ﷺ مرفوعا: يدرس الاسلام كما يدرس وشي الثوب، حتى لايُدرى ما صيام ولا صلاة ولا نسك ولا صدقة، وليسري على كتاب الله عز وجل في ليلة فلا يبقى في الارض منه آية، وتبقى طوائف من الناس الشيخ الكبير والعجوز، يقولون: أدركنا آباءنا على هذه الكلمة (لا اله الا الله)، فنحن نقولها، قال (صلة بن زفر) لحذيفة: ما تُغْني عنهم لا اله الا الله وهم لا يدرون ما صلاة ولا صيام ولا نسك ولا صدقة؟ فأعرض عنه حذيفة، ثم ردها عليه ثلاثاً كل ذلك يُعْرِضُ عنه حذيفة، ثم اقبل عليه في الثالثة، فقال: يا صلة تنجيهم من النار ثلاثا)) اخرجه إبن ماجه وصححه كل من البوصيري والحاكم والذهبي وقال الحافظ إبن حجر في الفتح اسناده قوي وصححه الألباني[2].

واتە: وەك چۆن نەخشو ڕەنگی پۆشاك دەچێتەوە، ئیسلامیش - لە کۆتایی ڕۆژگاردا - ئاوا دەپووکێتەوە، هەتا وای لێدێ نازانرێ ڕۆژوو گرتنو نوێژو

---

١) بڕوانە: (التمهيد) ج٢٣ ص٢٩٠، لە: (النواقض الايمان القولية والعملية)ص٤٧٣.
٢) بڕوانە: (سلسلة الاحاديث الصحيحة) ج١ ژمارە ٨٧.

قوربانی سەربڕینو ماڵ بەخشین چیە؟ وە لە یەك شەودا كتێبی خوا هەمووی دەسڕێتەوە هەتا یەك ئایەتی لەسەر زەوی نامێنێ، وە چەند كۆمەڵێك لە خەڵكی دەمێنن پیرەمێردو پیرەژن، دەڵێن: بابو باپیرانمان لەسەر وشەی (لا اله الا الله) دیوەو ئێمەش ئەو وشەیە دەڵێین (صلة بن زفر) بە (حذیفة)ی گوت: مادام نەزانن نوێژو ڕۆژوو گرتنو قوربانی سەربڕینو ماڵ بەخشین چیە گوتنی: (لا اله الا الله) چ دادێكیان دەدات! سێ جاران دووبارەی كردەوە (حذیفة) هەر گوێی نەدایەو وەڵامی نەدایەوە، جاری سێیەم (حذیفة) سێ جاران گوتی: ئەی (صلە) لە ئاگر قوتاریان دەكات!

دیارە ئەم فەرموودەیە زۆر ڕوونەو پێویستی بەوە ناكات چۆنیەتی دەلالەت كردنەكەی شی بكەینەوە.

ج- **((..ثم یقول الله: شفعت الملائكة، وشفعت الأنبیاء، وشفع المؤمنون ویقي ارحم الراحمین، قال: فیقبض قبضة من النار- اوقال قبضتین- ناسا لم یعملوا لله خیرا قط، قد احترقوا حتی صاروا حمما، قال: فیؤتی بهم الی ماء یقال له: الحیاة، فیصب علیهم – فیقال لهم، ادخلوا الجنّة..))** رواه احمد والنسائي وابن ماجه وقال الألباني: اسناده صحیح علی شرط الشیخین.

واتە:- پاشان خوا دەفەرموێ: فریشتەكان تكایان كردو پێغەمبەران تكایان كردو بڕواداران تكایان كرد، ماوەتەوە بە بەزەییترینی خاوەن بەزەییان، فەرمووی[1]:

ئەو جار چەنگێك لە ئەهلی ئاگری دۆزەخ دادەگرێ – یان فەرمووی دوو چەنگ- خەڵكێك كە هەرگیز كارێكی چاكیان بۆ خوا ئەنجام نەداوە، لە حاڵێكدا كە هێندە سووتاون بوونە خەڵووز، فەرمووی: ئەوجار دەهێنرێن بۆ لای ئاوێك كە پێی دەگوترێ: ئاوی ژیان، وە لەو ئاوەیان بەسەردا دەڕێژرێ.. دوایی پێیان دەبێژرێ بچنە بەهەشتەوە.

١) ئەو (فەرمووی)یانە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دەگەڕێنەوە.

(ناصر الدين الألباني) لەبارەی ئەم فەموودەیەوە گوتوویەتی:

(ئەم فەرموودەیە بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەیە لەسەر ئەوە، کە بابای نوێژنەکەر ئەگەر بە مسوڵمانەتی بمرێو شایەدی بدا، کە جگە لە خوا پەرستراوێکی دیکە نیە، ئەوە لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان لە ئاگری دۆزەخدا نامێنێتەوە..)[1].

د- ((من شهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمداً عبده و رسوله، وأن عيسى عبدالله و رسوله، وكلمته ألقاها إلى مريم و روح منه، والجنّة حق والنّار حق، أدخله الله الجنّة على ما كان من عمل)) متفق عليه.

واتە: هەرکەسێك شایەدیی بدات کە جگە لە خوا پەرستراوێکی دیکە نیە، تاکەو هاوبەشی نیە، وە -شایەدی بدا- کە موحەممەد بەندەو ڕەوانەکراوی خوایە، وە -شایەدی بدا- کە عیسا بەندەو ڕەوانەکراوی خوایە، وە بە وشەی خوا دروست بووەو خستوویەتە نێو منداڵدانی مەریەمەوەو رووحێك بووە لە خواوە، وە -شایەدی دا- کە بەهەشت ڕاستەو ئاگری دۆزەخ ڕاستە، کردەوەی هەرچۆنێك بێ خوا دەیخاتە بەهەشتەوە.

هـ- ((أسعد الناس بشفاعتي من قال: لا إله إلا الله خالصا من قلبه)) رواه البخاري.

واتە: بەختەوەرترین کەس بەهۆی تکای منەوە -لە ڕۆژی دواییدا- کەسێکە بە ساغیی لە دڵیەوە گوتبی: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێك نیە.

وەك دەبینن هەم لە فەرموودەی پێشوو هەم لەم فەرموودەیەشدا پێغەمبەری خوا ﷺ چوونە بەهەشتو بەختەوەربوونی تەنها بەوەوە پەیوەست کردوە، کە ئینسان بەڕاستی ئیمانو بڕوای هەبێو بە دڵودەروونێکی ساغەوە بڵێ: لا إله إلا الله، کەواتە بۆ چوونە بەهەشتو بەهرەمەندبوون لە شەفاعەتی

١) بڕوانە: (حكم تارك الصلاة)، ص٣٥، نووسراوی الشيخ ناصرالدين الالباني.

پێغەمبەر ﷺ ئیمانو عەقیدە بەسەو پەك لەسەر نوێژكردن نەكەوتوە، بەكورتی: بەبێ نوێژكردنیش ئینسان هەر مسوڵمانەو سەرەنجام هەر دەچێتە بەهەشت، ئەگەر ماوەیەكیش لە دۆزەخدا دووچاری ئازارو ئەشكەنجە ببێو بە ئەندازەی خراپەو گوناحەكانی سزا بدرێ.

٣- بەڵگــەی ئیجماع:

دەڵێن: نەمانزانیوە لە هیچ چاخو سەردەمێكدا نوێژنەكەران، كە مردوون نەشۆرابنو نوێژیان لەسەر نەكرابێو لە گۆڕستانی مسوڵماناندا نەنێژرابن، وە میراتیان لە خزمو كەسی خۆیان نەگرتبێو میراتیان لێ نەگیرابێ، هەروەها هیچ كاتێك ژنو مێرد لە یەكتر جیانەكراونەوە لەسەر نوێژنەكردنی یەكێكیان، دیارە ئەگەر ڕاست بایەو نوێژنەكەر بە كافر دانرابایە دەبوو ئەو حوكم یاسایانە هەموویان چەسپێنرابان، هەروەها نەمانزانیوە مسوڵمانان لەوەدا مشتو مڕو جیاوازییان بووبێ، كە دەبێ بابای نوێژنەكەر نوێژە چوێنراوەكانی بگێڕێتەوە، جا دیارە ئەگەر بەهۆی نوێژنەكردنەكەیەوە بەهەڵگەڕاوە (مرتد)و كافر دانرابایە لەسەری پێویست نەدەبوو كە نوێژو ڕۆژوەكانی بگێڕێتەوە.

ئنجا شوێنكەوتووو لایەنگرانی ئەم ڕای دووەمە ئاواش وەڵامی بەڵگەكانی كۆمەڵی یەكەم -كە نوێژنەكەر بەكافر دانەنێن- دەدەنەوە:

<u>یەك</u>: دەڵێن: مەبەست لە وشەی كوفر لەو فەرموودانەدا كە باسی كوفری نوێژنەكەر دەكەن، كفری نیعمەتە (كفران النعمة) وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((من تعلم الرمي ثم تركه، **فهي نعمة كفرها**)) رواه أبو داوود والنسائي وصححه الألباني.

واتە: هەركەسێك فێری تیرەندازیی ببێو پاشان وازی لێبهێنێ، ئەوە بەرانبەر بە چاكەیەك سپڵەیی كردوە.

<u>دوو:</u> هەندێکیشیان بۆ وێنە (شوكاني)و (إبن الوزير)[1] دەڵێن: كوفری نوێژنەكەر كوفری گچكەیە (الكفر الأصغر)و كوفرێكە لە خوار كوفری گەورەوە (كفر دون كفر)، ئنجا هیچ پەرچێك نیە لە بەرانبەر ئەوەدا كە هەندێك لە جۆرەكانی كوفر بكەونە بەر لوتفو لێبوردنی خواو تكای پێغەمبەر ﷺ، بۆ وێنەش ئەم دوو فەرموودەیە دێنینەوە: (سباب المسلم فسوق وقتاله كفر)، متفق عليه عن إبن مسعود.

واتە: جنێودان بە مسوڵمان لەڕێ دەرچوونەو جەنگ لەدژكردنی كوفرە.

((من حلف بغير الله فقد كفر)) رواه الترمذي وأبو داوود والحاكم وصححه ووافقه الذهبي.

واتە: هەركەسێك سوێندی بە غەیری خوا خوارد ئەوە كوفری كردوە.

<u>سێ:</u> وە دەڵێن: ئەو فەرموودانەی كە باسی كافربوونی نوێژنەكەر دەكەن، ئەوە زیاتر مەبەست پێیان هەڕەشەو ترساندنو سڵەماندنەوەیە نەك حەقیقەتی كافربوونو لە ئایین دەرچوون[2].

<u>چوار:</u> وە دەڵێن: مەبەست لەو دەقانە كە نوێژنەكەر بە كافر دادەنێن ئەوەیە كە بابای نوێژنەكەر لە حوكمەكانی كافراندا بەشدارە، كە حەڵاڵ بوونی خوێنیو فەرزبوونی كوژرانیەتی، (نووي) لەوبارەوە گوتوویەتی: (وهذا التأويل متعين للجمع بين نصوص الشرع وقواعده)[3]، واتە: وە ئەم تەئویلكردنە پێویستە بۆئەوەی بتوانین هەموو دەقە شەرعییەكانو بنچینەكانی پێكەوە كۆبكەینەوە.

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٢٠، هەروەها بڕوانە: (العواصم والقواصم في الذب عن سنة أبي القاسم)، ج٩، ص٧٩، الإمام النظار المجتهد محمد بن أبراهيم الوزير اليماني.

٢) بڕوانە: (المغني) لأبن قدامة، ج٢، ص٣٠١-٣٠٢ وە (فتح الباري) لأبن حجر العسقلاني، ج٢، ص٣٢، وە (أحكام القرآن) لأبن العربي، ج١، ص٤١.

٣) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب) للنووي، ج٣، ص٢٠.

پێـنج: وە لە کۆتاییدا دەڵێن: مەبەسـت لـەو جـۆرە فەرموودانـە کەسـێکە، کـە نوێژنەکردن بەحەڵاڵ بزانێ، یان بڕوای بە فەرزبوونی نوێژنەبێ[1].

وەڵامی بە کافر دانەرانی نوێژنەکەر بۆ ئەوانەی نوێژنەکەر بە مسوڵمان دەزانن

خوا پشتیوان بێ لە دوو بڕگەدا وەڵامی کۆمەڵی یەکەم بۆ بەڵگەو رەخنـەکانی کۆمەڵی دووەم دەخەینەڕوو، لە بڕگەی یەکەمدا وەڵامی بەڵگەکانیانو لە بڕگـەی دووەمیشدا وەڵامو بەرپەرچدانەوەی ڕەخنەو تەئویلەکانیان.

بڕگـەی یەکـەم: وەڵامی بەڵگـەکـانیـان :

یـەک: ئایەتی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُۚ وَمَن يُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱفۡتَرَىٰٓ إِثۡمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾ النساء﴾، دوو وەڵامی هەن:

یەکـەم: مەبەسـت لـە (مَا دُونَ ذَٰلِكَ) ئـەو گونـاحو تاوانانـەن، کـە لـە خـوار شیرکەوەنو نەشکەیشتوونە سنووروو ڕاددەی کـوفرو نیفـاقی گـەورە، چـونکە بێگومان هەر وەك چۆن (شیرك) نابەخشرێو هاوبەشـدانەر (مـشرك) ناچـێتە بەهەشت، کوفرو نیفاقی گەورەش وەبەر لێبوردن ناکەوێو کـافرو مونـافقیش چاویان بە بەهەشت ناکەوێ. بە کـورتی: پـەرچو ڕێگـر (مـانع)ی لـە دۆزەخ قوتاربوون تەنها شیرك نیە، بەڵکو هەرکام لە کوفرو نیفاقیش بەهەمان شـێوە ڕێگری چوونە بەهەشتو قوتاربوونن لە دۆزەخ، وەك لە چەندان دەقی بێ پێچو

١) بڕوانە: (التمهيد) لأبن عبدالبر، ج٤، ص٢٣٦، وە (شرح صحيح مسلم) للنووي، ج٢، ص٧١.

پەنای قورئانو سوننەتدا هاتوە، بۆ وێنە: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلۡكَٰفِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمۡ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۖ لَّا يَجِدُونَ وَلِيّٗا وَلَا نَصِيرٗا ﴿٦٥﴾ الأحزاب﴾.

واتە: بێگومان خوا نەفرینی لە کافران کردوەو کڵپەی دۆزەخی بۆ سازکردوون. بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوەو هیچ دۆستو پشتیوانێك شك نابەن. دەربارەی مونافیقەکانیش فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ فِي ٱلدَّرۡكِ ٱلۡأَسۡفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمۡ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ النساء﴾.

واتە: بێگومان مونافیقەکان لە تەختی بنی ئاگری-دۆزەخ- دانو هیچ پشتیوانێکیان بۆ پەیدا ناکەی.

ئنجا کە دەرکەوت ئینسان بە کوفرو نیفاقیش وەك شیرك لە بەهەشت بێبەش دەبیّو لە دۆزەخدا بە هەمیشەیی دەمێنێتەوەو بە بەڵگەی نکوولّیی لێنەکراویش سەلمێنراوە کە نوێژنەکردن کوفرە، کەواتە نوێژنەکەریش وەك هەر کافرو هاوبەشدانەرێکی دیکە ناچێتە بەهەشتو جێگای هەمیشەیی دۆزەخە.

دووەم: ئایەتەکە دەفەرمویّ کە شیرك نابەخشریّو بە فەرمودەی ڕاست (صحیح)یش ئیسپات بووە کە نوێژنەکردن شیرکە: **((ان بين الرجل وبين الشرك والكفر ترك الصلاة))** رواه مسلم، کەواتە نوێژنەکردنیش جۆرێکە لە جۆرەکانی شیركو لێبوردن خاوەنەکەی ناگرێتەوە.

<u>**دوو:**</u> فەرمودەی: **((خمس صلوات افترضهن الله..))** وەك لە دەقی فەرموودەکەدا بە گشتیو بەتایبەت لە ڕیوایەتەکەی دیکەدا: **((من حافظ عليهن..))** دەردەکەویّ ئەو گفتو بەڵێنەی کە تێیدایە بە مەرجی بەجێهێنانی نوێژەکان بە تێرو تەواویو پارێزگاریی لیّکردنیان (المحافظة عليهن) پەیوەست کراوەو موتڵەق نیە:

کەواتە: ئەو کەسەی پێنج نوێـژەکانی بـە تێـرو تـەواویی‌و بـێ کـەم‌وکووڕیی بەجێدێنێ، ئەوە بەڵێن‌و پەیمانی لەلای خوا پێدراوە کە بیباتە بەهەشتێ، بەڵام ئەوەی بە ناڕێکی‌و کەم‌وکووڕییەوە بیانکات ئەوە لـە بازنـەی ویـست‌و حـەز (دائـرة الارادة والمـشیئة)ی خــوا دایــەو شــێمانە (احتمــال)ی بەخــشران‌و ئەشکەنجەدرانی هەیە، بەڵام ئەوەی بە موتڵەقی نوێژەکانی نـەکات ئـەوە لـەم فەرموودەیەدا هیچ ناوی نیـەو هیـچی لـەبارەوە نـەگوتراوە، چـونکە زۆر بـە ڕوونی لە وشەکان‌و جەووی فەرموودەکەدا دەبینرێ، کـە قـسە لـە نوێژکـەرو نوێژنەکەر ناکات، بەڵکو لە نوێژکەری خاوەن نوێژی کامڵ‌و تەواوو نوێژکەرێك کە بە کەم‌وکووڕیی‌و ساردوسڕیی نوێژەکانی دەکـات، دەدوێ، کـە یەکـەمیان خوا موژدەو بەڵێنی لێبووردن‌و بردنە بەهەشت‌و ئازارو ئەشکەنجە نەدرانی پـێ داوە، دووەمیشیان خراوەتە نێوان هیواو ئومێـدی بـەزەیی‌و لێبـوردنی خـواو، ترس‌و بیمی تووڕەیی‌و ئەشکەنجەدانییەوە.

سێ: ئـەو فەرموودەیــەش کــە (حذیفـة بـن الیمـان) -خـوا لێـی ڕازی بـێ- دەیگێڕێتەوەو لە کۆتاییەکەیدا (حذیفة) دەڵێ: (تنجیهم من النار) واتە: ئـەو خەڵکەی ئەو ڕۆژگارە تەنها بە گوتنی (لا اله الا الله) لە ئاگری دۆزەخ قوتـار دەبن، ناگونجێ بکرێتــە بەڵگــەی مــسوڵمانبوونی بابــای نوێژنەکـەر، چـونکە فــەرموودەی گــۆڕین دەربــارەی ڕۆژگــارو قۆنــاغێکی تایبــەتی دەدوێ، کــە ئیــسلامەتی گەیــشتۆتە ئــاخرو ئــۆخری تەمــەنی خــۆی‌و فەسـڵی پـاییزو گەڵاڕێزانیی‌و، بێگومـان حوکم‌و یاساکانی شەرعیش ڕەچاوی گۆڕان‌و جیـاوازی چاخ‌و سەردەمەکانیان کردوەو بە پێـی حـوکمی: ﴿لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ...﴿٢٨٦﴾ البقـرة﴾، وە حـوکمی: ﴿... فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ مَا ٱسْتَطَعْتُمْ ... ﴿١٦﴾ التغابن﴾، ئینسانی مسوڵمان چەندەی بۆی بلوێ‌و لـە توانـاو بڕسـتیدا هــەبێ پێویستە دینداریی خۆی بکات‌و ئەرکەکانی ئیسلامەتی جێبـەجێ بکـات و،

ئەوەی بۆی نەگونجێو لە توانایدا نەبێ گلەیی نایەتەسەرو لەسەری تووشی لێپرسرانەوەو ئەشکەنجەو ئازار نابێ.

چوار: ئەو فەرموودەیەش کە باسی (شفاعة) دەکات، دیسان ناگونجێ بکرێتە بەڵگەی ئیسپاتی مسوڵمانبوونی بابای نوێژنەکەر، چونکە:

یەکەم: (إبن خُزیمة) لە کتێبی (کتاب التوحید)[1]دا باسێکی بەم ناوونیشانە نووسیوە: (باب ذکر الدلیل ان جمیع الاخبار التي تقدم ذکري لها الی هذا الموضع في شفاعة النبّي ﷺ في اخراج اهل التوحید من النار انما هي الفاظ عامة مُرادُها خاص) .

واتە: (بابەتێك دەربارەی خستنەڕووی بەڵگەو ئیسپات لەسەر ئەوە کە هەموو ئەو فەرموودانەی هەتا ئێرە باسم کردوون لەبارەی تکاکردنی پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ لە ئاگری دۆزەخ هێنانەدەرو قوتارکردنی ئەهلی ئیمان، سەرجەم ئەو فەرموودانە وشەی گشتین، بەڵام مەبەست پێیان خەڵکێکی تایبەتییە)، دیارە مەبەست لەو خەڵکە تایبەتییەش ئەو جۆرە مسوڵمانانەن کە گوناحو تاوانیان هەن، بەڵام شیركو کوفرو نیفاقیان تێدا نیە، کە ببێتە پەرچی شەفاعەت بۆ نەکرانیان، پێشتریش ڕوونمان کردەوە کە نوێژنەکردن هەرچۆنێکی بێ شیركو کوفرە، بە دەقی فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ .

دووەم: بەڵکو هەندێك لەو فەرموودانەی کە باسی (شفاعة) دەکەن بەڵگەن لەسەر ئەوە، کە نوێژنەکەر کافرە بۆ وێنە: ((..**حتی اذا فرغ الله من القضاء بین عباده واراد ان یخرج من النّار من أراد ان یخرج ممن کان یشهد ان لا الـه الاّ الله، امر الملائکة ان یخرجوهم فیعرفونهم بعلامة آثار السجود، وحرم الله علی النّار ان تأکل من ابن آدم أثر السجود**)) رواه البخاري.

---

١) بڕوانە: (کتاب التوحید)،ج٢، کە ل ٧٢٧-٧٣٤ باسی بەڵگەکانی خۆی کردوە بۆ سەلماندنی ئەو قسەیەی کە کردوویەتە ناونیشانی ئەو بابەتە.

واتە: لەم فەرموودەیە وەردەگیرێ کە هەرکەسێك نوێژکەر نەبووبێ‌و کڕنووشی بۆ خوا نەبردبێ، ئاگری دۆزەخ هیچ بەشێك لە جەستەی جەب نادات‌و هەمووی دەخوات.

هەروەها وەك (إبن ابي جمرة) دەڵێ: لەم فەرموودەیە وەردەگیرێ کە هەرکەسێك نوێژی نەکردبێ هەرچەندە مسوڵمانیش بووبێ، لە ئاگری دۆزەخ قوتار نابێ، چونکە هیچ نیشانەیەکی نیە کە پێی بناسرێتەوە[1]-و پێی لە کافرەکان جیابکرێتەوە-.

سێیەم: ڕستەی: ((لم يعملوا خيرا قط))ش نابێتە بەڵگەی کافر نەبوونی بابای نوێژنەکەر، چونکە:

أ- وەك (إبن خزيمة) دەڵێ: عەرەب عادەتیان وایە ئەگەر بیانەوێ کاملێی‌و تێرو تەواویی لە شتێك لابەرن ئەم شێوازی زیادەڕۆیی (مبالغة)یە بەکاردێنن، کەواتە (لم يعملوا خيرا قط) واتە: هیچ خێرو چاکەیەکیان بە تەواویی نەکردوە[2].

ب- هەروەك چۆن لەبەر کۆمەڵێك دەقی قورئان‌و سوننەت ناتوانین بڵێین: ئەو چاکە لابراوە (الخير المنفي)یە شایەتمانیش دەگرێتەوە کە ئەوکاتە ئەوانەی، کە خوا بە یەکگر (موحد)یش نین‌و وەبەر شەفاعەت دەکەون، بە هەمان شێوەش کۆمەڵێك دەقی دیکەی قورئان‌و سوننەت هەن ناچارمان دەکەن کە بڵێین: ئەو چاکە نەفی کراوە غەیری شایەتمان‌و نوێژە فەرزەکانە، چونکە ئەو دەقانەی کە ئیمان‌و شایەتمان هێنان دەکەنە مەرجی بەر تکای پێغەمبەر ﷺ کەوتن‌و قوتاربوون لە ئاگری دۆزەخ، لەگەڵ ئەو دەقانەی کە نوێژکردن دەکەنە مەرج، هیچ جیاوازییان لە نێواندا نیەو هەر لەیەك سەرچاوەوە هاتوون، کە قورئان‌و سوننەتن.

---

١) بڕوانە: (فتح الباري)، ج١، ص٤٥٧.

٢) بڕوانە: (كتاب التوحيد)، ج٢، ص٧٣٢.

پێنج و شەش: ئەو دوو فەرموودەیەش: ((من شهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمدا عبده ورسوله.. أدخله الله الجنّة..))، وە ((اسعد الناس بشفاعتي من قال: لا إله إلاّ الله خالصا من قلبه)) دیسان نابنە بەڵگەی پێویست نەبوونی نوێژ بۆ بە مسوڵمان لەقەڵەم درانی ئینسان، چونکە:

١- بێگومان ئەم دوو فەرموودەیە -کە فەرموودەی دیکەش لەوبارەوە زۆرن- لە دەقەکانی موژدە (وعد)ن کە پێویستە بڕوامان پێیان بێ، بەڵام دەبێ دەقەکانی هەڕەشە (نصوص الوعيد)یشیان بخەینە پاڵ، جا هەروەك چۆن هەڕەشەکانی خوا تەنها بەسەر کەسانێکدا دەچەسپێن کە تۆبە نەکەن و دەستبەرداری خراپەو تاوان نەبن، بەهەمان شێوەش موژدەو بەڵێنەکانیشی تایبەتن بە کەسانێکەوە، کە ئیمان و شایەتمانەکەیان ڕاستەقینەیەو بەس قسەی سەرزارو وتاری بێکردار نیە، خوای دادگەر لەوبارەوە فەرموویەتی: ﴿...وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ ... ﴿١٥٧﴾[1] الأعراف﴾.

٢- بێگومان مەبەست لە گوتنی: (لا إله إلاّ الله)و شایەتمان هێنان وەك لە هەندێك فەرموودەدا هاتوە (لا إله إلاّ الله) گوتنێکی ڕاست و ساغ و بەدڵ و شایەتمان هێنان و ئیمان و عەقیدەیەکی ڕاستەقینەو دامەزراوە، کە مەرجەکانی هاتبنە دی و هەڵوەشێنەرەوەکان (النواقض)ی نەهاتبنە سەر، ئنجا بێگومان ئیمان و عەقیدەیەکی ئەوتۆش مەحاڵە خاوەنەکەی بەرەو کردەوان نەجووڵێنێ،

١) واتە: وە بەزەییم هەموو شتێکی گرتۆتەوە بەڵام بەتەنکید تایبەتی دەکەم بەوانەی، کە پارێزکاریی دەکەن و خۆیان تەزکیە دەکەن و ئەوانەی بڕوایان بە ئایەتەکانمان هەیە، ئەوانەی بە شوێن ڕەوانەکراو و پێغەمبەری نەخوێندەوار دەکەون.

بە تایبەتی نوێژ کە گەورەترین چاکەیە دوای شایەتمان هێنانو سنوورو پەرژینی نێوان ئیمانو شیركو كوفریشە وەك پێشتر باسكراو سەلمێنراش.

حەوت: دەعوای هەبوونی یەكدەنگیی زانایان (إجماع العلماء)یش ئەگەر گریمان ڕاستبێ هەشبێ، ئەوە بەیەكدەنگی هاوەڵان (إجماع الصحابة)-خوا لێیان ڕازی بێ- بەرپەرچ دەدرێتەوەو هەڵدەوەشێتەوە، وەك پێشتر لە هەركام لە (أبو هريرة)و (عبدالله بن شقيق)ەوە نەقڵمان كرد، دیارە ئیجماعیش چەند پلەیەكە، كە بەرزترینیان ئیجماعی هاوەڵانی پێغەمبەری خوایە خوا لێیان ڕازی بێ.

كە دەشڵێن: (نەمانزانیوە لە نێو مسوڵمانانەدا لەسەر ئەوە كە نوێژنەكەر بە مسوڵمان دادەنرێ، جیاوازیو كێشە هەبووبێ)، ئەوە بێگومان ئەو قسەیە بە ئیجماع دانانرێ چونكە: (عدم العلم لا يستلزم علم العدم) زانیاری نەبوون بە بوونی شتێك، نابێتە بەڵگە لەسەر نەبوونی ئەو شتە.

ئنجا بێگومان ئەسڵ لە بابای مسوڵماندا –لەسەر بناغەی گومانی باش پێبردنی- ئەوەیە كە نوێژكەر بێتو هەتا بە بەڵگەی حاشا هەڵنەگرو ڕوون پێچەوانەی ئەوە نەچەسپێ، هەر حوكم بەو ڕواڵەتە باشەی دەكرێ، دیسان لە سۆنگەی ئەوەوە، كە ئەگەر كەسێك لە مزگەوتیش لەگەڵ مسوڵماناندا نوێژ نەكات، هەركاتێك گوتی لەماڵەوە نوێژم كردوە قسەكەی وەردەگیرێ، وەك ئەو فەرموودەیەی (محجن) گێڕاویەتەوە دەیگەیەنێ، وە لەبەرئەوەی تەنها ئەوجۆرە نوێژكەرانە بەكافر دادەنرێن، كە هیچ كام لە نوێژەكان ناكەن، ئەگەرنا ئەوانەی یەكجاری وازیان لێنەهێناوەو هەندێك جار دەیكەنو هەندێك جار نایكەن، ئەوە ئەوانە وەك (إبن تيمية)و زانایانی دیكە گوتوویانە (هەر بە مسوڵمان ڕەفتاریان لەگەڵ دەكرێو یاساكانی ئیسلامیان بەسەردا جێبەجێ

دەكرێن لە میرات گرتن و میران لێ گیران و ئەوجۆرە یاسایانەدا)[1]، بەڵێ لەبەر ئەو هۆیانە، كە ڕابردن دەعوای هەبوون ئیجماع لەسەر ئەوە كە نوێژنەكەران بە گشتی وەك مسوڵمان هەڵس وكەوتیان لەگەڵ كراوە، پاشان دروستكردنی بەڵگە لەسەر ئەو دەعوای ئیجماعە بۆ ئیسپاتی مسوڵمانەتی بابای نوێژنەكەر، قسەو دەعوایەكی لەرزۆك و بێهێزو پێزەو لەوە كەمترە، كە بتوانێ دادی بابای نوێژنەكەر بدات و دەفریای بێت بۆ ئیسپاتی مسوڵمانەتی خۆی!!

ئەوەش كە دەڵێن: نوێژنەكەر لەسەری پێویستە نوێژەكانی بگێڕێتەوەو ئەگەر بە كافرو هەڵگەڕاو (مرتد) دانرابایە نوێژو ڕۆژوو گێڕانەوەی نەدەكەوتە ئەستۆ! ئاوا وەڵام دەدرێتەوە:

یەكەم: ئەو كافرەی كە داوای گێڕانەوەی نوێژو ڕۆژووی لێناكرێ كافری ئەسڵییە، كە بۆ یەكەم جار دێتە نێو ئیسلامەوە، ئەمە ئیجماعی لەسەرە كە ئەوەی لە سەردەمی كافرێتیدا چواندوویەتی نایگێڕێتەوە، چونكە كەسێك بڕوای بە ئەسڵی ئایین نەبێ، داوای جێبەجێكردنی لق و پۆپەكانی لێ ناكرێ (لا يكلف بفروع الدين من لم يؤمن بأصله)، بەڵام ئەو كەسەی بڕوا دێنێ، یان دێتە نێو ئیسلامەوە پاشان لێی هەڵدەگەڕێتەوە، ئەوە زانایان ڕای جیاوازیان هەن لەبارەیەوە، هەندێكیان -وەك شافیعی- دەڵێن: هەرچی چواندوویەتی لە نوێژو ڕۆژووو زەكات، دەبێ هەمووی بگێڕێتەوە، هەندێكیشیان دەڵێن: لەسەری پێویست نیە بیگێڕێتەوە[2].

دووەم: زانایان لەسەر ئەوە یەكدەنگن، كە هەر كەسێك نوێژێك بچوێنێ لەسەری پێویستە بیگێڕێتەوە، جا ئەوانەی بە نەكردن و چواندنی نوێژەكە

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٧، ص٦١٦ن، ج٦، ص٤٢٩، ج٢٤، ص٢٨٧.

٢) بڕوانە: (تعظيم قدر الصلاة)ی محمد بن نصر المروزي، ج٢، ص٩٨٠.

کابرا کافر دەکەن، ئەوە کردنەوەو گێڕانەوەی نوێژەکەی بە پەشێمان بوونەوەیو گێڕانەوەی بۆ ئیسلام دادەنێن، بەڵام ئەوانەی کە بە کافری دانانێن، دەڵێن: گوناحبارەو لەسەری پێویست دەکەن کە بیگێڕێتەوە[1].

(أبو الوفاء إبن عقيل) لەوبارەوە گوتوویەتی: (من كان كفره بترك الصلاة لا بترك كلمة الأسلام، فهو إذا عاود فعل الصلاة صارت معاودته للصلاة إسلاما)[2]، واتە: هەرکەسێك بە وازهێنان لە نوێژ کافر بووبێ، نەك بە وازهێنان لە وشەی ئیسلام –شایەتمان- ئەوە هەرکاتێك گەڕایەوە بۆ نوێژکردن، دەستکردنەوەی بە نوێژ بە مسوڵمان بوونەوە دادەنرێ.

(إبن تيمية)ش هەر لەوبارەوە گوتوویەتی: (من كفر بترك الصلاة، الأصوب أن يصير مسلما بفعلها من غير إعادة الشهادتين، لأن كفره بالإمتناع كأبليس)[3]. واتە: هەرکەسێك بە نوێژنەکردن کافر بووبێ، ڕای ڕاستتر ئەوەیە کە بە نوێژکردن بەبێ شایەتمان هێنانەوە مسوڵمان دەبێتەوە، چونکە کوفرەکەی بەهۆی سەرپێچیو نەکردنەوە بووە وەك ئیبلیس.

خوێنەری سەنگین!

ئێستاکە یەك یەکی ئەو حەوت بەڵگەمان هەڵسەنگاندو لە مەحەکدا، کە بەدەست ئەوانەوەن، کە نوێژنەکەر لە ڕووی ئیهمالیو تەنبەڵییەوە بە کافر دانانێن، دەچینە سەر بڕگەی دووەمی ئەو باسەوە ڕەخنەو تەئویلەکانی کۆمەڵی ناوبراویش دەتوێژینەوەو هەڵدەسەنگێنین بۆ ئەوەی وردە وردە لە کۆتایی ئەم خاڵی چوارەمە (حوکمی کردنو نەکردنی نوێژ) نزیك ببینەوە:

١) بڕوانە: (سەرچاوەی پێشوو)، ج٢، ص٩٩٦.
٢) بڕوانە: (بدائع الفوائد)، لابن القيم، ج٣، ص٢١٢.
٣) بڕوانە: (الأختيارات الفقهية)، لأبن تيمية، ص٣٢.

برگـەى دووەم: وەڵامى ڕەخنەو تەئويلـەكانيان :

يـەك: ئەوە كە دەڵێن: (مەبەست لە وشەى كوفر لـەو فەرموودانـەدا كـە باسـى نوێژنەكەر دەكەن كـوفرى نيعمەتـە "كفـران النعمـة"!!) قـسەيەكى هەڵەيـە، چونكە كوفرى نيعمەت، كە لە زمانى كورديدا چەند وشەيەكى وەك: سـپڵەيى، بێنـمەكيى، بێوەفايى، بێسيفەتيى، پێنەزانيى، بۆ بەكاردێنن، دوو جۆرە:

أ- لە نێوان بەندەو خـواى پـەروەردگاردا، وەك ئـەوەى خـواى بەخـشەر لـەش ساغيى، يان ماڵو سامان، يان عەقڵو دانـايى، يـان زانـست بـە كەسـێك ببەخشێ كەچى ئەو كەسە لەجياتى سوپاسو ستايشى خواى لەسەر بكـاتو لە خواى بزانێ، پێى لەخۆى بايى بێتو شانازيى پێوە بكاتو هيچ حيـساب بۆ خوا نەكات!

بـۆ وێنـە: (قـاڕوون) كـە خـوا مـاڵو سـامانێكى زۆرى بـە مەبەسـتى تاقيكردنەوە پێ بەخشيبوو لە وەڵامى گەلەكەيـدا، كـە ئامۆژگاريـان كـرد پێيـان گـوت: ﴿... لَا تَفْرَحْۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَٱبْتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلْـَٔاخِرَةَۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنْيَاۖ وَأَحْسِن كَمَآ أَحْسَنَ ٱللَّهُ إِلَيْكَۖ وَلَا تَبْغِ ٱلْفَسَادَ فِى ٱلْأَرْضِۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾﴾ القصص.

واتە: لە خۆت بايى مەبە خوا لە خۆبايى بووانى خۆش ناوێن، وە بەوە كـە خوا پێى بەخشيوى مەنزڵى دواڕۆژ وەدەست بێنەو بەشى -ژيانو گوزەرانى- خۆشت لە دنيا فەرامۆش مەكە، وە وەك چۆن خوا چـاكەى لەگـەڵ كـردووى تۆش چاكەكاريى -لەگەڵ خەڵكيدا- بكە، وە بەدواى خراپـەكاريى مەكـەوە لە زەويدا، چونكە خوا بێگومان حـەز بـە چـارەى بـەدكاران ناكـات! بـەڵێ

قارِوونی سەرکەش‌و لـەخۆبایی زۆر سـپڵەو بێ‌ئەمەکانـە لەبەرانبـەر خـوادا گوتی: ﴿قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍ عِندِيٓۚ ....﴾ (٧٨) القصص.

واتە: بێگومان –ئەو ماڵ‌و سامانەی کە هەمە- تـەنها بـەهۆی زانیـاری‌و شارەزایی خۆمەوە هاتۆتە دەستم..

ئەوە جۆری یەکەمی سپڵەیی‌و کوفری نیعمەت کە قـارِوون نموونـەی هـەرە زەقی ئەو جۆرە سپڵەیی‌و بێ وەفایی‌یەیە.

ب- جۆری دووەمی سپڵەیی‌و کوفری نیعمەت بریتیە لە سپڵەیی‌و بێ‌وەفـایی‌و چاکە لەبەرچاونەبوونی ئینسانەکان لەگەڵ یەکترو لەنێو خۆیاندا، پێغەمبەری خوا ﷺ دەربارەی گرنگی‌و گەورەیی‌و وەفـاداریی‌و ئەمـەکی بەنـدەکان لـە بەرانبەر چاکەکاریی یـەکتردا فەرموویـەتی: **((لا یـشکر الله مـن لا یـشکر الناس))** أخرجه البیهقي[1]، واتە: ئەوەی بەرانبەر بە چاکەی خەڵکی وەفـای نەبێ وەفای بۆ چاکەی خواش نیە، هەروەها پێغەمبەر ﷺ دەربارەی سپڵەیی زۆربەی ژنان بەرانبەر بە مێردەکانیان، وەك بێدارکردنـەوەیان پێـی فـەرموو ون: **((إنکن تکثرن اللعن وتکفرن العشیر وذلك أن تغضب إحـداکن فتقـول: ما رأیت منك خیـرا قط))** رواه البخاري ومسلم، واتە: ئێوە –ئەی ژنینە!- زۆر نەفرین لە شت دەکەن‌و سپڵەیی بەرانبەر بە مێرد دەکەن ئەویش ئەوەیە، کە ئەگەر یەکێکتان قەڵس بوو دەڵێ: هەرگیز خێرو خۆشیم لەتۆ نەدیوە!

بەڵـێ کوفری نیعمـەت ئەمەیـەو ئاوایـە، بـەڵام بـە هـیچ ڕەنگێـك ئـەو فەرموودانەی باسی کوفرو شیرکی نوێژنەکەر دەکەن ناکرێ‌و ڕێـی تێناچـێ، کە بە سپڵەیی‌و کوفری نیعمەت مانا بکرێن، بۆ وێنە فەرموودەی: **((إن بـین الرجل وبین الشرك والکفر ترك الصلاة))** رواه مسلم.

---

١) بڕوانە: (الآداب) للبیهقي، ص ٧٨.

چ پەیوەندییەكی بە كوفری نیعمەتەوە هەیە؟!!

<u>**دوو:**</u> وە ئەوە كە: (كوفری نوێژنەكەر كوفری گچكەیەو كوفرێكە لە خوار كوفری گەورەوە)، دیسان قسەیەكی بێ‌هێزو پێزە، چونكە وشەی كوفر لەو فەرموودەیەدا كە بە بەڵگە هێنراوەتەوە لەسەر ئیسپاتی كافرێتی نوێژنەكەر (مُعَرَّفْ)ە –واتە ئەلیفو لامی لەسەرە- كە ئەوەش دەلالەت لەسەر تایبەتمەندێتیو زانراوێتی (التخصّص والعهد) دەكاتو رێ لەوە دەگرێ كە جگە لە كوفری ڕاستەقینەو تەواوو زانراو جۆرێكی دی مەبەست بێت.

وە وێڕای ئەوەش فەرموودەی: ((**العهد الذي بيننا وبينهم الصلاة فمن تركها فقد كفر**))ش نوێژی كردوە بە دیوارو سنووری نێوان مسوڵمانانو غەیری خۆیانو بێجگە لە كوفری گەورەش هیچ جۆرە كوفرێكی دی –مەبەست كوفری گچكەو كوفری نیعمەتە- ناكرێ بكرێتە سنوورو نێوانی بەینی مسوڵمانانو غەیری خۆیان، چونكە دەگونجێ ئینسان مسوڵمانیش بێتو ئەو جۆرە كوفرانەشی تێدا بن، كە ئەم فەرموودانە باس لەو جۆرە كوفرانە دەكەن: ((**سباب المسلم فسوق وقتاله كفر**))و((**من حلف بغير الله فقد كفر**))،و ((**إثنان في الناس هما بهما كفر: الطعن في النسب والنياحة على الميت**)) رواه مسلم.

<u>**سێ:**</u> وە ئەو قسەیەیان كە دەڵێ (ئەو فەرموودانەی كە باسی كافربوونی نوێژنەكەر دەكەن، ئەوە زیاتر مەبەست پێیان هەڕەشەو ترساندنو سڵەماندنەوەیە نەك حەقیقەتی كافربوونو لە ئایین دەرچوون)، قسەیەكی هەڵەو ناقۆڵایەو وادیارە ئەوانەی دەیكەن باش لێی وردنەبوونەوە، چونكە سەرنجامێكی زۆر خراپو مەترسیداریی هەیە، با بزانین چۆن؟:

أ- هیچ گومانی تێدا نیە كە گەلێك لە دەقەكانی قورئانو سوننەت هەڕەشەو ترساندنیان تێدایە بەڵام، بە تەئكید هەرچی خوا(جل جلاله)و پێغەمبەری

خوا ﷺ فەرموویانە (١٠٠٪) ڕاستو دروستەو بێ پێچو پەنایە، خوای پەروەرگار لەوبارەوە فەرموویەتی:

﴿ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ... ﴿١١٥﴾ ﴾ الأنعام.

واتە: وە فەرمایشتی پەروەردگارت لە ڕاستیو دادگەرییدا تەواوی کردوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: ((..**إني لا أقول إلا حقا**)) رواه الترمذي وقال: حسن صحيح،

واتە: بێگومان من بێجگە لە هەق نابێژم.

ب- ئاشکرایە بڕواهێنان بە دەقە شەرعییەکان –کە دەقەکانی مژدەو ترساندن (نصوص الوعد والوعيد) بەشێکیانن –واداخواز دەکات کە بە ملکەچییو تەسلیم بوونو بەگەورە گرتنو ڕێز لێگرتنەوە ڕەفتاریان لەگەڵ بکرێ، پێشینی چاکمان (سلفنا الصالح) ئەوە عادەتیان بووە، بۆ وێنە: (جارێکیان پیاوێك بە "زهري" گوت: ئایا ئەم فەرموودانەی پێغەمبەرﷺ: ((**ليس منا من لطم الخدود..**)) رواه البخاري، وە ((**ليس منا من لم يوقر كبيرنا..**)) رواه الترمذي وإبن ماجه، وە وێنەی ئەمانە چۆنن؟! زوهرییش ماوەیەك ڕاماو پاشان سەری بەرزکردەوەو گوتی: (من الله عزوجل العلم، وعلى الرسول البلاغ، وعلينا التسليم)[1].

واتە: لە خوای زاڵو پایەبەرزەوە زانیاری –فێرکردن- وە لەسەر پێغەمبەر ڕاگەیاندنو لەسەر ئێمەش –وەرگرتن و- تەسلیم بوون.

ج- ئنجا لە ڕاستیدا هەر کەسێك بڵێ فلانە ئایەت، یان فلانە فەرموودە تەنها بۆهەڕەشەو ترساندن (التغليظ والتخويف)ەو حەقیقەتی نیەو لەدنیای واقیعدا نایەتە دی! ئەوە جگە لەوەی بەدوای گومان کەوتوەو بێجگە لە خەیاڵو

---

١) بڕوانە: (السنة) للخلال، ج٢، ص٥٧٩.

عاتیفـەی خـۆی هـیچ بەڵگەیـەکی بەدەسـتەوە نیـە: ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّآ أَسْمَآءٌ سَمَّيْتُمُوهَآ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَٰنٍ ۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَمَا تَهْوَى ٱلْأَنفُسُ ۖ وَلَقَدْ جَآءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٢٣﴾ النجم ﴾، بەڵـێ وێـڕای ئەوە خۆیشی گیرۆدەی دەردێکی زۆر بێرەزاو کوشندە کردوە، کە بریتیـە لـە پووکاندنەوەو لەبـەینبردنی شـەریعەت!! چـونکە ئەگـەر هەڕەشـە لێکردنـی مسوڵمان دروست بێ هەڕەشە لێکردنی کافرو مونافیقیش دروسـتەو، ئنجـا ئەگەر هەڕەشەو ترساندنی ناواقیعیو بۆش دروستو ڕەوابـێ، دیـارە گفـتو بەڵێنو موژدەش بە هەمان شێوە دروستە، دیارە ئەمەش سەرەڕای ناماقووڵ بوونی، مایـەی لـە ئـایین دەرچوونیـشە، چـونکە بـەدرۆ زانـین (تكـذيب)ی فـەرموودەی خـوا -و پێغەمبـەری خـوا-یـە، وەك (إبـن حـزم الظـاهري) گوتوویەتی[1]، هەروەها (إبن تيمية)ش گوتوویەتی:

(..بە هەر حاڵ خۆشل کردنو ڕۆیشتن لەگەڵ قسەی ئەو کەسەدا کە دەڵـێ: ئەمـە هـەر هەڕەشـەیە بـۆ ترسـاندنو حەقیقـەتی نیـە، سەردەکێـشێ بـۆ کارپێنەکردنی شەریعەتو هەڵوەشاندنەوەی شەریعەتو سزا..)[2].

دیارە ناقۆڵاییو ناماقووڵیی ئەو جۆرە قسانەش کەڕەنگە کەسانێکی کەمو شارەزاو قووڵ نەبووەوە لە قورئانو سوننەتدا، یان خـوا نـەکردە ئیمـان کـزو دڵنەخۆش کردبیانن، بۆتە هۆی تووڕەییو ناڕەزاییو بێزاریـی زۆر لـە زانـاو پێشەوایانی ڕۆچووو خاوەن جورئەت وێڕای (إبن حـزم وإبـن تيميـة) خـوا لـە هەموویان خۆش بێ، بۆ وێنە:

---

١) بڕوانە: (الإحكام)، إبن حزم، ج١، ص٢٨٣.

٢) بڕوانە: (مجموع الفتاوى)، ج١٩، ص١٥٠.

هەرکام لە (أبو عبيد القاسم بن سلام)[1] و(فضل بن عياض)[2] و (قاسمي)[3] زۆر بەتوندیی بەگژ ئەو کەسانەدا چوونو ڕەخنەیان لـێگرتوون، کە ئەو جۆرە بۆچوونەیان دەربارەی دەقەکانی هەڕەشە (نصوص الوعيد) هەیە.

چوار: ئەو قسەیەشیان کە دەڵێ: (مەبەست لەو دەقانە کە نوێژنەکەر بە کافر دادەنێن ئەوەیە کە باباى نوێژنەکەر لە هەندێك لە حوکمەکانی کافراندا بەشدارە کە حەڵاڵبوونی خوێنیو فەرزبوونی کوژرانیەتی) وەڵامەکەی ئەوەیە کە ئایا بەڵگەتان چیە لەسەر ڕەوابوونی کوژرانی باباى نوێژنەکەر لە حاڵێکدا بە کافری دانانێن؟! مەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ نەیفەرمووە: ((**لا يحل دَمُ امريء مسلم إلا بثلاث: (الثيب الزاني، والنفس بالنفس، والتارك لدينه المفارق للجماعة)**) رواه البخاري ومسلم.

واتە: خوێنی هیچ ئینسانێکی مسوڵمان مەگەر بە یەکێك لەم سێیانە ئەگەرنا حەڵاڵ نیە -و نابێ بکوژرێ-: هاوسەردارێکی زیناکەر، تۆڵەی نەفسێك، وازهێنەرێك لە ئایینەکەیو جیابووەوەیەك لە کۆمەڵی مسوڵمانان.

(ابن حزم الأندلسي) لەوبارەوە گوتوویەتی: (..بەڵام مالیكو شافیعی ئەوان ڕایان وایە، کە نوێژنەکەر مسوڵمانە چونکەماڵەکەی دەکەنە میراتی منداڵەکانیو نوێژی لەسەر دەکەنو لە گۆڕستانی مسوڵماناندا دەینێژنو لە هاوسەرەکەی جیاناکەنەوەو وەصیەتەکەی جێبەجێ دەکەنو میراتی ئەو خزمانەی پێدەدەن کە بەرلەوی مردوون، جا ئەگەر ئەوە وابێ ئەوە ئەو قسەیەیان کە دەڵێن: دەبێ بکوژرێ بۆش دەرچوو، چونکە خوێنی هیچ ئینسانێکی مسوڵمان بە یەکێك لەم سێ شتانە نەبێ حەڵاڵ نابێ: کافربوونی

١) بڕوانە: (الايمان)، لأبي عبيد، ص٨٨.
٢) بڕوانە: (السنة)، لعبدالله بن حنبل، ج١، ص٣٧٧.
٣) بڕوانە: تفسير القاسمي المسمى بـ(محاسن التأويل)، ج٣، ص٥٣٦-٥٣٧.

دوای ئیمان، یان زیناکردنی دوای هاورسەرداریی، یان نەفس بە نەفس، جا دیارە ئەو نوێژنەکەرەش کە بە ئەنقەست نوێژەکانی ناکات، لە دوو حاڵان بەدەر نیە، یان بە نوێژنەکردنەکەی کافربووە، جا ئەگەر کافربێ، ئەوە ئەوان – مالیك‌و شافیعی- ڕایان وانیە، چونکە ئەگەر ڕایان وابووایە دەبوو لە هەموو شتێکدا حوکمی هەڵگەڕاوە (مرتد)یان بەسەردا چەسپاندبایە، لە جیاکردنەوەی لە هاوسەرەکەی‌و باقی شتەکانی دیکە، ئنجا مادام کافر نەبێ‌و، کوژەر نەبێ‌و، زیناکەرێکی هاوسەردار نەبێ‌و، شەڕکەر(محارب) نەبێ‌و، سێ جاران سزای مەیخۆریی بەسەردا نەچەسپێنرابێ، ئەوە بەدەق –ی فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ - خوێنی حەڕامە، کەواتە قسەکەیان بەتەئکید کە گومانی تێدا نیە، هەڵە دەرچوو)[1].

پێنج: قسەی کۆتاییشیان کە دەڵێن: (مەبەست لەو جۆرە فەرموودانە کەسێکە کە نوێژنەکردن بە حەڵاڵ بزانێ، یان بڕوای بە فەرزبوونی نوێژ نەبێ)، لە وەڵامیدا دەڵێین:

أ- فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ کافربوونی بابای نوێژنەکەریان بە خودی نوێژنەکردن (ترك الصلاة)ەکەوە بەستۆتەوە، کەواتە هۆکاری کافربوونەکە نوێژنەکردنە، جا کەیفی خۆیەتی ئەو نوێژنەکردنە لەڕووی بڕوا پێ‌نەبوون‌و دان پێدانەهێنانەوەیە، یان لەڕووی گوێ پێ‌نەدان‌و تەنبەڵییەوە، کەواتە ئەو کەسەی کە دەڵێ: نوێژنەکەر تەنها کاتێك کافر دەبێ، کە بڕوای بە فەرزبوونی نوێژنەبێ، یان بڕوای پێ‌بێ، بەڵام دانی پێدانەهێنێ، ئەوە بەبێ بەڵگە دەستکاریی فەرموودەی پێغەمبەری کردوە شتێکی کردوە بە هۆکاری کافربوونی نوێژنەکەر، کە پێغەمبەر ﷺ کوفری بابای نوێژنەکەری بەوەوە تایبەت نەکردوە.

---

١) بڕوانە: (المحلى) لابن حزم، ج١١ ص٣٧٦، ٣٧٧.

ب- ئنجا ئەگەر بێتو ئاوا ئەو فەرموودانەی پێغەمبەر ﷺ تەئویل بکەین ئەوکاتە هیچ جیاوازییەك لە نێوان نوێژو غەیری نوێژدا نامێنیو، ئەوکاتە نوێژکردن ئەو سنوورو پەیمانو درووشمە نابێ، کە پێغەمبەری خوا ﷺ کردوویەتی بە ناسێنەری موسڵمانانو جیاکەرەوەی دیندارو بێدینان لە یەکتر.

بەڵێ هەرکەسێك درووشمێك لە درووشمەکانی ئیسلام، یان یەکێك لە فەرزە ئاشکرایەکانی بەدرۆ دابنێ، یان دانی پێدانەهێنێ، ئەوە بە یەکدەنگی زانایان (اجماع العلماء) کافر دەبێ، کەواتە: بڕوا پێنەبوونو دان پێدانەهێنان تایبەت نیە بە نوێژەوە، بەڵام هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ -خوا لێیان ڕازی بێ- خودی نوێژکردنیان بەکوفر داناوە، وەك (ابوهريرة)و (عبدالله بن شقيق العقيلي) -خوا لێیان ڕازی بێ- لێیان گێڕاونەوە پێشتریش باسمان کرد.

خوێنەری بەڕێز!

ئێستاش لە کۆتایی ئەم لێکۆڵینەوە[1] پشوو درێژانەیەدا، کە دەربارەی حوکمی کردنو نەکردنی نوێژ کردمان، بەپێویستی دەزانم بیروڕای کۆتایی خۆم دەربارەی ئەم مەسەلە گرنگە لە سێ (٣) بڕگاندا بە گوشراویی بخەمەڕوو:

١) لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەدا بەڕوونی دەبینرێ، کە ئەو ڕایە بەهێزترو بەڵگەدارترە، کە دەڵێ نوێژنەکەری گوێ پێنەدەرو تەنبەڵ کافرە، لەو ڕایەی دیکە، کە بە مسوڵمانێکی گوناحباری دەزانێ، بەڵام کۆمەڵێك دەقیش لە قورئانو سوننەت ڕێگامان نادەن کە هەموو نوێژکەرێك تێکڕاو بە موتڵەقی

١) بۆ نووسینی ئەم لێکۆڵینەوە سوودێکی باشم لە کتێبی: (نواقض الأيمان القولية والعملية) وەرگرتوە، کە نووسراوی: (د. محمد بن علي العبداللطيف)ە، بڕوانە باسی (ترك الصلاة) لە لاپەڕە (٤٥٠) هەتا (٤٩٨)، چاپی دووەم.

بە کافر داِبنێین، بەڵکو ناچارمان دەکەن بڵێین: تەنها ئەو نوێژنەکەرانە کافرن، کە بە موتڵەقیو لە بنەڕەتدا نوێژناکەن، یان لە زۆربەی حاڵاندا نایکەن، یان سوورن لەسەر نەکردنی، نەك هەرکەسێك نوێژێك، یان چەند نوێژێکی نەکردن کافر بێت.

بەکورتی: موتڵەقی نوێژنەکردن مسوڵمانی پێ کافر نابێ، بەڵکو نوێژنەکردنی بە موتڵەقییە، یان نزیك لەو حاڵەتەوە کە ئینسانی پێ لە ئایین دەردەچێ، ئەمەش چەند دەقێك کە پاڵپشتی ئەم ڕایە دەکەنو، دەشگونجێ هەموو دەقەکان لەسەر ئەم ڕایە پێك بگەن:

أ- ﴿ فَخَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِۖ فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا ٥٩ ﴾ مريم، کە هەرکام لە (محمد كعب القرظي) و (زيد بن أسلم) و (سدي)و (إبن جرير الطبري)و (إبن كثير) دەڵێن مەبەست لە نوێژ بەزایەدان (تضييع الصلاة) لێرەدا نەکردنیەتی بە موتڵەقییو یەکجارەکیی[1]، نەك چواندنو نەکردنی جاروبار.

ب- ((**خمس صلوات افترضهن الله من أحسن وضوءهن وصلاّهُنَّ لوقتهن وأتم ركوعهن وخشوعهن كان له على الله عهد أن يغفر له، ومن لم يفعل فليس له على الله عهد، إن شاء غفر له وإن شاء عذبه**)) رواه أحمد وأبو داوود والنسائي ومالك وإبن ماجه وإبن حبان.

که دیارە مەبەست لە ڕستەی: (ومن لم يفعل) هەرکەسێك وای نەکرد، یانی هەرکەسێك نوێژەکانی بە تێرو تەواویی نەکردنو کەموکوڕیی یان تێدا هەبوو، چونکە فەرموودەکە باسی نوێژکردنی کامڵو تەواودەکات، کە لە ڕووی دەستنوێژو کاتو ڕکووعو گەردنکەچییەوە تێرو تەواوە، جا دیارە لە بەرانبەر

---

١) بڕوانە:(جامع البيان) للطبري، ج١٦، ص٦٦، وە (تفسير القرآن العظيم)، لأبن كثير ج٢ ص١٢٥.

(نوێـژکردنی کـامڵ)دا (نوێژنـەکردنی ناتـەواو) هەیـە، نـەك (نوێژنـەکردنی موتڵەق‌و یەکجارەکی)!! ئنجا ئاشکراشە کە نوێـژکردنی کرچ‌وکـاڵ‌و ناتـەواو دەگونجێ ناتەواوییەکە لە خـودی نوێـژەکان دابـێ‌و، دەشـگونجێ لـە ژمـارەو کاتـەکانیان دابـێ، واتـە هەنـدێکیان نـەکات‌و بـچوێنێ، یـان لـە کۆتـایی کاتەکانیاندا بیانکات.

ج- ((ان أول ما يحاسب به العبد صلاته، فان أتمها، والاً نظر هل له من تطوع فان كان له تطوع اكملت الفريضة من تطوعه، ثم ترفع سائر الاعمال على ذلك)) رواه احمد وإبن ماجه والبغوي وصححه الالباني[1].

واتـە: بێگومـان یەکـەمین شـت کـە بەنـدە لەسـەری دادگـایی دەکـرێ نوێژەکەیەتی، جا ئەگەر بەتەواوی کردبێتـی، ئەگـەرنا تەماشـا دەکـرێ ئایـا سوننەتی هەن، جـا ئەگـەر-نوێـژی- سـوننەتی هـەبن ئـەوە نوێـژە فـەرز- ناتەواو-ەکـانی بەنوێـژە سـوننەتەکانی تـەواو دەکـرێن، پاشـان کردەوەکـانی دیکەش هەر بەو جۆرە لێرسینەوەیان لەسەر دەکرێ.

(شوكاني) دەربارەی ئەم فەرموودەیە گوتوویەتی: (ئـەم فەرموودەیـە ئـەوە دەگەیەنێ، کە ئەگەر ناتەواویی لە نوێژە فەرزەکاندا هەبێ سـوننەتەکان پـڕی دەکەنەوە، وە دانـەریش واتـە خـاوەنی کتێبـی (المنتقـی) کـە بـاپیری (إبـن تيمية)یە- لەڕیزی بەڵگەکانی ئەوانەدا ئەم فەرموودەیەی هێناوە، کـە دەڵـێن نوێژنەکەر کافر نیە، چونکە کەم‌و کووڕیی نوێژە فەرزەکان، دەگونجێ لە خودی نوێـژەکان دابـێ، کـە بریتیـە لـە چـواندنی هەنـدێکیان، وە دەشـگونجێ لـە سیفەتەکانیان دابێ، کە تەواونەکردنی زیکرەکانیان یان فەرزەکانیانـە، ئنجـا قەرەبووکرانەوەو کامڵ کرانیان بە سوننەتەکان، ئەوەی لـێ دەفامرێتـەوە کـە

---

١) بڕوانە: (سلسلة الاحاديث الصحيحة)، ج٣، ژمارە: (١٣٥٨)

ئەو جۆرە نوێژانە وەردەگیرێن‌و پاداشتیان لەسەر دەدرێتەوەو ئەمەش لەگەڵ کوفردا ناگونجیٚ)[1] .

٢) دروست نیە حوکمی کوفر بەسەر ئەو نوێژنەکەرانەدا بدریٚ، کە لەو جۆرە کەسانە بن بگونجیٚ بە پاساوی نەزانیی (العذر بالجهل) بپەڕنەوە، جا ئەو نوێژنەکەرانە چ لەوانە بن کە زانایان لەسەر کافربوونیان یەکدەنگن، وە چ لەوانەبن کە لەسەر کافربوون‌و کافرنەبوونیان جیاوازییان لەنێواندا هەیە، ئنجا بێگومان ئەو دووربینیی (احتیاط)یەش لە بەکافر دانان (تکفیر)ی ئەوانەدا کە هۆیەکی کافرکەر (مکفّر)یان تێدا دەبینریٚ، تایبەت نیە بە نوێژنەکردنەوە بەڵکو ئەمە بنچینەیەکی گشتی (قاعدة عامة)یەو سەرجەم زانایان بەبیٚ جیاوازی لەسەری ڕێك کەوتوون، بۆ وێنە (إبن تيمية) لەوبارەوە گوتوویەتی: (وليس لاحد ان يكفر احداً من المسلمين وان أخطأ وغلط حتى تقام عليه الحجة وتبين له الحجة ومن ثبت اسلامه بيقين، لم يزل عنه بالشك، بل لايزول الا بعد اقامة الحجة وازالة الشبهة)[2].

واتە: وە هیچ کەس بۆی نیە، کە یەکێك لە مسوڵمانان بە کافر دابنیٚ هەرچەندە هەڵەو پەڵەشی هەبن، هەتا بیانووبڕ دەکریٚ‌و ڕێبازی بۆ ڕوون دەکرێتەوە، وە هەرکەسێك مسوڵمانەتیەکەی بە مسۆگەری دامەزرابیٚ بە گومان لێی لاناچیٚ، بەڵکو هەتا بەتەواویی بەڵگەی نەخرێتە بەرچاوو شوبهەکانی لانەبرێن، هەر بە مسوڵمان دادەنریٚ.

هەروەها (محمد بن عبدالوهاب) گوتوویەتی: (ومسألة تكفير المعين مسألة معروفة اذا قال قولا يكون القول به كفرا، فيقال: من قال بهذا القول فهو

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٣٧٥.

٢) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج١٢، ص٤٦٦.

كافر، ولكن الشخص المعين اذا قال ذلك لايحكم بكفره حتى تقوم عليه الحجة التي يكفر تاركها)[1].

واتە: وە مەسەلەی بەکافردانانی کەسێکی دیاریکراو مەسەلەیەکی زانراوە، ئەگەر قسەیەکی کرد (یان ڕەفتارێکی کرد وەك نوێژنەکردن)[2] کە پێی کافر دەبێت، دەگوترێ: هەرکەسێك ئەم قسەیە بکات ئەوە کافرە، بەلاّم کەسێکی دیاریکراو ئەگەر هەمان قسەی کرد یەکسەر حوکمی کفری بەسەردا نادرێ، هەتا بیانووی نەبڕرێ‌و بەڵگەیەکی وای نەخرێتە سەر، کە هەرکەسێك ملی بۆ نەدات بەکافر دابنرێ.

٣) مادام بەکافر دانرانی نوێژنەکەر کەمتەرخەم‌و تەنبەڵ (التارك الصلاة المهمل والكسلان) لەنێو زانایانی پێشین‌و پاشین (علماء السلف والخلف) کەم‌و زۆر کێشەو مشت‌ومڕی لەسەر بووبێ‌و ئێستاش لەسەری بێ، مەگەر لە ولاّتێکدا کە سەرجەم زانایەکانی ئەو ڕاوبۆچوونەیان هەڵبژاردبێ‌و (تبني) کردبێ، کە ئەوجۆرە کەسانە بەکافر دادەنێ‌و خەڵکیشیان لێ تێگەیاندبێ‌و جوان بۆیان ڕوون کردبنەوە، ئەگەرنا، دروست نیە بەگشتی لەسەر بناغەی ئەو ڕاوبۆچوونە هەڵس‌وکەوت لەگەڵ نوێژنەکەراندا بکرێ‌و حوکمی کوفریان بەسەردا بدرێ‌و هەموو ئەو یاسایانەی کە لەسەر ئەو حوکمە بنیات دەنرێن بەسەریاندا جێبەجێ بکرێن، چونکە وەك پێشتر باس کراو ڕوون کرایەوە مەسەلەی کافربوون، یان نەبوونی نوێژنەکەری کەمتەرخەم، مەسەلەیەکی خیلافییەو، لە مەسەلە خیلافیەکانیشدا مەگەر لەڕووی دواندن‌و قەناعەت پێهێنانەوە، ئەگەرنا کەس بۆی نیە یەکێکی دیکە سەرکۆنە بکات لەسەر ئەوە، کە ڕای

---

١) بڕوانە: (الدرر السنية)، ج٨، ص٢٤٤.

٢) ئەوەی نێوان دوو کەوانەکە خۆم زیادم کردوە.

زانایەکی دیکەی پەسند کردوەو، هەمان بۆچوون کە ئەو زانایەی ئەو پەیڕەوی لێ دەکات قبوولٚ ناکاتو هەڵنابژێرێ!

هەڵبەتە تا تەرازوویەکیش کە پێشەواو زانایانی وەك: (ابو حنیفەو مالكو شافیعی) تێیدابن[1]، کە پێشەواو سەرمەزەبی سێ مەزهەب لە چوار مەزهەبە فیقهییەوە نووسراوەکەی ئەهلی سوننەتو جەماعەتن (المذاهب الاربعة الفقهية المدونة لأهل السنة والجماعة)[2] وەچەندان زاناو پێشەوای دیکەی وەك: (إبن حزم الأندلسي)[3]و (محمد علي الشوكاني)[4] تێدابن، هیچ کەس ناتوانێ بەکەمی بگرێو حیسابی بۆ نەکات!

پێشم وایە ئەوەی کە لەم سێ خاڵەدا بە گوشراویی نووسیم، سەرنجامێکە کەڵکی ئەوە دەگرێ کە مسولٚمانان بەگشتی- شوێنکەوتووی هەر مەزهەبێكو پەیڕەوی هەر زانایەکی جێی ئیعتبار بن – لەسەری پێك بێنو ڕێك بکەون.

ئەلێرەشدا کۆتایی بە توێژینەوەی ئەم خاڵی چوارەمە (حوکمی کردنو نەکردنی نوێژ) دێنینو دەچینە سەر خاڵی پێنجەم:

---

١) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، للنووي، ج٣، ص٣٧.

٢) مەزهەبی شیعەی دوانزە ئیمامیش، کە بە مەزهەبی جەعفەریی خۆیان ناودەبەن، دەربارەی حوکمی نوێژنەکەری کەمتەرخەم (مهمل) دەڵێن: (هەرکەسێك فەرزێکی وەك نوێژو زەکات و پێنج یەك (خمس)و ڕۆژوو حەج نەکات، حاکم بە ئیجتیهادی خۆی تەمبێی دەکات، جا ئەگەر وازی هێنا ئەگەرنا بۆ جاری دووەم تەمبێ دەکرێ، ئەگەر باش بوو و گەڕایەوە، ئەگەرنا بۆ جاری سێیەم و ئەگەر هەر بەردەوام بوو جاری چوارەم دەکوژرێ). بڕوانە: (الفقه على المذاهب الخمسة) ص٧٧، محمد جواد مغنية.

٣) بڕوانە: (المحلى)، ج٢، ص٢٢٦.

٤) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٣٧٠.

خاڵی پێنجەم: بەرپاکردنی نوێژ (اقامة الصلاة) چیەو چۆنە؟!

خوای زاناو شارەزا بە پەنهانو ئاشکرا هەرجارێك باسی نوێژکردنی کردبێ تەنیا یەك جۆرە تەعبیری بۆ بەکارهێناوە کە بریتیە لە بەرپاکردن (اقامة)! وشەی ناوبراویش زیاتر لە (٥٠) جار لە قورئانێدا هاتوە بە هەموو شێوەکانییەوە.

جا با پێشەکی بزانین نوێژبەرپاکردن (اقامة الصلاة)یانی چیەو، بۆچی ئەم شێوە تەعبیرە هەڵبژێرراوە؟ پاشان دەچینە سەرباسی ڕوونکردنەوەی چۆنیەتی بەرپاکردنی نوێژ.

(راغب الأصفهاني) لەبارەی وشەی (اقامة الصلاة)ەوە گوتوویەتی[١]:

(واقامة الشي توفية حقه، وقال: "قل يا اهل الكتاب لستم على شيء حيتى تقيموا التوراة والانجيل" أي توفون حقوقهما بالعلم والعمل.. ولم يأمر تعالى بالصلاة حيثما امر ولا مدح به حيثما مدح الا بلفظ الاقامة تنبيهاً ان المقصود منها توفية شرائطها لا الأتيان بهيآتها..)،

واتە: وەبەرپاکردنی شتێك ئەوەیە کە هەقی خۆی بدەیە. خوا فەرموویەتی: (بڵێ ئەی خاوەن کتێبینە! هەتا تەورات‌و ئینجل بەرپانەکەن لەسەر هیچ شتێك نین) واتە: مافی خۆیانیان بدەنێ لە ڕووی زانین‌و کارپێکردنەوە- وە خوای بەرز فەرمانی بەنوێژ نەکردوە لەهەر جێیەك فەرمانی پێ‌کردبێ‌و مەدحی نەکردوە لە هەرجێیەك مەدحی کردبێ، مەگەر بە وشەی بەرپاکردن! تاکو ئاگادارمان بکاتەوە، کە مەبەست لە نوێژکردن تەواوکردن‌و هێنانەدی مەرجەکانیەتی نەك بەس بەجێهێنانی شێوەو دیمەنەکانی.

---

١) بڕوانە: (مفردات الفاظ القرآن)، ص٤٠٨.

کەواتە: بەرپاکردنی نوێژ (اقامة الصلاة) بەجێهێنانی بە شێوەیەکی وا، کە خوا فەرمانی پێ کردوەو پێی ڕازییەو ئەو ئامانجو مەبەستانەی تێیدا ڕەچاوکراون بێنەدی، دیارە ئەوەش بەبێ هێنانەدی ماف‌و مەرجە ڕواڵەت‌و دەروونیەکانی مسۆگەر نابێ.

ئنجا با سەرنج بدەین داخۆ حیکمەتی بەکارهێنانی ئەو جۆرە تەعبیرە چیە؟

بێگومان تێرو تەواوترین حاڵەتی هەرشتێك حاڵەتی ڕاوەستانیەتی‌و لە حاڵەتی وەستاندا لە هەمووی زیاترو چاکتر حەقیقەت‌و سیمای شت دەردەکەوێ دەبینرێ، بۆ وێنە: جەستەی ئینسان لەکاتی ڕاوەستان (قیام)دا هەرکام لە ئەندامەکانی لە شوێنی سروشتی خۆیاندا جێگیر دەبن‌و هەرکامێکیان چاکتر دەتوانێ ئەو ئەرکەی پێی سپێرراوە ئەنجامی بدات، وە خۆیان چۆنن ئاوا دەردەکەون‌و دەبینرێن: سەر لە سەرووی جەستەوەو جەستە لەسەر بڕگەکانی پشت‌و هەمووشیان لەسەر دوو لاقەکان ڕادەوەستن، وە دەمارەکانی هەستکردن‌و جووڵاندن بە ئاسانی فەرمان وەردەگرن‌و هەواڵ دەنێرن، چاوو گوێ‌و دەست‌و لاق بۆ هەرجێیەکی بیانەوێ بە ئاسانی ڕووی تێدەکەن.. وە ئینسان لەکاتی ڕاوەستاندا لە تەواوترین دیمەندا خۆی دەنوێنێ، چونکە عەقڵ‌و هۆش کە مەزنترین‌و بەرزترین شتە لە مرۆڤدا لەکاتی ڕاوەستاندا لە سەرووی لەشەوە دەبێ، ئنجا دوای عەقڵ دڵ دێ، کە کانگای سۆزو عاتیفەیەو لە خوار عەقڵەوە قەرار دەگرێ، وە لە سەرووی گەدەوە کە عەمباری خۆراك‌و بژێوە، ورگ‌و گەدەش لە سەرووی داوێنەوە، کە کانگای ئارەزووی جنسییە، جا دیارە پێویستە ئینسان لە حاڵەتی وەستاندا ئەندام‌و هێزە دەروونییەکانی چۆن ڕیز دەبن لە هەڵسوکەوتی ژیانیشیدا هەروابن، عەقڵ‌و هۆش دەمڕاستی بێ‌و بەدڵ‌و دەروون پاڵپشتی بڕیارو نەخشەکانی عەقڵ بکات‌و، گەدەی لە خزمەت مێشك‌و دڵ‌و دەروونیدا بێ، نەك بە پێچەوانەوە وەهێزی جینسیشی کارێك نەکات کە پێچەوانەی عەقڵ‌و دڵ‌و بەرژەوەندی گەدەو جەستەی بێت!

ئنجا هەروەك چۆن تێروتەواویی جەستە لەكاتی ڕاوەستانیدا، دەردەكەوێ واتە لەحاڵێكدا لەباری سروشتی خواكردیدا قەرار دەگرێ، نوێژی تێرو تەواوو كامڵیش ئەو نوێژەیە كە ڕاست ڕابگیرێو بەو شێوەو چۆنیەتییە شەرعییە بەڕێوەبرێ كە خوای كاربەجێو دادگەر فەرمانی پێكردوە[١].

ئێستاش كە زانیمان بەرپاكردنی نوێژ یانی چیو بۆچی ئەو تەعبیرە هەڵبژێرراوە، با ئەوجار بزانین بەرپاكردنی نوێژ چۆنەو دەقە شەرعییەكان چۆن لەوبارەوە دواون؟!

جا دیارە دەقی قورئانو سوننەت لەوبوارەدا زۆرن، بەڵام ئێمە بەس بۆ نموونە چەند دانەیەكیان لێ دەخەینەڕوو:

١- ((عن ابي هريرة ﷺ أن رسول الله ﷺ دخل المسجد فدخل رجل فصلى ثم جاء فسلم على النبّي ﷺ فقال: إرجع فصل فإنك لم تصل، فرجع فصلى كما صلى ثم جاء فسلم على النبّي ﷺ فقال: إرجع فصل فإنك لم تصل، فرجع فصلى كما صلى، ثم جاء فسلم على النبّي ﷺ فقال: إرجع فصل فإنك لم تصل ثلاثا، فقال: والذي بعثك بالحق ما أُحْسِنُ غيره فعلّمني! فقال: إذا قمت إلى الصلاة فكبر ثم إقرأ ما تيسر معك من القرآن ثم اركع حتى تطمئن راكعاً، ثم ارفع حتى تعتدل قائِماً، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم ارفع حتى تطمئن جالساً، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم افعل ذلك في صلاة كلها)) متفق عليه لكن ليس لـ(مسلم) فيه ذكر السجدة الثانية، وفي رواية لمسلم: ((إذا قمت إلى الصلاة فأسبغ الوضوء ثم استقبل القبلة فكبر)).

واتە: (أبو هريرة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە، كە ڕۆژێكیان پێغەمبەر ﷺ چووە مزگەوتێ، پیاوێك هاتە ژوورێو نوێژی كرد، پاشان

---

١) ئەو چەند دێرەم بە تۆزێك دەستكارییەوە لە (پرتوی ازقرآن)ی سید محمود طالقانی وەرگرتوە، ج١، ص٥٨.

هات سەلامی لە پێغەمبەر ﷺ کرد، ئەویش فەرمووی: بگەڕێوە نوێژ بکە چونکە نوێژت نەکرد، کابرا گەڕایەوەو وەك چۆن پێشتر کردبووی نوێژی کردو دوایی هات سەلامی لە پێغەمبەر ﷺ کرد، ئەویش فەرمووی: بگەڕێوە نوێژ بکە چونکە نوێژت نەکرد، دیسان کابرا گەڕایەوەو وەك لە پێشەوە نوێژی کردبوو نوێژی کردو دوایی هاتو سەلامی لە پێغەمبەر ﷺ کرد، ئەویش بۆ جاری سێیەم فەرمووی: بگەڕێوە نوێژ بکە چونکە نوێژت نەکرد، کابراش گووتی سوێند بەو کەسەی تۆی بە هەق ڕەوانەکردوە لەوە چاکتر نازانم، جا فێرم بکە! فەرمووی هەرکات بۆ نوێژێ هەستای -نیەت بهێنەو- (الله أكبر) بکە، دوایی ئەوەی بۆت ئاسانە لە قورئان -مەبەست سوورەتی فاتیحەیە- بیخوێنە، ئنجا بچۆ رکووع هەتا تەواو ئارام دەگری بێنەوە پاشان هەڵسەوە هەتا بە پێوە ئارام دەگری، دوایی کڕنووش بەرەو بێنەوە هەتا ئارام دەگری، دوایی دابنیشە هەتا بەدانیشتنەوە ئارام دەگری، ئینجا کڕنووش بەرەو بێنەوە هەتا ئارام دەگری، ئنجا لە هەموو نوێژەکەتدا هەر ئاوابکە.

وەك دەبینین پێغەمبەری خوا ﷺ مانەوەو ئارام گرتن لە چوونە رکووعو هەستانەوە لە ڕکووعو کڕنووش بردنو دانیشتنی نێوان دوو کڕنووش بردنەکان بەمەرجی[1] دروست (جائز) بوونی نوێژو وەبەرکەوتنی دادەنێ، کەواتە هەر نوێژێك وانەبێ دروست نیەو وەرناگیرێ.

٢- ((إذا قام أحدكم في الصلاة فلا يمسح الحصى..)) رواه الخمسة.

واتە: ئەگەر یەکێکتان نوێژی دابەست با دەست بەبەردو چەودا نەهێنێ.. (واتە: با بە غەیری نوێژەکەیەوە سەرقاڵ نەبێ).

---

١) چونکە زانایان دەڵێن پێغەمبەری خوا ﷺ لەم فەرموودەیەدا بەس ئەوشتانەی فێری ئەو نوێژکەرە کردوە کە فەرزن.

٣- ((لينتهين أقوام يرفعون أبصارهم إلى السماء في الصلاة أولا ترجع إليهم)) رواه مسلم.

واتە: بە تەئكيد كەسانێك كە لە نوێژدا چاويان بەرەو سەرێ بەرزدەكەنەوە ئەگەر دەست لەو ڕەفتارە هەڵنەگرن چاويان ناگەڕێتەوە لايان. (واتە: كوێر دەبن، يان سزايەكی هێندەی كوێريی يان هەيە).

٤- وە لە وەڵامی كەسێكدا كە دەربارەی ئاوڕدانەوە لە نوێژيدا پرسياری لێ كردوە، فەرموويەتی: ((هو اختلاس يختلسه الشيطان من صلاة العبد)) رواه البخاري.

واتە: ئەوە دزييەكە، كە شەيتان لە نوێژی بەندە دەيكات.

ديارە ئەو چوار دەقەی ڕابردن زياتر پەيوەندييان بە ديوی ڕواڵەتی نوێژەوە هەيە، ئنجا با چەند دەقێكی ديكەش دەربارەی ديوی پەنهانو نێوەوەی نوێژ بخەينە بەرچاو:

٥- ﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ﴿٢﴾ المؤمنون﴾.

واتە: بەڕاستی بڕواداران سەركەوتووو بەمراد گەيشتوون. ئەوانەی كە لە نوێژەكەياندا گەردنكەچو دڵ بێدارن.

(إبن منظور) دەربارەی مانای وشەی (خشوع) گوتوويەتی[1]: (بريتيە لەوە كە مرۆڤ سەری نەوی بكاتو چاو ببڕێتەوە زەویو دەنگی نزم بكات)، ديارە بە سەرنجدانی دەقە شەرعييەكانيش دەردەكەوێ كە خشوع هەم پەيوەندی بە دڵو دەروونو هەم بە جەستەو ڕواڵەتيشەوە هەيە، بۆ وێنە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموويەتی: ((اللّهم إني أعوذ بك من قلب لا يخشع..)) رواه الترمذي والنسائي، رواه مسلم بلفظ قريب منه، واتە: ئەی

١) (لسان العرب) ج٨، ص٧١.

خوای من پەنات دێنمەبەر لە دڵێکی بێ خشووع! هەروەها فەرموویەتی: ((**لو خشع قلب هذا خشعت جوارحه**))[1]، واتە: ئەگەر دڵی ئەمە -کابرایەك کە پێغەمبەر ﷺ بەبێ خشووع بینیویەتی- خشووعی ببوایە ئەندامەکانیش دەیانبوو!

لەم فەرموودانەوە دەزانرێ کە کانگای خشووع دڵە، بەڵام شوێنەواری خشووع لەسەر ئەندامە ڕواڵەتییەکانی جەستەش دەردەکەوێ.

کەواتە: دەتوانین لەبەر تیشکی ئەو دەقانە کە ڕابردن ئاوا پێناسەی (خشوع) بکەین‌و بڵێین: "(خشوع) گەردن کەچی‌و بەئارامی ڕاوەستان‌و دڵ نەرمیی‌و بێداریی‌و هەست بەچاودێریکردنی خواو بیرکردنەوەو تێکەڵ بوون‌و تەفاعول کردن لەگەڵ وشەو تەعبیرو جم‌و جۆڵەکانی نوێژدایە).

٦- ﴿فَوَيۡلٞ لِّلۡمُصَلِّينَ ۝٤ ٱلَّذِينَ هُمۡ عَن صَلَاتِهِمۡ سَاهُونَ ۝٥﴾ الماعون
واتە: جا سزای زۆر سەخت بۆ نوێژکەرانێك. کە لە نوێژەکەیان بێ ئاگان.

٧- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ... ۝٤٣﴾ النساء

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە لە حاڵێکدا، کە سەرخۆش بن تۆخنی نوێژ مەکەون، هەتا دەزانن -لە نوێژەکەتاندا- چی دەڵێن..

وەك دەبینین لە ئایەتی (٤، ٥) سووڕەتی (الماعون) هەڕەشەی زۆر بێڕەزا لە کەسانێك کراوە کە نوێژ دەکەن، بەڵام نوێژەکەیان ڕووح‌و خشووع‌و کاکڵی ئاگا لەخوا بوون‌و لەخۆ وریابوونی تێدانیەو هەر توێکڵێکی بۆش‌و بێ جەوهەرو نێوەڕۆکە، وە لە ئایەتی ژمارە (٤٣)ی سووڕەتی (النساء)یشدا

---

١) بڕوانە: (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ج٢، ص١٧٩.

ئامۆژگاری مسوڵمانانی نوێژکەر کراوە، کە لە حاڵێکدا سەرخۆش‌و بێهۆشـن نزیکی نوێژ نەکەون، جا شایانی باسە کە هەرچەندە لە ئایەتەکەدا تەنیا باسی حاڵەتی سەرخۆشیی کراوە بەڵام بێگومان هەرجۆرە بێئاگـایی‌و بێهۆشـییەك کە وا لە ئینسان بکات نەزانێ لە نوێژەکەیـدا چـی دەڵـێ‌و چـی دەکـات، چ بەهۆی مەی خۆرییەوەبێ، کە لە ئایەتەکدا باسکراوە، وە چ بەهۆی تووڕەیی‌و ئارەزووپەرستیی‌و نەزانیی.. هتدەوە بێ، پێویستە ئینسان هەتا ئـەو حاڵەتـە لەخۆی دوور نەخاتەوەو دڵ‌و مێشکی لـێ پاك نەکاتەوە نوێژەکەی نەکات، بۆ ئەوەی نوێژەکەی لەو حیکمەت‌و ئامانجە کە بۆ دابینکردنـی پێویـست کـراوە خـاڵی نـەبێ، مەگـەر خـوای کاربـەجێ نەیفـەرمووە: ﴿...وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكۡرِيٓ ١٤﴾ طه ؟! ...

٨- ((لا صلاة بحضرة الطعام ولا هو يدافعه الأخبثان)) رواه مسلم.

واتە: نابێ نوێژ لە دەمی ئامادەبوونی خواردندا، وە لە کاتێکدا، کە میزو پیسایی سەغڵەتیی دەکەن بکرێ، چونکە وەك لە خاڵی پێشووشدا باسمان کرد لەکاتی برسێتیی‌و تەنگاویی و...هتددا ئینسان کاکڵ‌و نێـوەڕۆکی نوێژەکـەی وەك پێویست بۆ نایەتەدی‌و نوێژەکەی زیاتر دەبێتە جم‌و جـوڵێکی ڕواڵـەتی‌و رووکەش.

٩- ((إنّما الصلاة تـمسكن ودعـاء وتضرع، وتضع يديك فتقول: اللّهم اللّهم فمن لم يفعل فهي خداج)) رواه الترمذي والنسائي وإبن خزيمة.

واتە: بێگومـان نوێژ بەس ملکەچـیی دەربـڕین‌و پاڕانـەوەو لاڵانەوەیـە، وە دەستەکانت لەسەر یـەك دادەنـێ‌و دەڵێـی: ئـەی خوایـە! ئـەی خوایـە! جـا هەرکەسێك وانەکات ئەوە نوێژەکەی ناتەواوو کرچ‌و کاڵە.

١٠- ﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ ... وَٱلَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ المؤمنون﴾.

واتە: بەڕاستی بڕواداران بە ئاکامو مراد گەیشتوون.. وە ئەوانەی کە نوێژەکانیان دەپارێزن. دیارە ئەم دەقەی کۆتاییش پاراستنی نوێژ لە هەموو لایەکەوە دەگرێتەوە بەدەروونو دەرو وردو درشتەوە.

کەواتە: بەرپاکردنی نوێژ (إقامة الصلاة) ئەوەیە کە بابای نوێژکەر زۆر بە وردی ئاگادارو چاودێری نوێژەکەی بێ، چ لەلایەنی دیمەنو ڕواڵەتەوە بێو چ لەلایەنی دەروونو نێوەڕۆکییەوە، وە بە شێوەیەك ئەنجامی بدات کە خوای پەروەردگارو پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرموویانەو ویستوویانە، چونکە کە وای کرد مانای وایە نوێژی ڕاستەقینەی کردوەو شێوەو حەقیقەتی داواکراوی بە نوێژەکەی بەخشیوەو ڕاستی کردۆتەوەو بەرپای کردوە لەسەر ماهیەتی خۆی ڕای گرتوە.

ئێستاش ئەتۆو باسێك بەناوی: (چۆن نوێژ بەرپادەکەی؟!) کە بە وردیو هەنگاو بە هەنگاو لەبەر تیشکی دەقەکانی سوننەتدا باسی چۆنیەتی بەرپاکردنی نوێژ دەکات:

خاڵی شەشەم: چۆن نوێژ بەرپا دەكەی!!

خوێنەری بەڕێزو خۆشەویست!

خوا یاربێ لەم باسەدا هەوڵ دەدەین بە وردیو هەنگاو بە هەنگاو لەبەر تیشكی فەرموودەكانی پێغەمبەری بەڕێز ﷺ و سوننەتی بەپێزیدا چۆنیەتی نوێژ بەرپاكردن ڕوون بكەینەوە، بەڵكو بتوانین فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ: ((صلوا كما رأيتموني أصلي)) متفق عليه، واتە: (نوێژ بكەن وەك چۆن بینیتانم نوێژم كرد)، جێبەجێی بكەین.

شیاوی گوتنیشە كە ئێمە لەم لێكۆڵینەوەیەو ڕوونكردنەوەیەشدا ناتوانین پابەندی مەزهەبێكی دیاریكراو بین، چونكە ئاشكرایە كە مەزەبەكانو قسەو بۆچوونی زاناو پێشەوایانمان تەفسیرو لێكدانەوەی ئەوانە بۆ ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ، بەڵام ئێمە دەمانەوێ لەبەر ڕۆشنایی خودی سوننەتدا باسی چۆنیەتی نوێژ بەرپاكردن بكەین، ئنجا دیارە كە مەرجیش نیە هیچ كام لە زاناو پێشەوایانی سەرمەزەبو ئەوانەی دیكەش، لە هەموو شتێكدا قسەو بۆچوونو تێگەیشتنی پێكابیەتی! بۆیە هەركەسێك لە هەموو مەسەلەكاندا تەنیا پابەندی ئیجتهادی پێشەواو زانایەك، یان مەزەبێكی دیاریكراو بێتو، لێی لانەدات، حەتمەن دووچاری پابەندیی بە هەندێك بیروڕاو بۆچوونی لاوازو (مرجوح)ەوە دەبێ جا ئەگەر ئەمەش بۆ خەڵكی عەوام دروست (جائز) بێتو چاوپۆشی لێبكرێ، ئەوە بێگومان بۆ كەسانێك، كە تواناو بڕستی جۆرێك لە جۆرەكانی ئیجتهادیان لانیكەم تەتەڵەو لە بێژنگدانو هەڵسەنگاندنیشیان هەبێ، ئەوە ئەو جۆرە پابەندییو خۆبەستنەوەیان بۆ دروست نیەو، لەسەریان پێویستە بەدوای قسەی بەهێزترو ڕای بەڵگەدارتردا بگەڕێنو، هەركاتێكیش دەستیان لێی گیربوو پێیەوە پابەند بنو ڕووحی تەسكی تەقلیدو پێوە ڕاهاتن لە پێشیان نەبێتە كۆسپو پەرچو دەستو پێیان نەبەستێ!

بەڵام لێرەشدا دیسان دەبێ وریا بین‌و هەر لەخۆوە بەبێ لێوەشاوەیی‌و توانا لافی زل زل لێنەدەین‌و بە مستە ئاوێك نەكەوینە مەلەو بەتۆزە زانیارییەك خۆمانمان لێ نەگۆڕێ، تا خوانەكردە دوایی لەبەردەم زانان‌و پێشەوایاندا ئارەقی شەرمەزاریی‌و پەشێمانییمان لێ نەچۆڕێ، وە (رحم الله امرئاً عرف قدر نفسه فوقف عند حده)، ئنجا لە پەراوێزیشدا بەپێی بۆلوان‌و بە ئەندازەی بە پێویست زانرانیش ئاماژە بۆ بیروڕای زاناو پێشەوایان‌و مەزەبەكانیش دەكەین‌و، دیارە هەندێك جاریش وا پێویست دەكات هەر لە مەتنی باسەكاندا بخرێنەڕوو.

بڕگەی یەكەم: نیەت هێنان

پایەو بنچینەی هەر خواپەرستییەك لە ئیسلامدا نیازو مەبەست لە دڵ گرتنە، واتە ئاگاداربوون‌و بێداربوونی ئینسان سەبارەت بەو كارەی پێی هەڵدەستێ، ئایا چیەو چۆنەو بۆ كێیە؟!

پێغەمبەری خوا لەوبارەوە فەرموویەتی: **((إنما الأعمال بالنّيات وإنّما لكل إمرئ ما نوى..))** متفق عليه.

واتە: بێگومان كردەوە -چاكە- كان تەنیا بە پێی نیەت- وەردەگیرێ-ن، وە بێگومان بۆ هەركەسێك تەنیا بە گوێرەی نیەتەكەی پاداشت هەیە... دەربارەی پێناسەی (نية)یش سەرجەم[1] زانایان لەسەر ئەوە رێك كەوتوون، كە بریتیە لە نیاز (قصد)ی نێودڵ‌و، جووڵانی دڵ بۆ ئەنجامدانی كارێك، وە هەمووشیان لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە شوێنی نیازو مەبەست دڵە، رستەی: (ومحل النية القلب) لە زۆربەی، یان سەرجەم كتێب‌و سەرچاوە فیقهیەكاندا هاتوە.

---

١) بۆ وێنە بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج١، ص١٤٦، كە قسەی هەركام لە (نووي) و (كرماني) و (بیضاوي) لەوبارەوە هێناوە.

کەواتە: ئەی مسوڵمانی بەڕێزو خۆشەویست!

دوای تارەت گرتن‌و دەستنوێژو بانگ‌و قامەت، بە دڵێکی پاك‌و پۆشاکێکی خاوێنەوە لەسەر شوێنێکی پاك‌و تەمیز بەرەو قیبلە بوەستەو نیەتی نوێژکردن بهێنە، واتە ئەو نوێژەی کە خەریکی بەرپاکردنیی لە دڵی خۆتدا ئامادەی بکەو بزانە، چ نوێژێکەو چەند ڕکاتەو بەتەنیایە، یان بە کۆمەڵ‌و فەرزە، یان سوننەت‌و...هتد؟!

بەڵام بزانە کە بەسەر زاردا هێنان‌و گۆکردن (تلفظ)ی وشەکانی نیەت نەك هەر فەرز بگرە سوننەتیش نیەو، زۆربەی زانایانیش بە داهێنراو (بدعة)ی دەزانن، چونکە وەك گوتمان نیەت کاری دڵەو هەر لەوێشەوە پەیدا دەبێ‌و هیچ پەیوەندییەکی بە زارو زمانەوە نیە[1].

---

١) (ابن القيم الجوزية) لەوبارەوە گوتوویەتی: (نیەت نیازو مەبەستێکی تایبەتییە بۆ کردنی کارێك‌و شوێنەکەی دڵەو هیچ پەیوەندیی‌یەکی بە زمانەوە نیە، بۆیە نە لە پێغەمبەر ﷺ و نە لە هاوەڵانییەوە هیچ قسەیەك دەربارەی نیەت نەهاتوە، وە ئەو قسانە کە بۆ خۆشۆردن‌و دەستنوێژو نوێژ... داهێنراون شەیتان کردوونی بە زەوییەکی بەپیت بۆ تێداچاندنی تۆوی وەسوەسە) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٣٣، کە لە (إغاثة اللهفان)ەوە وەریگرتوە.

ئنجا شایانی باسە کە بەندە دوای موتالاو لێکۆڵینەوەی زۆریش لەبارەی گۆکردنی نیەتەوە بۆم ڕوونبۆتەوە، کە تەنیا هەندێك لە زانایانی مەزهەبی شافیعی -ڕەحمەتی خوای لێی بێ- بە سوننەتیان داناوەو هیچ بەڵگەیەکیشم نەدی لەسەری هێنرابێتەوە! ئنجا دیارە شافیعییەکانیش هەر گوتوویانە کە شوێنی نیەت دڵە، واتە بەس بەدڵدا هاتن و لەدڵدا ئامادەبوونی فەرزە، بەڵام هەندێکیان گوتوویانە: واباشە بە زاریش بگوترێ، بڕوانە: (السراج الوهاج)، ص، ٤١.

(نووي)یش دەربارەی چۆنیەتی پەیدابوونی ئەو ڕایە لە مەزەبی شافیعیدا گوتوویەتی: (ومحل النية القلب فإن نوى بقلبه دون لسانه أجزأه، ومن أصحابنا من قال: ينوي بالقلب ويتلفظ باللسان وليس بشيء لأن النية هي القصد بالقلب).

واتە: وە جێگای نیەت دڵە، هەرکات بەدڵ نیەتی هێنا بێ‌ئەوەی بە زمان بیڵێ بەردەکەوێ، هەندێك لە هاوەڵانیشمان گوتوویانە: (بە دڵ نیەت دێنی‌و بە زمان دەیبێژێ) بەڵام ئەو ڕایە هیچ نیە، چونکە نیەت بریتیە لە مەبەستی نێودڵ، پاشان (نووي) دەربارەی چۆنیەتی پەیدابوونی ئەو ڕایە هەڵەیە کە خۆی گوتوویەتی: (هیچ نیە) دەڵێ: (وقال صاحب الحاوي: هو قول أبي عبدالله

برگـەی دووەم: گوتنـــی (الله أكبـر)

ئنجا دوای ئەوەی بەوجۆرەی گوتمان نیازو مەبەستی بـەرپاكردنی نوێژەكـەتت لەدڵو مێشكتدا ئامادەكرد، نوێژەكەت بە (الله أكبر) دەست پێ بكە، كـە پـێی دەگوترێ (الله أكبر)ی (تحريم)، چونكە دوای گوتنی وی هەموو ئەو شتانەی كە لە حاڵەتی ئاسـاییدا حـەڵاڵن، لێـت قەدەغــە دەكـرێن، وەك خـواردنو خواردنـەوەو خەوتنو جمو جۆڵی زۆرو قـسەكردنو...هتـد، پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـەوبارەوە فەرموویەتی: ((مفتاح الصلاة الطهور، وتحريــمها التكـبير، وتحليلـها التـسليم)) رواه أبو داوود والترمذي والحاكم،

واتە: پاكو خاوێنی (تارەت گرتنو دەستنوێژگرتن) كلیلی نوێـژەو، (الله أكـبر) گوتن حەرامكەری غەیری خۆیەتی (واتە: هەرشتێك كە لە نوێژەكـە جیایــە)، وە سەلام دانەوەش تەواو بوونیەتیو مایەی حەڵاڵ بوونەوەی ئەو شتانەیە، كـە لێـی قەدەغەكرابوون.

الزبيري: أنه لا يجزئه حتى يجمع بين النية والقلب وتلفظ اللسان، لأن الشافعي -رحمـه الله- قـال في الحج: إذا نوى حجا أو عمرة أجزأ وإن لم يتلفظ وليس كالصلاة لا تصح إلا بالنطق، قال أصحابنا: غلط هذا القائل وليس مراد الشافعي بالنطق في الصلاة هذا، بل مراده التكبير..)

واتە: وە خاوەنی كتێبی (الحاوي) گوتوویـەتی ئەمـە قـسەی (أبـي عبـدالله الـزبيري)یـە، كـە نیەتەكەی بەرناكەوێ هەتا نیازی دڵو دەربڕینی زمان كۆنەكاتەوە، چـونكە شـافیعی -ڕەحمـەتی خوای لێبێ- دەربارەی حەج گوتوویەتی: ئەگەر نیەتی حەج و عومرەی هێنـا هەرچـەندە نەشـی بێژێ بۆی وەبەردەكەوێ، بەپێچەوانەی نوێژەوە كە بە دەربڕینی زمـان نـەبێ نیەتەكـەی دروسـت نابێ، هاوەڵانمان -واتە زانایانی شافیعی مەزەب- گوتوویانە: خاوەنی ئەو قسەیە بەهەڵە داچووە چونكە مەبەستی شافیعی بە وشەی (بێژتنی زمان) لە نوێژدا گوتنی: (الله أكبر)ی نوێژ دابەستنە نەك نیەت هێنان بە زمانو گۆكردنی، بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٣، ص٢٣٢-٢٣٣.

بڕگـەی سـێیەم: بەرزکردنەوەی هەردووك دەست

بەرزکردنەوەی هـەردووك دەسـتەکانیش دەگونجـێ لەگـەڵ گـوتنی (الله أكـبر) دابێو، دەشگونجی پێش، یان دوای گوتنی بێ، وەك لـە (صـحيح البخـاري)[1]دا هاتووە، ئنجا لە کاتی دەست بەرزکردنەوەتدا با پەنجەکانت نە پێکەوە نووساوبن‌و نەزۆریش بڵاوبن، بەڵکو ئاسایی بن، وەك (حاكم وأبو داوود)[2] گێڕاویانەتەوە، وە دەسـتەکانت هـەتا ئاقـاری شـانەکانت بەرزبکـەوە، دەشـتوانی لـە نەرمـەی گوێیەکانتیان نزیك بخەیـەوە هـەردووك سـوننەت‌و دروسـتن، وەك (بخـاري‌و أبـو داوود)[3] گێڕاویانەتەوە.

بڕگــەی چوارەم: ڕۆنـانی دەسـتی ڕاست لەسـەر هی چـەپ

پاشان ئەی مسوڵمانی بەڕێزو شـیرین! هـەردووك دەسـتەکانت بێنـە خـوارێ‌و دەسـتی ڕاسـتت لەسـەر هـی چـەپ دابنـێ، چـونکە وەك (مـسلم وأبـو داوود) گێڕاویانەتەوە پێغەمبەرەمان ﷺ وایکردوە، جا بۆت هەیە دەستی ڕاستت لەسەر پشتی دەستی چەپت دانێی، وە بۆت هەیە لەسەر جومگەو بازنەی دەستە چەپت، یان باسکی دەستی چەپت دإبنێی، وەك (أبو داوود وابن خزيمة) بۆمان دەگێڕنەوە.

شوێنی دەست لەسەر ڕۆنانیش تەنها شوێنێکی تایبەت نیە، بـەڵکو دەگونجـێ لەسـەر سـینگ بـێ[4] وەك (أبـو داوود وأحمـد وابـن خزيمـة) گێڕاویانەتـەوە، وە

---

١) بڕوانە: (صفة صلاة النبي ﷺ)ی ناصرالدين الألباني، ص٧٧، الطبعة ٦.

٢) بڕوانە: (صفة صلاة النبي ﷺ)، ص ٧٨.

٣) بڕوانە: (صفة صلاة النبي ﷺ)، ص ٧٨.

٤) لە فەرموودەکاندا وشەی (صدر) هاتوە نەك (نحر)، وە دیارە (صدر) سینگە بەڵام (نحر) سـەرووی سینگە لای گەردن‌و گەروو، کەواتە دەست زۆر بەرزکردن، واتە لە سەرووی سینگەوە پێـچەوانەی سوننەتە، هەرچەندە بەداخەوە هەندێك کەس لە ڕووی نەزانییەوە هەر ئەوە بە سوننەت دەزانـن!! بۆ مانای وشەی (نحر) بڕوانە: (المعجم الوسيط) ص ٩٠٦، وشەی (نحر).

دەشگونجێ لە خوار سینگەوە بێ[1]، بەڵام خوار نێوك بەڵگەیەكی وای لەسەر نیە[2].

برگەی پێنجەم: چاوبڕینە شوێنی كڕنووش‌و ڕاوەستان بە ملكەچی‌یەوە

ئنجا سەرت تۆزێك نزم بكەو چاوت ببڕە ئەو شوێنەی، كە كڕنووشی لەسەر دەبەی‌و نێوچاوانتی دەخەیەسەر، چونكە پێغەمبەرمان ﷺ وای كردوە، وەك (حاكم وبيهقي) گێڕاونەتەوە. وە ئاگادار بە زۆر سەربەرزكردنەوەو تەماشاكردنی ئاسمان حەڕامە وەك (بخاري وأبو داوود) گێڕاویانەتەوە، هەروەها ئاوڕدانەوەو ڕوو وەرچەرخاندنیش -بەبێ هۆ- بەهەمان شێوە وەك پێغەمبەری خوا ﷺ لە وەڵامی پرسیاری (عائشة)دا -خوا لێی ڕازی بێ- لەوبارەوە فەرموویەتی: (إختلاس يختلسه الشيطان من صلاة العبد) رواه البخاري وأبو داوود، هەروەها ئاگادار بە كە لەكاتی وەستاندا ڕێك‌و پێك ڕابوەستی‌و خۆت بەملاولادا لاسەنگ‌و خوارنەكەی‌و دەستیشت بە كەلەكەت نەگری، چونكە (أبو هريرة) -خوا لێی رازی بێ- گوتوویەتی: (دەست بەكەلەكە گرتن لە كاتی نوێژدا پێشگیریی لێكراوە) وەك (بخاری ومسلم) گێڕاویانەتەوە[3].

---

١) بڕوانە: (سبل السلام)، ج١، ص٢٢٥، وەبڕوانە: (الروضة الندية شرح الدرر البهية)، ج١، ص٩٦، ٩٧، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٤٥.

٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٣) ڕای چوار مەزهەبەكانیش لەبارەی چۆنیەتی دەست گرتنەوە ئاوایە: شافیعییەكان سەر سینگ و خوارەوەی سینگ‌و، مالیكییەكان پشت نێوك‌و حەنبەلییەكان سەر سینگ‌و، حەنەفییەكانیش خوار نێوكیان دیاری كردوە بۆ دەست لەسەر ڕۆنان، هەندێك لە مالیكییەكان‌و شیعەی دوازدە ئیمامییش دەست گرتن بە سوننەت نازانن، بەڵام بێگومان بەهەڵەدا چوون، چونكە وەك پێشتر ئاماژەمان پێ كرد لەوبارەوە چەند فەرموودەیەكی ڕاست و ڕاشكاو (صحيح وصريح) هەن،

بڕگەی شەشەم: خوێندنی دووعای (استفتاح)

ئنجا بە ئارامی یەكێك لە جۆرەكانی دووعای دەست پێكردنی نوێژ (استفتاح) بخوێنە، كە پێغەمبەر ﷺ لەو كاتەدا دەیخوێندنو چاكتریش وایە هەرجارە یكێكیان بخوێنی -وەك پێشتر باسمان كردو ڕوونمان كردەوە- ئەمەش چەند وێنەیەك لەو دووعایانە:

١- **((وجهت وجهي للذي فطر السموات والأرض حنيفا مسلما وما أنا من المشركين. إن صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين. لا شريك له وبذلك أمرت وأنا من المسلمين))** رواه أحمد ومسلم والترمذي وغيرهم.

واتە: ڕووی -دڵی- خۆمم كردە ئەو زاتەی كە ئاسمانەكانو زەوی هێناونە دی، ڕاستەڕێم گرتوەو مسوڵمانم، وەمن لە هاوبەش دانەران بۆ خوا نیم، بێگومان نوێژو پەرستنمو ژیانو مردنم بۆ خوای پەروەردگاری جیهانەكانە، هیچ هاوبەشی نین، وەهەر بەوەش فەرمانم پێكراوە، وە من لە مسوڵمانانم.

٢- **((سبحانك اللّهم وبحمدك، وتبارك اسمك، وتعالى جدك، ولا اله غيرك))** رواه ابو داود والحاكم.

واتە: ئەی خوایە بەپاكت دەگرمو سوپاست دەكەم، وە ناوت بەرزو پڕ پیتو پیرۆزە، پایەت گەلێك بڵندو بەرزەو، جگە لە تۆ هیچ پەرستراو نینە.

٣- **((الله أكبر كبيراً، والحمد لله كثيراً، وسبحان الله بكرة وأصيلا))** رواه مسلم و غيره.

هەرچەندە هەرچۆنیش بێ دەست گرتن هەر سوننەتەو فەرز نیە، بۆ شارەزایی زیاتریش لە بارەی ڕای زانایانو چوار مەزهەبەكانیشەوە، بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٥٨-١٥٩، وە بڕوانە: (الفقه الإسلامي وأدلته) د. وهبة الزحيلي، ج٢، ص٨٧٣-٨٧٤، ط٤، هەروەها بڕوانە: (الفقه على المذاهب الخمسة) محمد جواد مغنية، ص ١٠٩ تا ١١١.

واتە: خوا گەورەترە بە گەورەیی‌یەکی بێ وێنە، وە سوپاسێکی زۆر بۆ خوا. وە بەیانیان‌و ئێواران خوا بەپاك دەگرم.

٤- ((أللّهم باعد بيني وبين خطاياي كما باعدت بين المشرق والمغرب، اللّهم نقني من الخطايا كما ينقي الثوب الأبيض من الدنس، اللّهم اغسل خطاياي بالماء والثلج والبرد)) متفق عليه.

واتە: ئەی خوایە من‌و هەڵەکانم لەیەك وەدوور بخە وەك چۆن ڕۆژهەڵات‌و ڕۆژئاوات لەیەك دوور خستوونەوە، ئەی خوایە، لە گوناهەکانم پاکم بکەوە وەك چۆن پۆشاکی سپی لە چڵکێ خاوێن دەکرێتەوە، ئەی خوایە خراپەکانم بە ئاوو بەفرو تەرزە -ی ڕەحمەتت- بشۆ.

بڕگەی حەوتەم : (إستعاذة) کردن

پاشان کە یەکێك لە دووعایەکانی (استفتاح)ت خوێند، (إستعاذة) بکە، چونکە لەلای زۆربەی[1] زانایان لە ڕکاتی یەکەم لە پێش خوێندنی فاتیحەدا سوننەتە، (استعاذة)ش بەچەند شێوەیەك لە پێغەمبەری خواوە ﷺ گێڕراوەتەوە:

١- ((أعوذ بالله من الشيطان الرجيم)) رواه إبن المنذر.

واتە: پەنا بەخوا دەگرم لە شەیتانی نەفرینکراو.

٢- ((أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم)) رواه أبوداود والترمذي.

واتە: پەنا بەخوای بیسەرو زانا دەگرم لە شەیتانی نەفرینکراو.

---

١) شافیعی -خوا لێی خۆش بێ- لە هەموو ڕکاتەکاندا بە سوننەتی دەزانێ، بەڵام ڕای زۆربەی زانایان بەهێزترو بەڵگەدارترە، بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٢٠٥، وە (فقه السنة)، ج١، ص١٣٣.

٣- ((أعوذ بالله من الشيطان الرجيم من همزه ونفخه ونفثه)) رواه ابـوداود وإبـن ماجه والحكم والدارقطني.

واتە: پەنا بەخوا دەگرم لە شەیتانی نەفرینکراو، لە خوتخوتەی‌و فـووی خـۆ بەزلگریی بەبەرداکردنی‌و شیعری خـراپ فێرکردنی.

دیارە لەو نوێژانەدا کـە پـەنهان (سِرّي)یـن‌و فاتیحـەیان بـەدەنگی نـزم تێـدا دەخوێنرێ ئەوە(استعاذة)ش بەهەمان شـێوە، بـەڵام لـەو نوێژانـەدا کـە ئاشـکرا (جهري)ین‌و بەدەنگی بەرز دەخوێنرێن، ئـەوە زۆربـەی زانایـان ڕایـان وایـە، کـە (اسـتعاذة) هەر بەدەنگی نزم دەخوێنرێ، بەڵام شافیعی ڕای وایە کە هـەردووك لا یەکسانن، بەڵام بێگومان ڕای جەماوەری زانایان بەهێزترە[١].

بڕگـەی هەشـتـەم: خوێندنی سووڕەتی فاتیـحە

ئنجا – ئەی مسوڵمانی بەڕێزو خۆشەویست:- سووڕەتی فاتیحە بخوێنە چونکە جەماوەری زانایان ڕایان وایە، کە خوێندنی فاتیحە لە هەموو ڕکاتێکـدا مـەرجی دروستبوونی نوێژە، لەوبارەشەوە فەرموودە زۆرن، بۆ وێنە:

١- ((لا صلاة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب)) متفق عليه، واتە: هەرکەسێك فاتیحـە نەخوێنێ نوێژەکەی بەرناکەوێ.

٢- ((لاتُجزيء صلاة لا يقرأ الرجل بفاتحة الكتاب)) متفق عليـه، واتە: نوێـژێك کە کابرا سووڕەتی سەرەتای قورئانی تێدا ناخوێنێ بەرناکەوێ.

٣- ((من صلى صلاة لم يقرأ فيها بفاتحة الكتاب فهي خداج..)) رواه مسلم.

---

١) (ابن قدامة المقدسي) لەوبارەوە گوتوویەتی: (ويسر الأستعاذة ولا يجهر بها لا أعلم فيـه خلافـا) بڕوانە: (المغـني)، ج١، ص٤٧٦، وە دەبـێ (اسـتعاذة) بـە پـەنهانی بکـات‌و دەنگـی پـێ بـەرز نەکاتەوە، لەوبارەوە جیاوازی (خلاف)م پێ شك نایەت.

واتە: هەرکەسێك نوێژێك بکات فاتیحەی کتێبی-خوای- تێدا نەخوێنێ ئەوە ناتەواوە.

بەڵام (أبو حنيفة) -خوا لێی خۆش بێ- ڕای وایە، کە خوێندنی فاتیحە بە مەرج نەگیراوەو هەر شوێنێکی دیکەی قورئان بخوێنێ هەر دروستە[1]، هەندێکیشیان خوێندنی فاتیحەیان تەنیا لە دوو یا زۆربەی ڕکاتاندا بەمەرج زانیوە[2].

کەسێکیش نەیتوانی (فاتیحە) فێربێت، با بە ئەندازەی وی لە سوورەتێکی دیکە بخوێنێ ئەگەر ئەوەشی بۆ نەکرا، با بە ئەندازەی سوورەتی فاتیحە ئەم زیکرانە بخوێنێ: (سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله) وەك أبو داوود وإبن خزيمة والحاكم والطبراني گێڕاویانەتەوە.

چۆنیەتی خوێندنی فاتیحە ئاوایە:

هەموو ئایەتەکانی بە جیاجیا بخوێنەو بە یەکیانەوە مەلکێنە: (بسم الله الرحمن الرحيم) ئنجا هەڵوەستەیەکی کورت بکەو بڵێ: (الحمد لله رب العالمين)، پاشان هەڵوەستەیەك بڵێ: (الرحمن الرحيم)و دوایی بوەستەو بڵێ: (مالك يوم الدين)... ئاوا بەم شێوەیە هەتا کۆتایی سوورەتەکە، چونکە أبو داوود وسهمي وأبو عمرو الداني ئاوایان لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوەتەوەو (حاكم وذهبي)یش بە فەرموودەیەکی ڕاست (صحيح)یان داناوە[3].

شایانی باسیشە ئەگەر ئایەتەکانیش پێکەوە بلکێنێ بە شێوەیەك، کە مەعنایان تێك نەدات هەر دروستە، بەڵام بەو جۆرەی گوتمان چاکترەو سوننەت ترە.

---

١) بڕوانە: (بداية المجتهد) ج١ ص١٢٢، وە بڕوانە: (المجموع/ شرح المهذب) ج٣ ص٣١٣.
٢) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٤٨٥، هەروەها بڕوانە: (المجموع/ شرح المهذب)، ج٣، ص٣٠٧.
٣) بڕوانە: (صفة صلاة النبي ﷺ) محمد ناصرالدين الألباني، ص٩٠، الطبعة السادسة.

کورتە باسێك دەربارەی (بسم الله الرحمن الرحيم)

زانایان هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە (بسم الله الرحمن الرحيم) بەشێکی ئایەتێکە لە سوورەتی (النمل)دا، بەڵام لەبارەی ئایەتبوونی لە سەرەتای فاتیحەو سوورەتەکانی دیکەی قورئاندا، ئەوە بوونە سێ دەستە:

١- دەڵێن: (بسم الله الرحمن الرحيم) ئایەتێکە لە سوورەتی فاتیحەو لە هەموو سوورەتەکانی دیکەش، بۆیە پێویستە لەگەڵ فاتیحە بخوێندرێ، جا لەو نوێژانەدا کە دەنگیان تێدا بەرزدەکرێتەوە بە دەنگی بەرزو، لەوانەشدا کە بەدەنگی نزم دەخوێندرێن بە دەنگی نزم، بەهێزترین بەڵگەی ئەم ڕایەش ئەم فەرموودەیەیە کە (إبن حجر العسقلاني) گوتوویەتی: (لەوبارەوە لەم فەرموودەیە ڕاست (صحیح) تر نیە)، ((**عن نعيم المجمر قال: صليت وراء أبي هريرة فقرأ: "بسم الله الرحمن الرحيم" ثم قرأ بأم القرآن، وفي آخره قال: والذي نفسه بيده إني لأشبهكم صلاة برسول الله ﷺ**)) رواه النسائي و ابن خزيمة و ابن حبان.

واتە: (نعيم المجمر) دەڵێ: لە پشت (أبو هريرة)ەوە نوێژم کرد، (بسم الله الرحمن الرحيم)ی خوێند پاشان فاتیحەی خوێند، وە لە کۆتاییەکەیدا، (أبو هريرة) گووتی: سوێند بەو زاتەی گیانمی بەدەستە نوێژی من لە هی هەمووتان زیاتر لە هی پێغەمبەری خوا ﷺ دەچێ.

٢- دەڵێن: ئایەتێکی سەربەخۆیەو بۆ موبارەکیو لەیەك جیاکردنەوەی سوورەتەکان هاتۆتە خوارو خوێندنیشی لە فاتیحەدا سوننەتە بەڵام بە دەنگی نزم، ئەم ڕایەش چەند فەرموودەیەك پشتگیریی دەکەن، کە باوترینیان ئەمەیە: ((**عن أنس قال: صليت خلف رسول الله وخلف أبي بكر وعمر وعثمان وكانوا لا يجهرون ببسم الله الرحمن الرحيم**)) رواه النسائي وإبن حبان.

واتــە: ئەنــەس دەڵــێ: لــە پــشت پێغەمبــەری خــواو ئــەبووبکرو عومــەرو عوثـمانەوە نوێژم کردوە، وە (بـسم الله الـرحمن الـرحيم)یـان بـەدەنگی بـەرز نەدەگوت.

٣- (إبــن القــيم الجوزيــة)ش هــەردووك ڕای یەکــەمو دووەمــی کۆکردوونــەوەو گوتوویەتی: (پێغەمبەر ﷺ جاری وابووە کە (بسم الله الرحمن الـرحيم)ی بـە دەنگی بەرز خوێندوە بەڵام بەزۆری بە دەنگی نزم خوێندوویـەتی)[١] شـایانی باسیشە کە منیش خۆم پاش لێکۆڵینەوەو پشکنینی زۆر بۆم دەرکـەوتوە کـە ئەم ڕایەی (إبن القيم) دەربارەی (بسم الله الرحمن الرحيم) باشترینو بەهێزترین ڕایەو سەرجەم بەڵگەکانیش لەسەری پێك دەگەن.

ئنجا تەنیا بۆ ئەوەی کە هیچ کەس گومـانی وانـەبێ کـە ئـەو زانایانـەی ڕای یەکەمیان پەسند کردوە، بەڵگەیەکی ئەوتۆیان بەدەستەوە نیـە، کـە یـەکێك لـەو زانایە پایەبەرزانە (شافيعی)یە -ڕەحمەتی خوای لێبێ- بە چاکی دەزانم ئەم چـەند قسەیە لە یەکێك لە زانایانەوە نەقڵ بکەم:

(والحاصل: ان الحق بثبوت قراءتها وانها آية من كل سورة وانها تقرأ في الـصلاة جهراً في الجهرية وسراً في السرية، واحاديث عـدم سمـاع جهـره ﷺ بهـا، وان كانـت صحيحة، فالجمع بينها وبين احاديث الجهر ممكن، بأن يحمل نفي من نفـى علـى انـه عرض له مانع عن سماعها فان وقت قراءة الامام لها وقت اشـتغال المـؤتم بالـدخول في الصلاة والاحرام والتوجه وتكبير القائمين الى الصلاة، و رواة الاسـرار هـم مثـل انس و عبدالله بن مغفل وهم اذ ذلك من صغار الصحابة قد لا يقفون في الصفوف المتقدمة لانها موقف كبار الـصحابة، كمـا ورد الـدليل بـذلك، وعلـى كـل تقـدير

---

١) بڕوانە: (مختـصر زاد المعـاد في هـدي خير العبـاد)ی محمـد بـن عبـدالوهاب، ص١٥، دیـارە (زاد المعاد..) کتێبی (ابن القيم)ەو (محمد بن عبدالوهاب) کورتی کردۆتەوە لە بەرگێکدا.

فالمُثْبِتُ مقدَّم على النافي، واحاديث الجهر وان كانت غير سليمة من المقال فهي قد بلغت من الكثرة الى حد يشهد بعضها لبعض مع كونها معتضدة بالرسم في المصاحف، وهو دليل علمي كما قاله العضد وغيره، فقد وافقت سائر الايات القرآنية في ذلك، فالظاهر مع من قال: بان صفتها وصفة سائر الآيات متفقة.)[1].

وەك دەبینین ئەم بەڵگانە پشتگیریی ڕای یەکەم دەکەن:

یەك: هەرچەندە ئەو فەرموودانەی دەڵێن پێغەمبەر ﷺ (بسم الله الرحمن الرحيم)ی بەدەنگی بەرز نەخوێندوە ڕاست (صحیح)ن، بەڵام لەگەڵ ئەو فەرموودانەی تردا کە دەڵێن: بەدەنگی بەرز خوێندوویەتی تێك ناگیرێن، چونکە وا پێدەچێ، ئەوانەی ئەو جۆرە فەرموودانەیان گێڕاونەوە پەرچێك هاتۆتە ڕێیان گوێبیست نەبوون، چونکە لە کاتێکدا کە ئیمام (بسم الله الرحمن الرحيم) دەخوێنێ نوێژکەرەکان سەرقاڵی نیەت هێنان‌و نوێژ دابەستن‌و (الله اکبر) گوتنن.

دووەم: ئەو کەسانەی ئەو فەرموودانەیان گێڕاونەوە باباى وەك (انس بن مالك)و (عبدالله بن مغفل)- خوا لێیان ڕازی بێ-ن، دیارە ئەمانەش ئەوکاتە لە هاوەڵانی گچکەو کەم تەمەن بوون‌و لە ڕیزەکانی پێشەوە نەوەستاون، کە وەك بەڵگەکان دەلالەت دەکەن ڕیزەکانی پێشەوە زیاتر شوێنی وەستانی هاوەڵە گەورەو تەمەندارەکان بوون، خوا لە هەموویان ڕازی بێ.

سێ: دیارە بە پێی بنچینەی شەرعی، (المُثْبِتُ مقدَّم على النافي) ئیسپاتکەر پێش ڕەتکەرەوە دەخرێ، ئەو فەرموودانەی دەنگ پێ بەرزکردنەوەی (بسم الله..) دەگەیەنن پێش ئەوانی دیکە دەخرێن، چونکە (عدم العلم لايستلزم علم العدم)، واتە: زانیاری نەبوون بە بوون بەڵگەی نەبوونیی نیە.

---

١) بروانە: (الروضة الندية شرح الدرر البهية)ی (صديق بن حسن بن علي الحسيني القنوجي)ج١

چوار: ئەو فەرموودانەی کە دەنگ بەرزکردنەوە بە (بسم الله..) دەگەیەنن، هەرچەندە قسەیان لەسەرکراوە، بەڵام چونکە زۆر زۆرن وە ڕەسمی (مصحف)یش پاڵپشتیانە، هەر بە بەڵگەی بەهێز دادەنرێن.

ئنجا با کۆتایی ئەم مەسەلە بەچەند قسەیەکی بەنرخو حەکیمانەی (إبن تیمیە) بێنین، کە هەرچەندە پشتگیریی ڕای دووەم دەکاتو پێی وایە کە بەلای کەمەوە پێغەمبەر ﷺ لە هەموو نوێژە (جهري)یەکاندا (بسم الله الرحمن الرحيم)ی بەدەنگی بەرز نەخوێندوە، بەڵام وەك هەندێك کەسی سادەو کەم شارەزاو دەمارگیر مەسەلەکە ناخاتە نێوان هەقو ناهەقو سوننەتو بیدعەتەوە بەڵکو دەیخاتە نێو بازنەی فراوانی باشترو باش (أحسن وحسن)ەوەو دەڵێ:

(...ومع هذا فالصواب ان ما لا يجهر به قد يشرع الجهر به لمصلحة راجحة، فيجهر الامام احيانا لمثل تعليم المأمومين، ويسوغ للمصلين ان يجهروا بالكلمات اليسيرة احيانا، ويسوغ ايضا ان يترك الانسان الافضل لتأليف القلوب واجتماع الكلمة خوفا من التنفير عما يصلح، كما ترك النبّي ﷺ بناء البيت على قواعد ابراهيم لكون قريش كانوا حديثي عهد بالجاهلية وخشي تنفيرهم بذلك، و رأى ان مصلحة الاجتماع والأئتلاف مقدمة على مصلحة البناء على قواعد ابراهيم..)[1].

جا بێگومان لە نێوان ئەم جۆرە لە قورئانو سوننەت تێگەیشتنەو تێگەیشتنی سادەو سەرکێڵانەی کەسانێك، کە پێیان وایە ئەگەر دنیا کاول بێتو کۆمەڵگا تێك بچێو ئایین لەبەین بچێ، نابێ بە هیچ ڕەنگێك دەستبەرداری ئەنجامدانی نەك سوننەتێك بگرە بیروڕایەکی – بە بۆچوونی وان – ڕاست تر (ارجح)یش ببن، چونکە ئەو جۆرە چاوپۆشی (مساحة)یە نیشانەی کەم تەقوایی‌و ئیمان کزیە)!!

---

١) بڕوانە: (الفتاوى الكبرى) لابن تيمية، ج(مسأله٦١) لە لاپەڕە (٨٨)ەوە تاکو لاپەڕە (١٠٤).

جیاوازییەکی گەورە هەیە، کە یەکەمیان تێگەیشتنێکی قووڵو ڕاستو زانایانەو دووەمیشیان حاڵی بوونێکی سەرکێڵو هەڵەو نەزانانەیە[1].

بڕگەی نۆیەم: گوتنی ئامین

ئنجا کە لە خوێندنی فاتیحە بوویەوە بڵێ (آمين)، چونکە (بخاريو أبو داوود) وایان لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوەتەوە، ئنجا (إمام) بی، یان (مأموم) یەکسانە، ئەوەندە هەیە گوتنی ئامین لە نوێژە (جهري)یەکاندا بە دەنگی بەرزو لە

١) تێبینی: مەسەلەی (بسم الله الرحمن الرحيم) چ لە ڕووی بە ئایەت دانان، یان دانەنان و، چ لە ڕووی خوێندنو نەخوێندنی لەگەڵ فاتیحەو سوورەتەکانی دیکەشداو، چ لە ڕووی دەنگ پێ بەرزکردنەوە، یان بەرزنەکردنەوەی لەنێو زانایاندا مشتومڕی زۆری لەسەرکراوەو ئێمە بەوەندەی باسمان کرد وازی لێ دێنین، بەڵام بەرچاوڕوونی زیاتری هەرکەسێك کە بیەوێ لەوبارەوە چاکترو زیاتر لێ بکۆڵێتەوە، ئاماژە بەو سەرچاوانە دەکەم کە بە تێرو تەسەلی باسی ئەو مەسەلەیەیان کردووە، لە ڕاستیدا حەزیش دەکەم خوێنەرانی بەڕێز بە سەرنجدانو تێوەڕامانی ئەو جۆرە سەرچاوانە ڕابێنو بە خوێندنەوەی نامیلکەیەكو کتێبێك بۆ حاڵی بوون لە مەسەلەو بابەتێك واز نەهێنن، بۆ ئەوەی هەم قەدرو حورمەتی زانایانی پێشینیان زیاترو چاکتر بزاننو، خۆشیان زیاتر بچنە حاڵەتی خۆناسین و خۆبەکەم گرتن (تواضع)ەوە:

١- (المجموع شرح المهذب) للنووي کە لە لاپەڕە (٨٨) هەتا (٣٠٢)ی بەرگی سێیەم بە تێر وتەسەلی باسی مەسەلەی (بسم الله...)و لایەنە جۆراوجۆرەکانی کردووەو ڕای (شافیعی)یش پەسند کردووەو موناقەشەیەکی وردو قووڵی ڕایەکانی یکەشی کردووە.

٢- (الفتاوى الكبرى)، ج١، ص٨٨ تا ١٠٤.

٣- (بداية المجتهد)، ج١، ص١١٩-١٢٠.

٤- (المغني)، ج١، ص٤٧٨ تا ٤٨٢.

٥- (الروضة الندية)، ج١، ص١٠٠-١٠١.

٦- (نيل الأوطار)، ج٢، ص٢١٣ تا ٢١٦.

٧- (فقه السنة)، ج١، ص١٢١-١٢٢.

٨- (سبل السلام)، ج١، ص١٧٢.

(سري)یەکاندا بە دەنگی پەنهان دەگوترێ، وە هەر کات بە دەنگی بەرز گوترا دەبێ دەنگی پێ بەرز بکرێتەوە، وەك (بخاري وأبو داوود) گێڕاویانەتەوە.

بڕگەی دەیەم: هەڵوەستەکردنی ئیمام دوای گوتنی ئامین

ئنجا ئەگەر ئیمام بووی دوای گوتنی ئامین ئەگەر نوێژەکە (جهري) بوو هەڵوەستە (سکتة) یەك بکە، بۆ ئەوەی شوێنکەوتوو (مأموم)ەکانت فریای خوێندنی فاتیحە بکەون، چونکە وەك پێشتر گوتمان زۆربەو جەماوەری زانایان خوێندنی سوورەتی فاتیحە لە هەر ڕکاتێکی هەر نوێژێکدا، چ ئیمام بێ و چ (مأموم)و چ بەتەنیا بیکات بەمەرج، یان فەرز دادەنێن، وەك پاش تۆزێکی دیکە باسی دەکەین، بەڵگەی فەرزبوون یان لانیکەم سوننەت بوونی ئەو هەڵوەستەکردنەش بۆ ئیمام چەند فەرموودەیەکە، بۆ وێنە:

١- **((عن حسن البصري أن سمرة بن جندب وعمران بن حصين تذاكرا، فحدث سمرة أنه: حفظ من رسول الله ﷺ سكتتين: سكتة إذا كبر، وسكتة إذا فرغ من قراءة غير المغضوب عليهم ولا الضالين" فحفظ ذلك سمرة وأنكر عليه عمران وكتبا في ذلك إلى أبي بن كعب ﷺ فكان في كتابه إليهما: أن سمرة قد حفظ))** رواه أبو داوود والترمذي وقال: حديث حسن وهذا لفظ أبي داوود ولفظ الترمذي بمعناه.

واتە: حەسەنی بەصرایی -خوا لێی خۆش بێ- دەگێڕێتەوە کە (سمرة بن جندب)و (عمران بن حصين) -خوا لێیان ڕازی بێ- مشتو مڕیان بوو، (سمرة) گوتی: کە دوو هەڵوەستەکردنی لە پێغەمبەری خواوە ﷺ وەرگرتوون یەکیان دوای (الله أكبر)کردنو نوێژ دابەستن، ئەوی دیکەشیان پاش خوێندنی فاتیحە، جا (سمرة) ئەوەی لە یادبوو، بەلام (عمران) نکوولیی لێکردو، لەوبارەوە

نامەیان بۆ (أبي بن كعب) نارد، ئەویش لە وەڵامدا بۆی نووسیبوون: کە (سەمورە) لە بیری ماوە.

٢- ((عن عروة بن الزبير ﷺ أنه قال: يا بني: إقرأوا إذا سكت الإمام، و اسكتوا إذا جهر، فإنه لا صلاة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب)) رواه البخاري.

واتە: ئەی ڕۆڵەکانم هەرکاتێك ئیمام بێدەنگ بوو –فاتیحە- بخوێنن، وە ئەگەر دەنگی بەرزکردەوە بێدەنگ بن، چونکە بێگومان هەرکەسێك فاتیحە نەخوێنێ نوێژەکەی بەرناکەوێ.

جا پاش ئەوەی زۆربەو جەماوەری زانایان لەسەر هەبوونی ئەو هەڵوەستەکردنی ئیمام یەکدەنگ بوون کە هەیانە بە فەرزو[1] هەشیانە بە سوننەتی دادەنێ[2]، لەوبارەوە کە ئایا لەکاتی هەڵوەستەکردنەکەیدا هەر بێدەنگ بێ، یان سەرگەرمی زیکر، یان قورئان خوێندن بێ، زانایان دوو ڕایان هەن، هەندێکیان دەڵێن: واباشە بێدەنگ نەبێو یان زیکرێك بخوێنێ، یان قورئان بخوێنێ، بۆ وێنە ئەم زیکرە پێشنیار دەکەن[3]:

(اللّهم باعد بيني وبين خطاياي كما باعدت بين المشرق والمغرب، اللّهم نقني من الخطايا، كما ينقى الثوب الأبيض من الدنس، اللّهم اغسل خطاياي بالماء والثلج والبرد) متفق عليه (پێشتر مانامان کرد).

هەندێکیشیان دەڵێن واباشە هەر بێدەنگ بێو چاوەڕێی شوێنکەوتووەکان (مأمومين)ی بکات تا لە خوێندنی فاتیحە دەبنەوە[4].

---

١) بڕوانە: (فتح الباري)، ج٢، ص٤٨٧.
٢) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص٥٣٢، کە دەڵێ: (ويستحب أن يسكت الإمام عقيب قراءة الفاتحة سكتة يستريح فيها ويقرأ فيا من خلفه الفاتحة كيلا ينازع فيها..).
٣) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٣، ص٣١٢.
٤) بڕوانە: (الفقه الإسلامي و أدلته) د. وهبة الزحيلي، ج٢، ص٨٨٠-٨٨١، ط٤.

کورتە باسێك دەربارەی فاتیحە خوێندنی (مأموم) لە پشت ئیمامەوە

زاناو پێشەوایانمان -ڕەحمەتی خوا لە هەموویان بێو چاکترین پاداشتیان بداتەوە- دەربارەی خوێنران و نەخوێنرانی فاتیحە لەلایەن (مأموم)ەوە مشتومڕێکی زۆریان بووەو بیروڕای جۆراوجۆریان لەوبارەوە هەن، کە خوا یاربێ ئێمە زۆر بە گوشراویی دەیانخەینەڕوو، وە ئەوەیان کە لە هەموویان لە ڕووی بەڵگەوە بە بەهێزتر بزانین هەڵی دەبژێرین، کە پێشتریش ئاماژەمان پێکردوە:

١- جارێ ئەگەر نوێژەکە (سري) بێت، ئەوە جگە لە (أبو حنيفه) تێکڕای زانایان دەڵێن: پێویستە نوێژکەر لە هەموو ڕکاتەکاندا فاتیحە بخوێنێ[١].

٢- بەڵام ئەوەی زانایان تێیدا کەوتوونە جیاوازیو مشتومڕەوە نوێژە (جهري)یەکانن کە ڕایان بەم جۆرەیە:

أ- زۆربەو جەماوەری[٢] زانایان دەڵێن: دەبێ (مأموم) فاتیحە هەر بخوێنێو هەر بۆیەش هەڵوەستە (سكتة)کردنی ئیمام بە فەرز، یان بەلای کەمەوە بە سوننەت دانراوە[٣]، بۆ ئەوەی (مأموم) فریای خوێندنی فاتیحە بکەوێ، وە ئەگەر ئیمام هەڵوەستەی نەکرد لە دوای خوێندنی فاتیحە، ئەوە پێویستە هاوکات لەگەڵ فاتیحە خوێندنی ئیمامدا ئەویش بیخوێنێ، یان لە کاتی قورئان خوێندنی دوای فاتیحەدا بیخوێنێ[٤].

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣١٢، ١٣.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣١٢، وە بڕوانە: (نيل الأوطار) للشوكاني، ج٢، ص٢٣٢، هەروەها بۆ بەرچاوڕوونی چاکترو زیاتر بڕوانە (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ج٢، ص٤٧٩-٤٨٨، کە (بخاري) بابەتێکی سەربەخۆی لەوبارەوە هێناوە بە ناونیشانی: (باب وجوب القراءة للأمام والمأموم في الصلوات كلها في الحضر والسفر وما يجهر فيها وما يخافت)، هەروەها (الحافظ بن حجر العسقلاني)یش هەمان ڕای سەرخستوەو بە ڕای جەماوەرو زۆربەی هەرەزۆری زانایانیشی لەقەڵەم داوە، بڕوانە سەرچاوەی پێشوو، ص٤٨٨.

٣) خاوەنی (فتح الباري) دەڵێ: ئەو هەڵوەستەیە فەرزە، بڕوانە: ج٢، ص٤٨٧.

٤) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٢٣٧-٢٣٨.

ب- هەندێکیشیان تەنیا بە سوننەتی دەزانن‌و دەڵێن: لەسەری فەرز نیە چونکە خوێندنی ئیمام لە جیاتی (مأموم)ەکانیشیەتی[1].

ج- هەندێکیشیان دەڵێن هەر دروست نیە بیخوێنێ[2].

د- هی واشیان هەیە کە پێی وایە کاتی خۆی (مأموم)ەکان لە نوێژە (جهري)یەکانیشدا فاتیحەیان هەر خوێندوە، بەڵام دوایی نەسخ کراوەتەوە[3].

جا لە سۆنگەی ئەوەوە کە بە ڕای بەندە —کە دوای لێکۆڵینەوەو پشکنینی زۆر پێی گەیشتووم- ڕای جەماوەری زانایان زۆر لە ڕایەکانی دیکە بەهێزترو بەڵگەدار ترە بەوەندە واز دێنین، کە سەرنجی بەڵگەکانی ئەوان بدەین، پاشان سەرنجی وەڵامی ئەوان بۆ ئەو شتانەی، کە خاوەن ڕایەکانی دیکە بەبەڵگەیان هێناونەوە دەدەین:

یەك: ((لا صلاة لمن لم يقرأ بفاتحه الكتاب)) متفق عليه، دیارە ئەم دەقەش —وەك نووي گوتوویەتی- حوکمێکی گشتییە بۆ هەموو نوێژکەرێك‌و بە بەڵگەیەکی بێ پێچ‌و پەناش تایبەت نەکراوە بە (مأموم)ەوە[4].

دوو: (عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه أن النبّي ﷺ قرأ في صلاة الصبح فثقلت عليه القراءة، فلما فرغ قال: لعلكم تقرأون وراء إمامكم قلنا نعم هَذّاً يا رسول الله، قال: لا تفعلوا إلا بفاتحة الكتاب، فأنه لا صلاة لمن لم يقرأ بها) رواه أبو داوود والترمذي والدار قطني وغيرهم وقال الترمذي والدار قطني: حسن.

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣١٣.
٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣٣١، وە بڕوانە: (المحلى) لأبن حزم، ج٣، ص٢٣٨.
٣) بڕوانە: (صفة صلاة النبّي) محمد ناصرالدين الألباني، ص٩٣-٩٥.
٤) بڕوانە: (المجموع) ج٣ ص٣١٥.

واتە: پێغەمبەر ﷺ نوێژی بەیانی کرد، بە قورسی قورئانەکەی بۆ خوێندرا، جا کە تەواو بوو، فەرمووی: ڕەنگە لە پشت ئیمامتانەوە قورئان بخوێنن! گوتیان بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا بە خێرایی، فەرمووی: وا مەکەن مەگەر سوورەتی فاتیحە، چونکە هەرکەسێك فاتیحە نەخوێنی نوێژەکەی دروست نیە.

سێ: **((عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه قال: صلّى بنا رسول الله ﷺ بعض الصلاة التي يجهر فيها بالقراءة، فقال: لا يقرأن أحد منكم إذا جهرت بالقراءة إلا بأم القرآن))** رواه أبو داوود والدار قطني والبيهقي، وقال البيهقي: والحديث صحيح عن عبادة عن النبّي ﷺ، (وەك دەبینین پێغەمبەر ﷺ فاتیحەی لە نەخوێنران هەڵاواردوە).

چوار: **((عن أبي هريرة أن النبّي ﷺ قال: من صلى صلاة لم يقرأ فيها بأم القرآن فهي خداج))** متفق عليه، **(فقيل لأبي هريرة: وإنا نكون وراء الأمام! قال: أقرأ بها في نفسك)**

واتە: بە (أبو هريرة) گوترا: جاری وایە ئێمە لە پشت ئیمامەوە دەبین! گوتی: لەبەر خۆتەوە بیخوێنە.

بەرپەرچدانەوەی قسەی ئەوانە، کە دەڵێن نابێ (مأموم) فاتیحە بخوێنێ هەرچەندە زۆر لەو زانایانە کە ڕای جەماوەری زانایانیان پەسەند کردوە وەڵامی ئەو بەڵگەو قسانەیان داوەتەوە، کە ئەوانەی دەڵێن نابێ (مأموم) فاتیحە بخوێنێ خستوویاننە ڕوو[1]، بەڵام -ئەوەی من ئاگادار بم- هیچ کامیان وەك (إبن حزم)

---

١) بۆ وێنە: بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣١ تا ٣١٧، کە موناقەشەیەکی وردی قسەو بەڵگەکانیانی کردوە، هەروەها بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢ (باب وجوب قراءة الفاتحة) و (باب ما جاء في قراءة المأموم وإنصاته إذا سمع إمامه)، ص ٢٢٩ تا ٢٤٤. کە زۆر بە وردو قووڵی موناقەشەی ڕای

بەرپەرچی قسەکانیان نەداونەوە، بۆیە بە گوشراوی چەند قسەیەکی لێ دەخوازینەوە خوا پاداشتی بداتەوە:

١- لە وەڵامی ئەو بەلگەیاندا کە دەڵێ: ﴿...فَٱقۡرَءُواْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ ٱلۡقُرۡءَانِ...﴿٢٠﴾ المزمل﴾، وە فەرموودەی: ((إقرأ ما تيسر معك من القرآن)) متفق عليه، بەلگەن لەسەر فەرزبوونی فاتیحە، چونکە هەم قورئانو هەم سوننەتیش فەرمانیان کردوە بە خوێندنی ئەو ئەندازەیە لە قورئان، کە ئاسانەو بە سێنایی لەبەردەکرێ بۆ نوێژکردن، (إبن حزم) گوتوویەتی: (ئەو فەرموودەیەی کە (عبادة) گێڕاوەیەتەوە- واتە: ((لا صلاة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب)) -ئەو فەرموودەیەی دیکە روون دەکاتەوەو دەری دەخات کە مەبەست لەوە کە پێویستە ئەو ئەندازەیەی ئاسانە لە قورئان بخوێنێ بەس سوورەتی فاتیحەیە، جا کەسێك فەرموودەی (عبادة) بکاتە بناغە، ئەوە هەم ئایەتەکەو هەم سەرجەم فەرموودەکانی گرتوون، چونکە فاتیحە بریتییە لە (ما تيسر من القرآن)، بەلام کەسێك فەرموودەی: ((إقرأ ما تيسر معك من القرآن)) بکاتە بنچینەی قسەکانی، ئەوە سەرپێچی لە فەرموودەکەی (عبادة) کردوەو نوێژێکی بە دروست داناوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە نادروستی داناوە، دیارە ئەمەش دروست نیە).

٢- وە لە وەڵامی ئەو قسەیەدا کە دەڵێ فەرموودەی خوا: ﴿وَإِذَا قُرِئَ ٱلۡقُرۡءَانُ فَٱسۡتَمِعُواْ لَهُۥ وَأَنصِتُواْ..﴿٢٠٤﴾﴾ بەلگەیە لەسەر فاتیحە نەخوێندنی (مأموم) لە دوای ئیمامێکەوە کە دەنگ بەرز دەکاتەوە، گوتوویەتی: (ئەگەر

گۆرینی کردوەو سەرەنجام ئەویش ڕای جەماوەری ڕاست داناوە، هەروەها بڕوانە: (والحكم الثالث هل تجب قراءة الفاتحة في الصلاة؟)، وە (الحكم الرابع هل يقرأ المأموم خلف الأمام؟)، ج١ لە ص٥٤ تا ٥٩.

ئایەتەکان تەواو بکرێن بەڵگەن لەسەر خۆیان، چونکە خوا فەرموویەتی:
﴿ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (٢٠٤) وَاذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ (٢٠٥) الأعراف ﴾.

واتە: وە ئەگەر قورئان خوێنرا گوێی بۆ ڕاگرنو بێدەنگ بن، بەڵکو ڕەحمتان پێ بکرێ. وە بە لالانەوەو ترسانو بێ دەنگ هەڵێنان لەبەر خۆتەوە بەیانیانو ئێواران یادی پەروەردگارت بکەو لەبێ ئاگایان مەبە!

-إبن حزم گوتوویەتی- (جا ئەگەر ئایەتی یەکەم دەربارەی نوێژ بێ ئەوە ئەوی دیکەشیان هەر لەبارەی نوێژەوەیەو، ئەگەر دووەمیشیان دەربارەی نوێژ نەبێ، ئەوە بێگومان یەکەمیشیان هەر لەبارەی نوێژەوە نیە، دیارە دووەمیشیان جگە لە فەرمان کردن بەزیکر بە پەنهانیو دەنگ هەڵنەهێنان هیچی دیکەی تێدا نیەو ئێمەش هەر ڕامان وایە)! واتە ئێمەش ڕامان وایە کە (مأموم) بە دەنگی نزمو لەبەرخۆیەوە فاتیحە بخوێنێ.

٣- دەربارەی بەڵگەی سێیەمیشیان دەڵێ: (وە فەرموودەی[1] (إبن أُكيمة)یان بە بەڵگە هێناوەتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (..مالی أُنازَعُ القرآن..) واتە: "ئەوە بۆچی لە قورئان خوێندندا کێشمەکێشم لەگەڵ دەکەنو لێم تێك دەدەن!!؟ وە هەر لەو فەرموودەیەدا قسەی(الزهري) تێدایە، کە گوتوویەتی: (فانتهى الناس عن القرآن فيما جهر فيه رسول الله ﷺ من القراءة).

---

١) دەقی فەرموودەکە ئاوایە: (ان رسول الله ﷺ انصرف من صلاة جهر فيها بالقراءة، فقال: هل قرأ معي احد منكم آنفا؟! فقال رجل: نعم يا رسول الله، فأني اقول: مالي أُنازَع القرآن!!..) رواه ابوداود والنسائي والترمذي وقال: حديث حسن، واخرجه ايضا مالك في الموطأ والشافعي واحمد وابن حبان عن ابي هريرة عن ابن اكيمة عن الزهري، وقوله: (فانتهى الناس من القراءة) مدرج في الخبر... وقال النووي: هذا مما لاخلاف فيه بينهم، بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٢، ص٢٣٨.

واتە:" لەوکاتەوە خەڵك وازیان لە قورئان خوێندن هێنا لەو نوێژانەدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانی بەدەنگی تێدا دەخوێندن"... جا ئەگەر ئەم فەرموودەیە ڕاست (صحیح)یش بێ هیچ بەڵگەیەکی بۆ ئەوان تێدا نیە، لەبەر ئەوەی کە هەرچی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی هەموو هەقەو هەندێکی ئەوی دیکە بەڕاست دادەنێ‌و هیچی پێچەوانەی یەکتر نیە، جا پێویستە فەرمایشتی وی هەمووی وەك خۆی وەربگیرێ‌و کەم‌و زیادی تێدا نەکرێ، هەر کەسێك فاتیحە نەخوێنێ نوێژی بەرناکەوێ‌و ناشبێ بەهۆی دەنگ هەڵێنانی "مأموم"ەوە قورئان خوێندنی ئیمام بشێوێندرێ..).

(شوكاني)یش ئاوا وەڵامی بە بەڵگەهێنانەوەی ئەم فەرموودەیە دەداتەوە: (ئەوانەی ڕایان وایە کە (مأموم) نابێ لە نوێژی (جهري)دا لە دوای ئیمامەوە هیچ بخوێنێ، ئەم فەرموودەیەیان بە بەڵگەهێناوەتەوە، بەڵام ئەم فەرموودەیە هیچ پەیوەندی بە شوێنی کێشەوە نیە، چونکە ئێمە دەڵێین: (مأموم) بۆی هەیە بە پەنهانی‌و لەبەر خۆیەوە لەپشت ئیمامەوە فاتیحە بخوێنێ‌و تەنیا لەکاتێکدا کێشمەکێش‌و لێشێواندن (منازعة)یش دێتەدی کە (مأموم) دەنگ بەرز بکاتەوە، نەك بە پەنهانی‌و لەبەر خۆیەوە..[1]).

٤- لە بارەی بەڵگەی چوارەمیشیانەوە گوتوویەتی: (هەروەها فەرموودەیەکی ڕاست (صحیح)یان هێناوەتەوە..کە دەفەرموێ: **((انّما جعل الامام ليؤتم به فاذا كبّر فكبّروا واذا قرأ فأنصتوا))**[2] رواه الخمسة الا الترمذي وقال مسلم هو صحيح.

---

١) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٢، ص٢٣٨.

٢) هەرچەندە (ابن حزم) فەرموودەکەی هێناوە بەڵام (تخريج)ی نەکردوە بۆیە فەرموودەکەم لە (نيل الاوطار)ەوە نەقڵ کرد بڕوانە ج٢، ص٢٢٣٦).

واتە:"ئیمام تەنیا بۆئەوە دانراوە کە بکرێتە سەرمەشق، جا هەرکات (الله اکبر)ی کرد ئێوەش (الله اکبر)بکەن، وەهەرکات قورئانی خوێند ئێوەش گوێ بگرنو بێدەنگ بن"...(إبن حزم) پاش چەند قسەیەك دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((وإذا قرأ فأنصتوا))، وە فەرمووشیەتی: ((لا صلاة لمن لم يقرأ بأم القران))، جا بۆ کۆکردنەوەی سەرجەم ئەم فەرمانانە بەس دوو ڕێمان لە پێشن کە سێیەمیان نیە:

أ- یان دەبێ بڵێین: مەبەستی ئەوەیە کە هەرکاتێك ئیمام قورئانی خوێند –لە نوێژدا- بێدەنگ بن مەگەر بۆ خوێندنی فاتیحە، وەك ئێمە گوتمان.

ب- یان دەبێ بڵێین: مەبەستی ئەوەیە کە هەرکەسێك لە نوێژەکەیدا فاتیحە نەخوێنێ نوێژەکەی بەرناکەوێ، مەگەر بەهۆی ئەوەوە نەیخوێنێ کە ئیمام دەیخوێنێ، یان ئیمام بەدەنگی بەرز قورئان دەخوێنێ، وەك ئەوانی دیکە دەڵێن،.. پاشان دەڵێ: بەڵام کە سەرنجماندا ئەو فەرمودەیەی پێغەمبەرمان ﷺ بینی کە: (جارێکیان پێغەمبەر ﷺ لە نوێژی بەیانی بووە – کە نوێژێکی "جهري"یە فەرمووی: ئایا لە دوای منەوە دەخوێنن؟! گوتیان بەڵێ بەخێرایی دەیخوێنین ئەی پێغەمبەری خوا، فەرمووی وامەکەن مەگەر سوورەتی فاتیحە، چونکە نوێژ بەبێ وی بەرناکەوێ)، جا ئەم فەرموودەیە بەسە بۆ کۆکردنەوەو پێکەوە گونجاندنی فەرمانەکانی پێغەمبەر ﷺ...).

٥- پاشان دەربارەی بەڵگەی پێنجەمیشیان گوتوویەتی: (وە هەندێکیان گوتوویانە: مانای فەرمایشتی پێغەمبەر علیه الصلاه والسلام" **(لا صلاة لمن لم يقرأ بأم القرآن)**" یانی: نوێژی تەواوی بەرناکەوێ –واتە نوێژەکەی ناتەواوە-، بەڵام لەم قسەیەدا هیچ شتێکیان بەدەستەوە نیە، چونکە ئەگەر نوێژەکەی تەواوو کامڵ نەبووبێ، مانای وایە هەر لە ئەسڵدا نوێژەکەیان بەرنەکەوتوە، چونکە هەندێکی نوێژ وەبری هەمووی ناکەوێ..).

منیش دەڵێم: پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ سیفەت‌و (قید)ێکی نەخستۆتە سەر نوێژە نەفی کراوەکە، بۆ وێنە نەیفەرمووە: (لا صلاة کاملة)کە بێگومان ئەگەر مەبەستی ئەوە بووایە وای دەفەرموو، مادام وابێ ئێمە بۆمان نیە لە خۆمانەوە سیفەت‌و (قید) بخەینە سەر فەرموودەی پێغەمبەری داناو قسە لەجێ ﷺ.

ئنجا ئەگەر گریمان ئەوجۆرە تەئویل‌و (قید) خستنەسەرە ڕاستیش بێت، خۆ هەر دەبێتە بەڵگە لەسەر پێویست بوون، یان لانیکەم پەسندو سوننەت بوونی خوێندنی فاتیحە لە نوێژدا، چونکە مادام نوێژ بەهۆی تێدا نەخوێندنی فاتیحەوە کەلێنی تێدا پەیدابێت‌و ناتەواو دەربچێ، کەواتە بۆ خۆپاراستن لە نوێژی ناتەواوو کەلێن تێدا پەیدا نەبوونی پێویستە، یان لانیکەم سوننەتە فاتیحە بخوێنرێ.

٦- ئنجا دەربارەی بەڵگەی شەشەمیشیان گوتوویەتی: (هەندێکی دیکەشیان گوتوویانە مەبەست لە فەرمایشتی: ((لا صلاة لمن لم يقرأ بأم القرآن)) تەنها ترساندن‌و هەڕەشەیە! بەڵام ئەمە بەدرۆ دانانی فەرموودەی پێغەمبەرە ﷺ‌و هەرکەسێکیش قسەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەدرۆ بزانێ ئەوە کوفری کردوە، کوفری کەسیش لە کوفری ئەو کەسە زلتر نیە، کە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ئەم قسەیەی بەس بۆ ترساندن‌و سڵەماندنەوە فەرمووەو ڕاست نیە!!).

٧- وە لە کۆتایی وەڵام‌و بەرپەرچدانەوەکانیدا گوتوویەتی: (وە چەند فەرموودەیەکی لە مەحەك دەرنەچوو هەن، کە هەموویان ڕستەی: (من كان له امام فأن قراءة الامام له قراءة) وە هەندێکیان ڕستەی: (ما أرى الامام الا قد كفاه)یان تێدایە، بەڵام سەرجەمیان، یان (مرسل)ن، یان لە (جابر الجعفي) درۆزن گێڕراونەوە، یان لە گێڕەرەوەیەکی نەناسراو (راو مجهول)ەوە، وە ئەگەر گریمان ڕاستیش بن، فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ: (لا تفعلوا الا بأم القرآن)

بەسە بۆ ئەوەی هەموویان پێکەوە ڕێك بخاتو بیانگونجێنێ[1]- وەك پێشتر ئەوە ڕوون کرایەوە-).

ئێستاش بەرلەوەی باسی فاتیحە بەجێبهێڵین بە پێویستی دەزانم – سەرنجێکی وردی لێبدەینو هەندێك لە ڕاستییە مەزنەکانی بە گوشراویی بخەینەڕوو، بۆ ئەو مەبەستەش بە پەسندی دەزانم بگەڕێمەوە بۆ بەرهەمێکی (١٧) ساڵ لەمەوپێشم[2]، بەناوی (پوختەیەك دەربارەی ئیسلام) کە تەفسیرو لێکدانەوەیەکی تێرو تەسەلی سوورەتی فاتیحەیە:

١) بڕوانە: (المحلى)، ج٣، ص٣٦، تا٢٣٤، المسألە:٣٦٠ (ولا يجوز للمأموم ان يقرأ خلف الأمام شيئا غير أم القرآن): هەروەها بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣١٥ تا٣١١، کە ئەمیش دەربارەی ئەو فەرموودانەی (ابن حزم) بە (لەمەحەك دەرنەچوو)یان دادەنێ، گوتوویەتی: (كلها ضعيفة وليس فيها شيء صحيح عن النبّي ﷺ..).

٢) کتێبی (پوختەیەك....) لە ساڵی ١٩٨٣ نووسراوەو لە ١٩٨٤ چاپ کراوەو لە (٢٠٠٦)یش بۆ جاری دووەم چاپ کراوەتەوە.

ڕاستی‌یـە مەزنەکـانی سـوورەتی فاتیحــە

لە کتێبی ناوبراودا سوورەتی فاتیحەم وەك دەریایـەکی پـڕ گەوهـەرو مـرواری تەماشـاکردووەو لــە هــەر ئایـەتێك لـە حـەوت ئایەتـە بـەپێزەکانی چـەند دانـە گەوهەرێك‌و سەرجەم (٣٣)دانە گەوهەرمان لـێ دەرهێناوە، کـە بێ‌گومـان ئـەو دەریا بێسنووره زۆر لەوە زیاتریش گەوهەری لە کرین نەهاتووی تێـدا هـەن، جـا ئەوە ئێمە لێرەدا بەپێی ڕیزی ئایەتەکانی سوورەتی فاتیحە ئەو سـی‌و سـێ (٣٣) گەوهەرە، کە هەرکامێکیان ڕاستی (حقیقة)یەکی بەرزو مەزنە، دەنووسین، بـەڵام خوێنەری بەڕێز حەواڵەی کتێبی ناوبراو دەکـەین بـۆ درێـژەی وەسـف‌و پێناسـەی گەوهەرەکان‌و چۆنیەتی وەرگیرانیـشیان لـە دەریـای بێ‌سـنووری ئایەتـە بـەهێزو پیێزەکانی سوورەتی بەرزو بەڕێزی فاتیحە:

<u>ئایەتی یەکەم:</u> (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ) بەناوی خوای بە بەزەیی‌و بەخشندە.

١- خواناسین‌و خواپەرستیی شـتێکی خواڕسـك‌و سروشـتیە لـە دڵ‌و دەروونـی مرۆڤدا.

٢- دەبێ لە سەرەتای ئەنجامدانی هەر کارو چالاکییەکی شەرعییانەدا ناوی خوا بهێنرێ‌و بەناوی وی دەست پێ بکرێ.

٣- خوا خاوەنی هەموو ناوێکی بەرزو سیفەتێکی چاك‌و پەسندە، بەڵام بەزەیی‌و بەخشندەییەکەی لە هەمووان زیاتر لە بوونەوەرو دەوروبەرو ژیـان‌و گـوزەرانی ئینساندا دەدرەوشێتەوە.

ئایـــەتی دووەم: (ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ) ســـوپاس بـــۆ خـــوای پەروەردگاری جیهانەکان.

١- پـەروەردگاریّتی خـوا (ربوبیـة الله) هـەم بەدیهێنەرایـەتیو هـەم بەرنامـە دانەریّتیو فەرمانڕەوایەتیشی دەگەیەنێ.

٢- ستایشو مەدحی ڕاستەقینە تەنیا شایستەی خوایـە، چـونکە ئـەو خـاوەنی هەموو سیفەتێکی بەرزو پەسندەو سەرچاوەی هەموو چاکەو نیعمەتێکیشە.

٣- پـــەروەردەکردنو مـــشوورخواردن، چ لـــە ڕووی مـــاددییو، چ لـــە ڕووی مەعنەوییەوە چاکەو منەتێکی یەکجار گەورەو قورسـە لـە چـاوی پـەروەردە کراوانو مشوور لێخوراواندا.

٤- ئینسان هـەتا زانیـاری دەربـارەی بوونـەوەرو سروشـتو زیـاتر بێـتو پێـی شارەزاتر بێ، ئیمـانو عەقیـدەی پتـەوترو دامـەزاروتر دەبـێو گەشـەکردنو پەرەستاندنی زانیارییـە سروشـتیەکان بەگـشتی لـە خزمـەت ئـاینو چـاکتر ئاشکرابونو درەوشانەوەی ڕاستییەکانی دان.

٥- پەیوەندی نێوان خوای پەروەردگارو بەندەی پەرستار لە ڕوانگەی ئیسلامەوە، پەیوەندیەکی زیندووی جوڵاوو گەرموگوڕە، نەك مـردووو ئیـشكو ساردوسـڕ، وەك بیری فەلسەفییو زۆرێك لە کتێبو بەرهەمەکانی (علم الكـلام)پێـشانی دەدەن.

ئایەتی ســێیەم: (ٱلرَّحْمَـٰنِ ٱلرَّحِيمِ) بە بەزەیی بەخشندەیە.

١- بەزەییو کەرەمو بەخششی خوای بەخشەرو میهرەبان لە هـەموو بوونـەوەرو سەرجەم دروستکراوەکانی دادەدرەوشێتەوە لە گەردیلەوە هەتا کەهکەشان.

٢- خوا لە ڕووی چاکەکاریو بەخششەوە کائینات بە گشتیو ئینسانەکانی بە تایبەتی خولْقاندوە بۆ ئەوەی چاکەمان لەگەلْ بکاتو لە نازو نیعمەتەکانی خۆی لە دنیاو قیامەتدا بەهرەمەندمان بکات.

٣- پەیوەندی نێوان خواو ئینسان لە ئیسلام لەسەر بناغەی بەندایەتیکردنی مرۆڤ و پەرستراوێتی خواو ڕێزو خۆشەویستی دووسەرە بنیات نراوە (يحبهم ويحبونه).

ئایەتی چوارەم: (مَٰلِكِ يَوۡمِ ٱلدِّينِ) خاوەنی ڕۆژی سزاو پاداشتە.

١- ڕۆژی دوایی دوای هەلْگێرانو پێچرانەوەی بازاڕی ژیانی دنیاو تێکچوونی بوونەوەر (ئاسمانەکانو زەوی) دێتە پێشو کارەساتە مەزنەکانی یەك لە دوای یەكو بە زنجیرە ڕوودەدەن.

٢- ئەنجامی ڕۆژی قیامەت لێك هەلاْوێرانی پاكو پیسانو پۆلێن کردن (تصنیف)ی ئینسانەکانە، لەسەر بناغەی دادگەری موتلەقی خواو لەبەر تیشکی پەرێزو بەرهەمیاندا.

٣- هەر کام لە شەرعو عەقلْ ویژدانی ساغ هەبوونو هاتنی ڕۆژی سزاو پاداشت کە دادگەری خوای تێدا بەرجەستە دەبێ -بە جوانترینو باشترین شێوە- و هەر کەسە لە شوێنی شایستەو پڕ بەپێستی خۆیدا نیشتەجێ دەکرێ، دەکەنە شتێکی مسۆگرو حەتمیو چاوەڕوانکراوو نکوولْیی لێنەکراو.

٤- بەهۆی بڕوابوون بە ڕۆژی دواییەوە ئینسان:

أ- ئارامییو ئۆخژنی لە دلْو دەروونیدا پەیدا دەبێو لە دلْە ڕاوکێ قوتاری دەبێ.

ب- عیززەتو جورئەتو جوامێرییو فیداکاریی لە ئینساندا پەیدا دەبێو ئینسان لە ژیانو مردنی دنیا بێمنەتو بێباك دەبێ.

ج- کۆمەڵگا پێکەوە جۆشدراوو تەباو گونجاو دەبێو بەرژەوەندی یەگشتییەکانی تێدا پارێزراو دەبن.

ئایەتی پێنجەم: (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) تەنیا تۆ دەپەرستینو بەس لە تۆ یارمەتی دەخوازین.

١- خواپەرستیی بریتیە لە: ئەوپەڕی گەردنکەچیی بۆ خوا وێڕای ئەوپەڕی بەگەورەو مەزن گرتنو خۆشویستنی، بەمەعنای فراوانو هەمەلایەنەی گەردنکەچیی و بەگەورەگرتنو خۆشویستن.

٢- بنكو ڕیشەی بەندایەتیو پەرستن (عبادة) بریتیە لە: لە هەموو شتێكو هەموو کەسێك زیاترو چاکترو قووڵتر خۆشویستنی خوای بێوێنەو هاوەڵ.

٣- خواپەرستییو بەندایەتی بۆ خوا کردنو لێ نزیکبوونەوەی بێجگە لە دوو مەرجی سەرەکی بەپێی شەرعیی خوابوونو بەس بۆ خوابوون، دەبێ بە پلە پلەیی (تدرج)یش بێتو کەس لە پڕ نابێ بەکوڕ.

٤- هەرکات بەندە ئەرکی خۆی بەرانبەر بە خوا ئەنجام داو بەتەنها بە پەروەردگارو پەرستراوی خۆی داینا، خوای بەخشەریش یەکسەرو بێ درەنگ بەدەنگیەوە دێو دەستی دەگرێو ڕێزی دەگرێ.

٥- خوا بەیەکگرتن (التوحيد) کاکڵو جەوهەری خواپەرستییو دینداریە بە هەرسێك بەشی:

تەنیا خوا بەبەدیهێنەرو پەروەردگار گرتنو، بەس خوا پەرستنو، هیچ کەس شتێك بەشدار نەکردن لە ناوو سیفەتە بەرزو پەسندو بێ وێنەکانی خوادا.

٦- کردەوەی چاكو ڕەفتاری جوان زادەو بەرهەمی ئیمانو عەقیدەنو مەحاڵە لە لەیەك جیاببنەوەو لێك بترازێن مەگەر بەشێوەیەکی جوزئییو لە حاڵەتێکی ڕیزپەڕو زووتێپەڕدا.

٧- ئیسلام گرنگیو بایەخێکی زۆری بە یەکبوونو برایەتیو یەکڕیزیی مسوڵمانان داوەو، یەکڕیزییو یەکدەنگو ڕەنگی مسوڵمانانیش بەرهەمی سروشتیی دینداریو خوا بەیەکگرتنیانەو، بەم پێیە هەر کەموکووڕییو ناتەواوی (خلل)ێك لە برایەتییاندا هەبێ دەگەڕێتەوە بۆ ئیمانو دینداریو خوا بەیەگرتنەکەیان، چونکە سەرچاوەی روونو سازگار، ئاوی ئەو جۆگەلانەش کە لێیەوە هەڵدەبەسترێن لەقەدەر خۆی دەبن.

٨- لە سۆنگەی ئەوەوە کە کۆمەڵگای ئیسلامی لەسەر بناغەی مەحکەمو پتەوی ئیمان بنیات دەنرێو، ئەندامو تاکەکانی خۆی لە بازنەی فراوانی ئیماندا پێکەوە پەیوەست دەکات، کۆمەڵگای ئیسلامی- ئەگەر بە مەعنای وشە ئیسلامیی بێ- هەمیشە پتەوترینو پێکەوە جۆشداروترینو یەکدەنگو ڕەنگو سەنگترین کۆمەڵگاو فراوانترین کۆمەڵگا دەبێو، هیچ شتێك درزی تێناکاتو هیچ کەسێك زەفەری پێنابات.

ئایەتی شەشەم: (ٱهۡدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ) ڕێڕوونیمان بکە بۆ ڕاستەڕێ.

١- بەرنامەو ڕێبازی ژیانو گوزەران دەبێ تەنیا لەلایەن خواوە دابنرێو هەرکەسو هەر لایەنێك لافی بەرنامە دانان بۆ خەڵکی لێبدات، ئەوە دەیەوێ خوایەتییان بەسەردا بکاتو گیرۆدەی داوی کۆیلایەتییان بکات.

٢- بێجگە لە ئایینو بەرنامەی خوا هیچ ڕێبازێکی دیکەی ڕاستو دروست بۆ ژیانی تاکیو کۆمەڵی ئینسان نیەو، سەرجەم ئایینو ڕێبازەکانی تر بە ڕێچکەو کوێرەڕێ دادەنرێن.

٣- بۆیە ئیسلام بە ڕێگای ڕاست دانراوە، چونکە تاقە بەرنامەو پەیڕەوێکە پڕ بە پێستی ئینسان بێتو وەڵامگۆی هەموو پرسیارو داخوازییەکانی فیترەتی بێت، ئاشکرایە کە هەر ئەمەش لە ئایینێك چاوەڕوان دەکرێ، کە لەلایەن

خوایەکی پەروەردگارو زاناو توانـاو کاربـەجێو بـە بـەزەییو پەنهانبیـــنو ...هتدەوە نێررابێ!

ئایـــەتی حەوتـــەم: (صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ) **ڕێبازی ئەوانەی چاکەت لەگەڵ کردوون نەك لـــێتووڕەبووان وە نەك ڕێ لـێ ونـبووان!**

١- هەمیشە ئایینو بەرنامەی خوای کاربەجێ (الصراط المستقیم) بوونی لەسـەر زەوی واقیع پەیوەستە بەبوونی کۆمەڵی مسوڵمان (الذین أنعمت علیهم)ەوە.

٢- ئەوپـەڕی ڕێـزو حورمـەت گـرتنو خۆشویـستـنو شـوێن پـێ هـەڵگرتنی پێغەمبـەران بـە گـشتیو بـە تایبـەت پێغەمبـەری کۆتـایی ﷺو هاوەڵـە بەڕێزەکانی -خوا لێیان ڕازی بێ- ئەرکی سەرشانی هەر مسوڵمانێکە.

٣- ئیمان گەورەترینو چاکترین نیعمەتە، کە خوا بە ئینسانی دەبەخشێو بـەبێ ئەو نیعمەتە هەرە چـاكو بـەرزە، ئینـسان نـەك هـەر لـە نیعمەتـەکانی تـر بەهرەمەند نابێت، بگرە بۆیشی دەبنە بەڵاو (نقمة)و نەگبـەتیو لەسەریـشیان قەرزدار دەبێتەوە.

٤- پێویستە مسوڵمان وێڕای خۆشویستنو دۆستایەتی ئەهلی ئیمـانو ئیـسلام، بوغزانـدنو دوژمنایـەتی ئـەهلی کـوفرو نیفاقیـشە هـەبێ، هـەر بۆیـەش دۆستایەتی کردنو دوژمنایەتی کردن لە پێناوی خوادا (الموالاة والمعاداة فـي الله) هێندە پایەیەکی بەرزی هەیە لە ئایینی خوادا.

٥- بۆیە کۆمەڵی مسوڵمان بەیەك سیفەت (الذین انعمت علیهم) وەسف کراونو بێبڕوایان بەدوو سیفەت (المغضوب علـیهم، الـضالین) پێناسـەکراون، چـونکە هەق هەر یەکەو یەکڕیزییو یـەکڕەنگییش لـە شـوێنکەوتووانیدا دێنێتـەدی، بەڵام (باطل) جۆراوجۆرەو جیاجیاییش لە شوێنکەوتوانیدا پەیدا دەکات.

٦- سەرچاوەی زۆربەی هەر زۆری لادانەکان (انحرافات)ی ئینسانەکان زیادەڕۆیی و بەزایەدان (إفراط وتفریط)و نەپاراستنی هاوسەنگییە لە نێوان جێبەجێکردنی داخوازییەکانی ڕووح و جەستەو دواڕۆژو دنیاداو، گەورەیی ئیسلامیش لە بەرقەرارکردنی ئەو هاوسەنگی (توازن)یەدا بەجوانترین شێوە دەدرەوشێتەوە.

٧- سەرسەختترینی دوژمن و ناحەزانی ئیسلام و مسوڵمانان جوولەکە هەقنەویستەکان و نەصرانییە سەرلێشێواوەکانن، کە بەدرێژایی مێژووی ئیسلام هەر سەرگەرمی نەخشەو پیلان و فێڵ و تەڵەکە بوو ون لە بەرانبەری ئیسلامداو، مەگەر چۆن دەنا تێکڕای ڕێچکەو بیردۆزە مرۆڤکردەکانیش هەر نەمامی زڕی دەستنێژی ئەو دوو تاقم و پێڕە بێخێرەن.

بڕگەی یازدەیەم: قورئان خوێندنی پاش فاتیحە

ئنجا دوای خوێندنی فاتیحە سوننەتە سوورەتێك، یان سێ ئایەت و زیاتریش بخوێنی، جا ئێستا بۆئەوەی بزانین ئەندازەی ئەو سوورەتانەو ژمارەی ئەو ئایەتانەی، کە لەدوای فاتیحە دەخوێندرێن چەندە، با سەرنجی فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ بدەین داخوا چۆن چۆنی باسی یەك یەکی نوێژە فەرزەکان دەکەن لەوبارەوە:

١- <u>نوێژی بەیانی</u>: پێغەمبەر ﷺ هەندێك جاران سوورەتی (الواقعة)و هاووێنەکانی لە دوو ڕکاتەکانیدا دەخوێند —واتە بە هەردووك ڕکاتەکانی سوورەتەکەی تەواو دەکرد- وەك (أحمد وإبن خزیمة) دەگێڕنەوە، هەندێك جاریش وەك (مسلم) دەگێڕێتەوە سوورەتی (ق، والقرآن المجید)ی لەیەك ڕکاتدا دەخوێند، جاریش وابووە، کە ئەندازەی (٦٠) ئایەتی لە هەر ڕکاتێك، یان بە هەردووکیان دەخوێند، وەك (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە، جارێکیش سوورەتی (إذا زلزلت)ی لە هەردووك ڕکاتەکاندا خوێندوە، وەك

(أبو داوود والبيهقي) گێڕاویانەتەوە، کەڕەتێکیش سووڕەتی (قل أعوذ برب الفلق) و (قل أعوذ برب الناس)ی لە دوو ڕکاتەکاندا خوێندوە، وەك (أبو داوود وإبن خزيمة) دەگێڕنەوە، جاری واش بووە سووڕەتی (الروم)، یان (يس)ی خوێندوە، وەك (أحمد) گێڕاویەتەوە.

وە لە بەیانیانی ڕۆژی جومعەدا لە ڕکاتی یەکەمدا (ألم تنزيل) السجدة،و لە رکاتی دووەمدا (هل أتى على الإنسان)ی خوێندوە، وەك (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە.

وە پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ لە ڕکاتی یەکەمدا پتری دەخوێند لە هی دووەم، وەك هەر کام لە دوو پێشەوای مەزنی فەرموودەناسی (بخاري ومسلم) لە (صحيح)ەکانی خۆیاندا گێڕاویانەتەوە.

٢- <u>نوێژی نیوەڕۆ</u>: پێغەمبەر ﷺ لە دوو ڕکاتی یەکەمی نیوەڕۆدا پاش فاتیحە دوو سووڕەتی دەخوێندن، وەك (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە، وە لە ڕکاتی یەکەمدا زیاتری دەخوێند لە هی دووەم، جاری واش بووە وەك (مسلم وأحمد) گێڕاویانەتەوە لە هەر کام لەو دوو ڕکاتانەدا ئەندازەی سی (٣٠) ئایەتی خوێندوە، هەندێك جاریش سووڕەتەکانی وەك: (والسماء والطارق) و (والسماء ذات البروج) و (والليل إذا يغشى)و هاووێنەکانی خوێندوە، وەك (أبو داوود والترمذي وإبن خزيمة) دەگێڕنەوە، وە جاری وابووە –وەك (بخاري‌و مسلم) گێڕاویانەتەوە- کە پێغەمبەر ﷺ هێندە ڕکاتی یەکەمی نوێژی نیوەڕۆی درێژکردۆتەوەو قورئانی زۆری تێدا خوێندوە، کە دوای قامەت کران یەکێك هاتوەو چووە بۆ بەقیع بۆ تارەت گرتن، پاشان چۆتەوە ماڵی خۆی بۆ دەستنوێژگرتن‌و دوایی، کە هاتوە پێغەمبەری خوا ﷺ هەر لە ڕکاتی یەکەمدا بووە!، وە زانیویانە کە مەبەستی پێغەمبەر ﷺ لەوەدا ئەوەبووە کە خەڵکی فریای ڕکاتی یەکەم بکەون، وەك (أبو داوود) دەگێڕێتەوە.

دیارە هەندێك جاریش پێغەمبەر ﷺ لە ڕكاتی سێیەمو چوارەمیشدا پاش فاتیحە قورئانی خوێندوە، بەڵام هێندەی نیوەی دوو ڕكاتی یەكەمو دووەمی تێدا نەدەخوێندن، وەك (مسلم وأحمد) گێڕاویانەتەوە[1].

٣- نوێژی عەسر (عصر): پێغەمبەر ﷺ لە دوو ڕكاتی یەكەمی نوێژی ئێوارەدا پاش فاتیحە دوو سوورەتی خوێندوونو یەكەمیشی درێژتر كردۆتەوە لە دووەم، وەك (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە، مەبەستیشی لە درێژكردنەوەی یەكەم فریاكەوتنی خەڵكی بووە وەك (أبو داوود وإبن خزیمة) دەگێڕنەوە وە بەئەندازەی پازدە (١٥) ئایەت، واتە نیوەی ئەوە، كە لە دوو ڕكاتی یەكەمی نیوەڕۆدا دەیخوێند، قورئانی تێدا دەخوێندنو، دوو ڕكاتی كۆتاییشی هێندەی دوو ڕكاتی یەكەم درێژنەدەكردنەوە، وەك (مسلم وأحمد) دەگێڕنەوە، وە لە دوو ڕكاتی كۆتاییدا بەس سوورەتی فاتیحەی دەخوێند، وەك (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە.

٤- نوێژی شێوان (مغرب): (نسائي وأحمد) گێڕاویانەتەوە كە پێغەمبەر ﷺ هەندێك جاران سوورەتە كورتەكانی لە نوێژی شێواندا دەخوێندن، وە (بخاريو مسلم) گێڕاویانەتەوە كە جاری وابووە سوورەتی (محمد)ی لە نوێژی شێواندا خوێندوە، وە (بخاری وأحمد وأبو داوود) گێڕاویانەتەوە كە هەندێك جاران سوورەتی (الاعراف)ی لە دوو ڕكاتی یەكەمی نوێژی شێواندا دەخوێندن، وەك (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە، جاری واش بووە، كە سوورەتی (الانفال)ی لە هەردووك ڕكاتەكاندا خوێندوە، وەك (طبراني) دەڵێ.

١) كەواتە سوننەتە جاروبار –نەك بە بەردەوامی- لە دوو ڕكاتی سێیەم و چوارەمیشدا، جگە لە فاتیحە چەند ئایەتێك بخوێندرێن، بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج٢، ص٢٣٥، هەروەها (المجموع)، ج٣ ص٣٤١.

٥- نوێژی خەوتنان (العشاء): پێغەمبەر ﷺ لە دوو ڕکاتی یەکەمیدا سوورەتە نیوەنجییە کورتەکان (وسط المفصل)ی دەخوێند، وەك (نسائي وأحمد) گێڕاویانەتەوە، جا جاری وابووە (والشمس وضحاها)و سوورەتە هاووێنەکانی تێدا دەخوێندن، وەك (أحمد وترمذي) دەگێڕنەوە، وە (بخاريو مسلم) دەگێڕنەوە، جاری وابووە (إذا السماء انشقت)ی خوێندوەو سوجدەشی بردوە. وە (بخاريو مسلم) دەگێڕنەوە، کە جارێکیان لە سەفەرێ سوورەتی (والتين والزيتون)ی لە ڕکاتی یەکەمدا خوێندوە.

وە جارێکیان وەك (بخاريو مسلم) گێڕاویانەتەوە (معاذ بن جبل) نوێژی خەوتنانی بە هاوەڵەکانی کردو نوێژەکەی درێژکردەوە، کابرایەك لە ئەنصارییەکان جیابۆوەو نوێژەکەی خۆی بەتەنیا کرد، جا کاتێك (معاذ) هەواڵی کابرای پێ درا، گوتی: بێگومان ئەوە مونافیقە! جا کاتێك کابرا ئەوەی پێ گەیشتەوە چووە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺو ئەوەی (معاذ) گوتبووی پێی ڕاگەیاند، پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموو ئەی (معاذ) ئایا دەتەوێ خەڵکی بسڵەمێنیەوە!! هەر کات پێشنوێژیت بۆ خەڵکی کرد (والشمس وضحاها)و (سبح اسم ربك الأعلى) و (أقرأ باسم ربك) و (والليل إذا يغشى).... بخوێنەوە، چونکە بابای بەساڵاچووو لاوازو خاوەن ئیش نوێژت لە دواوە دەکەن —و پێویستە ئاگات لێیان بێ-[1].

---

١) ئەو فەرموودانە، کە لە بەندی یازدەیەمدا هێناومانەوە لەم سەرچاوانەی خوارەم وەرگرتوونو دەتوانی بۆ زێدە دڵنیاییو شارەزیی زیاتر سەرنجیان بدەی، بەتایبەت یەکەمیان:

أ- (صفة صلاة النبي ﷺ) نووسینی: ناصرالدين الالباني، لە (ص ١٠٦ تا ١١٧).

ب- (المجموع)، ج٣، ص٣٣٢ تا ٣٣٩.

ج- (نيل الأوطار)، ج٢، ص٢٤٦ تا ٢٦١.

د- (المحلى)، ج٤، ص٩٨ تا ١٠٨.

ه- (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص٥٣٢-٥٣٣.

برگـەی دوازدەیـەم: ڕکـووع بردن

پاشان –ئەی مسوڵمانی بەڕێز!-

که له خوێندنی سووڕەتی دوای فاتیحه بوویـەوه هەڵوەسـتیەك بکـە، چـونکه پێغەمبەری خوا ﷺ وەك (أبو داوود وحاكم) گێڕاویانەتـەوە وای کـردوە، دوایـی وەك کاتی نوێژدابەستن هەردووك دەستەکانت بەرز بکەوەو بڵێ (الله أكـبر)و بـچۆ ڕکووع، چونکه (بخـاري ومسلم) بەو شێوەیە چوونە ڕکووعی پێغەمبەریان ﷺ بۆ گێڕاوینەوە.

چۆنیـــەتی ڕکـــووع بردن:

پێغەمبەر ﷺ له کاتی ڕکووع بردندا هەردووك لەپەدەستی لەسـەر هـەردووك ئەژنۆی دادەناو وەك (بخاريو أبو داوود) گێڕاویانەتەوە وە هەر ئەوان گێڕاویانەتەوە که هەردووك دەستی لەسـەر هـەردووك ئـەژنۆی دەچەسـپاندن وەك ئـەوەی تونـد بیانگرێ، وە (ترمذي) گێڕاویەتەوە که پێغەمبـەر ﷺ هـەردووك ئانیـشکی لـە هەردووك لاتەنیشتی دوور دەخستنەوەو بەخۆیـەوە نەیدەچەسـپاندن، وە (بخـاري) گێڕاویەتەوە، که پشتی درێژو تەختو یەکسان دەکرد بـەجۆرێك –کـە وەك (إبـن ماجه وطبراني) دەگێڕنەوە ئەگەر ئاو ڕژێنرابایە لەسـەری دەوەسـتا!! وە (بخـاريو أبو داوود) گێڕاویانەتەوە که پێغەمبەری پێـشەوامان لـە دەمـی ڕکـووع بردنـدا نەسەری خۆی زۆر نەوی دەکرد، وە نە لە ڕێکایی پشتی پتـری بەرز دەکردەوە.

ئارام گرتن (الأطمئنان) له ڕکووع دا:

ئنجا که بەو جۆرەی لەبەر تیشکی فەرموودەکاندا ڕوون بـۆوەو ڕکووعـت بـرد بەو جۆرە ماوەیەك بمێنەوەو ئارامبگرە، چونکه پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی:

((أسوأ الناس سرقة الذي يسرق من صلاته، قالوا يا رسول الله وكيف يسرق من صلاته؟ قال: لا يتم ركوعها وسجودها)) أخرجه الطبراني والحاكم وصححه ووافقه الذهبي.

واتە: خراپترین جۆرە دز لەنێو خەڵکیدا ئەو کەسەیە کە دزیی لە نوێژەکەی دەکات گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا جا چۆن دزیی لە نوێژەکەی دەکات؟! فەرمووی: ڕکووعو سوجدەکانی تەواو ناکات. (بێگومان لێرەدا مەبەست ئارام نەگرتنو بەئەندازەی پێویست نەمانەوەیە لە ڕکووعو سوجدەدا).

لە ڕکووع دا چ دەڵێی؟!

سوننەتە لە ڕکووع دا یەکێك لەم زیکرانەی خوارێ بڵێی:

أ- **((سبحان ربي العظيم))** بەلای کەمەوە سێ جاران، رواه أحمد وإبن ماجه وأبو داوود والطبراني. واتە: پەروەردگاری مەزنم بەپاك دەگرم.

ب- **((سبحان ربي العظيم وبحمده))** رواه أحمد وأبو داوود والطبراني والبيهقي.

واتە: پەروەردگاری مەزنم بەپاك دەگرمو ستایشی دەکەم، ئەمیش سوننەتە سێ جار، یان زیاتریش دووبارە بکرێتەوە.

ج- **((سبوح قدوس رب الملائكة والروح))** رواه البخاري ومسلم.

واتە: -خوا- زۆر پاكو بێگەردو بێ هەڵەو پەڵەیە، پەروەردگاری فریشتەکانو جوبرائیلە.

د- **((اللّهم لك ركعت وبك آمنت، ولك أسلمت، وعليك توكلت، أنت ربي، خشع سمعي وبصري ودمي ولحمي وعظمي و مُخيٌّ وعصبي لله رب العالمين))** رواه النسائي بسند صحيح.

واتە: ئەی خوایە! ڕکووعم بۆ تۆ بردو بڕوام بەتۆ هێناوە گەرنکەچی تۆمو پشتم بەس بەتۆ بەستوە، تۆ پەروەردگارمی بیستنمو دیتنمو خوێنمو گۆشتمو ئێسقانو مۆخو دەمارم گەردنکەچە بۆ خوای پەروەردگاری جیهانەکان.

هـ- ((سبحان ذي الجبروت والملكوت والكبرياء والعظمة)) رواه أبو داوود والنسائي بسند صحيح.

واتە: پاکیی بۆ -خوای- خاوەنی باڵادەستیو خاوەنداریێتیو ئەوپەڕی گەورەییو مەزنایەتی.

و- ((سبحانك اللّهم ربنا وبحمدك اللّهم اغفر لي)) متفق عليه.

واتە: ئەی خوایە بەپاکت دەگرم پەروەردگارمان ستایشت دەکەم، ئەی خوایە لێم ببوورە.

ز- ((سبحانك وبحمدك لا إله إلاّ أنت)) رواه مسلم.

بەڵام دروست نیە لە هیچ کام لە ڕکووعو سوجدەدا قورئان بخوێنرێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: (كان – ﷺ- ينهى عن قراءة القرآن في الركوع والسجود) رواه مسلم.

وە پەسەندیش نیە، کە لەیەك کاتدا -لە ڕکووعو سوجدەدا- دوو جۆر، یان زیاتر لە زیکرەکانی ڕکووعو سوجدە پێکەوە کۆبکاتەوە، بەڵکو وەك لە باسی: (چەند ئاگادارییەکی گرنگ...)دا ڕوونمان کردەوە باشترو بگرە سوننەت وایە، کە هەر جارێ یەکێك لەو زیکرانە بخوێنێ وە هەرچەندە ڕێزی زۆرم بۆ (نووي) هەیە -ڕەحمەتی خوای لێبێ- بەڵام ئەو ڕایەی کە لە هەر کام لە (المجموع)[1] وە (الأذكار)ەکەیدا هەڵیبژاردوە -کە چاکتر وایە چەند زیکرێك پێکەوە کۆبکاتەوە-

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣٧٠ تا ٣٧٦.

هیچ بەڵگەیەكی بەدەستەوە نیە بۆ ئیسپاتی نەك چاكتر بوونو بگرە پەسەندو چاكبوونی ڕایەكەیشی!

بڕگەی سێزدەیەم: هەستانەوە لە ڕكووع (الإعتدال)

ئنجا كە بەو جۆرەی باسمان كرد چوویە ڕكووعو تەواو بووی، ئاوا لە ڕكووع هەڵسەوەو بچۆوە حاڵەتی ڕێك ڕاوەستان (الإعتدال):

پشت ڕاست بكەوەو بەدەم پشت ڕاستكردنەوەو بڵێ: (سمع الله لمن حمده).

واتە: هەركەسێك ستایشی خوا بكات خوا دەیبیستێو لێی وەردەگرێ، چونكە (بخاريو مسلم) دەگێڕنەوە، كە پێغەمبەری خوا ﷺ وایكردووەو وایفەرمووە، ئنجا كە تەواو پشتت ڕاست كردەوە بڵێ: (ربّنا ولك الحمد) یان (ربّنا لك الحمد) واتە: وە ئەی پەروەردگارمان سوپاس بۆ تۆ، ئەمەش (بخاري) لە پێغەمبەری پێشەوامانی گێڕاوەتەوە، وەجاری واش بووە ئەمەشی خستۆتەپاڵ ئەوەی ڕابرد: ((**ملأ السموات وملأ الأرض وملأ ما شئت من شيء بعد**)) متفق عليه.

واتە:.. پڕی ئاسمانەكانو پڕی زەویو پڕی هەر شتێكی دیكە، كە تۆ حەز بكەی، دیارە بەدەم هەستانەوە سوننەتە هەردووك دەستەكانیشت بەرزبكەیەوە، وەك چۆن لە كاتی چوونە ڕكووع دا بەرزت كردنەوە، ئەمەش (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە.

دەشتوانی دوای گوتنی: (سمع الله لمن حمده) ئەمە بڵێی: ((**ربّنا ولك الحمد حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه**)) رواه البخاري وأبو داوود.

واتە: وە پەروەردگارمان ستایش هەر لایەقی تۆیە ستایشێكی زۆرو پاكو چاكو پیتو پیزدار، یان دەتوانی ئەمە بڵێی: ((**ربّنا لك الحمد ملأ السموات**

والأرض وملأ ما شئت من شيء بعد أهل الثناء والمجد أحق ما قال العبد وكلنا لك عبد، اللّهم لا مانع لما أعطيت ولا معطي لما منعت ولا ينفع ذا الجد منك الجد)) رواه مسلم.

واتە: ئەی پەروەردگارمان ستایش بۆ تۆیە پڕی ئاسمانەکانو زەویو پڕی هەر شتێکی دیکە کە حەز بکەی، ئەی خاوەنی مەدحو سەناو پایەی بەرز، شایستەترین قسە، کە بەندە گوتوویەتیو هەمووشمان بەندەی تۆین: ئەی خوایە هیچ پەرچو ڕێگرێك لەبەردەم بەخشینتدا نیەو، هیچ کەسێکیش ناتوانێ شتێك ببەخشێ کە تۆ ناتەوێ، وە ماڵو سامانی هیچ خاوەن ماڵێك لە بەرانبەر دەستەڵاتی تۆدا دادی نادات‌و لە فریای نایەت.

دیارە شتێکی ڕوونیشە کە مانەوەو ئارام گرتن (الأطمئنان) لە ڕاوەستانی دوای ڕکووع بردندا فەڕزە، چونکە پێغەمبەر ﷺ بەو کەسەی فەرموو کە نوێژەکەی ناتەواو بووە، وە لە کتێبەکانی سوننەت بە (المسيء صلاته) ناسراوە:

((ثم ارفع رأسك حتى تعتدل قائماً فيأخذ كل عظم مأخذه)) متفق عليه.

واتە: پاشان سەرت بەرز بکەوەو هەتا ڕێك ڕادەوەستیو هەموو ئێسقانێك دەچێتەوە شوێنی خۆی.

جا دیارە بەبێ ئارام گرتن‌و مانەوە بە وەستاوی ئێسقان جومگەکانی جەستە لە شوێنی سروشتیو ئاساسی خۆیاندا سەقامگیر نابنەوە.

برگەی چواردەیەم: کڕنووش بردن (السجود)

ئنجا (الله أكبر) بکەو بچۆ کڕنووش، چونکە (بخاري ومسلم) وایان لە پێغەمبەر ﷺ گێڕاوەتەوە.

چۆنیەتی کڕنووش بردن:

پاش گوتنی (الله أكبر) هەردووك دەستەکانت لە تەنیشتەکانت دوور بخەوەو ئەوجار سوجدە ببە، چونکە (إبن خزيمة وأبو يعلى) وامان بۆ دەگێڕنەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ، ئنجا سەرەتا هەردووك ئەژنۆت‌و هەردووك لەپە دەستت بخە سەر زەوی کە ئەمە ڕای زۆربەو جەماوەری زانایانی لەسەرە، یاخود هەردووك لەپە دەستت‌و پاشان ئەژنۆیەکانت لەسەر زەوی دابنێ، کە ئەمەش ڕای هەندێکیانەو دواتر زیاتر تیشکی دەخەینە سەر، دیارە هەرکام لەم دوو ڕایەش کۆمەڵێك فەرموودە دەلالەتیان لەسەر دەکەن وەك دوایی دەیخەینەڕوو.

دوایی سەنگ‌و قورسایی خۆت بخە سەر هەردووك لەپە دەستت‌و قامکەکانت پێکەوە بنووسێنەو ڕوویان پێ بکە قیبلە، چونکە (بیهقي) وای گێڕاوەتەوە، وە دەتوانی لە ئاست هەردووك شانەکانت، یان لە ئاست گوێکانتدا دایانبنێی، وەك (أبو داوود) بۆمان دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەری خواوە ﷺ، ئنجا نێوچاوان (تەوێڵ)و لووتت لەسەر عەرزێ بچەسپێنە، چونکە (أبو داوود وترمذي) وایان گێڕاوەتەوە هەروەها هەردووك ئەژنۆت‌و هەردووك سینگ‌و پەنجەی پێکانت لەسەر زەوی بچەسپێنە، چونکە (بیهقي) وای گێڕاوەتەوەو (حاكم)یش بەڕاست (صحیح)ی داناوە.

کەواتە: وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی ئینسان لە کاتی کڕنووش بردندا حەوت (٧) ئەندامی لەسەر زەوی دەبن، نێوچاوان‌و ڕووی، هەردووك لەپی

دەستی‌و هەردووك ئەژنۆی‌و هەردووك پێی: ((**إذا سجد العبد سجد معه سبعة آراب، وجهه وكفاه وركبتاه وقدماه**)) رواه مسلم و ابن حبان.

بەڵام وریا بە لەكاتی كڕنووش بردندا باسكەكانت لەسەر زەوی ڕانەخەی‌و بەخۆشتیانەوە نەنووسێنی، چونكە (بخاري) لەوبارەیەوە ئەم فەرموودەیەی گێڕاوەتەوە: ((**كان ﷺ لا يفترش ذراعيه.. كان يرفعهما على الأرض ويباعدهما عن جانبيه حتى يبدو بياض إبطيه من وراءه**)).

واتە: پێغەمبەر ﷺ باسكەكانی خۆی ڕانەدەخستن.. لەسەر زەوی بەرزی دەكردنەوەو لە هەردووك تەنیشتی دووری دەخستنەوە هەتا سپیایی بن هەنگڵەكانی لە پشتەوەی ڕا دیار دەبوو.

ئارام گرتن لە كڕنووش بردن دا:

دیارە ئارام گرتن (إطمئنان)یش لە كڕنووش بردن دا فەرزە، وەك پێشتریش باس كرا، بۆیە پێویستە ماوەیەك تێیدا بمێنیەوەو ئارام بگری بۆ ئەوەی نەكەویە بەر ئەو هەڕەشەیەی پێغەمبەر ﷺ كە دزیی كردن لە نوێژ بە خراپترین جۆری دزیی دادەنێ‌و لە باسی ئارام گرتن لە ڕكووع دا هێنامانەوە.

زیكرەكانی كاتی كڕنووش بردن:

ئنجا كە بەو شێوەیەی كە باسكرا چوویە سوجدە یەكێك لەو زیكرانە بخوێنەو ئەگەر وەك پێشتریش باسمان كرد، هەر جارەش یەكێكیان بێ چاكترە:

أ- ((**سبحان ربي الأعلى**)) رواه أبو داوود وإبن ماجه والطبراني.

واتە: پەروەردگاری هەرە بەرزم بە پاك‌و بێگەرد دەگرم -لە هەموو هەڵەو پەڵەیەك- (لانی كەم سێ جاران دووبارە بكرێتەوە).

ب- ((**سبحان ربي الأعلى وبحمده**)) رواه أبوداوود وأحمد والطبراني والدار قطني.
(ئەمەیش بەلانی کەمەوە سێ جار دووپارە بکرێتەوە).

ج- ((**سبحانك اللّهم ربنا وبحمدك اللّهم اغفر لي**)) متفق عليه.
(پێشتر مانا کراوە).

د- ((**اللّهم اغفر لي ذنبي كله، ودقه وجله، وأوله وآخره، وعلانيته وسره**)) رواه مسلم.

واتە: ئەی خوایە لە هەموو گوناهەکانم ببوورە، وە لە وردو درشتیو، لە هی پێشیو دوایەو، لە ئاشکراو پەنهانی.

هـ- ((**اللّهم إني أعوذ برضاك من سخطك وأعوذ بمعافاتك من عقوبتك، وأعوذ بك منك لا أحصي ثناءا عليك، أنت كما أثنيت على نفسك**)) رواه مسلم.

واتە: ئەی خوایە! من پەنا دەگرم بە ڕەزامەندییت لە تووڕەییت، وە پەنا دەگرم بە سەلامەت کردنت لە سزاو جەزرەبەت، وە پەنا دەگرم بە تۆ لە تۆ! من مەدحو سەنات ناژمێرم، هەر خۆت دەتوانی ستایشی خۆت بکەی.

و- ((**اللّهم لك سجدت وبك آمنت ولك أسلمت وأنت ربي، سجد وجهي للذي خلقه وصوره فأحسن صوره، وشق سمعه وبصره فتبارك الله أحسن الخالقين**)) رواه مسلم وأحمد.

واتە: ئەی خوایە! کڕنووشم بۆ تۆ برد، وە بڕوام بە تۆ هێناو گەردنکەچی تۆ بووم، وە تۆ پەروەدگارمی، ڕووی من کڕنووشی برد بۆ ئەو کەسەی کە دروستی کردوە وێنەی کێشاوە، وە زۆرباش نەخشو نیگارەکانی کێشاوە، وە بیستنو دیتنی تێدا ڕەخساندوون، بەرزو پایەدارە خوای چاکترین بەدیهێنەر.

ز- ((سبوح قدوس ربك الملائكة والروح)) متفق عليه.

(پێشتر مانا کراوە).

دیارە دووعاو پاڕانەوەش لە سوجدەدا لە هەموو حاڵان چاکتر وەردەگیرێ، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((أقرب ما يكون العبد من ربّه وهو ساجد فأكثروا الدعاء فيه)) رواه مسلم والبيهقي.

واتە: بەندە لە دەمی کڕنووش بردندا لە هەموو کاتێك لە خوا نزیك تره جا زۆر تێیدا بپاڕێنەوە.

ڕوونکردنەوەیەك دەربارەی چۆنیەتی کڕنووش بردن

مەسەلەی چۆنیەتی سوجدەبردنو پێشخستنی ئەژنۆیەکان بۆ لەسەر زەوی ڕۆنان، یان لەپە دەستەکان، وەك گەلێك مەسەلەی فیقهیو جوزئی دیکە لە نێو زانایاندا مشتومڕی زۆر لەسەر کراوە کە ئەمەی خوارەوە گوشراویی ئەو مشتومڕەیە، لەگەڵ ئەو ڕایەدا کە بەندە بە پەسندی دەزانێ:

جەماوەری زانایانو زۆربەیان[1] ڕایان وایە، کە چاکتر وایە ئەژنۆیەکان پێش بخرێن، بەڵگەشیان ئەم فەرموودەیەیە: ((عن وائل بن حجر قال: رأيت رسول الله ﷺ اذا سجد وضع رُكبَتَيه قبل يديه، واذا نهض رفع يديه قبل ركبتيه)) رواه الترمذي والنسائي وابوداود وإبن ماجه.

واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی کاتێك سوجدەی برد ئەژنۆیەکانی پێش دەستەکانی خستنە سەر زەوی، وە کاتێك هەستایەوە پێش ئەژنۆیەکانی دەستەکانی لەسەر زەوی بەرز کردەوە.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣٨٠، هەروەها بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٢، ص٢٨١. وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٤٦.

هەندێکیشیان وەك (مالك)و (أوزاعـي)و (إبن حزم) -خوا لێیان خـۆش بـێ- دەڵێن: وا باشترە دەستەکانی پـێش ئەژنۆیـەکانی بخـات، ئـەم فەرمودەیـەش بـە بەڵگەی ڕایەکەیان دێننەوە: (عن ابي هريرة ﷺ عنه قـال: قـال رسـول الله ﷺ: ((اذا سجد احدكم فلا يبرك كما يبرك البعير و ليضع يديه ثم رُكبَتَيه)) رواه احمـد وابوداود والنسائي، وقال الخطابي: حديث وائل بن حجر اثبت من هذا.

واتە: ئەگەر یەکێکتان کڕنوشی برد با یەخ نەبێ وەك یەخبوونی حوشتر، وە با دەستەکانی دابنێ پاشان ئەژنۆیەکانی.

جـا دیـارە وەك چـەندان جـار دووپاتمـان کردۆتـەوە ئـەو جـۆرە وردە بابەتـە خیلافییانە مشتومڕو شەڕە دەندووکەیان تێدا ڕەوانیەو مەگەر چۆن، دەنـا هـەر بارێکیان بگری هەر لە بازنەی فراوانی سوننەت دایە، بەڵام من ڕای جەماوەرم پێ بەهێزترو پەسند ترە، چونکە:

١- زانایانی فەرموودە ناس فەرموودەکەی (وائل بن حجر)یان بە بەهێزتر دانـاوە لەوەی (ابو هريرة)[1].

٢- هەندێك لە زانایان بۆ وێنە (إبن القيم الجوزية) دەڵێن: ڕێی تێدەچێ یەکێك لە (راوي)یەکانی ئەو فەرموودەیە دەق (متن)ەکەی لـێ تێکچووبێو لـە ئەسـڵدا ئاوا بووبێ: (وليضع رُكبَتَيه ثم يديه)[2]، چونکە ئاشکراو ڕوونە کە حوشتر لە کاتی یەخ بوونو وەرکەوتنیدا دوو لاقی پێشەوەی کە لە جێی دەسـتانن پـێش دەخات.

٣- وە ئەوە کە هەندێك لە زانایان دوو لاقی پـشتەوەی حوشـتر بـە دوو دەسـتی دادەنێن، تاکوو لەگەڵ فەرموودەکەدا بگونجێن، شـتێکی سـەیرو سـەمەرەیە!

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٣٨٠.

٢) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج١، ص٢٦٣.

چونکە بێگومان ڕاستکردنەوەی (لاریی) فەرموودەکە، کە بە هۆی لێتێکچوونی (راوی)یەکەیەوە دووچاری بووە، لە گۆڕینو دەستکاریکردنی حوشترەکە ئاسان ترەو ماقووڵ ترە، بەتایبەتیش کە فەرموودەکەی (وائل بن حجر)مان بەدەستەوە هەیە.

٤- لە چەندان فەرموودەدا پێغەمبەری خوا ﷺ نەهی کردوە لە کردەوەکانی نوێژدا وەك گیانداران بکەین، (إبن القیم) لەوبارەوە گووتویەتی: (...وکان ﷺ یضع رکبتیه ثم یدیه بعدهما ثم جبهته وانفه هذا هو الصحیح، فکان أول ما یقع منه علی الأرض الأقرب الیها فالأقرب، وأول ما یرتفع الأعلی فالأعلی، واذا رفع رفع رأسه أول ثم یدیه ثم رکبتیه وهذا عکس فعل البعیر، وقد نهی عن التشبه بالحیوانات في الصلاة فنهی عن بروك کبروك البعیر، والألتفات کالتفات الثعلب، والأفتراش کافتراش السبع، والأقعاءِ کأقعاء الکلب، ونقر کنقر الغراب..)[1]

واتە: وە پێغەمبەر ﷺ ئەژنۆیەکانی پێش دەخستن ئنجا دوای ئەوان دوو دەستەکانی، پاشان نێوچاوانیو لووتی، ئا ئەوە ڕاستە، ئنجا بەو پێیە کام ئەندامەی لە زەوییەوە نزیکترە سەرەتا ئەویانی دەخستە سەر زەوییو ئنجا ئەوەی نزیکترو نزیك، وە بۆ هەستانەوەش سەرەتا ئەو ئەندامەی، کە لە زەوییەوە دوورترەو ئنجا ئەوی دیو ئەوی دی، سەری بەر لە هەموو ئەندامەکانی بەرزدەکردەوە پاشان دوو دەستیو دوایی ئەژنۆیەکانی، کە ئەمەش پێچەوانەی کردەوەی حوشترە (کە فەرمانمان پێکراوە پێچەوانەی بجولێینەوە)، وە بێگومان پێغەمبەر ﷺ نەهی کردوە، کە لە نوێژدا وەك گیانداران بکەین، بۆیە نەهی

١) بڕوانە: (مختصر زاد المعاد في هدي خیر العباد)، ص١٩، کە (محمد بن عبدالوهاب) دایناوە، واتە (مختصر)ەکە، چونکە ئەسڵی کتێبەکە هی (ابن قیم الجوزیة)یە.

کردوە لە یەخ بوون‌و کەوتنە سەر زەوی وەك یەخ بوونی حوشتر، وە لە ئاوڕدانـەوە وەك ئاوڕدانەوەی ڕێوی، وە لە دەست ڕاخستن وەك دەست ڕاخستنی دڕندە، وە لـە هەڵتـرووشکان وەك هەڵتووتانی سەگ، وە لە بـە پەلـە سەرخـستنە سـەر زەوی‌و بەرزکردنەوەی، وەك دەندووك لە زەوی دانی قەلە ڕەشە..

بۆیەش ئەم بەڵگانەم بۆ ئیسپاتکردنی بەهێزتربوونی ڕای جـەماوەری زانایـان هێنانەوە، چونکە هەندێك کەسی کەم شارەزام دیون، کە پێیان وایـە هەرکەسـێك لـەکاتی سـوجدە بردنـدا دەسـتەکانی پـێش ئەژنۆیـەکانی نـەخات، پێـچەوانەی سـوننەتی پێغەمبـەر ﷺ ڕەفتـاری کـردوە کـە وەك ڕوونـمان کـردەوە ڕەنگـە پێچەوانەی ئەو ڕایە زۆر لە هەق‌و ڕاستیی نزیکتر بێ!!.

بڕگـەی پازدەیـــەم: هەســتانەوە لـە کڕنووشـی یەکـەم‌و دانیـشتنی نێوان کڕنووشی یەکەم و دووەم.

ئنجا ئەی مسوڵمانی بەڕێزو خۆشەویست!

دوای ئەوەی کە بەوجۆرەی باسکرا کڕنووشی یەکەمت برد، بـەدەم (الله اکـبر) گوتنەوە سەرت لە زەوی بەرز بکەوە، چونکە (بخاريو مسلم) وایان لە پێغەمبـەر ﷺ گێڕاوەتەوە.

وە (احمدو ابوداود) گێڕاویانەتەوە کە پێغەمبـەری خـوا ﷺ هەنـدێك جـاران لەگەڵ گوتنی (الله اکبر)دا دەستەکانیشی بەرز دەکردنەوە[1].

---

١) دەست بەرزکردنەوە لەکاتی چوونە ڕکووع و هەسـتانەوە لـە ڕکووعـدا ڕای زۆریـەی جـەماوەری زانایانی لەسەرە، بەڵام لە کڕنووش بردن‌و سەر بەرزکردنـەوە لـە کڕنووشـدا زانایـان بـە ڕایـەکی بێهێزیان داناوە. بڕوانە: (بداية المجتهد)، ج١، ص١٣٦، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٤٢.

ئنجا لاقی چەپت ڕابخەوەو لەسەری دابنیشە، وە پێی ڕاستت لەسەر عەرزێ بچەقێنە چونکە (بخاري) وای لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوەتەوە.

وە (مسلم) گێڕاویەتەوە کە هەندێك جاریش پێغەمبەر ﷺ لەسەر هەردووك پاژنەو سنگی پێیەکانی دادەنیشت.

ئنجا ئارام بگرە هەتا هەموو جومگەو ئێسکەکانت دەچنەوە شوێنی خۆیان، چونکە پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ وای کردوە، وەك (ابوداودو بیهقي) لێیان گێڕاوەتەوە.

ئنجا کە بەو شێوەیەی گوترا دانیشتی، ئەم زیکرە بخوێنە:

(اللّهم) (یان ربّ) اغفر لي وارحمني و اجبرني و ارفعني و اهدني وعافني و ارزقني) رواه ابوداود والترمذي وإبن ماجه والحاكم وصححه ووافقه الذهبي.

واتە: ئەی خوایە (یان پەروەرگارم) لێم ببوورەو بەزییت پێم دابێ‌و پشتم بگرەو بەرزم بکەوەو ڕێڕوونییم بکەو سەلامەتم بکەو ڕۆزییم بدە.

دەشتوانی لەجیاتی ئەوە بڵێی (رب إغفر لي رب اغفر لي) رواه إبن ماجه بسند حسن.

واتە: پەروەردگارم لێم ببوورە، پەروەردگارم لێم ببوورە. کە دیارە مەرجیش نیە تەنیا دووجار بێت، بەڵکو بە پێی حاڵ‌و مەقام دەتوانی دووبارەی بکاتەوە[1].

بڕگەی شازدەیەم: کڕنووش بردنی دووەم

ئنجا (الله اکبر) بکەو سوجدەی دووەم ببە، چونکە (بخاري‌و مسلم)و غەیری ئەوانیش گێڕاویانەتەوە پێغەمبەری خوا ﷺ وای کردوە، وە جاری واش بووە وەك (ابو داودو أبو عوانة) گێڕاویانەتەوە پێغەمبەر ﷺ هاوکات لەگەڵ (الله أکبر)

١) بڕوانە: (صفة صلاة النبّي ﷺ) ناصرالدين الالباني، ص١٦٣.

گوتنەکەدا هەردووك دەستیشی بەرزدەکردنەوە، بەڵام وەك پێشتریش گوتمان ڕای دەست بەرزکردنەوە بەهێزترە، دیارە زیکرو دووعایەکانی سەجدەی دووەمیش کتو مت وەك هی یەکەم وان، بەبێ جیاوازی.

بڕگەی حەڤدەیەم: هەستانەوە دوای کڕنووشی دووەم.

ئنجا پاش تەواوکردنی سەجدەی دووەم (الله اکبر) بکەو سەرت بەرز بکەوە، چونکە (بخاري‌و مسلم) وا لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەگێڕنەوە.

دیارە لە دوای هەستانەوەش لە کڕنووشی دووەم بە ڕای بەشێك لە زانایان دانیشتنێك هەیە کە پێی دەگووترێ دانیشتنی پشوودان (جلسة الأستراحة) کە پێویستی بە کورتە باسێکی سەربەخۆ دەکات.

ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی دانیشتنی پشوودان (جلسة الاستراحة)ەوە:

دەربارەی ئەو دانیشتنە شەرع زانەکان بە گشتی سێ ڕایان هەن:

١- دەڵێن ئەو دانیشتنە سوننەت نیە ئەم ڕایەش لە (عمرو علیو إبن مسعود وإبن عمر وإبن عباس) -خوا لێیان ڕازی بێ- گێڕراوەتەوە، وە هەرکام لە: (مالك و ثوري و اسحاق و أصحاب الرأي) هەڵیانبژاردوەو (احمد) گوتوویەتی: زۆربەی فەرموودەکان ئەوە دەگەیەننو (ترمذي)یش گوتوویەتی: هەموو زانایان کاریان بەمە کردوە، (ابو الزناد)یش گوتوویەتی: هەر ئەمە- واتە دانەنیشتن -سوننەتە[1].

٢- دەڵێن ئەو جۆرە دانیشتنە سوننەتەو بەڵگەشیان ئەم فەرموودەیە:

---

١) (شوکاني)یش دەڵێ: زۆربەی زانایان ئەم دانیشتنە بە سوونەت نازانن، بڕوانە: (نیل الاوطار)، ج٢، ص٢٨٠، وە بڕوانە: (احکام الأحکام شرح عمدة الاحکام)، ج١، ص٢٤٨-٢٤٩، نووسینی (تقي الدین ابن دقیق العید).

(عن مالك بن حويرث ان النبّي ﷺ كان يجلس اذا رفع رأسه من السجود قبل أن ينهض) متفق عليه.

واتە: پێغەمبەر ﷺ کاتێك سەری لە سەجدە بەرزدەکردەوە پێش ئەوەی ڕاست بێتەوە، دادەنیشت.

٣- دەڵێن: ئەگەر بابای نوێژکەر بێهێزو توانا بوو با بۆی دابنیشێ، بەڵام ئەگەر بەهێز بوو پێویستی پێ نیەو با دانەنیشێ، وە دەڵێن دانیشتنی پێغەمبەریش ﷺ لە دوادوای تەمەنی داو لەکاتی بێهێزیی‌و بەساڵاداچونیدا بووە، ئنجا شایانی باسە کە ئەم ڕایە هەردووك ڕای پێشووی‌و هەموو ئەو فەرموودەو شوێنەوار (اثر)انەش کۆدەکاتەوە کە لەوبارەوە هاتوون، (إبن القيم الجوزية)ش یەکێکە لەو زانایانەی کە ئەم ڕایەی سێیەمی هەڵبژاردوەو[1]، واش پێدەچێ ئەم ڕایە لەوانی دیکە بەهێزتر بێت، چونکە وەك گوتمان هەموو فەرموودەکان لەنێو خۆیەوە دەگرێ.

وە دەربارەی چۆنیەتی هەستانەوەش بۆ ڕکاتی دووەم دیسان زانایان ڕایان جیاجیایە، هەرچی زۆربە[2] و جەماوەرن دەڵێن: دەبێ نوێژکەر هەردووك لەپە دەستی بخاتە سەر هەردووك ڕانەکانی لەسەر سنگی هەردوو پێیانی ڕاست بێتەوە، بۆ سەلماندنی ڕاستیی ئەم ڕایەش چەند بەڵگەیەکیان هەیە، کە یەکێکیان ئەم فەرموودەیەیە: **((عن وائل بن حجر ان النبّي ﷺ لما سجد وقعت ركبتاه الى الارض قبل ان يقع كفاه، فلما سجد وضع جهته بين كفيه وجافى عن ابطيه، واذا نهض نهض على ركبتيه واعتمد على فخذيه))** رواه ابوداود.

١) بڕوانە: (زاد المعاد في هدى خير العباد)، ابن قيم الجوزية، ج١، ص٦١.

٢) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٥٣٠، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٥٠.

واتە: پێغەمبەر ﷺ کە چووە سەجدە پێش دوو لەپە دەستی هەردووك ئەژنۆی کەوتنە سەر زەوی، وە لەکاتی کڕنووش بردندا نێوچاوانی لە نێوان هەردووك لەپە دەستی دادەنا وەبن هەنگڵەکانی لەخۆی دوورخستنەوە، وەکاتێك هەستایەوە لەسەر ئەژنۆیەکانی هەڵسایەوەو سەنگی خۆی خستە سەر هەردووك ڕانەکانی.

هەندێکیشیان دەڵێن: بۆ هەستانەوە بۆ ڕکاتی دووەم دەبێ سەنگو قورسایی خۆی بخاتە سەر هەردووك دەستیو سەر زەوی ئەوجار بەرزبێتەوە، دیارە لەم حاڵەتەشدا بە دوو شێوە دەتوانێ هەڵسێتەوە، یان هەردووك دەستی بەرز بکاتەوە پاشان هەردووك ئەژنۆی، یان بە پێچەوانەوە ئەژنۆیەکانی پێش بخاتو دوایی هەردووك دەستی، دیارە لەوبارەشەوە چەند بەڵگەیەکیان بەدەستەوە هەن کە ئەم فەموودەیە یەکێکیانە:

((عن أيوب عن أبي قلابة قال: جاءنا مالك بن الحويرث فصلى بنا في مسجدنا هذا، فقال: اني لأصلى بكم وما أريد الصلاة ، ولكن أريد أن أريكم كيف رأيت النبّي ﷺ يصلي، قال أيوب: فقلت لابي قلابة وكيف كان صلاته؟ قال: مثل صلاة شيخنا هذا – يعني عمر بن سلمة – قال أيوب: وكان ذلك الشيخ يتم التكبير، واذا رفع رأسه عن السجدة الثانية جلس واعتمد على الأرض ثم قام)) رواه البخاري. والشافعي في (الأم)[1].

واتە: (أيوب) لە (أبي قلابة)وە دەگێڕێتەوە دەڵێ: (مالك بن الحويرث) هاتە لامانو لەم مزگەوتەماندا نوێژی بۆکردین، وە گوتی من نوێژتان پێدەکەم بەڵام مەبەستم نوێژکردن نیە، بەڵکو دەمەوێ پێشانتان بدەم، کە چۆن پێغەمبەرم ﷺ بینیوە نوێژی کردوە، (أيوب) دەڵێ: بە (أبي قلابة)م

١) بڕوانە: (الوجيز في فقه السنة والكتاب العزيز)، عبدالعظيم بن بدوي، ص٩٤.

گووت جا نوێژەکەی چۆن بوو؟! گوتی: وەك نوێژی ئەم پیرەمان — واتە (عمر بن سلمة) (أیوب) گوتی: وە ئەو پیرە — نوێژەکەی ئاوا بوو — پاش تەواوکردنی (الله اکبر)، وە دوای سەر بەرزکردنەوە لە سەجدەی دووەم، دادەنیشت وە سەنگی خۆی دەدایە سەر زەویو پاشان هەڵدەستایەوە[١].

دیارە هەرکام لەم شێوانەش دروستو ڕەوانو لە بازنەی سوننەت دانو کەس بۆی نیە — وەك پێشتریش گوتمان — لەسەر ئەو جۆرە مەسەلانە کێشەو هەرا بەرپا بکاتو ئەگەر کەسێکیش وابکات، ئەوە شایەدیی لەسەر نەزانیيو بیرتەسکیی خۆی دەدات.

برگەی هەژدەیەم: ڕکاتی دووەم

ئنجا کە هەستایەوە بۆ ڕکاتی دووەم یەکسەر فاتیحە بخوێنە، چونکە (مسلم) گێڕاویەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ وای کردوە، ئنجا ڕکاتی دووەمیش کتو مت وەك ڕکاتی یەکەم وایە بێجگە لە چەند شتێکی گچکە، وەك نەخوێندنی دوعای (استفتاح)و کەمتر قورئان خوێندنی دوای فاتیحە، وە بێگومان لە ڕکاتی دووەمدا (الله اکبر)ی هەستانەوە هەیە، وە جیایە لە هی (تحرّم) کە تایبەتە بە یەکەمەوە، وە دەستەکانیشی لەگەڵ بەرزناکاتەوە.

---

١) دیارە هەرکات نوێژکەر (جلسة الاستراحة)ی هەبوو، ناگونجێ لە سەرەتای سەر لە سەجدە بەرزکردنەوە (الله اکبر) بکاتو هەتا ڕاست دەبێتەوە درێژەی پێبدات!! بەڵکو دەبێ دوای تەواوکردنی دانیشتنەکە دەستی پێبکات بۆئەوەی زۆر نەخایەنێو — نوێژکەرەکان (مأمومین)یش — ئەگەر ئیمام بوو — سەریان لێتێکنەچێو پێش ئیمامەکەیان نەکەونەوەو دووچاری شتێکی قەدەغەکراو نەبن، کە بەداخەوە ئەم جۆرە هەڵەوپەڵانە زۆر بەرچاو دەکەون.

بڕگەی نۆزدەیەم: تەحییاتی یەکەم

ئنجا کە ڕکاتی دووەمیشت تەواوکرد بەو شێوەیەی کە باسی دەکەین، بۆ خوێندنی تەحییاتی یەکەم دابنیشە:

لەپی دەستی ڕاستت لەسەر ڕان، یان ئەژنۆی ڕاستت دابنێ، وە لەپی دەستی چەپت لەسەر ڕان، یان ئەژنۆی چەپت دابنێ، (مسلم) وای گێڕاوەتەوە، وە لاقی چەپت ڕابخەو لەسەری دابنیشە، وە -سنگی پێی- لاقی ڕاستت لە عەرزێ بچەقێنە، (بخاري) وای گێڕاوەتەوە، وە لەپی دەستی چەپت لەسەر ئەژنۆی چەپت پان بکەوە، وە هەموو پەنجەکانی دەستی ڕاستت پێکەوە بنووسێنەو وە بە پەنجەی شادە (المسبحة) کە لەدوای پەنجە گەورەوە دێ ئیشارە بۆ لای قیبلە بکەو چاوی تێبڕە، چونکە (مسلم وإبن خزیمە وابوعوانە) وایان لە پێغەمبەری خواوە ﷺ گێڕاوەتەوە.

دەشتوانی لە پەنجەکانی دەستی ڕاستت ژمارە پەنجاو سێ (٥٣) دروست بکەی‌و بە قامکی شایەتمان ئاماژەی بکەی وەك (مسلم) گێڕاویەتەوە، شێوەکەشی ئاوایە: هەموو پەنجەکانت پێکەوە بنووسێنەوە پەنجە گەورەکەت لەسەر جومگەی نێوەڕاستی قامکی شادەت دابنێ، وە دەشتوانی پەنجە گەورەت لەسەر پەنجە درێژە "دۆشاومژە"ت دابنێی، وەك (مسلم) گێڕاوەتەوە.

ڕوونکردنەوەیـــەك دەربـــارەی چـــۆنیەتی ئامـــاژەپێکردن و جوولآنـــدنی پەنـجەی شایەتــمان:

مسولمانی بەڕێزو شیرین!

پاش موتالآ بۆم ساغ بۆوە، کە زۆربـەی هـەرە زۆری زانایـانی فـەرموودەناس (محدِّث)و شەرعزانان (فقیە) لەسەر ئەوەن، کە سوننەتە لەکاتی شایەتمان هێنانـدا بە پەنجـەی شـادە ڕووەو قیبلـە ئیـشارە بکـرێو یـەکجار پەنجـە بەرزبکرێتـەوەو بجوولێنرێ، ئەمـەش ڕای هەرسێك پێشەوا (أبو حنیفة، شافعي، أحمد)یـشە -خـوا لێیان خۆش بێ-، وە ئەو ڕایەی کە دەڵێ سوننەتە پەنجەی شایەتمان هەتا کۆتـایی تــەحیات بجــوولێنرێ کــە ڕای (مالــك)ە -خــوا لێــی خــۆش بــێ-، لەچـاو ڕای جەماوەری زانایان ڕایەکی بێهێزو (مرجـوح)ەو بەڵگەکـەی لەچـاو بەڵگـەی ڕای زۆربەی زانایاندا بێهێزە.

ئەم ڕاستییەشم بۆیە خستەڕوو، تاکو بزانرێ کە مەرج نیـە هـەر مەسـەلەیەك بوو بە (باو)و ڕەواجی کەوتە سەر ڕاستو تـەواو، یـان ڕاسـت تـرو تـەواوتر بـێ! مەسەلەی پەنجە جوولآندنی بەردەوامیش لە تەحییاتدا، کە کەسانێك زۆر جـەختی لەسەر دەکـەنو خـەریکن بیکەنـە بناغـەی دۆسـتایەتیو دوژمنایـەتی (الـولاء والبراء)و گەورەترین نیشانەو دروشمی شوێنکەوتنی سەلەفی صالح! یەکێکـە لـەو مەسەلانە کە بەهەر هۆیەکەوە بێ بۆتە باوو ڕەواجی پێدراوە، ئەگەرنا وەنەبێ لە ڕووی بەڵگەی شەرعییەوە هێندە پـشت ئەسـتووربێ، کـە شـیاوی ئـەوەبێ ئـەو هەموو پێداگیرییەی لەسەر بکرێو ئەو هـەموو مـشتو مـڕو هەرایـەی لەسـەر بکرێ، هەروەك چۆن چەندان جار دووپاتمان کردۆتەوە ئەو جۆرە مەسەلانە هەر لـە ئەسڵدا بەشێوەیەك هەڵخراون، کە ڕاجیایی (إختلاف) هەڵبگرنو شەڕە دەندووکەو سەخت گیریی و دەمارگیریی تێداکردنیشیان شتێکی هەڵـەو ناڕەوایە.

جا ئێستا با سەرنج بدەین داخۆ بەڵگەی هەرکام لەو دوو ڕایە چی‌یەو چۆنە!

ڕای یەکەم: که وەك گوتمان ڕای جەماوەری زانایانە، ئەم فەرمایشتانە بە بەڵگە دێننەوە:

١- **((عن ابن الزبير ﷺ كان رسول الله ﷺ إذا قعد في الصلاة جعل قدمه اليسرى بين فخذه وساقه وفرش قدمه اليمنى ووضع يده اليسرى على ركبته اليسرى ووضع يده اليمنى على فخذه اليمنى وأشار بأصبعه –وفي رواية- أشار بأصبعه السبابة))** رواه مسلم وأبو داوود.

وەك دەبینین لەم فەرمووده‌یەدا بەئاشکرا ڕاگەیەنراوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەنیا ئیشارەتی بە پەنجەی شایەتمانی کردوەو باسی جووڵاندنی بەردەوامی تێدا نیە.

٢- **((عن ابن الزبير ﷺ.. كان ﷺ يشير بالسبابة ولا يحركها و يجاوز بصره إشارته))** رواه أحمد وأبو داوود والنسائي وإبن حبان.

لەم فەرموودەیەشدا دیسان ئاماژەکردن بە پەنجەی شایەتمانو نەجووڵاندنیشی ڕاگەیەنراوە، کە دیارە مەبەست نەجووڵاندنی بەردەوامە، چونکە بەبێ یەکجار جووڵاندن ئاماژەکردن نایەتەدی.

٣- **((عن عبد الله بن عمر ﷺ أن رسول الله ﷺ كان إذا جلس في الصلاة وضع يده اليمنى على ركبته اليمنى وعقد ثلاثة وخمسين وأشار بالسبابة))** رواه مسلم.

دیارە ئەم فەرموودەیەش وەك ئەوانی پێشوو ئاماژەکردن بە پەنجەی شایەتمان تەئکید دەکاتەوە بێئەوەی باسی جووڵاندن بکات.

رای دووەم: کە رای (مالك)ە لەنێو چوار پێشەوا سەرمەزەبەکان دا، ئەم فەرموودەیە بەبەڵگە دێننەوە:

((عن وائل بن حجر أنه قال في صفة صلاة رسول الله ﷺ.. ثم قبض ثنتين من أصابعه وحلق حلقة ثم رفع أصبعه رأيته يحركها يدعوبها)) رواه أحمد والنسائي وأبو داوود وإبن ماجه.

دیارە ئەم فەرموودەیەش پەنجە بەرزکردنەوەو جووڵاندنیو دووعاپێکردنی راگەیاندوە، بەڵام ئایا ئەم فەرموودەیە دەگونجێ بکرێتە بەڵگەی ئیسپاتی بەردەوام پەنجەی شایەتمان جووڵاندن، چ جای کورت هەڵهێنانی سوننەت لەو رەفتارەدا ؟!

لە وەڵام دا دەڵێین نەخێر، چونکە:

یەکەم: مادام ئاماژە پێکردنی پەنجەی شایەتمانو بەرزکردنەوەیو یەکجار جووڵاندنی بۆ ئیشارەکردن هەموو فەرموودەکان کۆدەکەنەوە.

دووەم: وە مادام جووڵاندنو دووعاپێکردنی کە لە فەرموودەی (وائل بن حجر)دا هاتووە هیچ جۆرە تێگیرانێکی لەگەڵ فەرموودەکانی تردا نابێ ئەگەر بێتو جووڵاندنەکە بە یەکجار جووڵاندن دابنرێ، وەك "بیهقي" گوتوویەتیو هەرکام لە خاوەنی (المغني)(١) و (نیل الأوطار)(٢) و(سبل السلام) و(بداية المجتهد)یش پشتگیرییان کردوە.

سێیەم: وە مادام ئەو فەرموودەیەی (یحرکها)ی تێدایە (أبو داوود) و (نسائي) گێراویانەتەوەو هەرئەوانیش ئەو فەرموودەیەیان گێراوەتەوە، کە (ولا یحرکها)ی تێدایە، کە بۆئەوەی تێکیش نەگیرێن ناچارین بڵێین: ئەو جووڵاندنەی

١) بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٥٣٤.

٢) بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج٢، ص٢٩٣-٢٩٤.

ئیسپات کراوە جیایە لەوەی کە نەفی کراوەو کە ئیسپات کراوەکە یەك جارەو نەفی‌کراوەکەش جوولاندنی بەردەوامە، بەڵێ مادام ئاوایە دەتوانین بە ڕاشکاویی بڵێین: جوولاندنی پەنجەی شایەتمان لەکاتی خوێندنی تەحییاتدا بە بەردەوامی، نەك هەر بەڵگەیەکی وای لەسەر نیە، کە سوننەتتر بوون‌و پەسەندتربوونی بسەلمێنێ، بەڵکو ئیسپاتی سوننەتبوونیشی دەعوایەکی بەهێزنیەو (مرجوح)ە، بەلام لێرەدا مەبەستیشم ئەوە نیە، کە ئەگەر یەکێك بینرا پەنجەی جوولاند، تۆمەتی لە سوننەت لادانی بدەینە پاڵ، چونکە هەرچۆن بێ پەنجە جوولاندن هەر لەبازنەی سوننەت دایە با بەڵگەکەشی بەهێز نەبێ، وە بێگومان ڕێشی تێدەچێ، کە پێغەمبەری خوا ﷺ چەند جارێکی کەم بەردەوامیش پەنجەی جوولاندبێ، بەلام ئاشکرایە بەزۆری هەر ئاماژەی پێکردوەو نەیجوولاندوە وەك لە فەرموودەکاندا دەردەکەوێ‌و زۆربەی هەرەزۆری فەرموودەناس‌و شەرعزانانیش پەسەندیان کردوە.

ئنجا مسوڵمانی بەڕێزو خۆشەویست!

دوای ئەوەی کە بەو شێوەیەی دانیشتی، کە پێی دەگوترێ (إفتراش)و لەبەر تیشکی چەند فەرموودەیەکدا ڕوون کرایەوە، یەکسەر دەست بە خوێندنی تەحییاتی یەکەم بکە، جۆرەکانی تەحییاتیش زۆرن، کە ئەم سێیە باوترینیانن‌و بەهێزترینیشیانن لە ڕووی (سند)ەوە:

١- ((**التحيات لله والصلوات والطيبات، السلام عليك أيها النبّي ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين، أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا عبده ورسوله**)) متفق عليه.

٢- ((**التحيات المباركات الصلوات الطيبات لله، السلام عليك أيها النبّي ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين، أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا رسول الله**)) رواه مسلم والنسائي والشافعي.

٣- ((التحيات الطيبات والصلوات لله، السلام عليك أيّها النبّي ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين، أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأشهد أن محمدا عبده ورسوله)) رواه مسلم وأبو عوانه.

کەواتە یەکێك لەم تەحیاتانە، یان هەرجۆرێکی دی کە بە(سند)ێکی ڕاست (صحیح)ەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕرابێتەوە، بخوێنە، بەلاّم وریابەو تێکەڵیان مەکە، وە چاکترو پەسەندتریش وایە، وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە، کە هەرجارە جۆرێکیان بخوێندرێ‌و هیچ کامیان دەوامی لەسەر نەکرێ‌و جۆرەکانی دی فەرامۆش بکرێ.

ڕوونکردنەوەی مانای وشەکانی تەحییات

(راغب الأصفهاني) گوتوویەتی: ﴿فالتحية أن يقال حيّاك الله، أي جعل لك حياة وذلك إخبار ثم يجعل دعاء.. واصل التحية من الحياة ثم جعل ذلك دعاء تحية لكون جميعه غير خارج عن حصول الحياة أو سبب حياة إما في الدنيا وإما في الآخرة، ومنه: (التحيات لله)﴾(١).

وەك دەبینین وشەی (تَحيَّة) کە کۆیەکی (تحيات)ە، لە ئەسڵدا لە (حيّاك الله)ەوە هاتوە، ئەمیش کردارێکی ڕابردوویە (خوا تۆی ژیاند)، بەلاّم مەبەست پێی دووعاکردنەو ماناکەی ئاوای لێدێ: (خوا بتژیەنێ). زانایەکی دیکەش لەبارەی مەبەستی وشەی (تحيات)ەوە گوتوویەتی:

(التحيات جمع تحية وهي ما يحي به من قول أو فعل، وجمعت لأن كل ملك كان له تحية معروفة يحي بها... والقصد من ذلك الثناء على الله بأنه مالك لجميع التحيات الصادرة عن الخلق للملوك)(٢).

---

١) بڕوانە: (معجم مفردات ألفاظ القرآن)، ص١٤٠.

٢) بڕوانە: (إعانة الطالبين)، ج١، ص١٦٩، هەروەها بۆ مانای یەك یەکی وشەکانی تەحییات بڕوانە: (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ج٢، ص٥٧٩ تا ٥٨١.

واتە: وە (تحيات) كۆی (تحية)يە، ئەمیش هەر قسەو كردەوەيەكە، كە سلاّوی پێدەكرێ، هۆی كۆكردنەوەشی ئەوەيە، كە هەر پادشايەك (سلاّو)ێكی تايبەتی هەبووە كە سلاّوی لێكراوە.. وە مەبەستيش لەو (تحيات)ە مەدحو ستايشی خوايە ڕاگەياندنی ئەو ڕاستيەيە، كە خاوەنی موتڵەقی هەموو ئەو سلاّو ڕێز لێنانەيە كە لەلايەن خەڵكييەوە ئاڕاستی پادشاو سەرۆكەكان كراون.

كەواتە: (التحيات لله) يانی هەموو ئەو وشانەی كە بۆ سەلام لێكردنو ڕێزلێنان بەكاردێن شايستەی خودان، (والصلوات) يانی ئەو دووعايانە كە بۆ گەورەگرتنی خوا بەكاردەهێنرێن هەر شايانی وين، (والطيبات) يانی هەموو ئەو شێوە پەسەندو چاكانەی، كە بۆ ستايشو پێهەڵاگوتن دەشێن هی خودان.

(السلام عليك أيها النبّي ورحمة الله وبركاته)، واتە: سەلامەتیو خێرو خۆشيت لەسەر بێ ئەی پێغەمبەر ﷺ وە بەزەيیو پیرۆزی خوات بڕژێتە سەر.

(أشهد أن لا إله الاّ الله)، واتە: شايەدی دەدەم كە بێجگە لە خوا هيچ پەرستراو نين.

(وأشهدُ أنَّ مُحَمَّداً رَسولُ الله)، واتە: وە شايەتی دەدەم كە موحەممەد پێغەمبەری خوايە.

چەند تێبينيەك دەربارەی تەحياتی يەكەم

يەكەم: حوكمی خوێندنی تەحياتی يەكەم:

جەماوەری زانايان كە لە نێوانياندا حەنەفييەكان ومالكييەكانو شافيعييەكان هەن، تەحياتی يەكەم بە سوننەت دەزانن، بەڵام (احمد) بە فەرزی دەزانێ[1].

---

١) بڕوانە: (بداية المجتهد ونهاية المقتصد)، ج١، ص١٢١، وە بڕوانە: (زاد المعاد)، ج١، وە بڕوانە: (الأذكار) للنووي، ص٦٠، وە (فقه السنة)، ج١، ص١٧٠-١٧١.

دووەم: چۆنیەتی دانیشتن لە تەحییاتی دووەمدا:

(أبو حنیفة) ڕای وایە کە لە تەحییاتی یەکەمو دووەمدا سوننەتە بەشێوەی (إفتراش) دإبنیشێ، بەڵام (مالك) ڕای وایە، کە لە هەردووکیاندا بەشێوەی (تَوَرُّك) دإبنیشێ، (شافعي)یش ڕای وایە، کە لە تەحییاتی یەکەمدا بەشێوەی (إفتراش)و لە تەحییاتی کۆتایی هەر نوێژێکیشدا بە شێوەی (تَوَرُّك) بێ، (أحمد)یش ڕای وایە، کە هەر نوێژێك دوو تەحییاتی هەبن لە ئی یەکەمیاندا بە شێوەی (إفتراش)و لە دووەمیاندا (تَوَرُّك) دادەنیشێ، بەڵام ئەگەر هەر یەك تەحییاتی هەبێ، ئەوە هەر بەشێوەی (إفتراش) دادەنیشێ[1].

سێیەم: کەم مانەوە لە تەحیاتی یەکەمدا:

(أحمد ونسائي وأبو داوود ترمذي وإبن ماجە) گێڕاویانەتەوە، کە پێغەمبەری خۆشەویستمان ﷺ کاتێك لە دوای دوو ڕکاتی یەکەم -تەحییاتی یەکەم- دادەنیشت وەك لەسەر بەردی گەرم دانیشتبێ وازوو هەڵدەستایەوە.

(ترمذي) گوتوویەتی: زانایان ئیشیان بەم فەرموودەیە کردوەو وای بەپەسند دەزانن، کە نوێژکەر دانیشتنی تەحییاتی یەکەم درێژنەکاتەوەو لە تەحییات (التشهد) بەولاوە چی دی نەخوێنێ[2] (إبن القیّم) لەوبارەوە گوتوویەتی: لە

---

١) بڕوانە: (زاد المعاد)، ج١، ص٦١.

٢) بڕوانە: (فقە السنة)، ج١، ص١٧٢، (نووي)یش هەر لەوبارەوە گوتوویەتی: سەڵەوات دان لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە تەحییاتی کۆتاییدا فەرزە، وە ڕای ئاشکراتر (أظهر) ئەوەیە، کە لە ئی یەکەمیشدا سوننەتە، بەڵام ڕای ڕاست ئەوەیە، کە سەڵەوات لەسەر (آل) لە تەحییاتی یەکەمدا سوننەت نیە. بڕوانە: (السراج الوهاج شرح المنهاج)، ص٤٩، بەڵام (شافیعی) لەوبارەوە گوتوویەتی: (والتشهد في الأولى والثانية لفظ واحد لا يختلف، ومعنى قولي (التشهد): التشهد والصلاة على النبّي ﷺ لا يجزيه أحدهما عن الآخر) بڕوانە: (الأم)، ج١، ص١٠٢.

واتە: وە تەحییاتی یەکەم و دووەم یەك جۆرەو جیاواز نین مەبەستیشم لە تەحییات: تەحییاتو صەڵەوات دانە لەسەر پێغەمبەر ﷺ هیچیان وەبەری ئەوی دیکەیان ناکەون.

پێغەمبەری خواوە ﷺ نەگێڕراوەتەوە، کە لە تەحییاتی یەکەمدا سەڵەواتی لە خۆیو (آل)ی دابێ، وە پەنای نەبردۆتە بەر خوا لە ئازاری گۆڕو ئازاری دۆزەخو بەڵای ژیانو مردنو بەڵای مەسیحی دەججاڵ، وە هەرکەسێك ئەوەی بەباش زانیبێ ئەوە لە چەمكو واتای گشتیو موتڵەقی فەرموودان ئەوەی وەرگرتوە، کەواتە بێ پێچو پەنا ئاشکرایە، کە جێگای سەڵەواتو دووعاکردن بەس تەحییاتی کۆتایی یە. (مەبەست لە (تشّهد) هەتا کۆتایی شایەتمانەو سەڵەواتی تێدا نیە).

چوارەم: کاتی بەرزکردنەوەی پەنجەی شایەتمانو ئاماژە پێکردنی:

حەنەفییەکان دەڵێن: سوننەتە لە دەمی گوتنی (لا إله)دا بەرزی بکاتەوەو کە گەیشتە سەر (إلا الله)دای بنێتەوە.

بەڵام مالیکییەکان دەڵێن: سوننەتە هەتا نوێژەکەی تەواو دەکاتو بەلای ڕاستو چەپدا بیجووڵێنێ.

شافعییەکانیش دەڵێن: لەکاتی گوتنی (إلا الله) بەرزی دەکاتەوەو ئاماژەی پێدەکات. حەنبەلییەکانیش دەڵێن: تەنیا لە کاتی باسکرانی ناوی خوا (الله)دا دەیجوولێنێ، جا چەندجاران دووبارە بێتەوە جووڵاندنی پەنجەش بە هەمان شێوە[(١)].

بەڵام ڕای جەماوەری بەهێزترو پەسەندترە، (تشهد)یش سەڵەوات ناگرێتەوە چونکە هیچ کام لەو فەرموودانەی باسی (تشهد) دەکەن سەڵەواتیان تێدا نیە. بۆ وێنە ئەو فەرموودەیەی کە (مسلم وأبو داوود وترمذي وأحمد ونسائي إبن ماجه وشافعي) لە (أبن عباس)ەوە گێڕاویانەتەوە کە پێشتر دەقەکەیان نووسیوە، بڕوانە: (نيل الأوطار)،ج٢، ص٢٩٢، دیارە خواپەرستییە تایبەتیەکان (العبادات المحضة)ش، وەك: نوێژو ڕۆژووو حەج و..هتد بەبێ دەق(نص) هیچ کەس بۆی نیە لەسەر بناغەی هەڵهێنجانو قیاس قسەیان دەربارە بکات، چونکە وەك زانایان گوتوویانە لەسەریشی ڕێککەوتوون: ئەسڵ لەو جۆرە خواپەرستییانەدا (توقيف)ەو مەودای ئیجتهادیان تێدا نیە.

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٨٦-١٨٧، بەڵام خاوەنی (الفقه الإسلامي..)، ج٢، ص٩٠٣، ٩٠٤، طـ٤، دەڵێ: حەنبەلییەکانیش لە مەسەلەی نەجووڵاندنو ئاماژە پێکردنی پەنجەی شایەتماندا لە کاتی گوتنی (إلا الله)دا ڕایان وەك شافیعییەکان وایە.

برگەی بیستەم: هەستانەوە بۆ ركاتی سێیەمو چوارەم

ئنجا دوای ئەوەی كە بەوشێوەیەی باسمان كرد تەحییاتی یەكەمت خوێند، بەدەم (الله أكبر) گوتنەوە هەستە بۆ ڕكاتی سێیەمو دوایش چوارەم، چونكە (بخاري ومسلم) وایان لە پێغەمبەری خواوە ﷺ گێڕاوەتەوە (دیارە ئەوە لە كاتێك دایە كە نوێژەكە سێ یان چوار ڕكاتی بێ).

شایانی باسە كە لەكاتی دەستكردن بە خوێندنی فاتیحە پاش تەحییاتی یەكەم سوننەتە وەك كاتی (الله أكبر)ی نوێژ دابەستن، هەردووك دەستت هەتا ئاقاری شانەكانت بەرز بكەیتەوە، وەك (بخاري وأبو داوود والنسائي) گێڕاویانەتەوە.

__تێبینی:__ لە ڕكاتی یەكەمو دووەمدا نەبێ سوننەت نیە لە دوای فاتیحە قورئان بخوێنرێ، ئەوەندە هەیە جاری وابووە پێغەمبەر ﷺ لە ڕكاتی سێیەمو چوارەمی نیوەڕۆدا پاش فاتیحە چەند ئایەتێكی خوێندوون، وەك (مسلم وأحمد) گێڕاویانەتەوە.

برگەی بیست و یەكەم: تەحییاتی كۆتایی

پاشان ئەی مسوڵمانی بەڕێز!

كاتێك هەموو ڕكاتەكانی نوێژەكەت تەواو كرد، جا دوو ڕكاتی بێ، یان سێیی، یان چواریی، دوای ئەوە دابنیشە بۆ خوێندنی تەحییاتی كۆتایی.

تەحییاتی كۆتاییش ئەم جیاوازییانەی لەگەڵ تەحیاتی یەكەمدا هەن:

__یەكەم:__ لە تەحییاتی یەكەمدا جگە لە (مالك) جەماوەرو زۆرینەی زانایان ڕایان وایە كە سوننەتە نوێژكەر لەسەر شێوەی (إفتراش) دابنیشێ، -كە بریتیە لە ڕاخستنو لەسەر دانیشتنی پێی چەپو لە عەرزێ چەقاندنی سینگی پێی

ڕاست-، بەڵام لە تەحییاتی دووەم دا جگە لە (أبو حنیفة) سەرجەم زانایان ڕایان وایە کە لەسەر شێوەی (تَوَرُّك) دابنیشێ، ئەمیش وەك (بخاري) گێڕاویەتەوە ئەوەیە کە پێی چەپی لەلای ڕاستییەوە تێپەڕێنێ‌و ئەوەی دیکەیان بچەقێنێ‌و لەسەر سمتان دابنیشێ، یان وەك (أبو داوودو بیهقي) گێڕاونەتەوە: کوڵمتی چەپی بخاتە سەر زەوی‌و هەردووك پێ‌یەکانی لەلایەکەوە -کە لای ڕاستە- بێنێتەدەرێ.

وە وەك (مسلم) گێڕاویەتەوە لەم جۆرە دانیشتنەدا دەبێ نوێژکەر بەلەپی دەستی چەپی ئەژنۆی چەپی لە چەنگ بگرێ‌و خۆی بداتە سەری.

دووەم: جەماوەری زانایان ڕایان وایە، کە سەڵەوات دان لە پێغەمبەر ﷺ لە تەحییاتی یەکەمدا سوننەت نیە، وە شافیعییەکانیش وەك پێشتر لە (نووي) نەقڵمان کرد تەنیا (اللّهم صل علی محمد) بە سوننەت دادەنێن، جگە لە هەندێکیان کە سەڵەوات لەسەر (آل)یش بە سوننەت دەزانن، بەڵام جەماوەرو زۆرینەی زانایان ڕایان وایە کە سەڵەوات لەسەر (آل)ی پێغەمبەر ﷺ لە تەحییاتی دووەمدا سوننەتەو (شافیعی)یش بە فەرزی دەزانێ[1]، هەروەها (أحمد)و چەند زانایەکی دیکە هەمان ڕایان هەیە، بەڵام هەرکەسێك بە وردی سەرنجی ئەو بەڵگانە بدات کە بۆ سەلماندنی فەرزبوونی (سەڵەوات دان) هێنراونەوە، دڵنیا دەبێ، کە ڕای جەماوەر بەهێزترەو بەڵگەی باشترو زیاتریان بەدەستەوەن، وەك (شوکاني) دوای لێکۆڵینەوەیەکی باش لەوبارەوە گوتوویەتی: (والحاصل أنه لم یثبت عندي من الأدلة ما یدل علی مطلوب القائلین بالوجوب.. وبعد هذا لا ننکر أن الصلاة علیه ﷺ من أجَلِّ الطاعات

١) بەڵام شافیعی -ڕەحمەتی خوای لێبێ- قسەی دیکەشی هەیە هەر بە سوننەتی دەزانێ، وە (نووي)یش گوتوویەتی: ئیجماع هەیە لەسەر فەرزبوونی، بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج٢، ص٣٠٠.

التي يتقرب بها الخلق إلى الخالق، وإنما نازعنا في إثْبات واجب من واجبات الصلاة بغير دليل يقتضيه مخافة من التقول على الله بما لم يقل..)[١].

سەڵەوات دانیش چەند جۆرێکی هەن کە ئەمانە گرنگترینیانن:

یەک: ((اللّهم صل على محمد وعلى آل محمد، كما صليت على آل إبراهيم إنّك حميد مجيد، اَللّهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت آل إبراهيم إنّك حميد مجيد)) رواه البخاري ومسلم وأبو داوود والنسائي وإبن ماجه.

دوو: ((أللّهم صل على محمد النبّي الأمي وعلى آل محمد كما صليت على آل إبراهيم، وبارك على محمد النبّي الأمي وعلى آل محمد كما باركت على آل إبراهيم في العالمين أنك حميد مجيد)) رواه مسلم وأبو داوود وصححه الحاكم.

سێ: ((أللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على آل إبراهيم، وبارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على آل[٢] إبراهيم أنك حميد مجيد)) رواه أحمد ومسلم والنسائي والترمذي وصححه.

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٢٩٧-٢٩٩، وە (المغني)، ج١، ص٥٤٢.

٢) هەرکام لە (ابن تيمية) و (إبن القيم الجوزية)، یەکەمیان لە (مجموع الفتاوى)، ج١٦، ص١، و دووەمیان لە(جلاء الإفهام في الصلاة والسلام على خير الأنام)،ص١٩٨دا، گوتوویانە: (ولم يجئ حديث صحيح فيه لفظ: (إبراهيم وآل إبراهيم) معا..)!! بەڵام (ناصرالدين الألباني) فەرموودەناسی ناوداری هاوچەرخ ئیسپاتی کردوە ئەو ڕایەی ئەو دوو کەڵەزانایە هەڵەیەو چەند فەرموودەیەکی (صحيح)ی هێناوە ،کە هەردووك بێژەی ناوبراویان تێدان، بڕوانە: (صفة صلاة النبّي ﷺ)، ص١٧٩-١٨١، هەر بۆیەش(مالك) گوتوویەتی: (كل يؤخذ منه ويرد عليه إلا صاحب هذا القبر).

لێكــدانەوەی مەعنـــای صەڵەوات

اللّهـم صـل على محمـد وعلى آل محمد: ئەی خوایە بەزەیی‌و ڕێزگرتن‌و مـەدحت بڕێژە سەر موحەممەدو سەر نزیكانی موحەممەد.

كمـا صـليت علـى آل أبراهيـم: هـەروەك چـۆن بـەزەیی‌و ڕێزگـرتن‌و مـەدحت ڕژاندۆتە سەر نزیكانی ئیبراهیم.

أنـك حميـد مجيـد: بێگومان تۆ ستایش كراوو پایەبەرزی.

أللهم بارك على محمـد وعلـى آل محمـد: ئـەی خوایـە پیـت‌و پێـز بڕژێنـە سـەر موحەممەدو سەر نزیكانی موحەممەد.

كما باركـت عـلى آل أبراهيـم: هەروەك چۆن پیت‌و پێزت ڕژاندۆتە سەر نزیكانی ئیبراهیم.

إنك حميـد مجيـد: (پێشتر لێكدرایەوە).

چـەند تێبیـنییەك دەربـارەی صـــەڵەوات

١- بۆیە ڕستەی: (أللهم صل على محمـد)مان ئاوا مـەعنا كـردوە: (ئـەی خوایـە بەزەیی‌و ڕێزگرتن‌و مەدحت بڕژێنە سەر موحەممەد) چونكە زانایـان دەربـارەی واتای صلەوات لەسەر پێغەمبەر ﷺ گوتوویانە:

(صلاة الله على نبيه ثناؤه عليه وتعظيمه، وصلاة الملائكة وغيرهم عليه: طلب ذلك له من الله تعالى، والمراد طلب الزيادة لا طلب أصل الصلاة)[1].

واتە: صەڵاتی خوا لەسەر پێغەمبەرەكەی مەدح‌و سەناو ڕێز لێگرتنیـەتی، وە صەڵاتی فریشتان‌و غەیری ئەوانیش لەسەری بریتیە لە: داواكردنی ئەوە لە

١) ئەم قسەیە (الحافظ أبن حجر العسقلاني) لە (فتح الباري شرح صحيح البخـاري)دا هێناویـەتی، بڕوانە: (صفة صلاة النبي ﷺ)، ص ١٧٨.

خــوای بــەرز بــۆی، مەبەسـتیش داواکردنــی زیادکردنیــەتی نــەك ئەصــڵی صەڵەواتەکە.

هەندێکیشیان گوتوویانە: (صل: أي ارحمه رحمة مقرونة بالتعظيم)[1].

واتە: صەڵەواتی لــێبدە یـانی بـەزەییت پێیـدا بێـت بـەزەیی یـەك، کـە ڕێزگرتنو بەگەورەگرتنی لەگەڵ بێت.

جا ئێمە هەردووك ڕایەکانمان کردوونە یەكو مانا لێدانەوەکـە بەوشـێوەیەی لــێ هاتوە کە نووسیومانە.

٢- بۆیە وشـەی (آل)مـان بـە (نیزیکـان) لێکداوەتـەوە، چـونکە ڕای بـەهێزترو بەڵگەدارتر (أرجَح)ی زانایان— بە بۆچوونی بەندە—دەربارەی واتای وشەی (آل) ئەوەیە، کە مەبەست شوێنکەوتووانی دانسقەو تایبەتی —هەندێکیش دەڵـێن: شوێنکەتووان بە موتڵەقی — پێغەمبەری خوایـە ﷺ جـا چ خـزم بـن، وەك هەندێك لە زانایان (آل) تایبەت دەکەن بەوانەوە، وە چ خەڵکی دیکە، جا دیارە وشەی (نیزیکان)یش هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، کـە زیـاتر لـەو زاتـە بـەڕێزو پایەبەرزەوە نزیکنو چاکتر پەیڕەویی لە بەرنامەی خواو ڕێبازی وی دەکەن[2].

---

١) بڕوانە: (إعانة الطالبين)، ج١، ص١٧١.

٢) دوای لێکۆڵینەوەو موتالاَ گەیـشتوومە ئـەو قەناعەتـە کـە وشـەی (آل) یـانی: شـوێنکەوتوو و نیزیکان نەك خزم و بنەماڵە، چونکە:

یەکەم: هەرجارێك وشەی (آل) لە قورئانێدا هاتبێ مەبەست پێی (اتباع)ە، بۆ وێنە: (ويَومَ تَقومُ السَّاعةُ أدخِلوا آلَ فِرْعَوْنَ أشدَّ العَذاب) غافر-٤٦-، جا بێگومان لێرەدا مەبەسـت خـزم و بنەماڵـەی فیرعەون نیە بەڵکو سەرجەم داروودەستەو شوێنکەوتووانی بە خزمو بێگانەوە!

وە ئەم دێڕە شیعرەی (عبدالمطلب)ی باپیرەی پێغەمبەریش ﷺ هـەر ئـەوە دەگـەینێ، کـە گوتویەتی: (وانْصُرْ على آلِ الصليـ ـب وعابِدِيْهِ اليَوْمَ آلَكْ).

هەروەها (نشوان الحميري)یش کە بە (إمام اللغـة) دانراوە هەمان ڕای هەیەو لەوبارەشەوە لە شیعرێکیدا گووتویەتی:

آلُ النبـيِّ هُمُ أتبـــاعُ مِلَّتِــه ... مِنَ الأعـاجِم والسُّـودانِ والعَـرَبِ
لَوْ لَمْ يَكُــنْ آلُــهُ إلاّ قَرابَتَــهُ ... لصِلَّى المُصَلِّي على الطاغي أبي لَهَبِ

واتە: (آل)ی پێغەمبەر ﷺ بریتین لە شوێنکەوتووانی ڕێبازەکەی لە عەجەمو ڕەش پێست و عارەب، چونکە ئەگەر تەنیا خزمەکانی (آل) بوونایە بابای صەلەواتدەر، صەڵەواتی لەسەر ئەبوولەهەبی طاغووت دەدا — واتە صەڵەواتەکەی ئەویشی دەگرتەوە-، دیسان لە فەرهەنگەکانی زماندا گوتراوە: (الآلُ: أَهْلُ الرَّجُلِ وأتباعَهُ).

واتە: (آل): بنەماڵەی ئینسان و شوێنکەوتووانی.

دووەم: پێغەمبەریش ﷺ کاتێك دەربارەی (آل) پرسیاری لێکراوە فەرموویەتی: (آلُ مُحَمَّدٍ كَلُّ تَقِيٍّ) أخرجه الطبراني.

واتە: (آل)ی موحەممەد هەموو ئینسانێکی پارێزکارە، ئنجا ئەگەر لە هەندێك فەرموودانیشدا (آل)ی موحەممەد تایبەت کرابێ بە بنەماڵەی خزمانی پێغەمبەرەوە ﷺ، ئەوە لەگەڵ ئەوەی گوتمان تێك ناگیرێن، چونکە بێگومان (اهل البيت)یش هەر لە ڕیزی لە پێشەوەی (آل)ن!

سێیەم: وە لە قورئانێ بەس دوو جاران وشەی (اهل البيت) هاتوە لە سوورەتی (الاحزاب) ئایەتی ژمارە (۳۳)و لە سوورەتی (هود) ئایەتی ژمارە (۷۳)، کە لە هەردووکیشیاندا ڕووی دواندن (خطاب) لە هاوسەرو خێزانە، ئەوەی (الاحزاب) ڕووی دواندنی لە خێزانە بەڕێزەکانی پێغەمبەرە ﷺ -خوا لێیان رازی بێ-، ئەوەی (هوود)یش ڕووی لە هاوسەری بەڕێزی ئیبراهیم (سارا خاتوون)ە -خوا لێی رازی بێ-، کەواتە وشەی (أهل البيت) چەمك و واتایەکەی تەسکەو تەنیا هاوسەرو وەچە (الزوجة والذرية) دەگرێتەوە، بەڵام (آل) وشەیەکی گشتییەو وەك هەندێك دەڵێن: لەگەڵ (أهل البيت)دا هاوواتا (مترادف) نین، وە وەك (شیعة)ش دەڵێن: (أهل البيت) تەنیا وەچە (ذرية) ناگرێتەوەو هاوسەریش دەگرێتەوە، بگرە زیاتر هاوسەر (زوجة) دەگرێتەوە، وەك لە سیاقی ئایەتەکانی (الأحزاب) و (هود)دا بە ئاشکراش دەبینرێ.

چوارەم: لە سەرجەم دەقەکانی قورئانو سوننەتدا ئەو ڕاستییە دەدرەوشێتەوە، کە جگە لە کردوکۆش (السعي والإجتهاد)ی ئینسان کە بە پارێزکاری (التقوى) تەعبیر کراوەو جگە لە خودی ئینسانو کردەوەو پەرێزو بەرهەمی، هیچ فاکتەرێکی دیکەی دەرەکی دەوری نیە لە بەرزبوونەوەو نزم بوونەوەی ئینسانندا، کەواتە تایبەتکرانی خزمو بنەماڵەی پێغەمبەر ﷺ بە صەڵەوات لەگەڵ ئەو ڕووحە گشتییەو ئەو دادگەرییە موتڵەقەشدا ناگونجێ، کە دەقەکانی قورئانو سووننەت جەختیان لەسەر کردوە، بەڵێ: (إن أكرمكم عند الله أتقاكم) الحجرات-١٣-، وە (أن ليس للأنسان إلا ما سعى) النجم -٣٩-، وە (من بَطَّأَ به عمله لم يسرع به نسبه) رواه مسلم، واتە: هەر کەسێك کردەوەکانی دواى بخەن ڕەچەڵەکی پێشی ناخات.

بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٤، ص١٢٤، وە (نيل الأوطار)، ج٢، ص٣٠٢-٣٠٣.

سێیەم: جیاوازی سێیەمی نێوان تەحییاتی یەکەمو دووەم –کۆتایی- ئەوەیە کە لە تەحییاتی کۆتاییدا تێکڕای زانایان ڕایان وایە، کە سوننەتە چەند دووعایەکی تێدا بخوێندرێن، پاشان سەلام بدرێتەوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ وای کردوەو لەوبارەوە چەندان فەرموودەی لێ گێڕراونەوە، بۆ وێنە: (عن أبي هريرة ﷺ قال: ((**قال رسول الله ﷺ: إذا فرغ أحدكم من التشهد الأخير فليتعوذ من بالله من أربع: من عذاب جهنّم ومن عذاب القبر ومن فتنة المحيا والممات ومن شر فتنة المسيح الدجال**)) رواه الجماعة إلا البخاري والترمذي.

واتە: ئەگەر یەکێکتان تەحییاتی کۆتایی تەواو کرد، با پەنا بەخوا بگرێ لە چوار شتان: لە ئازاری دۆزەخو لە ئەشکەنجەی گۆڕو لە بەڵای ژیانو مردنو لە خراپەی بەڵای مەسیحی دەججاڵ.

دیارە بێجگە لەو دووعایە، کە لە چەندان فەرموودەدا داکۆکی لەسەرکراوەو تەنانەت هەندێك لە زانایان بە فەرزی دەزانن، کە لە تەحییاتی کۆتایی بگوترێ، چەند دووعایەکی دیکەش هەن، بەڵام مەرج نیە نوێژکەر هەموویان لە یەك کاتدا پێکەوە کۆبکاتەوە، چونکە تەحییاتەکە زۆر درێژدەبێتەوە، ئەمەش چەند نموونەیەك لەو دووعایانە:

١- ((**أللّهم إني أعوذ بك من عذاب القبر، وأعوذ بك من فتنة المسيح الدجال وأعوذ بك من فتنة المحيا والممات، أللّهم إني أعوذ بك من المغرم والمأثم**)) رواه الجماعة إلا إبن ماجه.

پێشتر ئەو فەرموودەیەمان مانا کردوە مەبەست لە (مغرم ومأثم)یش قەرزداریی و گوناحباریی یە.

٢- ((**أللّهم إني ظلمت نفسي ظلما كثيرا ولا يغفر الذنوب إلا أنت فاغفر لي مغفرة من عندك وارحمني أنك أنت الغفور الرحيم**)) متفق عليه.

واتە: ئەی خوایە من ستەمێکی زۆرم لە خۆم کردوە، جگە لە تۆش هیچ کەس تاوان ناپۆشێ، جا لێم ببوورە بە لێبووردنێکی تایبەت لەلایەن خۆتەوە، وەبەزەییت پێمدابێ، بێگومان هەرتۆی لێبووردەی بەبەزەیی.

٣- ((اللّهم اغفر لي ما قدمت وما أخرت، وما أسررت وما أعلنت، وما أسرفت وما أنت أعلم به مني، أنت المقدم وأنت المؤخر لا إله إلا أنت)) رواه مسلم.

واتە: ئەی خوایە لێم خۆشبە لەوەی پێشم خستوە -لە گوناحان-و لەوەی دوام خستوە -لە فەرمانبەرییەکان-، وە لەوەی پەنهانم کردوەو ئاشکرام کردوە، وە لەوەی بە زیادەڕۆیی کردوومە، وە لەوەی تۆ لەخۆم پێی زاناتری، تۆی پێشخەرو تۆی دواخەر، جگە لە تۆ هیچ پەرستراو نین.

٤- ((اللّهم إني أسألك الثبات في الأمر والعزيمة على الرشد، وأسألك شكر نعمتك وحسن عبادتك، وأسألك قلبا سليما ولسانا صادقا (وخُلُقا مستقيما)، وأسألك من خير ما تعلم وأعوذ بك من شر ما تعلم وأستغفرك لما تعلم)) رواه النسائي الاّ (وخلقا مستقيما) فقد اخرجه الطبراني.

واتە: ئەی خوایە من داوات لێدەکەم کە لە کاروبار -ی دینداریی-م دا دامەزراو بم‌و لەسەر ڕێی ڕاست دڵقایم بم، وە سوپاسگوزاری چاکەت‌و چاك پەرستنمت لێ داوا دەکەم، وە دڵێکی ساغ‌و زمانێکی ڕاست‌و ڕەوشتێکی ڕێك‌و پێکت لێ داوا دەکەم، وە سوودو چاکەی هەر شتێکت لێ داوا دەکەم کە -بەس تۆ- دەیزانی، وە داوای لێبووردنم هەیە بۆ هەموو ئەو گوناحانەی کە تۆ پێیان ئاگاداری.

دوو تێبینی:

یەك: تەحییات دەبێ بە دەنگی نزم بخوێندرێ وەك (أبو داوود وترمذي وبيهقي) گێڕاویانەتەوە.

دوو: لە هیچ کام لەو فەرموودانەدا کە چۆنیەتی سەڵەوات دان باس دەکەن، وشەی (سَيِّدنا) نیە، بۆیە لەنێوان زانایاندا سەبارەت بە گونجان و نەگونجانی وشەی (سَيِّدنا) لە نوێژدا مشتومڕیان هەبووە، زۆربەو جەماوەری زانایان ڕایان وایە کە نە وشەی ناوبراوو نە هیچ وشەیەکی دیکەش زیاد نەکرێ، بۆ وێنە (إبن حجر العسقلاني) کە تەعبیر لە بیروڕای جەماوەری زانایان دەکات لە مەسەلەی ناوبراودا، گوتوویەتی:

(نعم إتِّباع الألفاظ المأثورة أرجح، ولا يقال لعله ترك ذلك تواضعا منه ﷺ كما لم يكن يقول عند ذكره ﷺ "ﷺ" وأمته مندوبة إلى أن تقول ذلك كلما ذكر، لأنا نقول لو كان ذلك راجحاً لجاء عن الصحابة ثم عن التابعين، ولم نقف في شيء من الآثار عن أحد من الصحابة ولا التابعين لهم قال ذلك مع كثرة ما ورد عنهم من ذلك...)[1].

واتە: بەڵێ شوێنکەوتنی بێژەگێڕاوەکان چاکترە، ناشبێ بگوترێ ڕەنگە پێغەمبەر ﷺ لە ڕووی خۆبەکەمگرتنەوە ئەو وشەیەی نەگوتبێ، هەروەك چۆن لەکاتی ناوبردنی خۆیدا نەیفەرمووە "ﷺ" لە حاڵێکدا کە ئۆممەتەکەی فەرمانی پێکراوە –وەك سوننەت- کە هەرکاتێك ناوی هێنرا بڵێ: "ﷺ" چونکە ئێمە –لە وەڵامدا- دەڵێیین: ئەگەر چاکتر بووایە ئەوە لە هاوەڵانەوەو پاشان لە شوێنکەوتووانیانەوە دەهات، بەڵام هیچ شتێکی وا لە هیچ کام لە هاوەڵان و شوێنکەوتوانیانەوە نەهاتوە، هەرچەند لەوبارەوە زۆر شتیان لێ گێڕاوەتەوە.

هەندێکیشیان نەك هەر بە دروست (جائز) بگرە بە پەسەندیشی دەزانن کە لەبەر ئەدەب و ڕێزگرتن لە پێغەمبەر ﷺ وشەی (سَيِّدنا) زیاد بکرێ، بۆ وێنە هەرکام لە (العز بن عبدالسلام) کە بە (سلطان العلماء) ناسراوەو (شوكاني)

---

١) بڕوانە: (صفة صلاة النبي ﷺ)، ص ١٨٨-١٨٩.

ڕایان وایە[1]، منیش ڕای جەماوەرم پێ چاکترو بەهێزترو سەلامەت ترە، بەڵام بەڕەواشی نازانم کە هەراو کێشە لەگەڵ ئەوانەدا بەرپابکرێ کە وشەی (سَيِّدنا) لە تەحییاتدا بەکاردێنن، چونکە:

یەکەم: وەك زۆرجاری دیکەش گوتوومانە پێویستە بەسینگ فراوانییەوە لەگەڵ وردە بابەتە خیلافییەکاندا مامەڵە بکرێ، چونکە شەرع لەڕووی حیکمەتەوە وای هەڵخستوون کە چەند (ڕوویێك)یان هەبێ‌و بە چەند جۆرێك ئەنجام بدرێن.

دووەم: ئەوانەش کە وشەی ناوبراو لە تەحییاتدا بۆ پێغەمبەر ﷺ بەکاردێنن دەتوانن تا ڕاددەیەك بەرگری لە ڕایەکەی خۆیان بکەن[2].

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٣٠٤.

٢) بۆ وێنە: (شوكاني) بۆ پشتگیریکردنی لە ڕای ناوبراو گوتوویەتی: لە (إبن عبدالسلام) گێڕراوەتەوە کە بەکارهێنانی وشەی (سيِّدنا)ی خستۆتە نێو بازنەی مەسەلەی ڕێزو ئەدەبەوە بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ، ئەویش لەسەر ئەوە بنیاتنراوە کە ڕێزو ئەدەب دەخرێتە پێش فەرمان بەجێهێنان (إمتثال الأمر)ەوە، وەك ئەبووبەکری صدیق -خوا لێی ڕازی بێ-، کە هەرچەندە پێغەمبەر پێی فەرموو ئامادەنەبوو پێشی بکەوێ، هەروەها عەلی -خوا لێی ڕازی بێ-، کە ئامادەنەبوو ناوی پێغەمبەر ﷺ بسڕێتەوە لەکاتی ڕێکەوتننامەی حودەیبییەدا، هەر کام لەم دوو ڕووداوەش لە سوننەتی (صحیح)دا هاتوون. بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٣٠٤.

برگـەی بیسـتو دووەم: خـوێندنی دووعـای قونـووت

دەربارەی خوێندنو نەخوێندنی دووعای قونووت زانایان سێ دەستەن:

١- دەڵێـن: دروست (جائز) نیە بخوێنرێ، چونکە هەرچەندە کاتی خۆی پێغەمبەر ﷺ خوێندوویەتی، بەڵام دوایی وازی لـێهێناوە، کەواتـە نەسـخ کراوەتـەوە ئەمە ڕای (أبو حنیفة)و ژمارەیەکی دیکەیە لە زانایانی عێراق.

٢- دەڵێـن: سوننەتە لە نوێژی بەیانیدا بخوێنـدرێ لـەکاتی ئاسـاییداو، لـەکاتی نائاساییدا، وەك جەنگ، یان هـەر بـەڵاو گرفتارییـەکی دیکـەی گـشتیدا لـە کۆتایی هەموو پێنج نوێژە فەرزەکاندا سـوننەتە، ئەمـەش ڕای مالکییـەکانو شافیعییەکانە، ئەوەندە هەیە مالکییەکان دەڵێن: سوونەتە پێش چوونە ڕکووع بێو شافیعییەکانیش دوای هەڵـسانەوە لـە ڕکووعیـان دیـاری کـردوە، بـەڵام هەردووك لاشیان پێشخستنیو دواخستنی بە دروست دەزانن.

٣- تەنیا لەکاتی ڕوودانی بەڵاو گرفتارییـەکی گـشتیدا سـوونەتەو ئـەویش لـە کۆتایی هەر پێنج نوێژە فەرزەکانـدا (سـەبارەت بـە خوێنـدنی قونـووتیش لـە نوێژی وەتردا لەکاتی باسی کردنی نوێژی وەتردا باس دەکەین).

شایانی باسیشە، کە ئەم ڕایەی سێیەم لە هەردووك ڕایەکانی پێـشتر بـەهێزترو بەڵگەدارترەو، ئـەم فەرموودەیـەش بەڵگەیـەکی بـێ پێچوپەنایـە بـۆ سـەلماندنی بەهێزتربوونو بەڵگەدارتر بوونی:

((عن أبي مالك الأشجعي قال: قلت لأبي إنك قد صليت خلف رسول الله ﷺ أبي بكر وعمر وعثمـان، وعلـي ههنـا بالكوفـة قريبـا مـن خمـس سـنين، أكـانوا يقنتون؟! قال: أي بني محدث)) رواه أحمد والترمذي وصححه وابن ماجه، وفي رواية (أكانوا يقنتون في الفجر) رواه النسائي بلفظ قريب منه.

وەك دەبینین یەكێك لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ كە باوكی (أبو مالك الأشجعي)یەو لە پشت هەركام لە پێغەمبەر ﷺو هەر چوار خەلیفەكانیەوە نوێژی بەیانی كردوە، شایەدیی دەدات كە هیچ كامیان لە نوێژی بەیانیدا دووعای قونووتیان نەخوێندوەو دوای ئەوان داهێنراوە! دیاری هەر بۆیەش هەندێك لە زانایان خوێندنی دووعای قونووتیان لە نوێژی بەیانی بە بیدعەت داناوە.

ئنجا ئەوانەش كە ئەم فەرموودەیە بە بەڵگە دێننەوە بۆ ئیسپاتی سوننەت بوونی خوێندنی قونووت لە نوێژی بەیانیدا،: **((عن أنس أن النبّي ﷺ قنت شهرا يدعو على قاتلي أصحابه ببئرمعونة ثم ترك، فأما الصبح فلم يزل يقنت حتى فارق الدنيا))** رواه أحمد والدار قطني والبيهقي والحاكم وصححه.

قسەكەیان جێ ناگرێ، چونكە سەرەڕای ئەوەی كە زانایانی فەرموودەناس لە سۆنگەی هەبوونی (أبو جعفر الرازي) لەنێو ڕاوییەكانی ئەو فەرموودەیەداو بە پێی یاساكانی (الجرح والتعديل) ڕەخنەیان لێی هەیە، بەڵێ وێڕای ئەوە چەند فەرموودەیەكیش لە (أنس)ەوە –خوا لێی ڕازی بێ- گێڕراونەوە، كە پێچەوانەی ئەوەی لەم فەرموودەیەدا گێڕاویەتەوە، بۆ وێنە:

أ- (خطيب) گێڕاویەتەوە كە پرسیار لە (أنس) كرا: (إن قوما يزعمون أن النبّي ﷺ لم يزل يقنت في الفجر! فقال: كذبوا إنّما قنتوا شهراً واحداً يدعو على حي من أحياء المشركين).

ب- هەروەها (إبن خزيمة) هەر لە (أنس)ەوە گێڕاویەتەوە: (إن النبّي ﷺ لم يقنت إلا إذا دعا على قوم)، وەك دبینین لە هەر كام لە دوو فەرموودەیەدا (أنس)- خوا لێی ڕازی بێ- داكۆكی لەسەر ئەوە دەكات، كە پێغەمبەر ﷺ لە نوێژی بەیانیدا قونووتی نەخوێندوە، مەگەر لە كاتی نائاسایی‌و كاتی گرفتاریی‌و بەڵاو ناڕەحەتیی گشتیدا.

(ابن قيم الجوزية)ش خوا پاداشتی بداتەوە بۆ لابردنی ئەو ئیشکالەی، کە لە ڕواڵەتی ئەو فەرموودانەوە پەیدا دەبێت کە لە (أنس)ەوە گێڕراونەوە، ڕوونکردنەوەیەکی جوانی نووسیوەو گوتوویەتی:

(ئەو فەرموودانەی کە لە (أنس)ەوە گێڕراونەوە هەموویان تەواونو هەموویان یەکتر بە ڕاست دەزانن، ئەوە کە دەفەرموێ: پێغەمبەر ﷺ هەتا لەدنیا دەرچوو قونووتی لە نوێژی بەیانیدا هەر دەخوێند، ئەوە مەبەستی زۆر قورئان خوێندنە لە نوێژی بەیانیداو زۆر ڕاوەستانە لە دوای ڕکووع بۆ مەدح‌وسەنای خوا، چونکە وشەی قونووت چەمكو واتا گشتییەکەی زۆر مانەوەیە بەپێوە لە خزمەت خوادا، پاشان لە عورفی زانایاندا ئەو چەمکە زاراوەییو تایبەتییەی بۆ پەیدابووە، کە ئێستا بۆی بۆتە باو، جا کە زانایان بینیویانە هاوەڵانی پێغەمبەر -خوا لێیان ڕازی بێ- وشەی (قونووت)یان بە چەمكو واتا گشتیو بنەڕەتییەکەی خۆی بەکارهێناوە، ئەوان -واتە زانایان- وایان زانیوە مەبەستی هاوەڵان لە وشەی ناوبراو هەر ئەو واتاو چەمکە تایبەتییەی ئەوانە! ئیدی لەوەوە ئەنجام گیرییان کردوە کە وادیارە پێغەمبەر ﷺ هەموو نوێژی بەیانییەك دووعای قونووتی خوێندوە!!)[1].

لەم بڕە توێژینەوەیەش -کە مەودای زیاترمان نەبوو- دەرکەوت کە ڕای زۆربەو جەماوەری زانایان بەهێزترو جێی متمانەترە[2]، کە دەڵێن خوێندنی دووعای قونووت تەنیا بۆ کاتی ڕوودانی بەڵاو گرفتاریی گشتییە ئەویش لە کۆتایی هەموو نوێژە فەرزەکان.

---

١) بڕوانە: (زاد المعاد في هدي خير العباد)، ج١، ص٧٢-٧٣.

٢) بڕوانە: (سبل السلام)، ج١، ص١٨٥، وە (نيل الأوطار)، ج٢ ص٣٥٠ تا ٣٦٧، وە بڕوانە: (الفتاوى الكبرى)، لأبن تيمية، ج١، ص٢٢٣-٢٣٠، وە (فقه السنة)، ج١، ص١٧٣-١٧٦، وە بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٣، ص٤٥٦ تا ٤٧٢، هەرچەندە (نووي) ڕای بەپێی مەزهەبی شافیعییەو قونووت لە نوێژی بەیانیدا بە سوننەت دەزانێ.

دەقی دووعـــای قونـــووت:

بەڕای زۆربەی هەرە زۆرەی زانایـان چـاکترین جـۆری دووعـای قونـووت -بـە تایبەت بۆ نوێژی وەتر- ئەم دووعایەیە کە لەم فەرموودەیەدا هاتوە:

(عن الحسن بن علي بن أبي طالب ﷺ قـالَ: علمـني رسـول الله ﷺ كلمـات أقولهن في الوتر: أللهم اهدني فيمن هديت، وعافني فيمن عافيـت، وتـولني فـيمن توليت، وبارك لي فيما أعطيت، وقني شر مـا قـضيت، فإنـك تقـضي ولا يقـضى عليك وأنه لا يذّل من واليت ولا يعزّ من عاديت، تباركت ربّنا وتعاليـت و صـلّى الله على النبّي) رواه أحمد وأصحاب السنن وغيرهم. لكن لفظ (وصـلى الله علـى النبّي) في رواية النسائي.

مانـای دووعـای قونـووتیش ئـاوایە:

ئەی خوایە ڕێڕوونیم بکە لەگەڵ ئەوانەدا کە ڕێڕوونیت کردوون، وە سەلامەتو بێبـەڵام بکـە لەگـەڵ ئەوانـەدا کـە سـەڵامەتت کـردوون، وەمـشوورم لـێبخۆو سەرپەرشتیم بکە لەگەڵ ئەوانەی کە مشوورت لـێخواردوون، وە پیتو پیێزم بۆ بخە ناو ئەوەوە کە پێت بەخشیوم، وە لە زیانی خراپەی ئەوە کە بڕیارت داوە بمپارێزە، چونکە هەر تۆ بڕیار دەدەیو بڕیارت بەسەردا نادرێ، وە بێگومان هـەر کەسـێك تۆ پشتی بگری زەبوون نابێ، وە هەر کەسێك تۆ دژایەتی بکـەی زاڵنابـێ، هـەر تۆی پایەدارو بەرز ئەی پەروەردگارمان، صەڵەواتی خوا لەسەر پێغەمبەر بێت.

چۆنیـەتی خوێندنی دووعای قونووت:

یـەك: (بخـاري وأحمـد) گێڕاویانەتـەوە، کـە پێغەمبـەرە ﷺ لـەکاتی پاڕانـەوەی قونووتدا دەنگی هەڵدەبڕی.

دوو: (أحمد وطبراني)یش گێڕاویانەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە دەمی خوێندنی قونووتدا دەستی بەرز دەکردنەوە.
سێ: (أبو داود)یش گێڕاویەتەوە، کە ئەوانەی لە دوایەوە بوون (آمين)یان دەگوت.
چوار: (نسائي)یش گێڕاویەتەوە، کە سوننەتە لە کۆتایی قونووتدا بگوترێ: (وصلى الله على النبيّ) یان (أللّهم صل على محمد وآل محمد وسلم).
پێنج: (نسائي وأحمد)یش گێڕاویانەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ، کە لە خوێندنی قونووت دەبۆوە (الله أكبر)ی دەکردو یەکسەر کڕنووشی دەبرد.
شەش: وە دەبێ (ئیمام) ڕاناو (ضمير)ی دووعایەکەیان بکاتە کۆ (جمع)، ئاوا (أللهم اهدنا...)، چونکە بۆ خۆیو بۆ مسوڵمانان دەپاڕێتەوە.

بڕگەی بیست و سێیەم: سەلام دانەوە

ئنجا ئەی مسوڵمانی بەڕێزو خۆشەویست!

کاتێك بەو شێوەیەی باسمان کرد نوێژەکەتت تەواو کرد، بەهۆی سەلام دانەوەوە لەلای ڕاستو پاشان لای چەپ لە نوێژەکەت بچۆدەرێ، ئەمەش چەند فەرموودەیەك دەربارەی سەلام دانەوەی نوێژە:

١- **((عن إبن مسعود أن النبيّ ﷺ كان يسلم عن يمينه وعن يساره: السلام عليكم ورحمة الله، السلام عليكم ورحمة الله حتى يرى بياض خده))** رواه الخمسة وصححه الترمذي.

واتە: پێغەمبەر ﷺ بەلای ڕاستیو بەلای چەپیدا سەلامی دەدایەوە، هەتا لەملاولاڕا سپێتی ڕوومەتی دەبینرا -واتە تەواو گەردنی پیرۆزی دەسووڕاند- و دەیفەرموو: السلام عليكم ورحمة الله، السلام عليكم ورحمة الله.

٢- (وعن عامر بن سعيد عن أبيه قال: **(كنت أرى النبيّ ﷺ يسلم عن يمينه وعن يساره حتى يرى بياض خده)** رواه أحمد ومسلم والنسائي وإبن ماجه.

(أبو داوود وإبن خزیمة) دەڵێن: جاری وابوو لە سەلام دانەوەی یەکەمدا وشەی: (وبركاته)ی زیاد دەکرد، واتە دەیفەرموو: **(السلام علیکم ورحمة الله وبركاته)**.

٣- **((عن أبي هريرة عن النبّي ﷺ قال: (حذف التسليم سنة))** رواه حمد وأبو داوود ورواه الترمذي موقوفا وصححه.

واتە: کورتکردنەوەی سەلام سوننەتە، مەبەستیش ئەوەیە وەك زانایان فەرموویانە بۆ وێنە: (عبدالله إبن مبارك وإبن سيد الناس)، کە وشەکانی (السلام علیکم ورحمة الله) بەکورتو خێرایی بگووترێنو درێژنەکرێنەوەو لێك نەکێشرێنەوە[1].

٤- وە (أحمد وبيهقي وإبن خزيمة وطبراني وحاكم) گێڕاویانەتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ جاری وابووە بەس یەك سەلامی دەدایەوەو دەیفەرموو: (السلام علیکم) وە تۆزێك ملی بەلای ڕاستدا خوار دەکردەوە، دەنا ڕووی لە پێش خۆی دەکرد.

بۆیە زۆر لە زانایان فەرموویانە ئەگەر نوێژکەر تەنیا یەك سەلامیش بداتەوەو بەس بڵێ (السلام علیکم) ئەو سەلامەکەی هەر دروستە. شایانی باسە کە سەلام دانەوەی نوێژیش وەك (نووی) گوتوویەتی: لەلای زۆربەو جەماوەری زانایان، کە (مالك و شافعی وأحمد)یشیان لەنێودان، فەرزو پایە (رکن)ی نوێژە، بەڵام تەنیا سەلام دانەوەی لای ڕاست، یان یەك سەلام لەپێش خۆیەوە، ئەگەرنا سەلامی دووەمی لای چەپ سوننەتە[2].

دیارە هەندێکیش لە زانایان سەلام دانەوەی نوێژ بەپایەو فەرز نازانن، بۆ وێنە (أبو حنيفةو إسحاق بن راهويه)وە ئەو فەرموودەیەش بە بەڵگە دێننەوە، کە

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار، شرح منتقى الأخبار)، ج٢، ص٣١٤-٣١٥.
٢) بڕوانە: (الأذكار)، ص ٦٦.

لەنێو زانایانی فەرموودەناس‌و شەرعزاندا بە فەرموودەی (المسيء صلاته) ناسراوە[1]، چونکە دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەی ناوبراودا تەنیا پایەو فەرزەکانی نوێژی فێری کابرای نوێژنەزان کردوە، کەچی باسی سەلام دانەوەی نەکردوە، کەواتە فەرز نیە، بەڵام جەماوەری زانایان وێڕای ئەوەی کە بەڵگەی دیکەشیان بەدەستەوە هەن، وەڵامی ئەو قسەیەش دەدەنەوە، کە فەرموودەی گۆرین بە بەڵگە دێننەوەو دەڵێن، لەو فەرموودەیەدا تەنیا (سەلام دانەوە) نیە، کە باس نەکرابێ، بەڵکو سێ شتی دیکەش کە بە یەکدەنگی زانایان فەرزو پایەن باس نەکراون کە: (نیەت هێنان)و (دانیشتن بۆ تەحییاتی کۆتایی)و (ڕیزکردنی پایەو فەرزەکانی نوێژ)ن، هەروەها سێ شتی دیکەش، کە زانایان جیاوازییان لەبارەی فەرزبوون‌و نەبوونیانەوە هەیە دیسان باس نەکراون کە "خوێندنی تەحیاتی کۆتایی" و" سەڵەواتە لەسەر پێغەمبەر "و" سەلام دانەوە"ن! هۆی ئەمەش ئەوەیە کە پێغەمبەری کاربەجێ ﷺ لەو فەرموودەیەدا تەنیا ئەو پایەو فەرزانەی فێری کابرای نوێژنەزان کردوون، کە نەیزانیون‌و ئەوانەی کە زانیویەتی دەیانزانێ بە پێویستی نەزانیوە بۆی ڕوون بکاتەوە[2].

جا بێگومان ئەم بەڵگەو وەڵامەی جەماوەری زانایان -خوا لە هەموویان خۆش بێ- زۆر بەهێزەو پێم وایە بەڵگەو بیانوویەکی وابەدەست ئەوانەوە ناهێڵێ کە سەلام دانەوە) بە پایەو فەرز نازانن، بەڵام وەك زۆرجاری دیکەش گوتوومانە مادام مەسەلەیەکی جوزئیی‌و خیلافییە ڕێگای هەر تێدایە[3].

---

١) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٤ ص١٠٦-١٠٧، وە لە (خاڵی پێنجەم: بەرپاکردنی نوێژ چیەو چۆنە؟)دا ئەو فەرموودەیەیان هێناوەو تەرجەمەشمان کردوە.

٢) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووى)، ج٤، ص١٠٧-١٠٨.

٣) بۆ وێنە: (شوكاني) ڕای وایە، کە سەلام دانەوەی نوێژ نەپایەیە نە فەرز، بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٣١٨.

برگـەی بیسـتو چوارەم: زیکـرەکانی دوای نوێژە فـەڕزەکـان

پاشان ئەی مسوڵمانی سەنگینو شیرین! کە سەلامت دایەوەو نوێژەکەت تـەواو کرد، سوننەتە چەند زیکرو دووعایەك بخوێنی بـەر لـەوەی شـوێنی خـۆت بـەجێ بهێڵی، کە ئەوە لە خوارەوە گرنگترینیانو بەڵگەدارترینیان دەنووسین:

یـەك: سەرەتا یەکسەر[1] دوای سەلام دانەوە سـێجاران بڵێ: (أستغفر الله)، واتە: داوای لێبوردن لە خوا دەکەم، ئنجا بڵـێ: (أللـهم أنـت الـسلام ومنـك السلام تبارکت یـا ذا الجـلال والإکـرام) واتـە: ئـەی خوایـە تـۆی سـەلامەتیو ئاشتیو سـەلامەتیو ئاشـتی لەتۆوەوەیـە، پایەبـەرزی ئـەی خـاوەنی شـکۆو ڕێزگـرتن، چـونکە پێغەمبــەر خـوا ﷺ وای کـردوە وەك لـەو فەرموودەیـەدا دەبینری: **(عن ثوبان قال: کان رسول الله ﷺ إذا انصرف من صـلاته أسـتغفر ثلاثا، وقال أللهم أنت السلام ومنك السلام تبارکت یاذا الجلال والإکرام)** رواه الجماعة إلا البخاري.

دوو: ئنجا ئەگەر (مأموم) بووی لە شوێنی خۆت مەجووڵێ، وە ئەگەر ئیمام بووی بەرەو نوێژکەرەکان ڕوو وەربسووڕێنە، چونکە پێغەمبـەر ﷺ عـادەتی وابـوو، وەك (عائیشە) -خوا لێی ڕازی بێ- بۆمان دەگێڕێتەوە:

((کان رسول الله ﷺ إذا سلم لم یقعد إلا مقدار ما یقول: أللهم أنت الـسلام ومنك السلام تبارکت یاذا الجلال والإکرام)) رواه أحمد والترمذي وإبن ماجه،

دیارە لێرەدا مەبەست لە (لم یقعد) واتـە: دوای سـەلام دانـەوە ڕووەو قیبلـە هەرهێندە دانیشتوەو ماوەتەوە هەتا زیکری ناوبراوی خوێنـدوە -بێجگـە لـە

---

١) دەشگونجێ دوای سەلام دانەوە (الله أکبر) بکرێ، پاشان (أسـتغفر الله) بگـوترێ، چـونکە (أبـن عباس) -خوا لێی رازی بێ- گوتوویەتی: (کنت اعرف أنقضاء صلاة النبـي ﷺ بـالتکبیر) رواه البخاري، واتە: من نوێژ تەواوبوونی پێغەمبـەرم ﷺ بـەهۆی بیـستنی (الله أکـبر)ەوە دەزانـی، بڕوانە: (فتح الباري شرح صحیح البخاری)، ج٢، ص٥٩١.

سێ جار (أستغفر الله) کردن- بەپێی ئەوەی لە فەرموودەکانی دیکەدا دەردەکەوێ، بۆ وێنە: (عن سمرة قال: كان النبّي ﷺ إذا صلى صلاة أقبل علينا بوجهه) رواه البخاري.

واتە: پێغەمبەر ﷺ عادەتی وابوو، کە نوێژی تەواو دەکرد ڕووی بۆ لای ئێمە وەردەسووڕاند.

ئنجا ئەو ڕوو وەرسووڕاندنەش فەرقی نیە، چ بەلای ڕاستدا بێ، چ بەلای چەپدا، چونکە پێغەمبەرمان ﷺ بە هەردووك لایاندا ڕووی خۆی بەرەو نوێژکەرەکان وەردەگێڕا، وەك لەم فەرموودەیەدا دەبینرێ: ((عن إبن مسعود قال: **لا يجعلن أحدكم للشيطان شيئاً من صلاته، يرى أن حقا عليه أن لا ينصرف إلا عن يمينه، لقد رأيت رسول الله ﷺ كثيراً ينصرف عن يساره**)) رواه الجماعة إلا الترمذي.

دیارە مەبەستی (إبن مسعود) -خوا لێی ڕازی بێ- ئەوەیە کە بابای نوێژکەر ڕوو وەرسووڕاندنی بەلای ڕاستدا بەفەرز نەزانێو بزانێ کە پێغەمبەر ﷺ بەلای ڕاستو چەپدا ڕووی وەرسووڕاندوە، هەڵبەتە ئەگەر لەبەر پیرۆزی لای ڕاستیش زیاتر بەلای ڕاستدا خۆی بسووڕێنێ باشترە، بەڵام گرنگ ئەوەیە بە فەرزی نەزانێ، چونکە (أنس) گوتوویەتی: (بەزۆری پێغەمبەری خوام ﷺ بینیوە بەلای ڕاستدا ڕووی وەرسووڕاند) وەك (مسلم ونسائي) گێڕاویانەتەوە.

سێ: پاشان ئەم زیکرانە، یان زۆربەیان، یان بەلای کەمەوە هەندێکیان بخوێنەوە، چونکە دوای گەڕان وپشکنینی نەگەیشتوومە ئەنجام لەوەدا، کە ئایا پێغەمبەر ﷺ هەموویانی پێکەوە خوێندوون، یان هەر جارە بەشێکیان، کەواتە: هەردووك حاڵیان تێدا دروستنو سوننەتن:

١- ((**أللّهم أعني على ذكرك وشكرك وحسن عبادتك**)) رواه أحمد وأبو داوود والنسائي وإبن خزيمة وإبن حبان والحاكم.

واتە: ئەی خوایە یاریدەم بدە لەسەر یادکردنتو سوپاسکردنتو چاك پەرستنت.

٢- ((لا إله إلا لله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم، ولا نعبد إلا إيّاه، له النعمة وله الفضل وله الثناء الحسن، لا إله إلاّ الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرون)) رواه أحمد ومسلم وأبو داوود والنسائي.

واتە: جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین تاکەو هیچ هاوبەشی نین، مولْك هەر هی وییەو ستایش هەر هی وییە، وە ئەو لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، وە لادان –لە خراپە-و توانا –بۆ چاکەکردن- تەنیا بەخوای بەرزی مەزن هەیە، وە جگە لەوی ناپەرستین، چاکەو بەخشش هەر هی وییەو مەدحو سەنای باش شایستەی ویە، جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، گەردنکەچیمانی بۆ ساغو یەکلا دەکەینەوە هەرچەندە کافرەکان پێیان ناخۆش بێ.

(ابن الزبير) -خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ- گوتوویەتی: ((يُهَلِّلُ بِهِنَّ دُبُرَ كل صلاة))، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ پاش هەر نوێژێك دەنگی بەم ڕستانە بەرز کردۆتەوەو بە دەنگی بلْند دەیفەرموون، وەك لەو فەرموودەیەدا هاتوە، کە (مسلم وأبو داوودو نسائي) گێڕاویانەتەوە.

٣- (لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير، أللهم لا مانع لما أعطيت، ولا معطي لما منعت، ولا ينفع ذا الجد منك الجد) متفق عليه.

واتە: جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین تاکەو بێ هاوبەشە، مولْك وستایش بەس هی ویە، وە ئەو لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، ئەی خوایە! پێشگر نیە بۆ ئەوەی تۆ بیبەخشیو بەخشەر نیە بۆ شتێك تۆ نەهێڵی بێتە دەست، وەهیچ خاوەن بەشو سامانو دەستەڵاتێك، بەشو سامانو دەستەڵاتەکەی لە بەرانبەر سزاو تۆڵەی تۆدا دادی نادات.

٤- خوێندنی هەرکام لە سووڕەتی: (الفلق) و (الناس) چونکە (عقبة بن عامر) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویەتەوە: **((أمرني رسول الله ﷺ أن أقرأ بالمعوذتين دبر كل صلاة))** رواه البخاري ومسلم وأحمد وأبو داوود، ولفظ أحمد وأبي داوود (بالمعوذات) کە دیارە سووڕەتی (الإخلاص)یش دەگرێتەوە.

٥- خوێندنی (آية الكرسي) کە گەورەترین ئایەتی قورئانی بەڕێزو خاوەن پێزە، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **((من قرأ آية الكرسي دبر كل صلاة لم يمنعه من دخول الجنّة إلا أن يموت))** رواه النسائي والطبراني.

٦- گوتنی: (٣٣) جار (سبحان الله)و (٣٣) جار (الحمد لله)و (٣٣) جار (الله أكبر)و جاری سەدەمین **(لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير)** چونکە (بخاری ومسلم وأحمد ونسائي) گێڕاویانەتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی هەر کەسێك دوای هەر نوێژێك مەبەستی پێنج نوێژە فەرزەکانە، وە ئەم زیکرانە بخوێنێ گوناحەکانی ئەگەر هێندەی کەفی دەریاش بن دەپۆشرێن.

٧- خوێندنی زیکری: **((لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد يحيي ويميت وهو على كل شيء قدير))** "١٠" جاران لە دوای هەر کام لە نوێژی شێوانو بەیانی بەر لەوەی نوێژکەر جێگای خۆی بگۆڕێو لاقی بنووشتێنێتەوە واتە بەر لەوەی شێوەی دانیشتنی کۆتایی بگۆڕێ-، وەك (أحمد وترمذي) گێڕاویانەتەوە. ئەمانە دووعاو زیکرە سەرەکیەکانی دوای نوێژە فەرزەکانن، ئەگەرنا هی دیکەش هەن[1]، بەڵام لە هیچ فەرموودەیەکدا نەهاتوە، کە

---

١) بۆ وێنە: (نسائي وإبن خزيمه وإبن حبان) لە (زيد بن ثابت) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویانەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردوون هەر کام لە (سبحان الله)و (الحمد لله)و (الله أكبر)و (لا إله إلاّ الله) یەکی (٢٥) بیستو پێنج جار بڵێن، کە دەکاتە (١٠٠) سەد.

هەروەها هەر کام لە (أحمد ونسائي وأبو داوود وترمذي) گێڕاویانەتەوە کە هەر کام لە: (سبحان الله)و (الحمد لله)و (الله أكبر)یەکی دە (١٠) جار بگوترێ، بڕوانە: (فتح الباري)، ج،٢ ص٥٩٨.

پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بەڕێزی -رضي الله عنهم- پێکەوەو بەکۆمەڵ لە دوای نوێژەکان زیکرو دووعایان کردبێ، بەڵکو هەر کەسە بۆ خۆیو لەبەر خۆیەوە زیکرو دووعای خۆی کردوە، کەواتە: بابزانرێ کە ئەوەی لە هەندێك شوێنان کراوەتە عادەتو (باو)، کە ئیمامو شوێنکەوتوان (مأمومین)ی پێکەوە بەکۆمەڵو بەدەنگی بەرز[1] چەند زیکرو دووعایەکی تایبەتی -وەك (لا إله إلا الله)، یان صەڵەوات دان لە پێغەمبەر ﷺ- دەکەن، ئەوە بەو شێوەو چۆنیەتییە نەك هەر سوننەت نیە، بگرە هەرچەندە ئەو جۆرە زیکرو دووعایانە لە ئەسڵدا شەرعینو سوننەتن، بەڵام بەو چۆنیەتییە داهێنراوە (الكيفية المبتدعة) دەچنە خانەی جۆرێك لە جۆرەکانی داهێنان لە ئاین (الإبتداع في الدين)دا، کە زانایان پێیان دەڵێن: (بیدعەتی خستنە پاڵ -البدعة الإضافية-)، چونکە ئەو جۆرە بیدعەتە ئەوەیە کە شتێك لە ئەسڵدا شەرعیی بێت بەڵام لە شێوەو چۆنیەتی شەرعییانەی خۆی لابدرێو بە شێوەو چۆنیەتیەکی داهێنراو ئەنجام بدرێ.

هەڵبەتە لێرەدا نامەوێ هیچ کەسیش وا تێبگات، کە نکوولێیمان لە زیکرو دووعای بە کۆمەڵو بەدەنگی بەرز هەیە، کە لە چەندان فەرموودەدا هاتوە! نەء، بەڵام دەڵێین لە دوای نوێژە فەرزەکانەوە پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ ئەو زیکرو دووعایانەی بەو شێوەیە کردوە، کە لە فەرمایشتەکاندا دەرکەوت، نەك بەو شێوەیەی کە هەندێك کەس پەیدایان کردوەو دایانهێناوە،

---

١) بەڵام پێویستە بزانرێ کە لە چەند دەقێکدا هاتوە، کە لە سەردەمی پێغەمبەردا پاش نوێژە فەرزەکان دەنگ بە زیکری خوا بەرزکراوەتەوە، بۆ وێنە ئەم دەقە: ((**عن إبن عباس رضي الله عنه إن رفع الصوت بالذكر -حين ينصرف الناس من المكتوبة- كان على عهد النبي ﷺ**)) رواه البخاري، بەڵام ئەو دەقانە ئەوە ناگەیەنن کە بە کۆمەڵو وەك کۆڕسێك ئەوەیان کردبێ، بەڵکو وەك (شافیعی) گوتوویەتی: ماوەیەکی کەم ئەوەیان کردوە بە مەبەستی فێرکردنی خەڵکی ئەگەرنا بۆ هەرکام لە ئیمامو شوێنکەوتوانی سوننەت وایە، کە بەدەنگی نزم و لەبەرخۆیانەوە ئەو زیکرانە بکەن، بڕوانە: (فتح الباري)، ج٢، ص٥٩٢-٥٩٣.

ئەگەرنا جاروبارە کۆبوونەوەی مسوڵمانان بۆ زیکری خـواو دووعـای خێـر بـە دەنگی بەرز یان نزم، بەپێی حاڵو بۆ گونجـانو بـەبێ تایبـەتکردنی بـە کـات شوێنێکی دیاری کراوەوە ئەوە ئەوە لە ڕیزی تاعەتە گەورەو بەرزەکان دەژمێردرێو هیچ زاناو پێشەوایەکی متمانە پێکراوی پێشینو پاشـین (سـلف وخلـف)یـش نکووڵیی لێی نەبووە[1].

---

١) لێرەدا بەپێویستی دەزانم ئەم دەقەی خوارێ لە زانای پایەبەرز (إبن تیمیة) –خوا لێی خۆش بێ- بخوازمەوە کە لەبارەی زیکر کردنی بە کۆمەڵ گوتوویەتی: بـەڵام یەکـسەر وەری دەگێڕمـە سـەر کوردی تۆزێکیش کورتو پوختی دەکەمەوە بەبێ زیانگەیاندن بە نێوەڕۆکیو دەستکاریکردنی:
(پرسیاری ١٧٢) دەربارەی پیاوێك کە ڕەخنە لەوانە دەگرێ، کە زیکر دەکەنو دەڵێ: (ئەم زیکرە بیدعەتەو دەنگ بەرزکردنەوەتان بە زیکر بیدعەتە) لە حاڵێکدا ئـەوان زیکرەکـەیان بـە قورئـان خوێندن دەست پێیکەنو هەر بەویش کۆتایی پێ دێنن، پاشان بۆ موسڵمانانی زینـدوو و مـردوو دپاڕێنەوەو، وە (سبحان الله)و (الحمد لله)و (ولا إلـه إلا الله)و (والله أكبر)و (لا حول ولا قـوە إلا بالله) دەکەنو صەڵەوات لەسەر پێغەمبەر ﷺ دەدەن...، ئەویش –واتە إبن تیمیة- لە وەڵامـدا دەڵێ:
کۆبوونەوە بۆ زیکری خواو گوێگرتن لە کتێبەکەیو پاڕانەوە کـردەوەی باشـن، بگـرە ئـەوە لـە چاکترین جۆری خواپەرستیو لە خوا نزیکبوونەوەیە، کە لـە هەنـدێك کاتانـدا دەکـرێ، چـونکە فەرموودەی ڕاست (صحيح) هەیە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: "خـوا چـەند فریـشتەیەکی هەن، کە لە زەویدا دەگەڕێن جا هەرکاتێك بەلای کۆمەڵێکدا ڕەتبـوون کـە یـادی خـوا دەکـەن، یەکتر بانگ دەکەن، وەرن بۆ ئەوەی کە بەدوایدا دەگەڕان.."، بەڵام پێویستە ئەو زیکرو دووعایانە لە هەندێك کاتو شوێندا بێتو نەکرێتو بە داب سوونەتێکی عادەت پێوەگیراو، مەگەر ئـەوەی کە پێغەمبەر ﷺ بە سوننەتی داناوە دەوامی لەسەر بکرێ لەدوای پێنج نوێـژە فـەرزەکانو لـە ڕۆژانی جومعەو جەژنەکانو وێنەی ئەمانەدا.. هەروەك چۆن جارجار هاوەڵانی بەڕێز -خوا لێیـان ڕازی بێ- کۆدەبوونەوەو یەکێکیان قورئانی دەخوێندو ئەوانی دیکەش گوێیـان دەگـرت، وە ئـەو حاڵەتانەی کە لەکاتی زیکری شەرعییانەو گوێگرتندا پەیدا دەبن وەك دڵ ڕاچـەڵەکینو فرمێـسك بەچاودا هاتنو بەدەن ڕێك هاتنو لەرزین، ئەوە چاکترین حاڵەتە کـە قورئـانو سـوننەت باسـیان کردوە، بەڵام داچڵەکینو لەرزی توندو لەخۆچوونو هاوارو چریکەو مردن، ئەوە ئەگەر خاوەنەکـەی خۆی پێ مەرزەم نەکرێ، لۆمەو سەرکۆنەی ناکرێ، وەك چۆن لە نێو (تابعين) و ئەوانەی دوای وان ڕووی داوە...هتد). بڕوانە: (الفتاوى الكبرى)، ج١، ص٢٢٠-٢٢١.

ئایـــا پاڕانەوە لە دوای پێنج نوێژە فەڕزەکـان سـوننەتە؟!

هەرچـــەندە دووعـــاکردنو لـــە خـــوا پاڕانـــەوە لـــە گـــەورەترین جۆرەکـــانی خواپەرستییە، بەڵام ئایا وەك هەندێك کەس عادەتیان پێوە گرتوە لـە دوای پێـنج نوێژە فەڕزەکان سوننەتە، وەك چۆن خوێندنی ئەو زیکرو دووعایانەی باسمان کردن سوننەت بوون؟!

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە چەند قسەیەکی (إبن تیمیـة) دێـنین کـە لـە وەڵامـی پرسیارێکی ئاوادا گوتوونی، نووسیویەتی[1]: (الحمد لله، لم يكن النبي ﷺ يـدعو هو والمأمومون عقيب الصلوات الخمس، كمـا يفعلـه بعـض النـاس عقيـب الفجـر والعصر، ولا نقل ذلك عن أحد ولا استحب ذلك أحد من الأئمـة، ومـن نقـل عـن الشافعي أنه استحب ذلك فقد غلط عليـه، ولفظـه الموجـود في كتبـه ينـافي ذلـك، أحمد وغيره من الأئمة لم يستحبوا ذلك)[2].

واتە: سوپاس بۆ خوا، پێغەمبەر ﷺو شوێنکەوتووەکانی لە دوای پێنج نوێژە فەڕزەکان دووعایان نـەدەکرد وەك ئێـستا هەنـدێك کـەس دوای نوێـژی بـەیانیو ئێوارە دەیکەن، وە ئەوە لە هـیچ کەسـێکەوە نـەقڵ نـەکراوە، وە هـیچ کـام لـە پێشەوایان بە سوننەتیان نەزانیوە، وە هەر کەسێك ئـەوە لـە شـافیعییەوە نـەقڵ بکات ئەوە لەبارەیـەوە بەهەڵـەدا چـووە، چـونکە ئـەوەی لـە کتێبـەکانی دایـە پێچەوانەی ئەوەیە، هەروەها (أحمد)و غەیری ویش لە پێشەوایان ئـەوەیان —واتـە دووعا کردن دوای نوێژە فەڕزەکان- بەپەسند دانەناوە.

---

١) بڕوانە: (فقه الصلاة) للأمام إبن تيمية، ص٣٣٩، شایانی باسە ئەم کتێبە کورتەو پوختەی چـوار (٤) بەرگە لە (مجموع الفتاوى)ی (إبن تيميـة) کـە بـەرگی: (٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤)ەو د. (الـسيد الجميلي) ئامادەی کردوە، چاپی یەکەم، ١٤٠٨ك.

٢) بڕوانە: (فقه الصلاة)، ص١٤٠، وە بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢٢، ص٣٠٠-٣٠٥.

پاشان گوتوویەتی: (ولو دعا الأمام والمأموم أحيانا عقيب الصلاة لأمر عارض لم يعد هذا مخالفا للسنة كالذي يداوم على ذلك[1]).

واتە: وە ئەگەر ئیمامو نوێژکەر لە هەندێك کاتاندا پاش نوێـژ – هـی فـەرز- لەبەر حاڵەتێکی نائاسایی دووعا بکەن، ئەوە بە پێچەوانەی سـوننەت دانـانرێن، وەك ئەو کەسەی کە لەسەر ئەوە بەردەوام بێ.

پاشان گوتوویەتی: (..وبالجملة فهنـا شـيئان: أحـدهما: دعــاء المـصلي المنفـرد كدعاء المصلي صلاة الإستخارة وغيرها من الصلوات، ودعاء المصلي وحده إماما كان أو مأموما، والثاني: دعاء الإمام والمأمومين جميعا، فهذا الثاني لا ريـب أن النبّي ﷺ لم يفعله في أعقاب المكتوبات كما كان يفعل الأذكـار المـأثورة عنـه، إذ لو فعل ذلك لنقله عنه أصحابه، ثم التابعون ثم العلماء، كما نقلـوا مـا هـو دون ذلك...)[2].

واتە: پوختەی قسان لێرەدا دوو حاڵەت هەن، یەکێکیان: پاڕانەوەی نوێژکـەری تەنیایە وەك پاڕانەوەی کەسێك کە نوێژی (إستخارة) دەکـات وە غـەیری وی لـە نوێژەکانی دیکە، وە پاڕانەوەی نوێژکەر بۆخۆی بـە تـەنیا، جـا چ ئیمـام بـێ، چ (مأموم)، دووەم: پاڕانەوەی ئیمامو شوێنکەتووانی ویکڕا، جا ئەمەی دووەم هـیچ گومانی تێدا نیە، کە پێغەمبەر ﷺ لەدوای نوێژە فەرزەکان نەیکردوە، وەك چۆن ئەو زیکرانە لێی گێڕاونەوە کردوونـی، چـونکە ئەگـەر کردبـای ئـەوە بێگومـان هاوەڵەکانی –خوا لێیان ڕازی بێ- لێیان دەگێڕایەوە- پاشان شـوێنکەوتووانیانو پاشان زانایان، هەروەك چۆن شتی لەوە کەمترو گچکەتریان لێـوە نـەقڵ کـردوەو گێڕاویانەتەوە.

---

١) هەمان سەرچاوە.

٢) بڕوانە: (فقه الصلاة)، ص٣٤٢، وە بڕوانە: (مجموعه الفتاوى)، ج٢٢، ص٣٢٣.

جا خوێنەری مسوڵمانی سەنگین!

لەم قسانەوە کە لە (إبن تيمية) نەقڵمان کردن چەند شتێکمان دەستگیر دەبێ:
أ- پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بەڕێزی -خوا لێیان ڕازی بێ- بە کۆمەڵ و بە وێکڕا دووعایان نەکردوە، بۆیە بەو جۆرە دووعا کردن و دەوامکردنیش لەسەری سوننەت نیەو بیدەعەتە.
ب- بەڵام لە هەندێك حاڵەتی نائاسایی ڕیزپەڕدا بەوجۆرە دووعاکردن و پاڕانەوە بە پێچەوانەی سوننەت دانانرێ.
ج- ئەگەر هەر کەسە لەبەرخۆیەوە بە تەنیا بپاڕێتەوە -لە دوای پێنج نوێژە فەرزەکان- بەمەرجێك نەیکاتە عادەتێکی بەردەوام دیسان ئیشکالی تێدا نیە چونکە هەرچەندە فەرموودەی: **((قيل يارسول الله أي الدعاء أسمع؟ قال: جوف الليل الأخير ودبر الصلوات المكتوبات))** رواه الترمذي وصححه.

زۆربەی زانایان ڕستەی: (دبر الصلوات المكتوبات) یان بە کۆتایی نوێژە فەرزەکان لێکداوەتەوە کە بەشی کۆتایی تەحییاتی نوێژەکانە، بەڵام هەندێکیش بە پاش نوێژە فەرزەکانیش مانایان کردوە.
د- ئیمام بە مەبەستی فێرکردن (تعليم)ی نوێژکەران بۆی هەیە دەنگ بە هەندێك زیکرو دووعا بەرزبکاتەوە کە لە ئەسڵدا دەنگ پێ بەرزکردنەوەیان سوننەت نیە، چونکە لە فەرموودەی (صحيح)دا هاتوە، کە (عمر بن الخطاب) -خوا لێی ڕازی بێ- هەندێك جاران دەنگی بە دووعای (إستفتاح) بەرز دەکردەوە[1]، هەروەها لە فەرموودەی (صحيح)دا هاتوە، کە جارێکیان دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **((سمع الله لمن حمده))** کابرایەك کە لە پشتیەوە نوێژی دەکرد گووتی: **(ربّنا ولك الحمد حمداً كثيراً طيباً مباركاً فيه)**

١) بڕوانە: (فقه الصلاة)، ص٣٤٠.

پێغەمبەریش ﷺ پەسەندیی و خۆش حاڵیی خۆی دەربڕی وەك (بخاري) گێڕاویەتەوە[1].

دیارە ئەوە، کە لە (إبن تيمية)ەوە نەقڵمان کرد سەرجەم زانایان لە ئەسڵی مەبەستدا لەگەڵی یەك دەنگن، بۆ وێنە: (نووي)یش لەوبارەوە گوتوویەتی[2]: (إن الذكر والدعاء بعد الصلاة يستحب أن يسر بهما، إلا أن يكون إماما يريد تعليم الناس فيجهر ليتعلّموا، فإذا تعلّموا وكانوا عالمين أَسَرَّهُ)، واتە: سوننەتە کە بە دەنگی نزم دوای نوێژ زیکرو دووعا بکات، مەگەر ئیمام بێتو بیەوێ خەڵکی فێربکات، دەنگی بەرز دەکاتەوە تاکو فێر بن جا هەرکات فێر بوونو شارەزا بوون، دەنگی نزم دەکاتەوە.

پاشان ئەو فەرموودەیەی (أبو موسى الأشعري) -خوا لێی ڕازی بێ- بەبەڵگە دێنێتەوە لەسەر دەنگ نزمکردنەوە بە زیکرو پاڕانەوە، کە دەڵێ: (لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بووین جا هەر کات لە دۆڵو شیوێك سەردەکەوتین (لا إله إلا الله)و (ألله أكبر)مان دەکرد، وە دەنگمان بەرز دەبۆوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((يا أيّها الناس أربعوا على أنفسكم فإنكم لا تدعون أصم ولا غائبا إنه معكم سميع قريب)) متفق عليه، واتە: ئەی خەڵکینە! خۆتان ئەزیەت مەدەن چونکە ئێوە نە لە -خوایەکی- کەڕ دەپاڕێنەوەو نە نادیارو بێئاگا، ئەو لەگەڵتانەو بیسەرو نزیکە.

ئنجا پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ژمارەیەك لە زانایان کە یەکێکیان (نووی)یە ڕایان وایە، کە وەك چۆن زیکر لەدوای نوێژە فەرزەکان سوننەتە (دعاء)ش هەر سوننەتە (نووي) لەوبارەوە گوتوویەتی: (قد ذكرنا استحباب الذكر والدعاء

1) بڕوانە: (فتح الباري)، ج٢، ص٥٤١.

2) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص٤٥١.

للأمام والمأموم والمنفرد، وهو مستحب عقب كل الصَّلوات بلا خلاف)[1]، جا بێگومان بۆ زیکرکردن ئەوە ڕاستە ڕاجیایی (إختلاف)ی تێدا نیەو، هەموو زانایان لەسەری یەکدەنگن، کە لەدوای نوێژە فەرزەکانەوە سوننەتە، بەڵام بۆ پاڕانەوە بەتایبەت ئەگەر بکرێتە عادەتێکی بەردەوام، ئەوە بێگومان زانایان تێیدا جیاوازن، وە پێشم وایە -وەك "إبن تيمية" گوتوویەتی- ئەو ڕایەش بەهێزترو بەڵگەدارترە کە سوننەت نەبێ لەدوای هەموو نوێژە فەرزەکان بە بەردەوامیی پاڕانەوە بکرێ، دیارە لەبەرخۆوەو بە پەنهانی، چونکە پێشتر گوتمان کە پاڕانەوە -هەروەها زیکریش- بە دەنگی بەرزو بە کۆمەڵ لەدوای نوێژە فەرزەکان سوننەت نیەو بیدعەتە.

دەشگونجێ مەبەستی (نووي) لەوە کە دەڵێ، ڕاجیایی تێدا نیە (بلا خلاف) لەنێو زانایانی شافیعی مەزهەبدا بێت، کە ئەوەیان ڕاستەو وایە.

فەرزو سوننەتەکانی نوێژ بەگوشراویی و ڕیزکراویی

خوێنەری بەڕێز!

هەرچەندە بەو کورتە باسانەی لە (٢٤) بڕگەی ڕابردوودا ڕابردن، کەم و زۆر ڕوونبۆتەوە کام لەو شتانەی باسکران فەرزو پایەن و، بە نەبوونی هەرکامێکیان نوێژەکە ناتەواو دەبێ و بەرناکەوێ و، ئەگەر بابای نوێژکەر زوو پێی بزانێ دەبێت بیکات و پاشان پێش، یان پاش سەلام دانەوە سەجدەی سەهوو ببات، وە ئەگەر درەنگیش پێی بزانێ پێویستە نوێژەکەی دووبارە بکاتەوە، وە کامیشیان سوننەتن و بە نەکردنیان بابای نوێژنەکەر خێرو پاداشتێکی لەدەست دەچێ، بەڵام نوێژەکەی هەر بەردەکەوێ، بەڵام بە پەسەندم زانی لێرەشدا بەکورتی ڕیزیان بکەم و بیانخەمە بەرچاو:

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص٤٥٢.

أ- پایەو فەڕزەکانی نوێژ:

لەلای سەرجەم، یان لانیکەم زۆربەی هەرەزۆری زانایان پایەو فەڕزەکانی نوێژ ئەمانەن:

١- نیەت هێنان، کە وەك پێشتر باسمان کرد بەس بە دڵەو بە زار نابێژرێ.
٢- گوتنی (ألله أكبر)ی نوێژ دابەستن.
٣- بەپێوە ڕاوەستان لە نوێژی فەڕزدا بۆ خوێندنی فاتیحە.
٤- خوێندنی سوورەتی فاتیحە لە هەر ڕکاتێکدا.
٥- ڕکووع بردنو ئارام تێدا گرتنی.
٦- هەستانەوەی دوای ڕکووعو ڕاستبوونەوەو ئارام گرتن.
٧- کڕنووش بردنو ئارام تێدا گرتنی.
٨- دانیشتن لە نێوان دوو کڕنووشەکانو ئارام تێدا گرتنی.
٩- دانیشتن بۆ خوێندنی تەحییاتی کۆتایی.
١٠- سەلام دانەوەی یەکەم.
١١- ڕیزکردنی پایەو فەڕزەکان بەو جۆرەی باس کراون.

ئنجا هەرچەندە شەرع زانان (فقهاء) وەك پایەو فەرزێك باسیان نەکردوە، بەڵام وەك پێشتریش باسمان کردوە، بە تەئکید یادی خوا کردنو گەردنکەچیو دڵ بێداریی‌و هۆشیاریی، کە بزانێ چی دەڵێ: گرنگترینو گەورەترین فەرزو پایەی نوێژە، بگرە هەوێنو هەناوو ڕووحو گیانو کاکڵەو جەوهەرەکەیەتی.

ب- سوننەتەکانی نوێژ

دیارە جگە لە پایەو فەڕزەکان کە لە بڕگەی (أ)دا ڕیزمان کردن، هەرچی ماوە لە نوێژدا بە سوننەت دادەنرێ لەلای سەرجەم، یان زۆربەی زانایان کە ئەمانەن:

١- دەست بەرزكردنەوە لەكاتی نوێژ دابەستن‌و چوونە ڕكووع‌و هەڵسانەوە لە ڕكووع‌و هەستانەوەی دوای تەحییاتی یەكەم بۆ ڕكاتی سێیەم.
٢- خوێندنی دووعای (إستفتاح).
٣- (إستعاذة) كردن، بە تایبەت لە ڕكاتی یەكەمدا پێش خوێندنی فاتیحە.
٤- دەست گرتن، دەستی ڕاست خستنە سەر مەچەك‌و باسكی دەستی چەپ‌و گرتنی.
٥- گوتنی (آمین) پاش تەواوكردنی خوێندنی فاتیحە.
٦- قورئان خوێندنی پاش فاتیحە.
٧- دەنك بەرزكردن‌و نزم كردن لە شوێن‌و كاتەكانی خۆیاندا.
٨- (الله أكبر) گوتنەكانی گواستنەوە بۆ پایەو فەڕزەكان (تكبيرات الأنتقال).
٩- خوێندن زیكرەكانی ڕكووع‌و سەجدەكان‌و هەڵسانەوە لە ڕكووع‌و نێوان سەجدەكان.
١٠- دانیشتنی پشوودان (جلسة الإستراحة)، كە ئێمە ئەو ڕایەمان پەسەند كردو لەلامان بەهێزتر بوو كە سوونەت نیەو تەنیا مۆڵەت (رخصة)ە.
١١- خوێندنی تەحییاتی یەكەم، ئەگەر نوێژەكە لە دوو ڕكات زیاتر بوو.
١٢- دانیشتن بۆ خوێندنی تەحییاتی یەكەم بە پێی سوننەت، كە شێوەی (إفتراش)ەو پێشتر ڕوونمان كردۆتەوە كە چۆنە.
١٣- صەڵەوات دان لە پێغەمبەر ﷺ لە تەحییاتی دووەمدا، دیارە هەندێك لە زانایان بۆ وێنە (شافیعی) صەڵەوات لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە تەحییاتی دووەمدا بە فەڕزو لە هی یەكەمیشدا بە سوننەت دەزانن، بەڵام ڕای جەماوەری زانایان بەهێزترە.
١٤- دووعایەكانی دوای تەحییاتی كۆتایی‌و پێش سەلام دانەوە.

١٥- دانیشتن بۆ تەحییاتی دووەم بە شێوەی (تَوَرُّك) کە پێشتر ڕوونمان کردۆتەوە.

١٦- خوێندنی دووعای (قونووت) لەلای (مالك‌و شافیعی) لە ڕکاتی دووەمی نوێژی بەیانیدا پێش ڕکووع، یان پاش ڕکووع، بەڵام نەخوێندنی بەهێزترە.

١٧- سەلام دانەوەی دووەم.

١٨- خوێندنی چەند زیکرێك دوای سەلام دانەوەو لەلای هەندێکیان دووعا کردنیش.

هەڵبەتە لەکاتی توێژینەوەی هەرکام لەو پایەو فەڕزو سوننەتانەدا بە درێژی باسمان کردوون‌و بەڵگەمان لەسەر فەڕزبوون، یان سوننەتن بوونیان هێناوەتەوە، بۆیە لێرەدا هەر ئەوەندەم بە پێویست زانی، کە ڕیزیان بکەین‌و لە یەکیان جیابکەینەوە.

خاڵی حەوتەم: چەند کورتە باسێك دەربارەی نوێژ:

خوێنەری بەڕێز!

خوا پشتیوان بێ لەم خاڵی حەوتەدا هەوڵ دەدەین بەکورتیی‌و گوشراویی هەر کام لەو بابەتانەی خوارێ بتوێژینەوە، بۆ ئەوەی چاکترو زیاتر تیشك بخەینە سەر هەموو لایەنەکانی نوێژو سەرجەم جۆرو شێوەکانی:

١- بانگ‌و قامەت.
٢- کورت کردنەوەو کۆکردنەوەی نوێژە فەرزەکان.
٣- نوێژی ترس (صلاة الخوف).
٤- نوێژی بابای نەخۆش (صلاة المريض).
٥- نوێژی جومعە.
٦- کاتی پێنج نوێژە فەرزەکان.
٧- نوێژی بە کۆمەڵ (صلاة الجماعة).
٨- نوێژ گێڕانەوە (قضاء الصلاة).
٩- بەتاڵ کەرەوەکانی نوێژ (مبطلات الصلاة).
١٠- ئەو شتانەی لە نوێژدا ناپەسەندن (مکروهات الصلاة).
١١- ئەو شتانەی لە نوێژدا دروست‌و رەوان.
١٢- مەرجەکانی نوێژ (شروط الصلاة).
١٣- نوێژ کردن لەسەر مردوو (صلاة الميت).
١٤- نوێژە سوننەتەکان (الصلوات المسنونات).
١٥- سوترەی بەردەمی نوێژکەر (سترة المصلي).
١٦- کڕنووش بردنی هەڵەکردن (سجدة السهو).

١٧- سەجدەکانی قورئان خوێندن (سجدات التلاوە).

١٨- سەجدەی سوپاس گوزاریی (سجدة الشكر).

بەڵام وەك لە پێشەوەش ئاماژەمان پێ کرد هەر کام لەم بابەتانە بە کورتیی‌و گوشراویی دەخەینەڕوو، هەرچەندە خوا پشتیوان بێ هەموو ئەو مەسەلانەی کە گرنگ‌و جەوهەریین دەیانتوێژینەوە، بەڵام بێگومان زۆر مەودای شیکردنەوەو پێداچوونە خواری هەموو جوزئیات‌و لق‌و پۆپەکانیانمان نابێ، بۆیە وێڕای داکۆکی کردن لەسەر ئەوە، کە پشوو درێژانەو وردبینانە ئەم کورتە باسانە بخوێنیەوە، دەشڵێم:

ئەگەر ویستت دەربارەی هەرکام لەم بابەتانە شارەزاتر بی، سەرنجی ئەو کتێب‌و سەرچاوانە بدە، کە لە پەراوێزدا ئاماژەیان پێدەکەین، دیارە شێوەی توێژینەوەشمان بۆ ئەو بابەتانە -وەك عادەتی خۆمان لەم کتێبەدا- بەو شێوەیە دەبێ، کە هەوڵ دەدەین بەهێزترین‌و بەڵگەدارترین ڕایان لەسەر بخەینەڕوو، وە بە گوێرەی بە پێویست زانرانیش ئاماژە بۆ ڕاوبۆچوونەکانی دیکەش دەکەین:

١- بانگ‌و قامەت (الأذان والإقامة).

لە چەند بڕگەیەکدا باسی بانگ دان‌و قامەت کردن دەکەین:

یەك: پێناسەی بانگ‌و قامەت:

بانگ (أذان) لە ئەسڵی زماندا بە مانای ئاگادارکردنەوە (إعلام) دێ، وەك خوای بەرزو مەزن فەرمویەتی: ﴿ وَأَذَانٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوۡمَ ٱلۡحَجِّ ٱلۡأَكۡبَرِ أَنَّ ٱللَّهَ بَرِيٓءٞ مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ وَرَسُولُهُۥۚ ...﴿٣﴾ التوبة﴾.

وە لە زاراوەی شەرعدا ئاوا پێناسە کراوە: "هو إعلام بوقت الصلاة المفروضة بألفاظ مخصوصة" واتە: ئاگادارکردنەوەیەکە لەکاتی نوێژی فەرز بە چەند وشەیەکی تایبەت.

قامەت (الإقامة)یش بریتیە لە ئاگادارکردنەوەی نوێژکەران بە دەستپێکردنی نوێژ[1].

دوو: حوکمی بانگ و قامەت:

زانایان دەربارەی حوکمی بانگ و قامەت بە گشتی دوو ڕایان هەیە، بەشێکیان بە فەرزی دەزانن کە ظاهرییەکان و زەیدییەکان و حەنەفییەکان و زۆر لە حەنبەلییەکانن، وە بەشێکیان بە سوننەتێکی داکۆکی لەسەر کراوی دەزانن، کە مالکییەکان و شافیعییەکان و هەندێك لە حەنبەلییەکانن[2].

واش پێدەچێ بەفەرز دانانیان بەهێزتر بێت[3]، چونکە پێغەمبەر ﷺ بە دوو کەسی فەرموو، کە بۆ شوێنێك بەرێی دەکردن: ((**إذا خرجتما فأذنا، ثم أقيما، ثم ليؤمكما أكبركما**)) رواه البخاري عن مالك بن حويرث.

واتە: هەرکاتێك لە ماڵ دەرچوون و بەسەفەر چوون –و کاتی نوێژ هات- بانگ بڵێن، پاشان قامەت بکەن، پاشان با کامەتان گەورەترە پێش نوێژیتان بۆ بکات.

سێ: چۆنیەتی بانگ و قامەت:

هەرکام لە بانگ و قامەت یەکی بەسێ جۆر گێڕراونەوە، کە بەم شێوەیەن:

---

١) بڕوانە: (المفصل في أحكام المرأة والأسرة)، ج١، ص١٩٩-٢٠٠، وە بڕوانە: (الفقه الإسلامي وأدلته)، ج١، ص٦٩٣-٦٩٤، وە (فقه السنة)، ج١، ص١٢٢.

٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٣) بڕوانە: (المحلى)،ج٣،ص٧٩،وە: (الشرح الكبير)،ج١،ص٣٩٠،وە: (الروضة الندية)،ج١، ص١٢٣.

یەکــەم: بــانــگ

جۆری یەکــەم[1]:

ألله أكبر، ألله أكبر، ألله أكبر، ألله أكبر
أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله
أشهد أن محمدا رسول الله، أشهد أن محمدا رسول الله
حي على الصلاة، حي على الصلاة
حي على الفلاح، حي على الفلاح
ألله أكبر، ألله أكبر
لا إله إلا الله

كە دەبێتە پازدە ڕستە، کە ئەم جۆرەیان (أحمد وأبو داوود وإبن ماجە وإبن خزيمة وترمذي) لە (عبدالله بن زيد بن عبد ربە) گێڕاویانەتـــــەوەو (ترمذي) بە (صحيح)ی داناوە.

جـــۆری دووەم[2]:

کە هەروەك ئەوەی یەکەمە، بـەڵام هـەردووك شـایەتمانەکان بـەر لـەوەی بـە دەنگی بەرز بگوترێن بە دەنگی نزم دەگوترێن، (کە ئەمەش (ترجيع)ی پێ دەڵێن: واتە ئەو جۆرە بانگە ئاوای لـێدێ:

ألله أكبر، ألله أكبر، ألله أكبر، ألله أكبر
أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله
أشهد أن محمدا رسول الله، أشهد أن محمدا رسول الله

١) ئەم جۆرەیان حەنەفییەکانو حەنبەلییەکان هەڵیانبژاردوە، بڕوانە: (الفقـه الاسـلامي)...٩، ج١، ص٧٠٢، ط٤.

٢) ئەم جۆرەشیان مالکییەکان و شافیعییەکان پەسەندیان کردوە، بڕوانە سەرچاوەی پێشوو.

أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله

أشهد أن محمدا رسول الله، أشهد أن محمدا رسول الله

حي على الصلاة، حي على الصلاة

حي على الفلاح، حي على الفلاح

ألله أكبر، ألله أكبر

لا إله إلا الله

کە دەبێتە نۆزدە ڕستە، ئەم جۆرەشیان هەرکام لە (أحمد وأبو داوود ونسائي وإبن ماجه وترمذي) لە (أبي محذورة) گێڕاویانەتەوە، وە (ترمذي) گوتوویەتی: (حسن صحيح).

جۆری سێیەم:

کە هەروەك ئەوەی دووەمە بەڵام (ألله أكبر)ەکان لە جیاتی چوار بن دووانن، بەم شێوەیە:

ألله أكبر، ألله أكبر

أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله

أشهد أن محمدا رسول الله، أشهد أن محمدا رسول الله

أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله

أشهد أن محمدا رسول الله، أشهد أن محمدا رسول الله

حي على الصلاة، حي على الصلاة

حي على الفلاح، حي على الفلاح

ألله أكبر، ألله أكبر

کە دەبێتە حەڤدە (١٧) ڕستە، ئەمیشیان (مسلم) لە (أبي محذورة)ی گێڕاوەتەوە، -خوا لێی ڕازی بێ-.

تێبینیی: دەربارەی (ترجیع) زانایان بەشێکیان، کە (حەنەفییەکانو حەنبەلییەکان)یان لە نێودان ڕایان وایە، کە سوننەت نیە لەگەڵ بانگدا بگوترێ، بەڵام بەشێکی دیکەیان کە (مالکییەکانو شافیعییەکان)یان لە نێودان، دەڵێن: سوننەتە لەگەڵی بگوترێ[1].

بەڵام دەربارەی گوتنی: (الصلاة خير من النوم، الصلاة خير من النوم) لە بانگی بەیانیدا بەتایبەت کە (تثويب)ی پێدەڵێن، هەموویان یەك دەنگن، چونکە هەم (أبو داوود واحمد) وایان لە (أبو محذورة) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاوەتەوە، هەم لە سوننەتیشدا چەسپاوە کە (بلال) -خوا لێی ڕازی بێ- وای بانگ داوە، وەك (طبراني) گێڕاویەتەوە.[2].

دووەم: قامەت

جۆری یەکەم[3]:

أللّٰه أكبر، أللّٰه أكبر، أللّٰه أكبر، أللّٰه أكبر
أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله
أشهد أن محمدا رسول الله، أشهد أن محمدا رسول الله
حي على الصلاة، حي على الصلاة
حي على الفلاح، حي على الفلاح
قد قامت الصلاة، قد قامت الصلاة
أللّٰه أكبر، أللّٰه أكبر
لا إله إلا الله

---

١) بڕوانە: (الفقه الإسلامي وأدلته)، ج١، ص٧٠١-٧٠٣، ط٤، وە بڕوانە (المفصل)، ج١، ص٢٠٤.
٢) سەرچاوەی پێشوو.
٣) ئەم جۆرەیان حەنەفییەکان هەڵیانبژاردوە، بڕوانە: (الفقه الاسلامی..)، ج١ ص٧١٦.

کە ئەم جۆرەیـان (احمـد ونـسائي وإبـن ماجـه وترمـذي) لـە (أبـو محذورة)ەوە گێڕاویانەتەوەو (ترمذي) بە (صحیح)ی داناوە.

جـۆری دووەم[1]:

ألله أكبر، ألله أكبر
أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن محمدا رسول الله
حي على الصلاة، حي على الفلاح
قد قامت الصلاة، قد قامت الصلاة
ألله أكبر، ألله أكبر
لا إله إلا الله

ئەمیشیان هەر لە هەمان فـەرموودەدا هـاتوە، کـە پێـشتر دەربـارەی بـانگ هێنامانو (أحمد وأبو داوود وإبن ماجه ترمذي وإبن خزيمة) لـە (عبـدالله زیـد بـن عبد ربه) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویانەتەوە.

جـــۆری سـێیەم[2]:

کە کتومت وەك جۆری دووەمە ئەوەندە نەبێ، کە لەجیاتی دووجار (قد قامت الصلاة) تەنیا جارێك دەگوترێ، وەك (مالك) ئـەم جۆرەیـانی هەڵبـژاردوە لەبـەر ئەوەی کردەوەی خەڵکی مەدینەی لەسەربووە، بەڵام (إبن عبدالبـر)و (إبن القـيم) گوتوویانە لە ڕێیەکی ڕاست (صحیح)ەوە یەك جار (قد قامت الصلاة) گوتران لـە پێغەمبەرەوە ﷺ نەگێڕدراوەتەوەو هەر دووجارە[3].

١) ئەمیش شافیعییەکانو حەنبەلییەکان پەسەندیان کردوە، بڕوانە سەرچاوەی پێشوو، ص٧١٧.
٢) بڕوانە: (الفقه الاسلامي)، ج١، ص٧١٧.
٣) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٢٦.

چوار: خێرو پاداشتی بانگ دانو پلەوپایەی بانگ بێژان:

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: **((لو يعلم الناس ما في الأذان والصف الأول ثم لم يجدوا إلاّ أن يستهموا عليه لاستهموا..))** رواه البخاري عن أبي هريرة.

واتە: ئەگەر خەڵکی دەیانزانی چ خێرو پاداشتێك لە بانگ دانو لە ڕیزی یەکەمدا هەیە، پاشان هیچ چاریان نەبووایە مەگەر پشکی لەسەر بکەن، پشك (قرعة)یان لەسەر دەکرد.

هەروەها فەرموویەتی: **((إن الله وملائكته يصلون على الصف المقدم، والمؤذن يغفر له مد صوته ويصدقه من سمعه من رطب ويابس، وله مثل أجر من صلى معه))** روا أحمد والنسائي بأسناد جيد.

واتە: بێگومان خواو فریشتەکانی صەڵەوات لە ڕیزی پێشەوە دەدەن، وە بانگ بێژ بەئەندازەی دەنگ ڕۆیشتنی خوا لێی دەبووریّ، وەهەر تەڕوئیشکێك دەنگی بیستبیّ بەڕاستی دادەنیّ، وە بە ئەندازەی پاداشتی ئەوانە، کە نوێژی لەگەڵ دەکەن پاداشتی دەبیّ.

پێنج: کاتی بانگو قامەت:

زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە بانگ لە سەرەتای هاتنی نوێژە فەرزەکانەوە بدریّ، نابیّ نە لێی پێش بکەویّ، نە لێی دوا بکەویّ، بێجگە لە نوێژی بەیانی، کە دروستە دوو بانگی بۆ بدرێن بەمەرجێك لەیەك جیا بکرێنەوە، یەکەمیان پێش هاتنی کاتەکەیو ئەوی دیکەیان لە سەرەتای کاتەکەیەوە، هەر بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ دوو کەسی جیای بۆ ئەو دوو بانگە تەرخان کردبوون، وەك لەو فەرموودەیەدا دەبینریّ کە پێغەمبەری خوا ﷺ تێیدا فەرموویەتی: (إن بلالا يؤذن بليل، فكلوا واشربوا حتى يؤذن إبن أم مكتوم) متفق عليه.

واتە: دڵنیا بن کە بیلال لە شەوێدا بانگ دەدا، جا بخۆن‌و بخۆنەوە -و لە ڕۆژووەکانتان مەترسن-، تاکو (إبن أم مکتوم) بانگ دەدات.

ئنجا پێویستە بانگ‌و قامەت هێندەیان لە نێوان هەبێ، کە خەڵکی فریای خۆئامادەکردن‌و هاتن بکەون، چونکە حیکمەتی بانگ هەر ئەوەیە.

وە زانایان[1] گوتوویانە ئەندازەیەکی دیاریکراو لەوبارەوە لە دەقەکانی سوننەتدا نەهاتووەو مەرج ئەوەیە، کە هێندە بکەوێتە نێوان بانگ‌و قامەتەوە، کە نوێژکەران فریای خۆئامادەکردن‌و هاتن بکەون، لەوبارەشەوە ئەم فەرموودەیە هەیە: ((**عن جابر بن سمرة رضي الله عنه قال: كان مؤذن رسول الله ﷺ يؤذن ثم يمهل فلا يقيم حتى إذا رأى رسول الله ﷺ قد خرج، أقام الصلاة حتى يراه**)) رواه أحمد ومسلم وأبو داوود والترمذي.

واتە: بانگبێژی پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی دەدا پاشان ڕادەوەستاو قامەتی نەدەخوێند هەتا پێغەمبەری خوای ﷺ دەدی دەهاتە دەرێ، ئەوجار کە دەیدی قامەتی دەکرد.

شەش: مەرجەکانی بانگ دان‌و قامەت کردن[2]

زانایان چەند مەرجێك بۆ بانگ بێژو قامەت خوێن، دیاری کردوون، بە تایبەت بۆ بانگبێژ:

١) دەبێ بانگدەر مسوڵمانێکی نێری خاوەن عەقڵ‌و تەمییز بێت.
٢) دەبێ بانگەکە -هەروەها قامەتیش- بە زمانی عەرەبی بێت.

---

١) بڕوانە: (المفصل)، ج١، ص٢٠٥، وە بڕوانە: (الفقه الاسلامي..)، ج١، ص٧٠٧، وە بڕوانە: (فقه السنه)، ج١، ص١٣١.
٢) بڕوانە: (الفقه الاسلامي...)، ج١، ص٦٩٧-٦٩٩.

٣) دەبێ وابێ، کە هەندێك لە خەڵکی گوێ بیستی بن‌و، ئەگەر بە تەنیا بوو خۆی گوێی لێبێ.
٤) دەبێ ڕەچاوی ڕیز (ترتیب)و بەدوای یەکداهاتن (موالاة)ی وشەکانی بکرێ، بەو جۆرەی کە لە دەقەکانی سوننەتدا هاتوە.
٥) دەبێ بانگەکە یان قامەتەکە هەمووی لەلایەن یەك کەسەوە بێت، نەك دوو کەس یان زیاتر تێیدا بەشدار بن‌و هەریەکەیان بەشێکی لێ بڵێ.

حەوت: سوننەتەکانی بانگ‌و قامەت:

زۆربەی هەرە زۆری زانایان ئەم شتانەی خوارەوە بۆ بانگ‌و قامەت کردن بە سوننەت دەزانن، هەشیانە هەندێکیان بە فەڕز دەزانێ:
١) سوننەتە بابای بانگ بێژ، یان قامەت خوێن، دەنگی خۆش‌و بەرز بێت، بەبەڵگەی ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە (عبدالله بن زید)ی فەرموو، دوای ئەوەی کە ئەو خەونەی بۆ گێڕایەوە، کە تێیدا بانگیان فێرکردبوو: **((إنها لرؤيا حق إن شاء الله، فقم مع بلال فألق عليه ما رأيت، فليؤذن به فإنه أندى صوتاً منك))** رواه أحمد وأصحاب السنن إلا إبن ماجه.
واتە: إن شاء الله ئەم خەونە ڕاستە، دەهەستە چیت دیوە فێری بیلالی بکە با پێی بانگ بدات، چونکە دەنگی وی بەرزو خۆشترە.
٢) وە جەماوەری زانایان دەڵێن: وا پەسەندە کە بانگ بێژ پارێزکارو چاکەکار بێت، بەڵام مالیکییەکان بە فەڕزو مەرجی دەزانن، لەبەر فەرموودەی: **((ليؤذن لكم خياركم ويؤمكم قراؤكم))** رواه أبو داوود وإبن ماجه والطبراني. واتە: با چاکەکانتان بانگتان بۆ بدەن‌و زاناکانتان پێش نوێژی (إمامة)یتان بۆ بکەن[1].

---
١) بڕوانە: (الفقه الاسلامي...)، ج١، ص٧٠٥، وە (المفصل)، ج١، ص٢٠٦.

٣) سەرجەم زانایان لەسەر ئەوە کۆن، کە سوننەتە بانگو قامەت بەپێوە ئەنجام بدرێن، (إبن المنذر) گوتوویەتی: **((أجمع كل من أحفظ عنه من أهل العلم أن السنة أن يؤذن قائما))**[(١)].

٤) سوننەتە هەر کام لە بابای بانگ بێژو قامەت خوێن، لەش پاكو بەدەستنوێژ بن، چونکە هەردووکیان –واتە بانگ دانو قامەت کردن- دوو جۆرە خواپەرستییو زیکری هەرەبەرزن، دەجا پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك (مهاجر بن قنفذ) -خوا لێی ڕازی بێ- سەلامی لێکرد، وەلاّمی نەدایەوەو پێی فەرمووو کە ئەوەی ڕێی لێگرتوە وەلاّمی سەلامەکەی بداتەوە، ئەوە بووە کە حەزی نەکردو زیکری خوا بکات مەگەر بە پاکی: **((إلا أني كرهت أن أذكر الله إلا على طهارة))** رواه أحمد وأبو داوود والنسائي وإبن ماجه وصححه إبن خزيمة. جا ئەگەر بانگ بێژ بەبێ دەستنوێژی بانگیدا ئەوە لەلای شافعییەکان ناپەسەندە، بەلاّم (أحمد)و (حەنەفییەکان) دەڵێن: ناپەسەند (مكروه) نیە[(٢)].

٥) هەروەها سەرجەم زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە ئەگەر فەرزیش نەبێ سوننەتە بابای بانگبێژ لە ڕێی خوادا بانگەکەی بڵێو کرێی لە بەرانبەردا وەرنەگرێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **((عن عثمان إبن أبي العاص قال: قلت يا رسول الله أجعلني إمام قومي! قال: أنت إمامهم واقتد بأضعفهم واتخذ مؤذنا لا يأخذ على أذانه أجرا)** رواه أبو داوود والنسائي وإبن ماجه والترمذي بلفظ آخر.

واتە: (عثمان بن أبي العاص) گوتوویەتی: گوتم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بمکە بە ئیمامی گەلەکەم، فەرمووی: تۆ ئیمامیانیو بەگوێرەی

---

١) بڕوانە: (فقه السنة..)، ج١، ص٢٠٦، وە (الفقه الاسلامي..)، ج١، ص٧٠٥.

٢) بڕوانە: (فقه السنة..) ج١ ص١٢٩، وە (الفقه الاسلامي..)، ج١، ص٧٠٥.

توانای بێهێزترینیان نوێژەکەت بکە، وە با بانگبێژێکتان هەبێ کە لەسەر بانگدانەکەی کرێ وەرنەگرێ.

٦) وە سوننەتە بانگ دانو قامەت کردنیش ڕوو بە قیبلە بن، چونکە بانگ بێژەکانی پێغەمبەر ﷺ وایان بانگ داوەو قامەتیان کردوە[١]، پێغەمبەریش ﷺ بە بیلالی فەرمووە: (قم فأذن) متفق علیه.

٧) وە سوننەتە بابای بانگبێژ لە بانگداندا هەردووك پەنجەی بخاتە گوێیەکانیەوە، وە لەکاتی گوتنی: (حي على الصلاة)و (حي على الفلاح)دا لە یەکەمیاندا ڕوو بەلای ڕاستداو، لە دووەمیان ڕوو بەلای چەپدا بسووڕێنێ، بێئەوەی پێیەکانی بجوولێن، چونکە (بیلال) -خوا لێی ڕازی بێ- وای بانگ داوە، وەك (أبو جحیفة) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**وأذن بلال، فجعلت أتتبع فاه ههنا وههنا یمینا وشمالا یقول: حي على الصلاة، حي عل الفلاح...**)) متفق علیه.

واتە:...وە بیلال بانگی داو منیش سەرنجی زاریم دەداو لەملاولاوە، بەلای ڕاستو چەپدا دەیگوت: وەرن بۆ نوێژ، وەرن بۆ سەرفرازیی.

وە لە ڕیوایەتێکی دیکەدا کە (أبو داوود) هێناویەتی: (أبو جحیفة) گوتوویەتی: (رأیت بلالا یؤذن، ویدور وأتتبع فاه ههنا وههنا وأصبعیه في أذنیه). واتە: بیلالم بینی بانگی دەداو خۆی دەسووڕاندو منیش بەملاولادا سەرنجی زاریم دەدا، وە هەردووك پەنجەکانی خستبوونە گوێیەکانییەوە[٢].

٨) وە سوننەتە لە کاتی بانگدا بانگدەر دەنگی زیاتر بەرزبکاتەوە لە قامەت خوێندن، وە لە نێوان هەردوو وشەی بانگدا تۆزێك بوەستێ، بەڵام قامەتەکە بە دەنگی نزمتر بە خێرایی بخوێنێ، لەوبارەشەوە ئەم دەقە

---

١) بڕوانە: (الفقه الاسلامي..)، ج١، ص٧٠٥، ط٤.

٢) بڕوانە: (نیل الأوطار) ج٢ ص٢٨ تا ٣١.

گێڕراوەتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ بە بیلالی فەرموو: **((إذا أذنت فترسل، وإذا أقمت فاحدر))** رواه أبو داوود والترمذي.

واتە: ئەگەر بانگتدا پەلە مەکە، بەڵام ئەگەر قامەتت کرد دەستو برد بکە.

٩) سەرجەم زانایان کە ئەهلی چوار مەزهەبەکانیان لەنێودان دەڵێن: سوننەتە بانگبێژ هەر خۆشی قامەت بکات، بەڵام هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە ئەگەر غەیری بانگدەریش قامەتی کرد هەر دروست (جائز)ە[١].

١٠) وە سوننەتە بانگدەرو قامەت خوێن، دەنگیان خۆش بکەن بەڵام بە جۆرە ئاوازێك نەبێ کە وەك گۆرانی بچن، وەهێندە وشەکانیان لەیەك نەکێشێتەوە، کە ماناکانیان بگۆڕێن. دیارە ڕۆیشتنو قسەکردنیش لە دەمی بانگدانو قامەت کردندا ئەگەر حەرامیش نەبن ناپەسەند (مکروه)ن، واتە بابای بانگبێژو قامەتکەر دەبێ بەرێزو ویقارەوە بوەستن لە کاتی بانگدانو قامەت کردندا.[٢]

هەشت: نوێژکەران لە کاتی قامەت کردندا کەی هەڵدەستنە پێ بۆ نوێژ ؟

زانایان دوای ئەوەی لەسەر ئەوە ڕێك کەوتوون، کە واباشە نوێژکەران هەڵنەستنە پێ هەتا ئیمام نەیەتو نەیبینن، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **((إذا أقيمت الصلاة فلا تقوموا حتى تروني))** متفق عليه.

واتە: ئەگەر قامەت بۆ نوێژکرا هەتا من نەبینن هەڵنەستنەپێ، لەسەر دیاری کردنی کاتی هەستانەپێ ڕایان جیاوازە، هەرچی مالیکییەکانن دەڵێن: لە سەرەتای قامەتەوە، یان لە میانەیدا، یان دوای تەواوبوونی، هەرچۆن بێ دروستەو

---

١) بڕوانە: (الفقه الاسلامي..)، ج١، ص٧١٨، ط٤.

٢) سەچاوەی پێشوو، ج١٢ ص ٧٠٩، ٧١٠، وە بڕوانە: (فقه السنة) ج١ ص١٣٠.

کاتێك دیاری نەکراوە. بەڵام حەنەفییەکان دەڵێن: پاش هەستانی ئیمامو لە کاتی گوترانی: (حي على الفلاح)داو، شافیعییەکانیش دەڵێن: ئەگەر بزانێ فریای (ألله أكبر)ی نوێژ دابەستنی ئیمام دەکەوێ واباشە پاش تەواوبوونی قامەتەکە هەستێتە پێ، ئەگەرنا چۆن بزانی فریا دەکەوێ دەبێ وابکات[1]، منیش پێم وایە ڕای مالکییەکانو شافیعییەکان لەوانی دیکە پەسەندترن، چونکە مادام دەق نەبێ، بۆمان نیە دەمێکی تایبەت دیاری بکەین بۆ هەڵسانەپێ.

نۆ: بانگو قامەت بۆ نوێژی فەوتاو لە کاتی گێڕانەوەیدا:

زۆربەی زانایان کە (أبو حنيفة وأحمد وأبو ثور وشافعي لە یەکێك لە دوو قسەکانیدا) یان لە نێودان، ڕایان وایە کە سوننەتە بابای نوێژگێڕەرەوە، هەم بانگیش بداتو هەم قامەتیش بکات بۆ نوێژێك کە دەیگێڕێتەوە، بەڵام (مالكو أوزاعي و شافعي لە قسەیەکی دا) تەنیا قامەت بە سوننەت دەزانن و بانگ دان بۆ نوێژی گێڕراوە بە ناپەسەند (مکروه) دەزانن[2]، ظاهیرییەکانیش هەر کام لە بانگو قامەت بۆ هەرکام لە نوێژە فەرزەکان، چ لەکاتی خۆیاندا بکرێن، چ بگێڕرێنەوە، وە نوێژکەرەکان چ نیشتەجێ بن چ ڕێبوار، مادام بەکۆمەڵ بکرێن بە فەرز دەزانن[3]، بەڵام نوێژکەر ئەگەر تەنیا بێت بە فەرزیان نازانن[4]، بە سەرنجدانی ئەو دەقانەش، کە لەوبارەوە هاتوون دەردەکەوێ، کە ڕای زۆربەی زانایان بەهێزترە، ئنجا شایانی باسیشە کە سەرجەم زانایان ڕایان وایە، کە ئەگەر بابای نوێژکەر چ تەنیا بێ چ بەکۆمەڵ بیکەن، ئەگەر دوو نوێژ، یان زیاتریان پێکەوە گێڕانەوە سوننەت وایە بۆ یەکەمیان هەم بانگ بدرێو هەم قامەتیش

١) بڕوانە: (الفقه الإسلامي..)، ج١، ص٧١٩، وە (فقه السنة)، ج١، ص١٣٢.
٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٤٥.
٣) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٤٥.
٤) بڕوانە: (المحلى)، ج٣، ص٧٩، مسألة (٣١٥)، وە ص٨١ مسألة (٣١٦).

بکرێ، بەڵام بۆ ئەوانی دیکە قامەت بەسە، بەڵام حەنەفییەکان دەڵێن: بانگیش بۆ هەموویان بدرێ[1].

ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* ((عن أبي قتادة رضي الله عنه قال: أنهم كانوا مع النبّي ﷺ فناموا حتى طلعت الشمس فقال النبّي ﷺ: يا بلال قم فأذن الناس بالصلاة)) متفق عليه.

وە لەو ڕیوایەتەدا کە (عمران بن حصين) -خوا لێی ڕازی بێ- هێناویەتی ئاوایە: ((فأمر بلالا فأذن فصلينا ركعتين، ثم أمره فأقام فصلينا)) متفق عليه.

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە بیلال -خوا لێی ڕازی بێ- کردوە، کە بۆ ئەو نوێژە فەوتاوەی بەیانی هەم بانگ بڵێ‌و هەم قامەتیش بکات.

* ((عن أبي عبيدة بن عبدالله بن مسعود عن أبيه أن المشركين شغلوا النبّي ﷺ يوم الخندق عن أربع صلوات حتى ذهب من الليل ما شاء الله، فأمر بلالا فأذن ثم أقام فصلى الظهر، ثم أقام فصلّى العصر، ثم أقام فصلى المغرب، ثم أقام فصلى العشاء)) رواه أحمد والنسائي والترمذي وقال: ليس بأسناده بأس إلا أن أبا عبيدة لم يسمع من عبدالله.

لەم دەقەشدا دەبینین کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەنیا بۆ نوێژی یەکەم لە نوێژە چووەکان فەرمانی کردوە[2] بانگ بدرێ‌و بۆ ئەوانی دیکە بەس قامەت کراوە.

دە: ئایا ئافرەتان بانگ‌و قامەتیان بۆ هەیە؟!

زانایان دوای ئەوەی لەسەر ئەوە یەکدەنگ بوون، کە ئافرەتان لەسەریان پێویست نیە بانگ بدەن‌و قامەت بکەن[1]، بگرە زۆربەیان هەر بەحەرامیشی

---

١) بڕوانە: (المفصل)، ج١، ص٢٠١، وە (نيل الأوطار)، ج٢، ص٤، وە: (فقه السنة)، ج١، ص١٣٢-١٣٣.

٢) زۆربەی زانایان لە وشەی (فأمر بلالا) هەڵیان هێنجاوە، کە بەبێ ئیزنی ئیمام نابێ قامەت بکرێ.

دەزانن ئافرەت بانگ بدات مادام پیاوان گوێیان لێبێ بەڵام بێگومان ئەم ڕایە بێهێزو پێزە، وە لەوبارەوە کە ئایا ئەگەر هەر بۆخۆیان بن بۆیان هەیە بانگ بدەنو قامەت بکەن یان نا؟ ڕایان جیاوازە، هەرچی (شافعیوأسحاق وأحمد وإبن حزم)ن دەڵێن: بۆیان هەیە، بەڵام ئەگەر نەشیان کردن قەیناکات[2]، مالیکییەکانیش دەڵێن: سوننەتە قامەت بکەن، بەڵام بانگ دان سوننەت نیە[3]، بەڵگەی ئەمانەش کە دەڵێن ئافرەتان بۆیان هەیە بۆ نوێژە فەرزەکانیان بانگ بدەنو قامەت بکەن چەند شتێکە، یەکێکیان ئەوەیە کە لە (عائشە)ەوە -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕراوەتەوە: ((**أنها كانت تؤذن وتقيم وتؤم النساء وتقف وسطهن**)) رواه البيهقي، هەروەها لە (طاووس) گێڕراوەتەوە کە گوتوویەتی: ((**كانت عائشة تؤذن وتقيم**))[4]، کەواتە: ئافرەت بانگو قامەت بۆ خۆی دەکات، بەڵام (ثوري وأبو ثور وحەنەفییەکان) بە دروستی نازانن ئافرەتان بانگو قامەتیان هەبێ، بۆ نوێژەکانیان[5].

بەڵام بێگومان ئەو ڕایە بەهێزترە کە دەڵێ ئافرەتان بۆیان هەیە بانگ بدەنو قامەتیش بکەن مادام هەر خۆیان بن[6].

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٣٣، کە ئەم دەقەی هێناوە: (قال أبن عمر رضي الله عنهما: ليس على النساء أذان ولا إقامة) رواه البيهقي بسند صحيح.
٢) بڕوانە: (المفصل)، ج١، ص٢٠٢، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٣٣.
٣) سەرچاوەی پێشوو.
٤) ئەو دەقانە (أبن حزم) هێناونی، بڕوانە (المحلى)، ج٣، ص٨٣، مسألة (٣٢٠).
٥) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٣.
٦) بەڵکو خاوەنی "الروضة الندية"، ج١، ص١٢٧، دەڵێ لەسەریشیان فەرزە.

یازدە: کەسێك گوێ بیستی بانگ‌و قامەت ببێ سوننەتە چی بڵێ؟!

لەوبارەوە چەند فەرموودەیەك لە پێغەمبەری خواوە ﷺ هاتوون کە ئەمانەن:

١) (عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: **((من قال حين يسمع المؤذن: وأنا أشهد أن لا إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا عبده ورسوله، رَضِيتُ بالله ربًا وبمحمدٍ رسولاً وبالإسلام ديناً، غفر ذنبه))** رواه مسلم والنسائي والترمذي وإبن ماجه.

واتە: هەرکەسێك کاتێك گوێی لە بانگبێژ دەبێ بڵێ: وە منیش شایەدیی دەدەم، کە جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین بەس خۆیەتی‌و هاوبەشی نین، وە کە موحەممەد بەندەو ڕەوانەکراوی ویە، خوام بە پەروەردگارو موحەممەدم بە پێغەمبەرو ئیسلامم بە بەرنامە پەسەندو قبووڵ کردوون، گوناحی دەبوردرێ.

٢) **((عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: أن النبّي ﷺ قال: إذا سمعتم المؤذن فقولوا مثلما يقول المؤذن))** رواه الجماعة. واتە: هەر کات گوێتان لە بانگدەر بوو، بانگبێژ چی دەڵێ ئێوەش وا بڵێن.

٣) **((عن عمر بن خطاب رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ إذا قال المؤذن: الله أكبر الله أكبر، فقال أحدكم الله أكبر الله أكبر، ثم قال أشهد أن لا إله إلا الله قال: أشهد أن لا إله إلا الله ثم قال: أشهد أن محمدا رسول الله قال: أشهد أن محمدا رسول الله، ثم قال: حي على الصلاة، قال: لا حول ولا قوة إلا بالله، ثم قال: حي على الفلاح، قال: لا حول ولا قوة إلا بالله، ثم قال: الله أكبر الله أكبر، قال: الله أكبر الله أكبر، ثم قال: لا إله إلا الله، قال: لا إله إلا الله، من قلبه دخل الجنّة))** رواه مسلم وأبو داوود ورواه البخاري بنحوه عن معاوية.

واتە: هەر کات بانگ بێژ گوتی خوا گەورەترە —لە هەموو کەس‌و هەموو شتێك- خوا گەورەترە، یەکێکیشتان گوتی: خوا گەورەترە، خوا گەورەترە،

دوایی —بانگدەر- گوتی: شایەدیی دەدەم کە جگە لە خوا هیچ پەرستراو نـین، -ئەویش- گوتی: شایەدیی دەدەم کە جگە لە خوا هیچ پەرستراو نـین، پاشـان گوتی: شایەدیی دەدەم کە موحەممـەد پێغەمبـەری خوایـە، گـوتی: شـایەدیی دەدەم کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە، ئنجا گـوتی: وەرن بـۆ نوێـژ، گـوتی: جـوولەو[1] توانا نیە مەگەر بە خوا، پاشان گوتی: وەرن بۆ سەرفرازی، گـوتی: خۆلادان لە هەڵەو زیانو توانا بۆ چاکەو قازانج نیە مەگـەر بـە خـوا، دوایـی گوتی خوا گەورەترە، خوا گەورەترە، گوتی: خوا گەورەترە، خوا گەورەترە، دوایی گوتی: بیجگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، گوتی: بێجگە لە خوا هیچ پەرسـتراو نین، لە ناخی دڵیەوە —ئاوا وەڵامی بانگی دایەوە- ئەوە دەچێتە بەهەشتێ.

٤) ((عن عبدالله بن عمر رضي الله عنه أنـه سمـع النبّـي ﷺ يقـول: إذا سمعـتم المؤذن فقولوا مثل ما يقول ثم صلّوا عليّ، فإنه من صلى علي صلاة صلى الله بها عليه عشراً، ثم سلوا الله لي الوسيلة، فإنها منزلة في الجنّـة لا ينبغـي إلاّ لعبد من عباد الله وأرجوا أن أكون أنا هو، فمن سأل الله لـي الوسـيلة حلـت عليه الشفاعة)) رواه الخمسة إلا البخاري وإبن ماجه.

واتە: هەرکات گوێتان لە بانگدەر بوو، ئێوەش وەك وی بڵـێن ﴿بێجگـە لـە (حي على الصلاة، حي على الفلاح) وەك لـە فـەرموودەی دیکـەدا هـاتوە﴾، پاشان صەڵەواتم لەسەر بدەن، چونکە هەر کەسێك یەك جار صـەڵەواتم لەسـەر بدات، خوا بەهۆی ئەوەوە دە جار صەڵەواتی بۆ دەنێرێ، ئنجا وەسیلەم بۆ لـە خوا داوابکەن، چونکە وەسیلە پلەو پایەیەکە لە بەهەشتێ بەس بۆ یەك بەنـدە

---

١) بۆیە رستەی (لا حول ولا قوة إلا بالله)م بە دوو جۆر مانا کردوە، چـونکە زانایـان بـە هـەردووك جۆرەکان مانایان کردوە، بڕوانـە: (شـرح صـحيح مـسلم) للنـووی، ج٢، ص١٥١٤-١٥١٥، وە بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٣٧، کە (شوكاني)یش هەر لە (نووی) وەرگرتوە.

لە بەندەکانی خوا دەشێ، وەمن هیوادارم کە ئەو بەندەیە بم، جا هەر کەسێك داوای وەسیلەم بۆ لە خوا بکات، شەفاعەتی بۆ شایستەو ڕەوا دەبێ.

٥- **((عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: من قال حين يسمع النداء: أللهم رب هذه الدعوة التامة والصلاة القائمة آت محمدا الوسلة والفضيلة، وابعثه مقاماً محموداً الذي وعدته، حلت له شفاعتي يوم القيامة))** رواه الجماعة إلا مسلماً.

واتە: هەر کەسێك لە کاتی بیستنی بانگ دا بڵێ: "ئەی خوایە خاوەنی ئەم بانگەوازە تەواوو نوێژە پەرپاکراوە! وەسیلەو پلەو ئیمتیازی هەرەبەرز بە موحەممەد ببەخشە، وە ئەو پایەو مەقامە[1] تێدا ستایش کراوەی کە گفتت پێ داوە پێی بدە"، ئەوە تکاکردنی منی لە ڕۆژی قیامەتدا بۆ ڕەوا دەبێ.

٦) وە سوننەتە لە کۆتایی بانگ (پێش قامەت) کردن، واتە لە نێوان بانگو قامەتدا دووعاو پاڕانەوە بکرێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **((الدعاء لا يرد بين الأذان والإقامة))** رواه أحمد وأبو داوود والترمذي، واتە: پاڕانەوەی نێوان بانگو قامەت ڕەت ناکرێتەوە، ئنجا (ترمذي) کە ئەم فەرموودەیەی بە (صحيح) داناوە ئەمەشی لێ زیاد کردوە: **((قالوا: ماذا نقول يا رسول الله قال: سلوا الله العفو والعافية في الدنيا والآخرة))**، واتە: گوتیان جا ئەی پێغەمبەری خوا -لەکاتی ئەو پاڕانەوەیەدا- چی بڵێین؟ فەرمووی: لێبوردنو سەلامەتی لە دنیاو دوارۆژدا داوابکەن.

ئەوەی ڕابرد هەمووی دەربارەی وەڵامدانەوەی بانگ بوو بۆ کەسێك، کە گوێ بیستی بانگ دەبێ، بۆ قامەتیش زۆربەی زۆری زانایان ڕایان وایە کە ئەویش وەك

---

١) زانایان گوتوویانە مەبەست لە (مقاماً محموداً) یان (المقام المحمود) وەك لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە، پلەو پایەی تکاکردنی مەزن (مقام الشفاعة العظمى)ە، کە لە فەرموودەکان هاتوە خوای پەروەردگاریش بە ئایەتی: (عسى أن يبعثك ربّك مقاما محمودا) الإسراء-٧٩ ئاماژەی پێکردوە.

بانگ وەڵام دەدرێتەوە، بەڵام لە وەڵامی: (قد قامت الصلاة، قد قامت الصلاة)دا دەگوترێ: (أقامها الله وأدامها) واتە: خوا -ئەم نوێژ بەرپاکردنە- هەر ڕاوەستاوو بەردەوام بکات، چونکە لەوبارەوە (أبو داوود) لە هەندێك لە هاوەڵانی پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاویەتەوە کە کاتێك "بلال" دەستی بە قامەت کردن کردو گوتی: (قد قامت الصلاة) پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (أقامها الله وأدامها)[1] بەڵام ئەوەی کە هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نیەو بە داهێنراو (بدعە) دادەنرێ لەو شتانە، کە لەگەڵ بانگ‌و قامەتدا دەگوترێن، ئەمانەن:

أ- گوتنی (مرحبا بحبيبي وقرة عيني محمد بن عبدالله ﷺ)، وە ماچ کردنی هەردووك پەنجە گەورەی دەست‌و بەهەردووك چاودا هێنانیانن لەکاتی بیستنی: (أشهد أن محمدا رسول الله)دا، کە گوایە بۆ کوێریی‌و چاوئێشە چاکە! بەڵام (الشيخ إسماعيل العجلوني) لە کتێبی: (كشف الخفى ومزيل الإلباس عما أشتهر من الأحاديث على ألسنة الناس)دا گوتوویەتی: ئەسڵی نیە[2].

ب- لە پێش بانگی نوێژەکاندا بەتایبەت بەیانی بەدەنگی بەرز زیکرکردن‌و قورئان خوێندن کە ئەمیش هیچ زانایەك نەیگوتوەو دانی پێدانەهێناوە، کە سوننەتە بەڵکو بیدعەتە[3].

ج- بە دەنگی بەرز پاش بانگ صەڵەوات دان لە پێغەمبەر ﷺ، کە ئەمەیش دیسان داهێنراوەو ئەسڵێکی شەرعیی نیە، هەرچەندە صەڵەوات دان لە پێغەمبەر ﷺ دوای بانگ سوننەتە، بەڵام نەك بە دەنگی بەرز[1].

---

١) بڕوانە: (الشرح الكبير)، ج١، ص٤١٦-٤١٧، وە: (المغني)، ج١، ص٤٤١، وە: (فقه السنة)، ج١، ص١٢٨-١٢٩، وە: (نيل الأوطار)، ج٢، ص٣٨، وە: (الفقه الاسلامي..)، ج١، ص٧١٢، ٧١٣، ط٢.

٢) بڕوانە، ج٢، ص٢٦٩-٢٧١، کە گوتوویەتی: (ولم يَصحّ في المرفوع من كل هذا شيء) وە هەروەها گوتنی: (مرحبا بالقائلين عدلا، وبالصلاة مرحباً وأهلا) ئەسڵی نیە، بڕوانە ج٢، ٢٦٤.

٣) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٣٥.

د- لەدوای قامەت، خوێندنی دووعای (أللّهم رب هذه الدعوة التامة..ألخ)، کە بێگومان ئەم دووعایە تایبەتە بە بانگەوەو لە هیچ دەقێکدا نەهاتوە، کە لە دوای قامەتیش خوێنرانی هەر سوننەت بێت، ئەوانەش کە دەڵێن بە قیاس لەسەر بانگ سوننەتە! قسەکەیان هەڵەیە، چونکە (قیاس) لەوجۆرە خواپەرستییانەدا کە بە خواپەرستییە ڕووتەکان (العبادات المحضة) ناسراون دروست نیە، وەك زانایانی ڕۆچوو لەسەری یەکدەنگ بوون[٢].

دوازدە: لە کۆتاییشدا دەڵێم:

بەڕاستی ئینسان هەتا زیاترو چاکتر لە وشەو ڕستە بەهێزو بە بڕستەکانی بانگو قامەت ڕابمێنێو وردبێتەوە زیاتر حیکمەتو هۆی هەڵبژاردنی بانگو قامەتی بۆ ئاشکرا دەبێ، کە خوای کاربەجێ کردوونی بە دروشمو شیعاری بانگ کردنو کۆکردنەوەی مسوڵمان بۆ گەورەترین جۆری خواپەرستیی کە نوێژە، چونکە لە بانگو قامەتدا هەرکام لە:

١) بەگەورەگرتنی خوا بە موتڵەقیو بەبێ دیاریکردنی بەرامبەر (مقابل)ێك، کە بێگومان ئاوا بە موتڵەقی بەگەورەو مەزن دانانی خوای پەروەردگار، هەم بوون (وجود)یو هەم تەواو (کمال)یو بێ‌هەڵەو پەڵەیی دەگرێتە خۆی، چونکە زاتێك بەهەموو شێوەکانی گەورەیی لە زاتو سیفەتەکاندا لە هەموو کەسو هەموو شتێك گەورەو بەرزو مەزنتر بێت، بێگومان لە ئەوپەڕی تێرو تەواویی دایەو هیچ جۆرە لەکەو پەڵەیەکی نیە: (الله أكبر، الله أكبر، الله أكبر، الله أكبر).

٢) بەیەك گرتنی خوا لە پەرستراوێتی (معبودية)ی داو ڕاگەیاندنی نەبوونی هیچ هاوبەشو هاوەڵێك بۆی: (أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله)،

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص١٣٥-١٣٦.

٢) بڕوانە: (القواعد النورانية الفقهية)، ص١١٢، تألیف (أبن تيمية).

پێشتریش ماناو چەمکی خواپەرستیی (عبادة)مان ڕوون کردۆتەوە لە بابەتی یەکەمدا.

٣) بە پێغەمبەرو ڕەوانەکراوی خوا زانینی موحەممەد ﷺ، کە بێگومان دانهێنان بە پێغەمبەرایەتی ویدا دانهێنانیشە بەوەدا کە ئیسلام ئایین‌و بەرنامەی خوایە: (أشهد أن محمدا رسول الله، أشهد أن محمدا رسول الله).

٤) بانگ کردن بۆ گەورەترین‌و چاکترین جۆری بەندایەتی‌و فەرمانبەریی (العبودیة والطاعة) بۆ خوای پەروەردکار کە نوێژە: (حي على الصلاة، حي على الصلاة).

٥) بانگ کردن بۆ بەختەوەریی‌و سەرفرازیی موتلەق کە هەموو جۆرەکانی بەختەوەریی لە دنیاو دوارۆژدا دەگرێتەوە، هەرچەندە بەختەوەریی‌و بە مراد گەیشتنی ڕاستەقینە بەس لە دواڕۆژدا دەبێ بەهۆی چوونە بەهەشتەوە، کە وەك (راغب الأصفهاني) گوتوویەتی[1]: (بقاء بلا فناء، غنى بلا فقر، عز بلا ذل، علم بلا جهل)، واتە: (مانەوەی بێ لەنێوچوون، دەوڵەمەندی بێ ئاتاجی، هێزو بالادەستی بێ زەبوونی، زانیاری بێ نەزانی)یە. (حي على الفلاح، حي على الفلاح)، ئینجا کە لە دوای نوێژەوە باسی بەختەوەریی‌و بە ئاکام‌و مراد گەیشتن هاتوە، ئاماژەیە بۆ ئەوە کە تەنها ڕێگای بە ئاکام‌و مراد گەیشتن بریتییە لە بەندایەتی‌و فەرمانبەریی کردن بۆ خوا، کە نوێژ بەرپاکردن گەورەترین جۆریەتی.

٦) وە لە کۆتاییدا دووبارەکردنەوەی هەرکام لە: (بە گەورەگرتنی خوا)و (بە یەکگرتنی لە پەرستراوێتیدا)، چونکە ئەو دووانە هەموو ڕاستییەکانی دیکەی نێو بانگ، بگرە سەرجەم دینداریی‌و مسوڵمانەتی دەگرنە نێو خۆیان: (الله أكبر، الله أكبر، لا إله إلا الله).

---

١) بڕوانە: (معجم مفردات ألفاظ القرآن) وشەی (فلح).

بەڵێ خوێنەری بەڕێزو سەنگین!

خوای کاربەجێ وەك هەر کارێکی دیکە لە ڕووی حیکمەتێکی بەرزو مەزنەوە بانگ‌و قامەتی کردوون بە دروشم‌و بانگەوازی کۆکردنەوەی مسوڵمانان بۆ گەورەترین‌و گرنگترین جۆرو شێوەی خواپەرستیی.

٢- کورتکردنەوەو کۆکردنەوەی نوێژە فەرزەکان :

خوای میهرەبان‌و کاربەجێ‌و پەنهان بین هەرچەندە بە هیچ ڕێیەك مەودای نەداوە پێنج نوێژە فەرزەکان بچوێنرێن، بەڵام لە چەند حاڵەتێکدا مۆڵەتی کورت کردنەوەو کۆکردنەوەیانی داوە، جا هەرچەندە زۆر کەس وا دەزانێ، کە کورت کردنەوەو کۆکردنەوەی نوێژە فەرزەکان پێکەوە پەیوەستن‌و هەردووکیان تایبەتن بە سەفەرەوە، بەڵام لە ڕاستیدا وانیەو ئەوە لەم چەند خاڵەدا ئەو دوو مەسەلەیە بە کورتی ڕوون دەکەینەوە:

یەك: کورتکردنەوەی نوێژ (قصر الصلاة) مەبەست نوێژە چوار ڕکاتییەکانە (نیوەڕۆو ئێوارەو خەوتنان) تایبەتە بە سەفەرەوە، وەك خوای بەخشندە فەرموویەتی: ﴿ وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي ٱلْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَقْصُرُوا۟ مِنَ ٱلصَّلَوٰةِ ... ﴿١٠١﴾ النساء، واتە: وەهەر کاتێك سەفەرتان کرد گوناحتان ناگاتێ کە لە نوێژەکانتان کورت بکەنەوە...

(ابن القيم الجوزية) لەوبارەیەوە گوتوویەتی: (پێغەمبەری خوا ﷺ لەوکاتەوە کە لە مەدینە دەردەچوو تا دەگەڕایەوە نوێژە چوار ڕکاتییەکانی کورت دەکردنەوەو دەیکردنە دوو ڕکات، وە لە سەفەرێدا نوێژەکانی تەواو نەدەکردن[1]).

١) بڕوانە: (زاد المعاد في هدي خير العباد)، ج٢، ص١٢٨، ط٢.

ئنجا شایانی باسە کە تێکڕای[1] زانایان کە ئەهلی چوار مەزهەبەکان هەندێکیانن -کورتکردنەوەی نوێژە چوار ڕکاتییەکان لە سەفەرێدا بە ڕەوا دەزانن، بەڵام هەرچی زۆربەن کە (شافیعیو مالیك)یان لە نێودان دەڵێن: مۆڵەت (رخصة)ە بەڵام کورتکردنەوە خێرترە[2]، مالیکیەکانیش دەڵێن: کورتکردنەوەی سوننەتێکی داکۆکی لەسەر کراوە (مؤكدة)[3]، وە (أبو حنیفە)و ژمارەیەکیش لە زانایان ڕایان وایە، کە کورتکردنەوە فەرزە[4]، هەرچەندە هیچ کامیشیان ناڵێن ئەگەر نوێژەکانی کورت نەکردنەوە دروست نینو بەرناکەون[5]، واش پێدەچێ ئەو ڕایە ڕاستتر بێ، کە کورتکردنەوە (قصر) بە سوننەت دەزانێ، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: **((صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته))** رواه مسلم، واتە: خێرێکە خوا پێی کردوونو خێر پێکردنی خوا وەربگرن.

دیسان -وەك "نووي" گوتوویەتی[6]: هاوڵانی پێغەمبەر ﷺ -خوا لێیان ڕازی بێ- لە خزمەت پێغەمبەردا سەفەریان کردوە هەیانبووە نوێژی کورت کردۆتەوەو هەشیان بووە بەتەواوەتی کردوویەتی، وە هەیانبووە ڕۆژووی گرتوەو وە هەشبووە بەڕۆژوو نەبووەو، هیچکامیان سەرکۆنەی ئەوانی دیکەیان نەکردوە، هەروەها هەر کام لە (عثمان) و (عائشة) -خوا لێیان ڕازی بێ- لە

---

١) بڕوانە:(شرح صحيح مسلم للنووي)،ج٣،ص٢١١٥-٢١١٦،وە(الفقه الاسلامي..)،ج٢، ص١٣٤.
٢) بڕوانە: (الفقه الاسلامي...)، ج٢، ص١٣٣٧، ط٤.
٣) بڕوانە: (الفقه الاسلامي...)، ج٢، ص١٣٤٠.
٤) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٣، ص٢١١٦.
٥) بڕوانە: (الفقه على المذاهب الأربعة)، ج١، ص٤٧١، بەڵام (شيعة)ی دوازدە ئیمامی دەڵێن: ئەگەر بە ئەنقەست نوێژەکانی لە سەفەرێ تەواو کردبێ بەتاڵنو دەبێ بیانگێڕێتەوە، بڕوانە: (الفقه على المذاهب الخمسة)، ص١٤٢-١٤٣، محمد جواد مغنية.
٦) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٣، ص٢١١٦.

سەفەرێدا نوێژیان تەواو کردوە، (عائشة) لەوبارەوە گێڕاویەتەوە: (خرجت مع النبّي ﷺ في عمرة في رمضان فـأفطر وصـمت، وقـصر وأتمـمت، فقلـت: بـأبي وأمي أفطرت وصمت، وقصرت وأتـممت فقال: أحسنت يا عائـشة) رواه الـدار قطني وقال: هذا أسناد حسن.

دوو: ئنجا زانایان دەربارەی ئەو سەفەرەی کە نوێژەکانی تێدا کـورت دەکرێنـەوە، جیاوازیو مشتومڕی زۆریان لە نێواندا هەیە، هەم لەبارەی ماوە (مـسافة)ی سەفەرەکەوەو هەم لەبارەی کاتی مانەوەی بابای ڕێبوارەوە.

جا هەرچەندە لەبارەی دووریو نزیکی سەفەرەکەوە زۆربەی[1] زانایان دەڵێن: دەبێ دەوری چوار بەرید، کە دەکاتە شازدە (١٦) فەرسەخ -دوور بێ- کە بـە کیلۆمەتر دەکاتـە هەشـتاو هەشـت کیلۆمـەترو حـەوت سـەدو چـوار مـەتر (٨٨,٧٠٤)[2]، بەڵام بە سەرنجدانو لێوردبوونەوەی زۆر لەو شـتانەی، کـە بـە بەڵگەیان هێناونەوە بۆ ئیسپاتی دەعوایەکەیان، دەردەکەوێ، کە دیـاریکردنی ئەندازەیەکی تایبەت بە سەفەری نوێژ تێدا کورت کرانەوە، هـیچ بەڵگەیـەکی شەرعی متمانە پێکراوی لەسەر نیە، بۆیە وا پێدەچێ ئەو ڕایەی کـە دەڵـێ: کورتکردنەوەی نوێژە چـوار ڕکاتییـەکان لـە موتڵـەقی سـەفەردا دروسـتە، لـە ڕایەکەی دیکە -هەرچەندە زۆربەش لەسەرنی- بەهێزتر بێـت، بـۆ پـشتگیری ئەو ڕایەش ئەم دەقە دێنینەوە کـە (الحـافظ بـن حجـر) گوتوویـەتی[3]: (ئـەو فەرموودەیـە ڕاسـترینو ڕاشـکاوترین فەرموودەیـە بـۆ ڕوونکردنـەوەی ئـەو مەبەسـتە):

١) بڕوانە: (الفقه لاسلامي وأدلته)، ج٢، ص١٣٤٢-١٣٤٣.

٢) چونکە (بريد)ێك چوار فەرسەخ و (فرسخ)یش سێ میلەو (میل)یش ١٨٤٨ و١) مـەترە، کەواتـە، ٤×٤=١٦ فەرسەخ ×٣=٤٨ میل ×١٨٤٨=٨٨,٧٠٤ مەتر، بڕوانە: (الأدلة الرضية).

٣) بڕوانە: (فتح الباري)، ج٣، ص٢٧٦.

((عن يحيى بن يزيد قال: سألت أنس بن مالك عن قصر الصلاة؟ فقال أنس: كان النبيّ ﷺ إذا خرج ثلاثة أميال أو فراسخ يصلي ركعتين)) رواه مسلم وأحمد وأبو داوود والبيهقي، وەك دەبینین (أنس) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە، كە پێغەمبەر ﷺ ئەگەر بۆ ماوەی سێ میل یان سێ فەرسەخ سەفەری كردبایە نوێژەكانی كورت دەكردنەوە.

جا هەرچەندە ئەو دەقەی كە (أبو سعيد الخدری) -خوا لێی ڕازی بێ- هێناویەتی كە دەڵێ: **((كان رسول الله ﷺ إذا سافر فرسخاً يقصر الصلاة))** رواه سعيد بن منصور وأقره الحافظ بن حجر بسكوته عنه، ئەو دوودڵیەی، كە لە دەقەكەی پێشوودا دەبینرێ لە نێوان میلو فەرسەخدا لای دەبات، بەڵام بە هەرحاڵ دەكرێ بۆ ئیحتیات لە سەفەری كورت تر لە نۆ (٩) میلدا نوێژ كورت نەكرێتەوە كە بە كیلۆمەتر دەكاتە:

١٨٤٨×٩=١٦,٦٣٢ (شازدە كیلۆمەترو شەش صەدو سیو دوو مەتر).

هەندێك لە زانایانیش -بۆ وێنە (ابن حزم الأندلسي)- ڕایان وایە، كە مادام سەفەرەكە یەك (میل)یش دووربێ، پێویستە نوێژەكانی تێدا كورت بكاتەوە، چونكە ئەو -واتە إبن حزم- ڕای وایە، كە نوێژ كورتكردنەوە لە سەفەرێدا فەرزە[1]، هەڵبەتە ڕایەكەی (إبن حزم)یش هێزو پێزێكی وای نیە، چونكە وەك گوتمان نوێژ كورتكردنەوە تایبەتە بە سەفەرەوەو یەك میل ڕێكردنو لەماڵ دەرچوونیش بە سەفەر دانانرێ!

بۆیە وەك زانایانی لێكۆڵەرەوە -بۆ وێنە (إبن تيمية)و (شوكاني)- گوتوویانە: مادام لە شەرعو زمان (لغة)دا سنوورو ئەندازەی سەفەر دیاری نەكراوە، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ عورفو باوی خەڵكیو هەر شتێك لەنێو

١) بڕوانە: (المحلى شرح المجلى)، ج٥، ص٥، مسألة (٥١٣).

خەڵکیدا بە سەفەر بزانرێ، ئەوە لە ڕووی شەرعیشەوە سەفەرەو حوکمەکانی سەفەری بەسەردا دەچەسپێن.

(إبن تيمية) لەوبارەوە پاش لێکۆڵینەوەیەکی دوورو درێژی (٦٠-٧٠) لاپەڕەیی وەك ئەنجامگیریی کۆتایی (الأستنتاج النهائي) گوتوویەتی[(١)]:

(سەفەر بە هۆی کردەوەیەکەوە کە لەبەر خاتری وی ناوی سەفەری لێنراوە، بۆتە سەفەر، ئەو کردەوەیەش پێویستی بە کات دەکات، جا ئەگەر هەم کردەوەکەو هەم کاتەکەی هێندە درێژەیان کێشا کە سەفەرەکە پێوستی بەوە بێت کە ڕێبوار پێویستیەتی لە توێشوو توێشەبەرە (الزاد والمزاد) ئەوە بەو کەسە دەگوترێ ڕێبوار (مسافر)، بەڵام ئەگەر ماوەکە دوورنەبوو، یان کردەوەو کاتەکە هێندە کورت بوون، کە پێوستیان بە نانو نانـدێن نەبوو، ئەوە پێی ناگوترێ سەفەر، هەرچەندە ماوەکەشی دوور بێت، کەواتە ئەسڵ ئەو کردەوەیە کە پێی دەگوترێ سەفەر، دیارە ئەو کردەوەیەش لەکاتدا نەبێ نابێ.. وەئەوەش حەتمەن دەبێ لە شوێنێکەوە بێ، کە لێیەوە دەگوازرێتەوە بۆ شوێنێکی دیکە، ئەمەیش خەڵك بە پێی عورفو باوی خۆیان دەیزانن، ئەگەرنا لە شەرعو زماندا سنوورێکی نیەو هەرچی ئەوان بە سەفەریان ناوبرد ئەوە سەفەرە).

جا خوێنەری بەرێــز!

بێگومان ئەو مەسەلەیە - لە ماوەی چەندا نوێژ کورت دەکرێتەوە- مەسەلەیەکە زانایان زۆری لەبارەیەوە دواونو بیروڕای زۆرو جۆراوجۆریان لەسەر هەن، کە (شوكاني) دەڵێ[(٢)]: هەتا بیست قسە (عشرون قولا) ڕۆیشتوون، بەڵام ئەوەی هەڵمانبژارد پێم وایە بەهێزترینیانە بەتایبەت بەو

---

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢٤، ص١٠-٧٦، دیارە دەقاودەق نووسینەکەی ویمان کردووە بە کوردی بەبێ هیچ دەستکارییەك.

٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٢٥٢.

مەرجانــەوە، کــە (إبــن تیمیــة) هێنــاونی، وە لــە ڕاســتیدا وەك ســنوورێکی نێوەڕاست (حَدّ وسط)یشە لەنێوان چل وهەشت (٤٨) میلی جــەماوەرو یــەك میلی ظاهیرییەکانیشدا[1].

سێ: لــەبارەی ئەنــدازەی مانــەوەش لــە ســەفەردا، کــە مــەرجی ڕەوابــوونی کورتکردنەوەی نوێژەکانە، زۆربەی هەرەزۆری زانایان لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون کە بابای ڕێبوار مادام نیازی مانەوەو نیــشتەجێبوونی نــەبێ‌و، هــەر ئــەمڕۆ ئەمڕۆی بێ بۆ گەڕانەوە، ئەوە هەرچەندە زۆری پێ‌بچێ نوێژەکانی هەر کــورت دەکاتەوە، چونکە هەر بە ڕێبوار دادەنرێ، تەنیا شافیعی -ڕەحمەتی خوا لێــی بێ- لە یەکێك لە دوو قسەکانیدا ڕای وایە، کە تــەنیا هــەتا (١٧، ١٨) ڕۆژ بۆی هەیە[2].

بەڵام ئەگەر بەتەمای مانەوە بوو، ئەوە ڕای زانایان جیاجیایە، هەرچی (أبــو حنیفة)و (سفیان الثوري)ین دەڵێن: مادام نیازی مانەوە کەمتر لە پازدە (١٥) ڕۆژی هەبێ بــۆی هەیــە نوێــژەکانی کــورت بکاتــەوە، بــەڵام شــافیعییەکان‌و

---

١) چونکە هەرکام لە مالیکییەکان‌و شافیعییەکان‌و حەنبەلییەکان دەڵــێن: دەبــێ ســەفەرەکە چــوار بەرید یان (١٦) فەرسەخ ببێ، کە دەکاتە (٤٨) میل‌و ئەویش دەکاتە (٨٨) کیلۆمــەترو (٧٠٤) مەتر، بەڵام حەنەفییەکان بە کات دیارییان کردوەو دەڵــێن: دەبــێ مــاوەی ســێ ڕۆژ ڕێ بــێ بــە ڕۆیشتنی وڵاخ‌و بار لە کورتترین ڕۆژەکانی ساڵدا لە بەیانیەوە تا نیوەڕۆ، بڕوانە: (بدایة المجتهــد)، ج١، ص١٧١، ظاهیرییەکانیش دەڵێن: لەماوەی یەك میلدا بۆی هەیە نوێژ کورت بکاتەوە، ئنجا شایانی باسیشە ئەو ڕایەی هەڵمانبژاردوە پەسەندکراوی زۆر لە زانایانی لێکۆڵــەرەوەی دیکەشــە بێجگە لە (ابن تیمیة)و (شوکاني)و (أبن الحزم)یش -لەگەڵ تۆزە جیاوازییەکدا -بۆ وێنــە: هــەر کام لە (أبن قدامة) خاوەنی (المغني)، ج٢، ص٩٤-٩٥، وە (صدیق بن حسن القنوجي) خــاوەنی (الروضة الندیة)، ج١، ص٢٢٨، وە (صنعاني) خاوەنی (العدة علی إحکام الأحکــام شــرح عمــدة الأحکام)، ج٢، ص٤٩١، وە (د. وهبة الزحیلي) خاوەنی (الفقه الأســلامي)، ج٢، ص١٣٤٤، کە هەرچەندە بەڕاشکاوی نەیگوتوە، بەڵام وا هەست دەکرێ ڕای ناوبراوی لا پەسەند بێ.

٢) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣١٢.

مالیکییەکان دەڵێن: بەمەرجێك ڕێی دەدرێ کورتیان بکاتەوە کە بەتەما نەبێ لە سێ (٣) ڕۆژان پتر بمێنێتەوە[١]، (أحمدو داوود الظاهري وإبن تيمية)ش دەڵێن: مادام نیازی مانەوەی لە چوار (٤) ڕۆژان زیاتری نەبێ، بۆی هەیە نوێژەکانی کورت بکاتەوە[٢].

دیارە هەندێك لە زانایانیش ڕایان وایە، کە بابای ڕێبوار هەتا لە سەفەری بێ بۆی هەیە نوێژەکانی کورت بکاتەوەو، دەشڵێن: ئەوانەی ئەو ماوە جیاجیایانەیان دیاری کردوونو کردوونە مەرج بۆ موباح بوونی نوێژ کورتکردنەوە، هیچ بەڵگەیەکی ئەوتۆیان بەدەستەوە نیە، کە بۆ ئیسپاتی حوکمێکی شەرعیی لەو جۆرە بشێ[٣].

چوار: کۆکردنەوەی نوێژەکان: وەك باسمان کرد کورتکردنەوەی نوێژە چوار ڕکاتییەکان تایبەتە بە سەفەرەوە، بەڵام کۆکردنەوەی نوێژەکان کە مەبەست (نیوەڕۆو ئێوارە)و (شێوانو خەوتنان)ە، وانیەو تایبەت نیە بە بابای ڕێبوارەوە، بەڵکو لەگەڵ پێویستیی[٤]و ناچاریو تێگیران دایە، جا ئێستا با سەرنج بدەین داخۆ لە چ کاتو حاڵێکدا دروستە چوار نوێژەکان پێکەوە کۆبکرێنەوە:

١) لە عەرەفاتو لە موزدەلیفە سەرجەم زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە بابای نوێژکەر ئەگەر لەسەریشی فەرز نەبێ بۆی هەیەو سوننەتە نوێژەکانی نیوەڕۆو ئێوارە لە دەشتی عەرەفات پێکەوە بکات، هەروەها شێوانو

---

١) بڕوانە: (الفقه الإسلامي وأدلته)، ج٢، ص١٣٤٨، ط٤، وە ئەمە رای (شوكاني)یشە، (الأدلة الرضية)، ص٩٠.
٢) بڕوانە: (بداية المجتهد)، ج١، ص١٧٣، وە (مجموعة الفتاوى)، ج٢٤، ص١٣-١٤.
٣) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٠٩-٣١٠.
٤) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢١، ص٢٤٤.

خەوتنانیش لە موزدەلیفە پێکەوە کۆبکاتـەوە، چـونکە پێغەمبـەری خـوا ﷺ وایکردوە.

٢) لە سەفەرێ: بابای ڕێبواریش لە سەفەرێدا چ لە حاڵەتی ڕۆیـشتنندا بـێ، چ لە حاڵەتی بارگەو بنە خستنو دابەزینـدا، بـۆی هەیـە نوێـژەکانی پێکـەوە کۆبکاتەوە، هەرچەندە زۆربەی زانایان ڕایان وایە، کە کۆکردنەوەی نوێژەکان تەنیا مۆڵەت (رخصة)تێکەو زیاتر بۆ حاڵەتو کاتی پێویستو ناچـارییەو، ئەگەر بگونجێ نوێژەکان هەر لەکاتی خۆیانـدا بکـرێن چـاکترە، ئەگـەر بـە کورت کراوەییش بن، پێشتریش گوتـــمان کـە کورتکردنـەوەو کۆکردنـەوە (قصر وجمع)ی نوێژەکان پێکەوە پەیوەست نین[1].

٣) بەهۆی باران بارینەوە: کەسانێك کە نوێژەکانیان بە کۆمەڵو لە مزگـەوتێ دەکەن دروستە کە لەکاتی بارانی زۆردا نیوەڕۆو ئێوارەو، شێوانو خـەوتنان پێکەوە بکەن، ئەمەش ڕای زۆربەی زاناو پێشەوایانە[2].

٤) بەهۆی نەخۆشیو لـە کـاتی پێویـستیو هـەبوونی عـوزرێکی شـەرعیدا: ژمارەیەکی زۆر لە زانایان ڕایان وایە -کـە (نـووي) لـەبارەی ئـەم ڕایـەوە گوتوویەتی: (وهذا الوجه قـوي جـداً)[3]- دروسـتە چـوار نوێـژەکان لەبـەر نەخۆشیو کاری پێوستو لە کاتی تێگیراویدا، بە پـێش خـستنو دواخـستن (تقديماً وتـأخيراً) پێکـەوە کۆبکرێنـەوە، (نـووي) -ڕەحمـەتی خـوا لێبـێ- لەوبارەوە گوتوویەتی: (ذهب جماعة مـن الأئمـة إلى جـواز الجمـع في الحـضر للحاجة لمن لم يتخذه عـادة)[4]، واتە: (کۆمەڵێك لە پێشەوایان ڕایان وایە کە

---

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢٢، ص٥٣.

٢) بڕوانە" (فقه السنة)، ج١، ص٣١٣، وە (الفقـه الاسـلامي)، ج٢، ص١٣٧٤، دەڵـێ ئەمـە ڕای مالکییەکانو شافعییەکانو حەنبەلییەکانە.

٣) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٤، ص٣٢١.

٤) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٣، ص٢١٥٠، وە: (المجموع)، ج٤، ص٣٢٢.

دروسته لـه حاڵـەتی ئاسـایی‌و نیـشتەجێ بوونیـشدا، لەبـەر پێویـستیی، نوێژەکان –واته نیوەڕۆو عەسرو شێوان‌و خەوتنان- پێکـەوە کۆبکرێنـەوە، بەڵام بـۆ کەسـێك نەیکاتـه عـادەت‌و لەسـەری بـەردەوام نـەبێ)، دیـارە کۆمەڵێك فەرموودەش لەوبارەوە هەن، کە ئەمە یەکێکیانە:

((عن إبن عباس رضي الله عنهما قال: جمع رسول الله ﷺ بين الظهر والعصر والمغرب والعشاء بالمدينة في غير خوف ولا مطر، قيل لابن عباس: ماذا أراد بذلك؟! قال: أراد أن لا يُحْرِجَ أمته)) رواه مسلم، واتـه: پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەدینەدا بێئەوەی ترس‌و باران هـەبێ، نیـوەڕۆو ئێوارەو شێوان‌و خەوتنانی پێکەوە کۆکردەوە، پرسیار لە (إبن عباس) کـرا مەبەستی لەوە چی بوو؟! گوتی: ویستی ئۆممەتەکەی سەغڵەت نەکات.

پێنـج: هـەروەك چـۆن کورتکردنـەوەی نوێـژەکان تایبـەت بـوو بـە نوێـژە چـوار ڕکاتییەکانەوە کۆکردنەوەشیان تایبەتە بە نیوەڕۆو ئێوارە (الظهر والعصر) لـە لایەك‌و شێوان‌و خەوتنان (المغرب والعشاء) لەلایەکی دیکـەوە، واتـه نوێـژی بەیانی هەر لەکاتی خۆیدا دەکرێ‌و لەگەڵ هـیچ کـام لـە نوێـژەکانی دیکـەدا کۆناکرێتەوە، وە کۆکردنەوەی نوێژەکان دەگونجێ بە پێش خـستن (تقـديم) بـێ یان بە دواخستن (تأخير) بـێ، واتـه: دەگونجـێ ئێـوارە بهێنرێتـه لای نیـوەڕۆ شێوان بهێنرێتە لای خەوتنان، یان بە پێچەوانەوە.

ئاشکراشە کە نیوەڕۆو عەسر تەنیا لەگەڵ یەکترو شێوان‌و خەوتنانیش بـەس پێکەوە کۆدەکرێنەوە، بۆ وێنە دروست نیە ئێوارەو شـێوان کۆبکرێنـەوە، ئـەم شتانە هەموو زانایان لەسەریان یەکدەنگن.

شـەش: بەپێی ڕای زۆربەی زانایان نە نیەتهێنان‌و نە بەدوای یەکدا هاتن (المـوالاة) بۆ کورتکردنەوەو کۆکردنەوەی نوێژەکان مەرج نیەو، ئەوانەی کە بە مـەرجیان گرتوون بەڵگەیەکی ئەوتۆیان بەدەستەوە نیە، دیارە مەبەسـتمان لـە نییـەتی

کۆکردنەوەی دوو نوێژەکەیە نەك نیەت هێنان بۆ کردنی هەر کامێکیان کە ئەمە پایەی یەکەمی نوێژە، وە مەبەستیشمان لە بەدوای یەکدا هاتن (موالاة) واتە قسەو کردەوە نەکەوتنە نێوان دوو نوێژە کۆکراوەکەیە، کە هەندێك لە زانایان بە مەرجیان داناوە بۆ دروستبوونی کۆکردنەوەی نوێژەکان[1]، بەڵام ڕای زۆربەی زانایان بەهێزترە، چونکە دروست نیە هیچ شتێك لە عیبادەتدا زیاد بکرێ بەبێ بەڵگەو بەڵگەش نیە.

٣- نوێــژی ترس (صلاة الخوف):

نوێژی بەکۆمەڵ (جماعة) هێندە گرنگ‌و مەزنەو خوا(جلّ جلاله)و پێغەمبەری خوا ﷺ هێندەیان بایەخ پێداوە، کە تەنانەت لەکاتی جەنگ‌و گەرمەی کوشتیاریشدا فەرامۆش نەکراوەو ڕێوشوێنی تایبەتی بۆ دانراوە، جا لە سۆنگەی ئەوەوە، کە ئەو حاڵەت‌و بارودۆخانەی سوپای ئیسلام تێیاندا لەگەڵ دوژمن ڕووبەڕوو دەبێتەوە زۆرن، بۆیە دەبینین شێوەکانی نوێژی ترسیش جۆراوجۆرن، کە (أحمد بن حنبل) -ڕەحمەتی خوا لێی بێ- لەوبارەوە گوتوویەتی: (ئەو فەرموودانەی لەوبارەوە گێڕراونەوە هەموویان ڕاستن وە هەموویان دەگونجێ دروستە ئیشیان پێبکرێ)[2]، (نووي)یش -ڕەحمەتی خوای لێبێ- لەوبارەوە گوتوویەتی: (ئەو جۆرو چۆنیەتییانەی کە لە بارەی نوێژی ترسەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕراونەوە سەرجەم دەگەنە (١٦) شازدە جۆر، وە هەمووشیان دروستن[3]، ئنجا بێجگە لە (أبو یوسف)و (مزني) تێکڕای زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە

---

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوی)، ج٢١، ص٢٥٧-٢٥٨، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣١٤-٣١٥.
٢) بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج٤، ص٣.
٣) سەرچاوەی پێشوو.

نوێژی ترس لە هەموو سەردەمێکدا دروستەو تایبەت نیە بە ڕۆژگاری پێغەمبەری خواوە ﷺ.

ئەمەش بە کورتی چەند جۆرێك لە نوێژی ترس:

یەك: ئیمام شوێنکەوتووەکانی بکاتە دوو بەش‌و بەهەر کۆمەڵێکیان دوو رکات بکات‌و سەلام بدەنەوە، واتە ئیمام چوار ڕکات بکات‌و ئەوان یەکی دوو ڕکات، ئەم جۆرەیان (بخاري ومسلم) لە (جابر)یان گێڕاوەتەوە[1].

دوو: ئیمام نوێژکەرەکان بکاتە دوو کۆمەڵ‌و بەر هەرکامیان یەك ڕکات بکات‌و پاشان هەرکامێکیان سەرو ڕکاتی دیکە بۆ خۆیان بکەن، واتە ئیمام بە کۆمەڵێکیان ڕکاتێك بکات‌و ئەو کۆمەڵە بچنە بەرانبەر دوژمن‌و کۆمەڵی دووەم بێن ڕکاتێکیش بەوان بکات‌و خۆی سەلام بداتەوەو ئەوانیش بە نۆرە ڕکاتەکەی دیکەیان بکەن‌و سەلام بدەنەوە، ئەم جۆرەشیان (بخاري ومسلم) لە (إبن عمر)ەوە گێڕاویانەتەوە[2].

سێ: ئیمام شوێنکەوتەکانی بکاتە دوو کۆمەڵ‌و پێکەوە نوێژ دابەستن‌و پێکەوە ڕکووع ببەن، پاشان کە لە ڕکووع هەستانەوە، ئەو کۆمەڵ‌و ڕیزەی کە لە ئیمامەوە نزیکە لەگەڵ ئیمامدا سەجدە بەرن‌و کۆمەڵ‌و ڕیزەکەی دیکە بەپێوە لە بەرانبەر دوژمندا بمێننەوە، ئنجا کە ئیمام هەستایەوە لە سەجدەو کۆمەڵی یەکەمیش لەگەڵی هەستانەوە، کۆمەڵی دووەم سەجدە بەرن‌و هەڵسنەوەو ئەمان بێنە نزیك ئیمام‌و کۆمەڵی یەکەم بچنە دواوەوە، پاشان کە ئیمام چوو بۆ ڕکووع هەردووك کۆمەڵەکە لەگەڵی بچنە ڕکووع، ئنجا کە ئیمام سەجدەی برد کۆمەڵی دووەم کە جاری یەکەم لە سەجدە بردن دواکەوتبوون لەگەڵ ئیمام

---

١) بڕوانە: (پەراوێزی —الأدلة الرضية-)، ص٨٧.

٢) بڕوانە سەرچاوەی پێشوو ص ٨٧، ٨٨.

سەجدە ببەنو کۆمەڵی یەکەم بەپێوە لە بەرانبەر دوژمندا بمێننەوە، پاشان کە ئیمامو ئەو ڕیزو کۆمەڵەی لەگەڵی چووبوونە سەجدە سەجدەیان تەواو کرد کۆمەڵی دواکەوتووش بچنە سەجدەو پاشان – دوای خوێندنی تەحییات پێکەوە سەلام بدەنەوە[1].

چوار: دیسان ئیمام نوێژکەرە موجاهیدەکان دەکاتە دوو کۆمەڵ – کە ئەمە لە کاتێکدایە دوژمن لە ڕووی قیبلەوە نەبێ- کۆمەڵێکیان لەگەڵ ئیمام ڕووەو قیبلە ڕادەوەستنو کۆمەڵەکەی دیکەش ڕووەو دوژمنو پشت لە قیبلە، ئنجا هەموویان لەگەڵ ئیمام نوێژ دادەبەستن، ئیمام دوای ئەوەی ڕکاتێك بەو کۆمەڵە دەکات، کە لەگەڵی ڕووەو قیبلە ڕاوەستاون، ئەو کۆمەڵەی یەکەم دەچنە شوێنی کۆمەڵی دووەمو بەرانبەر بە دوژمن دەوەستنو، کۆمەڵی دووەمیش دێن ڕکاتێك دەکەنو ئیمامیش هەر بەپێوەیەو چاوەڕێیان دەکات، پاشان پێکەوە ڕکاتی دووەم دەخوێننو ڕکووع دەبەنو دەچنە سەجدەو، کە دەستیان بە تەحییات کرد، کۆمەڵی یەکەمیش دێن ئەو ڕکاتەی ماویانە دەیکەنو پاشان تەحییات دەخوێننو ئیمامو هەردوو کۆمەڵی یەکەمو دووەم پێکەوە سەلام دەدەنەوە، بەو جۆرە هەرکام لە ئیمامو هەردووك کۆمەڵەکە یەکی دوو ڕکات دەکەن[2].

چوار تێبینی دەربارەی نوێژی ترس:

یەکەم: زانایان هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە نوێژی شێوان کورت ناکرێتەوە، ئنجا لەوەدا کە ئایا ئیمام دوو ڕکات بەکۆمەڵی یەکەم بکاتو

١) بڕوانە: (الأدلة الرضية) ص٨٧.

٢) بڕوانە: (الأدلة الرضية)، ص٨٨، هەروەها بڕوانە: (المُغني والشرح الكبير)، ج٢، ص٢٦٠-٢٧٠.

ڕکاتێك بە هی دووەم، یان بە پێچەوانەوە زانایان ڕایان جیاجیایە هیچ فەرموودەش لەوبارەوە نین.

دووەم: ئەو فەرموودانەی کە باسی چۆنیەتی نوێژی ترس دەکەن هەموویان بەس باسی نوێژی دوو ڕکاتی دەکەن، پێغەمبەر ﷺ لەکاتی بەرپاکردنی ئەو نوێژانەدا لە سەفەرێ بووەو لە سەفەریش نوێژە چوار ڕکاتییەکان کورت دەکرێنەوە، کەواتە ئەگەر بێتو ئەوانەی نوێژی ترس دەکەن نیشتەجێ بن پێویستە ئیمام لەجیاتی دوو ڕکات چوارو لە جیاتی ڕکاتێکیش دووان بە هەرکام لەو دوو کۆمەڵە بکات.

سێیەم: نوێژ کردن لە کاتی ترسێکی زۆر، یان گەرمەی شەڕو تێکڕژاندا: زۆربەی هەرە زۆری زاناو پێشەوایان دەڵێن لەکاتی گەرمبوونی جەنگو تێکڕژانی سوپای ئیسلامو کوفردا جەنگاوەرانی ئیسلام هەرچۆنێکی بۆیان ئاسانو گونجاوێ نوێژەکەیان دەکەنو ڕووکردنە قیبلەو ڕکووعو سەجدەو تەحیاتو باقی فەرزەکانی نوێژ بەپێی توانایان ئەنجام دەدەن لەگەڵ جەنگکردندا، بەڵگەی ئەم ڕایەش کە ڕای زۆربەی هەرەزۆری زاناو پێشەوایانە ئەم ئایەتەیە: ﴿حَـٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ...﴿٢٣٩﴾ البقرة﴾.

هەروەها ئەم فەرموودەیەش بە بەڵگە دێننەوە: ((**عن إبن عمر رضي الله عنه ان النبّي ﷺ وصف صلاة الخوف وقال: فإن كان خوفا أشد من ذلك فرجالا وركبانا**)) رواه إبن ماجه، واتە: پێغەمبەر ﷺ باسی نوێژی ترسی کرد، وە فەرمووی: جا ئەگەر ترسەکە لەوە توندتر بوو — کە بگونجێ بەو

جۆرانەی ڕابرد نوێژ بکرێ- ئەوە بە پێوەو بە سواری- هەرچۆنێکی گونـــجا-با بکرێ[1].

چـوارەم: زۆربەی زانایان بە سوننەتی دەزانن‌و هەندێکیشیان بە فەرز، کـە بابـای نوێژکەری جـەنگاوەر لـە کـاتی نوێژەکەیـدا چـەکەکەی هـەڵبگرێ، (نـووي) لەوبارەوە گوتوویەتی: (فرع: في مذاهب العلماء في حمل السلاح: الاصح عندنا انه لا يجب، لكن يستحب، و به قال مالك وأبو حنيفة وأحمد وداود، واحتج من اوجبـه بقولـه تعـالى: ﴿...وَلْيَأْخُذُوٓا۟ أَسْلِحَتَهُمْ...﴿١٠٢﴾ النسـاء﴾. وبقولـه تعـــالى: ﴿...وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓا۟ أَسْلِحَتَكُمْ...﴿١٠٢﴾ النساء﴾ وأجاب الأصحاب بأن الأمـر هنا محمول على النـدب، ورفـع الجنـاح لا يلـزم منـه الوجـوب بـل معنـاه رفـع الكراهة..)[2].

واتە: باسێك: دەربارەی بیروڕای زانایان سەبارەت بە هەڵگرتنی چـەك- لـە نوێژی ترسێدا- قسەی ڕاست تر لەلای ئێمە -واتە لـە مـەزهەبی شـافیعیدا- ئەوەیە کە فەرز نیەو سوننەتە، وە ئەمە ڕای مالیك‌و ئەبو حەنیفەو ئەحمـەدو داودیشە، ئەوانەش کە دەڵێن فەرزە ئەم ئایەتـە بـە بەڵگـە دێننـەوە: (وە بـا چەکەکانیان بەدەستەوە بگرن) هەروەها ئەم ئایەتەش: (وە ئەگەر ئازارێکتـان هەبوو بەهۆی بارانەوە، یان نەخۆش بوون گوناحتان ناگاتـێ کـە -لـە نوێـژی

1) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج٢، ص٢٧٠-٢٧٢، وە بڕوانە: (نيـل الأوطـار)، ج٤، ص١٠-١٢. وە بۆ بەرچاوڕوونی زیاتر دەربارەی نوێژی ترس واباشە سەرنجی ئەم سەرچاوانەش بـــدرێ: أ- (المجموع شـرح المهـذب)، ج٤، ص٣٤٧-٣٧٦، ب- (سـبل الســـــلام)، ج٢، ص٧٨-٨٣، ج- (بدايـة المجتهـد)، ج١، ص١٧٨-١٨٢، د- (الروضـة النـديــــــــة)، ج١، ص٢٢١-٢٢٥، هـ- (السراج الوهاج)، ج١، ص٩٢-٩٤.

2) بڕوانە: (المجموع شرح المذهب)، ج٤، ص ٣٦٨-٣٦٩.

ترسیٚدا- چەکەکانتان داپنێن...هاوەڵانیشمان -مەبەستی زانایانی شافیعی مەزهەبە- وا وەڵامیان داوەتەوە کە فەرمان لێرەدا بۆ سوننەت (ندب)ە نەك بۆ پێویست بوون، وە لاچوونی گوناحیش مەرج نیە بەس بۆ کردنی شتی فەرز بێت، بەڵکو مەبەست لاچوونی ناپەسەندی (کراهة)یە، -کەواتە چەك هەڵگرتنەکە سوننەتەو دانانیشی بەبێ عوزر کارێکی ناپەسەندە-.

٤- نوێژی بابای نەساغ (صلاة المريض):

بێگومان ڕاوەستان (قیام)و ڕکووع بردنو سەجدە بردن بەو شێوەو چۆنیەتی یەی کە پێشتر ڕوون کرایەوە بە پایەی نوێژ دادەنرێن، بەڵام بە پێی ئایەتی، ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ... ﴾ البقرة، خوا لە هیچ کەس شتی لە توانابەدەر داوا ناکاتو لەسەری پێویست ناکات، وە بەپێی فەرموودەی: ((**واذا أمرتكم بأمر فأتوا منه ما استطعتم**)) رواه البخاري و مسلم، ئەگەر فەرمانم بە شتێك پێکردن بەپێی توانانان لێی جێبەجێ بکەن، وە فەرموودەی: ((**إذا مرض العبد أو سافر كتب له ماكان يعمل صحيحا مقيما**)) رواه البخاري، واتە: ئەگەر بەندە نەخۆش کەوت یان سەفەری کرد ئەوە ئەوەی بە ساغییو نیشتەجێیی کردوویەتی بۆی دەنووسرێ، بەڵێ بەپێی ئەو دەقانە دەردەکەوێ کە بابای نەساغ نەساغییەکەی هەرچۆنێكو هەرجۆرێکی بێت، مادام نەتوانێ بەپێوە نوێژەکەی بکات بۆی هەیە بەدانیشتنەوە بیکات، ئەگەر بەدانیشتنەوەش نەیتوانی لەسەر تەنیشت یان لەسەر پشت، بۆ ڕکووعو سەجدەش ئەگەر نەیتوانی بۆی هەیە بەئاماژە کردن بیانکاتو ئاماژەی کڕنووشەکەی لە هی ڕکووعەکەی نزمتربێ.

پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: ((**صل قائماً فإن لم تستطع فقاعداً فإن لم تستطع فعلى جنبك**)) رواه الجماعة الا مسلما و زاد النسائي: ((**فإن لم تستطع فَمُستَلقِياً**))، واتە بەپێوە نوێژێ بکە، ئەگەر نەتتوانی بەدانیشتنەوە ئەگەر نەتتوانی لەسەر تەنیشتت، (نسائي) ئەمەشی هێناوە: (ئەگەر هەر نەتتوانی لەسەر پشت).

دەربارەی ڕکووعو سەجدەش فەرموویەتی: ((**صل على الارض إن استطعت، والا فأومِيء إماءً واجعل سجودك أخفض من ركوعك**)) رواه البيهقي، واتە: ئەگەر توانیت لەسەر زەوی نوێژ بکە-مەبەست ڕکووعو سەجدە بردنە- ئەگەرنا بە ئاماژەکردن ئاماژە بکە-بۆ ڕکووعو سەجدە-وە باکڕنووشەکەت لە ڕکووعت نزمتر بێت.[1]

٥- نوێژی جومعە:

خوا یاربێ لەژێر چوار سەرباسدا باسی ڕۆژی جومعەو نوێژو وتاری جومعە دەکەین:

یەك: گەورەیی ڕۆژی جومعەو ئادابەکانی جومعە کردن:

أ- پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((**خير يوم طلعت فيه الشمس يوم الجمعة فيه خلق آدم عليه السلام، و فيه أدخل الجنّة، وفيه أخرج منها، ولا تقوم الساعة إلا في يوم الجمعة**)) رواه مسلم وأبو داوود والنسائي والترمذي وصححه، واتە: چاکترین ڕۆژ کە خۆر تێیدا هەڵاتوە ڕۆژی جومعەیە، لەوڕۆژەدا ئادەم (عليه

---
١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٢٦٦تا٢٧٢، (باب صلاة المريض)، وە بڕوانە (فقه السنة)، ج١ ص٣٠٠-٣٠١.

السلام) دروست کراوە هەر لەویشدا خرایە بەهەشتەوەو لەویشدا لە بەهەشت وەدەرنرا، وە قیامەتیش بەس لەو ڕۆژەدا بەرپادەبێ.

ب- وە سوننەتە لە شەوو ڕۆژی جومعەدا زۆر صەڵەوات‌و سەلام بۆ پێغەمبەر ﷺ بنێردرێ‌و سوورەتی (الكهف)یش بخوێنرێ، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: **((من أفضل أيامكم يوم الجمعة فيه خلق آدم وفيه قبض وفيه الصعقة فأكثروا عليّ من الصلاة فيه فإن صلاتكم معروضة عليّ...))** رواه الخمسة إلا الترمذي، واتە: چاكترین ڕۆژانتان ڕۆژی جومعەیە ئادەمی تێدا دروست كراوەو تێیدا گیانی كێشراوەو لە هۆش خۆچوون —ی دوای فووی یەكەم-یش هەر لەوەدا دەبێ جا لەوڕۆژەدا زۆرم صەڵەوات بۆ بنێرن، چونكە صەڵەواتی ئێوە دەگاتە من.

هەروەها فەرموویەتی: (من قرأ سورة الكهف في يوم الجمعة أضاء له النور ما بين الجمعتين) رواه النسائي والبيهقي والحاكم، واتە: هەر كەسێك لە ڕۆژی جومعەدا سوورەتی (الكهف) بخوێنێ ئەوە ڕووناكی نێوان هەردووك جومعەكانی بۆ ڕۆشن دەكاتەوە. (دیارە مەبەست ڕووناكی ئیمان‌و چاكەو تاعەت‌و پاداشتە).

ج- خۆشۆردن‌و بەرگ‌و پۆشاكی چاك‌و پاك پۆشین‌و خۆپاك كردنەوەو خۆبۆن خۆشكردن‌و سیواك كردنیش لە ئاداب‌و سوننەتە بەرزەكانی ڕۆژی جومعەن بۆ هەر كەسێك كە جومعە بكات، فەرموودەش لەوبارەوە زۆرن، بۆ وێنە:

* **((على كل مسلم الغسل يوم الجمعة ويلبس من صالح ثيابه وإن كان له طيب مَسَّ منه))** رواه أحمد والشيخان، واتە: خۆشۆردنی ڕۆژی جومعە لەسەر هەر مسوڵمانێك پێویستە، وە دەبێ لە پۆشاكی چاكی خۆی بپۆشێ‌و ئەگەر بۆنی خۆشیشی هەبێ دەستی بگەیەنێتێ.

* ((حق على كل مسلم الغسل والطيب والسواك يوم الجمعة)) رواه أحمد بسند صحيح، واته: خۆشۆردنو بۆنی خۆشو سیواك كردن لەسەر هەر مسوڵمانێك پێویستە لە رۆژی جومعەدا.

د- وە بێجگە لە ئیمام بۆ نوێژكەران سوننەتە كە ڕۆژی جومعە زوو بچنە مزگەوت، پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: (هەر كەسێك رۆژی جومعە وەك خۆشۆردنی لەش پیسی لە خۆدەركردن خۆی بشواتو پاشان بچێتە مزگەوت وەك ئەوە وایە حوشترێكی كردبێتە قوربانی، وە هەركەسێك لە سەعاتی دووەمدا بچێتە مزگەوت، وەك ئەوە وایە مانگایەكی كردبێتە قوربانی، وە هەركەسێك لە سەعاتی سێیەمدا بچێ، وەك ئەوە وایە بەرانێكی قۆچداری كردبێتە خێر، وە ئەوەی لە سەعاتی چوارەمدا بچێ، وەك مریشكێكی كردبێتە خێرو سەری بڕیبێ، وە ئەوەی لە سەعاتی پێنجەمدا بچێ، وەك ئەوەیە كە هێلكەیەكی كردبێتە خێر، دوای ئەوەش كە ئیمام – بەرەو مزگەوت- دەرچوو فریشتەكان ئامادە دەبنو گوێ لە زیكر دەگرن) رواه الجماعة إلا إبن ماجه.

هـ- وە زانایان بە حەڕام، یان لانی كەم بە ناپەسەند (مكروه)یان زانیوە، كە ئینسان لە ڕۆژی جومعەدا بەسەر شانوملی خەڵكیدا هەنگاو بنێو بەرەو ڕیزەكانی پێشەوە بچێ، (عبدالله بن بسر) -خوا لێی رازی بێ- دەگێڕێتەوە كە لە ڕۆژی جومعەدا لە كاتێكدا هەنگاوی دەنا پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: ((أجلس فقد آذيت وآنيت)) رواه أبو داوود والنسائي وأحمد وصححه إبن حزيمة، واته: دانیشە، چونكە بێگومان خەڵكت ئازارداو دواشكەوتووی!.

بەڵام ئیمام لەو حوكمە هەڵاوێردراوە، چونكە (بخاري ونسائي) گێڕاویانەتەوە كە جارێكیان پێغەمبەر ﷺ بۆ كارێكی پێویست بەسەر ملی خەڵكدا

هەنگاوی هەڵێناوەو چووە بۆ ژووری یەکێك لە هاوسەرەکانی[1].

دوو: حوکمی نوێژی جومعەو کاتو شوێنو عوزرەکانی نەکردنیو ژمارەی بەرپاکەرانی:

أ- حوکمی نوێژی جومعە:

خوای کاربەجێ فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ الجمعة﴾. واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە هەرکاتێك لە ڕۆژی جومعەدا بانگ کرا بۆ نوێژ دەستو برد بەرەو زیکری خوا بچنو دەست لە کڕینو فرۆشتن هەڵگرن، ئەگەر بزانن ئائەوەتان بۆتان باشترە.

پێغەمبەری خواش ﷺ فەرموویەتی: ((**لينتهيّن أقوام عن ودعهم الجمعات أو ليختمن الله على قلوبهم ثم ليكونن من الغافلين**))، رواه مسلم وأحمد والنسائي، واتە: بەتەئکید کۆمەڵانێك -کە نوێژی جومعە ناکەن بەبێ عوزر- ئەگەر واز لە نەکردنی نوێژی جومعان نەهێنن، خوا دڵیان مۆر دەکاتو پاشان دەچنە ڕیزی بێئاگایانەوە.

ب- نوێژی جومعە لەسەر کێ پێویستە؟

زانایان سەرجەم یەك دەنگن کە نوێژی جومعە لەسەر هەموو مسوڵمانێکی نێرینەی ئازادی عاقڵو باڵغو نیشتەجێو توانادار بەسەر ڕۆیشتن دا بۆ مزگەوت، کە هیچ کام لەو عوزرانەی نەبێ کە نەچوونە جومعە موباح دەکەن، فەرزەو چواندنی نوێژی جومعە بەبێ هۆ یەکێکە لە تاوانە زلەکان،

---

1) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٢٦.

بەڵێ نوێژی جومعە کە دوو ڕکاتە فەڕزی عەینە لەسەر هەر مسوڵمانێك کە ئەو سیفەتانەی سەرەوەی تێدا بن.

ج- ئەوانەی نوێژی جومعەیان لەسەر پێویست نیە:

یەکەم: ئافرەت (المرأة).

دووەم: منداڵ (الصبي).

سێیەم: نەخۆش (المريض).

چوارەم: ئەوکەسەی کە نەخۆش پەکی لەسەری کەوتوە کە لەلای بێت بۆ خزمەتکردن، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **((الجمعة حق واجب على كل مسلم في جماعة إلا أربعة: عبد مملوك أو أمرأة أو صبي أو مريض))** قال النووي أسناده صحيح على شرط الشيخين، قال الحافظ بن حجر: صححه غير واحد.

پێنجەم: ڕێبوار (مسافر) هەرچەندە لە کاتی بەرپاکردنی نوێژەکەشدا دابەزی بێ، چونکە پێغەمبەر ﷺو خەلیفە ڕاشیدەکانیش هیچ کاتێك لە سەفەرێدا نوێژی جومعەیان نەکردوە تەنانەت لە حەجی ماڵئاوایی (حجة الوداع)شدا، کە لە ڕۆژی (٩)ی (ذي الحجة)ی ڕابردوو ڕۆژی جومعەو ڕاوەستان لە عەرەفات یەکیان گرتەوە، پێغەمبەر ﷺ نوێژی نیوەڕۆو عەصری بەکورت کراوەیی‌و پێشخستن پێکەوە کردو جومعەی نەکرد وەك لە هەموو کتێبەکان (سيرة)دا هاتوە.

شەشەم: قەرزدارێك کە توانای قەرزدانەوەی نەبێ‌و لە حەپس کران بترسێ[1].

حەوتەم: کەسێك کە لە کاربەدەستێکی ستەم کار خۆی حەشار دابێ[2].

---

١) چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **((من سمع النداء فلم يجبه فلا صلاة له إلا من عذر، قالوا يارسول الله وما العذر؟! قال خوف أو مرض))** رواه أبو داوود بأسناد صحيح.

٢) وەك پێشوو.

هەشتەم: هەموو ئەوانەی کە مۆڵەت دەدرێن نەیەن بۆ نوێژی بەکۆمەڵ لەبەر باران‌و سەرماو قوڕو چڵپاو، چونکە وەك (أبو داوود وإبن ماجه) گێڕاویانەتەوە پێغەمبەر ﷺ وای کردوە[1].

تێبینی: هەموو ئەوانەی کە نوێژی جومعەیان لەسەر فەرز نیە هەرکاتێك کردیان ئەوە بۆیان بەردەکەوێ‌و پاداشتیان هەیە، بەڵام لەسەر نەکردنی گوناهبار نابن، چونکە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ‌و لە سەردەمی خەلیفە ڕاشیدەکانیشدا ئافرەتان‌و منداڵان هەرهاتوون بۆ مزگەوت‌و نوێژی جومعەیان کردوە.

د- کاتی کردنی جومعە:

زۆربەی جەماوەری زانایان ڕایان وایە، کە کاتی جومعەکردن هەر کاتی نوێژی نیوەڕۆیە بەبێ جیاوازی چونکە (أنس) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە: ((**كان ﷺ يصلي الجمعة إذا مالت الشمس**)) رواه البخاري وأبو داوود والترمذي وأحمد والبيهقي، واتە: پێغەمبەر ﷺ کاتێك نوێژی جومعەی دەکرد کە ڕۆژ -لە نێوەڕاستی ئاسمان- لای دەدا.

بەڵام (إسحاق)و حەنبەلییەکان دەڵێن کاتی: جومعەکردن بریتیە لە سەرەتای کاتی نوێژی جەژن هەتا کاتی نوێژی نیوەڕۆ بەڵام بێگومان ڕای جەماوەر چاکترو بەهێزترە.

هـ- شوێنی تێدا کردنی جومعە:

جومعە لە هەموو ئاوەدانییەکدا، کە دانیشتووانی نیشتەجێن، چ گوند، چ شار دروستە بکرێ، چ لە مزگەوتدا کە بێگومان باشترەو، چ لە دەشت‌و سارایەکی سەر بەو ئاوەدانییەدا، چونکە (عمر بن الخطاب) خوا لێی ڕازی بێ

١) ((**عن أبي مليح عن أبيه أنه شهد النبيّ ﷺ في يوم جمعة وأصابهم مطر لم تبتل أسفل نعالهم فأمرهم أن يصلوا في رحالهم**)) رواه أبو داوود وإبن ماجه، بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ٢٣٢٩.

لە نامەیەکدا کە بۆ خەڵکی (بحرين)ی نووسیوە، نووسیویەتی: (أن جَمِّعوا حيث كنتم) رواه إبن أبي شيبة وقال أحمد أسناده جيد: واتە: لە هەرجێیەکی هەن جومعە بکەن.

هەروەها (بخاري وأبو داوود) لە (إبن عباس) -خوا لێی رازی بێ- دەگێڕنەوە (أن أول جمعة جمعت في الإسلام بعد جمعة جمعت في مسجد رسول الله ﷺ بالمدينة لجمعة جمعت بـ"جوائي"، (قرية من قرى البحرين)، واتە: یەکەمین جومعەیەك، کە لە ئیسلامدا کرابێ لە دوای جومعەیەك کە لە مزگەوتی پێغەمبەردا ﷺ لە مەدینەدا کرا ئەو جومعەیە بوو، کە لە (جوائي) کرا، (جوائي)یش ئاوەدانییەکە لە ئاوادانییەکانی بەحرێن.

و- ئەو ژمارەیەی کە نوێژی جومعەیان پێ دەکرێ:

زانایان لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون کە بە کۆمەڵ کران مەرجی جومعەیە، بەڵام لەسەر ئەوە کە دەبێ ژمارەی ئەوانەی جومعە دەکەن چەندبێ زانایان کەوتوونەتە جیاوازی بیروڕاوە، تەنانەت (إبن حجر) لە کتێبی (فتح الباري: شرح صحيح البخاري)دا پازدە (١٥) مەزهەبو بیروڕای زانایانی لەوبارەوە هێناون، بەڵام ئەوەی پێدەچێ لە هەموویان ڕاستتر بێت ئەوەیە، کە جومعەش وەك باقی نوێژەکانی دیکە، کە بە کۆمەڵ دەکرێن بە دوو کەس بەرەو سەر دەکرێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی نوێژ جومعە فەرموویەتی: ((**الجمعة حق واجب على كل مسلم في جماعة**)) وەك پێشتر باسمان کرد، ئنجا هەر ئەویش واتە پێغەمبەری خوا ﷺ دوو کەس وزیاتری بەکۆمەڵ (جماعة) داناوە بۆ نوێژەکانی دیکە.

کەواتە: جومعەش بە دوو کەسو زیاتر ئەنجام دەدرێ، وە هیچ فەرموودەیەکی (صحيح)و بگرە (حسن)یش لە پێغەمبەرەوە ﷺ نەهاتووە، کە ژمارەیەکی دیاریکراوی وەك (٧٠، ٤٠، ٣٠،...هتد) کردبێتە مەرجی

جومعەکردن[1]، دیاری ئەم ڕایەش ژمارەیەکی زۆر لە زاناو پێشەوایان لەسەری یەکدەنگن بۆ وێنە: (طبري‌و داودو نخعي‌و إبن حزم‌و إبن تيميةو إبن قيم‌و سيوطي‌و شوكاني‌و قنوجي)[2].

سێ: وتارەکانی ڕۆژی جومعە:

أ- حوکمی وتاری جومعە:

زۆربەو جەماوەری زانایان وتاری جومعە بە فەرز دەزانن‌و بەڵگەشیان ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ وەك لە چەندان فەرموودەی (صحيح)دا هاتوە بەردەوام لە هەموو ڕۆژانی جومعەدا -ئەگەر جومعەی کردبێ- وتاری داوە، هەروەها ئایەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوۡمِ ٱلۡجُمُعَةِ فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ ...﴿٩﴾ الجمعة﴾ش بە بەڵگە دێننەوەو دەڵێن: مەبەست لە (ذكرا لله) وتاری جومعەیە، چونکە یادی خوای هەر تێدایە، هەندێکیش لە زانایان وەك (إبن حزم)و (داوود الظاهري)و (جويني)و (شوكاني) بە سوننەتی دەزانن[3].

ب- وتاری جومعەو چۆنیەتی‌و نێوەڕۆکی:

١- سەرەتا پێویستە ئیمام کە سەرکەوتە سەر مینبەر ڕوو بکاتە خەڵکەکەو سەلامیان لێ بکات، ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* **(عن جابر ﷺأن النبّي ﷺ إذا صعد المنبر سلّم)** رواه إبن ماجه.

---

١) سيوطي لەوبارەوە گوتوویەتی: (لم يثبت في شيء من الأحاديث تعيين عدد مخصوص) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٣١.
٢) بڕوانە: (المحلى)، ج٥، ص٤٢ مسألة (٥٢٧)، وە بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٣٢٦-٣٢٧.
٣) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٣١، وە بڕوانە" (الروضة الندية)، ج١، ص٢٠٥-٢٠٧.

* (وفي مراسيل عطاء وغيره أنه ﷺ كان إذا صعد المنبر أقبل بوجهه على الناس ثم قال: السلام عليكم. قال الشعبي: كان أبوبكر وعمر يفعلان ذلك).

* **(النداء يوم الجمعة أوله إذا جلس الإمام على المنبر، على عهد رسول الله ﷺ وأبوبكر وعمر، فلما كان عثمان وكثر الناس زاد النداء الثالث على الزوراء، ولم يكن للنبّي ﷺ مؤذن غير واحد)** رواه البخاري والنسائي وأبو داوود، واتە: لە سەردەمی پێغەمبەری خواو ﷺ (أبوبكر)و(عمر)دا سەرەتای بانگ ڕۆژی جومعە ئەو كاتە بوو، كە ئیمام لەسەر دوانگە دادەنیشت، بەڵام لە سەردەمی عوسماندا، كە خەڵك زۆر بوو بانگی سێیەمی لەسەر زەوراء زیاد كرد، وە پێغەمبەر ﷺ بەس یەك بانگبێژی هەبوو. (مەبەست لەو سێ بانگە بانگی یەكەمو دووەمو قامەت كردنە).

* **((كان بلال يؤذن إذ جلس النبّي ﷺ على المنبر ويقيم إذا نزل))** رواه أحمد والنسائي، واتە: بلال كاتێك بانگی دەدا كە پێغەمبەر ﷺ لەسەر دوانگە دادەنیشت كە دەهاتە خوار قامەتی دەكرد.

٢- دیارە وتاری جومعەش دووانن[١]، وە بەپێوە دەدرێنو ئیمام لە نێوانیاندا سووكە دانیشتنێك دەكات، ئەمەیش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* **((عن إبن عمر رضي الله عنهما: قال: كان النبّي ﷺ يخطب يوم الجمعة قائما ثم يجلس ثم يقوم كما يفعلون اليوم))** رواه الجماعة، واتە: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی جومعە بە پێوە وتاری دەداو پاشان دادەنیشتو دوایی هەڵدەستایەوە، وەك چۆن ئەمڕۆ دەیكەن.

---

١) ئەمە ڕای زۆربەی زانایانە وەك (نووي) دەڵی لە (المجموع)دا بڕوانە: ج٤، ص٤٣٣ بەڵام لە (المغني والشرح الكبير)، ج٢، ص-١٥١دا، دەڵێ ئەوە مەزهەبی شافعییە بەڵام مالك وأوزاعی وأسحاق وأبو ثور أبن منذر وأصحاب الرأي وأحمد) دەڵێن: بەس یەك وتار فەرزە.

* ((**عن جابر بن سمرة رضي الله عنه قال: كان النبّي ﷺ يخطب قائما ثم يجلس ثم يقوم فيخطب قائما، فمن قال أنه يخطب جالسا فقد كذب..**)) رواه أحمد ومسلم وأبو داوود.

* ((**وروى إبن أبي شيبة عن طاووس قال: خطب رسول الله ﷺ قائما و أبوبكرو عمرو عثمان، وأول من جلس على المنبر معاوية**))، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بە پێوە وتاریدا، هەروەها ئەبووبەکرو عومەرو عوسمانیش –خوا لێیان ڕازی بێ- وە یەکەمین کەس کە لەسەر مینبەر دانیشت -بۆ وتار دان- موعاویە بوو.

٣- ئنجا هەرچەندە حیکمەتی دانرانی وتارەکانی جومعە ئامۆژگاریکردنی مسوڵمانانو بیرخستنەوەیانو بەرچاو ڕوونکردنەوەیانە بەهۆی قورئان بەسەردا خوێندنەوەیانو زیکری خوای پەروەردگارەوە، بەڵام سوننەتەو پەسەندە کە سوپاسو ستایشی خواو صەڵەواتو سەلام لەسەر پێغەمبەرو ﷺ مەدحکردنی خۆیو هاوەڵانیو بنەماڵەیو شوێنکەووتوانی ڕاستەقینەیشی نێواخن بکات، ئەمەیش چەند دەقێکی سوننەت دەربارەی حەقیقەتو نێوەڕۆکی وتارەکانی جومعە:

* ((**عن جابر بن سمرة رضي الله عنه قال: كان رسول الله ﷺ يخطب قائما ويجلس بين الخطبيتين ويقرأ آيات ويذكر الناس**)) رواه الجماعة إلا البخاري والترمذي.

* ((**كل كلام لا يبدأ فيها بالحمد لله فهو أجذم**)) رواه أبو داوود، واتە: هەر قسەیەك بە ستایشی خوا دەستی پێنەکرێ ئەوە قسەیەکی گول –گەڕ-ە.

* ((**الخطبة التي ليس فيها شهادة كاليد الجذماء**)) رواه أحمد وأبو داوود والترمذي وقال: (تشهد) بدل (الشهادة)، واتە: ئەو وتارەی کە شایەتمانی

تێدا نیە وەك دەستی گوڵ بوو وایە: (دیارە مەبەست لە شایەتمان (أشهد أن لا اله إلاّ الله وأشهد أن محمدا رسول الله)یە.

* **((عن أم هشام بن حارثة بن النعمان رضي الله عنهما قالت: ما أخذت "ق، والقرآن المجيد" إلا عن لسان رسول الله يقرأها كل جمعة على المنبر إذا خطب الناس))** رواه أحمد ومسلم والنسائي وأبو داوود.

* **((عن أبي كعب رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قرأ يوم الجمعة "تبارك" وهو قائم يذكّر بأيام الله))** رواه إبن ماجه.

وەك دەبینین هەرکام لە (أم هشامو أبی بن کعب) -خوا لێیان ڕازی بێ- شایەدی دەدەن کە پێغەمبەری مەزن ﷺ لە وتارەکانیدا بەزۆریو قورئانی خوێندوەو بۆ مسوڵمانانی ڕوون کردۆتەوە لەبەر تیشکی ئایەتەکانی قورئاندا ئامۆژگاریان کردوونو بێداری کردوونەوەو بەرچاوی ڕوون کردوونەوە[1].

٤- شێوازی وتاردانیش وەك لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ دەردەکەوێ ئەوەیە کە کورتو پوختو پڕمانا بێتو، دواندەر (خطیب)یش بە گرنگی پێدانو دەنگی بەرزو بە جیددییەوە بخوێنێتەوە، نەك بە ساردو سڕیو مردەلۆخەییو بە منجەمنج قسەکانی بکاتە ڕیس وگوریسو سەروبنیان

---

١) (نووي): لە (المجموع)دا دەڵێ: فەرزەکانی وتار (خطبة) پێنجن: ١- ستایشی خوا کردن. ٢- صەڵاوات لەسەر پێغەمبەر ﷺ. ٣- ڕاسپاردن بە پارێزکاری (الوصية بالتقوى). ٤- قورئان خوێندن. ٥- پاڕانەوە (الدعاء). وە دەربارەی (الوصية بالتقوى) گوتوویەتی: (الصحيح الذي نص عليه الشافعي وقطع به الأصحاب والجمهور: لا يتعين (أي لفظ الوصية بالتقوى) بل يقوم مقامه أي وعظ كان) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٤٣٨. وە دەربارەی رای زانایانی دیکە سەبارەت بە فەرزەکانی وتاری جومعە گوتوویەتی: (وقال الأوزاعي وإسحاق وأبو ثور وأبن القاسم المالكي وأبو يوسف ومحمد وداوود، الواجب ما يقع عليه (اسم الخطبة) وقال أبو حنيفة يكفيه أن يقول سبحان الله أو باسم الله أو الله أكبر أو نحو ذلك..) (المجموع) ج٤ ص٤٤١.

دیار نەبێ‌و هەرتیرە لە کەندالێك بدات، ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت لەوبارەوە:

* ((إن طول صلاة الرجل وقصر خطبته مَئِنَّةٌ من فِقْهِ فأطيلوا الصلاة وأقصروا الخطبة)) رواه أحمد ومسلم، واته: بێگومان نوێژی درێژیی پیاوو وتاری کورتی نیشانەی شارەزایی‌و تێگەیشتنن، دەجا نوێژتان درێژ بکەنەوەو وتارتان کورت بێت! (ئاشکرایە کە مەبەست لە درێژکردنەوەی نوێژ ئەندازەیەکی ماقووڵە کە لە دەقە شەرعییەکاندا دیاری کراوە نەك بەشێوەیەك کە ببێتە مایەی بێزارکردنی خەڵکی).

* ((عن جابر بن سمرة رضي الله عنه قال: كانت صلاة الرسول ﷺ قصدا وخطبته قصدا)) رواه أحمد ومسلم والترمذي والنسائي، واته: نوێژو وتاری پێغەمبەری خوا ﷺ ئاسایی‌و میانە بوون.

* ((عن جابر بن عبدالله ﷺ قال: كان رسول الله ﷺ إذا خطب احمرَّتْ عيناه وعلا صوته واشتدَّ غضبه حتى كأنه منذر جيش يقول صبَّحكم وَمَسَّاكم)) رواه مسلم وإبن ماجه، واته: پێغەمبەری خوا ﷺ کە وتاری دەدا چاوەکانی سوور هەڵدەگەڕان‌و دەنگی بەرز دەبۆوەو زۆر تووڕە دەبوو بەڕاددەیەك کە دەتگوت وریاکەرەوەی سوپایەکە پێیان دەڵێ: ئەها بەرەبەیان دوژمن هاتە سەرتان‌و شەبەیخوونتان کرایە سەر.

٥- وە لەکاتی وتارداندا قسەکردن حەرامەو بێدەنگیی‌و گوێ ڕاگرتن فەرزە بە پێی ڕای زۆربەی هەرە زۆری زانایان، تەنانەت فەرمان بە چاکەو ڕێگریی لە خراپەش لە کاتی وتارداندا دروست نیە، ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* ((من تكلم يوم الجمعة والإمام يخطب فهو كالحمار يحمل أسفارا، والذي يقول له أنصت! لا جمعة له)) رواه أحمد وإبن أبي شيبة والبزار والطبراني،

قال الحافظ في بلـوغ المرام إسـناده لا بـأس بـه، واتــه: هــەر كەسـێك لــە كاتێكدا كە ئیمام وتار دەدات قسە بكات، ئەوە وەك كەرێكە كە بارێـك كتێبی هەڵگرتوون، ئەو كەسەش كە پێـی دەڵـێ: بێـدەنگ بــە! ئــەویش جومعەكەی بەرناكەوێ!!

* ((إذا قلت لصاحبك يوم الجمعة والإمام يخطب أنصت فقد لغوت)) متفق عليـه، واتە: ئەگەر ڕۆژی جومعــە لــە كاتێكـدا ئیمـام وتـار دەدات بــە هاوەڵەكەتت گوت بێدەنگ بە! ئەوە قسەی پووچت كردوە!

تێبینی: شافعیو أحمد جیاوازییان خستۆتە نێـوان حاڵێكــەوە، كــە دەنگــی دواندەری تێدا دەبیسترێو حاڵێك، كە دەنگی نابیسترێو گوتوویانە، لــە حاڵەتی یەكەمدا قسەكردن حەرامــە، بــەڵام لــە هــی دووەم حــەرام نیــە هەرچەندە بێدەنگییو قسەنەكردن هــەر ســوننەتو پەســەندە، هــەروەها ژمارەیەك لە زاناو پێشەوایان وەك (شافعیو أحمـد وإسـحاق) مۆڵــەتیان داوە، كە وەڵامی سەلام بدرێتەوەو (تشمیت)ی بابای پژمیو بكرێ، (واتە دوای ئەوەی گوتی: الحمدلله) پێی بگوترێ (يرحمك الله)(١)، ئنجا شایانی باسیشە كە لە غەیری كـاتی وتاردانـدا قـسەكردنی پێویـست دروسـتە، هەرچەندە هەرچۆنبێ بێدەنگییو ئارامیی هەرچاكترەو پەسەندترە.

چــوار: چەند مەسەلەیەكی دیكە پەیوەست بە جومعە:

أ- هەر كەسێك فریای ڕكاتێك لە نوێژی جومعــە بكــەوێ، ئــەوە پێویـستە دوای سەلام دانەوەی ئیمام ڕكاتێكی دیكە بكاتو نوێژی جومعەكەی تەواو دەبــێو بۆی بەردەكەوێ، بەڵام ئەگەر فریای كەمتر لــە ڕكاتێـك كــەوت ئــەوە فریــای

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٤١، هەروەها بڕوانە (المجموع)، ج٤، ص٤٤٢-٤٤٣.

نوێژی جومعە نەکەوتوەو پێویستە چوار ڕکاتی نیوەڕۆ بکات[1]، ئنجا سنووری نێوان فریاکەوتنی ڕکاتو فریانەکەوتنیشی فریاکەوتنی ڕکووعە یان فریانەکەوتنیەتی[2]، ئەمەیش چەند دەقێکی سوننەت لەوبارەوە:

* ((**عن إبن عمر رضي الله عنهما عن النبّي ﷺ قال: "من أدرك ركعة من صلاة الجمعة فَلْيُضِفْ إليها أخرى وقد تمت صلاته**)) رواه النسائي وإبن ماجه والدار قطني.

* ((**عن أبي هريرة ﷺ أن النبّي ﷺ قال: "من أدرك من الصلاة ركعة فقد أدركها كلها**)) رواه الجماعة، واتە: هەرکەسێك بە ڕکاتێکی نوێژ ڕاگەیشت ئەوە بە هەمووی ڕاگەیشتووە.

ب- لە کاتی قەڵەباڵغی زۆردا دروستە نوێژکەران لەسەر پشتی یەکتر سەجدە بەرن ئەمە ڕای زۆربەی هەرەزۆری زانایانە[3]، هەندێکیشیان دەڵێن دەبێ بابای نوێژکەر چاوەڕێ بکات هەتا قەڵەباڵغییەکە نامێنێ ئەوجار کڕنووش بەرێ‌و، ئەگەر لەسەر پشتی یەکێکی دیکە سەجدە ببات بۆی بەرناکەوێ[4]، بەڵام بێگومان ڕای زۆربە بەهێزترەو ئەم دەقانەش بەبەڵگە دێننەوە:

* ((**إذا أمرتكم بأمر فأتوا منه ما استطعتم**)) متفق عليه.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١٨٦-١٨٨، وە بڕوانە (فقه السنة)، ج١، ص٣٤٢.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٤٧٦-٤٧٧، (نووي) دەڵێ: ئەمە ڕای (مالك و أوزعی ثوري وأبو يوسف وأحمد وأسحاق وأبو ثور)ە وێڕای (شافعي)، بەڵام (أبو حنيفة) ڕای وایە مادام فریای تەحییات بکەوێ نوێژەکەی بەرکەوتوە —واتا نوێژی جومعە-.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٤٨٦-٤٨٧، (نووي) دەڵێ: ئەمە جگە لە (شافعي) ڕای (أبو حنيفة ثوري و أحمد أسحاق وأبو ثور و داوود وأبن منذر)یشە.

٤) ئەمە ڕای (مالك) و ژمارەیەك لە زانایانە، بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٤٨٦-٤٨٧.

* ((عن يسار قال: سمعت عمر وهو يخطب يقول: إن رسول الله ﷺ بنى هذا المسجد ونحن معه المهاجرون والأنصار، فإذا اشتد الزحام فليسجد الرجل منكم على ظهر أخيه)) رواه أحمد والبيهقي بأسناد صحيح(١)، واته: گوێم لە عومەر -خوا لێی رازی بێ- بوو وتاری دەدا دەیگوت: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم مزگەوتەی دروست کردو ئێمەش کۆچکەران و پشتیوانان لە خزمەتی بووین، جا هەرکات قەڵەباڵغی زۆربوو با یەکێکتان لەسەر پشتی برایەکەی سەجدە بەرێ.

ج- نوێژی سوننەتی بەرو دوای جومعە: سەبارەت بەدوای جومعە سوننەتە دوو ڕکات، یان چوار بکرێن، هەندێك لە زانایانیش دەڵێن: ئەگەر لە مزگەوتێ سوننەتی دوای جومعەی کرد واباشە چوار رکاتان بکات، بەڵام ئەگەر لە ماڵێ کردی واباشە دوو ڕکاتان بکات، ئەمیش دوو فەرموودە لەوبارەوە:

* ((عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: "من كان منكم مصليا بعد الجمعة فليصلِّ أربعا")) رواه مسلم وأبو داوود والترمذي، واته: هەرکامێکتان لە دوای جومعە نوێژی کرد با چوار رکاتان بکات.

* ((عن إبن عمر رضي الله عنهما قال: كان رسول الله ﷺ يصلي يوم الجمعة ركعتين في بيته)) متفق عليه، واته: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو رۆژی جومعە دوو رکات نوێژی لە ماڵێ دەکردن.

بەڵام لە پێش نوێژی جومعەدا بەر لەوەی ئیمام بچێتە سەر مینبەر، ئەوە سوننەتێکی دیاریکراو نیە، بەڵام بێگومان سوننەتی دەستنوێژو سڵاوی مزگەوت (تحية المسجد) ئەوە هەموو دەمێ هەرهەن‌و، ئەوەندەی بشتوانێ

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٤٨٠، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٤٣٢.

نوێژی سوننەت بکات یان قورئان بخوێنێو یادی خوا بکات بابیکاتو شتێکی چاكو پەسەندە، بەڵام دوای ئەوەی ئیمام چووە سەر مینبەرو دەستی بە وتار کرد، ئەوە زانایان بۆ مەسەلەی سوننەتی سلاّوی مزگەوت ڕایان جیاجیایە، زۆربەیان وەك: (شافعيو سفيان بن عيينة وأبو ثور وأحمد وإسحاق وابن منذر و داوود..) دەڵێن: هەر سوننەتو پەسەندە بکرێ، بەڵام (مالكو ليث و ثوري وأبو حنيفة دەڵێن نابێ بیکات[1]، دیارە ڕای زۆربەش بەهێزترە کە بە چەندان فەرموودەی (صحيح) ڕایەکەیان پشت قایم دەکەن، بۆ وێنە:

* ((إذا جاء أحدكم والإمام يخطب فليصلِّ ركعتين)) متفق عليه، واتە: هەر کات یەکێکتان هات -ە مزگەوت- و ئیمام وتاری دەدا با دوو رکاتان بکات -بەر لەوی دابنیشێ-.

* ((إذا دخل أحدكم المسجد فلا يجلس حتى يصلّي ركعتين)) متفق عليه، واتە: هەرکات یەکێکتان هاتە ژووری مزگەوت با هەتا دوو ڕکات نوێژ نەکات دانەنیشێ.

تێبینی/ کەواتە: هەموو ئەو شتانەی، کە بەر لە چوونە سەر مینبەری ئیمامو دەست بە وتارکردنی دەگوترێنو دەکرێن بۆ وێنە: کە دەگوترێ: (صلوا سنة الجمعة) ئەوە هەموو شتی داهێنراونو پێچەوانەی سوننەتن[2].

د- سوننەتە لە نوێژی جومعەدا لە ڕکاتی یەکەمدا دوای فاتیحە سوورەتی (الجمعة)و لە ڕکاتی دووەمیشدا دوای فاتیحە (المنافقون) بخوێنێ، یان لەجیاتی ئەم دوو سوورەتە سوورەتی (الاعلى)و (الغاشية) بخوێنێ، لە چەند

---

١) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٤، ص٤٧١-٤٧٣.

٢)دیارە شت لە تایبندا داهێنان (الابتداع في الدين)یش بە زۆری لە بوارەکانی عەقیدەو عیبادەت دایە، چونکە هەر شتێ: لەو دوو بوارەدا زیاد بکرێ. هەر بیدعەتەو بیدعەتیش هەمووی خراپە.

فەرموودەیەکی (الصحيح)دا ئەمە باسکراوە کە (مسلم وأحمد وأبو داوود والترمذي والنسائي) گێڕاویاننەوە[1].

ه- سوننەتە ئیمام لەسەر دوانگە (منبر)، یان هەر شتێكو شوێنێکی دیکەی بڵند وتار بدات، چونکە ئاوا دەنگی زاڵتر دەبیٚو چاکتر دەگاتە گوێگران، دیارە وتاردانی پێغەمبەری خواش ﷺ لە چەندان فەرموودەی (صحيح)دا هاتوە کە بەوجۆرە بووە[2].

و- هەرکات نوێژی جومعەو نوێژە یەکێك لە دوو جەژنەکان کەوتننە ڕۆژێکەوە ژمارەیەك لە زاناو پێشەوایان ڕایان وایە کە نوێژی جەژن دەکەوێتە بری جومعەش بێجگە لە ئیمام، کە ئەو هەر دەبیٚ نوێژی جومعەش بکات بۆ ئەوەی ئەوانەی لە نوێژی جەژن دواکەوتوون جومعەکەیان نەچیٚ، بەڵام زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە نوێژی جەژن بەدیلی جومعە نیەو دەبیٚ جومعە هەر بکریٚ[3]، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە چەند فەرموودەیەکی (صحيح) پشتگیریی ڕای یەکەم دەکەن، ئەو ڕایە پەسەندترو وێچووترە، یەکێك لەو فەرموودانەش ئەوەیە: **((عن أبي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ أنه قال: قد اجتمع في يومكم هذا عيدان فمن شاء أجزئه من الجمعة وإنّا مجمعون))** رواه أبو داوود وإبن ماجه، واتە: لەم ڕۆژەتاندا دوو جەژن کۆبوونەتەوە، جا هەرکەسێك حەز دەکات -نوێژی جومعە نەکات- ئەوە نوێژی جەژنی بۆ وەبەری جومعەش دەکەویٚ، بەڵام ئێمە خۆمان جومعەش دەکەین.

ز- دروستە کە ئیمام لە کاتی وتارداندا لەبەر پێویستیی وتارەکەی ببڕیٚو قسەی دیکە بکات، یان وەڵامی بابای پرسیارکەر بداتەوە، تەنانەت دروستە لەسەر

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٤٥٠-٤٥١، وە: (المغنى والشرح الكبير)، ج٢، ص١٥٧-١٥٨.

٢) بۆ وێنە: ئەو فەرموودەیەی کە (بخاری وأبو داوود) لە (السائب بن يزيد)یان گێڕاوەتەوە.

٣) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج٢، ص٢١٢، وە بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٣٤٧.

دوانگەش بێتە خوارێ، بەڵگەی ئەمەش چەند دەقێکی (صحيح)ی سوننەتی پێغەمبەرە ﷺ بۆ وێنە:

* (أبو بريدة) -خوا لێی رازی بێ- دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە کاتی وتارداندا لە مینبەر هاتۆتە خوارێو (حسن يان حسين)ی کچەزای بەباوەش هەڵگرتوەو لەلای خۆی داینـاون، ئـەم فەرموودەیـە (مسلم وأبو داوودو نسائي وإبن ماجه) گێڕاویانەتەوە.

* (أبو رفاعة العدوي)یش -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە کە لە دەمی وتارداندا چۆتە خزمەت پێغەمبەر ﷺو پرسیاری لێ کردوە ئەویش دابەزیوەو لەسەر کورسی یەکەی دانیشتوەو وەڵامی داوەتەوە، پاشان وتارەکەی تەواو کردوە، وەك (مسلم و نسائي) گێڕاویانەتەوە.

٦) کـاتـی پێنج نوێژە فـەڕزەکـان :

خوای زاناو پەروەردگار فەرمومویەتی: ﴿حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلۡوُسۡطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ البقرة﴾، واتە: پارێزگاریی لە نوێژەکانتان بکەن وە -بە تایبەتی- نوێژی نێوەڕاست وە بە ملکەچیی بۆ خوا بوەستن.

توێژەرەوانی قورئان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە مەبەست لە (ٱلصَّلَوَٰتِ) پێنج نوێژە فـەڕزەکانن‌و زۆربەشـیان دەڵێن: مەبەسـت لـە (الصلاة الوسطى) نوێژی ئێوارەیە[1].

---

١) عن إبن مسعود ﷺ قال: حبس المشركون رسول الله عن صلاة العصر حتى احمرَّت الشمس و اصفرت، فقال رسول الله ﷺ: (شغلونا عن الصلاة الوسطى صلاة العصر ملأ الله أجوافهم و قبورهم نارا) رواه أحمد ومسلم وأبن ماجه.

هەروەها خوای کاربەجێو پەنهان بین فەرموویەتی: ﴿...إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتۡ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ كِتَٰبٗا مَّوۡقُوتٗا ١٠٣﴾ النساء، واتە: بێگومان نوێژ لە چەند کاتێکی دیاریکراودا لەسەر بڕواداران پێویست کراوە.

جا ئێمە لێرەدا دوو فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ دەربارەی کاتی پێنج نوێژەکان بە نموونە دێنینەوە، بەڵام یەکسەر وەریان دەگێڕینە سەر کوردی:

أ- (کاتی نوێژی نیوەڕۆ دوای لادانی خۆرە – لە نێوەڕاستی ئاسمان- وە دەخایەنێ هەتا سێبەری پیاو هێندەی خۆی لێ دێو هەتا کاتی نوێژی ئێوارە دێ، وەکاتی نوێژی ئێوارە دەمێنێ –مادام ڕۆژ زەرد هەڵنەگەڕابێ، وەکاتی نوێژی شێوان –دوای ڕۆژ ئاوابوون- هەتا نەمانی سوورایی ئاسۆیە، وەکاتی نوێژی خەوتنان هەتا نیوەی یەکەمی شەوە، وە کاتی نوێژی بەیانی لە سپێدەی بەربەیان هەتا هەڵاتنی ڕۆژە، جا هەرکات ڕۆژ هەڵهات واز لە نوێژکردن بێنە، چونکە لە نێوان دوو شاخ –قۆچ-ی شەیتانەوە هەڵدێ). مسلم گێڕاویەتەوە.

ب- (جابر بن عبدالله) -خوا لێی رازی بێ- دەگێڕێتەوە کە (جبریل) هاتە لای پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: هەڵسە نوێژ بکە: ئەویش نوێژی نیوەڕۆی کرد لە کاتێك کە ڕۆژ لای دابوو، پاشان ئێوارە هاتە لایو پێی فەرموو هەستە نوێژ بکە! ئەویش نوێژی عەصری کرد لە کاتێکدا کە سێبەری هەر شتێك هێندەی خۆی لێهاتبوو، ئنجا کاتی شێوان هاتە لایو پێی گووت: هەستە نوێژ بکە! ئەویش نوێژی شێوانی کرد لە کاتێکدا کە ڕۆژئاوابوو بوو، دوایی کاتی عیشا هاتەلایو پێی فەرموو: هەستە نوێژ بکە! ئەویش نوێژی خەوتنانی کرد لە کاتێکدا کە سورایی ئاسۆ نەمابوو، پاشان بەیانی هاتەلای کاتێك سپێدەی بەیانی دابوو –یان گوتی: شەبەقی بەیانی دابوو-، ئنجا بۆ سبەینێ کاتی نیوەڕۆ هاتە لایو پێی گووت هەستە نوێژ بکە! ئەویش نوێژی نیوەڕۆی کرد

کاتێك سێبەری هەر شتێك هێندەی خۆی لـێ‌هاتبوو، دوایـی کـاتی عەصـر هاتە لای‌و پێی فەرموو هەستە نوێژێ بکـە، ئـەویش نوێـژی عەصـری کـرد کاتێك کە سێبەری هەر شتێك دوو هێندەی خۆی لـێ‌هاتبوو، دوایـی شـێوان هاتە لای‌و بەس یەك کات بوو لێی لا نەدا، ئنجا عیشا هاتە لای کاتێك کـە نیوەی شەوگار ڕابرد بوو، یان گوتی سێ‌یەکی شەو، ئەویش -ئەوکاتە- نوێژی خەوتنانی کرد، دوایی کاتێك هاتە لای کە بەتەواویی بەرەبەیان ڕۆشن بوو بوو فەرمووی: هەستە نوێژێ بکە، ئەویش نوێژی بەیانی کـرد، دوایـی -جبریـل- فەرمووی: (ئەوەی دەکەوێتە نێوان ئەم دوو کاتەوە کاتی نوێژ کردنە). (أحمـدو نسائي ترمذي) گێڕاویانەتـەوە، وە (بخـاري) گوتوویـەتی: (ئـەم فەرموودەیـە ڕاستترین شتە لەبارەی کاتی کردنی نوێژەکانەوە.

وە دەبینین پێغەمبەری پێشەوا ﷺ لەم دوو دەقـە گوتـەیی‌و کردەیـی‌یەیـدا سەرەتاو کۆتایی کاتی هەڵبژاردە (وقت الأختیـار)و کـاتی دروسـت بـوون (وقـت الجواز)ی هەر پێنج نوێژە فەڕەزەکانی زۆر بە وردی بۆ ئۆممەتەکەی دیاری کـردوەو، هیچ تەم‌ومژێکی بەسەر ئەو بابەتەوە نەهێشتوە.

٧- نوێـژی بەکـۆمـەڵ (صـلاة الجمـاعة):

خوێنەری بەڕێزو خۆشەویست!

خوا یاربێ لە ژێر سێبەری سێ (٣) سەریاسـدا بابـەتی نوێـژی بەکۆمـەڵ بـە کورتی لە هەموو ڕوویەکەوە دەتوێژینەوە، بەم جۆرە:

یـــەك: پلەوپایەو حوکمی نوێژی بەکۆمەڵ:

فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەربارەی گەورەیی پلەوپایەی بەرزی نوێژی بەکۆمەڵ زۆرن، بۆ نموونە:

* ((**صلاة الجماعة أفضل من صلاة الفذ بسبع وعشرين درجة**)) رواه البخاري ومسلم عن إبن عمر رضي الله عنهما، واتە: نوێژی بەکۆمەڵ لە نوێژی تاك بە بیست‌و حەوت پلە چاکترە.

* ((**من صلى العشاء في جماعة فكأنما قام نصف الليل، ومن صلى الصبح في جماعة فكأنما صلى الليل كله**)) رواه أحمد ومسلم وأبو داوود والبيهقي، واتە: هەرکەسێك نوێژی خەوتنان بە کۆمەڵ بکات، وەك ئەوە وایە نیوەی شەو شەونوێژی کردبێ، وە هەر کەسێك نوێژی بەیانی بە کۆمەڵ بکات، وەك ئەوە وایە هەموو شەوێ شەونوێژێ کردبێ.

دەربارەی حوکمی نوێژی بەکۆمەڵیش زانایان ڕای جیاجیایان هەن بەڵام بە گشتی سێ ڕایان هەن:

زۆربەیان[1] بە سوننەتێکی داکۆکیی لێکراو (سنة مؤكدة)ی دەزانن، هەندێکیشیان بە فەرزی کیفایەی دەزانن‌و[2]، هەندێکی دیکەش بە فەرزی عەین[3]، پێم وایە ئەو ڕایەش کە نوێژی بەکۆمەڵ بە فەرزی کفایە دەزانێ لە

---

١) کە حەنەفییەکان‌و مالیکییەکان‌و هەندێك لە شافیعییەکانن، بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج٢ ص١٤٩، د. وهبة الزحيلي.

٢) (نووي) گوتوویەتی: (والصحيح أنها فرض كفاية وهو الذي نص عليه الشافعي.. وهو قولي شيخي المذهب: إبن سريج وأبي إسحاق وجمهور أصحابنا المتقدمين، وصححه أكثر المصنفين وهو الذي تقتضيه الأحاديث الصحيحة (المجموع) ج٤ ص١٦١.

٣) ئەمەش ڕای (أوزاعي وأحمد وأبو ثور وإبن المنذر)ە بەڵام بەمەرجی بەرکەوتن (صحة)ی دانانێن (داوود)یش بە فەرزی عەینی دەزانێ‌و بەمەرجی دروست بوون‌و بەرکەوتنیشی دەزانێ. بڕوانە: (المجموع)، ج،٤ ص١٦٣، وە بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج٢، ص١٤٩ تا ١٥١.

ڕووی بەڵگەوە لەوانی دیکە بەهێزترە، کە ئەم دەقانە هەندێکن لە بەڵگەکانیان:

* خوای زانا فەرموویەتی: ﴿...وَٱرۡكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾ البقرة﴾، واتە: وە لەگەڵ ڕکووعبەراندا ڕکووع بەرن.
* پیاوێکی کوێر هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا کەسم نیە بەرەو مزگەوت دەستم بکێشێ، جا داوای لە پێغەمبەری خوا کرد کە مۆڵەتی بدات لە ماڵی خۆی نوێژ بکاتو ئەویش مۆڵەتیدا، بەڵام کە ڕۆیشت بانگی کردەوەو پێی فەرموو: ((**هل تسمع النداء بالصلاة؟!**)) ئایا گوێت لە بانگی نوێژ دەبێ گوتی: بەڵێ، فەرمووی: ((**فأجِبْ**)) مادام وایە وەڵام بدەوە، واتە: وەرە بۆ مزگەوت -، ئەم فەرموودەیە (مسلم) لە (أبو هريرة)ی گێڕاوەتەوە.
* ((**ما من ثلاثة في قرية ولا بدو لا تقام فيهم الصلاة إلا قد استحوذ عليهم الشيطان فعليكم بالجماعة، فإنما يأكل الذئب من الغنم القاصية**)) رواه أبو داوود بأسناد حسن، واتە: هەرسێ کەسێك لە ئاوەدانییەك یان لە دەشتو سارادا نوێژیان لەنێودا بەرپا نەکرێ —مەبەست لە نوێژی بەکۆمەڵە- ئەوە بێگومان شەیتان دەیانخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە، جا کۆمەڵ بگرن، چونکە گورگ تەنیا مەڕی لەڕان دابڕاو دەخوات.

شایانی باسیشە کە هەم ئەوانەی نوێژی بەکۆمەڵ بەفەرزی کیفایە دەزاننو هەم ئەوانەش کە بە فەرزی عەینی دەزانن، جگە لە (داوود الظاهري) هیچیان ناڵێن کە بەکۆمەڵ کردنی پێنج نوێژەکان مەرجی دامەزرانو وەرگیرانیانە، بەڵکو بەس دەڵێن بابای نوێژکەری تەنیا — بەبێ عوزر گوناهبارە لەسەر چواندنی ئەو فەرزە، کە بریتیە لە بەکۆمەڵ کردنی نوێژەکەی.

لەبارەی ئافرەتانیشەوە کە بچنە مزگەوتو بەشداری نوێژی بەکۆمەڵ بکەن ئەوە بێگومان بۆیان دروستو ڕەوایە، بەڵام دەبێ خۆبپارێزن لە هەر شتێك کە

مایەی فیتنەو وورووژاندنی ئارەزووی پیاوان بێ، وەك پۆشینی بەرگو پۆشاکی زرق‌و بەرق‌و سەرنجڕاکێش‌و خۆبۆن خۆشکردن‌و زرینگـەو خرینگـەو لەنجـەولار کردن، ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* ((**لا تمنعوا النساء أن يخرجن إلى المساجد وبيوتهن خير لـهن**)) رواه أحمد وأبـو داوود. واتە: ڕێ لە ئافرەتان مەگرن کە بچنە مزگەوتان، هەرچەندە ماڵەکانی خۆیان بۆیان چاکترن.

* ((**أي ما امرأة أصابت بخوراً فلا تشهد معنا العشاء الآخرة**)) رواه مسلم وأبو داوود والنسائي، واتە: هەر ئافرەتێك بخووریی لەخۆی دابێ با بەشداری نوێژی خەوتنانـمان لەگەڵ نەکات.

تێبینی: سوننەتە بابای نوێژکەر بە ئـارامی بـەرەو مزگـەوت‌و نوێـژی بەکۆمــەڵ بــچێ‌و ڕاکــەراك‌و پەلەپــەل نــەکات، (أبـو قتـادة) -خـوا لێـی ڕازی بــێ- دەگێڕێتەوە دەڵـێ: لـە کاتێـکـدا لەگـەڵ پێغەمەبـەردا ﷺ نوێـژمان دەکـرد غەڵبەغەڵبی چەند پیاوێکی بیست، فەرمووی: ئەوە چیتانە! گوتیان پەلـەمان کرد بـۆ نوێـژکردن، فـەرمووی: ((**فـلا تفعلـوا... إذا أتيـتم الـصلاة فعليكم السكينة فما أدركتم فصلوا ومافاتكم فأتموا**)) متفق عليـه، واتە: وامەکەن.. ئەگەر هاتن بۆ نوێژ چەندەی پێڕاگەیشتن بیکەن‌و چەندەشتان لەدەست چـووبوو دوایی تەواوی بکەن.

دوو: چۆنیەتی نوێژی بەکۆمەڵ‌و پێش نوێژی کردن:

لەم چەند بڕگەیەی خوارێدا هــەوڵ دەدەیــن زۆر بەگوشـراویی چـۆنیەتی نوێـژ کردنی بەکۆمەڵ‌و پێش نوێژی کردن ڕوون بکەینەوە:

١) نوێژی بەکۆمەڵ بە دوو کەسان پێکدێ یەکێکیان ئیمام‌و ئەوی دیکە (مأموم) بێت، چەندان فەرموودەی (صحيح) بەڵگەی ئەو ڕایەن بۆ وێنە:

* (إبن عباس) دەگێڕێتەوە کە شەو لەلای (میمونة)ی پووری ماوەتەوەو کاتێك پێغەمبەر ﷺ بۆ شەونوێژ هەڵساوە، ئەویش لەگەڵی هەڵساوەو لەلای چەپییەوە ڕاوەستاوە، پێغەمبەریش ﷺ سەری گرتوەو هێناویەتە لای ڕاستی، (بخاري ومسلم) هێناویانە.
* (أبو سعید) دەگێڕێتەوە کە پیاوێك هاتۆتە مزگەوت، دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بە هاوەڵانی کردوەو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((من يتصدق على ذا فيصلي معه؟))، ئنجا پیاوێك لەو کۆمەڵە هەستاوەو نوێژی لەگەڵ کردوە. ئەم فەرموودەیە (أحمد وأبو داوودو ترمذي) گێڕاویانەتەوە.

٢) شوێنکەوتنی ئیمام فەرزەو حەرامە (مأموم) پێشی بکەوێتەوە، فەرموودەش لەوبارەوە زۆرن بۆ وێنە:

* ((إنّما جعل الإمام ليؤتم به فلا تختلفوا عليه، فإذا كبر فكبروا وإذا ركع فاركعوا..)) رواه البخاري ومسلم عن أبي هريرة، واتە: ئیمام بەس بۆ ئەوە دانراوە، کە پەیڕەویی لێبکرێ، جا پێچەوانەی وی مەجووڵێنەوە هەرکات (الله أكبر)ی کرد ئێوەش بیکەن، وە هەرکات چووە ڕکووع ئێوەش ڕکووع بەرن.
* ((يا أيّها الناس إني إمامكم فلا تسبقوني بالركوع ولا بالسجود ولا بالقيام ولا بالقعود ولا بالإنصراف)) رواه أحمد ومسلم، واتە: ئەی خەڵکینە من ئیمامتانم، جا نە لە ڕکووعو نە لە سەجدەبردنو نە لە هەڵسانەوەو نە لە دانیشتنو نە لە تەواوبوون —و سەلام دانەوە-دا پێشم مەکەونەوە.

٣) سوننەتە ئیمام کاتێك پێش نوێژیی بۆ خەڵك کرد ئاگای لێیان بێو بەهۆی زۆر نوێژ درێژکردنەوەوە بێزاریان نەکات، چەندان فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە هەن، بۆ نموونە:

* ((إذا صلى أحدكم بالناس فليخفف فإن فيهم الضعيف والسقيم والكبير، فإذا صلى لنفسه فليطول ماشاء)) رواه البخاري ومسلم عن أبي هريرة، واتە: ئەگەر یەکێکتان پێشنوێژیی بۆ خەڵك کرد، با بەکورتی بیکات چونکە بێگومان بابای لاوازو نەخۆشو بەساڵدا چوویان تێدایە، بەڵام کە بۆخۆی بەتەنیا نوێژی کرد با چەندی حەز دەکات درێژی بکاتەوە.

ئاگاداری: بێگومان مەبەست لە کورتکردنەوە (تخفیف) ئەوە نیە، کە فەڕزو سوننەتەکانی نوێژ جێبەجێنەکات، چونکە لە چەندان فەموودەدا هاتوە -بەتایبەت فەرموودەی- (المسيء صلاته) کە پێشتر باسمان کرد -کە نوێژکەر دەبێ پایەو فەڕزو سوننەتەکانی نوێژەکەی جێبەجێبکات، بەڵکو مەبەست ڕەچاوکردنی حاڵو باڵی نوێژکەرەکانەو لەبەرچاوگرتنی ئەوانەیانە کەنەفتو نەخۆشو لاوازن.

٤) خێرایی کردن لە شوێنکەوتنی ئیمام داو ئەوەی بە ڕکووع ڕانەگاتو تێیدا ئارام نەگرێ ئەو ڕکاتەی بۆ حیساب ناکرێ، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((إذا جئتم إلى الصلاة ونحن سجود فاسجدوا ولا تعدوها شيئا ومن أدرك الركعة فقد أدرك الصلاة)) رواه أبو داوود وإبن خزيمة في صحيحه وصححه الحاكم، واتە: هەر کات بۆ نوێژهاتنو ئێمە لە سەجدەدا بووین سەجدە بەرن بەڵام ئەو ڕکاتە حیساب مەکەن، وەهەر کەسێك بە ڕکووع ڕابگات ئەوە بەو -ڕکاتەی- نوێژەکە ڕاگەیشتوە.

٥) کێ شایستە ترە بۆ بوونە ئیمام؟

پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی:

* ((يؤم القوم أقرأهم لكتاب الله فإن كانوا في القراءة سواءاً فأعلمهم بالسنة فإن كانوا في السنه سواء فأقدمهم هجرة، فإن كانوا في الهجرة سواءاً

فأقدمهم سِناً ولا يَؤُمَّنَّ الرجلُ الرجلَ في سلطانه، ولا يقعد في بيته على تكرمته إلا بإذنه)) رواه أحمد ومسلم، واته: شارەزاتری کۆمەڵێك بە کتێبی خوا دەبێتە ئیمامیان، جا ئەگەر لە شارەزایی قورئاندا یەکسان بوون، ئەوە زاناتریان بە سوننەت – دەبێتە ئیمامیان- وە ئەگەر لە سوننەتیشدا یەکسان بوون ئەوەیان کە پێشتر کۆچی کردوە، وە ئەگەر لە کۆچ کردنیشدا وەك یەك بوون بەتەمەنترینیان، وەنابێ هیچ پیاوێك لە شوێنی قەڵەمڕەوو دەستەڵاتی پیاوێکی دیکەدا ببێتە ئیمامی، هەروەها نابێ بەبێ مۆڵەتی وی لە ماڵی خۆیدا لەسەر شوێنە تایبەتیی‌یەکەی دابنیشێ.

٦) کێ‌وکێ دروستە پێش نوێژی بکەن؟! زۆربەی هەرەزۆری زانایان لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون، کە پێشنوێژی منداڵی خاوەن تەمییزو کوێر دروستە، وە دروستە کە ڕاوەستاو لە پشت دانیشتوەوەو بە پێچەوانەش نوێژ بکەن، هەروەها ئەوەی فەرز دەکات لە پشت ئەوەوە کە سوننەت دەکات‌و بەپێچەوانەوەش، وە بابای خاوەن دەستنوێژ لە پشت تەیەمومکەرو بەپێچەوانەشەوە، وە ڕێبوار لە پشت نیشتەجێ (مقیم) وە بەپێچەوانەشەوە، وەچاکتر لە پشت چاك (أفضل وراء المفضول)، هەموو ئەو شتانە لە سوننەتدا بەڵگەیان هەیە[1].

تێبینی: بەڵام هەر کاتێك (مسافر) لە پشت نیشتەجێوە نوێژی کرد پێویستە نوێژەکەی تەواو بکات، لەوبارەوەشەوە پرسیار لە (إبن عباس) کراوە گوتوویەتی: ((تلك سنة أبي القاسم ﷺ)) رواه أحمد.

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٢١٦ تا ٢٤٩، باب (صفة الائمة)، وە بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣ ص١٩٢ تا ٢١٨، (أبواب الإمامة وصفة الائمة)، وە بڕوانە: (الفقه الاسلامي وأدلته)، ج٢ ص١٧٢ تا ٢٥٨.

٧) نوێژ لەدوای بابای فاسق‌و خاوەن بیدعەت (مبتدع)ەوە ناپەسەند (مكروه)ە، ئەمە ڕای زۆربەو جەماوەری زانایان‌و پێشەوایانی پێشین‌و پاشینەو لەوبارەوە بنچینەیەكی گشتییان داناوەو گوتوویانە: (كل من صحت صلاته لنفسه صحت صلاته لغيره) واتە: هەر كەسێك نوێژەكەی بۆخۆی بەربكەوێ‌و تەواو بێ، بۆ خەڵكیش دروست‌و ڕەوایە، چونكە لە (صحيح البخاري)دا هاتوە (إبن عمر) رضي الله عنهما لە پشت (حجاج)ەوە نوێژی كردوە، وە لە (صحيح مسلم)دا هاتوە، كە (أبو سعيد الخدري) ﷺ لەدوای (مروان بن الحكم)ەوە نوێژی كردوە كە شەڕاب خۆر بووە.

بەڵام بێگومان نوێژكردن لەدوای (فاسق)و (مبتدع)ەوە شتێكی پەسەندو باش نیە ئەو هاوەڵە بەڕێزانەش، كە نوێژیان لە دوای ئەو جۆرە كەسانەوە كردوە دیارە ناچار بوون‌و لە زیانی خراپەی گەورەتر ترساون‌و بە پێی یاسای (إحتمال أخف الضررين)و (إختيار أهون الشرين) ڕەفتاریان كردوە، بەڵگەی ناپەسەندبوونی نوێژكردنیش لە پشت ئەو جۆرە كەسانەوە جگە لە دەقە گشتیەكانی قورئان‌و سوننەت، ئەم فەرموودەیەشە: **((عن السائب بن خلاد أن رجلا أمّ قوما فبصق في القبلة ورسول الله ينظر إليه، فقال رسول الله ﷺ لا يصلي لكم...))** رواه أبو داوود وإبن حبان، واتە: پیاوێك پێشنوێژیی بۆ خەڵكێك دەكردو تفی بەرەو قیبلە ڕۆكردو پێغەمبەریش ﷺ چاوی لێبوو، جا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: با نوێژتان بۆ نەكات..[1].

٨- زۆربەی هەرە زۆری زانایان ڕایان وایە، كە دروستە ئینسان لە پشت ئیمامێكەوە نوێژ بكات، كە فەرزو پایەیەكی چواندوە بەڵام پێی نەزانیوە، وەك ئەوەی لەشی پیس بووبێ، وە سەنگی مەحەكی تەواویی نوێژەكەش ئیمامە

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٢٢١-٢٢٢، وە بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص١٩٩-٢٠٢، (إمامة الفاسق).

نەك (مأموم)، گەلێك دەقی سوننەتیش لەوبارەوە هەن، کە جەماوەری ئەو ڕاو هەڵوێستەی خۆیانیان لێ هەڵهێنجاون[١]، بۆ وێنە:

* ((**عن أبي هريرة أن النبيّ ﷺ قال: يصلون بكم فإن أصابوا فلكم ولهم وإن أخطأوا فلكم وعليهم**)) رواه أحمد والبخاري، واتە: نوێژتان پێ دەکەن جا ئەگەر نوێژەکەیان تەواوبوو ئەوە پاداشتەکەی بۆ ئێوەو ئەوانیشە، بەڵام ئەگەر هەڵەیان کرد، ئەوە ئێوە پاداشتتان هەر هەیەو تۆبالەکەی لەئەستۆی خۆیانە.

* ((**عن سهل رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: الإمام ضامن فإن أحسن فله ولهم، وإن أساء فعليه**)) رواه إبن ماجه، واتە: ئیمام تۆبالدارە جا ئەگەر چاکی کرد -خێرەکە- بۆ خۆی و بۆ ئەوانیشە، بەڵام ئەگەر هەڵەی کرد -تاوان- بەس لەسەر خۆیەتی.

دیارە هەندێك لە زانایانیش ڕایان جیاوازە، بەڵام بێگومان ڕای جەماوەری زانایان بەهێزترەو بەڵگەدارترەو ڕایەکەی دیکەش لە ئەنجامی دەمارگیریی مەزەبی (التعصب المذهبي)یەوە سەری هەڵداوە، هەربۆیەش لەنێو زانایانی سێ سەدە پەسەندکراوەکاندا ئەگەر هەشبووبێ زۆر دەگمەن بووە، پاش بڵاوبوونەوەی مەزەبەکان و ئیددیعای داخرانی دەرگای ئیجتهاد ئەوجۆرە بیروڕایە پەیدا بوو، کە جگە لە نەگونجانی و پێچەوانەبوونی لەگەڵ دەقەکانی سوننەت دا، زیانێکی یەکجار گەورەشی لە یەکڕیزیی مسوڵمانان داوەو کێشەو گیروگرفتی لابەلای بۆ دروست کردوون[٢].

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٢٢٤-٢٢٩، وە بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٢١٥-٢١٦.

٢) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير) کە لەوبارەوە دەڵێ: (فأما المخالفون في الفروع كأصحاب أبي حنيفة ومالك والشافعي فالصلاة خلفهم صحيحة غير مكروهة نص عليه أحمد، لأن الصحابة والتابعين ومن بعدهم لم يزل بعضهم يأتم ببعض مع اختلافهم في الفروع فكان ذلك إجماعاً...) ج٢ ص٢٧، وەك دەبینین (ابن القدامة) پێی وایە کە نەك هەر ڕای زۆربەی زانایان، بەڵکو ڕای سەرجەم و تێکڕایانە.

٩- هەرکاتێك ئیمام گیروگرفتێکی بۆ دروست بوو، وەك ئەوەی بیری کەوتەوە کە بێ دەستنوێژە، یان دەستنوێژی شکا یان لووتی پژاو خوێنی ڕاسا...هتد ئەوە بۆی هەیە یەکێك لە (مأموم)ەکان لەجێی خۆی دابنێ بۆ ئەوەی نوێژەکەیان پێ تەواو بکات، بەڵگەی ئەم مەسەلەیەش چەند دەقێکی سوننەتە، بۆ وێنە:

* (عمر بن میمون) دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەو بەیانییەی کە عومەر -رضي الله عنه- پێکرا من ڕاوەستابووم‌و تەنیا (عبدالله بن عباس)مان لە نێوان دابوو، پاش (الله أکبر) کردن، زۆری پێنەچوو بیستم گوتی: ئەو سەگە کوشتمی، یان خواردمی کاتێ: -أبو لؤلؤة- زەبرەکەی لێدا، پاشان عومەر -خوا لێی ڕازی بێ- (عبدالرحمن بن عوف)ی پێش خست‌و ئەویش نوێژێکی سووکی پێکردن. (بخاري) گێڕاویەتەوە.

* (إبن رزین) دەڵێ: ڕۆژێکیان (علي) -خوا لێی ڕازی بێ- نوێژی دەکرد لووتی پژا، یەکسەر دەستی پیاوێکی گرت‌و پێشی خست‌و خۆی‌و ڕۆیشت. (سعید بن منصور) ئەم دەقەی گێڕاوەتەوە.

١٠- زۆربەی[1] هەرەزۆری زانایان ڕایان وایە کە لەگەڵ هەبوونی دیوارو پەردەو نێوانیشدا لە نێوان ئیمام‌و شوێنکەوتووانیدا دروستە لە دوایەوە نوێژ بکەن بەمەرجێك ئاگاداری نوێژی ئیمام‌و هەستان‌و دانیشتن‌و جم‌و جۆڵەکانی بن، جا چ چاویان لێی بێ چ دەنگی ببیستن، چ دەنگی گەیەنەر (مبلِّغ) ببیستن، وە چ بەهۆی پێکەوە پەیوەستبوونی ڕیزەکانەوە ئاگادار بن، وە زانایان ئەو فەرموودەیە بە بەڵگە دێننەوە:

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٢٥٩ تا ٢٥٦، وە بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج٣، ص٢٣٩-٢٤٠. وە بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج٢، ص٢٢٨ تا ٢٣٤.

* ((**عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان لنا حصيرة نبسطها بالنهار ونحتجر بها بالليل فصلى فيها رسول الله ﷺ ذات ليلة فسمع المسلمون قراءته فصلوا بصلاته، فلما كانت الليلة الثانية كثروا فاطّلع عليهم، فقال: أكلفوا من الأعمال ما تطيقون فإن الله لا يَمَلُّ حتى تملوا**)) رواه أحمد وأخرجه إبن جرير في تفسيره، واتە: حەسیرێکمان هەبوو بە ڕۆژ ڕامان دەخستو بەشەو دەمان کردە پەردە، شەوێکیان پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی تێدا کرد، مسوڵمانان کە گوێ بیستی قورئان خوێندنی بوون نوێژیان بە نوێژی ئەو کرد، بۆ شەوی دووەم کە زۆر بوون پێغەمبەر ﷺ - بۆی ڕوانینو فەرمووی: هەرئەوەندە کردەوان بکەنە پیشە کە پێتان بکرێ، چونکە بێگومان ئێوە –لە ئەنجامدانی کردەوەی باش- بێزارو ماندوو دەبن، بەڵام – خوا لە پاداشتدانەوەتاندا- بێزارو ماندوو نابێ.

١١- چۆنیەتی ڕیزبوونی نوێژکەرانو شوێنی ڕاوەستانی منداڵانو ئافرەتان:

أ- ئەگەر نوێژکەر (مأموم) یەکێك بوو لەلای ڕاستی ئیمامو ئەگەر دووانو زیاتر بوون لە پشت ئیمامەوە دەوەستن، وەك (مسلم وأبو داوود) لە (جابر)ەوە دەگێڕنەوە.

ب- سوننەتە ئەو کەسانەی زیاتر خاوەنی عەقڵو شارەزایین لە ئیمامەوە نزیکتربن، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((**ليليني منكم أولوا الأحلام والنهى ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم..**)) رواه أحمد ومسلم وأبو داود والترمذي، واتە: با خاوەن عەقڵو هۆشەکانتان لێمەوە نزیك بن، دوایی ئەوانەی دوای وان، ئنجا ئەوانەی دوای وان..

ج- دەبێ پیاوان لە ڕیزەکانی پێشەوەو دوای ئەوان منداڵانو دوای ئەوانیش ئافرەتان بوەستن، چونکە: ((**كان رسول الله ﷺ يجعل الرجال قدام الغلمان والنساء خلف الغلمان**)) رواه احمد وابوداود.

١٢- ئایا نوێژی کەسێك بە تەنیا لە پشت ڕیزەکانەوە دەوەستێ دروستە یان نا؟!
زۆربەی زانایان نوێژەکەی بە دروست دادەنێن، بەڵام دەڵێن: کارێکی ناپەسند (مکروه)ی ئەنجام داوە، هەندێکیشیان دەڵێن: نوێژەکەی بەتاڵەو بەرناکەوێ، جا ئەوانەی کە دەڵێن: نوێژەکەی بەرناکەوێ چەند فەرموودەیەك بە بەڵگە دێننەوە کە یەکێکیان ئەمەیە:

* ((عن وابصة أن رسول الله ﷺ رأى رجلا يصلي خلف الصف وحده فأمره أن يعيد الصلاة)) رواه الخمسة الا النسائي، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ پیاوێکی دی کە لە پشت ڕیزەوە بە تەنیا نوێژی دەکرد، فەرمانی پێکرد کە نوێژەکەی دووبارە بکاتەوە.. زۆربەی زانایانیش چەند فەرموودەیەك بە بەڵگە دێننەوە، کە یەکێکیان ئەمەیە:

* (أبوبكرة) دەگێڕێتەوە کە کاتێك بە پێغەمبەر ﷺ ڕاگەیشتوە — لە نوێژدا - لە ڕکووع دابووە ئەویش بەرلەوەی بگاتە ڕیز چۆتە ڕکووع، پاشان ئەوەی بۆ پێغەمبەر ﷺ باس کردوە، ئەویش فەرموویەتی: (زادك الله حرصاً ولا تَعُدْ) رواه أحمد والبخاري وإبن المنذر والنسائي، واتە: خوا سووربوونت- لەسەر خواپەرستیی- تێدا زیاتر بکات بەڵام جارێکی دی وامەکە. جا دیارە ئەگەر نوێژەکەی بەتاڵ بووایە پێ دەفەرموو: دووبارە بیکەوە، وە زۆربەی زانایان دەڵێن: فەرموودەکەی (وابصة)ش پێغەمبەر ﷺ وەك سوننەتو چاکتر پێی فەرمووە دووبارە بیکاتەوە، بۆ ئەوەی خێری زیاتر دەست بکەوێو نوێژەکەی تەواوتر بێت[1].

١٣- پێویستە ئیمام ڕیزەکان ڕێك بخاتو کەلێنو بۆشاییەکان پڕبکاتەوە: نوێژ بە تایبەت نوێژی بە کۆمەڵ، گەورەترینو گرنگترین قوتابخانەی ئیمانیو عیبادییە

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)ج١ص٢٦٥.

بۆ پەروەردەکردنی تاك‌و کۆمەڵ لەسەر ڕێك‌و پێکی‌و یاساو پابەندیی، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ لە چەندان فەرمووده‌یدا فەرمانی بە ئۆممەتەکەی کردوە کە لە نوێژێدا ڕیزەکانیان ڕاست‌و ڕێك‌و پێك بکەن‌و جوان پاڵ بەیەکەوە بدەن‌و پاش‌و پێش‌و جیاوازی‌و کەلێن‌و بۆشایی لە ڕیزەکانیاندا نەبێ، بۆ وێنە:

* ((**عن أنس أن النبّي ﷺ كان يُقْبِلُ علينا بوجهه قبل أن يكبر فيقول: تراصُّوا واعتدلوا**)) رواه البخاري و مسلم، واتە: پێغەمبەر ﷺ بەرلەوەی (الله اكبر) بکات‌و نوێژ دابیەستێ- ڕووی تێدەکردین‌و دەیفەرموو: ڕیز ببەستن‌و ڕێك بوەستن.

* ((**عن أنس أن النبّي ﷺ قال: سوُّوا صفوفكم فان تسوية الصف من تمام الصلاة**)) متفق عليه، واتە: ڕیزەکانتان ڕێك بخەن، چونکە ڕاست کردن‌و ڕێککردنی ڕیز، مایەی تەواوی نوێژە.

* (نعمان بن بشير) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو لە ڕیزەکاندا ڕێکی دەکردین وەك چۆن "تیر" ڕاست دەکرێ، هەتا کاتێك کە زانی ئەو مەسەلەیەمان لێ وەرگرت‌و لێی تێگەیشتین، ڕۆژێکیان ڕووی تێکردین بینی پیاوێك سینگی دەرچوو بوو – لە ڕیز – فەرمووی: ((**لَتُسَوُّنَّ صفوفكم أو ليخالِفَنَّ الله بين وجوهكم**)) رواه مسلم والنسائي وأبوداود وإبن ماجة والترمذي وصححه، واتە: یان دەبێ ڕیزەکانتان ڕێك بکەن یان خوا ڕووەکانتان لە یەك وەردەگێڕێ.

ئاگاداریی: پێویستە بزانرێ کە ڕێك‌و پێککردنی ڕیزەکان‌و ڕاست ڕاوەستان‌و پاڵ بە یەکترەوەدان سوننەتێکە بە سەرجەم نوێژکەرەکان ئەنجام دەدرێ‌و پێویستی بە هاوکاری هەموویان هەیەو بە یەکێك‌و دووان نایەتەدی، هەربۆیەش لەسەر ئیمام فەرزە، یان لانی کەم سوننەتە کە سەرپەرشتی ئەو

مەسەلەیە بکاتو ڕیزەکان ڕاستو ڕێك بکات، هەروەها پێویستە ئەوەش بزانێ کە زیادەڕۆیی کردن لەم مەسەلەیەشداو سەغڵەتو بێزارکردنی خەڵکی بە هۆی زۆر پاڵ لێدانیانو زۆر لینگ لەیەك فەڕاح کردنو پاڵە پاڵ لەگەڵ کردنیان، سەرباری بیدعەت بوونو لە سنووری سووننەت دەرچوونی دەبێتە مایەی بێزاریی‌و ناڕەحەتکردنی خەڵکیش‌و، ئەو مەبەستەی کە شەرعیش ڕەچاوی کردوە، کە ڕێك‌و پێك وەستانو پاڵ بەیەکەوەدانە هەر نایەتەدی، چونکە بێگومان ئامانجە شەرعییەکان بە ڕێگاو شێوازە پەسندو شەرعییەکان نەبێ مەیسەر نابن.

١٤- خێرو پاداشتی ڕیزەکانی پێشەوەو بە تایبەت ڕیزی یەکەم، سەرجەم زانایان لەسەری یەکدەنگن‌و چەندان فەرموودەش لەوبارەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕراونەوە، بۆ وێنە:

* **((تقدّموا فائتموا بي وليأتم بكم من وراءكم، ولا يزال قوم يتأخرون حتى يؤخرهم الله عزّ وجلّ))** رواه مسلم والنسائي وابوداود وإبن ماجة، واتە: وەرنە پێش‌و لە پشت منەوە نوێژ دابەستن، وە با ئەوانەی پشتەوەشتان لە دوای ئێوەوە نوێژ دابەستن، وە کۆمەڵێك بەردەوام دوادەکەون هەتا خوای بالادەستو پایەبەرز دوایان دەخات.

* **((عن أبي أمامة أن النبّي ﷺ قال: إن الله وملائكته يصلون على الصف الأول، قالوا يا رسول الله وعلى الثاني"؟ قال: ان الله وملائكته يصلون على الصف الأول، قالوا يا رسول الله وعلى الثاني؟ قال: وعلى الثاني))** رواه أحمد والطبراني بسند صحيح. کەواتە: خێرو پاداشتی ڕیزی یەکەم دوو هێندەی ڕیزی دووەمە، ئنجا لای ڕاستی ئیمامیش لە لای چەپی خێری زیاترە، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی:

* ((ان الله وملائكته يصلون على الذين يصلون على ميامن الصفوف)) رواه أبوداود وإبن ماجة عن عائشة رضي الله عنها وأرضاها.أ

١٥- شتێکی ناپەسندە ئینسان ببێتە ئیمامی خەڵکێك کە لەبەر هۆیەکی شەرعیی گلەییان لێیەتی‌و لێی نارازین، ئەمە ڕای[1] زۆربەی زانایانە، بەڵام هەندێکیان[2] بە حەرامی دەزانن کابرا ببێتە ئیمامی کۆمەڵێك کە هەموویان یان زۆربەیان لەبەر هۆیەکی شەرعیی لێی نارازی بن، ئاشکرایە کە ناپەسندیی یان گوناح‌و خراپەکەش تایبەتە بە باباى ئیمامەوەو زیانی بۆ نوێژی نوێژکەرەکان نیە، ئەو فەرموودانەش کە زانایان بۆ ناپەسندیی ئەو جۆرە پێش نوێژییە یان حەرامێتی بە بەڵگەیان دێننەوە، گرنگترینیان ئەمانەن: ((ثلاثة لا يَقْبَلُ الله منهم صلاةً: من تقدم قَوْماً وهم له كارهون...)) رواه أبوداود وإبن ماجة، واتە: سێ جۆرە کەس خوا نوێژیان لێ وەرناگرێ: یەکەمیان کەسێك پێش کۆمەڵێك بکەوێ کە خۆشیان ناوێ-و حەز لە چارەی ناکەن.

* ((عن إبن عباس عن رسول الله ﷺ قال: ثلاثة لاترفع صلاتهم فوق رؤسهم شِبراً: رجل أم قوماً وهم له كارهون، وامرأة باتت وزوجها عليها ساخط، وأخوان متصارمان)) رواه إبن ماجة وقال العراقي اسناده حسن. واتە: سێ جۆرەکەس نوێژەکانیان بستێك لەسەر سەریان بەرزنابێتەوە: پیاوێك پێش نوێژیی خەڵکێك بکات لێی نارازیبن، وە ژنێك شەو بکاتەوەو مێردەکەی لێی تووڕە بێت، وە دوو برای پێکەوە ناکۆك‌و لێکدابڕاو.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٢٣٩-٢٤٠.

٢) بۆ وێنە: (شوكاني)، بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٣، ص٢١٦تا٢١٨، (باب: مَنْ أم قوماً يكرهونه).

سێ: عوزرەکانی دواکەوتن لە نوێژی بە کۆمەڵ:

نوێژی بە کۆمەڵ چ بە فەرزی عەین، یان بە فەرزی کیفایـە دابنـرێ، وە چ بـە سوننەت دابنرێ، بە پێی دەقەکانی سوننەتی پێغەمبەر ﷺ لە چەند حاڵەتێکـدا بابای نوێژکەر مۆڵەتی پێدراوە نەیکاتو نوێژەکەی بەتەنیا بکات، ئەو حاڵەتانەش:

١- لە کاتی سەرماو بارانو قوڕو چڵپاوو بای توندو تاریکیو گەرمای زۆردا.

* ((عن إبن عمر رضي الله عنهما عـن النبّـي ﷺ انـه كـان يـأمر المنـادي فينادي بالصلاة ينادي: صلوا في رحالكم في الليلة الباردة المطيرة في السفر)) رواه الشيخان، واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە بانگ بێژ دەکرد کە بانگی نوێژ بداتو بانگ بکات بڵێ: لە مەنزڵەکانی خۆتان — لـە شـەوی سـاردی باراناویی لە سەفەرێدا — نوێژ بکەن.

* ((عن جابر رضي الله عنه قال: خرجنا مع رسول الله ﷺ في صفر فمطرنـا فقال: ليصل من شاء منكم في رحله)) رواه احمد ومسلم وابوداود والترمذي.

* جارێکیان (ابن عباس) -خوا لێیان ڕازی بێ- لە ڕۆژێکـی باراناوییـدا بـە بانگبێژەکەی خۆی گوت: ئەگەر گوتت: (اشهد ان محمداً رسـول الله) مـەڵێ (حي على الصلاة) بەڵکو بڵێ: (صلّوا في بيوتكم)، لـە ماڵـەکانی خۆتانـدا نوێژ بکەن، ئنجا وەك بڵێی خەڵکی ئەوەیان پێ شتێکی سەیرو نـامۆ بـوو، بۆیە گوتی: ئایا ئەوەتان پێ سەیرە! کەسـێك ئـەوەی کـردوە کـە لـە مـن چاکترە، پێغەمبەر ﷺ، بێگومان نوێژی بە کۆمەڵ کارێکی گەورەیە، بەڵام من حەزم نەکرد کـە بتانهێنمـە دەرێو بـەنێو قـوڕو چـڵپاودا بـڕۆن، ئـەم فەرموودەیە (بخاريو مسلم) گێڕاویانەتەوە.

* (إبن بطال) گوتوویەتی: (أجمع العلماء على ان التخلُّف عن الجماعة في شدة المطر والظلمة والريح وما أشبه ذلك، مباح)[1].

* (نووي)یش گوتوویەتی: (البرد الشديد عذر في الليل والنهار، وشدة الحر عذر في الظهر، والثلج عذر إنْ بَلَّ الثوب، والريح الباردة عذر في الليل دون النهار..)[2].

٢- لەکاتی نەخۆشی، یان هەبوونی مەترسی گیانو ساماندا: چونکە خوای بەبەزەیی فەرموویەتی: ﴿..وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ۚ ..﴿٧٨﴾ الحج﴾، واتە: وە لە ئاییندا سەغڵەتکردنتان لەسەر دانەنراوە، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرموویەتی: ((**من سمع النداء فلم يجبه فلا صلاة له الا من عذر، قالوا: يا رسول الله وما العذر؟! قال: خوف او مرض**)) رواه ابوداود باسناد صحيح، واتە: هەرکەسێك بانگی بیستو بەدەمییەوە نەچوو نوێژەکەی وەرناگیرێ مەگەر عوزری هەبێ، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا عوزرەکەی چیە؟! فەرمووی: ترسان یان نەخۆشی.

ئنجا هەروەك چۆن ئەگەر ئینسان بە شەخسی خۆی نەخۆش بێ، عوزری هەیە بۆ نەکردنی نوێژی بەکۆمەڵ، بە هەمان شێوەش ئەگەر سەرپەرشتی نەخۆشێك بکات کە بە هۆی لا چۆڵ کردنی مەترسی فەوتانی لێ بکرێ، یان لە سۆنگەی ئەوەوە نارەحەتو دڵتەنگ بێت، خاوەنی (المهذب) لەوبارەوە گوتوویەتی: (ومنها أن يكون قيماً لمريض يخاف ضياعه، لان حفظ الآدمي

---

١) بڕوانە: (فقه السنة) ج١، ص٢٥٥، واتە: زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە دواکەوتن لە نوێژی بەکۆمەڵ بەهۆی بارانی توندو تاریکیو باوبۆو ئەو جۆرە شتانەوە دروستو موباحە.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١٧٦. واتە: سەرمای زۆر لە شەوو ڕۆژدا عوزرە، وە گەرمای توند لە نیوەڕۆیەدا عوزرە، وە بەفر ئەگەر پۆشاك تەڕ بکات عوزرە، وە بای سارد لە شەوێدا عوزرە.

أفضل من حفظ الجماعة، ومنها أن يكون له قريب مـريض يخاف موتـه، لانـه يتألم بذلك أكثر مما يتألم بذهاب المال)[1].

٣- له كاتی نان خواردندا كه ئامادەكرابێ‌وو چاوی له دووی بێ، یان برسی بـێ: پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: ((**اذا كان احدكم على الطعام فلا يعجل حتى يقضي حاجته منه وإنْ أُقيمت الصلاة**)) رواه البخـاري، واتـه: هـەركات یـەكێكتان لەسـەر نـان خـواردن بـوو ئەگـەر نوێژەكـەش بـەرپاكرابوو – دەستپێكرابوو – با هەتا پێویستی خۆی لـێ جێبـەجێ دەكات، پەلە نەكات.

٤- له حاڵەتی تەنگاوییدا: چونكه پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((**لا صلاة بحضرة الطعام، ولا هو يدافع الأخبثيـن**)) رواه أحمد ومسلم وأبو داوود، واتـه: نوێژ نابێ له كاتی ئامادەكردنی خواردندا، یان لـه كـاتی تـەنگاویی بـەهۆی میزو پیساییەوە بكرێ.

٥- له كاتی خواردنی شتێكی بۆن ناخۆشدا، ئەگەر نـەیتوانی بۆنەكـەی لابـەرێ: پێغەمبەری خـوا ﷺ فەرموویـەتی: ((**مـن أكـل ثُوْمـاً أو بـصلا فليعتزلنـا وليعتزل مسجدنا وليقعد في بيتـه**)) متفـق عليـه، هەركەسـێك سـیرو پیـازی خوارد، با كەنارمان لێ بگرێ، وە با له مزگەوتەكان دووربێ، وە با لـه مـاڵی خۆی دابنیشێ.

(أبو الدرداء)یش -خوا لێی رازی بێ- لەوبارەوە قسەیەكی حەكیمانەی گوتوە: ((**من فقه الرجل إقْبـالُهُ على حاجته، حتى يقبل على صلاته وقلبـه فـارغ**)) رواه البخاري، واته: له شارەزایی‌و تێگەیشتنی پیاو ئەوەیە كه كارو پێویـستی خـۆی راپەڕێنێ، تاكو به دڵێكی خاڵی‌و ئامادەوە رووبكـاتە نوێژەكەی.

---

١) بڕوانه: (المجموع شرح المهذب)، ج٤، ص١٧٧، وه بـۆ بەرچـاوڕوونی زیـاتر لـەبارەی عوزرەكـانی نەچوونه نوێـژی بەكۆمـەڵ، سـەرنجی: (المجمـوع)، ج٤، ص١٧٥-١٧٨، وه (نيـل الاوطـار)، ج٣، ص١٨٩-١٩٢، وه (الفقه السلامي وأدلته)، ج٢، ص١٦٩-١٧٢ بده.

٨- نوێژگێڕانەوە (قضاء الصلاة):

شتێکی ئاشکرایە کە پێنج نوێژەکان -وەك لە پێشەوە باسمان کرد- هەرکامێکیان کاتێکی تایبەتی بۆ دیاری کراوە، کە تێیدا جێبەجێ بکرێ، وەك خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿...إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ النساء﴾، بەڵام ئایا ئەگەر چوێنراو فەوتێنرا چارەسەر چیە؟! جارێ ئەگەر بە هۆیەکی شەرعییەوە فەوتێنرابێ، وەك خەوتن و لەبیرچوونەوە، ئەوە تێکڕای زانایان دەڵێن: پێویستە لە زووترین کاتدا کە دەرەخسێ، بکرێ، بەڵام ئەگەر بە ئەنقەست فەوتێنرابێ، ئەوە زانایان ڕایان جیایە، هەرچی زۆربەی هەرە زۆریانن[1] دەڵێن: دیسان هەر پێویستە بگێڕڕێتەوە، بەڵام هەندێکیان کە (داوود الظاهري)و (إبن حزم الأندلسي) پێشەوایانن و (إبن قيم)یشیان لە نێودایە، ڕایان وایە کە هەر نوێژێك بە ئەنقەست بچوێنرێ، قەت خاوەنەکەی بۆی ناگێڕڕێتەوەو دروست نیە بیگێڕێتەوە، بەڵکو لەجیاتی ئەوە دەبێ تۆبە بکات و داوای لێبووردن لە خوا بکات و نوێژی سوننەت بکات، بەڵکو خوا قەرەبووی بۆ بکاتەوە.

ئەو فەرموودانەش کە زانایان لەوبارەوە بە بەڵگەیان دێننەوە ئەمانەن:

* ((من نسي صلاة فليصلها إذا ذكرها لا كفارة لها إلا ذلك)) رواه البخاري ومسلم عن أنس بن مالك، واتە: هەرکەسێك نوێژێکی لەبیرچوو با هەرکاتێك هاتەوە یادی بیکات، کەففارەتی تەنیا ئەوەیە.

---

١) بڕوانە: (المجموع) ج٣ ص٧٧، (شرح صحيح مسلم) ج٣ ص٢٠٩٦، وە (فتح الباري شرح صحيح البخاري) ج٢ ص٢٦٩، ٢٧٠، وە بڕوانە: (نيل الأوطار) ج٢ ص٢ تا ٤ (باب قضاء الفوائت)، وە بڕوانە: (المغني والشرح الكبير) ج١ ص، بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته) ج٢ ص١٢٩ (المبحث الثاني: قضاء الفوائت)، وە بڕوانە: (الأدلة الرضية) ص٨٠.

* ((إذا رقد أحدكم عن الصلاة أو غفل عنها فَلْيُصلِّها إذا ذكرها...)) رواه مسلم، واتە: ئەگەر یەکێکتان لە کاتی نوێژێکدا خەوتبوو، یان لێی بێئاگابوو، با هەرکاتێك هاتەوە یادی بیکات.

شایانی باسیشە کە هەم جەماوەری زانایان -کە دەڵێن پێویست نوێژی بەئەنقەست چوێنراو بگێڕرێتەوە- و هەم ئەوانەش کە دەڵێن: دروست نیە بگێڕرێتەوە، ئەم فەرموودانەی سەرەوەو هاو وێنەکانیشیان بەبەڵگە دێننەوە. هەرچی جەماوەرن دەڵێن: ئەگەر بابای خەوتووو لەبیرچوو لەسەریان پێویست بێ نوێژەکانیان بگێڕنەوە، دیارە بابای تەنبەڵو بەئانقەست نوێژچوێنەر حەوجار حەوجارو (بطريق الأولى) لەسەری پێویستە بیگێڕێتەوە! ئەوانی دیکەش دەڵێن: مادام پێغەمبەر ﷺ تەنیا باسی (خەوتن)و (لەبیرچوونەوە)ی کردوە بۆ نوێژ گێڕانەوە، کەواتە ئەوەی بەئەنقەست چواندبێتی بۆ نیەو مافی گێڕانەوەی نیە[1]!

جا خوێنەری بەڕێز!

ئەوەی بەندە پاش موتاڵاو سەرنجدانی زۆر پێی گەیشتووم ئەوەیە کە رای جەماوەرو زۆربەی زانایان بەهێزترو جێی متمانە ترە، چونکە وێڕای ئەو بەڵگەیەی سەرێ چەند بەڵگەی دیکەشیان هەن:

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢٢، ص٦٤، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٩٧-٣٠٠، وە بڕوانە: (الروضة الندية)، ج١، ص٢٠٠ (باب قضاء الفوائت)، هەمووشیان لەژێر کاریگەریی قسەکانی (ابن حزم)دان، بڕوانە: (المحلى شرح المجلى)، ج٢، ص١٤٨، بەڵام (ابن تيمية) لەگەڵ رای جەماوەری زانایان دایە کە ئەهلی هەرچوار مەزهەبەکانیشیان لەنێودان، بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢٢، ص١٥، بەڵگەش بەوە دەهێننەوە، کە ئەگەر لەدوای تێپەڕبوونی کات (وقت) نوێژ نەکرابایە ئەوە کەسێك کە هەر نایکاتو کەسێك کە دەیکات، بەڵام دەیچوێنێ یەکسان دەبوون! بەڵام بێگومان کەسێك کە نوێژەکە دەکاتو کاتەکەی دەچوێنێ جیایە لەوەی کە هەر نەیکات.

* (فەرموودەی: ((..فدين الله أحق أن يقضى)) رواه البخاري والنسائي عن إبن عباس، واتە: دەجا قەرزی خوا شایستە ترەو پێویست ترە کە بدرێتەوە – کە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی حەج فەرموویەتی‌و نوێژو حەجیش هەردووکیان دوو جۆرە عیبادەتی جەستەیین-.

* ((عن أبي هريرة رضي الله عنه أن النبّي ﷺ أمر الجامع في نهار رمضان أن يصوم يوما مع الكفارة: أي بدل اليوم الذي أفسده بالجماع عمدا)) رواه البيهقي بأسناد جيد وروى أبو داوود نحوه، واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بەو کەسە کردوە کە بەڕۆژ لە ڕەمەزان دا لەگەڵ خێزانی جووت بووە، کە ڕۆژێك بگرێتەوەو (کفارة)یش بدات، واتە لەجیاتی ئەو ڕۆژەی کە بەهۆی جیماعەوە بەئانقەست بەتاڵی کردۆتەوە.

* ئنجا ئەوە کە ئەوانی دیکە دەڵێن: ئەگەر بابای بە ئانقەست نوێژ چوێنەریش وەك نووستووو لەبیرچوو بۆی هەبوایە نوێژەکەی بگێڕێتەوە، ئەوە لەگەڵ ئەواندا یەکسان دەبوو!! وەك (إبن حجر العسقلاني) گوتوویەتی ڕاست نیە، چونکە: بابای نوێژ چوێنەر ئەگەر نوێژەکەشی بگێڕێتەوە هەرچەندە گوناهی نەکردنی نوێژەکەی لەسەر لادەچێ، بەڵام گوناحی چواندن دواخستنەکەی‌و لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا نەکردنی هەر لە ئەستۆیە، بەپێچەوانەی بابای نوستووو لەبیرچوەوە کە بەهۆی کردنی نوێژەکانیان دوای بێدرابوونەوەو وەبیرهاتنەوە هیچیان لەسەر نامێنێ، هەروەك چۆن کەسێك ڕۆژووی چواندبێ پێویستە بیگێڕێتەوە، هەرچەندە دوای گێڕانەوەشی گوناهی ڕۆژوو خواردنەکەی هەر لەسەرە(١).

١) بڕوانە: (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ج٢، ص٢٦٩-٢٧٠ چاپی ١٩٩٦.

٩- بەتاڵ کەرەوەکانی نوێژ (مبطلات الصلاة):

وەك لە باسەکانی ڕابردوودا زانیمان نوێژ -چ فەرز بێو چ سوننەت- لەچەند قسەو کردەوەیەکی تایبەت پێکدێو دروست نیە هیچ شتێکی دیکەی تێکەڵ بکرێ، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((صلوا كما رأيتموني أصلي)) رواه البخاري، جا چەند قسەو ڕەفتارێك هەن هەرکاتێك تێکەڵ بەنوێژکران دەبنە هۆی تێکدانو بەتاڵکردنەوەی.

هەرچەندە زانایان زۆر بە تێرو تەسەلی باسی ئەم مەسەلەیەیان کردوە[1]، بەڵام ئێمە لێرەدا دەرفەتی ئەوەمان نیەو هەر بەکورتی چەند بەتاڵکەرەوەیەکی سەرەکی نوێژ دەخەینە ڕووو خوێنەری بەڕێزیش حەواڵەی کتێبو سەرچاوەکانی زاناو پێشەوایانمان دەکەین، ئەگەر ویستی زیاترو چاکتر لەو بارەوە شارەزابێت:

__یەك: قسەکردنی بە ئانقەست:__ چونکە پێغەمبەر ﷺ لە وەڵامی هاوەڵانیدا -خوا لێیان ڕازی بێ- کە عەرزیان کرد ئایا سەلامت لێبکەین لە نوێژداو وەڵامان بدەیەوە؟! فەرمووی: **(إن في الصلاة لشغلا)** رواه البخاري ومسلم عن إبن مسعود رضي الله عنه، واتە: لەنوێژدا سەرقاڵییەکیوا هەیە کە ڕێی قسەکردن نەدات.

هەروەها (زيد بن أرقم) رضي الله عنه دەگێڕێتەوە کە لە نوێژدا قسەیان لەگەڵ یەکتردا دەکرد، بەڵام کە -فەرمانی خوا- ﴿...وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ البقرة﴾ هاتە خوارێ، فەرمانمان پێکرا کە بێدەنگ بینو قسەکردنمان لێ

---

١) بڕوانە: (الفقة الاسلامي وأدلته)، ج٢، ص٥-٣٨، کە (٦٨) بەتاڵکەرەوەی نوێژی لەمەزهەبی حەنەفییداو دەوری (٣٠) لە مەزهەبی مالیکیداو (٢٧) لە مەزهەبی شافیعیداو (٣٦) لە مەزهەبی حەنبەلییدا خستۆتە ڕوو، کە لە زۆربەیاندا یەکدەنگنو لە هەندێك شتیشدا ڕایان جیاجیایە.

قەدەغەکرا، ئەم فەرموودەیەش (بخاري ومسلم وأبو داوودو نسائي و ترمذي وأحمد) گێڕاویانەتەوە.

دوو: جموجۆڵی زۆری بە ئانقەست: کە زانایان لەسەر ئەصڵی مەسەلەکە یەکدەنگن، بەڵام دەربارەی سنووروو ئەندازەی کردەوەو جموجۆڵی زۆر ڕایان جیاجایەو پێم وایە باشترین سنووریش ئەوەیە کە جمو جۆڵەکە بە ئەندازەیەك بێ هەرکەسێك ببینێ دڵنیابێ کە نوێژ ناکات[1].

سێ: نەکردنی فەرزێك لە فەرزەکانی نوێژ: چونکە وەك پێشتر لە فەرموودەی: (المسيئ صلاته)دا کە (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوەو هاتوە، پێغەمبەر ﷺ بەو کابرایەی فەرموو: ((إرجع فصلِّ فإنك لم تصل))، واتە: بگەڕێوە نوێژ بکە چونکە نوێژت نەکردوە.

چوار: نەبوونی یان لە میانە (خلال)ی نوێژەکەدا نەمانی یەکێك لە مەرجەکانی نوێژ: کە وەك دواتر باسیان دەکەین پاکیی بەدەن‌و، خاوێنیی بەرگ‌و پۆشاك‌و شوێنی‌و، هاتنی کاتی ئەو نوێژەو، ڕووکردنە قیبلەن، کەواتە هەر کام لە بێدەستنوێژ بوون‌و، عەورەتی خۆبەدەرخستن‌و، پیسبوونی جەستەو بەرگ‌و شوێن‌و، ڕوو لە قیبلە وەرگێڕان‌و، نەهاتنی کاتی نوێژەکە، دەبنە هۆی بەتاڵ کردنەوەی نوێژ.

پێنج: پێکەنین بە دەنگی بەرزو قاقا: (ابن المنذر) گوتوویەتی: زانایان یەکدەنگن لەسەر ئەوە کە پێکەنینی بەقاقا نوێژ بەتاڵ دەکاتەوە، (نووي)یش گوتوویەتی: (زۆربەی زانایان دەڵێن: زەردەخەنە زیانی نیەو ئەگەر پێکەنینیش زۆری بۆ هێناو پێی نەگەڕایەوە، ئەگەر کەمبێ نوێژ بەتاڵ

---

١) بڕوانە: (الفقه الاسلامي)، ج٢، ص١٥، هەروەها بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٩٥.

ناکاتەوە، بەڵام ئەگەر زۆربێ بەتاڵی دەکاتەوە، بۆ ئەندازەی کەمیی‌و زۆرییش جگە لە عورف پێوەرێکی دیکەمان نیە[1].

شەش: خواردن‌و خواردنەوە: (إبن المنذر) گوتوویەتی: (زانایان تێکڕا لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە هەرکەسێك بە ئانقەست لە نوێژی فەڕزدا بخوات‌و بخواتەوە نوێژەکەی بەتاڵەو دەبێ دووبارەی بکاتەوە، هەروەها بەپێی ڕای جەماوەری زانایان نوێژی سوننەتیش بەهەمان شێوە..[2]، بەڵام هەندێك لە زانایان ڕایان وایە کە خواردنەوە بۆ نوێژی سوننەت زیانی نیە، بۆ وێنە: لە (سعید بن جبیر)و (عبدالله بن الزبیر)ەوە گێڕراوەتەوە کە لە نوێژی سوننەتدا شتیان خواردۆتەوە[3]، هەروەها (طاووس)و (إسحاق) ڕایان وابووە، کە شت خواردنەوە لە نوێژدا زیانی نیە، چونکە کردارێکە کەمە[4].

حەوت: پێشکەوتنەوەی ئیمام بە ئانقەست بە ئەندازەی یەکێك لە پایەکانی نوێژ: ئەمەیش سەرجەم زانایان لەسەری ڕێککەوتوون، بەڵام بێگومان ئەگەر بە ئانقەست نەبێ‌و بەهۆی لەبیرچوونەوەوو لێتێکچوونەوە بێت نوێژەکەی بەتاڵ نابێتەوە[5].

هەشت: سەلام دانەوە پێش تەواو کردنی نوێژەکە: چونکە سەلام دوایین پایەی نوێژە کە بابای نوێژکەر ئەنجامی دەدات‌و پێی لەنوێژەکەی دەچێتە دەرێ، جا هەرکاتێك بەئانقەست سەلامی دایەوە، ئەوە لە نوێژەکەی چۆتەدەرێ جا ئەگەر تەواوی کردبێ باشە، ئەگەرنا بەناتەواویی لێی چۆتە دەرێ‌و بەتاڵی

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص٢٩٧.
٢) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص٢٩٤.
٣) بڕوانە (فقة السنة)، ج١، ص٢٩٤.
٤) سەرچاوەی پێشوو، ج١، ص٢٩٤، وە بڕوانە: (الفقه الاسلامي وأدلته)، ج٢، ص١٤.
٥) بڕوانە: (الفقه الاسلامي وأدلته)، ج٢، ص٢٢.

کردۆتەوە، بەڵام ئەگەر بەهەڵە سەلامی دایەوەو قسەو کردەوەی زۆری بەدوادا نەهاتبوو بەتاڵ نابێتەوەو[1] پێویستە دەستبەجێ بچێتەوە نێو نوێژەکەی‌و تەواوی بکات.

١٠- ئەو شتانەی کە لە نوێژدا ناپەسەندن (مکروهات الصلاة):

دوای ئەوەی زانیمان چ شتێك لە نوێژدا حەرامەو دەبێتە هۆی بەتاڵ کردنەوەی‌و تێکدانی، خوا یاریی لەم کورتەباسەدا گرنگترینی ئەو هەڵس‌وکەوتانەی کە لە نوێژدا ناپەسەندن، دەخەینە ڕوو:

یەك: دەست تێوەردان‌و دەست لێکوتانی بەرگ‌و پۆشاك‌و بەدەن‌وجێگای نوێژ: ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت لەوبارەوە:

* (معیقب) -خوا لێی رازی بێ- دەڵێ: پرسیارم لە پێغەمبەر ﷺ کرد دەربارەی دەست بە چەوداهێنان لە نوێژدا فەرمووی: ((**تمسح الحصى وأنت تصلي! فإن كنت لابد فاعلا فواحدة: تُسَوِّي الحصى**)) رواه البخاري ومسلم. واتە: نوێژدەکەی‌و دەستیش بە چەودا دێنی؟! ئەگەر هەر ناچار بووی بیکەی یەکجار، چەوەکە ڕێك بخە!

* هەروەها فەرموویەتی: ((**أسكنوا في الصلاة**)) رواه مسلم: واتە لە نوێژیدا ئارام‌و بێ جووڵە جووڵ بن.

دوو: سەربەرزکردنەوە بۆ ئاسمان: پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: ((**لينتهين أقوام يرفعون أبصارهم إلى السماء في الصلاة أو لتخطفن أبصارهم**)) رواه أحمد ومسلم والنسائي، واتە: کەسانێك کە لە نوێژدا چاویان بەرەو ئاسمان

١) سەرچاوەی پێشوو، ج٢ ص٢٤.

هەڵدێنن، یان دەبێ واز بێـنن، یـان چـاوەکانیان دەرفێنـرێن. (واتـە: تۆڵـەو سزایەکی هێندەی چاو کوێربوونیان بۆ تەرخان دەکرێ).

سێ: ئاوڕدانەوە لە نوێژدا: پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **((هو اختـلاس يختلسه الشيطان من صلاة العبد))** رواه البخاري، واتە: ئـەوە دزییەکـە، کـە شەیتان لە نوێژی بەندە دەیدزێ.

چـوار: دەست دەکەلەکە گرتن:

* **((عن أبي هريرة ﷺ نهـى النبّـي ﷺ أن يـصلي الرجـل مُخْتَـصِراً))** رواه مـسلم واتە: پێغەمبەر ﷺ ئەوەی قەدەغە کـردوە، کـە کـابرا لـە نوێـژدا دەست بە کەلەکەیەوە بگرێ.

پێنج: لە کاتی خواردن دانران‌و تەنگاوییـدا: وەك پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: **((لا صلاة بحضرة الطعام، ولا هـو يدافعـه الأخبثـان))** متفـق عليـه، (پێـشتر لێکدراوەتەوە).

شـەش: نوێژکردن بە خـەواڵویی: پێغەمبـەر ﷺ لـەوبارەوە فەرموویـەتی: **((إذا نعس أحدكم فليرقد حتى يذهب عنه النوم، فإنه إذا صـلى وهـو نـاعس لعلـه يذهب يستغفر فيسب نفسه))** رواه البخاري ومسلم، واتە: ئەگەر یەکێکتان — لە نوێژێ دا- وەنەوزی هات، بابچێ بخەوێ هەتا خەوەکـەی دەڕوات، چـونکە ئەگەر بە خەواڵویی نوێژێ بکات دەبینی دەیەوێ داوای لێبوردن بکات کەچی قسە بەخۆی دەڵێ!!

حـەوت: زارداپۆشین‌و پۆشاك بەسەر خۆدا بەردانەوە:

* ((عن أبي هريرة ﷺ قال: نهى رسول الله ﷺ عن السدل[1] في الصلاة وأن يغطي الرجل فاه)) رواه مسلم وأبو داوود والنسائي والترمذي، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بەرگو پۆشاك بەسەرخۆدا شۆڕكردنەوەی لە نوێژدا قەدەغەكردوە، هەروەها ئەوە كە كابرا زاری خۆی داپۆشێ.

هەشت: دیاریكردنی شوێنیكی تایبەت لە مزگەوتێدا بۆ نوێژ تێداكردن، بێجگە لە ئیمام:

*((عن عبدالرحمن بن شبل قال: نهى رسول الله ﷺ عن نقرة الغراب، و إفتراش السبع، و أن يوطد الرجل المكان في المسجد كما يوطن البعير)) رواه أحمدو إبن خزيمةو إبن حبان الحاكم و صححه، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ كرنووش بردنی وەك دەندووك لە زەوی دانی قەلەڕەشەو، -دەست ڕاخستن وەك- دەست ڕاخستنی دڕندەی قەدەغەكردوە، هەروەها ئەوەشی قەدەغەكردوە كە كابرا شوێنێك لە مزگەوتێ بۆ خۆی تەرخان بكات، هەروەك چۆن حوشتر شوێنێكی تایبەت دەكاتە مۆڵگەی خۆی.

نۆ: تەماشاكردنی شتێك كە مایەی خافڵاندن بێت: وەك (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە كە ڕۆژێكیان پێغەمبەر ﷺ لە بەرگێكدا نوێژی دەكرد كە نەخشو نیگاری تێدابوون، وە فەرمووی: ((شغلتني أعلام هذه إذهبوا بها إلى أبي جهم وائتوني بأنبجانيته)) رواه البخاريو مسلم، واتە: نەخشو نیگاری ئەم -پۆشاكە- خافڵاندمی، ئەمە بۆ (أبو جهم) ببەنو ئەنبەجانییەكەم بۆ بێنن[2].

---

١) (سدل) بریتیە لە شۆڕكردنەوەی بەرگو پۆشاك بەجۆرێك كە لەزەوی بخشێ، هەندێكیش دەڵێن: بەسەر شاندادانو دەست لە قۆڵ هەڵنەهێنانە.

٢) أنبجانیە: بەرگێكی ئەستوورو زبرو بێ نەخشو وێنەیە.

دە: چاونووقاندن: كە هەندێك لە زانایان بە ناپەسەندیان داناوەو هەندێكیشیان بە دروستیان زانیوە، (إبن القیم)یش گوتوویەتی: ڕاست ئەوەیە كە ئەگەر چاوكردنەوە نەبێتە هۆی نەمانی گەردنكەچییو دڵ بێداریی (الخشوع) ئەوە بێگومان چاكترە، بەڵام ئەگەر بە هۆی زرقو برقو نەخشو نیگارەوە چاوكردنەوە بوو بەهۆی داڵغەو خولیاو خافڵاندن، ئەوە نەك هەر چاو قووچاندن ناپەسەند نیە بگرە ڕێی تێدەچیو نزیكە كە سوننەتیش بێت[1].

١١- ئەو شتانەی كە لە نوێژدا دروستو ڕەواو ڕێپێدراون:

خوێنەری بەڕێز!

دوای ئەوەی زانیمان چ شتێك نوێژ بەتاڵ دەكاتەوەو چ شتێكیش خراپو ناپەسەندەو خێری كەمدەكاتەوە، جێی خۆیەتی بشزانین چیوچی لە نوێژدا موباحو دروستو بابای نوێژكەر بۆی هەیەو مۆڵەتی پێدراوە كە لەكاتی پێویستو ناچارییدا بیانكات بێئەوەی نوێژەكەی هیچ جۆرە زیانێكی لەو سۆنگەیەوە پێ بگات:

یەك: گریانو ناڵاندن چ لە ترسی خوا بێتو چ لەبەر ئازارو ناڕەحەتیو خەفەت:

ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* خوای بەرزو مەزن دەربارەی كۆمەڵێك لە بەندە هەڵبژاردەكانی خۆی فەرموویەتی: ﴿..إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُ ٱلرَّحْمَٰنِ خَرُّواْ سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩ (٥٨)﴾ مریم

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٩٤-٢٩٤.

واتە: کاتێك ئایەتەکانی خوای خاوەن بەزیی یان بەسەردا بخوێندرێتەوە لەپەوڕوو دەکەونە سەر زەوی‌و بەگریانەوە کڕنووش دەبەن.

* ((عن عبدالله بن الشخير رضي الله عنه قال: رأيت رسول الله ﷺ وفي صدره أزيز كأزيز المرجل من البكاء)) رواه أحمد وأبو داوود والنسائي والترمذي وصححه، واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ بینی کە لەبەر گریان دڵی قوڵپی دەدا وەك قوڵپی مەنجەڵ.

* وە بەیانییەك عومەری کوڕی خەتتاب -خوا لێی رازی بێ- نوێژی بەیانی دەکردو سوورەتی (یوسف)ی خوێند هەتا گەیشتە: (إنما أشكو بثي وحزني إلى الله) دەنگی گریانی بلندی -عومەر- بیسترا، (بخاري وسعيد بن منصور وإبن المنذر) گێڕاویانەتەوە.

دوو: ئاوڕدانەوە لە کاتی پێویستدا:

دیارە پێشتر گوتمان کە بەبێ پێویستی ئاوڕدانەوە شتێکی ناپەسەندە، بەڵام لە کاتی پێویستیدا دروستە وەك (أبو داوود) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە نوێژدا ئاوڕی بەلای شیوەکەدا دەدایەوە، (أبو داوود) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ سوارێکی ناردبووە لای ئەو شیوە کە بە شەو ئێشکە بگرێ.

بەڵام بێگومان نابێ ئاوڕدانەوەکەش لە مل سووڕاندن زیاتر بێ، چونکە وەرچەرخانی یەکجاری لە قیبلە دەبێتە هۆی نوێژ بەتاڵ کردنەوە.

سێ: کوشتنی مارو دووپشك‌و زەرگەتەو هەر زیندەوەرێکی دیکەی زیان بەخش:

چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((عن أبي هريرة أن النبي ﷺ قال: أقتلوا الأسودين في الصلاة: الحية والعقرب)) رواه أحمد وأصحاب السنن. واتە: دوو شتە ڕەشەکان لە نوێژیدا بکوژن: مارو دووپشك.

چوار: ڕۆیشتنێکی کەم لەبەر پێویستی:

چونکە پێغەمبەر ﷺ وای کردوە، وەك (عائشة) -خوا لێی رازی بێ- بۆمان دەگێڕێتەوە:

* **((كان رسول الله ﷺ يصلي في البيت والباب عليه مغلق فجأت فاستفتحت فمشى ففتح لي ثم رجع إلى مصلاه ووصفت أن الباب في القبلة)** رواه أحمد وأبو داوود والنسائي والترمذي وحسنه، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژوورەوە نوێژی دەکردو دەرگاکەشی داخرابوو، منیش هاتم‌و داوای کردنەوەیم کرد ئەویش هات بۆی کردمەوەو پاشان گەڕایەوە شوێنی نوێژەکەی، بەڵام دەرگاکە لەلای قیبلەوە بوو. کەواتە ئەگەر دەرگاکە وابوو کە نوێژکەر ناچار نەبێ پشت بکاتە قیبلە بۆ کردنەوەی ئەوە دروستە، ئەگەرنا واپێ دەچێت دروست نەبێ، وەك لەم فەرموودەیەشدا دەردەکەوێ:

* **((كان ﷺ يصلي فإذا استفتح إنسان الباب فتح الباب ماكان في القبلة أو عن يمينه أو عن يساره ولا يستدبر القبلة))** رواه الدار قطني.

پێنج: هەڵگرتن‌و لە باوەش گرتنی منداڵ لە کاتی پێویستیدا:

چونکە لە فەرموودەیەکدا کە (أحمد ونسائي) لە (أبي قتادة)ی دەگێڕنەوە هاتوە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی کردوەو (أمامة)ی کچی زەینەبی کچی خۆی ﷺ لەسەر ئەستۆی بووە، جا کاتێك کە چۆتە ڕکووع داینـاوەو دوای ئەوەی، کە لە سەجدە هەڵساوەتەوە دوبارە هەڵیگرتوەو دووبارە لەسەر ملی خۆیدا دایناوەتەوە.

هەروەها (أحمد ونسائي وحاكم) لە (عبدالله بن شداد عن أبيه) دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە یەکێك لە دوو نوێژەکانی دوای نیوەڕۆ (نیوەڕۆ یان عەصر)دا (حسن) یان (حسين)ی هەڵگرتوەو لە نوێژەکەیدا سەجدەیەکی درێژی بردوە، پاشان کە لەوبارەو لێیان پرسیوە، فەرموویەتی: **((إن ابني هذا ارتحلني فكرهت أن**

أُعجِّلَهُ حتى يقضي حاجته)) واتە: ئەم کوڕەم چووبووەسەر پشتمو حەزم نەکرد پەلەی لێبکەم هەتا خۆی دێتەوە خوارێ.

(نووي) لەوبارەوە گوتوویەتی: **((هذا يدل لمذهب الشافعي رحمه الله تعالى ومن وافقه أنه يجوز حمل الصبي والصبية وغيرهما من الحيوان الطاهر في صلاة الفرض، وصلاة النفل، ويجوز ذلك للأمام والمأموم..[1]))**

واتە: ئەم -فەرموودانە- بەڵگەن بۆ ڕای شافیعی -خوا لێی خۆش بێ- و ئەوانەی ڕایان وەك وی وایە، کە دروستە منداڵی کوڕو کچو هەر ژیانداریکی دیکەی پاك لە نوێژی فەرزو سوننەتدا هەڵبگیرێ، وە ئەوە بۆ ئیمام نوێژکەر دروستە..

شەش: سەلام کردن لە نوێژکەرو وەڵامدانەوی بە ئیشارە:

(جابر بن عبدالله) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە کاتێکدا کە دەچوو بەرەو لای (بني المصطلق) ڕەوانەی کردم، جا کاتێك گەڕامەوە لای لەسەر حوشترەکەی لە نوێژێدا بوو، منیش قسەم لەگەڵ کرد ئەویش بەدەستی ئاماژەی کرد، پاشان دووبارە قسەم لەگەڵ کرد ئەویش دیسان بەدەستی ئاوا ئاماژەی کرد، وە من گوێم لێبوو قورئانی دەخوێندو بەسەری ئیشارەی -بۆ رکووعو سەجدەکان- دەکرد.

جا کاتێك لێبۆوە فەرمووی: **((ما فعلت في الذي أرسلتك؟ فأنّه لم يمنعني من أن أرد عليك الا أني كنت أصلي))** رواه أحمد و مسلم، واتە: بۆ ئەو کارەی کە ناردبوومی چیت کرد؟! ئەوەی ڕێی لێگرتم وەڵامت بدەمەوە هەر ئەوەبوو، کە لە نوێژێدا بووم.

---

١) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٣، ص١٨١٨-١٨١٩.

هەروەها (عبدالله بن عمر) لە (صهیب) -خوا لێیان ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە کە گوتوویەتی: بەلای پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕەت بووم نوێژی دەکرد، منیش سەلامم لێکرد، کەچی بە ئامـاژە وەڵامی دامەوە..(أحمد و ترمذي) گێڕاویانەتەوەو (ترمذي) بە (صحیح)ی داناوە.

دیسان (عبدالله بن عمر) -خوا لێیان ڕازی بێ- دەڵێ بە (بلال)م گوت: ئایا پێغەمبەر ﷺ کاتێك کە لە نوێژدا سەلامیان لێ دەکرد چۆنی وەڵام دەدانەوە؟! گوتی: بە دەستی ئاماژەی بۆ دەکردن، (أحمدو أبو داودو نسائيو ترمذيو إبن ماجه) گێڕاویانەتەوە.

تێبینی: هەڵبەتە سەلام کردن لەبابای نوێژکەر هەرچەندە دروستە بەڵام سوننەت نیە، ئنجا ئەگەر هاتو سەلامی لێکرا واباشە کە بە ئاماژەی دەست، یان پەنجەکانی وەڵام بداتەوەو، دروست نیە بە دەمو بە قسەکردن وەڵام بداتەوەو پاش تەواوکردنی نوێژەکەی با وەڵامی بداتەوە(١).

حەوت: (سبحان الله) گوتنی پیاوانو چەپڵە لێدانی ئافرەتان:

دروستە لە کاتێکدا پێویست بێ ئیمام ئاگادار بکرێتەوە لە هەڵەیەك، یان کوێرێك ڕێنمایی بکرێ، یان مۆڵەتی یەکێك بدرێ بۆ هاتنە ژوورەوەو وێنەی ئەمانە، پیاوان (سبحان الله) بڵێنو ئافرەتانیش چەپڵە لێبدەن:

پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **((من نابه شيء في صلاته فليقل: سبحان الله، إنما التصفيق للنساء والتسبيح للرجال))** رواه أحمد وأبو داوود والنسائي،واتە: هەرکەسێك لە نوێژەکەیدا بۆ شتێکی پێش هات، با بڵێ: (سبحان الله) چونکە بێگومان چەپڵەکوتان بۆ ئافرەتانەو (سبحان الله) کردن بۆ پیاوانە.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١١٦.

تێبینی: زانایان گوتوویانە: شێوەی چەپڵەلێدانی ئافرەتان ئەوەیە، کە بە لەپی دەستی ڕاستیان لە پشتی دەستە چەپیان بدەن بەجۆرێك، کە ببێتە هۆی ئاگاردارکردنەوەو وریاکردنەوە.

هەشت: هاوکاری کردنی ئیمامو بیرخستنەوەی:

هەرکاتێك ئیمام ئایەتێکی لەبیرچوو بیخوێنێ، یان قورئان خوێندنەکەی لێ تێکچوو دروستەو بگرە سوننەتە، کە بابای نوێژکەر یارمەتی بداتو بیخاتەوە یادی، ئەمەش فەرموودەیەك لەوبارەوە:

* ((عن إبن عمر رضي الله عنهما أن النبّي ﷺ صلى صلاة فقرأ فيها القرآن فالتبس عليه فلما فرغ قال لأبي: أشهدت معنا؟! قال: نعم، قال: فما منعك أن تفتح عليّ؟)) رواه أبو داوود وغيره ورجاله ثقات، واتە: پێغەمبەر ﷺ نوێژێکی کرد قورئانی تێدا خوێندو لێی تێکەڵ بوو کاتێك تەواو بوو بە بابمی[1] فەرموو: تۆش لەگەڵمان بووی؟ گوتی: بەڵێ، فەرمووی: چ شتێك ڕێی لێت گرتبوو کە بیرم بخەیەوە؟!.

نۆ: ستایشی خواکردن لە کاتی پژمینو پەیدا بوونی نیعمەتێکدا:

دروستە بابای نوێژکەر لە کاتی پژمیندا بڵێ: (الحمد لله)، هەروەها لە کاتی ڕوودانی نیعمتێك یان لاچوونی بەڵایەکدا، وە دروستە (سبحان الله) وەهەر جۆرە زیکرێکی دیکەی گونجاو بکرێ، ئەمە ڕای زۆربەو جەماوەری زانایانەو ئەم فەرموودەیەو هاوێنەکانیشی بە بەڵگە دێننەوە:

---

١) واتە بە عومەری کوڕی خەتتابی فەرموو، چونکە ڕاوی فەرموودەکە عبداللهی کوڕیەتی -خوا لێیان ڕازی بێت-.

(رفاعة بن رافع) -خوا لێی رازی بێ- گوتوویەتی: (لە پشت پێغەمبەری خواوە ﷺ نوێژم دەکرد پژمیمو گوتم: (الحمد لله حمداً كثيراً طيباً مباركاً فيه كما يحب ربنا ويرضى)[1]، جا کاتێك پێغەمبەر ﷺ نوێژەکەی کرد، فەرمووی کێ بوو لە نوێژدا قسەی کرد ؟! هیچ کەس قسەی نەکرد، دووبارە فەرموویەوە، کەس قسەی نەکرد، پاشان بۆ جاری سێیەم فەرموویەوە!

(رفاعة) گوتی: من بووم ئەی پێغەمبەری خوا، فەرمووی: سوێند بەو زاتەی گیانی موحەممەدی بەدەستە سیو هێندە فریشتەیە پێشبڕکێیان کرد داخۆ کامیان -بەرەو لای خوا- بەرزی دەکاتەوە). (نسائيو ترمذي)و (بخاري)یش بە جۆرێکی دیکە گێڕاویانەتەوە.

تێبینی:

أ- وەك گوتمان ئەوە رای زۆربەی زانایانە کە دروستە لە غەیری ڕکووعو سەجدەدا زیکرو ستایشی خوا بکرێ، بەڵام هەندێکیان بە دروستی نازانن[2].

ب- لە فەرموودەی (صحيح)دا هاتوە، کە خوا پژمینی خۆش دەوێو ڕقی لە باوێشکە ((**إن الله يحب العطاس ويكره التثاؤب**))، جا دەربارەی باوێشك دان لە نوێژدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((**إذا تثائب أحدكم في الصلاة فليكظم ما استطاع ولا يقل "ها" فإن ذلكم من الشيطان يضحك منه**)) رواه البخاري عن أبي هريرة، واتە: ئەگەر یەکێکتان لە نوێژێدا باوێشکی هاتێ با چەندی پێی دەکرێ کپی بکاتەوە، وە -زاری قژ نەکات- و نەڵێ: ها، چونکە ئەوە لە شەیتانەوەیەو بەوە پێی پێدەکەنێ.

---

١) واتە: ستایش بۆ خوا ستایشێکی زۆری پاكو چاکی بەپیتو پیز وەك پەروەردگارمان پێی خۆشەو ڕازی دەبێ.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٩٩.

دە: دروستە نوێژکەر لەسەر بەشێکی پۆشاکەکەی سەجدە بەرێ لە کاتی پێویستەدا:

ئەم دەقەی خوارەوەش بەڵگەی ئەم مەسەلەیە:

* **((عن إبن عباس رضي الله عنهما أن النبّي ﷺ صلى في ثوب واحد يتقي بفضوله حر الأرض وبردها))** رواه أحمد بسند صحيح، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە یەك پۆشاكدا نوێژی دەكرد، وە بە بەشێكی خۆی لە گەرمیو ساردی زەوی دەپاراست، دیارە ئەگەر لەبەر خۆپاراستن -بەتايبەت نێوچەوان- لە ساردیی و گەرمیی نەبێ، یان نادروست، یان لانیكەم ناپەسەندە).

یازدە: قورئان خوێندن لە نوێژدا لە قورئان (مصحف)دا:

ئەمە ڕای زۆربەی[1] زانایانە كە دروستە - بۆ كەسێك قورئانی لەبەربێ، یان نا- كە قورئان خوێندنی نوێژەكەی لەبەر قورئانێ بێو بەدەستیشی لاپەڕەكانی هەڵبداتەوە، هەندێكیشیان دەڵێن: ئەوە نوێژی پێ بەتاڵ دەبێتەوە، بەڵام بێگومان ڕای جەماوەری زانایان بەهێزترە، بەڵگەشیان ئەوەیە كە (ذكوان) كۆیلەی ئازاد كراوی عائیشە- لە ڕەمەزانیدا پێش نوێژی بۆ عائیشە خوا لێی ڕازی بێ- دەكردو لە قورئانێدا دەیخوێند[2].

دوازدە: دروستە بە پێڵاوەوە، یان بە نەعلەوە نوێژ بكرێ:

ئەمەش چەند دەقێك لەویارەوە:

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١٠٥-١٠٦، كە دەڵێ: (وهذا الذي ذكرناه من أن القراءة في المصحف لا تبطل الصلاة مذهبنا ومذهب مالك وأبي يوسف ومحمد وأحمد. وقال أبو حنيفة تبطل..).

٢) بڕوانە: (كتاب الموطأ)، ج١، ص٩٦، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٨٩.

* **((عن أبو مسلمة سعيد بن يزيد الأزدي قال: سألت أنس بن مالك: أكان النبّي ﷺ يصلي في نعليه؟ قال: نعم))** رواه البخاري، واته: لـه (أنس بن مالك)م پرسی: ئایا پێغەمبەر ﷺ بە نەعلەکانییەوە نوێژی دەکرد گوتی: بەڵێ.

* هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: **((خالفوا اليهود فإنهم لا يصلون في نعالهم ولا خفافهم))** رواه الحاكم وأبو داوود عن شداد بن أوس، واتە: پێچەوانەی جوولەکە ڕەفتار بکەن، چونکە ئەوان بە نەعلەکانیانو خوففەکانیانەوە نوێژ ناکەن.

* (أبو سعيد الخدري) ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی کرد نەعلەکانی دانا، خەڵکەکەش نەعلەکانیان داکەند، جا کاتێك لێی بۆوە پێی فەرمون بۆچی نەعلەکانتان داکەند؟! گوتیان: چونکە بینیمان تۆ نەعلەکانت دانا ئێمەش دامانئنان! فەرمووی: **((إن جبريل أتاني فأخبرني أن بهما خبثا، فإذا جاء أحدكم المسجد فليقلب نعله ولينظر فيهما فإن رأى خبثا فليمسح بالأرض ثم ليصل فيهما))** رواه أحمد وأبو داوود، واتە: ئەوە جوبرائیل هاتە لامو پێی ڕاگەیاندم کە پیسییەکیان پێوەیە، جا هەرکات یەکێکتان هاتە مزگەوتێ با نەعلەکانی هەڵگێڕێتەوەو تەماشایان بکات، ئەگەر پیسی پێوە بینین با بە زەوی بیسڕێتەوەو دوایی نوێژیان پێوە بکات[1].

تێبینی: هەرچەندە لە فەرموودەکاندا بەس ناوی (نعل) هاتوە بەڵام حوکمەکە گشتییەو هەموو جۆرە پێڵاوێك دەگرێتەوەو پێڵاوی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانیشی زیاتر هەر نەعل بووە.

---

١) بڕوانە: (فتح الباري بشرح صحيح البخاري)، ج٢، ص٥٠، (باب: الصلاة في النعال)، وە بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٥٤-٥٥، وە ج٢، ص١٢١ (الصلاة في النعلين).

شایانی باسیشە کەزۆربەی هەرە زۆری زانایان لەبەر تیشکی ئەو فەرموودانەدا ڕایان وایە کە شتێکی ڕەواو دروستە بە پێڵاوو نەعلەوە -مادام پاك بن- نوێژ بکرێو هەرکام لە (أوزاعي)و (أبو حنيفة)و (أبو يوسف)و (أبو ثور)و (أسحاق)و (ظاهرية)و (أحمدو شافعي)یەکی لە ڕایەکاندا بە دروستیان زانیوە[1].

١٢- مەرجەکانی نوێژ (شروط الصلاة):

مەرجەکانی ئەنجامدانو بەرپاکردنی نوێژ چ پێنج فەرزەکانو چ هەر نوێژێکی دیکەی فەرز. یان سوننەت دوو جۆرن:

أ- مەرجەکانی پێویست بوونی نوێژ.

ب- مەرجەکانی وەبەرکەوتن (صحة)ی نوێژ.

أ- مەرجەکانی پێویست بوونی نوێژ (شروط وجوب الصلاة):

یەك: مسوڵمانەتیی: چونکە بێگومان بابای کافر بەرلەوەی داوای نوێژو ئەرکەکانی دیکەی ئیسلامەتی لێبکرێ، پێویستە ئیمانو عەقیدەی هەبێ، زانایان لەو بارەوە گوتوویانە: هەرکەسێك بڕوای بە بنچینەکانی ئایین نەبێ داوای لێ ناکرێ کە لقو پۆپەکانی جێبەجێ بکات.

دوو: عاقڵ بوون: چونکە بەبێ عەقڵوهۆش بەندایەتی بۆ خوا ناکرێو ئەرکەکانی دینداریی بەڕێوە نابرێن، پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: **((رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستيقظ، وعن الصبي حتى يحتلم، و عن المجنون حتى يعقل))** رواه أبو داود و الحاكم و صححه و رواه أحمد بألفاظ مختلفة: واتە:

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج١، ص٥٤-٥٥.

قەڵەم-ی گوناح نووسین-لەسەر سێ جۆرە کەسان هەڵگیراوە: خەوتوو تا بێدار دەبێتەوە، منداڵ هەتا باڵغ دەبێ، شێت هەتا هۆشی دێتەوە سەر.

سێ: باڵغ بوون: وەك چەندان دەقی قورئانو سوننەت دەلالەتی لەسەر دەکەن، مەرجی تەکلیفە، وە ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێ کردووین، کە بە حەوت ساڵیی منداڵەکانمان فێرە نوێژ بکەین بۆ ڕاهێنانو بار پێوەگرتنو پەروەردەبوونە ئەگەرنا لەسەریان پێویست نیە، وەك فەرموویەتی: ((مروا أولادكم بالصلاة اذا بلغوا سبعا..)) رواه الترمذي و حسنه.

ب- مەرجەکانی وەبەرکەوتنی نوێژ (شروط صحة الصلاة):

کە ئەم پێنج مەرجەی خوارەوەن:

یەك: پاکیی لە بێدەستنوێژیی گەورەوگچکە (الطهارة من الحدثين الأكبر والأصغر)، پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: ((لا يقبل الله صلاة بغير طهور)) رواه مسلم، واتە: خوا هیچ نوێژێك بەبێ دەستنوێژو لەش پاکیی وەرناگرێ.

دوو: خاوێنی جەستەو پۆشاكو شوێن: کە ئەمە ڕای جەماوەرو زۆربەی زانایانە هەندێکیشیان خاوێنی ئەو سێیانە (جەستەو پۆشاكو شوێن) بە فەڕزو هەندێکیشان بە سوننەتی دەزانن[١]، دیارە دەقیش لە قورئانو سوننەتدا لەسەر مەرج بوونو فەڕزبوونی خاوێنی ئەو سێیانە زۆرن، بۆ وێنە:

* ((عن أنس أن النبّي ﷺ قال: تنزهوا من البول فإن عامة عذاب القبر منه)) رواه الدار قطني وحسنه: واتە: خۆتان لە میز پاك بکەنەوە چونکە زۆربەی ئەشکەنجەی گۆڕ لەوەوەیە.

١) بڕوانە: (الروضة الندية)، ج١، ص١٢٧-١٢٨.

* خوای بەرز فەرموویەتی: ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾ المدثر﴾، واتە: وە پۆشاکت خاوێن بکەوە، وە (جابر بن سمرة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەڵێ: گوێم لە پیاوێك بوو لە پێغەمبەری ﷺ پرسی: ئایا لەو بەرگەدا نوێژ بکەم کە پێی دەچمە لای هاوسەرەکەم؟! فەرمووی: ((نعم إلا أن ترى فيه شيئا فتغسله)) رواه أحمد وإبن ماجه بسند رجاله ثقات، واتە: بەڵێ، مەگەر شتێکی پێوە ببینیو بیشۆیەوە.

* ((عن أبي هريرة ﷺ قال: قام أعرابي فبال في المسجد فقام أليه الناس ليقعوا به، فقال النبي ﷺ: دعوه وأريقوا على بوله سجلا من ماء..)) رواه البخاري وأصحاب السنن، واتە: ئەعرابییەك هەستاو لە مزگەوتـی پێغەمبەر ﷺ میزی کرد، خەڵکیش بۆی هەستان کە لێی بدەن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لێی گەڕێن -با میزەکەی تەواو بکات- دوایی دۆڵچەیەك ئاو بەسەر شوێنی میزەکەیدا بکەن.

<u>سێ: داپۆشینی عەوڕەت:</u> ئەمیش زۆربەی هەرەزۆری زانایان بە مەرجو هەندێکیشیان بە فەڕزی دادەنێن، دەقی قورئانو سوننەتیش لەوبارەوە زۆرن، بۆ وێنە:

* خوای کاربەجێ فەرموویەتی: ﴿يَابَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ ...﴿٣١﴾ الأعراف﴾، واتە: لەلای هەموو مزگەوتێك خۆتان برازێننەوە. چونکە لە "طاووس" و "مجاهد"ەوە هاتوە کە مەبەست لە (زينة) لێرەدا پۆشاك (ثياب)ە[1]، هەروەها (إبن حزم) نەقڵی کردوە، کە زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە مەبەست لێرە داپۆشینی عەوڕەتە[2].

١) بڕوانە: (فتح الباري بشرح صحيح البخاري)، ج٢، ص١٢.
٢) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو هەمان بەرگو لاپەڕە.

* **((عن عمر بن أبي سلمة أنه رأى رسول الله ﷺ يصلي في ثوب واحد مشتملا به في بيت أم سلمة واضعا طرفيه على عاتقه))** رواه البخاري و مالك في موطأه[1]، واته: له (عمر بن أبي سلمة)ەوه هاتوه، كه پێغەمبەری خوای ﷺ له ژووری (أم سلمة) بینیوه له یەك تاكه پۆشاكدا نوێژی كردوه له خۆی وەرگرتبووو ئەولاو لای هەڵدابوونه سەر ملی.

* **((عن محمد بن زيد بن قنفذ عن أمه أنها سألت أم سلمة زوج النبي ﷺ ماذا تصلي فيه المرأة من الثياب؟ فقالت: تصلي في الخمائر والدرع السابغ إذا غيب ظهور قدميها))** رواه أبو داوود مرفوعا وأخرجه مالك في موطأه موقوفا[2]، واته: دایكی (محمد بن زيد قنفذ) له (أم سلمة) -خوا لێی ڕازی بێ- هاوسەری پێغەمبەر ﷺ پرسیوه: ئایا ئەو بەرگەی ئافرەت نوێژی پێوه دەكات چۆنه؟! گوتوویەتی: با نوێژ بەسەرپۆشو كراسێكی تێرو تەواوه كه پشتی پێیەكان دایبپۆشێ، بكات.

<u>دوو تێبینی:</u>

١) زانایان دەبارەی سنووری عەورەتی پیاوو ئافرەت زۆر قسەیان كردوه، ئەوەی زۆربەیان لەسەری ڕێك كەوتوون ئەوەیه، كه سنووری عەورەتی پیاو بریتیه له نێوانی نێوكو ئەژنۆی (مابین سرته ورکبتیه)، وه عەورەتی ئافرەتیش هەموو جەستەیەتی بێجگه له هەردووك دەستی تا مەچەكیو، دەمو چاوی (بدن المرأة كلّها عورة سوى وجهها وكفيها)[3].

---

١) بڕوانه: (فتح الباري..)، ج٢، ص١٧، وه بڕوانه: (كتاب الموطأ)ی مالك ج١، ص١١٦.
٢) بڕوانه: (الموطأ)، ج١، ص١١٧.
٣) بڕوانه: (المحلى)، ج٣، ص ١٢٦-١٣٤، مسألة (٣٤٩) هەرچەنده (ابن حزم) تەنیا پاشو پێش (دبر وذكر)ی پیاو به عەورەت دەزانێو ڕان (فخذ) به عەورەتی نازانێ، بەڵام ڕای جەماوەری زانایان ئەوەیه كه نێوان نێوكو ئەژنۆی عەورەته.

٢) (إبن عساكر) له (إبن عباس)ی گێڕاوەتەوە كه جاری وابووه پێغەمبەر ﷺ كڵاوەكەی داناوەو له پێش خۆیەوە كردوویەتە (سترە)[١]، وە دەربارەی چاكتر بوونی سەرداپۆشین بۆ پیاوان له نوێژدا هیچ فەرموودەیەكی ڕاست (صحیح) نەهاتووە، مەگەر فەرموودەی ((صلّو كما رأیتموني أصلي)) بكرێتە بەڵگە، كه بێگومان ئەوەش جێی سەرنجە، چونكه وەك لە سیاقی فەرموودەكە دەردەكەوێ مەبەستی پێغەمبەر ﷺ پایەو فەرزو سوننەتەكانی نوێژ بووە.

چوار: ڕووكردنە قیبلـە: ئەمیش سەرجەمی زانایان بە مەرج، یان لانی كەم بە فەرزیان زانیوە، چونكه خوای زانا فەرموویەتی: ﴿...فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ...﴾ (١٤٤) البقـرة، واتە: جا ڕووت بكە لای مزگەوتی حەڕام، وە لە هەر جێیەك بوون ڕووتان بكەنە لای -مزگەوتی حەڕام-.

(براء)یش -خوا لێی ڕازی بێ- گوتوویەتی: ماوەی (١٦) مانگ یان (١٧) مانگ -لە مەدینە- بەرەو (بیت المقدس) نوێژمان دەكرد، پاشان بەرەو كەعبە وەرسووڕێنراین، وەك (مسلم) گێڕاویەتەوە.

بەڵام كەسێك بەهۆی تاریكی شەو، یان هەورو تەمومژ، یان هەر شتێكی دیكەوە نەیزانی قیبلە لە كام لایە ئەوە پێویستە بپرسێو ئەگەر كەسی دەست نەكەوت بە قیبلە بزانێ بۆ خۆی ئیجتهاد دەكاتو نوێژەكەی دەكاتو ئەگەر دوایی بۆشی دەركەوت كە بەهەڵەدا چووە زیانی نیەو نوێژەكەی ناگێڕێتەوە، چونكه چی پێی كراوە كردوویەتیو خوای میهرەبانیش فەرموویەتی: ﴿لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَاۚ...﴾ (٢٨٦) البقرة، هەروەها فەرموویەتی:

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٤٢.

﴿ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ مَا ٱسْتَطَعْتُمْ ... ﴿١٦﴾ التغابن ﴾.

لە چەند حاڵەتیکیشدا ڕووکردنە قیبلە فەرز نامێنێ:

یەکەم: لە کاتی نوێژکردنی سوننەتدا بۆ بابای سوار (راكب)، چونکە (أحمدو مسلمو ترمذي) گێڕاویانەتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ لە کاتێکدا، کە لە مەککەوە بەرەو مەدینە دەگەڕایەوە لەسەر وڵاخەکەی نوێژی دەکرد لە هەر لایەك بوایە.

دووەم: لە کاتی ترسدا لە وەك پێشتر باسمان کرد، خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ... ﴿٢٣٩﴾ البقرة ﴾، (إبن عمر) -خوا لێی ڕازی بێ-، وەك (بخاري) لێی گێڕاوەتەوە: (مستقبلي القبلة وغير مستقبليها) واتە: ڕووتان کردبێتە قیبلە یان رووتان تێ نەکردبێ.

سێیەم: لە کاتی نەخۆشیدا، مادام لە توانای دا نەبێو خواش (سبحانه وتعالى) لە توانابەدەر لە بەندەکانی داوا ناکات.

چوارەم: لە کاتی نەهێڵرانو ڕێ لێگیرانو زۆر لێکراندا.

<u>پێنج: زانیاری هەبوون بە هاتنی کاتی نوێژ (العلم بدخول وقت الصلاة)</u>: چونکە خوای پەوەردگار فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا ... ﴿١٠٣﴾ النساء ﴾، واتە: بێگومان نوێژ لەسەر بڕوادارن پێویست کراوە لە کاتی دیاری کراودا.

دیارە وەك زانایانیش فەرموویانە پەیدابوونی یەقینو دڵنیایی مەرج نیە، بەڵکو تەنیا گومانی بەهێز (الظن الراجح) بەسە، جا ئەو زانیارییان گومانە بەهێزە بەهۆی هەوڵدانی باوەرپێکراوێك، یان بانگ دان، یان ئیجتهادی تایبەتییەوە بێ،

هەر دروستەو گونجاوە[1].

١٣- نوێـژکـردن لەســەر مردوو (الصـلاة علی الميـت):

خوێنەری بەڕێزو خۆشەویست!

ئینسان لەلای خوای پەروەردگارو لە بەرنامە ڕاسـتو تەواوەکەیـدا بەتایبـەت ئەگەر مسوڵمان بێ خاوەن ڕێزو حورمەتێکی زۆرە چ زیندوو بێ چ مـردوو. هـەر بۆیەش لە حوکمی بەرنامەی خوادا مردووی مسوڵمان شۆردنو کفن کردنیو نوێـژ لەسەر کردنیو ناشتنی لەسەر مـسوڵمانان فـەڕزی کیفایەیـەو بەچـەندان دەقـی قورئانو سوننەتو بە یەکدەنگی (إجماع)ی زانایان ئەوە ئیسپات بووە[2].

جا ئێمە خوا پشتیوان بێ لە چەند بڕگەیەکدا بە کورتی باسـی نوێـژی مـردوو دەکەین:

یــەك: حوکمی نوێژی مردوو:

تێکڕای زانایان لەسەر ئەوە یەکـدەنگن کـە نوێـژکردن لەسـەر مـردوو فـەڕزی کیفایەیە چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکـردوەو مـسوڵمانانیش پشتاوپـشت ئەوەیان جێبەجێکردوە، (بخاري ومسلم) لە (أبـو هريـرة) -خـوا لێـی ڕازی بـێ- دەگێڕنەوە کە جاری وا دەبوو جەنازەی پیاوێکیان دێنایە لای پێغەمبـەر ﷺ کـە قەرزداربووایە، دەیپرسـی ئایـا هێنـدەی مـاڵ لــێ بـەجێماوە کـە قەرزەکـەی پێبدرێتەوە؟ جا ئەگەر گوترابا بەشی قەرزدانەوەکەی بەجێهێشتوە نوێژی لەسـەر

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص١٣٦، وە بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج١، ص٧٢٨-٧٢٩ وە بڕوانە: (المفصل في أحكام المرأة والبيت المسلم) د. عبدالكريم زيدان، ج١، ص١٨٨.

٢) بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته) د. وهبة الزحيلي، ج٢، ص٤٨١.

دەکرد، ئەگەرنا بە مسوڵمانانی دەفەرموو: **((صلّوا على صاحبكم))** نوێژ لەسەر هاوەڵەکەتان بکەن.

دوو: خێرو پاداشتی نوێژی مردوو:

پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **((من شهد الجنازة حتى يصلي عليها فله قيراط ومن شهدها حتى تدفن فله قيراطان، قيل وما القيراطان؟! قالَ: مثل الجبلين العظيمين))** متفق عليه، واتە: هەرکەسێك ئامادەی جەنازەیەك بێ هەتا نوێژی لەسەر دەکرێ، ئەوە پاداشتی (قیراط)ێکە، وەهەر کەسێك لەگەڵی بێ هەتا دەنێژرێ پاداشتی دوو (قیراط)ە، گوترا: دوو (قیراط) چەندن؟ فەرمووی، هێندەی دوو چیای گەورەن.

سێ: مەرجەکانی:

سەرجەم زانایانیش لەسەر ئەو رێك کەوتوون، کە مەرجەکانی نوێژی جەنازەش هەمان مەرجەکانی پێنج نوێژە فەرزەکانو باقی نوێژەکانی دیکەن، لە خاوێنی جەستەو پۆشاكو شوێنو، پاکی لە بێ دەستنوێژی گەورەو گچکەو، خۆداپۆشینو رووکردنە قیبلە، سەبارەت بە کات (وقت)یش لە هەموو کاتێکدا دروستە بە تایبەت کە پێویست بە پەلەکردن بکات لەبەر گۆڕانو بۆنکردنی[1].

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٩١.

چوار: پایەو فەرزەکانی[1]:

١) نیەت هێنان، چونکە نیازو مەبەست هەبوون مەرجی قبوولکرانی هەموو کردەوە چاکەکانە، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((**إنّما الأعمال بالنيات..**)) رواه البخاري.

٢) بەپێوە وەستان بۆ کەسێك بتوانێ، کە ئەمە ڕای زۆربەی هەرە زۆری زانایانەو هەندێکیش بەپایەو بگرە بە فەرزیشی نازانن، بەڵام ڕای جەماوەری زانایان بەهێزترەو ڕەفتاریش هەر بەو ڕایە کراوە[2].

٣) گوتنی چوار (الله أكبر) چونکە (بخاري ومسلم) لە (جابر بن عبدالله) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕنەوە: (أن النبّي صلّى على النجاشي فكبّر أربعا) واتە: پێغەمبەر ﷺ نوێژی لەسەر نەجاشی -پادشای حەبەشە- کرد چوار جار (الله أكبر)ی کرد، دیارە ئەمەش ڕای زۆربەی نزیك بە ئیجماعی زانایانە هەندێکیش ڕایان وایە سێ جار (الله أكبر) گوتن بەسەو هەشیانە ڕای وایە پێنج، یان شەش.. هەتا نۆ (الله أكبر) کردنیش سوننەتە، یان لانیکەم دروستە[3]، بەڵام بێگومان وەك (ترمذي)یش گوتوویەتی ڕای زۆربە ڕاستو تەواوە کە زۆربەی هاوەڵانو هەرکام لە (سفيان الثوري)و (إبن المبارك)و (شافعي)و (أحمد)و (أسحاق)یان لە نێودان.

٤) خوێندنی سوورەتی (فاتیحە) دوای (الله أكبر)ی یەکەم بە پەنهانییو لەبەرخۆوە.

---

١) بۆیە گوتوومانە: (پایەو فەرزەکانی) چونکە زانایان هەردووك وشەی (ركن، فرض) بەیەك واتا بەکاردێنن.

٢) بڕوانە: (المغني)، ج٢، ص٣٥٠، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٩٢.

٣) بڕوانە: (نيل الأوطار) ج٤ ص٩٨ تا ١٠١، (باب عدد تكبيرات صلاة الجنازة).

٥) صەڵەوات‌و سەلامدان لەسەر پێغەمبەر ﷺ بەپەنهانیی‌و دەنگی نزم، ئەمەش چەند دەقێك بۆ ئیسپاتی فەرزبوونی خوێنرانی فاتیحەو صەڵات‌و سەلام لەسەر پێغەمبەر ﷺ:

* **((عن أبي أمامة بن سهل أنه أخبره رجل من أصحاب النبّي ﷺ أن السنة في الصلاة على الجنازة أن يكبر الإمام ثم يقرأ بفاتحة الكتاب بعد التكبيرة الأولى سِّراً في نفسه ثم يصلي على النبّي ويخلص الدعاء للجنازة في التكبيرات ولا يقرأ في شيء منهن ثم يُسَلِّم سِراً في نفسه))** رواه الشافعي في مسنده، (إبن حجر العسقلاني) لە (فتح الباري)دا گوتوویەتی: (إسناده صحيح)[1]، واتە: (أبو أمامە بن سهل) دەگێڕێتەوە، کە پیاوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێداوە کە سوننەت[2] لە نوێژی سەر جەنازەدا ئەوەیە کە ئیمام (الله أكبر) بکات، پاشان دوای (الله أكبر)ی یەکەم بە پەنهانی‌و لەبەرخۆیەوە فاتیحەی قورئان بخوێنێ، دوایی پاش (الله أكبر) دووەم صەڵاوات لەسەر پێغەمبەر ﷺ بدات، وە لە نوێژی جەنازەدا بەدڵ دووعا بۆ مردوو بکات دوای (الله أكبر) گوتنەکان-ی سێیەم‌و چوارەم-، وە نابێ هیچ قورئانیان تێدا بخوێنێ، پاشان لەبەرخۆیەوە سەلام دەداتەوە.

* **((عن إبن عباس رضي الله عنهما أنه صلّى على جنازة فقرأ بفاتحة الكتاب وقال: ((لتعلموا أنه من السنة))** رواه البخاري وأبو داود والترمذي وصححه.

---

١) بڕوانە (فتح الباري)، ج٣، ص٥٦٤، بەڵام (إبن حجر) بەم جۆرە هێناویەتی: (السنة في الصلاة على الجنازة أن يكبر ثم يقرأ بأم القرآن ثم يصلي على النبّي ﷺ ثم يخلص الدعاء للميت ولا يقرأ إلا في الأولى) رواه عبدالرزاق والنسائي، إسناده صحيح، ئەو ڕیوایەتەی دیکەشمان لە (فقه السنة)، ج١، ص٣٩٣، نەقڵ کردوە، کە لە نێوەڕۆکدا هەر یەکن‌و جیاوازییەکی وایان نیە.

٢) لێرەدا وشەی (سنة) بەپێی چەمك‌و زاراوەی فەرموودەناسان (محدثين) بەکارهاتوە، کە لە ئەسڵی زمانیشدا هەرئەوەیە، واتە: (ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ) بەفەرزو سوننەتەوە، دیارە وشەی (سنة) لەلای شەرعزانان (فقهاء) ماناکەی جیایەو ئەوەیە، کە بەرانبەری فەرز بێ.

* ((عن فضالة بن أبي أمية قال: قرأ الذي صليّ على أبي بكر و عمر بفاتحة الكتاب)) رواه البخاري في تأريخه، واتـه: ئـەو كەسـەی كـە نوێـژی لەسـەر ئەبووبەكرو عومەر -خوا لێیان ڕازی بێ- كرد، سووڕەتی فاتیحەی خوێند.

بەڵگەیەكی دیكەی ئەوانە كە خوێندنی فاتیحە لە نوێژی مردوودا بە فـەڕز دەزانن ئەوەیە، كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویـەتی: ((صلّوا على صاحبكم)) ئنجا لە فەرموودەی دیكەشدا فەرموویەتی: ((لا صلاة لمن لم يقرأ بـأم القرآن))، كەواتە خوێندنی فاتیحە بۆ دروستبوونی هەر نوێژێك مەرجە.

چوار تێبینـی:

یەكەم: بەمەرج گیران و فەڕزبوونی خوێنرانی فاتیحە لە نوێـژی مـردوودا ڕای بەشێك لە زانایانە، بۆ وێنە: (شافعی وأحمد واسحاق) هەندێكیشیان، وەك (ثوري) ڕایان وایە كە نوێژی جەنازە نابێ قورئـانی تێـدا بخـوێنرێ، بەڵكو بەس مەدح و سەنای خوای پەروەردگارو صـەڵات و سـەلام لەسـەر پێغەمبەرو ﷺ پاڕانەوەیە بۆ مردوو.

دووەم: جەماوەری زانایان ڕایان وایە كە نوێژی مـردوو شـەو بـێ، یـان ڕۆژ، دەبێ هەر بە پـەنهانیی بخـوێنرێ و دەنگـی تێـدا بەرزنەكرێتـەوە، بـەڵام هەنـدێك لـە هـاوەڵانی شـافیعی دەڵـێن ئەگـەر بەشـەو بـو وەك بـاقی نوێژەكانی شەو دەنگی تێدا بەرزدەكرێتەوە.

سـێیەم: صەڵات و سەلام ناردن بۆ پێغەمبەر ﷺ بەهەر شێوەیەك بێ، هـەر دروستە، بەڵام پەسندو سوننەت وایە، كە بەیەكێك لەو (صیغە)انە بـێ، كە لە فەرمایـشتە (صـحیح)ەكـانی پێغەمبـەردا هـاتوون، كـە پێـشتر خستماننە ڕوو.

چوارەم: ئەوە كە دەبێ فاتیحە پاش (الله اكبر)ی یەكەم بێ، دەقی سـوننەتی لەسەرە، بـەڵام بـۆ صـەڵات و سـەلام كـە بكەوێتـە دوای (الله اكـبر)ی

دووەمەوە هەرچەندە بەڵگەیەكى تایبەت نیە لەوبارەوە، بەڵام سەرجەم زانایان لەسەرى رێك كەوتوونو دیارە ئەوانیش لە هاوەڵانى بەرێزى پێغەمبەرەوە ﷺ -خوا لێیان ڕازى بێ-و ئەوانیش لە پێغەمبەرى خوایان ﷺ وەرگرتوە(١).

٦) پاڕانەوە بۆ مردوو كە ئەمە بە یەكدەنگى زانایان پایەیەكى گرنگى نوێژى مردوویە بە تایبەت پاش (الله اكبر)ى سێیەم، بەڵام دواى (الله اكبر)ى چوارەم ئایا سوننەتە بپاڕێتەوە بۆ مردوو یان نا، زۆربە ڕایان وایە كە سوننەتەو بەڵگەشیان فەرموودەیەكى پێغەمبەرە ﷺ كە دواتر دەیخەینەڕوو، ئێستاش با چەند دەقێكى سوننەت لە بارەى دووعاكردنەوە بۆ مردوو بخینەڕوو:

* **((عن ابي هريرة ﷺ قال: سمعت رسول الله ﷺ قال: اذا صليتم على الميت فاخلصوا له الدعاء))** رواه ابوداود وإبن ماجه والبهيقي وإبن حبان وصححه. واتە: هەركات نوێژتان لەسەر مردوو كرد، بەدڵ دووعاى بۆ بكەن.

شێوەى ئەو پاڕانەوەیەش بۆ مردوو بەهەر صیغەیەك بێ دێتەدى بەڵام پەسندو سوننەت وایە یەكێك لەمانەى خوارەوە بێ:

* **((قال ابوهريرة ﷺ دعا رسول الله ﷺ في الصلاة على الجنازة فقال: اللَّهم انت ربها، وانت خلقتها وانت رزقتها، انت هديتها للاسلام وانت قبضت روحها، وانت اعلم بسرها وعلانيتها، جئنا شفعاء له فاغفر له ذنبه))** رواه احمد وابوداود، واتە: ئەى خوایە هەر تۆ پەروەردگار وى‌و بەس تۆ دروستت كردوەو تۆ ڕۆزیت داوەو تەنیا تۆ ڕێڕوونیت كردوە بۆ ئیسلامو تۆش گیانت

---

١) بۆ هەركام لەو چوار تێبینیانە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٩٢-٣٩٣، وە بڕوانە: (الفقه الاسلامي)، ج٢، ص١٥١٣-١٥٢٣.

کێشاوەو هەر تۆش بە نهێنیو ئاشکرای زاناتری، ئێمە هاتووین تکای بۆ دەکەین دەجا لە گوناهی ببوورە.

* ((عن عوف بن مالك قال سمعت رسول الله ﷺ وقد صلى على جنازة يقول: اللّهم اغفر له وارحمه، واعف عنه وعافه، واكرم نزله، ووسع مدخله، واغسله بماء وثلج وبرد، ونقه من الخطايا كما ينقي الثوب الأبيض من الدنس، وأبدله دارا خيرا من داره، و أهلا خيرا من أهله، وزوجا خيرا من زوجه، وقه فتنة القبر وعذاب النار)) رواه مسلم. واتە: ئەی خوایە لێی ببوورەو بەزەییت پێیدابێ، وە لێی خۆش بەو سەلامەتی بکە، وە وەك میوانێك ڕێزی بگرە، وە جێگاو ڕێگای بۆ فراوان بکە، وە بە ئاوو بەفرو تەرزە بیشۆ، وە لە گوناهەکانی پاکی بکەوە، وەك چۆن بەرگی سپی لە چلکنی خاوێن دەبێتەوە، وە خانووبەرەیەکی باشتر لەوەی خۆی بدەیەو، کەس‌وکارێکی چاکتر لەوەی خۆیو، هاوسەرێکی چاکتر لەوەی خۆی پێ ببەخشە، وە لە ئەشکەنجەی گۆڕو ئازاری ئاگری — دۆزەخ — چەپاڵەی بدە.

* ((عن أبى هريرة ﷺ قال: صلى رسول الله ﷺ على جنازة فقال: اللّهم أغفر لحينا وميتنا وصغيرنا وكبيرنا، وذكرنا وأُنثانا، وشاهدنا وغائبنا اللّهم من أحييته منا فأحيه على الاسلام ومن توفيته منا فتوفه على الايمان، اللّهم لا تحرمنا أجره ولا تضلنا بعده)) رواه احمد واصحاب السنن. واتە: ئەی خوایە لە زیندووو مردوومان ببوورە، وە لە گچکەو گەورەمانو، لە نێرو مێمانو، لە ئامادەبووو ئامادەنەبوومان، ئەی خوایە هەر کەسێکمانت ژیاند لەسەر ئیسلام بیژیەنەو، هەرکەسێکمان مراند لەسەر ئیمان بیمرێنە، ئەی خوایە لە پاداشتی بێبەشمان مەکەو لە دوای وی سەرگەردانمان مەکە.

سێ تێبینی:

یەکەم: ئەگەر مردووەکە منداڵبوو، وا باشە نوێژکەر لە دووعایەکانیدا، بڵێ: ((**أللّهم اجعله لنا سلفاً وفرطاً وذُخْراً**)) رواه البخاري والبيهقي من كلام الحسن البصري، واتە: ئەی خوایە بۆمان بگێڕە بە پێشین –ی چاك –و پێش دەستو پاشەکەوت.

دووەم: زۆربەی زانایان دەڵێن: لە پاش (الله اكبر)ی چوارەمو کۆتاییش وا باشە بۆ مردوو بپاڕێتەوە، بەڵگەشیان ئەم فەرموودەیەیە:

* ((**عن عبدالله بن أبي أوفى انه ماتت إبنة له فكبَّر عليها أربعاً ثم قام بعد الرابعة قدر ما بين التكبيرتين يدعو، ثم قال: كان رسول الله ﷺ يصنع في الجنازة هكذا**)) رواه احمد وإبن ماجه بمعناه.

ئنجا ئایا لە دووعای دوای (الله اكبر)ی چوارەمدا چ دەگوترێ؟ هەندێکیان وەك شافیعی ڕایان وایە (اللّهم لا تحرمنا أجره ولا تفتنا بعده) بگوترێ، (ابو علي بن ابي هريرة)ش گوتوویەتی: پێشووەکان لەدوای (الله اكبر)ی چوارەم دەیانگوت: (اللّهم ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار)[1].

سێیەم: دەربارەی دەست بەرزکردنەوە لە کاتی (ألله اكبر) گوتنەکاندا زانایان ڕایان جیاجیایە، جارێ سەبارەت بە هی یەکەمیان هەموویان یەکدەنگن، کە سوونەتە هەردووك دەستەکانی لەگەڵ بەرزبکرێنەوە، وەك هەر نوێژ دابەستنێکی دیکە، بەڵام بۆ ئەوانی دیکە هەندێکیان، وەك (شافعيو اوزاعيو احمدو اسحاق) ڕایان وایە، کە هەر سوونەتە دەستیان لەگەڵ بەرزبکرێتەوە بەڵام (ابو حنيفةو ثوريو مالك – لە ڕیوایەتێکیدا – و شوكاني) ڕایان وایە، کە سوونەت نیە دەستیان تێدا بەرزبکرێتەوە، واش

١) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٤، ص١٠٨.

پێدەچێ هەردووك ڕایەكان لە هێزو پێزدا وەك یەك بن هەرچەندە (شوكاني) ڕای دووەمی پێ بەهێزترە[1].

٧) سەلام دانەوە: تێكڕای زانایان بە پێویستی دەزانن، جا هەرچی زۆربەو جەماوەریانن، بۆ وێنە: مالیكیو شافیعیو حەنبەلییەكان بە پایەی دادەنێن[2]، بەڵام حەنەفییەكان دەڵێن: پایە نیە بەڵكو بەس (واجب)ە[3]، وە هەردووك سەلامدانەوەی لای ڕاستو چەپیش بە (واجب) دادەنێنو مالكی حەنبەلییەكانیش بە سوننەتیشی دانانێنو دەڵێن سەلامدانەوەش تەنیا یەكێكە[4].

پێنج: چۆنیەتی كردنی نوێژی مردوو:

بەپێی ئەو دەقانەی كە دەربارەی نوێژی مردووو فەرزو پایەكانی هاتوونو هەندێكیانمان خستنە ڕوو، نوێژی مردوو ئاوا دەكرێ:

بابای نوێژكەر چ ئیمام بێ، چ تەنیا بێ، ڕووەو قیبلە رادەوەستێو پاش نیەت (الله أكبر)ی یەكەم دەكاتو دەستی ڕاست دەخاتە سەر هی چەپو یەكسەر دوای (إستعاذة) فاتیحە دەخوێنێ، پاشان (الله أكبر)ی دووەم دەكاتو صەلاتو سەلام لەسەر پێغەمبەر ﷺ دەدات، دوایی (الله أكبر)ی سێیەم دەكاتو، بە دڵێكی

---

١) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٤، ص١٠٥-١٠٤.

٢) بڕوانە: (الفقه الاسلامي وادلته)، ج٢، ص٤٨٦-٤٩٣، ط٣.

٣) سەرجەم زانایان (واجب) و (فرض) بەیەك شت دادەنێن، بەڵام حەنەفیەكان دەڵێن: هەر شتێك بە بەڵگەی (قطعي) پێویست بووبێ، ئەوە (فرض)ە، ئەگەر بە بەڵگەی (ظني) پێویست بووبێ، ئەوە (واجب)ە، بڕوانە: (الوجيز في أصول الفقة)، عبدالكريم زيدان، ص٣١-٣٢.

٤) بڕوانە: (الفقه الاسلامي وأدلته)، ص٤٩٠، وە (فقة السنة)، ج١، ص٣٩٦.

ساغو بەکوڵ بۆ مردوو دەپاڕێتەوە، ئنجا (الله أكبر)ی چوارەمیش دەکات هەندێك دووعای دیکە دەکاتو سەلام دەداتەوە[1].

شەش: چەند وردە بابەتێك دەربارەی نوێژی مردوو:

١) نوێژکەر لەسەر جەنازە لە چ ئاستێکی دەوەستێ؟! سوننەتە بابای نوێژکەر لە ئاقار سەری جەنازەی پیاوو نێوەڕاستی جەنازەی ئافرەت بوەستێ، چونکە لە (أنس بن مالك) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕراوەتەوە کە جارێك نوێژی لەسەر جەنازەی پیاوێك کرد لەلای سەرییەوە وەستا، پاشان ئەو لابراو جەنازەی ئافرەتێکیان هێنا ئەویش نوێژی لەسەر کردو لەلای نێوەڕاستییەوە ڕاوەستا، جا لەوبارەوە پرسیاری لێکراو پێی گوترا، ئایا پێغەمبەری خواش ﷺ لەو ئاستەی پیاو کە ڕاوەستایو لەو ئاستەی ئافرەت کە وەستابووی رادەوەستا -بۆ نوێژ-؟! گوتی: بەڵێ، ئەم دەقە هەرکام لە (أحمد وأبو داوودو ترمذي وإبن ماجه) گێڕاویانەتەوە.

٢) نوێژکردن لەسەر مردووێك زیاتر: هەرکات زیاتر لە مردووێك کۆبوونەوە بۆ نوێژ لەسەر کران جا چ هەموویان پیاوبن، چ ئافرەت بن چ پیاوو ئافرەت بن وچ گەورە بن چ گچکە، دەبی هەموویان پێکەوە ڕیزبکرێنو، بخرێنە نێوان ئیمامو قیبلەوە، واتە ڕیزەکان بەرەو قیبلە درێژبکرێنەوە، هەروەك دەشگونجێ بەجیا نوێژ لەسەر پیاوەکانو پاشان ئافرەتەکان بکات، بەڵام ئەگەر پێکەوە نوێژی لەسەر کردن، وا باشە پیاوان بخرێنە نزیك ئیمامو منداڵان دوای ئەوانو ئافرەتانیش دواتر، واتە ئافرەتان لە قیبلە نزیکترو لە ئیمام دوورتر بن، لەوبارەشەوە چەند دەقێك لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ -خوا لێیان ڕازی بێ- گێڕراونەوە[2].

---

١) بڕوانە:(فقة السنة)،ج١،٣، ص٣٩٦،و بڕوانە:(الفقه الأسلامي وأدلته)،ج٢،ص٤٩٤-٤٩٦. ط٣.

٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٤، ص١١٠، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٩٧.

٣) ڕیزبوونی نوێژکەران لە سێ ڕیزدا: سوننەتە ئەو نوێژکەرانەی نوێژ لەسەر مردوو دەکەن، بە سێ ڕیز بوەستن‌و ڕیزەکانیان ڕێك بن، پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **((ما من مؤمن يموت فيصلي عليه أمة من المسلمين يبلغون أن يكونوا ثلاثة صفوف إلا غفر له))** رواه أحمدو أبو داوودو الترمذي و حسنه والحاكم وصححه)، واتە: هەر بڕوادارێك بمرێ‌و كۆمەڵێك لە مسوڵمانان كە بگەنە سێ ڕیز، نوێژی لەسەر بكەن حەتمەن لێی دەبووردرێ.

وە واباشە بەپێی توانا نوێژکەرانی سەر جەنازە زۆر بن، چونكە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **((ما من رجل مسلم يموت فيقوم على جنازته أربعون رجلا لا يشركون بالله شيئا إلا شفّعهم الله فيه))** رواه أحمد ومسلم وأبو داوود، واتە: هەر پیاوێكی مسوڵمان بمرێ‌و چل پیاو كە هیچ شتێك ناكەنە هاوبەشی خوا لەسەر جەنازەكەی بوەستن –و نوێژ بكەن‌و بۆی بپاڕێنەوە- مسۆگەر خوا تكایان لەبارەیەوە وەردەگرێ.

٤) ئەوانەی نوێژیان لەسەر دەكرێ‌و ئەوانەی لەسەریان ناكرێ: زاناو پێشەوایان سەرجەم لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە هەموو مسوڵمانێكی نێرو مێ، گەورە بێ یان گچكە، نوێژی لەسەر دەكرێ، (إبن المنذر) گوتوویەتی: (أجمع أهل العلم على أن الطفل إذا عرفت حياته واستهل يصلى عليه)[1]، واتە: ئەوانەی خاوەنی زانیاری شەرعیین سەرجەم لەسەر ئەوە ڕێك كەوتوون كە منداڵ مادام بە زیندوویی بینرابێ‌و دەنگی لێوەهاتبێ، نوێژی لەسەر دەكرێ، جا دیارە ئەو یەكدەنگییەی زانایانیش لەبەر ڕۆشنایی چەند دەقێكی سوننەت دا پەیدابووە، بۆ وێنە:

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٣٩٨.

* **((الراكب خلف الجنازة والماشي حيث شاء منها والطفل يصلى عليـه))** رواه أحمد والنسائي والترمذي وصـححه، واتە: باباى سوار لە پشت جـەنازەوە — دەڕواتو پيادە لە هەر لايەكەوە حەزيكات، وە منداڵ نوێژى لەسەر دەكرێ.

* **((الراكب خلف الجنازة، والماشي أمامهـا قريبـا منهـا عـن يمينهـا أو عـن يسارها، والسِّقْطُ يُصلَّى عليه ويُدْعى لوالديه بالمغفرة والرحمـة))** رواه أحمـد وأبو داوود عن المغيرة بن شـعبة. واتە: سوار لە پشت جەنازەوە دەبیٚو پيادە لە پێشەوە لە نزيكيەوە لەلاى ڕاسـتى يـان لـەلاى چـەپييەوە، وە منـداڵى لەبەرچوو نوێژى لەسەر دەكرێو داواى لێبوردنو بەزەيى بـۆ بـابو دايكـى دەكرێ.

<u>سـێ تێبينـى:</u>

يەكـەم: تێكڕاى زانايان لەسەر ئەوە يەكـدەنگن، كـە منـداڵى لەبەرچـوو ئەگـەر نەگەيشتبێتە چوار مانگ، ئەوە ناشۆرێو نوێژى لەسـەر نـاكرێ، بـەڵكو لـە قوماشێكەوە دەپێچرێو دەنێژرێ، هـەروەها لەسـەر ئـەوەش يەكـدەنگن كـە ئەگەر چوار مانگ، يان زياتر بوو وە لەكاتى بوونيدا نيشانەى زيندوويێتى لـێ دەركەوت، وەك چريكەو پژمينو دەستوپەل جووڵانـدن، ئـەوە نوێـژى لەسـەر دەكرێ، بەڵام لەوەدا جياوازييان هەيە، كە منداڵى لەبارچـوو چـوار مـانگو زياتر بێتو هيچ دەنگو نيشانەى زيندوويێتى لێ نەزانرابێ، ئايا نوێژى لەسەر دەكرى يان نا؟!

هەرچى حەنەفييەكانو (مالك)و (أوزاعـي)ين دەڵێن نوێـژ لەسـەر كردنـى ناوێ، بەڵگەشيان ئەم فەرموودەيە: (عـن جـابر ﷺ أن النبـي ﷺ قـال: إذا اسـتهل الـسقط صُـلِّي عليـه وورث) رواه النـسائي والترمـذي وإبـن ماجـه والبيهقي. واتە: منداڵى لەبەرچوو ئەگەر دەنگى هات —پێش مردنى— نوێژى لەسەر دەكرێو ميراتيش دەگرێ.

وەك دەبینین زیندووبوونی منالّی لەبارچوو مەرجە بۆ نوێژ لەسەركرانی.

بەلاّم (شافعی وأحمدو سعیدو إبـن سیرینو إسـحاق) دەڵـێن مـادام چـوار مانگی تەواو كردبێ هەرچەندە بە زیندوویش نەبینرابێ، نوێژ لەسەر كردنـی هەر پێویستە، بەڵگەشیان ئەوەیە كە پێغەمبەر ﷺ هەواڵی داوە، كـە دوای چوار مانگ ڕووحی بەبەردا دەكرێ، وەك (بخاري ومسلم) لە (إبن مسعود)ەوە گێڕاویانەتەوە، بەلاّم وا پێ دەچێ بەڵگەی ئەوانـەی نوێـژ لەسـەر كردنـی بـە پێویست نازانن بەهێزتربێ، وەك فەرموودەی (استهلال) دەیگەیـەنێ، چـونكە بەپێی ئەو فەرموودەیە زیندووێتی منداڵو كۆرپە پاش جیابوونەوەی لەدایكی بەمەرج گیراوە بۆ نوێژ لەسەر كرانیو تەنیا زیندووبوونی لە زگـی دایكـی دا بەس نیە بۆ بەزیندوو لەقەڵەمدرانیو نوێژ لەسەر كرانی[1].

دووەم: دەربارەی نوێژكردن لەسەر شەهید، زانایان بە گشتی سێ ڕایان هەن:

أ- بەشێكیان دەڵێن نابێ نوێژی لەسەر بكرێ، كـە (مالـكو شـافعی وأسـحاق وأحمد) لە یەكێك لە دوو ڕوایەتەكانیدا خاوەنی ئەم ڕایەنو بەڵگەشیان چـەند دەقێكی سوننەتە، بۆ نموونە: ((**عن جابر أن النبّي ﷺ أمر بدفن شهداء أحد في دمائهم ولم يغسلهم ولم يصل عليهم**)) رواه البخاري، وروى أحمد وأبو داوود والترمذي عن أنس مثله، واتە: پێغەمبـەر ﷺ فـەرمانی كـرد بـە ناشـتنی شەهیدانی ئوحود بە خوێنی خۆیانەوەو نەیشۆردنو نوێژی لەسەریان نەكرد.

ب- بەشێكیشیان دەڵێن پێویستە وەك مردووانی دیكە نوێژیان لەسـەر بكـرێ، كە (أبو حنيفة وثوري وحسن وإبن المسيب) خاوەنی ئەو رایـەن چـەند دەقێـك بەبەڵگە دێننەوە، بۆ نموونە: ((**عن عقبة بن عامر أن النبّي ﷺ خرج يومـا فصلى على أهل أحد صلاته على الميـت بعـد ثمـان سـنين كـالمودع للأحيـاء**

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٤، ص٨٤.

والأموات)) رواه البخاري: واتە: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێکیان چووە دەرێو نوێژی مردووی لەسەر خەڵکی جەنگی ئوحود کرد پاش هەشت ساڵان، وەك خواحافیزی لە زیندووانو مردووان.

ج- هەندێکیشیان ڕایان وایە کە هەردووك لا -نوێژکردنو نەکردن- دروستنو هەر لایەکیان بکات هەر باشەو بەپێی سوننەتە بۆ وێنە (إبن حزم الأندلسي)و (إبن القيم الجوزية) ئەم ڕایەیان پەسەند کردوە[1]، بەڵام وا پێدەچێ ڕای یەکەم لە هەموویان بەهێزتر بێت.

سێیەم: زۆربەی هەرە زۆری بگرە تێکڕای زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە مسوڵمانی گوناحبار، وەك ڕەجم کراو لەسەر زیناو، بابای خۆکوژو، ڕێگرو یاخی و....هتد. نەك هەر دروستە بەڵکو پێویستە نوێژیان لەسەر بکرێ مادام بە مسوڵمانو بە ئەهلی قیبلە حیساب بکرێن، ئنجا ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی لەسەر بابای قەرزدار نەکردوە، مادام بایی قەرزدانەوەکەی لە دوای خۆی بەجێ نەهێشتبێ[2]، ئەوە زیاتر بۆ تەمبێکردنو ئامۆژگاریو بێدارکردنەوەی مسوڵمانان بووە، چونکە لە هەمان کاتدا فەرمووشیەتی: نوێژ لەسەر هاوەڵەکەتان بکەن: **((صلّوا على صاحبكم))** وە بێگومان ئەگەر دروست بایە، یان پێویست نەبوایە نوێژی لەسەر بکرێ، فەرمانی نەدەکرد بە نوێژ لەسەرکردنی![3].

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٤٠٠.

٢) هەروەها لەسەر بابای خۆکوژو دزیکەر لە غەنیمەتیشی نەکردوە، وەك لە فەرمودەی (صحيح)دا هاتوە، بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٤، ص٨٤.

٣) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٤، ص٨٤-٨٥.

(إبن حزم) لەوبارەوە گوتوویەتی: نوێژ لەسەرهەموو مسولْمانێك دەكرێ، چاكەكار یان خراپەكار، بەسزایەكی شەرعیی كوژرابێ، یان لە ڕێگرییدا یان لە كاتی یاخی بووندا، ئیمامو غەیری ئەویش نوێژی لەسەر دەكەن، هەروەها بابای بیدعەت چی مادام بیدعەتەكەی نەگەیبێتە ڕاددەی كوفر، نوێژی لەسەر دەكرێ، دیسان ئەو كەسەی خۆی كوشتوە، یان غەیری خۆی كوشتوە، مادام بە مسولْمانەتی مردبێ، چونكە پێغەمبەر ﷺ بە گشتی فەرموویەتی: ((**صلّوا على صاحبكم**)) جا دیارە مسولْمانیش هاوەلْمانە، وە خوای بەرز فەرموویەتی: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ... ﴿١٠﴾ الحجرات ﴾، وە فەرموویەتی: ﴿ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ... ﴿٧١﴾ التوبة ﴾، وە بێگومان كەسێك نوێژكردن لەسەر مسولْمانێك قەدەغە بكات، قسەیەكی -خراپی- گەورەی كردوە، چونكە بابای گوناهبار زیاتر پێویستی بە دووعای برایانی بڕواداری هەیە لە چاكەكارێكی ڕەحم پێكراو[1]!).

بەلاّم ئەوەی كە بە یەكدەنگی سەرجەم زانایان نەك پێویست نیە بگرە هەر دروستیش نیە نوێژی لەسەر بكرێ، بابای كافرە، وەك خوای پەروەردگارو دادگەر فەرموویەتی: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ التوبة ﴾، واتە: وە هەرگیز لەسەر هیچ كامێكیان نوێژێ مەكەو لەسەر گۆڕەكەیشی مەوەستە، چونكە ئەوانە بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەكەی نەبووە..

٥) نوێژكردن لەسەر مردوویەكی نادیارو لەسەر گۆڕ: زۆربەو جەماوەری زانایان كە لە نێویاندا (شافعيو أحمد) هەن، نوێژكردن لەسەر مردوویەك، كە لە

---

١) بڕوانە: (المحلى شرح المجلى)، ج٥، ص١١٦-١١٨، مسألة (٦١١).

شوێنێکی دوور مردوەو نوێژکردن لەسەر گۆڕی مردوو دوای بـەخاك سـپێررانی بەرەواو دروست دەزانن، بەڵام (أبو حنيفة ومالك) نوێژکردن لەسەر هیچ کامیان بە دروست نازانن[1]، ئەوەندە هەیە سەرجەم زانایان ڕایان وایـە کەسـێك پـێش نێژرانی نوێژی لەسەر نەکرابێ، پێویستە لە گۆڕەکەیدا هەر لەسەری بکرێ[2].

هەندێك لە زانایانیش وەك (ابن تيمية) ڕایان وایـە تـەنیا کاتێـك نوێـژکردن لەسەر مردووی نادیار (الميت الغائب) دروستە، کە لە وڵاتو شوێنێك مردبـێ کەسی لـێنەبێ نوێژی لەسەر بکات[3]، سەبارەت بە ماوەی شیانی نوێژ کـردن لەسەر گۆڕی مردووش، زانایان ڕایان جیاجیایە، هەندێکیان دەڵێن: ماوەیـەکی دیاریکراوی نیەو بۆ هەمیشە دەگونجێو، هەندێکیـشیان دەڵـێن: بەمـەرجێك دروستە کە لە مانگێك پتر نەبێ، هەنـدێکیش دەڵـێن سـێ ڕۆژو هەنـدێکیش دەڵێن مادام نەڕزیبێ[4].

دیارە ڕای جەماوەری زانایانیش بەهێزترەو چەندان دەق بەبەڵگە دێننەوە، بۆ وێنە:

* **((عن جابر ﷺ أن النبّي ﷺ صلّى على أصحمة النجاشي فكبر عليه أربعا))** متفق عليه.

* **((عن إبن عباس رضي الله عنهما قال: انتهى رسول الله ﷺ إلى قبر رطب وصلى عليه وصفوا خلفه وكبروا أربعا))** متفق عليه، واتە پێغەمبەری خـوا ﷺ گەیشتە لای گۆڕێکی تازە نوێژی لەسەر کـرد، لـە دوایـەوە ڕیزبـوونو چوار (ألله أكبر)ی لەسەر کردن.

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٤، ص٨٧-٩٢.
٢) بڕوانە: (الفقه الاسلامي وأدلته)، ج٢، ص٥٠٢.
٣) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٤، ص٨٨.
٤) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص٩١.

* **((عن إبن عباس رضي الله عنهما أن النبّي ﷺ صلّى على قبر بعد شهر))** رواه الدار قطني، واتە: پێغەمبەر ﷺ پاش مانگێك نوێژی لەسەر گۆڕێك كرد.

٦) نوێژكردن لەسەر مردوو لە مزگەوتیدا: زۆربەو جەماوەری زانایان، كە لە نێویاندا (شافعيو أحمدو إسحاقو مالك) لە ڕیوایەتێكیدا هەن، ڕایان وایە، كە سوننەتەو دروستە لە مزگەوتێدا نوێژ لەسەر مردوو بكرێ، هەندێكیشیان كە (أبو حنیفةو مالك) لە ڕیوایەتێكی دا لە نێویاندان، بە شتێكی ناپەسەند (مكروه)ی دەزانن، لە سۆنگەی ئەوەوە كە مردوویان پێ پیسە[1]!

بەلاّم بێگومان ڕای جەماوەر بەهێزترە ئەگەر نەڵێین هەر ئەو ڕایە بەهێزە! چونكە چەندان دەقی سوننەتیان بە دەستەوە هەن، بۆ وێنە:

* لە (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕراوەتەوە كە كاتێك (سعد بن أبي وقاص) وەفاتی كرد گوتوویەتی: بیهێننە ژووری مزگەوت تاكو نوێژی لەسەر بكەم، خەڵكیش لەوبارەوە ڕەخنەیان لێگرت، ئەویش گوتی: **((والله لقد صلّى رسول الله ﷺ على ابنيْ بيضاء في المسجد: سهل وأخيه))** رواه مسلم، واتە: بە خوا پێغەمبەری خوا ﷺ لە مزگەوتێ نوێژە لەسەر دوو كوڕەكەی (بیضاء) سوهەیلو برایەكەی كرد.

* وە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ -خوا لێیان ڕازی بێ- لە مزگەوتێ نوێژیان لەسەر (أبو بكر)و (عمر) -خوا لێیان ڕازی بێ- كردوەو هیچ كەسیش هیچی نەگوتوە[2].

---

١) بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج٤، ص١١٢.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٤، ص١١١.

* بەڵام ئاشکرایە کە ئەگەر حاڵەتی جەنازەکە وابوو ببێتە هۆی پیسکردنی مزگەوت، ئەوە دروست نیە ببرێتە مزگەوتێ.

تێبینی: تێکڕای زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە ئافرەتانیش وەك پیاوان بۆیان هەیە نوێژ لەسەر مردوو بکەن، بەڵام دەربارەی ئەوە کە ئایا بۆیان هەیە بە کۆمەڵ بیکەن، یان تاك تاك، ڕایان جیایە، زۆربەو جەماوەریان وەك حەنەفییەکانو شافیعییەکانو أحمدو (سفیان الثوري) دەڵێن: سوننەتە بەکۆمەڵ بیکەن، بەڵام (مالك) دەڵێ: دەبێ تەنیا تەنیا بیکەن[1].

٧) هەڵسان بۆ جەنازە: دەربارەی هەڵسان بۆ جەنازە لە کاتی تێپەڕبوونیدا زانایان سێ ڕایان هەن، هەندێکیان دەڵێن: سوننەتە کە ئەمە ڕای (أحمدو إسحاق وإبن حبیب وإبن الماجشونو إبن حزمو نوويو شیرازي –خاوەنی (المهذب)ە[2]، ئەم زانایانەش چەند دەقێکی سوننەت بەبەڵگە دێننەوە، بۆ وێنە:

* ((عن إبن عمر عن عامر بن ربيعة رضي الله عنهم عن النبّي ﷺ قال: إذا رأيتم الجنازة فقوموا لها حتى تُخلِّفكُمْ أو توضع)) متفق علیە، واتە: هەر کاتێك جەنازەتان دی لەبەری هەڵسن، هەتا بە جێتان دەهێڵێت یان دادەنرێ.

* ((عن سهل بن حنيف وقيس إبن سعد.. فقالا: إن رسول الله ﷺ مرت به جنازة فقام، فقيل له: أنها جنازة يهودي! فقال: أليست نفسا؟!)) متفق علیە، واتە: جەنازەیەك بەلای پێغەمبەردا ﷺ ڕەت بوو ئەویش لەبەری هەڵسا، پێی گوترا: ئەوە جەنازەی جوولەکەیەکە! فەرمووی ئەدی هەر نەفس ـی ئینسان- نیە؟!

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٤٠٦-٤٠٧.

٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٤، ص١٢٢.

هەندێکیش لە زانایان دەڵێن: هەڵسان لەبەر جەنازە دروست نیە، چونکە کاتی خۆی بووە بەڵام دوایە پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردووەو نەسخ بۆتەوە، هەرکام لە (أبو حنيفەو مالكو شافعي) لەسەر ئەم ڕایەنو ئەم فەرموودەیەش بە بەڵگە دێننەوە:

* ((عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال: كان رسول الله ﷺ أمرنا بالقيام في الجنازة ثم جلس بعد ذلك وأمرنا بالجلوس)) رواه أحمدو أبو داوود وإبن ماجه بنحوه، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردین کە لەبەر جەنازە هەستین، پاشان دوای ئەوە دانیشتو فەرمانیشی پێکردین کە دابنیشین، هەندێکیشان دەڵێن هەردووك لا -هەڵسانو هەڵنەسان- دروستنو ئەم دەقەش دەکەنە بەڵگە:

* ((عن إبن سيرين أن جنازة مرّت بالحسن وإبن عباس فقام الحسن ولم يقم إبن عباس فقال الحسن لإبن عباس أما قام لها رسول الله ﷺ! فقال: قام وقعد)) رواه أحمد والنسائي، واتە: جەنازەیەك بەلای حەسەن -کوڕی عەلی کوڕی ئەبو تالیب-و عەبدوڵڵا کوڕی عەبباسدا ڕەت بوو، حەسەن هەڵساو عەبدوڵڵا هەڵنەستا، حەسەن بە عەبدوڵڵای گوت: ئایا پێغەمبەری خوا ﷺ لەبەری هەڵنەستاوە؟! عەبدوڵڵا گوتی: هەڵساوەو دانیشتووە، بەڵام بە ئاشکرا دیارە کە ڕای یەکەم بەڵگەی بەهێزترەو لە ڕاستییەوە نزیك ترەو لەگەڵ رووحی گشتی ئیسلامیشدا -کە ئەوپەڕی حورمەتی ئینسانی گرتوە- گونجاو ترە.

تێبینی: لە چەند دەقێکدا لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرەوە ﷺ هاتووە، کە حیکمەتی هەڵسان لەبەر جەنازە ڕێزگرتنە لەو فریشتانەی کە لەگەڵیدانو بە گەورەگرتنی فەرمانی خوایە هەر بۆیەش جیاوازی نەخراوەتە نێوان جەنازەی

مسوڵمانو کافرەوە[1]. بەڵام ئەو فەرموودەیەی ڕستەی: (أليستْ نَفْساً؟)ی تێدایە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە هەڵسانەکە لەبەر خووی مرۆڤ و ڕێز لێگرتنیەتی.

١٤- نوێژە سوننەتەکان (الصلوات المسنونات):

خوێنەری بەڕێز!

نوێژە سوننەتەکان زۆرو جۆراو جۆرن، خوا یاربێ ئێمە هەوڵ دەدەین بە ڕیز ئاماژەیان پێ بکەین، بەڵام بێگومان توێژینەوەی تێرو تەسەل لەبارەی هەر کامێکیانەوە لە حەوصەڵەی ئێرەدا نیەو پێویستە لە سەرچاوەکانی سوننەتو کتێبە فیقهیەکاندا ئەو مەدارە سازبکرێ، هەرچەندە هەوڵ دەدەین باسو مەسەلە گرنگەکانیان بە گوشراویی هەر بخەینە ڕوو.

جا ئێمە بەرلەوەی بێینە سەر سەرژمێری نوێژە سوننەتەکان بەپەسەندی دەزانم پێنج ئاگاداری گشتی یان لەبارەوە بخەینە ڕوو:

<u>یەکەم:</u> سەرجەمی نوێژە سوننەتەکان –مەگەر بە دەگمەن- دەنا بۆ پڕکردنەوەی کەلێنی نوێژە فەرزەکانو تەواوکردنیانن، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکی قودسییدا فەرموویەتی کە (أبو داوود) لە (أبو هريرة) وە -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویەتەوە.

<u>دووەم:</u> وا پەسندە کە نوێژە سوننەتەکان بێجگە لەوانەی کە بە کۆمەڵ دەکرێن – لەماڵەوە بکرێن، پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: **((إذا صلى أحدكم**

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار) ج٤ ص١٢١، کە چەند دەقێکی لەوبارەوە هێناوە.

في مسجده فليجعل لبيته نصيباً من صلاته فإن الله (عزّو جلّ) جاعل في بيته من صلاته خيراً) رواه أحمد ومسلم عن جابر، واته: ئەگەر یەکێکتان نوێژی لە مزگەوتەکەی خۆیدا کرد با بەشێك لە نوێژەکانیشی -کە مەبەست نوێژی سوننەتە- بخاتە ماڵەکەی، چونکە خوای باڵادەستو پایەبەرز بەهۆی نوێژەکەیەوە خێر دەخاتە ماڵەکەیەوە.

هەروەها فەرموویەتی: **((صلاة المرء في بيته أفضل من صلاته في مسجدي هذا، إلا المكتوبة))** رواه أبوداوود بأسناد صحيح عن زيد بن ثابت.

سێیەم: نوێژە سوننەتەکان دروستە بەدانیشتنەوەش بکرێن هەرچەندە بەپێوە خێرو پاداشتیان زیاترە، چەند دەقێك بەڵگەی دروستبوونی نوێژی سوننەتن بەدانیشتنەوە، بۆ وێنە: ئەو فەرموودەیەی کە (علقمة) لە (عائشة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەیگێڕێتەوە، دەربارەی نوێژی سوننەتی پێغەمبەر ﷺ کە بەدانیشتنەوە کردوویەتیو (مسلم) گێڕاویەتەوە، هەروەها (أحمدو أصحاب السنن)یش فەرموودەیەکی لەوبابەتەیان لە (عائشة)ەوە گێڕاوەتەوە.

چوارەم: هەرکام لە وشەکانی: (تطوع، مستحب، سنة، مندوب، نفل) کە شەرعزانان بەکاریانهێناون، ناون بۆ نوێژی سوننەتو زیادە لە فەرزەکان جا ئەو نوێژە سوننەتانە بە گشتی دابەش دەبن بۆ دوو جۆری سەرەکی موتڵەقو مەرجدار (المطلق والمقيد) مەبەستیش لە سوننەتی موتڵەق ئەوەیە، کە هیچ مەرجو ناوونیشانێکی تایبەتی لەسەر نیەو بەهیچ کاتو شوێنو بۆنە (مناسبة)و ڕووداوێکەوە نەبەستراوەتەوە، بەڵکو بابای نوێژکەر ئازادە لە کاتو شوێنو ئەندازەی ئەنجامدانیدا بەمەرجێك لەو کاتو شوێنە تایبەتیانەدا نەبێ کە نوێژیان تێدا قەدەغە کراوە، مەبەستیش لە نوێژی سوننەتی مەرجدار ئەو جۆرە نوێژانەن کە پەیوەستن بە کاتو شوێنو بۆنەو ڕووداوو حاڵەتە تایبەتەکانەوە، بۆ وێنە: سوننەتی (رواتب)و (وتر)و (ضحى)..

پێنجەم: ئنجا دیسان نوێژە سوننەتە مەرجدارەکانیش دوو جۆرن: (مؤكَّد)و (غير مؤكد) کە مەبەست لە (مؤكد) ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ زۆر گرنگی پێداوەو داکۆکی لەسەر ئەنجامدانی کردوەو دەوامی لەسەر کردوە، (غير مؤكد)یش ئەوەیە کە ئەوەندە گرنگییەی پێنەدراوەو هێندە جەختو دەوامی لەسەر نەکراوە.

ئێستاش با بەڕیز بەسەر ژمێری نوێژە سوننەتەکان دا بچین:

یەك: سوننەتەکانی گەڵ نوێژە فەرزەکان (الرواتب): کە بەم جۆرەن:

١) دوو ڕکات پێش نوێژی بەیانی، کە پێغەمبەر ﷺ لەوبارەیانەوە فەرموویەتی: **((ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها))** رواه أحمد ومسلم والترمذي والنسائي.

وە سوننەتە کە لە دوای فاتیحە هەردوو سووڕەتی (قل يا أيّها الكافرون)و (قل هو الله أحد) یەکەمیان لە ڕکاتی یەکەمو دووەمیان لە ڕکاتی دووەمدا بخوێنێ، وەك (أحمد)و (إبن ماجه) دەگێڕنەوە، یان ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡنَا ... ﴿١٣٦﴾ البقرة ﴾ و ﴿ قُلۡ يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ كَلِمَةٖ سَوَآءِۭ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَكُمۡ... ﴿٦٤﴾ آل عمران ﴾ بخوێنێ وەك (مسلم) گێڕاویەتەوە[1].

---

١) دیارە مەبەست خوێندنی ئەو دوو ئایەتەیە بەتەواویی، کە ئەمە دەقەکەیانە:

١) ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبۡرَٰهِـۧمَ وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَ وَٱلۡأَسۡبَاطِ وَمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِيَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمۡ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّنۡهُمۡ وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ البقرة ﴾.

٢) ﴿ قُلۡ يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ كَلِمَةٖ سَوَآءِۭ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَكُمۡ أَلَّا نَعۡبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشۡرِكَ بِهِۦ شَيۡـٔٗا وَلَا يَتَّخِذَ بَعۡضُنَا بَعۡضًا أَرۡبَابٗا مِّن دُونِ ٱللَّهِۚ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَقُولُواْ ٱشۡهَدُواْ بِأَنَّا مُسۡلِمُونَ ﴿٦٤﴾ آل عمران ﴾.

٢) دوو ڕکات پێش نوێژی نیوەڕۆو دوو ڕکاتیش لە دوای، وەك (بخاري) لـە (إبـن عمر) خوا لێی ڕازی بێ دەگێڕێتەوە، یان چوار ڕکات لە پێشی‌و دوو ركات لـە دوای وەك (أحمدو مـسلم) لـە (عبـدالله بـن شـقيق) ئـەویش لـە (عائـشة)وە گێڕاویانەتەوە، یان چـوار ڕکـات لـە پێـشی‌و چـواریش لـە دوای وەك (أحمـد وأصحاب السنن) لە (أم حبيبة) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویانەتەوە.

٣) دوو ڕکـات یـان چـوار رکـات پـێش ئێـوارە (عـصر) وەك پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتی: ((**رحم الله امرءاً صلى قبل العصر أربعا**)) رواه أحمد وأبو داوود والترمذي وحسنه وإبن حبان وصححه، بەڵگەی دوو ڕکاتیش پێش عەصر ئـەم فەرموودەیە: ((**بين كل أذانين صلاة**)) متفق عليـه، کە مەبەسـت لـە (أذانـين) بانگ‌و قامەتە، هەروەها ئەو فەرموودەیەی کە (مسلم ونسائي) لە (عائشة)ی دەگێڕنـەوە، وە (نـسائي) لـە (أم سـلمة)ی دەگێڕێتـەوە کـە هـەردووکیان بـە ڕاشکاویی دەڵێن پێغەمبەر ﷺ دوو ڕکاتی پێش عەصر کردوون.

٤) دوو ڕکات دوای شێوان وەك (بخاري) لە (إبن عمـر) -خـوا لێيـان ڕازی بـێ- گێڕاویەتەوە، وە واباشە کە (قل يا أيّها الكافرون)و (قـل هـو الله أحـد) یـان تێدا بخوێنێ، وەك دوو ڕکاتی پێش بەیانی (إبن ماجة وترمـذي) ئەمـەیان لـە (إبن مسعود)ەوە گێڕاوەتەوە -خوا لێـی ڕازی بـێ-، هـەروەها دوو ڕکـاتیش پێش نوێژی شێوان سوننەتن، چونکە پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: ((**صلّوا قبل المغرب...**)) رواه البخاري عن عبدالله بن المغفل.

٥- دوو رکات دوای نوێژی خەوتنان، وەك لەو فەرموودەیەدا دەبینرێ کە (بخاري) لە (إبن عمر) -خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە.

هەروەها بەپێی فەرموودەی: ((**بين كـل أذانـين صـلاة**)) لـە نێـوان هـەردوو بانگدا نوێژێك -ی سوننەت- هەیە، دوو ڕکاتیش لـە پـێش نوێـژی خـەوتنان

هەن، هەروەها بەپێی فەرموودەی: ((ما من صلاة مفروضة إلا وبين يديها ركعتان)) رواه إبن حبان عن إبن زبير رضي الله عنهما، واتە: هەموو نوێژێکی فەرز -لە پێنج فەرزەکان- دوو ڕکاتی لە پێشەوە هەن.

ئاگاداری: لە چەند فەرموودەیەکدا دەردەکەوێ کە ئەو نوێژە سوننەتانەی لەگەڵ پێنج نوێژە فەرزەکانی کە بە (سنن الرواتب) ناسراون، تەنیا دە (١٠) ڕکاتیان یان دوازدە (١٢) یان بە داکۆکی لەسەر کراو (المؤكد) دادەنرێن و ئەوانی دیکە بە داکۆکی لەسەر نەکراو دادەنرێن، جا بە پێی ئەو فەرموودانە کە دوایی ئاماژەشیان پێدەکەین سوننەتەکانی داکۆکی لەسەر کراو ئەگەر دە (١٠) ڕکات بن ئەمانەن: دوو ڕکات پێش بەیانی، دوو ڕکات پێش نوەڕۆو دوو ڕکات لەدوای، دوو ڕکات دوای شێوان، دوو ڕکات دوای خەوتنان.

بەڵام ئەگەر دوازدە (١٢) ڕکات بن ئەوە لە جیاتی دوو ڕکات چوار ڕکات پێش نیوەڕۆیەو ئەوانی دیکەش وەك خۆیانن، یان پێش نیوەڕۆ هەر دوو ڕکاتو پێش عەصریش دوو ڕکات. ئەو فەرموودانەش کە ئەو ئەنجام گیرییەیان لێدەفامرێتەوە کە گوتمان ئەمانەن:

* ((عن إبن عمر قال: حفظت من النبـي ﷺ عشر ركعات" ركعتين قبل الظهر وركعتين بعدها، وركعتين بعد المغرب في بيته، وركعتين بعد العشاء في بيته، وركعتين قبل صلاة الصبح)) رواه البخاري.

* ((عن أم حبيبة بنت أبي سفيان أن النبّي ﷺ قال: من صلى فی يوم و ليلة اثنتي عشرة ركعة بني له بيت في الجنة: أربعاً قبل الضهر، وركعتين بعدهاو ركعتين بعد المغرب، وركعتين بعد العشاء، وركعتين قبل صلاة الفجر)) رواه الترمذي وقال: حسن صحيح، و رواه مسلم مختصرا وهذه لفظه:

* ((من صلى في يوم و ليلة اثنتي عشرة سجدة سوى المكتوبة بني له بيت في الجنّة)) رواه الجماعة الا البخاري، واتە: هەركەسێك لە شەوو ڕۆژێكدا بێجگە لە نوێژی فەڕز، دوازدە ڕكات بكات ماڵێكی لە بەهەشت بۆ دروست دەكرێ.

دوو: شـــەو نوێژو وەتر (صلاه اليل والوتر)و تەڕاويح:

بۆیە شەونوێژو وەترم پێكەوە هێنان، چونكە مەگەر چۆن دەنا هەم پێغەمبەری خـوا ﷺ هـەر پێكـەوە كردوونـیو هـەم لـە دەقـەكانی سوننەتیـشدا پێكـەوە باسكراون، وە لە ڕاستیدا دوو شتی زۆر پێكەوە تێكهەڵكێشن.

جا دیارە هەم شەونوێژو هەم وەتریش پاش نوێژی خەوتنان دەكرێنو چـاكتریش وایە كە وەتر بخرێتە كۆتایی نوێژی شەوگارەوە، چـونكە پێغەمبـەر ﷺ بـەزۆری وای كـردوەو جـاری واش بـووە كـە وەتـری پـێش خـستوە-واتـە پـێش خـەوتن كردوویەتی-وەك لە چەندان دەقی سوننەتدا دەردەكەوێ بۆ وێنە:

* ((عن عائشة قالت: من كل الليـل قـد أوتـر النبّـي ﷺ مـن أول الليـل و أوسطه وآخره فانتهى وتره إلى السحر)) متفق عليه، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە هەموو كاتەكانی شەوێدا نوێژی وەتری كـردوە، لـە سـەرەتای شـەوەوەو لـە نێوەڕاستیو لە كۆتاییەوە، وە دواجار وەتری خستە پێش بەرەبەیان.

دەربارەی ئەندازەو ژمارەی ڕكاتەكانی شەونوێژو وەتریش ئـەوەی لـە سـەرجەم دەقەكانی سوننەت دەردەكەوێ، ئەوەیە كە پێغەمبەری خـوا ﷺ بـە شـەونوێژو وەترەوە بـەزۆریی یـازدە (١١) ڕكـاتو جـاری واش بـووە سـێزدە (١٣) ڕكـاتی كردوون،كە دیارە هەشت (٨) ڕكات لەو یازدە ڕكاتە، یان سێزدە ڕكاتە، شـەونوێژ بوونو باقی یەكەی كە سێ ڕكات یان پێنج ڕكات بووە، وەتر بوون، كەواتـە ئـەو دەقانەی كە باسی حەوت ڕكات وەتر یان نۆ یان زیاتر دەكـەن، ئـەوە مەبەسـتیان شەو نوێژو وەترە بەیەكەوە، چونكە پێغەمبەر ﷺ عادەتی وابوو — بـە تایبـەت

لە دوادوای تەمەنیدا- کە وەتری خستۆتە کۆتایی شەو نوێـژەوە، ئەمـەش چـەند دەقێك لەبارەی شەو نوێژو وەترەوە، کە راستیی ئەو قسەیەی سەرێ دەسەلمێنن:

* ((**عن عائشة رضي الله عنها أن النبّي ﷺ ماكان يزيد في رمـضان ولا في غيره على إحدى عشر ركعة**)) متفق عليه، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە مـانگی رەمەزانو غەیری ئەویشدا لە یـازدە ڕكـات زیـاتر –شـەو نوێـژو وەتـر–ی نەکردوە.

* ((**عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله ﷺ يصلي مـن الليـل ثلاث عشر ركعة يوتر من ذلك بخمس لا يجلس إلا في آخرهن**)) متفق عليـه، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ شەوانە سێزدە (١٣) ڕكـاتی دەكـردن، پێنجیـان لەوانە وەتر بوون، تەنیا لە ڕكـاتی كۆتاییانـدا دادەنیـشت –بـۆ تـەحییات خوێندن-.

لەم دەقەدا دایكی بڕواداران (عائشە) -خوا لێی ڕازی بێ- بە ڕاشكاویی دەری دەخات كە شەو نوێژ (صلاه التهجد) هەشت (٨) ڕكاتە.

ئنجا شایانی باسە كە (تەڕاویح)یش هەر شەو نوێژە ئەوەندە هەیە بـە كۆمـەڵ كرانی تێدا سوننەتە، بەڵگـەمان چـەند دەقێكـە یـەكێكیان ئـەو فەرموودەیـەی (عائشة)یە كە پێشتر باسمان كرد: ((**ماكان يزيد في رمضان ولا في غيره عن أحدى عشر ركعـة**))، دەقێكی دیكەش ئەوەیە كە (جابر) -خوا لێی ڕازی بێ- دەربارەی تەڕاویحی ڕەمەزان لە پێغەمبەری ﷺ دەگێڕێتەوە:

* ((**أنه ﷺ صلّى بهم ثماني ركعات والوتر**)) أخرجه إبن خزيمة وإبن حبّـان في صحيحَيهما، هەندێك لە زانایـانیش ڕایـان وایـە، كـە شـەونوێژو تـەڕاویح ژمارەیەكی دیاریكراوی نیەو، ئینسان هەرچـەندی تـوانی بابیكـات گـرنگ ئەوەیە كۆتاییەكەی بە وەتر بێنـێ، چـەند دەقێكـیش بـە بەڵگـە دێننـەوە یەكێكیان ئەمەیە:

* ((عن سمرة بن جندب ﷺ قال: أمرنا رسول الله ﷺ أن نصلي من الليل ما قل أو كثر فنجعل آخر ذلك وتراً)) رواه الطبراني والبزار. هەر بۆیەش زۆربەی زانایان دەڵێن سوننەتە تەراویح بیست (٢٠) ڕکات بێت، وە ئەمە ڕای هەرکام لە حەنەفییەکانو شافیعییەکانو حەنبەلییەکانو داوود ظاهیرییو ثوري وإبن المبارك)یشە، (مالك)یش ڕای وایە کە (٣٦) ڕکات بێت.

کەواتە: هەرچەندە پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆی بە شەونوێژو وەترەوە -لە ڕەمەزانو غەیری ڕەمەزان- سێزدە یان یازدە رکاتی کردوون، بەڵام نەیفەرمووە کە لەم ئەندازەیە زیاتر یان کەمتر نابێ بکرێ، هەرچەندە بێگومان وەك پێغەمبەر ﷺ کردن چاکترو پەسەندترە، بەڵام ئەگەر کەسێکیش شێوەکانی دیکەشی هەڵبژاردنو بۆمان نیە گلەیی لێبکەینو ڕەخنەی لێ بگرین.

چوار ئاگاداری:

یەکەم: زۆربەی هەرەزۆری زانایان ڕایان وایە، کە هەم شەونوێژو هەم وەتریش دروستە دوو ڕکات دوو ڕکات بکرێنو، دروستیشە چوار ڕکات چوار ڕکاتو بگرە سەرجەم ڕکاتەکان پێکەوە بلکێنرێنو لە کۆتاییەکەیاندا سەلام بدرێتەوە، چەندان دەقی سوننەتیش لەوبارەوە هەن، بۆ وێنە ئەو فەرموودەیەی کە (سعید بن هشام) لە (عائشة)ەوە دەیگێڕێتەوە کە دەربارەی وەتری پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێ کردوە[1].

دووەم: سوننەتە لە سێ ڕکاتی کۆتایی وەتردا -کە وادیارە پێغەمبەری خوا ﷺ بەزۆری وەتری بە سێ ڕکات کردوە- لە ڕکاتی یەکەمدا دوای فاتیحە سووڕەتی (سبح اسم ربك الأعلى) وە لە ڕکاتی دووەمیشدا سووڕەتی: (قل يا أيّها الكافرون)و لە سێیەمیشدا سووڕەتی: (قل هو الله أحد)یان ئەمیشو

---

١) بڕوانە: (نیل الأوطار)، ج٣، ص٧٠، کە فەرموودەی ناوبراوی بە درێژی هێناوە.

هەردوو سوورەتی (الفلق)و (الناس)یش بخوێنێ، وەك (أحمد داوود وترمذي) لە (عائشة)، وە (رضي الله عنها) گێڕاویانەتەوە.

سێیەم: فەرموودەی زۆرو زەوەنـد هـەن دەربـارەی گـەورەیی پلـەو پایـەو خێـرو پاداشتی هەرکام لە شەونوێژو وەترو تەراویح، بۆ نموونە:

* ((**عن أبي هريرة ﷺ قال: سئل رسول الله ﷺ أي الصلاة أفضل بعد المكتوبة؟ قال: الصلاة في جوف الليل..**)) رواه مسلم وأبو داوود والنسائي والترمذي، واتە: پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کرا پاش نوێژی فـەرز چ نوێـژێك چاکترو گەورەترە؟ فەرمووی: نوێژ لە نیوەشەوێدا.

* ((**قال علي ﷺ: إنَّ الوتر ليس بحتم كصلاتكم المكتوبة ولكن رسول الله أوتر ثم قال: يا أهل القرآن أوتروا فإن الله وتر يحب الوتر**)) رواه أحمد وأصحاب السنن وحسنه الترمذي وصححه الحاكم، واتە: بێگومان وەتـر وەك نوێژە فەرزەکانتان پێویست نیە، بەڵام پێغەمبەری خـوا ﷺ وەتـری کـردوە ئنجا فەرموویەتی: ئەی شوێنکەوتوانی قورئان نوێژی وەتـر بکـەن، چـونکە خوا تاکەو نوێژی تاکی خۆش دەوێ.

* ((**عن أبي هريرة ﷺ قال: كان رسول الله ﷺ يُرَغِّبُ في قيام رمضان من غير أن يأمر فيه بعزيمة فيقول: من قام رمضان إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه**)) متفق عليه، واتە: پێغەمبەری خوا مـسوڵمانانی هـان دەدا بۆ نوێـژکردن لـە -شـەوانی- ڕەمەزانـدا بێئـەوەی وەك فـەرز فـەرمانیان پێبکـات، دەیفـەرموو: هەرکەسـێك شـەوانی ڕەمـەزان شـەونوێژ بکـات بەئیمانو ئیخلاصەوە هەموو گوناحە پێشووەکانی دەبووردرێن.

چوارەم: دەربارەی خوێندنی دووعای قونووت لـە ڕکـاتی کۆتـایی نوێـژی وەتـردا زانایان ڕایان جیاجیایە، بەشێکیان دەڵێن: سوننەتە بە درێژایی ساڵ دووعـای قونووت بخوێنرێ، کە ئەم ڕایە وەك (نووي) گوتوویـەتی لـە (إبـن مـسعود)و

(الحسن البصري)و (النخعي)و (إسحاق)و (أبـو ثـور)، نـەقلكراوە، ئەمـە ڕای حەنەفییەكانو هەندێك لە شافیعییەكانو ڕای (أحمـد)یـشە[1]، وە بەشـێكیان دەڵێن تەنیا لە نیوەی دووەمی مانگی ڕەمەزاندا سوننەتە بخوێنرێ، كە ئەمـە ڕای باوی شافیعیو ڕای مالیكو ئەحمەدە[2]، هەنێكیـشان دەڵـێن: تـەنیا لـە مانگی ڕەمەزاندا –هەمووی- سوننەتە بخوێنرێ[3]، دیارە پێشتریش دەقی ئەو دووعایەمان نووسیوە كە پێغەمبەری ﷺ فێری (حسن بـن علـي) –خـوا لـە خۆیو بابی ڕازی بێ- كردوە، كە لە دووعای قونووتی ڕكاتی كۆتایی وەتـردا! بیخوێنێ، بەڵام لێرەشدا دووبارەی دەكەینەوە.

* **((عن الحسن بن علي رضي الله عنهما قال: علمني رسول الله ﷺ كلمـات أقولهن في الوتر: اللّهم اهدني فيمن هديت، وعافني فيمن عافيـت، وتـولني فيمن توليت، وبارك لي فيما أعطيت، وقني شرّ ما قـضيت، فإنّـك تقـضي ولا يقضى عليك، وإنّه لا يذل من واليت ولا يعزّ من عاديت، تباركت ربّنـا وتعاليت، وصلى الله على النبّي محمد))** رواه أحمد وأصحاب الـسنن، وقـال الترمذي: هذا حديث حسن.

سـێ: نوێژی جەژنی ڕەمـەزانو قوربان (صلاة عيدي الفطر والأضحى):

زۆربەی زانایان هەردووك نوێژی جەژنی ڕەمەزان، كە لە یەكەمین ڕۆژی مـانگی شەووال دایەو، جەژنی قوربان، كە لە دەیەمین ڕۆژی مانگی (ذو الحجـة) دایـە بـە سوننەت دەزانن[4]، وە دەڵێن چـاكتر وایـە بەكۆمـەڵ بكـرێن بـەڵام بـە تـەنیاش

١) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٤، ص٣١.

٢) سەرچاوەی پێشوو هەمان بەرگو لاپەڕە.

٣) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٥٢-٥٤.

٤) مالیكییـەكانو شـافیعییەكان بـە سـوننەتی دەزانـنو حەنەفییـەكان بـە فـەرزی عـەینو حەنبەلییەكانیش بە فەرزی كیفایە. بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته) ج٢ ص٣٦٣، ٣٦٤.

دروسته[1]، وه هەر کامێکیان دوو ڕکاتەو سوننەته لـه یەکەمـدا دوای دووعـای (استفتاح) حەوت جار (الله أكبر) بکرێو له ڕکاتی دووەمیـشدا بێجگـه لـه (الله أكبر)ی هەڵسانەوه پێش خوێندنی فاتیحه پێنج جار (الله أكبر) بکرێ، ئەمـه ڕای زۆربەی هەره زۆری زانایانه له هاوەڵانی بەڕێز ﷺ وه شوێنکەوتووان (التـابعين)و پێشەوا سەرمەزهبەکانی وەك: (مالـك وأوزاعـي وشـافعي وأحمـد وأسـحاق)[2]، بەڵگەشیان چەند فەرموودەیەکە، که ئەمه یەکێکیانە:

* **((عن عمر بن شعيب عن أبيه عن جده أن النبـي ﷺ كـبر في عيـد ثـنتي عشرة تكبيرة سبعا في الأولى وخمسا في الآخرة ولم يصل قبلـها ولا بعـدها))** رواه أحمد وإبن ماجه، واته: پێغەمبەر ﷺ له نوێژی- جەژنێکدا دوازده جار (الله أكبر)ی کرد حەوتیان له ڕکاتی یەکەمداو پێنجان له هـی دووەم دا، وه نه له پێش نوێژی جەژنو نه له دوایەوه نوێژی دیکـەی نـەکرد. وه ئەمـەش فەرموودەیەکی دیکەیانە:

* **((عن عمر بن عوف المزنـي ﷺ أن النبـي ﷺ كبــر في العيـدين في الأولى سبعا قبل القراءة وفي الثانية خمسا قبل القـراءة))** رواه الترمـذي وقـال: هـو أحسن شيء في هذا الباب عن النبي ﷺ، وه (ترمذي) لـه کتێبـی (العلـل المفـردة)دا گوتوویەتی: لەبارەی ئەو فەرموودەیـەوە پرسـیارم لـه (محمـد بـن إسماعيل) واته –بوخاریی- کرد گوتی: (لەوبارەوە لەم فەرموودەیه ڕاستـتـر نیەو منیش هەر ئەوه ڕامه)[3].

---

١) ئەمەش ڕای بەشێکی زانایانەو بەشێکیشیان دەڵێن بەکۆمەڵ کرانی مەرجه، بڕوانـه سەرچـاوەی پێشوو.

٢) بڕوانه: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٣٦٧-٣٦٨.

٣) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص٣٦٦.

چەند ئاگادارییەك لەبارەی نوێژی دوو جەژنەكانەوە:

١) سوننەتە لە ڕكاتی یەكەمیاندا پاش فاتیحە سوورەتی (سبح اسم ربك الأعلى)و لە دووەمیاندا سوورەتی: (هل أتاك حديث الغاشية) بخوێنرێن، وەك (احمد) لە (سمرة)و (إبن ماجه) لە (إبن عباس)ەوە گێڕاویانەتەوە، كە پێغەمبەر ﷺ وای كردوە.

یان لە جیاتی ئەو دوو سوورەتە لە ڕكاتی یەكەمایندا (ق والقرآن المجيد)و لە هی دووەمیان (اقتربت الساعة) بخوێنێ، وەك (بخاري واصحاب السنن) گێڕاوایانەتەوە، دیارە لە نوێژی جەژندا ئیمام دەنگی بەرز دەكاتەوە هەم بۆ قورئان خوێندنو هەم بۆ (الله اكبر)ەكانیش.

٢) گوتنی (الله اكبر)ەكانی نوێژەكانی هەردووك جەژنی ڕەمەزانو قوربان بە ڕای زۆربەی هەرەزۆری زانایان سوننەتەو هەندێكیشیان دەڵێن فەڕزە، بەڵام ڕای زۆربە بەهێزترە[1]، وە لە نێوان (الله اكبر)ەكان زیكرێكی دیاریكراو نیە، بۆیە بەشێك لە زانایان وەك (مالكو أبوحنیفەو أوزاعي) دەڵێن: دەبێ (الله اكبر)ەكان بەدوای یەكدا بڵێتو هیچیان لە نێواندا نەڵێ، هەندێكیشیان دەڵێن: واباشە زیكرێكیان لە نێواندا بكاتو لەوبارەوە چەند زیكرێكیان پێشنیار كردوون[2]، بۆ وێنە:

(سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر) یان (لا اله الا الله وحده لا شريك له والملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير) یان (الله اكبر كبيراً والحمد لله كثيراً وسبحان الله بكرة واصيلاً) كە ئەم زیكرانەش لەلایەن شافیعیەكانەوە

١) بڕوانە: (الروضة الندية في شرح البيهية)، ج١، ص٢٧١.
٢) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٣، ص٣٧٠.

پێشنیار کراون، واش پێدەچێ زیکرکردن‌و بێدەنگ بوون هەردووکیان وەك یەك بن‌و هەرکامیان بکرێ ئاسایی بێ[1].

٣) نوێژی جەژنەکان لە مزگەوت‌و لە دەرەوەی مزگەوتیشدا دروستە، جا هەرچی جەماوەری زانایانن دەڵێن: سوننەتە لە دەرەوەی مزگەوت بکرێن، بەڵام شافیعیەکان دەڵێن سوننەتە لە مزگەوت دا بێ، بەڵام وا پێدەچێ ڕای جەماوەر بەهێزترو بەڵگەدارتربێ[2].

٤) زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە سوننەتە ئافرەتیش بە گشتی – بە کچ‌و ژن‌و پیرو گەنجەوە – لە ماڵ دەربچن بۆ نوێژی جەژنەکان‌و ئەگەر بێ نوێژیش بوون هەر بچن، بەڵام لە گۆشەو کەنارێکەوە بن‌و گوێ بگرن‌و زیکری خوا بکەن، بەڵگەشیان چەند فەرموودەیەکە، ئەمە یەکێکیانە:

* ((**عن أم عطية رضي الله عنها قالت: أَمَرنا رسول الله ﷺ ان نخرجهن في الفطر والاضحى: العواتق والحيض وذوات الخدور فاما الحيض فيعتزلن الصلاة**)) رواه البخاري ومسلم واصحاب السنن، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردین کە لە جەژنی ڕەمەزان‌و قورباندا کچۆڵەکان‌و ئافرەتانی حەیزدارو ئافرەتانی پەردەدار بەرینە دەرێ – بۆ نوێژ – جا هەرچی حەیزدارەکانن بەشداری نوێژ ناکەن‌و کەنار دەگرن .

٥) دیارە نوێژی جەژنەکانیش بانگ‌و قامەتیان تێدا نین، وەك (بخاری‌و مسلم) لە (إبن عباس)یان گێڕاوەتەوە کە گوتوویەتی: ((**لم يكن يؤذن يوم الفطر ولا يوم**

١) نووي گوتوویەتی (مەزهەبی شافعي‌و احمد)و (ابن المنذر) ڕایان وایە زیکر بخوێنرێ، بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٢٦.

٢) سەرچاوەی پێشوو، ج٣، ص٣٥٩، وە بڕوانە: (الفقه الاسلامي...)، ج٢، ص٣٦٩.

الأضحى))، واته: نه ڕۆژی جەژنی ڕەمەزان نە ڕۆژی جەژنی قوربان بانگ نەدەدرا[1].

٦) سوننەته لە بەرەبەیانی جەژنی ڕەمەزاندا بەر لە ماڵ دەرچوون شتێك بخوریێ، بەڵام لە جەژنی قورباندا نا، چەند دەقێك لەوبارەوە هەن بۆ وێنە: ((**كان رسول الله ﷺ لا يغدو يوم الفطر حتى يأكل ولا يأكل يوم الأضحى حتى يرجع**)) رواه احمد والترمذي وإبن ماجه وإبن حبان والبيهقي وغيرهم عن (بريدة).

٧) وە سوننەته ئینسان ئەو ڕێیەی لێیەوە دەچێ بۆ نوێژ بۆ گەڕانەوەی ماڵ بیگۆڕێو لە ڕێیەکی دیکەوە بگەڕێتەوە، لەوبارەشەوە چەندان فەرموودە هەن بۆ وێنە: ((**كان النبّي ﷺ اذا كان يوم العيد خالف الطريق**)) رواه البخاري.

٨) دیارە کاتی نوێژی دوو جەژنەکانیش دەکەوێتە نێوان خۆربەرزبوونەوە بە ئەندازەی ڕمێك هەتا خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمان لادەدات، ئەم مەسەلەیەش چەند دەقێکی لەسەرن و هەرچەندە زۆریش بەهێزنین، بەڵام سەربارەش یەکدەنگی (اجماع)ی زانایانی لەسەرە[2].

٩) زۆربەی هەرەزۆری[3] زانایان ڕایان وایە لەگەڵ (الله اكبر)ە زیادەکانی نوێژی جەژندا سوننەته هەردووك دەست وەك کاتی نوێژ دابەستن بەرزبکرێنەوە، هەندێکیشیان وەك (مالك و ثوري وإبن أبي ليلى وابو يوسف) دەڵێن: سوننەت نیە[4].

---

١) (نووی) گوتوویەتی: (لا يؤذن للعيد ولا يقام وبهذا قال جمهور العلماء من الصحابة والتابعين و من بعدهم وعليه عمل الناس في الأمصار..)، المجموع، ج٥، ص١٩.

٢) بڕوانە: (الروضة الندية شرح الدرر البهية)، ج١، ص٣٢٠.

٣) (نووي) گوتوویەتی: ئەوە وێرای مەزهەبی شافیعیی ڕای (عطاء و اوزاعی وابو حنیفة ومحمد واحمد و داود وابن المنذر)یشە بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٢٦.

٤) بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٢٦.

١٠) تێکڕای زانایان دوای نوێژی جەژنەکان وتاردان (خطبة) بە سوننەت دەزانن[١]، جا بەشێکیان دەڵێن سوننەتە دوو وتاریش وەك هی جومعەو لەنێوانیاندا دابنیشێ، بەشێکیشیان دەڵێن وتاری جەژن بەس یەك وتارە، بەڵام وا پێدەچێ ڕای دووەم بەهێزتربێ، چونکە هیچ دەقێکی ڕاستو بێ پێچو پەنا (صحیح وصریح) بە دەست ئەهلی ڕای یەکەمەوە نیە — هەرچەندە زۆربەو جەماوەری[٢] چوار مەزهەبەکانن — کە ئیسپاتی ئەوەی پێبکەن پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی جەژنەکانیشدا وەك ڕۆژانی جومعە دوو وتاری دابنو لە نێوانیاندا دانیشتبێ[٣].

هەندێك لە زانایانیش دەڵێن وا پەسندە کە وتاری جەژن بە (الله اکبر)کردن دەست پێبکات جا ئەوانەی دوو وتار بە سوننەت دەزانن، بۆ وێنە شافیعییەکان دەڵێن واباشە بەر لە دەست پێکردنی وتاری یەکەم نۆ (٩)جار (الله اکبر) بکاتو لە پێش هی دوەمیشدا حەوت (٧) جار، بەڵام ڕاستیەکەی ئەو زانا بەڕێزانە بەڵگەیەکی ئەوتۆیان لە سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بەدەستەوە نیە، کە ئیسپاتی ئەو ڕایەیانی پێبکەنو، پەسندو چاك وایە، کە وتاری جەژنەکانیش وەك وتاری جومعە بە سوپاسو ستایشی خوا دەست پێبکرێ[٤].

١١) تێکڕای زانایان (الله اکبر)کردن بە دەنگی بەرزو نزم لە ڕۆژانی جەژنەکاندا بە سوننەتو دروشمێکی ئیسلام دەزانن، خوای پەروەردگاریش ئاماژەی بە (الله اکبر) کردن لە هەردووکیاندا کردوە بۆ جەژنی ڕەمەزان: ﴿...وَلِتُكْمِلُوا۟ ٱلْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

١) بڕوانە: (نیل الاوطار)، ج٣، ص٣٧٧.
٢) بڕوانە: (الفقه الاسلامي..)، ج٢، ص٣٧٨-٣٨٠.
٣) بڕوانە: (نیل الاوطار)، ج٣، ص٣٧٦.
٤) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

البقرة﴾ بۆ جەژنی قوربانیش: ﴿...كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾ الحج﴾، وە زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە سەرەتای دەست پێکردنی (الله اکبر)کردن لە جەژنی ڕەمەزاندا لەو کاتەوەیە، کە ئیمام دەچێ بۆ نوێژی جەژنو هەتا دەست پێکردنی وتار دەخایەنێ، هەندێکیشیان دەڵێن لە شەوی جەژنەوە دوای دیتنی مانگ دەست پێ دەکاتو هەتا ئیمام دەچێ بۆ نوێژگە (مُصلّى) دەخایەنێ[1].

(الله اکبر)کردنی جەژنی قوربانیش بە ڕای زۆربەی زانایان، کە (إبن المنذر و شافعي واحمد وابو يوسف ومحمد)یان لە نێودان لە بەرەبەیانی ڕۆژی عەرەفەوە دەست پێدەکاتو هەتا ئێوارە – عصر –ی دواپین ڕۆژی (أيام التشريق) کە یازدەو دوازدەو سێزدەی مانگی (ذوالحجة)ن دەخایەنێ[2].

بۆ چۆنیەتی (الله اکبر)کردنیش (صيغة)یەکی تایبەت دیاری نەکراوە، بۆیە زانایان چەند (صيغة)یەکی جۆراوجۆریان پێشنیار کردون، کە ئەوانیش لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاویاننەوە، بۆ وێنە[3]:

١) (الله اكبر، الله اكبر، الله اكبر) نووي گوتوویەتی: ئەمە ڕای مەزەبی شافیعیو ڕای مالیکە.

٢) (الله اكبر الله اكبر، لا اله الا الله، والله اكبر الله اكبر، ولله الحمد) نووي گوتوویەتی: ئەمەش ڕای (ثوري وأبو حنيفة ومحمد بن الحسن، واحمد واسحاق)ە، لە (عمرو إبن مسعود)ەوە.

---

١) بڕوانە: (الفقه السنة)، ج١، ص٣٥٢-٣٥٣.

٢) سەرچاوەی پێشوو.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٤٥-٤٦.

٣) (الله اكبر الله اكبر لا اله الا الله وحده لا شريك لـه، لـه الملـك ولـه الحمـد وهـو على كل شيء قدير) له (إبن عمر)ەوە -خوا لێیان ڕازی بێ-.

شـایانی باسـه کـه زۆربـەی زانایـان ئـەو (الله اكـبر)کردنـه لـه دوای نوێـژه فەرزەکانەوە بە سوننەت دەزانن، هەندێکیشیان ڕایان وایـە، کـە ئـەو (الله اكـبر) کردنە هەروەك چۆن صیغەکەی دیاریکراو نیەو هەرچۆن بێ هەر دروستە، کاتێکی دیاریکراویش نیە، وەك دوای نوێژە فەرزەکان، وەك زۆربەیان دەڵـێنو دوای نوێـژە سوننەتەکانیش وەك شافیعییەکان دەڵێن[1]، بەڵکو هەم دوای نوێژەکان بە فـەرزو سوننەتەوەو هەم کاتەکانی دیکەش هەر سوننەتەو دروشمێکی ئیـسلامە[2]، واش پێدەچێ ئەم ڕایەی دوایی تەواوتر بێ، هەرچـەندە بێگومـان لـە پـاش نوێـژەکان زیکری خواکردن گونجاوترە، بەڵام مادام دەقێك نەبێ تایبەتی بکات بەو کاتانـەوە وا باشترە هەر بە موتڵەقی بهێڵرێتەوە.

چـوار: نوێژی ڕۆژگیـرانو مانگ گیران (صلاة الكسوف والخسوف):

تێکڕای زانایان لەسەر ئەوە یەکـدەنگن، کـە سـوننەتە لـەکاتی گیرانـی خـۆرو مانگدا دوو ڕکات نوێژ بکـرێن، دیـارە هـۆی خـۆرگیرانیش ئەوەیـە کـە مـانگ دەکەوێتە نێوان ڕۆژو زەوییەوەو سێبەری مانگ تیشكو ڕۆشـنایی ڕۆژ لـە زەوی دەگرێتەوەو تاریك دادێ، وە مانگ گیرانیش لە سۆنگەی ئەوەوەیە کە دەکەوێتـە بەر سێبەری زەویو زەوی تیـشكو ڕوونـاکی ڕۆژی لـێدەگرێتەوەو لـە ئـەنجامی ئەوەدا مانگ تاریك دەبێو شەوقو ڕووناکی نامێنێ.

---

١) (نووي) گوتوویەتی: (قد ذكرنا ان مذهبنا استحبابه – أي التكبير خلف النوافـل -، وقـال: ابـو حنيفة ومالك والثوري واحمد واسحاق وداود لا يكبر..) بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٤٥.

٢) بڕوانە: (الروضة الندية شرح الدرر البيهية)، ج١، ص٢٢٠.

چۆنیەتی نوێژی خۆرگیران‌و مانگ گیرانیش لە دەقەکانی سوننەتدا زۆر جوان ڕوونکراوەتەوە، کە ئێمە چەند وێنەیەکیان لێ دێنینەوە:

* **((عن عائشة رضي الله عنها ان الشمس خسفت على عهد رسول الله ﷺ فبعث مناديا ينادي: الصلاة جامعة، فاجتمعوا وتقدم فكبر وصلى اربع ركعات في ركعتين واربع سجدات))** متفق عليه: واتە: لە ڕۆژگاری پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕۆژگیرا ئەویش بانگ بێژێکی نارد کە بانگ بکات (الصلاة جامعة – نوێژی بە کۆمەڵە) جا خەڵك هاتن‌و کۆبوونەوەو ئەویش پێش کەوت‌و (الله اكبر)ی – نوێژ دابەستنی – کردو دوو ڕکاتی کردن کە چوار ڕکووع‌و چوار کڕنووشیان تێدابوون.

* هەروەها عائیشە -خوا لێی ڕازی بێ- هەر لەوبارەوە ئەم دەقەشی لێوە نەقڵ کراوە – لەلایەن (بخاري‌و مسلم‌و مالك‌و احمدو ابوداودو نسائي‌و ترمذي وإبن ماجة)[1]ەوە کە ڕوونتر چۆنیەتی نوێژی خۆرگیرانمان بۆ دەخاتەڕوو، گوتوویەتی: ﴿لە سەردەمی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژگیراو پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بە خەڵکی کرد، - دوای نوێژ دابەستن – بە پێوە زۆر مایەوە ئینجا ڕکووعی بردو ڕکووعەکەی درێژکردەوە، پاشان هەستایەوەو زۆرمایەوە، بەڵام لە بە پێوەمانەوەی یەکەمجار کەمتر بوو، پاشان ڕکووعی بردو لە ڕکووعدا مایەوە، بەڵام لە ڕکووعی یەکەم کەمتر بوو، ئنجا کڕنووشی بردو سەجدەکەی درێژکردەوە – واتە هەردووك سەجدەکان -، پاشان ڕکاتی یەکەمی چۆن کردبوو بەو جۆرەش هی دووەمی کرد، دوایی لە نوێژ بۆوەو ڕۆژیش دەرکەوتبۆوە، ئنجا وتاری بۆ خەڵکەکەدا، ستایشی خوای کردو مەدحی کرد پاشان فەرمووی: بێگومان ڕۆژو مانگ دوو نیشانەن لە نیشانەکانی خوا، نە بۆ مردنی کەس دەگیرێن‌و نە بۆ ژیانی،

١) بڕوانە: (العدة على احكام الاحكام شرح العمدة)، ج٣، ص١٥.

جا هەرکات شتی واتان بینی لە خوا بپاڕێنەوەو (الله اكبر) بکەن، وە نوێژ بکەن‌و ماڵ ببەخشن..﴾.

* ((عن الحسن البصري قال: خسف القمر، وإبن عباس أمير على البصرة. فخرج فصلى بنا ركعتين في كل ركعة ركعتين، ثم ركب وقال: انما صليت كما رأيت النبّي ﷺ يصلي) رواه الشافعي في مسنده[1].

واتە: لە کاتێکدا کە (إبن عباس) -خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ- ئەمیری بەسڕا بوو مانگ گیرا، جا – عەبدوڵلا – چووە دەرێو دوو ڕکات نوێژی پێ کردین کە هەر ڕکاتێك دوو ڕکووعی تێدابوون، پاشان سواربووو گوتی: بێگومان تەنیا بەو جۆرەی کە پێغەمبەرم ﷺ بینیوە نوێژی – مانگ گیرانی – پێ کردووین، نوێژم پێکردن.

چەند ئاگاداریەك دەربارەی نوێژی خۆرگیران‌و مانگ گیران

١) زۆربەی زانایان دەڵێن: نوێژی ڕۆژگیران‌و مانگ گیران دوو ڕکاتەو لەهەر ڕکاتێك دوو ڕکووعو دووجار فاتیحە خوێندن‌و قورئانی دوای فاتیحە هەیەو هەر ڕکاتێك دوو سەجدەی تێدان، ئەمە ڕای (شافعيو مالكو احمدو اسحاقو ابو ثورو داود)ە، بەڵام (نخعيو ثوريو أبو حنيفة) دەڵێن: دوو ڕکاتە وەك نوێژی جومعەو نوێژی بەیانی[2]، شایانی باسیشە کە لە دەقەکانی سوننەتدا زیاتر لە دوو ڕکووعیش لە ڕکاتێك داهاتوە واتە: سێ ڕکووع[3]، چوار[1] ڕکووع، هەتا پێنج[2] ڕکووع.

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٣٤.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٦٤.

٣) وەك (مسلم) لە (جابر)ی گێڕاوەتەوە.

٢) هەرچەندە سوننەتە نوێژی ڕۆژگیران و مانگ گیران بەکۆمەڵ بکرێ، بەڵام بەکۆمەڵ کرانی مەرج نیەو دەکرێ بەتەنیاش بکرێ[٣]، وە هەرچەندە کاتی خۆی پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوت کردوویەتی، بەڵام لە غەیری مزگەوتیشدا دروستە بکرێ[٤].

٣) لە دەقەکانی سوننەتدا هەر کام لە دەنگ بەرزکردنەوەو دەنگ بەرزنەکردنەوەش لە نوێژی خۆرو مانگ گیراندا هاتوون، بەڵام دەقەکانی دەنگ بەرزکردنەوە زیاترو بەهێزتریشن[٥]، بۆیە زۆربەی زانایانیش ئەوەیان هەڵبژاردوەو، هەشیانە هەردووك لای بە دروست داناون وەك[٦] (طبري) کە پێم وایە ڕایەکی پەسندو چاکە.

٤) سەرجەم زانایان یەکدەنگن لەوەدا کە وتاردان (خطبة) مەرجی کردنی نوێژی خۆرو مانگ گیران نیە، بەڵام بەشێکیان دەڵێن: سوننەتە وتاریشی لەگەڵ بێت و لەدوای نوێژەکە بدرێ و بەشێکیش دەڵێن: سوننەت نیەو، ئەوەش کە پێغەمبەر ﷺ لەوکاتەدا دوای نوێژەکە وتاری داوە بۆ ڕەواندنەوەی تەمومژی گومان و بانگەشەیەکی هەڵەبووە، ئەویش ئەوەبووە کە لەو ڕۆژەدا (ابراهیم) کوڕی پێغەمبەر ﷺ مردوەو هەندێك کەس وایانزانیوە لەبەر مردنی ئەو ڕۆژگیراوە! وەك لە (صحیح البخاري)دا هاتوە[٧].

---

١) وەك (مسلم) لە (ابن عباس)ی گێڕاوەتەوە.
٢) وەك (ابو داود) لە (ابی بن کعب)ی گێڕاوەتەوە، بەڵام بەهێز نیە.
٣) بڕوانە: (نیل الاوطار)، ج٤، ص٢٤.
٤) بڕوانە (الفقه الاسلامي وأدلته) ج٢، ص٤٠٧.
٥) بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٢٦، وە: (نیل الاوطار)، ج٤، ص٢٢.
٦) بڕوانە: (نیل الاوطار)، ج٤، ص٢٢.
٧) بڕوانە: (العدة علی احکام الاحکام شرح العمدة)ج٣ص١١.

واش پێ دەچێ ڕای دووەم ڕاستتر بێت[1] و هەرچۆنیش بێ هیچ بەڵگەیەك لەسەر (دوو وتار)نیە، وەك شافیعییەكان دەڵێن[2].

٥) هەرچەندە لە دەقەكانی سوننەتدا هیچ سووڕەتێكی تایبەتی دیاری نەكراوە كە لە نوێژەكانی ڕۆژگیران و مانگ گیراندا بخوێنرێ. بەڵام لە زۆربەی دەقەكاندا ڕاگەیەنراوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ زۆری قورئان تێدا خوێندوون بە ئەندازەیەك، كە لە هیچ نوێژی دیكەدا هێندەی نەخوێندوە، ئنجا بێگومان ڕكووع و سەجدەكانیش هەروا بوون لە قەدەر زۆر وەستانەكان بوون، بۆ وێنە (بخاري ومسلم) لە أبو موسی -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویانەتەوە كە دەربارەی نوێژی ڕۆژگیرانی پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((**حتى أتى المسجد فقام، فصلى بأطول قيام وركوع وسجود، ما رأيته يفعله في صلاته قط..**)) واتە: هەتا -پێغەمبەر ﷺ- هاتە مزگەوت، جا هەستا نوێژی كرد بەدرێژترین ڕاوەستان -قورئان خوێندن- و ڕكووع سەجدە، كە هەرگیز نەمدیبوو لە نوێژەكەیدا ئاوا بكات.

٦) سەرجەم زانایان لەبەر تیشكی دەقە ڕاست و بێ پێچ و پەنایەكانی سوننەتدا یەكدەنگ بوون كە سوننەتە لە كاتی خۆرگیران و مانگ گیراندا مسوڵمانان سەرگەرمی زیكری خوا و پاڕانەوە و نوێژ و خێركردن بن، چونكە بێگومان لە كاتی بەڵا و گرفتارییەكاندا دڵ و دەروونی ئینسان نەرمیی و ئامادەیی زیاتر دەبێ بۆ بەندایەتی و لە خوا نزیك كەوتنەوە، وە گەڕانەوە لای خوا و زیكرو تاعەتیش مایەی داباراندنی ڕەحمەتی خوا و لاچوونی بەڵا و گرفتارییەكانە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی:

---

١) كە ڕای زۆربەی زانایانە وەك: (مالك وابوحنيفه وابو يوسف واحمد) بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٥٧.
٢) بەڵكو ئەوپەڕی ئەوە لەو دەقانە وەردەگیرێ كە پێغەمبەر ﷺ وتاری داوە، وتارێكی داوە وەك (مالیكیەكان) دەڵێن: ئەویش ئامۆژگاری مسوڵمانان و ستایشی خوایە، بڕوانە (الفقه الاسلامي)، ج٢، ص٤٠٦.

((فإذا رأيتم شيئاً من ذلك فافزعوا إلى ذكر الله ودعائه واستغفاره)) رواه البخاري ومسلم عن أبي موسى الأشعري ﷺ، واتە: جا هەر کاتێك شتێکتان لەو بابەتە بینی هانا بۆ لای یادی خواو لێپاڕانەوەیو داوای لێبوردن کردنی بەرن.

ئنجا شایانی باسە، کە ئەم پەنا بۆ زیکرو دووعاو تاعەت بردنە یاسایەکی گشتییەو تایبەت نیە بە کاتی خۆرو مانگ گیرانەوە، بەڵکو لە کاتی ڕوودانی هەر بەڵاو کێشەو گرفتارییەکدا هەر وایە.

پێنج: نوێژی داواکردنی باران بارین (صلاة الأستسقاء):

تێکڕای زانایان جگە لە (أبو حنيفة) نوێژی داواکردنی باران بارین لە خوای پەروەردگار بەسوننەت دەزانن، نوێژی ناوبراویش کتومت وەك نوێژی دوو جەژنەکان وایە لە هەموو شتێکیدا، ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت لەبارەی نوێژی ناوبراوەوە:

* **((عن عبدالله بن زيد بن عاصم المازني ﷺ قال: خرج النبّي ﷺ يستسقي فتوجه إلى القبلة يدعوا، وحول رداءه، ثم صلى ركعتين جهر فيهما بالقراءة))** متفق عليه[1]، ولكن (مسلم) لم يذكر الجهر بالقراءة، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ چووە دەرێ داوای باران بارینی -لە خوا- کرد، ڕووی کردە قیبلەو پاڕایەوە، وە پۆشاکەکەی ئاوەژوو کردەوە -یان سەرەو بنی کرد-، پاشان دوو ڕکاتی کردن کە بە دەنگی بەرز قورئانی تێدا خوێندن.

---

١) بڕوانە: (فتح الباري)، ج٣، ص٢٠٧: ژمارە ١٠٢٤، وە (نيل الأوطار)، ج٤، ص٢٩، شایانی باسە کە خاوەنی (العدة على احكام الأحكام شرح العمدة) لە بەرگی (٣) لە لاپەڕە (٢٨)داو لە پەراوێزی ژمارە (٣)دا گوتوویەتی، کە ڕستەی: (جهر فيهما بالقراءة) لە (صحيح البخاري)دا نیەو تەنیا لە (صحيح مسلم) دایە!! بەڵام لە ڕاستیدا بە پێچەوانەوەیەو هەرکام لە (نووي) لە (المجموع)، ج٥، ص٦٧و، (شوكاني) لە (نيل الأوطار)، ج٤، ص٢٩ ڕاستەکەیان گوتوە.

* **((عن أبي هريرة ﷺ قال: خرج نبّي الله ﷺ يوما يستسقي فصلى بنا ركعتين بلا أذان ولا إقامة ثم خطبنا ودعا الله –عزّو جلّ- وحول وجهه نحو القبلة رافعا يديه ثم قلب رداءه فجعل الأيمن على الأيسر والأيسر على الأيمن)** رواه أحمد وإبن ماجه، واتە: ڕۆژێکیان پێغەمبەری خوا ﷺ لە ماڵ دەرچوو بۆ داوای باران بارین کردن، جا دوو ڕکات نوێژی پێکردین بەبێ بانگو قامەت، پاشان وتاری بۆ داینو لە خوای زاڵو پایەدار پاڕایەوە، وە ڕووی کردە قیبلە -لە کاتی پاڕانەوەدا- هەردووك دەستی بەرزکردبوونەوە دوایە پۆشاکەکەی[1] خۆی هەڵگێڕایەوەو لای ڕاستەی بردە لای چەپیو لای چەپی بردە لای ڕاستی خۆی.

* **((عن إبن عباس ﷺ: سئل عن الصلاة في الأستسقاء؟ فقال: خرج رسول الله ﷺ متواضعا متبذلا متخشعا متضرعا فصلى ركعتين كما يصلي في العيد لم يخطب خطبتكم هذه))** رواه أحمد والنسائي وإبن ماجه، ورواه أبو داوود والترمذي برواية أخرى وصححه. واتە: پرسیار لە (إبن عباس) -خوا لێی ڕازی بێ- کرا دەربارەی نوێژی باران بارین داواکردن؟ گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بەخۆ بە کەمگرتنو بەرگێکی ساکارو گەردن کەچییو لاڵانەوە چووە دەرێو دوو ڕکاتی کردن وەك چۆن لە جەژندا نوێژی دەکرد، بەڵام وەك وتاری ئێستاتان وتاری نەدا. (وا دیارە مەبەستی ئەوەیە، کە وتاری پێغەمبەر ﷺ زیاتر پاڕانەوەوو زیکرو ستایشی خواو داوای لێبوردن کردنو لاڵانەوە بووە).

---

١) بۆیە (رداء)م بە پۆشاك تەرجەمە کردوە، کە (عەبا)ی پێدەڵێن تاکو لە (عەبا)ی ئافرەتان جیابێتەوە.

چـــەند ئاگـــادارییـــەك دەربـــارەی نوێژی داواكردنی بـــاران بـــارین:

١) لە فەرموودەكان وا دەردەكەوێ كە وتاری گەڵ نوێژی داواكردنی باران بارین یەك وتارە نەك دووانو وتارەكەش نێواخن دەكرێ بە پاڕانـەوەو لاڵانـەوە لەبـەر خواو تۆبەكردنو پەشێمان بوونەوەو داوای لێبوردن لە خوا كـردن و...هتـد[١]، وە لەڕاستیدا وێڕای پشكنینی زۆر هیچ بەڵگەو دەقێكی سـوننەتم نـەبینی بـۆ پـشتگیریی ڕای شـافیعی -خـوا لێـی خـۆش بـێ-، كـە لـە كتێبـی (الأم)دا گوتوویەتی[٢]: ((**ويخطب الإمام في الإستسقاء خطبتين، كما يخطب في صلاة العيدين..**)).

٢) وتاری نوێژی داوای باران بارین كردن وا باشترە، كە پاش نوێژەكەی بێت، بەڵام ئەگەر لە پێشیشیەوە بێ هەر دروستەو هەنـدێك دەقـی سـوننەتی لەسـەرن، یەكێكیان ئەم فەرموودەیە، كە (عبدالله بن زيد) هێناویەتیو (بخاري ومـسلم) لێیان گێڕاوەتەوەو پێشتر خستمانە ڕوو.

٣) پاڕانەوەو داوای باران بارین لە خوا كردن بەمەرج نەگیراوە كە حەتمـەن نوێـژی تایبەتی لەگەڵ بێت، بەڵكو دەگونجێ لە كاتی نوێژی جومعەشدا بێـت[٣]، یـان هەر كاتێكی دیكەی گونجاو[٤].

---

١) خاوەنی: (الروضة الندية) لەوبارەو گوتوویەتی: (روح هذه الصلاة وأساسها وعمادها الذي لا تقوم بدونه هو الأستكثار من الأستغفار قبلها وبعدها، وإخلاص التوبة من الذنوب..)، ج١، ص٢٣٩.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٥، ص٨٠.

٣) وەك: (بخاري ومسلم) لە (أنس بن مالك) گێڕاویانەتەوە، بڕوانە: (فتح الباري)، ج٣، ص٢٠١.

٤) وەك (إبن ماجه) لە (إبن عباس)و (أبو داوود) لە (جابر) گێڕاویانەتـەوە، (نیـل الأوطـار)، ج٤، ص٣٥-٣٦.

٤) سوننەته نوێژی ناوبراو لـه بیابـانو دەشـت بکـرێ[1]، مەگـەر لـه مەککـەو مەدینەو قودس که نوێـژ لـه مزگـەوتی حـەڕامو مزگـەوتی پێغەمبـەر ﷺو مزگەوتی (أقصی) به چەندان پله خێرو پاداشتیان زیاتره، بۆ کـاتیش تایبـەت نیه به کاتێکی دیاری کراوەوە، وەك کاتی نوێژی جومعـەو جەژنـەکانو خـۆرو مانگ گیران، بەڵکو -بێجگه لەو کاتانەی که نوێژیان تێـدا قەدەغـه کـراوە- هەرکاتێك بێ هەر گونجاوە[2].

٥) سوننەته ئیمـام[3]زۆر بـه زەلیلانـەو گـەردن کەچـانه هـەردووك دەسـتەکانی بەرزبکاتەوەو[4]به دڵو بەکوڵ له خوای به بەزەیی بپاڕێتەوە، بۆ وێنه بڵـێ:- بەڵام پاش سوپاسو ستایشی خـواکردنو داوای لێبـوردن لێکـردنو صـەلاتو سەلام ناردن بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ **((اللّهم اسقنا غيثاً مُغيثـاً مريئـاً مريعـاً طبقاً غدقاً عاجلاً غير رائث))** رواه إبـن ماجـة وغـيره، واتـە: ئـەی خودایـه! ئاودێرمان بکه به بارانێکی قوتارکەر، شیرینو زوڵاڵو لەوەڕ ڕوێن، گـشتگیرو به خورزەمو دڵۆپه زل، خیرا بێت نەك بەکاوەخۆو سست.

ئاشکراشه که نه ئـەم دووعایـەو نـه هـیچ دووعایـەکی دیکـەش بەمـەرج نەگیراوەو هەرچۆن مەبەستی پێ بێتەدیو له سنووری شـەرع دەرنەچـێ، هـەر دروستو ڕەوایه.

---

١) بڕوانه: (الفقه الاسلامي..)، ج٢، ص٤١٦.
٢) بڕوانه: (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج٢، ص٤١٦.
٣) هەروەها (مأموم)ەکانیش، وەك له (صحيح البخاري)دا هاتوە: (فرفع رسول الله ﷺ يديه يدعو، و رفع الناس أيديهم معه يدعون..) بڕوانه: (فتح الباري)، ج٣، ص٢١٠.
٤) (أنس) -خوا لێی ڕازی بێ- گوتوویەتی: پێغەمبەر ﷺ دەستەکانی بەرزکردنەوەو هەتا سپێتی بن هەنگڵیم بینی، بڕوانه: (فتح الباري)، ج٣، ص٢١٠.

شـەش: نوێـژی چێشـتەنگـاو (صلاة الضحى):

زۆربەی هەرەزۆری زانایان نوێژی چێشتەنگاویش بە یەکێك لە نوێـژە سـوننەتە مەزنەکان دادەنێن، ئەویش لای کەمی دوو ڕکاتەو، هەشتیش، هەندێکیش دەڵێن: دوازدەش لای زۆرەکەیەتی، کاتەکەیشی پاش ڕۆژهەڵهاتن و بەرزبوونەوەیـەتی بـە ئەندازەی ڕمبێك هەتا کاتی نوێژی نیوەڕۆ، بەڵام چاکترین کاتی ئەودەمەیـە، کـە بە تیشکی خۆر دنیا گەرم دەبـێ، ئەمـەش چـەند دەقێکـی سـوننەت دەربـارەی گەورەیی نوێژی چێشتەنگاوو خێرو پاداشتی و ژمارەی ڕکاتەکانی و کاتی کردنی:

* **((عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: أوصاني خليلي بثلاث: بـصيام ثلاثـة أيام في كل شهر و ركعتي الضحى وأن أوتر قبل أن أنام))** متفق عليه، واته: خۆشەویستەکەم سێ شتی پێ ڕاسپاردووم-کە ئـەنجامیان بـدەم-: لـە هـەر مـانگێکدا سێ ڕۆژ بەڕۆژووبم، وە دوو ڕکاتی چێشتەنگاو بکەم، وە کە وەتـر بکەم پێش ئەوەی بخەوم.

* **((عن أبی ذر ﷺ قال: قال رسول الله ﷺ: يصبح علـى كـل سـلامي مـن أحدكم صدقة فكل تسبيحة صدقة، وكل تحميدة صدقة، وكل تهليلة صـدقة، وكل تكبيرة صدقة، وأمر بالمعروف صدقة، ونهي عن المنكر صدقة، ويجـزيء من ذلك ركعتان يركعهما من الضحى))** رواه أحمد ومسلم وأبو داود. واتـە: لەسەر هەر جومگەیەکی هەرکامێکتان پێویستە لە ڕۆژێدا چاکەیەك بکات، جا هەر (سـبحان الله) گوتنێـك چـاکەیەکە، وە هـەر (الحمـد لله) گوتنێـك چاکەیەکە، وە هەر (لااله الا الله) گوتنێك چـاکەیەکە، وە هـەر (الله اکـبر) کردنێك چاکەیەکە، وە فەرمان بە چـاکە چـاکەیەکە، وە ڕێگـری لـە خراپـە چاکەیەکە، وە دوو ڕکات نوێژ کە کاتی چێشتەنگاو بیانکات وەبری ئەمانـە هەمووی دەکەوێ.

* ((عن زيد بن أرقم ﷺ عنه قال: خرج النبّي ﷺ على أهل قباء وهم يصلون الضحى فقال: صلاة الأوابين اذا رمضت الفصال من الضحى)) رواه أحمد ومسلم وترمذي، واتە: پێغەمبەر ﷺ بەلای خەڵكی قوباء دا ڕەت بوو كە نوێژی چێشتەنگاویان دەكرد، فەرمووی: نوێژی بۆ لای خوا گەڕاوان كاتێكە، كە بەچكە حوشتر بە تینی گەرمای خۆر داغ ببێ.

* ((عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبّي ﷺ يصلي الضحى أربع ركعات ويزيد ماشاء الله)) رواه أحمد ومسلم وإبن ماجه، واتە: پێغەمبەر ﷺ نوێژی چێشتەنگاوی بە چوار ڕكات دەكردو جاری واش هەبوو ئەوەندەی خوا بیەوێ لێی زیاد دەكرد..

* ((عن أم هانيء أنه لما كان عام الفتح أتت رسول الله ﷺ وهو بأعلى مكة فقام رسول الله ﷺ الى غسله فسترت عليه فاطمة، ثم أخذ ثوبه فالتحف به، ثم صلى ثماني ركعات سبحة الضحى)) متفق عليه. واتە: (أم هانيء) دەگێڕێتەوە كە ساڵی ئازادكردنی مەككە لە كاتێكدا، كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژوورووی مەككە بووە چۆتە خزمەتی، جا پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵساوە بۆ خۆشۆردنو فاطمة -ی كچی خوا لێی ڕازی بێ- بە پەردەیەك دایپۆشیوە، پاشان پێغەمبەر ﷺ بەرگەكەی خۆی وەرگرتووەو لەخۆیەوە پێچاوە، دوایی هەشت ڕكات نوێژی سوننەتی چێشتەنگاوی كردوە.

خوێنەری بەڕێز!

وەك لەو فەرموودانەوە، كە رابردن دەردەكەوێ ژمارەی ڕكاتەكانی نوێژی چێشتەنگاو لە دوو ڕكاتەوەیە هەتا هەشت، جا هەرچەندە هەندێك لە زانایان -وەك لە سەرەتاشەوە ئاماژەمان كرد- دەڵێن: لای زۆرەكەی دوازدە[1] ڕكاتەو بگرە

---

١) عن أبي الدرداء مرفوعا (...ومن صلى اثنتي عشر بنى الله له بيتا في الجنّة) رواه الطبراني وهو ضعيف كما قال الحافظ والنووي.

(طبـري)[1] ڕای وایە کە لای زۆرەکـەی سـنووریکی دیـاری کـراوی نیـە، بـەڵام بێگومان ڕای ڕاستو ڕەواو بێ گرێوگۆڵ هەر ئەوەیە، کە زۆربەی زانایان لەسەری ڕێك کەوتوون، چونکە دەقە ڕاستو بێ پێچو پەنایـەکانی سـوننەت وا پێویـست دەکەن.

حـەوت: نوێـژی سـڵاوکردن لە مزگەوت (تحيـة المسـجد):

یەکی دیکە لە نوێژە سـوننەتەکان ئەوەیـە، کـە ئینـسان هـەر کاتێـك چـووە مزگەوت بەر لەوەی دابنیشێ دوو ڕکات بکات، جا زۆربەی هەرەزۆری زانایان ئەو دوو ڕکاتـە، کـە ناویـان لێنـاوە (تحيـة المسجد) -بـە سـوننەت دەزانـن، بـەڵام (ظـاهري)یەکان بە فەڕزی دەزانن، دیارە هەقیش بە زۆربەو جـەماوەری زانایانـەو زۆر چاکیش وەڵامی ئەو بەڵگانەیان داوەتەوە کە ظاهیرییەکان هێناویاننەوە[2].

دەقی سوننەتیش لەوبارەوە زۆرن کە ئەمە یەکێکیانە:

* ((عن أبي قتادة ﷺ قال: قال رسول الله ﷺ: إذا دخل أحدكم المسجد فلا يجلس حتى يصلي ركعتين)) رواه أصحاب الكتب السته، واتە: هـەر کاتێـك یەکتان چووە مزگەوت با هەتا دوو ڕکات نوێژ نەکات دانەنیشێ.

دوو ئـــاگـــاداری:

١) زانایان لەوبارەوە کـە ئایـا ئینـسان هـەر کاتێـك چـووە ژووری مزگـەوت - تەنانەش ئەو کاتانەش کە نوێژکردنیان تێـدا ناپەسـەندە- هـەر سـوننەتە ئـەو نوێژە بکات یان نا؟ ڕایان جیاوازە هەندێکیان وەك شـافیعیەکان دەڵـێن: هـەر

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٧٦.
٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٨٤.

سوننەتە بكرێ، بەڵام هەندێكى دیكەیان وەك (أبو حنيفة، أوزاعي، ليث) دەڵێن: لەو كاتانەدا ناپەسەندە[١]، بەڵام پێم وایە بە سەرنجدانى سەرجەم ئەو دەقانەى لەوبارەوە هاتوون، بۆ وێنە[٢]: ئەو هاوەڵەى كە لە دەمى وتاردانى جومعەدا هات و یەكسەر دانیشت و پێغەمبەریش ﷺ فەرمانى پێكرد، كە هەستێ دوو ڕكات بكات! لەگەڵ ئەوەشدا كە گوێگرتن بۆ وتارى جومعە فەرزە، بەڵێ بە سەرنجدانى تێكڕاى دەقەكانى سوننەت دەردەكەوێ، كە راى یەكەم بەهێزترو بەڵگەدارترە[٣]، وە وەك زانایان گوتوویانە نەهى كردنى پێغەمبەر ﷺ لە نوێژكردن لەو كاتانەدا كە دیارى كردوون تایبەتە بەو نوێژەوە، كە هۆیەكى تایبەتى نەبێ و بە زاراوەى زانایان (ذات السبب) نەبێ[٤].

٢) بە ڕاى تێكڕاى یان زۆربەى هەرەزۆرى زانایان لە چەند حاڵەتێكدا نوێژى سڵاوى مزگەوت ناكرێ:

أ- لە كاتى چوونە مزگەوتى حەڕام بۆ تەواف كردن[٥]، چونكە تەوافەكە دەبێتە (تحية المسجد).

ب- لە پێش نوێژى[٦] جەژندا كە پێشتریش باسكرا.

ج- لە كاتى قامەت كرانى بۆ نوێژى فەرز و بەرپاكرانیدا[٧].

---

١) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٦٣.
٢) سەرچاوەى پێشوو هەمان بەرگ و لاپەڕە.
٣) هەمان سەرچاوە، بەرگ و لاپەڕە.
٤) هەمان سەرچاوە، هەروەها بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٥٦.
٥) بەڵام ئەگەر بۆ تەواف كردن نەچوو هەر سوننەتە بیكات.
٦) (..ولم يصل قبلها ولا بعدها) رواه أحمد وإبن ماجه.
٧) وەك دواتر باسى دەكەین.

د- وە بۆ ئیمام لە ڕۆژی جومعەدا، کە سوننەتە لە دەمی بانگدا بچێو یەکسەر بچێتە سەر مینبەرو سەلام لە خەڵکەکە بکات، وەك لە باسی نوێژی جومعەدا خستمانە ڕوو.

هەشت: نوێژی دەستنوێژ:

سەرجەم زانایان لەسەر سوننەتبوونی دوو ڕکات نوێژی ڕاستەوخۆ پاش دەستنوێژ گرتن یەك دەنگن، چونکە لەوبارەوە دەقی ڕاست ڕاشکاو (صحیح) زۆرن، بۆ وێنە:

* **((عن حمران مولى عثمان بن عفان أنه رأى عثمان دعا بوضوء فأفرغ على يديه من إنائه فغسلهما ثلاث مرات، ثم أدخل يمينه في الوضوء، ثم تمضمض واستنشق واستنثر، ثم غسل وجهه ثلاثا، ويديه إلى المرفقين ثلاثا، ثم مسح برأسه ثم غسل كل رجل ثلاثا. ثم قال: رأيت النبي ﷺ يتوضأ نحو وضوئي هذا وقال: من توضأ نحو وضوئي هذا، ثم صلى ركعتين لا يُحَدِّثُ نفسه غفر الله له ما تقدم من ذنبه))** رواه البخاري ومسلم وغيرهما[1]، واتە: حمران کە کۆیلەی ئازادکراوی (عثمان بن عفان) بووە -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویەتەوە کە عوسمانی بینیوە داوای ئاوی دەستنوێژی کردوە، جا لە قاپی ئاوەکەی ئاوی بە هەردووك دەستی خۆیدا کردوەو سێ جاران شۆردوونی، پاشان دەستی ڕاستی خستۆتە نێو ئاوەکەوە، ئنجا لە زاری وەرداوەو ئاوی لە لووتی وەرداوەو لووتی پاك کردۆتەوە، پاشان دەموچاوی سێ جار شۆریوە،

١) بۆ زانین: خاوەنی (فقه السنة) ئەو فەرموودەیەی لە بەرگی (١) لاپەڕە (٥٧)دا هێناوە بەڵام تەنیا هەتا (... ثم وجهه ثلاثا) نووسیەتی کە بێگومان هەڵەیە، وە چەند جیاوازییەکی دیکەش هەیە کە ڕەنگە جیاوازی (روایات) بن، بەڵام بە تەئکید ناوی (حمران) کە (خمران) نووسراوە هەڵەیە، هەرچەندە ڕەنگە هەڵەی چاپ بێت.

هەروەها هەردووك دەستی هەتا هەردووك ئانیشكی، ئنجا دەستی تەڕی بەسەریدا هێناوە، پاشان هەردووك لاقی سێجار شۆردوون، ئەوجار گوتوویەتی: پێغەمبەرم ﷺ دی ئاوا وەك ئەوەی من دەستنوێژی گرت، وە فەرمووی: هەر كەسێك وەك ئەم دەستنوێژەی من دەستنوێژی گرت، دوایی دوو ڕكات نوێژی كرد كە هیچ دالّغەو خولیای تێدا بە دلّدا نەیەت، خوا لە گوناهی پێشووی دەبووریێت.

* **((عن عقبة بن عامر ﷺ قال: قال رسول الله ﷺ: ما أحد يتوضوء فيحسن الوضوء ويصلي ركعتين يقبل بقلبه و وجهه عليهما إلا وجبت له الجنّة))** رواه مسلم وأبو داوود وإبن ماجه وإبن خزيمة في صحيحه، واته: هەر كەسێك دەستنوێژ بگریّو دەستنوێژەكەی چاك بگریّو دوو ڕكات نوێژ بكات كە دلّو ڕووی خۆییان بداتیّ بەهەشتی بۆ مسۆگەر دەبیّ.

نۆ: نوێژی (إستخارة)[1]:

ئەمیش تێكڕای زانایان لەسەری ڕێك كەوتوون[2] كە یەكێكە لە نوێژە سوننەتەكان، بۆ كەسێك كە بیەویّ كارێك ئەنجام بدات، بەلاّم دلّنیا نەبێت كە خێرو بەرژوەندی دنیاو قیامەتی لە كردنی ئەو كارەدا هەیە، یان بە پێچەوانەوە نەكردنی چاكە!

لەبارەی ئەو نوێژەشەوە ئەم فەرموودەیە هەیە، كە زانایان كردوویانەتە بەلّگەی شەرعیی بوون سوننەتبوونی نوێژو دووعای ئیستخارە:

---

١) وشەی (استخارة) ناوە بە مانای داواكردنی خێرو قازانج لە شتێكدا، بڕوانە: (المعجم الوسيط)، ج١، ص٢٦٤، وە دەشگونجیّ بە مانای داواكردنی بۆ هەلّبژاردن بیّ، واتە: داوا لە خواكردن، كە چی چاكە بۆی هەلّبژێریّ، بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٨٩.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٥٨، وە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٩٠.

* ((عن جابر ﷺ قال: كان رسول الله ﷺ يعلمنا الإستخارة في الأمور كلها كما يعلمنا السورة من القرآن، يقول: إذا هَمَّ أحدكم بالأمر فليركع ركعتين من غير الفريضة ثم ليقل: اللّهم إني أستخيرك بعلمك، وأستقدرك بقدرتك، وأسألك من فضلك العظيم، فإنك تقدر ولا أقدر، وتعلم ولا أعلم، وأنت علاّم الغيوب، اللّهم إن كنت تعلم أن هذا الأمر خير لي في ديني ومعاشي وعاقبة أمري – أو قال: عاجل أمري وآجله- فأقدره لي ويسره لي، ثم بارك لي بارك لي فيه، اللّهم وإن كنت تعلم أن هذا الأمر شر لي في ديني ومعاشي وعاقبة أمري –أو قال عاجل أمري وآجله- فاصرفني عنه واصرفه عني، وأقدر لي الخير حيث كان ثم أرضني به ويسمي حاجته)) رواه البخاري وأصحاب السنن، واته: پێغەمبەری خوا ﷺ وەك چۆن سوورەتێكی قورئانی فێر دەكردین ئاواش ئیستیخارەی لە هەموو كاروبارێكماندا فێر دەكردین، دەیفەرموو:

هەر كاتێك یەكێكتان ویستی كارێك بكات (دیارە مەبەست كارێكە كە قازانجو زیانی دیار نەبێ نەزانرێ سەرەنجام چۆن دەبێ) با دوو ڕكات جیا لە نوێژی فەڕز بكات، پاشان بڵێ: ئەی خوایە: بە زانیاری خۆت داوای چاكە – یان هەڵبژاردن-ت لێ دەكەم، وە بەدەستەڵاتی خۆت داوای توانات لێ دەكەم، وە لە بەخششی گەورەت داوات لێ دەكەم، چونكە بێگومان تۆ دەتوانیو من ناتوانم، وە دەزانیو من نازانم، هەر تۆی زانای پەنهانییەكان!

ئەی خوایە! ئەگەر دەزانی ئەم كارە (لێرەدا ناوی كارەكەی دێنێ) بۆ دینمو ژینمو سەرەنجامی كاروبارم، یان گوتی: بۆ دنیاو دوارۆژم، خێرو قازانجی تێدایە، توانای كردنیم بدەیەو بۆم ئاسان بكە، پاشان پیتو پیزم بۆ تێی بخە، وە ئەی خوایە! ئەگەر دەزانی ئەم كارە بۆ دینو ژینو سەرەنجامی

کارم، یان گوتی: دنیاو دوارۆژم –بۆم خراپو زیان بەخشە، ئەو مـن لـەوو ئەویش لە من لادە، وە خێرو قازانجم لە هەر شـتێکدا دایـە توانـادارم بکـە لەسەری‌و پاشان ڕازیشم بکە پێی، وە ناوی کارەکەی دێنێ (لەو شوێنەدا کە دەڵێ: ئەم کارە "هذا الأمر").

پێنج ئـاگـاداری:

١) هەرچەندە (نووي)[1] و هەندێك لە شەرعزانانی دیکەش[2] گوتوویانە: سوننەتە لە ڕکاتی یەکەمی نوێژی ئیـستیخارەدا پـاش فاتیحـە سـوورەتی: ﴿قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾و لە ڕکاتی دووەمدا سوورەتی ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ بخوێنێ، بەڵام هیچ بەڵگەیەکیان نەهێناوەتەوە سوننەت بوونیش بەبێ بەڵگەی سـوننەت ئیسپات نابێ!

٢) دووبارەکردنەوەی نوێژو دووعای (إستخارة) هەندێك لە زانایـان بەپەسـەندیان زانیوە ئەم دەقەش بە بەڵگە دێننەوە: **((إذا هممت بأمر فاستخرْ ربّك فيه سبع مرات ثم أنظر إلى الذي يسبق إلى قلبك فإن الخير فيه))** رواه إبـن الـسني عـن أنس مرفوعا، بەڵام فەرمووده ناسان تێبینییان لەسـەر ئـەم دەقـە هەیـە، بـۆ وێنە: (نووي) لەبارەیەوە لە کتێبی: (الأذكار)دا گوتوویەتی: (إسناده غريب فيه من لا أعرفهم)[3].

دیارە دووبارەکردنەوەش ئەگەر سوننەتیش نەبێ –کە بـەلای کەمـەوە جێـی گومانە– ئەوە هەر دروستە، بێگومـان بۆ حاڵەتێکیشە کە ئینسان بـە جارێـك نەگاتە دڵنیایی‌و بەرچاوڕوونی.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٥٩.

٢) بڕوانە: (الفقه الأسلامي..)، ج٢، ص٤٨.

٣) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٩.

٣) پێویستە بابای ئیستیخارەکەر بەر لە دەست پێکردنی نوێژو دووعایەکەی دڵو دەروونی خۆی لە هەر نیازو بڕیارێك خاڵی بکاتو ڕاستو ڕەوانانە ڕووی دڵی بکاتە خواو چاوەڕوانی ئەوەبێ، کە چی دەخاتە دڵەوە ئەوە بکاتە بڕیاری هەڵبژاردنی خۆی، ئەگەرنا نوێژو دووعایەکەی بە (ئیستیخارە) دانانرێ.

٤) چاوەڕێکردنی خەون (رؤیا) نەك پێویست بگرە سوننەتیش نیە، بەڵام بێگومان دروستە، هەرچەندە شوێنکەوتنی سوننەت سەرچاوەی هەموو خێرو بەختەوەرییەکە، دیارە خەونیش ئەگەر ڕاستو چاك (صادقة وصالحة) بێ بەشێکە لە چلو شەش بەشی وەحیو پێغەمبەراتی: ((**الرؤيا الصالحة**[1] **جزء من ستة وأربعين جزءاً من النبوة**) رواه البخاري عن أبي سعيد الخدري، بەڵام بە ڕای تێکڕای زانایان بەبەڵگەی شەرعی دانانرێ، چونکە وەك چۆن خەونی ڕاستو چاك هەیە، خەونی تێکەڵو پێکەڵ (أضغاث أحلام)یش هەیە، ئەوندە هەیە خەونی ڕاستو چاك دەگونجێ بکرێتە مایەی بەرچاوڕوونی زیاترو دڵ دامەزرانو دڵنیایی چاکتر[2].

٥) دیارە سوننەتە پێش پاڕانەوەو دووعای (إستخارة)ش، وەك هەر پاڕانەوەیەکی دیکە سوپاسو ستایشی خوای پەروەردگارو بەخشەرو صەلاتو سەلام ناردن بۆ پێغەمبەری بەڕێزو سەروەر ﷺ هەبن، وەك لە فەرموودەی دیکەدا بە گشتی فەرمانیان پێکراوە کە پێش پاڕانەوە بخرێن، وەك (فضالة بن عبيد) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ گوێی لە پیاوێك بوو، لە کاتی پاڕانەوەدا داوای لە خودا دەکرد، بەڵام ستایشو پایە بڵندیی خوای بەرزی ڕانەگەیاندبوو وە صەلاتی بۆ پێغەمبەر ﷺ نەناردبوو، جا پێغەمبەری ﷺ

---

١) وشەی (الصادقة) و (الحسنة) هاتوون، (فتح الباري)، ج١٤، ص٣٩٤-٣٩٩.

٢) بڕوانە: (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ج١٤، ص٤١٧-٤١٨، طبعة سنة١٩٩٥، هەروەها بڕوانە: (نظرية المعرفة بين القرآن والفلسفة)، د. راجح عبدالحميد الكردي، ص٦٩٢-٦٩٣.

فەرمووی: ئەم پیاوە پەلەی کرد، پاشان بەو یان بە غـەیری وی فـەرموو: ((**إذا صلى أحدكم فليبدأ بتحميد ربّه سبحانه والثناء عليه ثم يصلّي على النبّي ﷺ ثم يدعوا بعد بما شاء**) رواه أبـو داوود والترمـذي وقـال: حـديث صـحيح، واتە: ئەگـەر یـەکێکتان پاڕایـەوە بـا بـە ستایـشکردنی پـەروەردگاری پـاك‌و بێگەردو مەدح‌و سەنای دەست پێبکات، پاشان صەڵەوات لەسـەر پێغەمبـەر ﷺ بدات، ئنجا دوایی چی ویست با لە خوا داوا بکات.

دە: نوێـژی گـەڕانەوە لە سـەفەرێ :

سوننەتە هەرکاتێك ئینسان لە سەفەرێ گەڕایەوە بـەر لەهـەر شـتێك بـچێتە مزگەوتێ‌و دوو ڕکات نوێژ بکات، لەوبارەوە(كعب بن مالك) -خوا لێی ڕازی بێ- ئەم فەرموودەیەی هێناوە: ((**كان رسول الله ﷺ اذا قدم مـن سفر بـدأ بالمسجد فركع فيه ركعتين**)) رواه البخاري ومسلم، واتە: پێغەمبەری خواﷺ عادەتی وابوو کە لە سەفەرێك دەهاتەوە سەرەتا دەچووە مزگەوت‌و دوو ڕکاتی تێدا دەکردن.

یـازدە: نوێـژی ئیحـرام‌و طـەواف:

لای زۆربەی زانایان سوننەتە-هەندێکیشیان[1] بە سوننەتی نازانن، کـە پـێش ئیحرام بەستن بە حەج دوو ڕکات نوێژ بکرێن وەك (بخاري ومسلم) لە (عبدالله بـن عمر) -خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ- گێڕاویانەتەوە: ((**كان رسـول الله ﷺ يركـع بذي الحليفة ركعتين، ثم اذا استوت بـه الناقـة قائمـة عنـد مـسجد الحليفـة أهـلّ بهؤلاء الكلمات**))[2] وە (نـووي) دەربـارەی ئـەو دوو ڕکاتـە گوتوویـەتی: (ئـەم فەرموودەیە بەڵگەی سوننەتبوونی دوو ڕکاتە لەکاتی ویستنی ئیحـڕام بەسـتندا،

---

١) بڕوانە: (مجموعة الفتاوى) ج٢٦ ص٦١.

٢) بڕوانە:(شرح صحيح مسلم)، ج٥، ص٣١٨٨. مەبەست لە(أهل بهؤلاء الكلمات) دەنگ هەڵبڕینە بە (لبيك اللهم لبيك. لبيك لا شريك لك لبيك، ان الحمد والنعمة لك والملك، لا شريك لك).

وە لە پێش ئیحڕامدا دەیانکات‌و سوننەتیشن، ئەمە ڕای مەزەبی ئێمەو سەرجەم زانایانە...)[1]، هەروەها زۆربەی زانایـان دوو ڕکـاتیش دوای طـــەواف کردنـی کەعبە بە سوننەت[2] دادەنێن‌و هەندێکیشیان بە فەرزی دەزانن، چونکە (عبـدالله بن عمر) -خوا لێیان ڕازی بێ- لـەوبارەوە گوتوویـەتی: (پێغەمبـەری خـوا ﷺ کاتێك دەیویست طـەواف بکات لە حەج‌و عـومرەدا، یەکـەمجار کـە دەگەیـشتە مەککە، سێجار بە خێرایی-گورگە لۆقە- طـــەوافی کەعبـەی دەکـرد، پاشـان چوار جاریش بە ڕۆیشتنی ئاسایی طـەوافی دەکرد، ئەوجار دوو ڕکاتی دەکـردن، پاشان لە نێوان صەفاو مەروەدا دەهات‌و دەچوو)[3].

شایانی باسیشە کە (نووي) -خوا لێی ڕازی بێ- گوتوویەتی: سوننەتە لەو دوو ڕکاتەدا پاش فاتیحە دوو سووڕەتی: ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾ و ﴿قُلۡ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ﴾ بخوێنێ‌و چەند بەڵگەیەکی لە سوننەت هێناوەتـەوە،[4] هـەروەها گوتوویەتی: کە سوننەتە ئەو دوو ڕکاتە لە پـشت مـەقامی ئیبراهیمـەوە (علیـه الصلاة وسـلام) بیانکات، کە پێم وایە ئەمە سەرجەم زانایان تێیدا یەکدەنگـــن‌و فـــەرمانی: ﴿...وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبۡرَٰهِـۧمَ مُصَلًّىۖ ...١٢٥﴾ البقـرة ﴾ئامـــاژەی پێکردوەو (بیهقـي)یـش لـە (جـابر بـن عبـدالله) وە فەرموودەیـەکی لـەوبارەوە گێڕاوەتەوە[5].

١) بڕوانە سەرچاوەی پێشوو ج٥ ص٣١٩٥.
٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٨، ص٥٥، هەروەها بڕوانە: (مجموعة الفتاوى)، ج٢٦، ص١١٥.
٣) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٥، ص٣٤٥٠.
٤) بڕوانە: (المجموع)، ج٨، ص٥٥.
٥) سەرچاوەی پێشوو هەمان بەرگ‌و لاپەڕە.

دوازدە: نوێــژی پێــش کــوژران:

ئەمیش بۆ کەسێك سوننەتە کە لەکاتی تۆڵـە (قـصاص)، یـان حـەددێکی شەرعیی، یان هەر حاڵەتێکی دیکەی لەو جۆرەدا دەکوژرێ، ئینجا وەك (بخاري‌و مسلم) لە (ابو هريـرة) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕنەوە، یەکەمین کەسیش کە ئەو سوننەتە باشەی داهێنا (خبيب بن عدي) هاوەڵ بوو -خـوا لێـی ڕازی بـێ- کـە کافرەکان گرتبوویان‌و بردیانە دەرێ بۆ کوشتن لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ ئەویش پێی گوتن: ((**دعوني أصلي ركعتين**)) لێمگەڕێن با دوو ڕکات نوێژ بکەم[1].

خوێنەری بەڕێزو خۆشەویست!

ئەو نوێژانەی لەو دوازدە خاڵەدا خستماننە ڕوو سەرجەم ئەو نوێـژە سـوننەتانە بوون کە دەقە ڕاستەکانی سوننەت (نصوص السنة الـصحيحة) باسـیان کـردوون، دیارە چەند جۆرە نوێژێکی دیکەش لە دەقەکانی سوننەتدا کەم‌و زۆر باس کـراون، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە زانایانی فەرموودەناس قسەیان لەسـەر ئـەو دەقانـە کردوە کە باسی ئەو جۆرە نوێژانە دەکەن بە پێویست‌و بگرە پەسەندیـشم نـەزانی کە لە ڕیزی ئەوانەدا کـە ڕابـردن باسـیان بکـەم. بـەڵام ئـەوە لێـرەدا بـەخێرایی ئاماژەیان دەکەم.

١) نوێــژی ئـــەووابین (صلاة الاوابين)[2]:

کە بریتیە لە چوار ڕکات، یان شەش ڕکات، یـان زیـاترو لـە نێـوان شـێوان‌و خەوتناندا دەکـرێ، دیـارە ئـەوە کـە بـە نوێـژی (أوابـين)یـش نـاوبراوەو نوێـژی چێشتەنگاویش هەمان ناوی لـێنراوە هیچ ئیشکالێك نیە، چونکە ناکۆکییەك لە

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٥٨.

٢) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٣، ص٦٥-٦٧.

نێوان نوێژی چێشتەنگاوو ئەم جۆرە نوێژەدا نیە، کە هەردووکیان هی ئەو کەسانە بن کە بە (أوابين) پێناسە کراون، چەند فەرموودەیەکیش لەبارەی ئەم جۆرە نوێژەوە هەن کە وەك پێشتر گووتم لە مەحەکی فەرموودەناسان وەك پێویست دەرنەچوون. یەکێکیان ئەمەیە:

* ((عن حذيفة ﷺ قال: صليت مع النبّي ﷺ المغرب، فلما قضى الصلاة قام يصلي فلم يزل يصلي حتى صلى العشاء ثم خرج)) رواه احمد و الترمذي، واتە: لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ نوێژی شێوانم کرد، جا کاتێك نوێژی تەواو کرد هەستا دەستی بە نوێژکردن کردو لەسەر نوێژکردن بەردەوام بوو هەتا نوێژی خەوتنانی کرد، پاشان چووە دەرێ.

٢) نوێژی تەسبیحات (صلاة التسبيح) :

چۆنیەتی ئەم نوێژەش وەك لەو دەقەدا دەبینرێ کە (إبن عباس) گێڕاویەتەوە ئەوەیە کە بابای نوێژکەر چوار ڕکات نوێژ بکات بەسەر یەکەوە یان دوو دوو، وە لە هەر ڕکاتێکدا پاش خوێندنی فاتیحەو قورئان خوێندنی دوای فاتیحە پازدە (١٥) جار بڵێ: (سبحان الله والحمدلله ولا إله إلا الله والله أكبر)، لە ڕکووعیشدا دە جار (١٠) ئەو زیکرانە بڵێ‌و کە لە ڕکووعیش هەستایەوە، دە جاری دیکەو لە سەجدەی یەکەمیشدا دە جارو لە نێوان سەجدەکانیشدا دە جاری دیکەو لە سەجدەی دووەمیشدا دە جارو پاش سەر بەرزکردنەوە لە سەجدەی دووەم‌و پێش هەستانەوە بۆ ڕکاتی دووەم دە جار، کە دەکاتە حەفتاو پێنج (٧٥) جار پاشان ڕکاتەکانی دیکەش بەهەمان شێوە بکات. کە سەرجەم وشەکان دەکەنە سێ سەد (٣٠٠)، وە ئینسان ئەگەر توانی لە هەر ڕۆژێکدا جارێك ئەگەرنا لە هەفتەدا، ئەگەر نەیتوانی لە مانگێك یان لە ساڵێکدا، یان بەلای کەمەوە لە تەمەنیدا جارێك ئەم نوێژە بکات، چونکە لە دەقەکەدا هاتووە کە هەر کەسێك ئەو نوێژە

بکات دە جۆرە گوناهی لێ دەسڕێتەوە: گوناهە پێشووەکانو دواییەکان، کۆنو تازە، هەڵەو ئانقەست، گچکەو گەورەو، پەنهانو ئاشکرا!

ئەو فەرموودەیەش کە (إبن عباس) -خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێت- دەیگێڕێتەوەو (أبو داوود وإبن ماجە وإبن خزيمة وترمذي) لە (ابو رافع) گێڕاویانەتەوە، بەڵام زانایانی فەرموودەناس ئەم فەرموودەیەیان بەلاواز (ضعيف) لە قەڵەم داوە[1]، بەڵام (الحافظ إبن حجر العسقلاني) لەبارەیەو گوتوویەتی: (ئەم فەرموودەیە لە زۆر ڕێیانەوە لە کۆمەڵێك لە هاوەڵانەوە گێڕراوەتەوە، وە کۆمەڵێك لە زانایان بە ڕاست (صحيح)یان داناوە. وەك: (الحافظ أبوبكر الآجري)و (أبو محمد عبدالرحيم المصري)و (الحافظ أبو الحسن المقدسي)و (إبن المبارك) گوتوویەتی: نوێژی تەسبیحات پەسەند کراوەو سوننەتە بکرێتە عادەتو بەین بەین بکرێو فەرامۆش نەکرێ)[2].

٣) نوێژی گەڕانەوە لای خوا (صلاة التوبة):[3]

کە چەند فەرموودەیەك لەوبارەوە هەن یەکێکیان ئەمەیە:

* **((عن أبي بكر ﷺ عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ما من رجل يذنب ذنبا ثم يقوم فيتطهر ثم يصلي ثم يستغفر الله إلا غفر له، ثم قرأ هذه الآية: ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا۟ فَٰحِشَةً أَوْ ظَلَمُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ ذَكَرُوا۟ ٱللَّهَ فَٱسْتَغْفَرُوا۟ لِذُنُوبِهِمْ وَمَن يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ إِلَّا ٱللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا۟ عَلَىٰ مَا فَعَلُوا۟ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ جَزَآؤُهُم مَّغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّٰتٌ**

١) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٤، ص٥٩.
٢) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٣٢.
٣) بڕوانە: (فقه السنة)، ج٢، ص٢٣٢.

﴿تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ ...﴾ آل عمران ١٣٦﴾) رواه أبو داوود والنسائي وإبن ماجه والبيهقي والترمذي وقال: حديث حسن والطبراني بسند آخر، واتە: أبوبكر –خوا لێی ڕازی بێ- گوتوویەتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: هەر پیاوێك –مەبەست ئینسانی مسوڵمانە، چ نێرو، چ مێ- گوناهێك بكات پاشان هەستێ خۆی پاك بكاتەوە (مەبەست خۆ شۆردن، یان دەستنوێژ گرتنە)، ئنجا نوێژ (مەبەست دوو ركاتە وەك لە ریوایەتی (إبن حبان و بیهقي وإبن خزیمة)دا هاتوە) بكات، دوایی داوای لێبوردن لە خوا بكات، حەتمەن خوا لێی دەبوورێ‌و پاشان ئەم دوو ئایەتەی خوێندەوە: وە ئەوانەی كاتێك خراپەیەكی ناقۆڵا دەكەن یان ستەم لە خۆیان دەكەن، خوایان دێتەوە بیرو یەكسەر داوای لێبوردن لە گوناهەكانیان لە خوا دەكەن، وە كێ هەیە لە گوناهان ببورێ بێجگە لە خوا؟!، وە لەسەر ئەوەی كردوویانە لە حاڵێكدا دەزانن –كە خوا پێی ناخۆشەو تاوانە-.

ئەوانە پاداشتیان لێبوردنێكی تایبەتییە لە پەروەردگاریانەوە، وە چەند باغێك كە چەندان ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە.

٤) نوێژی داواكردنی پێویستیەك (صلاة الحاجة):[1]

لە بارەی ئەم نوێژەشەوە چەند دەقێك گێڕراونەوە، كە ئەمە یەكێكیانە:

* ((عن أبي الدرداء ﷺ أن النبي ﷺ قال: من توضأ فأسبغ الوضوء ثم صلى ركعتين يتمهما أعطاه الله ما سأل معجلا أم مؤخرا) رواه أحمد بسند

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٣٢.

صحيح. واتە: هەر کەسێك دەستنوێژێکی تێروتەسەل بگرێ، پاشان دوو ڕکات نوێژی تێرو تەواو بکات، هەرچی داوای بکات زوو، یان درەنگ خوا پێی دەبەخشێ.

* (نووي)یش فەرموودەیەکی لەوبارەوە لە (إبن أبي أوفى) وە هێناوە، کە (ترمذي وحاکم وإبن ماجە) گێڕاویانەتەوە، بەڵام (ترمذي) بەلاواز (ضعيف)ی داناوە[1].

٥) نوێژی زاواو بووك (صلاة العريس والعروس):

دیارە لەبارەی ئەم نوێژەوە کە دوو ڕکاتەو یەکەم شەو، کە زاواو بووك بەیەك دەگەن، دەیکەن، هیچ دەقێك ڕاستەوخۆ لە پێغەمبەری خواوە ﷺ نەهاتووە، بەڵام لە هاوەڵانی پێغەمبەری بەڕێزەوە ﷺ -خوا لێیان ڕازی بێ-و ڕازیشیان بکات ئەم دوو دەقە گێڕراونەتەوە:

أ- (أبو سعيد مولى أبي أسيد) گوتوویەتی: لە حاڵێکدا کە کۆیلە بووم ژنم مارە کرد، جا ژمارەیەك لە هاوەڵانی پێغەمبەرم ﷺ دەعوەت کرد کە (عبدالله بن مسعودو أبوذر وحذيفة) -خوا لێیان ڕازی بێ- لە نێوانیاندا هەبوون، جا کاتێك قامەت کرا بۆ نوێژ (أبو ذر) هەستا پێش بکەوێ کەچی پێیان گوت: ڕاوەستە! گوتی: ئاوایە؟ گوتیان بەڵێ -دەڵێ ئەوجار لە حاڵێکدا کە من کۆیلەیەك بووم پێشیان کەوتم ئەو جار چۆنیەتی چوونە لای هاوسەرەکەمیان فێرکردمو گوتیان: ((**إذا دخل عليك أهلك، فصلِّ ركعتين ثم سل الله من خير ما دخل عليك، وتعوذ به من شره، ثم شأنك وشأن أهلك**)) أخرجه أبوبكر بن أبي شيبة، وعبدالرزاق وسنده صحيح إلى أبي سعيد[2]. واتە: کاتێك

---

١) بڕوانە: (المجموع شرح المهذب)، ج٤، ص٦٩.

٢) بڕوانە: (آداب الزفاف في السنة المطهرة)، محمد ناصرالدين الألباني، ص٩٣.

خێزانەکەت لێت وەژوورکەوت دوو ڕکات نوێژ بکە، پاشان چاکەو خێری ئەوەی هاتۆتە لات لە خوا داوا بکە، وە لە خراپەی پەنا بەخوا بگرە، پاشان لەگەڵ خێزانەکەت چی دەکەن بیکەن!

ب- (شقیق) دەگێڕێتەوە کە پیاوێك کە ناوی (حەریز) بوو هات، گوتی: کچێکی گەنجم مارە کردوەو دەترسم، کە بمبوغزێنێ، جا (عبدالله بن مسعود) -خوا لێی ڕازی بێ- گووتی: **((إن الألف من الله والفرك من الشيطان يريد أن يُكرِّهَ اليكم ما أحل الله لكم، فإذا أتتك، فَأْمرها أن تصلي وراءك ركعتين، -زاد في رواية أخرى- وقل أَللّهم بارك لي في أهلي وبارك لهم فيّ، أَللّهم أجمع بيننا ما جمعت بخير، وفرّق بيننا إذا فرقت إلى خير))** أخرجه أبوبكر بن أبي شيبة وكذا عبدالرزاق وسنده صحيح وأخرجه الطبراني بسندين صحيحين[1]. واتە: بێگومان خۆشەویستیو بەین خۆشیی لە خواوەیەو بوغزو نێوان ناخۆشی لە شەیتانەوەیە، دەیەوێ ئەوەی خوا بۆی حەڵاڵ کردوون لەلاتان ناپەسەند بکات، جا هەرکات هاوسەرەکەت هاتە لات پێی بڵێ: با دوو ڕکات نوێژت لە پشتەوە بکات. (لە ڕێیەکی دیکەوە ئەمەش زیادکراوە)، وە بڵێ: ئەی خوایە! بەرەکەتم بۆ بخە خێزانم، وە منیش بۆوی بەرەکەتدار بکە، ئەی خوایە! هەتا پێکەوەمان دەهێڵی با لەسەر خێر بێ‌و هەرکات لە یەکتریشت جیاکردینەوە با بەرەو خێر بێ.

خوێنەری بەڕێز!

سوپاس بۆ خوا لێرەدا توێژینەوە دەربارەی نوێژە سوننەتەکان تەواو بوو، بەڵام وەك چۆن لە سەرەتاوە پێنج ئاگاداریمان لەبارەی نوێژە سوننەتەکانەوە بەگشتی خستەڕوو، بە پێویستی دەزانم لە کۆتاییشدا پێنج ئاگاداری دیکە بخەمەڕوو:

---

١) بڕوانە: (آداب الزفاف في السنة المطهرة)، ص٩٥-٩٦، وە بڕوانە: (تحفة العروس)، ص١٢١، محمد مهدي الأستانبولي.

١) نوێـژە سـوننەتەكانی شـەوو ڕۆژ واپەسـەندە دوو دوو بكـرێن، هەرچـەندە سوننەتەكانی ڕۆژ بە چوار ڕكاتو ئەوانەی شەو بە زیاتریش دروسـتە بكـرێن، پێغەمبەر ﷺ لەبارەی پەسەندتربوونی كردنی نوێژە سوننەتەكان بە دوو ڕكات دوو ڕكات، فەرموویەتی: ((**صلاة الليل والنهار مثنى مثنى**)) رواه الخمسة.

٢) سەرجەم نوێژە سوننەتەكان ئەگەر بەكۆمەڵ كرانیـان تێـدا سـوننەتیش نـەبێ تێیانـدا دروسـتە، وە وەك (شـوكاني) گوتوویـەتی: (ئـەوەی كـە بەدروسـتی نەزانیوە هیچ بەڵگەیەكی بە دەسـتەوە نیـە)[1]، لەوبارەشـەوە -كـە دروسـتە نوێژی سوننەت بە كۆمەڵ بكرێ- فەرموودە زۆرن، بۆ وێنە ئەو فەرموودانـەی كە (بخاري) لە هەركام لە (إبن عباس)و (أنس)و (عتبـان بـن مالـك) -خـوا لێیان ڕازی بێ- دەیانگێڕێتەوە كە نوێژی سـوننەتیان بەكۆمـەڵ لـە خزمـەت پێغەمبەری خوادا ﷺ كردوە[2].

٣) هەركات قامەت خوێنرا بۆ نوێژی فەڕز، یان بەرپاكرا نوێژی سوننەت پەسەند، یان دروست نیە، پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: ((**اذا أقيمت الـصلاة فلا صلاة الا المكتوبة**)) رواه مسلم واصـحاب الـسنن عـن ابـي هريـرة، واتـە: هەركاتێك نوێژ-ی فەڕز-بەرپا كرا (یان قامەتی بۆ كـرا) دروسـت نیـە (یـان پەسەند نیە) هیچ نوێژێك بكرێ بێجگە لە نوێژی فەڕز، جا زانایـان دەربـارەی لقو پۆپەكان (تفصيلات)ی ئەو مەسەلەیە بیروڕای جیاجیایـان هەیـە، بـەڵام سەرجەم لەسەر ئەوە ڕێك كەوتوون كە بەلای كەمەوە هەر كاتێـك دەسـت بـە نوێژی فەڕز كراو قامەتی بۆ خـوێنرا سـوننەت كـردن- تەنانـەت ئەگـەر دوو ڕكاتی پێش نوێژی بەیانیش بێـت-شـتێكی ناپەسـەند (مكروه)ە ئەمـە ڕای (سفيان الثوري)و إبن المبـارك)و شـافعي)و أحمـدو اسـحاق)و أبـو ثـورو محمد بـن جرير)ە، هەندێكیشیان وەك ظـاهیرییەكان بە حەرامی دەزانن و تەنانـەت دەڵـێن

---

١) بڕوانە: (نيل الاوطار)، ج٣، ص٩٥.

٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ئەگەر لەکاتی قامەت خوێنران، یان دەستپێکرانی نوێژی فەرزدا، کابرا لە نوێژی سوننەتیشدابێ نوێژەکەی بەتاڵەو دانامەزرێ، بەلاّم بێگومان ئەم ڕایەیان زیادەڕۆیی (إفراط)ە[1]، هەروەك چۆن ڕای ئەوانەش کە دوای قامەت خوێنرانو دەستکران بە فەرز دەڵێن: کردنی سوننەت ئیشکالی تێدا نیە بە زایەدان (تفریط)ە!

٤) زۆربەی زانایان نوێژی سوننەت کردن لە پێنج کاتاندا بە ناپەسەند (مکروه)و هەندێکیشیان بە موباحی دەزانن[2]، دوای کردنی نوێژی بەیانی، وە لەکاتی هەڵهاتنی خۆردا، هەتا هێندەی ڕمێك بەرز دەبێتەوە، وە کاتێك خۆر دەگاتە نێوەڕاستی ئاسمان هەتا تۆزێك لادەدات، وە دوای نوێژی ئێوارە (عصر) هەتا خۆر ئاوا دەبێ، وە لە کاتی ئاوابوونیدا هەتا بەتەواویی ون دەبێ[3]، ئەو فەرموودانەش کە نوێژکردنیان لەو کاتانە قەدەغەکردوون، زۆرن، بۆ وێنە: **((عن أبي سعيد أن النبّي ﷺ قال: لا صلاة بعد صلاة العصر حتى تغرب الشمس ولا صلاة بعد صلاة الفجر حتى تطلع الشمس))** متفق علیه، ئەمە بۆ دوو کاتی پاش نوێژ کردنی بەیانیو پاش نوێژی ئێوارە (عصر).

ئەو فەرموودەیەش کە (أحمد ومسلم) لە (عمرو بن عبسة) خوا لێی ڕازی بێ دەگێڕنەوە پێغەمبەری خوا ﷺ تێیدا سێ کاتەکانی دیکەش دیاری دەکات کە بریتین لە کاتی هەڵهاتنی ڕۆژ هەتا هێندەی ڕمبێك بەرز

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص١٠٣-١٠٤.

٢) هەمان سەرچاوە، ج٣، ص١٠٧-١٠٨، ئەوانیش زیاتر (ظاهري)یەکانن، کە پێیان وایە ئەو فەرموودانەی نەهیان تێدایە نەسخ کراونەتەوە، بەلاّم ڕایەکەیان بێهێزە.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١٥٠-١٥٦.

دەبێتەوەو، دەمی چەقی نیوەڕۆ هەتا خۆر تۆزێك بەلای ڕۆژئاوادا لادەدات، وە دەمی ئاوابوونی هەتا بەتەواوی ئاوا دەبێ[1].

٥) ئەو شوێنانەی کە نوێژکردنیان تێدا ناپەسەندە[2]، یان حەڕامە:

١- لەسەر گۆڕستان، یان گـۆڕ:

دەقی سوننەتیش لەوبارەوە زۆرن، بۆ وێنە: **((عن عائشة رضي الله عنها أن النبّي ﷺ قال: لعن الله اليهود والنصارى اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد))** متفق عليه، واتە: لەعنەتی خوا لە جوولەکەو نەصڕانییەکان، گـۆڕی پێغەمبەرەکانیان کـرد بـە مزگـەوت. وە کاتێـك (أم سلمة) -خـوا لێـی ڕازی بـێ- ئـەوەی بـۆ پێغەمبەری خوا ﷺ باس کرد کە لـە وڵاتـی حەبەشـە کڵێسایەکی دیـوە پێـی گوتراوە (ماريا) وەباسی کرد کە وێنەو پەیکەری تێدا دیون، فەرمووی: **((أولئك قوم إذا مات فيهم العبد الصالح أو الرجل الصالح بنوا على قبره مسجدا وصوروا فيه تلك الصور أولئك شرار الخلق عند الله))** متفق عليه، واتە: ئەوانە خەڵکێکن هەر کات بەندەیەکی چاك یان پیاوێکی چاکیان لـە نێـودا مردبایـە پەرستگایان لەسەر گۆڕەکەی دروست دەکرد، وە ئەو وێنانەیان تێدا دەکێشان، ئەوانە خراپترین کەسن لەلای خوا[3].

---

١) دیارە ئەو نەهیە بەڕای تێکڕای زانایان گێڕانەوەی نوێژو فەرزو وە بەڕای هەندێکیان نوێژێك، کـە هۆیەکی تایبەتی هەبێ، وەك: سڵاوی مزگەوتو جەژنو جەنازە ناگرێتەوە، بڕوانە: (فتح الباري)، ج٢، ص٢٥٤.

٢) بەشێك لە زانایان نوێژکردن لەو شوێنانەدا بە حەڕام دەزانن، وەك حەنبەلییەکانو حەنەفییـەکانو هەندێکیشیان وەك شافیعییەکان دەڵێن: تەنیا ناپەسەندە (مکروه)ە، بڕوانە: (الفقه الأسلامي..)، ج١، ص٧٨٨.

٣) دیارە نوێژی سەر جەنازەیەك کە خراوەتە گۆڕەوە لەو حوکمـە هـەڵاوێرراوە، بڕوانـە: (العدة..)، ج٣، ص٨٥.

٢- لە کڵێساو کەنیشتە (في الكنيسة والبيعة)ی دیانو جوان دا:

(البخاري) لە (أسلم، مولى عمر) دەگێڕێتەوە کە کاتێك (عمر) -خوا لێی ڕازی بێ- چووە شام پیاوێکی نەصرانیی کە لە گەورە پیاوانیان بوو خواردنی بۆ دروست کرد، وە پێی گوت: حەز دەکەم بێی بۆ لامو ڕێزم بگری، عومەریش پێی گوت: (إنّا لا ندخل كنائسكم من أجل الصور التي فيها، يعني التماثيل) واتە: ئێمە لەبەر ئەو وێنانە، یان پەیکەرانەی کە لە کڵێساکانتان دا هەن نایەینە نێویان[1]، هەروەها (البخاري) گوتوویەتی: (كان إبن عباس يصلي في البيعة إلا بيعة فيها تماثيل)[2]، واتە: (إبن عباس) لە کەنیشتەدا نوێژی دەکرد مەگەر کەنیشتەیەك کە پەیکەری[3] تێدا هەبان.

دیارە سەرجەم زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە لەکاتی ناچاریدا دروستە لە پەرستگای نەصرانییو جووەکاندا نوێژ بکرێ[4]، ئەگەر ناچاریش نەبێ بەشێکیان دەڵێن مادام وێنەو پەیکەریان تێدا نەبنو پاكو خاوێن بن دروستەو، بەشێکیشیان دەڵێن هەرچۆن بێ هەر دروست نیە، یان بەلای کەمەوە ناپەسندە[5].

١) بڕوانە: (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ج٢، ص٩٨.
٢) هەمان سەرچاوە.
٣) وشەی (صورة)و (تمثال) هەردووکیان هەم وێنەو هەم پەیکەریش دەگرنەوە، بەڵام (صورة) زیاتر بۆ وێنەو (تمثال)یش بۆ پەیکەر بەکار دێن، بڕوانە: (المعجم الوسيط)، ص ٥٢٨-٨٥٤.
٤) بڕوانە: (فتح الباري شرح صحيح البخاري)، ج٢، ص٩٩، هەروەها بڕوانە: (الفقه الاسلامي و أدلته) د. وهبة الزجيلي، ج١، ص٧٩١.
٥) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٧٦، حەنبەلییەکانیش دەڵێن: مادام ئەو پەرستگایانە خاوێن بن ئەگەر وێنەو پەیکەریشیان تێدا بن هەر دروستە نوێژیان تێدا بکرێ، بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج١، ص٧٩١-٧٩٢.

٣- لەسەر زبڵدانو لە قەسابخانەداو لەسەر ڕێگاو لە ئاغەڵی حوشترداو لەسەر بانی کەعبە:

چونکە هیچ کام لەم شوێنانە لەوە ناوەشێنەوە، کە بکرێنە پەرستگاو شوێنی ڕکووعو سەجدە تێدا بۆ خوا بردن، چونکە وەك پێشتر لە مەرجەکانی نوێژدا ڕوونمان کردەوە یەکێك لە مەرجەکانی نوێژکردن پاكو خاوێنی جەستەو بەرگو پۆشاك شوێنی نوێژ تێداکردنە، وە لەوبارەشەوە ئەم دەقە لە پێغەمبەری خوا ﷺ گێڕراوەتەوە: ((**عن إبن عمر رضي الله عنهما أن النبّي ﷺ نهى أن يصلى في سبعة مواطن: في المزبلة والمجزرة والمقبرة وقارعة الطريق وفي الحمّام وفي أعطان الأبل وفوق ظهر بيت الله**)) رواه إبن ماجه والترمذي وقال: إسناده ليس بالقوي.
واتە: پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە، کە نوێژ لە حەوت شوێناندا بکرێ: لە زبڵدانو قەسابخانەو گۆڕستانو سەر ڕێگاو گەرماو ئاغەڵی حوشترداو لەسەر پشتی ماڵی خوا.
شایان باسە کە بێجگە لە (سەربانی کەعبە)، کە جگە لە حەنەفییەکان سەرجەم زانایانی دیکە نوێژکردن لەوێ بە بەتاڵو نادروست دەزانن، شوێنەکانی دیکە بەڕای زۆربە نوێژ تێداکردنیان ناپەسەندەو هەندێکیش دەڵێن: نادروستەو حەرامە، وەك (ئەحمەدو ظاهرییەکان)[١].

تێبینی: بۆیە ئەو کاتانەی نوێژکردنیان تێدا ناپەسەند، یان حەرامەو ئەو شوێنانەی کە نوێژیان تێدا ناپەسەند، یان حەرامو بەتاڵە لێرەدا خستماننەڕوو، چونکە ئەو نوێژانەی کە لەو کاتانەو لەو شوێنانەدا دەکرێن بەزۆری نوێژە سوننەتەکانن، بۆیە خستماننە گەڵ باسی نوێژی سوننەتەکان.
لێرەشدا کۆتایی بە باسی (نوێژە سوننەتەکان دێنینو دەچینە سەر باسو توێژینەوەی کورتە باسی پازدەهەم).

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٧٦.

١٥- سوترەی[١] بەردەمی نوێژکەر (سترة المصلي):

یەك: تێکڕای زانایان هەبوونی سوترە لەکاتی مەترسی ڕەتبوونی شتێك بەبەردەم نوێژکەردا بە سوننەت دەزانن[٢]و، زۆربەشیان بە موتڵەقی بە سوننەتی دەزانن، واتە لەکاتی هەبوونی مەترسیو لەکاتی نەبوونیشیدا، بەڵام هەندێکیان دەڵێن: ئەگەر مەترسی تێپەڕبوون نەبوو سوننەت نیە[٣]، واش پێدەچێ ئەو ڕایە بەهێزتربێ، کە بە موتڵەقی بە سوننەتی داناوە، چونکە دەقەکانی سوننەت زیاتر ئەوەیان لێ دەفامرێتەوە.

ئەمەیش چەند دەقێکی سوننەت لەبارەی سوننەتو پەسەندبوونی دانانی سوترەوە:

* **((عن موسى بن طلحة عن أبيه قال: كنّا نصلي والدواب تمر بين أيدينا فذكرنا ذلك لرسول الله ﷺ فقال: مثل مؤخرة الرحل تكون بين يدي أحدكم، ثم لا يضره ما مر بين يديه))** روه مسلم وأبو داوود والترمذي وإبن ماجه.
واتە: ئێمە نوێژمان دەکرد ئاژەڵ بە پێشماندا تێدەپەڕی جا ئەوەمان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ باسکرد، فەرمووی شتێکی بە ئەندازەی تەختەداری[٤] دواوەی کورتان لەبەردەم یەکێکتان هەبێ، دوای ئەوە هەر شتێك لە پێشیەوە ڕەت بێ زیانی پێ ناگەیەنێ.

---

١) وشەی (سترة) یانی: پۆشەر، پەردە. بڕوانە: (المعجم الوسيط)، ص ٤١٦.
٢) بڕوانە: (الفقه الأسلامي)، ج١، ص٧٥٢، بەڵام (شوكاني) دەڵێ: فەرزە، بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص٦، بەڵام بەڵگەیەکی ئەوتۆی نەهێناوەتەوە بایی سەلماندنی دەعوایەکەی بکات.
٣) بۆ وێنە مالیکییەکانو حەنەفییەکان. بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٧٧، وە (الفقه الأسلامي)، ج١، ص٧٥٣١.
٤) (مؤخِرة)، یان (مؤخَّرة) یان (آخرة) تەختەدارێکە هێندەی ئێسقانی باسکی دەست درێژە، بڕوانە: (شرح صحيح مسلم) للنووي. ج٣ ص١٧٣٢.

* ((عن أبي سعيد أن رسول الله ﷺ قال: إذا صلى أحدكم فليصل إلى سترة وليدنُ منها)) رواه أبو داوود وإبن ماجه، واته: ئەگەر یەکێکتان نوێژی کرد با سوترەیەکی لە پێش بێت، وە با لێی نزیك بکەوێتەوە.

* ((عن إبن عباس أن النبّي ﷺ صلى في فَضاءٍ وليس بين يديه شيء)) رواه أحمدو أبو داوودو البيهقي، واته: پێغەمبەر ﷺ لە دەشتێك نوێژی کردو هیچ شتێکی لەبەردەم نەبوو (مەبەست سوترەیە).

دوو: وە ئەو سوننەتە بەهەر شتێك دێتەدی، کە بابای نوێژکەر لە پێش خۆی دایبنێ‌و سنووری جێگای نوێژ تێداکردنەکەی خۆی جیا بکاتەوە، جا ئەو شتە گۆچان بێ، نێزە بێ، تەختەدار بێ، بەرد بێ...هتد، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((إذا صلّى أحدكم فليستتر ولو بسهم)) رواه أحمد والحاكم وقال: صحيح على شرط مسلم، واته: ئەگەر یەکێکتان نوێژی کرد با سوترەی هەبێ تەنانەت ئەگەر (تیر)ێکیش بێ، بەلاّم ئایا بە کێشانی هێلّ (خط)ێك دێتەدی؟ زانایان لەوەدا ڕایان جیاوازە، بەشێکیان کە شافیعییەکان‌و حەنبەلییەکانیان لەنێودان[1] دەلّێن: ئەگەر هیچی دەست نەکەوت لە پێش خۆی بیچەقێنێت دروستە هێلّێك لەبەردەم خۆیەوە بەباری پانی دا بکێشێت، بەلّگەشیان ئەم فەرموودەیە: ((إذا صلّى أحدكم فليجعل تلقاء وجهه شيئا، فإن لم يجد فلينصب عصا، فإن لم يكن معه عصا فليخط خطاً ولا يضر ما مر بين يديه)) رواه أحمد وأبو داوود وإبن حبان وصححه، واته: ئەگەر یەکێکتان نوێژی کرد با لەپێش خۆیەو شتێك دابنێ، ئەگەر چنگی نەکەوت با گۆچانێك بچەقێنێ، ئەگەر گۆچانیشی پێ‌نەبوو با هێلّێك بکێشێ ئەو کاتی هەر شتێك لەبەردەمیەوە تێپەڕی زیانی نابێ.

---

١) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٣، ص١٧٣٣، وە (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج١، ص٧٥٥.

دەربارەی ئینسانیش چ پیاو چ ئافرەت، کە ئایا دروستە بۆ نوێژکەر ببێتە سوترە یان نا؟ زۆربەیان کە (حەنەفییەکانو مالکییەکانو حەنبەلییەکان)یان لە نێودان دەڵێن[1]: بەڵێ، ئەوەندە هەیە حەنەفییەکان ومالیکییەکان دەڵێن: بەمەرجێك پشتی لە بابای نوێژکەر بێت، بەڵام حەنبەلییەکان دەڵێن: هەر چۆن بێت دروستە، هەندێکیشیان وەك شافیعییەکان[2] ڕایان وایە هەرگیز دروست نیە ئینسان ببێتە سوترە، بەڵام بێگومان ڕای یەکەم بەهێزترەو ئەو فەرموودانەش کە عائشەی دایکی بڕواداران -خوا لێی ڕازی بێ- لەوبارەوە دەیانگێڕێتەوە، چاکترین بەڵگەن، بۆ وێنە[3]: **(عن عائشة رضي الله عنها أن النبّي ﷺ كان يصلي من الليل وأنا معترضة بينه وبين القبلة كاعتراض الجنازة)** رواه مسلم وإبن ماجه، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە شەوێدا نوێژی دەکرد لە حاڵێکدا کە من لە نێوان ئەوو قیبلەدا وەك جەنازە ڕاکشابووم.

سێ: زۆربەی هەرزۆری زانایان لەسەر ئەوەن، کە سوترەی ئیمام وەبری نوێژکەرەکانیش دەکەوێو بۆ ئەوان سوترە سوننەت نیە، (بخاري ومسلم) لەوبارەوە ئەم دەقە لە (إبن عباس) دەگێڕنەوە: (ڕۆژێك کە سەرو حەدی باڵغ بوونم بوو بە سواری ماکەرێك هاتم لەوکاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لە (مینا) نوێژی بە خەڵك دەکرد، منیش بەبەردەم ڕیزەکەدا تێپەڕیمو دابەزیم، ئنجا ماکەرەکەم بەرهەڵدا بلەوەڕێو بۆ خۆشم چوومە ڕیزەوەو هیچ کەس ڕەخنەی لێ نەگرتم[4]) زانایان لەم فەرموودە ئەوەیان وەرگرتوە کە دروستە بەبەردەم

---

١) بڕوانە: (الفقه الأسلامي..)، ج١، ص٧٥٦.
٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ.
٣) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٧٥٠.
٤) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص١٧٣١، لەبەر کورتکردنەوە دەقە عەرەبییەکەم نەنووسی.

نوێژکەری پشت ئیمام (مأموم)دا ڕەت ببیو، سوترە تەنیا بۆ ئیمامو بۆ کەسێك بە تەنیا نوێژ بکات سوننەتە[1].

چوار: سوننەتە بابای نوێژکەر لە سوترەکەی نزیك بکەوێتەوە، بەڵام وا پەسەندە ڕاست ڕووی تێنەکاتو مەیلەو بیخاتە لای ڕاست یان لای چەپی، ئەمەش چەند دەقێك لەوبارەوە:

* ((عن بلال ﷺ أنه ﷺ صلّى وبينه وبين الجدار نحو من ثلاثة أذرع)) رواه أحمد والنسائي ومعناه للبخاري، واتە: پێغەمبەر ﷺ نوێژی کردو لە نێوان ئەوو دیوارەکەدا (کە سوترەی بووە) ئەندازەی سێ باسکان دەبوو.

* ((عن سهل بن سعيد قال: كان مصلى رسول الله ﷺ وبين الجدار ممرّ الشاة)) رواه البخاري، واتە: ئەندازەی نێوان شوێن نوێژی پێغەمبەری خواو ﷺ دیوار، هێندە بوو کە مەڕی پێدا بڕوات.

* ((عن المقداد بن الأسود ﷺ أنه قال: ما رأيت رسول الله ﷺ صلّى إلى عود ولا عمود ولا شجرة إلا جعله على حاجبه الأيمن أو الأيسر ولا يصمد له صمدا)) رواه أحمد وأبو داوود، واتە: پێغەمبەری خوام ﷺ نەدیوە کە بەرەو داروچکەیەك وە کۆڵەکەیەك وە درەختێك نوێژی کردبێ، مەگەر خستبیەتە لای برۆی چەپی یان ڕاستی، وە ڕێكو ڕاست ڕووی تێنەدەکرد.

پێنج: سەرجەم زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە حەڕامەو لە گوناحە زلەکانە کە بە پێش نوێژکەرێکدا ڕەت بی کە سوترەی داناوە[1]، وە هەمووشیان لەسەر

---

١) (إبن عبد البر) گوتوویەتی: (فأما المأموم فلا يضره من مر بين يديه لحديث إبن عباس هذا،.. وهذا كله لا خلاف فيه بين العلماء) بەڵام دوایی (الحافظ إبن حجر) بەڵگە دێنێتەوە، کە ئەم مەسەلەیە ڕای دیکەشی تێدا هەیەو یەك دەنگی (أتفاق)ی زانایانی لەسەر نیە. بڕوانە: (فتح الباري)، ج٢، ص١٥٢.

ئەوە ڕێك کەتوون کە بابای نوێژکەر بۆی ڕەوایە ئەو کەسەی بەپێش نوێژەکەیدا ڕەت دەبێ نەیهێڵێ‌و بیگێڕێتەوە، وە زۆربەی هەرە زۆریشیان لەسەر ئەو ڕایەن کە هیچ شتێك بەهۆی تێپەڕینی بە بەردەم نوێژکەردا نوێژەکەی نابڕێ، ئەمەش چەند دەقێکی سوننەت بۆ ئیسپاتی هەرکام لەو سێ مەسەلەیە:

* ((**عن بسر بن سعيد قال: قال رسول الله ﷺ: لو يعلم المار بين يدي المصلي ماذا عليه، لكان ان يقف اربعين خيرا له من ان يمر بين يديه**)) متفق عليه. واته: بابای ڕەت بوو بەبەردەم نوێژکەردا ئەگەر دەیزانی چ گوناهێکی لەسەرە، بۆی دەردەکەوت کە ئەگەر چل ڕۆژ، یان مانگ، یان ساڵ چاوەڕێی کردبایە بۆی باشتر بوو لەو ڕەتبوونە بە بەردەم نوێژکەردا.

* ((**عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: إذا كان أحدكم يصلي فلا يدع أحدا يمر بين يديه، وليدرأه ما استطاع، فإن أبى فليقاتله فإنما هو شيطان**)) رواه مسلم وأبو داوود والنسائي وإبن ماجه، واته: ئەگەر یەکێکتان نوێژی کرد با لێنەگرێ هیچ کەس بەبەردەمی نوێژەکەیدا بڕوات، وە با بەپێی توانا بیگێڕێتەوە، جا ئەگەر هەر ملی نەدا، با لەگەڵی بجەنگێ چونکە بێگومان ئەوە شەیتانە، (واتە شەیتانی لەگەڵە، یان ڕەفتاری شەیتان دەکات)[٢].

دوو تێبینی:

١) دیارە ئەو نەهێشتن‌و پاڵپێوەنانە سوننەتەو فەرز نیە، وە مەرجیش نیە چەکی بۆ بەکاربهێنێ، یان کارێك بکات بیکوژێ[٣]! بەڵام ئەگەر بە شێوەیەك کە دروستە پاڵی پێوە ناو مرد، حوکمی چیە؟!

---

١) دیارە موتڵەقی ڕەتبوون بە بەردەم نوێژکەردا خراپە، بەڵام ئەگەر سوترەی نەبێ حەرام نیە چونکە کەم تەرخەمیی لە بابای نوێژکەریشەوە هەیە، بڕوانە: (فتح الباري) ج٢ ص١٦٥.
٢) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي) ج٣ ص١٧٤٢.
٣) سەرچاوەی پێشوو هەمان بەرگ ص١٧٤١.

(قاضي عياض) گوتوویەتی: زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە تۆڵە (قصاص)ی ناکەوێتە سەر، بەڵام ئایا خوێنی دەکەوێتە سەر، یان بە بەلاش دەڕوات، زانایان دوو ڕایان هەن[1]، پێویستە ئەوەش بگوترێ کە سەرجەم زانایان لەسەر ئەوەش پێکهاتوون کە ئەو مافی پاڵپێوەنانو نەهێشتنو جەنگ کردنە لەگەڵ بابای تێپەڕدا تەنیا بۆ کەسێکە کە بەهۆی دانەنانی سوترەوە کەمتەرخەمیی نەکردبێ[2]، ئەگەرنا مادام خۆی کەمتەرخەم بووبێ، بەتایبەت ئەگەر نوێژەکەی لە شوێنێك بکات قەڵەبالغو سەرەڕێ بێ، ئەوە ئەگەر سوترەشی دانابێ حوکمەکەی دەگۆڕێ، چ جای سوترەکەشی نەبێ.

٢) سەرجەم شەرع زانان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە لە مزگەوتی حەرامدا لە کاتی طەواف کردندا بابای نوێژکەر ئەگەر سوترەشی هەبێ، دروستە بە بەردەمیدا بڕۆی، هەرچەندە بێگومان خۆپاراستن چاکترە[3].

دەربارەی ئەوەش ئایا بەهۆی تێپەڕینی ئینسانێك، یان گیان دارێکەوە بەپێش نوێژی نوێژکەرێکدا، کە سوترەی دانەناوە نوێژەکەی بەتاڵ دەبێتەوە یان نا؟! زانایان کێشەو مشتومڕی زۆریان کردوە لەوبارەوە هەندێکیان دەڵێن: نوێژی پێ بەتاڵ نابێتەوە.

بەڵام زۆربەی هەرەزۆریان ئەو ڕایە بەپەسند نازاننو دەڵێن ڕەتبوونو تێپەڕبوونی هیچ شتێك نوێژی نابڕێ، بەڵکو بابای نوێژکەر کەمتەرخەمیی کردنی لە دانانی سوترەدا خێرو پاداشتی نوێژەکەی کەم دەبێتەوە، ئەمە ڕای هەر چوار

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

٢) هەمان سەرچاوە.

٣) بڕوانە: (الفقه الأسلامي..)، ج١، ص٧٦١.

پێشەواو سەر مەزەبەکانەو ڕای جەماوەری زانایانی پێشین و پاشینیشە[1]، چەند بەڵگەیەکیش بۆ سەلماندنی ڕایەکەیان دێننەوە:

أ- چەند فەرموودەیەك کە لە (عائشة)ەوە -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕراونەوە کە ڕەخنەی لەو جۆرە دەقانە گرتوە، کە ئافرەتی لەگەڵ کەرو سەگدا باس کردوە، بۆ وێنە:

* ((**شبهتمونا بالحمر والكلاب! لقد رأيت النبيّ ﷺ يصلّي وأنا على السرير بينه وبين القبلة مضطجعة**)) متفق عليه، واتە: ئایا بە کەران سەگانتان چواندووین! بە تەئکید پێغەمبەرم ﷺ دەبینی نوێژی دەکردو لەسەر جێگا لە نێوانی ئەو قیبلەدا ڕاکشا بووم. (کەواتە ڕاست نیەو ڕەتبوونی ئافرەت بە پێش نوێژدا نوێژی نابڕێ).

ب- ئەو دەقەی کە پێشتر لە (إبن عباس)ەوە گێڕامانەوە، وە ئەم دەقەش کە (فضل)ی برای گێڕاویەتەوە:

* ((**عن الفضل إبن عباس رضي الله عنهما قال: أتانا رسول الله ﷺ ونحن في بادية لنا، فصلّى في صحراء ليس بين يديه سترة، وحمارة وكلبة تعبثان بين يديه، فما بال ذلك**)) رواه أبو داوود بإسناد حسن، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە لامان و ئێمەش لە هەوارێکی خۆمان بووین، جا پێغەمبەر ﷺ لە دەشتێك نوێژی کردو هیچ سوترەشی لەبەردەم نەبوو، وە ماکەرێك و دێڵە سەگێکمان هەبوون لە پێشەوەی دەهاتن و دەچوون، کە چی هیچ ئەمیەتی بەوە نەدا، (واتە: هیچ حیسابی بۆ ئەو کەرو سەگە نەکرد کە بفەرموێ نوێژەکەمانیان بڕیوە).

1) بڕوانە: (الفقه الأسلامي وأدلته)، ج١، ص٧٦٣-٧٦٤.

ج- وەڵامی ئەو فەرموودانەش کە کۆمەڵی یەکەم بە بەڵگەیان هێناونەوە بەوە دەدەنەوە کە (شافعي‌و خطابي) گوتوویانە، کە مەبەست لە بڕین (قطع) بڕینی گەردن کەچیی‌و یادی خوایە بەهۆی سەرگەرم بوون‌و ئاوڕدانەوە لە ئەنجامی هاتن‌و چوون‌و ڕەتبوونیان، نەك بڕینی نوێژەکەو بەتاڵ بوونەوەی بەیەك جاری[1]. ئاشکراشە کە ڕای دووەم، کە ڕای زۆربەی هەرەزۆری زانایانەو دەبێتە هۆی کۆکردنەوەو پێکەوە گونجانی هەموو دەقەکانی بەهێزو پێز ترو بەڵگەدار ترەو لە ڕەحمەت‌و لوتف‌و کەرەمی پەروەدگاریش نزیکترە.

١٦- کڕنووشی لەبیرچوون‌و هەڵەکردن[2] (سجدة السهو):

لە سۆنگەی ئەوەوە کە لە بیرچوونەوە (نسیان) یەکێکە لە خاڵە لاوازەکانی ئینسان بەگشتی، شتێکی سروشتی‌یە، کە ئینسان لە نوێژدا تووشی هەڵەو بێ‌ئاگایی ببێ، ئەوەتا پێغەمبەری خوا ﷺ کە بێگومان لە هەموو ڕوویەکەوە سەرقافڵەو سەروەری مرۆڤایەتییە تووشی لەبیرچوونەوەو بێ ئاگایی بووە، وەك فەرموویەتی: ((..إنّما أنا بشر مثلكم أنسى كما تنسون...)). رواه مسلم، واتە: منیش وەك ئێوە ئینسانم وەك چۆن ئێوە لەبیرتان دەچێ منیش لە بیرم دەچێ.

جا بۆ قەرەبووکردنەوەو سڕینەوەی ئەم کەم‌وکوڕییە، کە نوێژکەر بەهۆی لەبیرچوونەوەو بێ‌ئاگاییەوە تووشی دەبێ پێغەمبەری پێشەوامان ﷺ سەجدەبردنی هەڵەکردن (سجدة السهو)ی بۆ داناوین، کە ئەوە لە خوارەوە لە چەند بڕگەیەکدا تیشکی دەخەینە سەر:

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٣، ص١٢٢-١٢٣، وە بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٨١.

٢) بۆیە وشەی (سهو)م بە (لەبیرچوون‌و هەڵەکردن) لێکداوەتەوە، چونکە لە فەرهەنگەکانی زماندا گوتراوە: (سهى عنه: غفل عنه، وسهى فيه، تركه عن غير علم، سهى في الصلاة نسي شيئا منها) بڕوانە: (المعجم الوسيط)، ص ٤٥٩.

یەك: زۆربەی زانایان سەجدەی سەهوو بە سوننەت دەزانن‌و هەندێکیشیان بە موتڵەقی، یان لە هەندێك حاڵەتدا بەفەرزی دەزانن[1]، بەڵام واپێدەچێ ڕای بە سوننەت دانانی بەهێزتر بێ.

دوو: سەجدەی هەڵەکردن‌و لەبیرچوونەوەش ئەوەیە، کە نوێژکەر بەر لە سەلام دانەوە، یان دوای سەلام دانەوە دووجار سەجدە بەرێ، کت‌ومت وەك سەجدەکانی نوێژ، ئنجا لە دەقەکانی سوننەتدا هاتوە، کە ئەو سەجدە بردنە پێش سەلام دانەوەو دوای سەلام دانەوەش هەیە، بۆ وێنە: لەو فەرموودەیەدا کە (مسلم‌و أبو داوودو نسائي إبن ماجە) لە (أبو سعيد الخدري) -خوا لێی ڕازی بێ- دەگێڕنەوە، هاتوە، کە پێش سەلام دانەوە بێ[2]، بەڵام لەو فەرموودەیەدا کە (بخاري ومسلم وأبوداوود) لە (أبو هريرة) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویانەتەوە هاتوە کە پاش سەلام دانەوە بووە[3].

ئنجا زانایان دوای ئەوەی لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن، کە سەجدەی ناوبراو پێش‌و پاش سەلام دانەوەش هەر دروستەو بەردەکەوێ[4]، لەسەر ئەوە جیاوازی‌و مشت‌ومڕی زۆریان هەیە، کە ئایا چۆن چۆنی خێرترو چاکترە!

هەندێکیان ڕایان وایە، کە واپەسەندە هەر پێش سەلام دانەوە بێت[5]، بەڵام وا پێدەچێ پەسەندتر ئەوە بێ کە سەرنجی دەقەکانی سوننەت‌و چۆنیەتی

---

١) شافیعییەکان مالیکییەکان‌و هەندێك لە حەنەفییەکان بە سوننەتی دەزانن، زۆربەی حەنەفییەکان‌و حەنبەلییەکانیش لە هەندێك حاڵەتدا بە فەرزی دادەنێن، بڕوانە: (الفقه الأسلامي)، ج١، ص٨٧-٩١.

٢) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٦٠.

٣) بڕوانە: (فتح الباري)، ج٢، ص٤٤٠، وە بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٦٥.

٤) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٦٩.

٥) ئەمە ڕای شافیعییەکانە بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١٤٤.

سەجدە بردنەکانی پێغەمبەر ﷺ بدرێو لەوشتانەدا کە پێغەمبەر ﷺ، بەر لە سەلامدانەوە سەجدەی بردبێ پێش سەلام بخرێو لەو شتانەشدا، کە ئەو سەجدەی سەهوی تێدا دواخستوون بۆ دوای سەلام، دوابخرێ، لەو شتانەی دیکەشدا کە لە سوننەتدا نەهاتوون بابای نوێژکەر سەرپشك بکرێ، کە ئەمەیش ڕای ژمارەیەك لە زانایانی لێکۆڵەرەوەیە(١).

هەندێك لە زانایانیش دەڵێن: لە هەموو حاڵاندا بابای نوێژکەر سەرپشکە، کە ئەو سەجدەبردنە پێش سەلام بخات، یان دوای بخاتو هەردووك لا یەکسانن(٢)، بەڵام وەك گوتمان وا دێتە بەرچاو کە ڕای سێیەم لە هەموو ڕایەکانی دیکە چاکتر بێو دوای وی ئەم ڕای چوارەمە.

سێ: ئەو حاڵەتانەی کە سەجدەی سەهوویان تێدا دەبردرێ بە گشتی چوار جۆرە حاڵەتن:

١- ئەگەر نوێژکەر پێش تەواوکردنی نوێژەکەی سەلام بداتەوە، وەك لەو فەرموودەیەدا دەردەکەوێ کە باسی (ذو اليدين)ی تێدایەو پێغەمبەر ﷺ لە نوێژێکی چوار ڕکاتیدا دوای دوو ڕکات سەلام دەداتەوە، پاشان کە ئاگادار دەکرێتەوە، هەڵدەستێ دوو ڕکاتی دیکە دەکاتو سەلام دەداتەوە، ئنجا سەجدەی سەهوو دەبات(٣).

٢- ئەگەر ڕکاتێك، یان زیاتر بکات لە نوێژەکەی، وەك لەو فەرموودەیەدا دەردەکەوێ کە (بخاري ومسلم وأصحاب السنن) لە (إبن مسعود)(٤)یان

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص١٣٧.

٢) ئەمە ڕای حەنبەلییەکانە، بڕوانە: (الفقه الأسلامي)، ج٢، ص١٠٥.

٣) ئەو فەرموودەیە وەك پێشتر گوتمان (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە.

٤) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٦١.

گێڕاوەتەوە: ((**أن النبّي ﷺ صلّى خمسا فقيل لـه: أزيـد في الصلاة؟! فقال: وما ذلك؟ فقالوا: صلّيت خمسا، فسجد سجدتين، بعد ما سلّم**)) واتـه: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێك پێنج ڕكات نوێژی كرد، پێی گوترا: ئایا نوێژ لێی زیاد كراوە؟! فەرمووی: بۆ چی بووە؟ گوتیان: پێنج ڕكاتت كرد، ئنجا دوای ئـەوە كە سەلامی دابۆوە دوو سەجدەی بردن.

٣- لەكاتی لەبیرچوونی تەحییاتی یەكەم‌و هەر سوننەتێكی دیكەی نوێـژدا، وەك لەو فەرموودەیەدا دەردەكەوێ كە (بخاري ومسلم وأصحاب السنن) لـە (إبـن بحينه)[1]وە گێڕاویانەتەوە: ((**صلّى لنا رسول الله ﷺ ركعتين من بعض الصلوات، ثم قام فلم يجلس، فقام الناس معه، فلما قضى صلاته ونظرنا تسليمه، كبّر فسجد سجدتين وهو جالس قبل التسليم، ثم سلّم**)) واتـه: پێغەمبەری خوا ﷺ لە یەكێك لە نوێژەكاندا دوو ڕكاتی بۆ كـردین‌و پاشـان هەستایەوەو دانەنیشت -بۆ تـەحییاتی یەكـەم- جـا خـەڵكیش لەگـەڵی هەستانەوە، پاشان لە نوێژەكەی بۆوەو ئێمە چاوەڕوانی سەلام دانەوەی بووین، (الله أكبر)ی كـردو دوو سـەجدەی بـردن بـە دانیشتنەوە بەرلـەوەی سـەلام بداتەوە، دوایی سەلامی دایەوە.

دوو تێبینی:

أ- لەم فەرموودەیەوە دەردەكەوێ، كە چـواندنی سـوننەت وەك فـەرز نیـە، كـە پێویست بێ بگەڕێتەوە بۆ كردنی، بەڵكو بەس سەجدەی سەهوو بۆی دەبێتـە قەرەبووكەرەوە، كەواتە سەجدەی سەهوو كەلێنی سوننەت پڕدەكاتەوە، بـەڵام كەلێنی فەرزی پێ پڕناكرێتەوەو حەتمەن دەبێ هەر بكرێتەوە بۆ كردنی پاشـان سەجدەی سەهوو بەرێ[2].

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص ١٨٥٩.

٢) بڕوانە: (العدة على إحكام الأحكام شرح العمدة)، ج٢، ص٣٢٦-٣٢٧.

ب- لەو فەرموودەیەدا کە (أحمد وأبو داوود وإبن ماجە) لە (مغيرة بن شعبة)ەوە گێڕاویانەتەوە دەردەکەوێ، بابای نوێژکەر، کە بەهەڵە تەحییاتی یەکەمی لەبیردەچێو هەڵدەستێتەوە بۆ ڕکاتی سێیەمو چوارەم ئەگەر لە کاتی بیرکەوتنەوە، یان ئاگادارکردنەوەیدا تەواو هەستابۆوە نابێ بگەڕێتەوە بۆ خوێندنی، بەڵام ئەگەر تەواو ڕاست نەبووبۆوە دەتوانێ بۆی بگەڕێتەوە[1].

٤- لە کاتی کەوتنە گومانەوە لە ژمارەی ڕکاتەکانی نوێژدا، وەك (أبو سعيد الخدري) لە پێغەمبەری خواوە ﷺ گێڕاویەتەوە کە فەرموویەتی: **(إذا شك أحدكم في صلاته فلم يَدْرِ كم صلّى؟! ثلاثا أم أربعا؟ فليطرحِ الشك وليبنِ على ما استيقن ثم يسجد سجدتين قبل أن يسلم، فإن كان صلّى خمسا شفعن له صلاته وإن كان صلّى إتماما لأربع، كانتا ترغيما للشيطان))** رواه أحمدو مسلم[2] وأبو داوود والنسائي، واتە: هەر کات یەکێکتان لە نوێژەکەیدا نەیزانی چەند ڕکاتی کردوە؟ سێ ڕکات یان چوار؟ ئەوە با گومان لاببەرێو لەسەر ئەو ئەندازەیەی کە دڵنیایە حیساب بکات (واتە لای کەمی بگرێ)، پاشان دوو سەجدە ببات بەرلەوەی سەلام بداتەوە، جا ئەگەر پێنج ڕکاتی کردبن ئەو دوو سەجدەیە ڕکاتەکانی نوێژەکەی دەکەنە جووت، وە ئەگەر چوار ڕکاتی تەواو کردبن، ئەوە دەبنە مایەی سەرشۆڕیی شەیتان.

دیارە ئەو فەرموودانەی دیکەش کە بە تەعبیری دیکە[3] هاتوون هەمان مەبەستی ئەم فەرموودەیەیان هەیە، واتە: نوێژکەر لای کەمی بگرێ، چونکە یەقینی هەیە کە ئەو ئەندازەیەی کردوە، وە دوایی لە چەند ڕکاتدا دڵنیایی بۆ

---

١) بڕوانە: (فقه السنة)، ج١، ص٢٤٧.

٢) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٦٠.

٣) بۆ وێنە: (إذا شك أحدكم في صلاته فليتحر الصواب فليتم عليه، ثم ليسجد سجدتين) متفق عليه، بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٦١.

دروست نەبووە بیانكاتو خۆی دڵنیا بكـات، ئەمـەش ڕای زۆریـەی هـەرە زۆری زانایانە، وەك (نووي) گوتوویەتی[1].

چـوار وردە ئاگـاداری:

١- وەك پێشتریش گوتمان سەجدەكانی سـەهوو ڕێـك وەك سـەجدەكانی نوێـژ وان بێ[2] جیاوازی وە ئەوە كە هەندێك[3] لە زانایان گوتوویانە زیكری (سـبحان من لاینام ولا یـسهو) لە سەجدەكانی سەهوودا دەگوترێ، هـیچ بەڵگەیـەكی سوننەتی لەسەر نیەو ڕەت كراوەیە.

٢- بۆ چوونە سەجدەی سەهووش وەك سەجدەكانی دیكە (الله أكبر) دەكرێ[4].

٣- لەدوای سەجدەكانیش سەلام دانەوە هەیە[5].

٤- هەنـدێك لـە زانایـان دەڵـێن[6]: دوای دوو سـەجدەكانی سـەهوو، سـوننەتە تەحییات بخوێنێ ئەوجار سـەلام بداتـەوە، بـەڵام پـێم وایـە قـسەی (نـووي) ڕاستو بەجێیە، كە گوتوویەتی: ((**وفي التشهد وجهان، أصحهما لا يتشهد، لأنه لم يصح فيه عن النبيّ ﷺ شيء**))[7]، واتە: هیچ شتێك ڕاست دەبارەی تەحیياتی سەجدەی سەهوو لە پێغەمبەرەوە ﷺ نەگێڕراوەتەوە، كەواتە: ڕای ڕاستتر ئەوەیە كە سەجدەی سەهوو تەحیياتی ناوێ.

---

١) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٧٠.

٢) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١٤٧.

٣) بڕوانە: (الفقه الأسلامي)، ج٢، ص١٠٧.

٤) وەك لە فەرموودەكاندا هاتوە: (..ثم كبر وسجد) متفق عليه، وە بڕوانە: (العدة)، ج٢، ص٣٢٣.

٥) وەك لە دەقی فەرموودەكاندا هاتوە: (..ثم سلم) متفق عليه.

٦) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص١٤٩-١٥٠.

٧) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص١٤٦.

١٧- کڕنووشی قورئـان خوێندن (سجدة التـلاوة):

یـەك: لەلای زۆربەی هەرە زۆری زانایان سوننەتە، کـە بابـای قورئـان خـوێن لـە نوێژو غەیری نوێژیشدا، هەروەها ئەو کەسانەی کـە لەدوایـەوە نوێـژ دەکـەن ئەگەر ئیمام بوو، یان گوێی لـێدەگرن ئەگەر لە غەیری نوێژدا بوو، لـەکاتی خوێندنی یەکێك لەو ئایەتانـەدا، کـە بـە ئایـەتی سـەجدە ناسـراون سـەجدە بەرێ[١]. هەندێکیشیان ئەو کڕنووش بردنە کە بە سـەجدەی قورئـان خوێنـدن ناسراوە بە فـەڕز دەزانـن[٢]، (عبـدالله بـن عمـر) -خـوا لێیـان ڕازی بـێ- لەوبارەیەوە ئەو فەرموودەیەمان بۆ دەگێڕێتەوە: ((أن النبّي كان يقرأ القـرآن، فيقرأ سورة فيها سجدة، فيسجد ونسجد معه، حتى ما يجد بعـضنا موضـعا لمكـان سـجدته)) متفـق عليـه[٣]، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ کاتێـك قورئـانی دەخوێند، جاری وابوو سوورەتێکی دەخوێند کە سەجدەی تێدا بـوو، جـا ئـەو سـەجدەی دەبـرد وئێمـەش سـەجدەمان لەگـەڵ دەبـرد، هـەتا جـاری وابـوو هەندێکمان شوێنی سەجدە لەسەر بردنمان دەست نەدەکەوت.

دیارە ڕای جەماوەریش بەهێزترە کە سەجدەی قورئان خوێندن بـە سـوننەت دەزانن چونکە چەند دەقێکی سوننەت هەن ئەوە دەگەیەنن، بۆ وێنە:

أ- (زيد بن ثابت) -خوا لێی ڕازی بێ- گێڕاویەتەوە کە سوورەتی (والنجم إذا هوى)ی بەسەر پێغەمبەری خوادا خوێندووەو سەجدەی نەبردوە، وەك (بخاري ومسلم وأبو داوود نسائي وترمذي) گێڕاویانەتەوە[٤].

---

١) (نووي) گوتوویەتی: ئەمە ڕای (مالك وأوزاعي وشافعي وأحمد وأسحاق وأبو ثور وداوود وغەیری ئەوانیشە) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٦٩.

٢) ئەمە ڕای (أبو حنيفة)یە، بڕوانە سەرچاوەی پێشوو هەمان بەرگو لاپەڕە.

٣) بڕوانە: (صحيح مسلم بشرح النووي)، ج٣، ص١٨٩٢.

٤) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە ١٨٩٣.

ب- هەروەها (بخاري) گێڕاویەتەوە کە (عمر بن الخطاب) -خوا لێی ڕازی بێ- لە ڕۆژێکی جومعەدا سووڕەتی (النحل)ی لەسەر مینبەر خوێندوە هەتا گەیشتۆتە شوێنی سەجدە ئەوجار دابەزیوەو سەجدەی بردوەو خەڵکیش سەجدەیان لەگەڵ بردوە، بەڵام بۆ جومعەی داهاتوو هەمان سووڕەتی خوێندەوەو لە شوێنی سەجدەش سەجدی نەبردوە، ئەوجار بە خەڵکەکەی گوتوە: ((يا أيّها الناس إنّا لم نؤمر بالسجود فمن سجد فقد أصاب ومن لم يسجد فلا أثم عليه)) واتە: ئەی خەڵکینە ئێمە فەرمانمان پێنەکراوە سەجدەی قورئان خوێندن بەرین، جا هەرکەس سەجدەی بردوە پێکاویەتی، ئەو کەسەش کە سەجدەی نەبردوە گوناحی ناگاتێ.

دوو: دیارە ئەو سەجدە بردنەش پلەو پایەو پاداشتێکی بەرزی هەیە، وەك لەم فەرمودەیەدا دەردەکەوێ:

* ((**عن أبي هريرة ﷺ قال: قال رسول الله ﷺ: إذا قرأ إبن آدم السجدة فسجد اعتزل الشيطان يبكي يقول: يا ويلاه: أمر إبن آدم بالسجود فسجد فله الجنّة، وأمرت بالسجود فأبيت فلي النار**)) رواه مسلم وأحمد وإبن ماجه وغيرهم، واتە: کاتێك ئادەمیزاد -ئایەتی- سەجدە دەخوێنێو سەجدە دەبات شەیتان کەنار دەگرێو دەگریەو، دەڵێ: داخو خەفەت بۆ من ئادەمیزاد فەرمانی پێکرا سەجدە بەرێو سەجدەی بردو بەهەشتی پێ دەبرێ، منیش فەرمانم پێکرا سەجدە بەرمو سەرپێچیم کردو ئاگر -ی دۆزەخ-م پێ برا.

سێ: چۆنیەتی ئەو سەجدەیەش ئاوایە: دیارە یەك سەجدەیە لە نوێژو غەیری نوێژدا پاش (الله أكبر)کردن دەبردرێ، وە بەپێی ڕای زۆربەی زانایان ئەگەر لە غەیری

نوێژدابێ هەردووك دەستیشی لەگەڵ (أللە أكبر) كردنەكەدا بەرزدەكاتەوە[1]، بۆ سەلامدانەوەش بەشێكیان بە پێویست، یان بە سوننەتی دەزانن‌و، بەشێكیشیان دەڵێن: نەك فەرز سوننەتیش نیە[2].

ئەمەش چەند دەقێك دەربارەی چۆنیەتی ئەو جۆرە سەجدە بردنە:

* **((عن إبن عمر رضي الله عنهما قال: كان رسول الله ﷺ يقرأ علينا القرآن فإذا مَرَّ بالسجدة كبّر وسجد وسجدنا معه))** رواه أبو داوود والبيهقي والحاكم وقال: صحيح على شرط الشيخين، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانی بەسەردا دەخوێندین جا كاتێك بەلای سەجدەدا تێپەڕدەبوو سەجدەی دەبردو ئێمەش سەجدەمان لەگەڵ دەبرد.

* **((عن عائشة رضي الله عنها أن النبّي ﷺ كان يقول في سجود القرآن بالليل: سجد وجهي للذي خلقه وصوره وشق سمعه وبصره بحوله وقوته فتبارك الله أحسن الخالقين))** رواه أبو داوود والترمذي والنسائي وصححه الترمذي و (تبارك الله أحسن الخالقين) من رواية الحاكم والبيهقي وقال الحاكم هذه الزيادة على شرط الشيخين[3]، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە كڕنووش بردنی شەوێدا دەیفەرموو: ڕووم سەجدەی برد بۆ ئەو زاتەی، كە دروستی كردوەو نیگاری كێشاوە، وە بەهێزو توانای خۆی بیستن‌و دیتنی تێدا پەیدا كردوون جا بەرزو پایەدارە خوای چاكترین بەدیهێنەر.

---

١) ئەمە ڕای (أحمد وشافعي)و ژمارەیەكی زۆر لە زانایانە، بڕوانە: (المغنى والشرح الكبير)، ج١، ص٦٥١. وە (المجموع)، ج٤، ص٧٢-٧٣.

٢) (شافعي) بەفەرزو (أحمد) بە سوننەتی دەزانن، بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٧٥، وە بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٦٥١-٦٥٢، بەڵام (أبو حنيفة ومالك) دەڵێن: سوننەت نیە، بڕوانە: (الفقه الإسلامي)، ج٢، ص١١٧.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٧٣.

چـوار: ئەو ئایەتو شوێنانەش لە قورئاندا کە سەجدەیان تێدا دەبـردرێ، بـەپێی ئەو فەرموودەیە کە (عمر بن العاص) دەیگێڕێتەوە پازدە (١٥)ن، جـا ئێمـە سەرەتا دەقی فەرموودەکـەو پاشـان شـوێنەکانی سـەجدە تێـدابردن بـە ڕیـز دەنووسین، دواییش ڕاو بۆچوونی زانایان لەوبارەوە دەخەینە ڕوو:

* ((**عن عمر بن العاص أن رسول الله ﷺ أقرأه خمس عشرة سجدة في القرآن، منها ثلاث في المفصل وفي الحج سجدتان**)) رواه أبو داوود وإبن ماجه والحاكم، والدار قطني وحسنه المنذري والنووي، واتـە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ پـازدە (١٥) ئایەتی سەجدەی لە قورئانێ بەسەردا خوێندۆتـەوە، لەوانـە سـێ لـە سوورەتە کورتەکانو دوو سەجدەش لە سوورەتی حەجدا.

ئەو پازدە (١٥) شوێنەش ئەمانەن:

١- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِۦ وَيُسَبِّحُونَهُۥ وَلَهُۥ يَسْجُدُونَ ۩ ﴿٢٠٦﴾ الأعراف ﴾.

٢- ﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَٰلُهُم بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْءَاصَالِ ۩ ﴿١٥﴾ الرعد ﴾.

٣- ﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ النحل ﴾.

٤- ﴿ قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ الإسراء ﴾.

٥- ﴿ ...إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُ ٱلرَّحْمَٰنِ خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩ ﴿٥٨﴾ مريم ﴾.

٦- ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَسْجُدُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ وَٱلشَّمْسُ
وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ وَٱلْجِبَالُ وَٱلشَّجَرُ وَٱلدَّوَآبُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ۖ وَكَثِيرٌ
حَقَّ عَلَيْهِ ٱلْعَذَابُ ۗ وَمَن يُهِنِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن مُّكْرِمٍ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا
يَشَآءُ ﴿١٨﴾ الحج ﴾.
٧- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱرْكَعُوا۟ وَٱسْجُدُوا۟ وَٱعْبُدُوا۟ رَبَّكُمْ
وَٱفْعَلُوا۟ ٱلْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾ الحج ﴾.
٨- ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُوا۟ لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا
وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾ الفرقان ﴾.
٩- ﴿ أَلَّا يَسْجُدُوا۟ لِلَّهِ ٱلَّذِى يُخْرِجُ ٱلْخَبْءَ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا
تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ النمل ﴾.
١٠- ﴿ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِهَا خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَسَبَّحُوا۟
بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ السجدة ﴾.
١١- ﴿ ...وَظَنَّ دَاوُۥدُ أَنَّمَا فَتَنَّٰهُ فَٱسْتَغْفَرَ رَبَّهُۥ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴿٢٤﴾ ص ﴾.
١٢- ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِ ٱلَّيْلُ وَٱلنَّهَارُ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ ۚ لَا تَسْجُدُوا۟
لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَٱسْجُدُوا۟ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فصلت ﴾.
١٣- ﴿ فَٱسْجُدُوا۟ لِلَّهِ وَٱعْبُدُوا۟ ﴿٦٢﴾ النجم ﴾.
١٤- ﴿ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ ٱلْقُرْءَانُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾ الانشقاق ﴾.

١٥-﴿...وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِب ﴿١٩﴾ العلق﴾.

ئەمانە سەرجەم ئەو شوێنانەن کە زانایان دەڵێن: سەجدەیان تێدا دەبردرێ لەکاتی خوێندنیاندا.

بیروڕای زانایانیش لەبارەی ئەو شوێنانەوە بەم شێوەیەیە، کە لە خوارەوە دەینووسین:

أ) بەشێکیان دەڵێن: پازدە (١٥)ن بەو جۆرەی کە نوسیوومانن[(١)].

ب) بەشێکیشیان دەڵێن: چواردە (١٤)ن کە ئەمە ڕای زۆربەیانە، بەڵام لەسەر ئەو چواردە (١٤) شوێنە ڕایان جیاجیایە[(٢)].

ج) هەندێکیشیان دەڵێن یازدە (١١)ن کە ئەمە بێهێزترین ڕایانە[(٣)].

ئنجا ئەو دوو شوێنەی کە زیاتر جێی ڕاجیاجیایی زانایانن سەجدەی دووەمی سوورەتی (الحج)-٧٧-وئەو سەجدەیەیە کە لە سوورەتی (ص)-٢٤-دایە، کە زۆربەیان سەجدەی دووەمی سوورەتی حەج حیساب دەکەن[(٤)]، بەڵام بۆ سەجدەکەی سوورەتی (ص) زۆربەیان بە سەجدەی سوپاسگوزاریی (سجدة الشکر)ی دادەنێن[(٥)].

---

١) ئەمە ڕای (اسحاق و أحمد)ە لە ڕیوایەتێکیدا، بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٦٨٤، وە ڕای هەندێك لە شافیعییەکانو هەندێك لە زانایانی دیکەشە، بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٧٠، وە: (صحیح مسام بشرح النووي)، ج٣، ص١٩٠٣.

٢) زۆربەی شافیعییەکان سەجدەی (ص) حیساب ناکەن، بەڵام (ابو حنیفة) ئەوەی دووەمی حەج حساب ناکاتو ئەوەی (ص) حیساب دەکات.

٣) ئەمەش ڕای باوی (مالیك)و کۆن (قدیم)ی شافیعییە، بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٧٠.

٤) بۆ وێنە: (مالك وشافعي وأحمد وأسحاق وأبو ثور وداوود) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٧٠.

٥) بڕوانە: (المغني)، ج١ ص٦٤٨-٦٤٩، وە (المجموع)، ج٤، ص٧٠.

کەواتــە لــە نێــوان ئــەو دوو ڕایــەدا کــە باســی چــواردەو پــازدە دەکــەن جیاوازییەکی ئەوتۆ نیە، چونکە جیاوازییەکە زیاتر دەگەڕێتــەوە بــۆ حیــساب کرانو نــەکرانی ســەجدەکەی ســووڕەتی (ص)، جــا ئەوانــەش کــە حیــسابیان نەکردوە، گوتوویانە سەجدەی سوپاسگوزارییە نەك قورئان خوێندن، ئەوانەیش کە حیسابیان کردوە گوتویانە: مادام دەق (نص) هەیــە، کــە پێغەمبــەر ﷺ ئەو سەجدەیەی بردوە، واچاکە ببرێ[1]، واتە: لە نوێژدا، ئەگــەرنا لــە غــەیری نوێژدا زانایان لەسەری یەکدەنگن.

دیارە ئەو ڕایەش، کە دەڵێ یازدە (١١)ن، هیچ کــام لــە ســەجدەی (ص)و ســەجدەکانی (الــنجم)و (الإنــشقاق)و (العلــق)ی حیــساب نــەکردوون، بــەڵام بێگومان ئەو ڕایە زۆر بێهێزەو ڕیزپەڕ (شــاذ)یــشە[2]، چــونکە وەك (نــووي) گوتوویەتی: ئەو دەقەی کە (إبن عباس) لەوبارەوە هێناویەتی کە دەڵــێ: **((إن النبــي ﷺ لم يــسجد في شــيء مــن المفــصل منــذ تحول إلى المدينــة))** رواه أبوداوود، بەڵی ئەم دەقە (سند)ەکەی بێهێز (ضــعیف)ەو (بیهقــي)و غــەیری ویش بە بێهێزیان داناوە[3]،وە بێگومان ئەو فەرموودە ڕاست (صحیح)انــەی کە (أبو هریــرة) لەوبارەوە دەیانگێڕێتەوە، ناگونجێ بــە دەقێکــی ئــاوا بخرێنــە دواوەو نادیدە بگیرێن، لە حاڵێك کە لــە زاتــی خۆیانــدا بــەهێزترنو یاســای: ئیسپاتکەر پێش نەفیکەر دەخرێ[4]، (المُثْبِتُ مقدَّم على النافي) پــشتگیریانە، یەکێك لەو فەرموودانەش، کە (أبوهریرە)یە -خوا لێــی ڕازی بــێ-و ڕازیــشی بکات لەوبارەوە گێڕاونیەوە ئەم فەرموودەیەیە:

---

١) ئەمە ڕای حەنەفییەکانو مالیکییەکانە، بڕوانە: (الفقه الإسلامي)، ج٢، ص١٢٠.

٢) بڕوانە: (شرح صحيح مسلم)، ج٣، ص١٩٠٣، وە (المغنى)، ج١، ص٦٤٨.

٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٦٧.

٤) چونکە (اثبات) بەڵگەی زانیاری هەبوونەو (نفي) بە پێچەوانەوەیە.

* ((عن أبي هريرة ﷺ أنه قال: سجد رسول الله ﷺ في "إذا السماء انشقت" و "أقرأ باسم ربك")) رواه مسلم.

ئنجا پێویسته ئەوەش بگوترێ، کە بەندە ئەو ڕایەی شافیعییەکان[1] و حەنبەلییەکان[2]، کە دەڵێ: "سەجدەی سوورەتی (ص) سەجدەی سوپاسگوزارییەو سوننەتە لە دەرەوەی نوێژ ببرێ" هەتا ئێرە بەپەسەند دەزانم، بەڵام کە دوایی دەڵێ: (تحرم في الصلاة على الأصح وتبطلها) واتە: لە نوێژدا بەپێی قسەی ڕاستتر قەدەغەیەو پێی بەتاڵ دەبێتەوە!! زۆرم پێ ڕایەکی سەیرو بێهێزیشە، چونکە مادام لە فەرموودەی پێغەمبەردا ﷺ، هاتوە کە ئەو سەجدەیەی لە نوێژدا بردوە، ئەگەر گریمان سوننەتیش نەبێ، دیارە هەر دروستەو زۆر لەوە دوورە نوێژی پێ بەتاڵ ببێتەوە.

ئەو دەقانەیش کە ئەوە دەگەیەنن کە بەلای کەمەوە سەجدەبردن لەکاتی خوێندنی سوورەتی(ص)دا لە نوێژو دەرەوەی نوێژدا دروست (جائز)ن ئەمانەن:

* ((عن إبن عباس أن النبّي ﷺ سجد في (ص) وقال: سجدها داوود توبة ونحن نسجدها شكرا)) رواه النسائي، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە خوێندنی سوورەتی (ص)دا سەجدەی بردو فەرمووی: داوود وەك تەوبەکردن ئەو سەجدەیەی بردوەو ئێمەش وەك سوپاسگوزاریی دەیبەین.

* ((عن إبن عباس قال ﷺ ليست من عزائم السجود وقد رأيت النبّي ﷺ يسجد فيها)) رواه البخاري.

* ئەو فەرموودەیەی کە پێشتر هێنامان، کە (عمرو بن العاص) گوتوویەتی پێغەمبەر ﷺ پازدە سەجدەی لە قورئانێ فێرکردم.

---

١) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٦٨، هەرچەندە ڕایەکی دووەمیشیان هەیە، کە نوێژ بەتاڵ ناکاتەوە.

٢) بڕوانە: (الفقه الإسلامي)، ج٢، ص١٢٠، وە بڕوانە: (المغني)، ج١، ص٦٥٥، کە ئەوانیش دوو ڕایان لەوبارەوە هەن.

ئاشکراشە کە هیچ کام لەم دەقانە سەجدە بردنی سوورەتی (ص)یان تایبەت نەکردوە بە غەیری نوێژەوە، کەواتە وەك باقی سەجدەکان گشتی‌یە بۆ هەموو حاڵەتەکان.

پێنج: زۆربەی[1] هەرەزۆری زانایان دەڵێن: مەرجەکانی سەجدەی قورئان خوێندنیش هەمان مەرجەکانی نوێژن بێ کەم‌و زیاد، هەندێکیشیان ڕایان وایە کە ئەو سەجدەیە پێویستی بە دەستنوێژ ناکات، بەڵام ڕایەکەیان بێ‌هێزەو بەڵگەیەکی وایان بەدەستەوە نیە ئیسپاتی ئەو دەعوایەی پێبکرێ[2].

١٨- سەجدەی سوپاسگوزاریی (سجدة الشكر):

زۆربەی زانایان سەجدەی سوپاسگوزاریی بە سوننەت دەزانن، ئەویش بریتیە لە یەك سەجدە بردن بۆ خوای پەروەردگار لەکاتی پەیدا بوونی چاکەو نیعمەت‌و خێرو خۆشییەك، یان لاچوونی گرفت‌وبەڵاو تەنگانەیەکدا، دیارە هەندێکیشیان بە مویاح یان بە ناپەسەند (مكروه)یشی دەزانن[3]!

---

١) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص٦٥٠، کە گوتوویەتی: (ولا نعلم فيه خلافا إلا ماروي عن عثمان ﷺ في الحائض تسمع السجدة تومىء برأسها).

٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص١٢٧.

٣) (نووي) گوتوویەتی: سەجدەی شوکر –جگە لە شافیعی- مەزهەب‌و ڕای (أسحاق وأبو ثور وليث أحمد مالك وداوود)ە هەروەها (مالك) لە ڕیوایەتێکدا. (بڕوانە: المجموع، ج٤، ص٧٨) بەڵام (أبو حنيفة ومالك) لە ڕای باو (مشهور)یدا بە مویاح، یان ناپەسەندی دەزانن، بڕوانە (المجموع)، ج٤، ص٧٨.

وە زۆربەی زانایان دەڵێن مەرجەكانی ئەو سەجدەیەش‌و چۆنیەتییەكەی هەمان مەرج‌و چۆنیەتی سەجدەكانی قورئان خوێندنە[1]، هەندێكیشیان دەڵێن: ئەو مەرجانەی ناوێن[2].

ئاشكراشە كە ڕای زۆربە ڕاستترو پەسەندە، چونكە كۆمەڵێك دەقی ڕاست‌و ڕاشكاو (صحيح وصريح)ی سوننەتیان بەدەستەوە هەن‌و بێ‌گومان هیچ جۆرە خواپەرستییەكیش بەبێ دەقێكی شەرعی ڕێك‌و ڕەوان ئیسپاتی شەرعی بوونی خۆی ناكات.

دیارە زۆربەی زانایانیش دەڵێن سەجدەی سوپاسگوزاریی دەبێ هەر لە دەرەوەی نوێژ بێت، تەنانەت بەشێكیان دەڵێن: ئەگەر لە نوێژدا سەجدەی ناوبراوی برد، مەگەر بەهۆی نەزانین‌و لەبیرچوونەوە بێت ئەگەرنا نوێژەكەی بەتاڵ دەبێتەوە[3]، بەڵام دەڵێن: سەجدەی سوورەتی (ص) لەو حوكمە هەڵاوێرراوە، چونكە لە قورئاندا نیەو دەشوبهێتە سەجدەكانی قورئان خوێندن[4].

ئەمەش چەند دەقێك لەبارەی شەرعی بوون‌و سوننەتبوونی سەجدەی ناوبراوەوە:

* **((عن أبي بكر ﷺ أن النبيّ ﷺ كان إذا أتاه أمر يسره أو بشر به خر ساجداً وشكراً لله تعالى))** رواه أبو داود وإبن ماجه والترمذي وحسنه، ورواه أحمد بلفظ آخر، واتە: كاتێك هەواڵێكی دڵخۆشكەر بە پێغەمبەر ﷺ دەگەیشت، یان موژدەی شتێكی دڵخۆشكەری پێدەگەیشت لەپەو ڕوو بە سەجدەدا دەكەوت وەك سوپاسگوزاریی بۆ خوای بەرز.

---

١) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص٦٥٥.
٢) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص١٢٩.
٣) بڕوانە: (المجموع)، ج٤، ص٧٧، وە: (المغني...)، ج١، ص٦٥٥.
٤) بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص٦٥٥.

* (عبدالرحمن بن عوف) -خوا لێی ڕازی بێ- جارێکیان لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بووەو پێغەمبەر ﷺ لەنێو باخێکی خورمادا سەجدەیەکی دوورو درێژی بردوە، پاشان وەك ڕوونکردنەوەی هۆی سەجدە بردنەکەی فەرموویەتی: ((**إن جبريل عليه السلام قال لي: ألا أبشرك؟! إن الله -عزّو جلّ- يقول لك: من صلّى عليك صليت عليه، ومن سلّم عليك سلّمت عليه، فسجدت لله عزوجل شكرا**)) رواه أحمد والحاكم وقال صحيح على شرط الشيخين، واتە: جبرائیل پێی گوتم: ئایا موژدەت بدەمێ؟ بێگومان خوای زاڵو پایەبەرز پێت دەفەرموێ: هەرکەسێك صەڵاواتت لێبدا صەڵەواتی بۆ دەنێرم، وەهەر کەسێك سەلامت لێ بکات سەلامی لێدەکەم، جا منیش سەجدەم بۆ خوای زاڵو پایەبەرز برد لە ڕووی سوپاسگوزارییەوە.

* هەروەها سەجدەی سوپاسگوزاریی بردن لە ژمارەیەك لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەری خواوە ﷺ -خوا لێیان ڕازی بێ- گێڕاوەتەوە بۆ وێنە[1]:

أ) (سعيد بن منصور) گێڕاویەتەوە کە (أبوبکر) -خوا لێی ڕازی بێ- کاتێك هەواڵی کوژرانی (مسليمة الكذاب)ی بۆ هات سەجدەی برد.

ب) (أحمد ومسلم وأبو داوود) گێڕاویانەتەوە کە کاتێك (علی) -خوا لێی ڕازی بێ- زانی کە (ذو الثدية) لە نێو کوژراوەکانی نەهرەوان دایە سەجدەی برد.

ج) (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوە، کە (کعب بن مالك) کاتێك هەواڵی تۆبە وەرگیرانی پێگەیشت سەجدەی برد.

---

١) بڕوانە: (نيل الأوطار)، ج٣، ص١٢٩-١٣٠، هەروەها بڕوانە: (المغني والشرح الكبير)، ج١، ص٦٥٥.

خـاڵی هەشـتەم: بەرهەمی نوێــژ بەرپاكردن

خوێنەری بەڕێزو خۆشەویست!

خوا یاربێ لە خاڵەدا كە خاڵی كۆتاییەو بەم خاڵـە كۆتـایی بـە توێژینـەوەمان دەربـارەی یەكـەمینو گـەورەترین دروشمـەكانی خواپەرسـتیی (عبـادة) دێـنین، هەوڵدەدەین كە لە چەند بڕگەیەكی كورتو پوختدا گرنگترین بەرهەمەكانی نوێژ، هەرچەندە لەباسی گرنگیو پلەوپایەی نوێژیشدا شتێكمان لـەوبارەوە بـاس كـرد، بەڵام بێگومان نوێژ زۆر لەوە گەورەترە كە لەباسێكو دوواندا بگونجێ خێـرو بێـرو بەرهەمە هەمە جۆرە مادديیو مەعنەوییو دنیاییو قیامەتییەكانی بخەینەڕوو:

١- پەیـمان نوێ كردنەوە:

بابای نوێژكەر كە لە هەموو ڕكاتێكی نوێژەكەیدا ڕوو لە خوای پەروەردگارو بەخشندەی دەكاتو دەڵێ: بـەس تـۆ دەپەرسـتینو یارمـەتیش تـەنها لـە تـۆ دەخوازین (إياك نعبـد وإيـاك نـستعين) ئـەوە لـە ڕاسـتیدا پـەیمانو بـەڵێنی بەندایەتی لەگەڵدا نوێ دەكاتەوە كە جگە لە خوای تاكو پاك وبێ وێنـە هـیچ پەرستراوێكو هیچ پشت پێ بەسـتراوو هانـا وەبـەربراوێكی نـەبێ، هـەروەها كۆمەڵی مسوڵمانان كە ئەو ڕستە بەرزو پیـرۆزە ڕوو بـەخوای خۆیـان دەڵـێن بڕیار تازە دەكەنەوە لەسەر ئەوە كە غەیری خوا بە پـەروەردگارو فـەرمانڕەواو سـەروەرو غـەیری ڕێبازەكـەی بـە بەرنامـەی ژیـانو گـوزەرانو غـەیری پێغەمبەرەكەیو جێنشینو میراتگرە ڕاستو ڕەسەنەكانی بەڕابـەرو چاوسـاغو پێشەوا، نەزانن و نەزانن!

٢- دڵو دەروون ڕوون بوونەوەو گەش بوونەوە:

لە سۆنگەی ئەوەوە کە یادی خواو خواپەرستیی خۆراكو بژێوی دڵو گیانی ئینسانەو، دڵو دەروونێك خۆری خواپەرستیی تێدا هەڵنەهاتبێ زیندانەو تاریکستانە، وە لە سۆنگەی ئەوەوە کە یادی خوا مایەی ئۆخژنو ئارامی دەروونو دڵدامرکانە: ﴿...أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ الرعد﴾، وەنوێژ گەورەترینو بەرزترین جۆری بەندایەتیو یادی خواکردنە: ﴿...وَأَقِمِ الصَّلَوٰةَ لِذِكْرِيٓ ﴿١٤﴾ طه﴾، بۆیە بابای نوێژکەر هەمیشە دڵو دەروونی وەك ئاوێنەی مشتومالکراو سپیو ڕوونەو وەك باخی تەڕو پاراو گەشو جوانە. بەتایبەت لە گەرمەی خواپەرستییو نوێژو تاعەتدا بەیەکجاری شوعلەوەر دەبێو دەبێتە چراخان، یەکێك لە حیکمەتەکانی نوێژی بە کۆمەڵیش ئەوەیە کە ئەو کۆمەڵە نوێژکەرە دڵەکانیان وەك کۆمەڵە چرایەکی بەشۆق ڕۆشناییو تیشکێکی زۆر پەیدا دەکەن لە ئەنجامی کۆبوونەوەو عەکسکردنەوەی ڕووناکیان بۆ یەکتر، کە ئەمەش دەبێتە دابارینی ڕەحمەتو بەرەکەتی خواو دابەزینی فریشتەکان.

٣- ئیرادەو عەزمو هەڵبڕانەوەو تیژبوونەوە:

بێگومان بابایەك خۆی بەبەندەو فەرمانبەری خوا بزانێو تەنیا خوا بە پەرستراو گەورەو سەروەری موتڵەقو پشتیوانی خۆی دابنێ، هەمیشەو دایم بەبڕشتو چوستو چالاك دەبێ، وە ئەگەر جارجاریش لە ژێر کاریگەریی تینو تەوژمی ئێشو ئازارو دەردەسەریدا تیغی ئیرادەی کولو عەزمی شل بێ، بە هۆی نوێژکردنەوە وەك تیغی تازە دەمەزەرد کراو تیژدەبێتەوەو هەڵدەبڕێتەوە، هەر بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ هەر کات تووشی ناڕەحەتیو سەغڵەتی ببوایە بەهۆی گرفتارییو ئێشو ژانو موعاناتەکانی ڕێی دین دارییەوە پەنای

دەبردە بەر نوێژو تاعەت: ((عن حذيفة رضي الله عنه قال: كان ﷺ إذا حزبه أمر صلّى)) رواه أحمد وأبو داوود.

٤- بیرو زەین کۆبوونەوە:

زاناو شارەزایانی دەروون ناسی نوێ (علم النفس الجديد) دەڵێن: هەبوونی توانا لەسەر بیرچەسپاندن (تركيز الذهن) بنەڕەتیترین هۆی سەرکەوتنو بەرەو پێشچوونی ئینسانە لە ژیانیدا، وە دەڵێن: گەورەترین هۆی هەڵکەوتنی بلیمەتەکان توانا هەبوونیانە لەسەر بیرکۆکردنەوەو چەسپاندنی زەین لەسەر ئەو مەبەستەی بیانەوێ[1]، دیارە تاقە هۆیەکیش کە دەبێتە مایەی زەین کۆبوونەوەی ئینسان ئەویە کەمەیلو ئارەزووو خۆشەویستیو بایەخ پێدانی لەدڵدا هەبێ بەرانبەر بەئامانجو مەبەستێکی دیاریکراو[2]، جا بێگومان بابای نوێژکەر بەهۆی نوێژو خواپەرستییەکەیەوە هەموو ئەو پێداویستیانەی بۆ دابینکراون، بە تایبەتی کەسانێك کە نوێژەکانیان بەو جۆرو چۆنیەتییە شەرعییە ئەنجام دەدەن کە خوا فەرمانی پێ‌کردوە، لە سایەی ئەو جۆرە نوێژکردنو خواپەرستنەیانەوە دەگەنە لووتکەی هەرەبڵندی زەین کۆکردنەوەو بیرچەسپاندن.

٥- لە تاوان پاك بوونەوە:

خوێنەری خۆشەویست!

ئەگەر لەبیرت مابێ لە بەشی یەکەم، باسی سێیەم (شوێنەوارو بەرهەمە گرنگەکانی خواپەرستیی) لە خاڵی سێیەمدا (خواپەرستیی دەروونی مرۆڤ

---

١) بڕوانە: (یادی خودا)، ب١، لاپەڕە ١٦٩، لە: (روح الصلاة)، ص٣١ عفيف عبدالفتاح.

٢) سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ١٦٩-١٧٠، لە: (أصول علم النفس)، ص١٨٣، د. أحمد عزت راجح.

دەشواو چڵك‌و چەپەری گوناح‌و خراپە لادەبات)، ئەو فەرموودەیەمان هێنایەوە کە (بخاري ومسلم) لە پێغەمبەری خوا ﷺ گێڕاویانەتەوەو نێوەڕۆکەکەی ئەوەیە کە هەرکەسێك پێنج نوێژە فەرزەکان -بەشێوەیەکی شەرعیانەی ڕێك‌و پێك- بکات، وەك ئەوە وایە ڕۆژێ پێنج کەڕەتان خۆی بە ئاوێ بشوات، دیارە هەم بابای نوێژکەرو هەم بابای خۆشۆریش هیچ کامێکیان چڵکیان پێوە نامینێ. ئەمیان چڵکی ماددیی‌و ئەویان چڵکی مەعنەویی تاوان‌و خراپەکان.

٦- لە کۆڵ بەدکاریی بوونەوە:

خوای کاربەجێ‌و زانا دەربارەی نوێژی ڕاستەقینە فەرموویەتی: ﴿ اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ ... ﴿٤٥﴾ العنكبوت ﴾، واتە: ئەوە بخوێنە کە لە کتێبی خوا- پێت ڕاگەیێندراوە، وە نوێژ بەرپابکە، بێگومان نوێژ ڕێگریی لە هەر قسەو ڕەفتارێکی ناقۆڵاو[1] ناپەسەند دەکات.

ئنجا ئەگەر کەسێکیش لێرەدا وەدەنگ بێت‌و بڵێت: ئەوە ڕاست نیە، چونکە من سەدان نوێژکەرت بۆ دەژمێرم کە لە قسەو کرداری بەدو ناقولا ناپرینگێنەوە! لە وەڵامیدا دەگوترێ: بێگومان خوای شارەزاو پەنهان بین مەبەستی لە (نوێژ) نوێژی ڕاستەقینەیە، کە خاوەنەکەی هەموو مەرجە ڕواڵەتی‌و دەروونییەکانی تێدا هێنابنە دی، وەك لە قورئان‌و سوننەتدا ڕوون کراونەوە، وە لە ڕاستیدا هەر نوێژێك بە ئەندازەی تێدا نەمانی ئەو مەرجە شەرعیانەی کە بۆی دانراون، لە نوێژ دەشۆرێ.

---

١) هەر کام لە: (مفردات ألفاظ القرآن)ی (راغب الأصفهاني)، ص٦٢٦ و ص٨٢٣، وە: (المعجم الوسيط) ص (٦٧٤، ٩٥٢) گوتوویانە: (فاحشة، فحش) هەر قسەو کردارێکە کە لە خراپیدا ئەوپەڕی گرتبێ، (منکر)یش هەر قسەو ڕەفتارێکە کە عەقڵ‌و شەرع پێیان ناپەسەند بێ.

٧- گــرەو لە شەیتان بردنەوە:

خوێنەری بــەڕێز!

لە یەکێك لە باسەکانی بابەتی یەکەمدا ئەوەمان ڕوون کردەوە کــە شــەیتان بە هەڕەشەو گوڕەشەوە دەربارەی ئادەمو نەوەکانی گوتوویەتی: (لە پێشیانەوەو لە دوایانەوە لەلای ڕاستو چەپیانەوە بۆیان (واتە بۆ ئادەمو نەوەکانی) دەچمو هەوڵی سەر لــێ تێکدانو لە خشتە بردنیان دەدەمو وایان لــێدەکەم زۆربــەیان سپڵەو ناسوپاس بن).

دیارە لە حاڵێکی ئاواشدا ئــادەمو وەچــەکەی لەبــەردەم هێــرشو پــەلاماری ئیبلــیسو ســەربازەکانی دا تــەنیا هــەردووك لای (ســەرێ)و (خــوارێ)یــان بەدەستەوە ماون کە سەنگەری بەرگری لەخۆکردنیان تێدا لــێ بدەن. ئنجا لــە سۆنگەی ئەوەوە کە نوێژ هەرکام لە سەجدەو پاڕانەوەی زۆر بە خەستو خــۆڵی تێدان، مانای وایە ئێمەی ئادەمیزاد بەهۆی نوێژکردنەوە دەتوانین بەرهەڵــستی پیلانو فێڵو تەڵەکەی شەیتان بکەینو لەوەدا کە گوتوویــەتی: لــە خــشتەیان دەبەمو گیرۆدەی ناسوپاسییان دەکەم! وە درۆی بخەینەوەو گرەوی لــێ ببەینەوە.

٨- وەرزشو ســاغ بوونەوە:

زاناو شارەزاو پسپۆڕانی بوارە جیاجیاکانی پزیشکیو جەستەناســی دەڵــێن: وەرزشو جووڵان شتێکی زۆر گرنگو پێویستە بۆ جەستەی ئینــسان، وە هــەر جەستەیەك بۆ ماوەیەکی زۆر نەجووڵێو کارو چــالاکی نــەبێ، هێــدی هێــدی ماســـوولکەکانی دەپووکێنـــەوەو دەمارەکـــانی خـــاو دەبنـــەوەو ســـەرجەم ئەندامەکانی بــەرەو لاوازیــیو بــێتینیی دەچــن، وە دەڵــێن: چــاکترین جــۆرە وەرزشیش ئەوەیە کە ژمارەیەکی زیاتر لە ماسوولکەو جومگــەو دەمارەکــانی جەستەی تێدا بجووڵێن!

جا هەڵبەتە وەك ڕوونو بەرچاویشە بابای نوێژکەر بەهۆی نوێژەکەیەوە — بە مەرجێك بە شێوەی شەرعیی خۆی ئەنجامی بدات — چاکترین وەرزش دەکات چونکە تاقە یەك ماسوولکەو جومگەو دەماریش لە لەشدا نامێنێ کە نەجووڵێ، هەر لە جومگەکانی گەردنو بڕبڕەی پشتو دەستو لاقەوە بیگرە هەتا جومگە وردیلەکانی پەنجەکانی دەستو پێ! وە هەر لە ماسوولکەکانی ملوشانو قۆڵو پیلانەوە بگرە هەتا ماسوولکەکانی لەپی دەستو پێیەکانیش!

٩- ڕازانەوەو پاکبوونەوە:

ئاشکرایە کە یەکێك لە مەرجە پێویستو بنەڕەتەکانی نوێژکردن — وەك پێشتر باسمان کرد — پاكو خاوێنییە هەم لە جەستەو[1] هەم جلو بەرگو هەم لە شوێنو جێگای نوێژ تێداکردنیشدا! ئاشکراشە کە پاکی دەروونو خاوێنی ڕواڵەت دوو شتی پێکەوە گرێدراوو پەیوەستن، هەر بۆیەش خوای کاربەجێ پەشێمان بوونەوەو خاوێنبوونەوەی پێکەوە باس کردوون: ﴿...إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ البقرة﴾، واتە: بەڕاستی خوا تۆبەکەرانو خۆپاككەرەوانی خۆش دەوێن.

دەربارەی ڕازاندنەوەش بۆ کاتی نوێژو شوێنی نوێژ فەرموویەتی: ﴿يَٰبَنِىٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ... ﴿٣١﴾ الأعراف﴾. کە زۆر لە توێژەرەوانی قورئان وشەی (مسجد)یان لێرەدا بە نوێژ (صلاة) تەفسیرکردوە[2].

---

١) لە پیسیی حوکمیی کە بێدەستنوێژیی گچکەو گەورەیە، وە لە پیسیی عەینیی کە هەر شتێکە بە پیس (نجس) دابنرێو نوێژی پێوە نەبێ.

٢) بڕوانە: (الجامع لاحكام القرآن) القرطبـي، ج٤، ص١٣٧-١٣٨، وە بڕوانە (الاساس فی التفسیر)، ج٤، ص١٨٨٧.

بەڵێ لە ڕاستیدا نوێژ مایەی پاکبوونەوەو ڕازاندنەوەی دەرو دەروونی ئینسانە، هەروەك چۆن مایەی خاوێنبوونەوەو جوانیی و ڕەونەقی ڕواڵەت و پەنهانی کۆمەڵگای مسوڵمانیشە.

١٠- پێکەوە جۆشدرانو ساغ بوونەوە:

بە حوکمی ئەوەی کە نوێژی بە کۆمەڵ بە بیستو پێنج یان بیستو حەوت پلە لە نوێژی تەنیا چاکترو بەرزترە، وە ئەگەر فەرزی عەینیش نەبێ بەلای زۆر لە زانایانەوە فەرزی کیفایەیە وەك پێشتر خستمانە ڕوو، ئەنجامدرانی پێنج نوێژە فەرزەکان دەبێتە هۆی پێکەوە کۆبوونەوەی خەڵکی هەر گەڕەكو دێیەك لە هەر شەوو ڕۆژێکدا پێنج کەڕەتان، کە بێگومان ئەو پێنج جار کۆبوونەوەو یەکتر دیتنەش دەورێکی گەورەو گرنگی هەیە لە پێکەوە جۆشدانی مسوڵمانانو ئاگاداریو ئاشنابوونیان بەدەردو ئێشو ژانو موعاناتی یەکتر، ئاشکراشە کە کۆمەڵگای ئاوا هیچ درزو کەلێنێکی تێ نابێو هیچ دوژمنو ناحەزێك زەفەری پێ نابات.

١١- درەوشانەوەی برایەتیو یەکسانی :

ڕێچکەو بیردۆزە جۆراو جۆرەکان بەڕاست، یان بەدرۆ زۆر بانگەشە بۆ یەکسانیو نەبوونی فەرقو جیاوازیو بەرزیو نزمیی لە نێوان ئینسانەکاندا دەکەن، بەڵام ئەو دروشمە بریقەدارانەیان زیاتر هەر بە گوتراوییو نوسراویی دەمێنێتەوەو لەسەر ئەرزی واقیع نابینرێن، بەڵام ئیسلام لە زۆر بوارانددا بە شێوەیەکی کردەییو بەرچاوو واقیعییانە ئەو یەکسانیو وەك یەك نەبوونەی بەندەکانی بەرجەستە دەکات، بۆ وێنە: ڕۆژووی ڕەمەزان، حەجی ماڵی خوا — بە تایبەتی لەکاتی پۆشینی بەرگی ئیحرامدا — وە نوێژی بە کۆمەڵ ..کە دەبینین لەنوێژی بە کۆمەڵدا سەرجەم مسوڵمانان بە هەموو ڕەنگو زمانو

چینو توێژو ئاستەکانیانەوە لە پادشاوە هەتا گەداو، لە سەرکردەوە هەتا سەربازو، لە زاناوە هەتا نەخوێندەوارو، لە پیرەوە هەتا منداڵ.. تێکڕا شان بە شانی یەکتر ڕادەوەستنو پاڵ وێك دەدەنو ڕوو لە قیبلە دەکەنو مل بۆ فەرمانی پێشەوا (إمام)ێك کەچ دەکەنو سەجدەو ڕکووع بۆ یەك تاقە پەرستراو دەبەن!! کە بێگومان برایەتیو یەکسانیو بێفەرقو جیایی بە جوانترینو واقیعیترین شێوەی لەنێو کۆمەڵگای مسوڵماناندا تەجەللا دەکات.

١٢- ڕاهاتن بە ڕێكو پێکییەوە:

یەکێك لەو شتانەی کە لە نوێژی بە کۆمەڵدا پێویستن، ڕێكو پێك ڕاوەستانو پاڵ لێکدانی نوێژکەرانە، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **((لَتُسَوُّنَّ صفُوفَكُمْ أو لَيُخالِفَنَّ اللهُ بَيْنَ وجوهِكُمْ))** متفق علیه، واتە: بێگومان ئەگەر ڕیزەکانتان ڕێكو ڕاست نەکەن خوا ڕووەکانتان لەیەك وەردەگێڕێ.

ئاشکراشە ئەو ڕێكوپێك ڕاوەستانو پاڵ یەکترەوە دانەی نوێژکەران دەبێتە مایەی ڕاهاتنیانو بارگرتنیان بە یاساو ڕێكو پێکییەوەو دوور کەوتنەوە لە ئاڵۆزییو پەشێوییو بێسەروبەریی.

١٣- خووگرتن بە فەرمانبەرییەوە:

بە دوای پێشەوا (امام)دا جمو جۆڵکردنو لێ پێش نەکەوتنەوەی لەکاتی ڕکووعو سەجدەو هەستانو دانیشتندا، یەکێکی دیکەیە لە مەرجە گرنگەکانی نوێژی بە کۆمەڵ، وە تەنانەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم هەڕەشە توندە لەوانە دەکات کە پێش ئیمام دەکەونەوە: **((أما يَخْشى أحَدُكُمْ إذا رَفَعَ رَأْسَهُ قَبْلَ الأمامِ أنْ يَجْعَلَ اللهُ رَأْسَهُ رَأسَ حِمارٍ..؟!))** متفق علیه، واتە: ئایا یەکێکتان کە بەر لە ئیمام سەری بەرزدەکاتەوە لەوە ناترسێ خوا سەری بگێڕێ بەسەری کەر؟!

ئاشکراشە کە ئیسلام کاتێك ڕازی نەبێ مسوڵمانان لە نوێژەکەیاندا نارێك‌و پێك بن‌و بێیاسایی بکەن‌و، بۆ نوێژەکەیان پێشەواو سەرکردەیان لەسەر پێویست بکات‌و، فەرمانیشیان پێ بکات کە نابێ لە فەرمانی لابدەن، بۆ غەیری نوێژیشیان چاکترو زیاتر ڕێك‌وپێکی‌و سەرکردە هەبوون‌و لە فەرمان دەرنەچوونیان لەسەر پێویست دەکات!

لە کۆتاییشدا دەڵێم :

لە ڕاستیدا نوێژ قوتابخانەیەکە ئینسانی مسوڵمان‌و کۆمەڵی مسوڵمان تێیدا فێری زۆر شت دەبێ‌و گەلێك بەرهەم‌و خێرو بێری دەستگیر دەبن، بەڵام گرنگ ئەوەیە بەو جۆرو چۆنیەتی یە ئەنجام بدرێ‌و بەرپا بکرێ کە خوای پەروەردگارو کاربەجێ فەرمانی پێ کردوەو پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ پێشانی داوین‌و ڕەنگی بۆ ڕشتوە.

جا خوا بە لوتف‌و کەرەمی بێسنووری خۆی بمانگێڕێ بەو بەندە ڕەسەنانەی کە نوێژی ڕاستەقینە بەرپا دەکەن‌و لە سۆنگەی ئەو جۆرە نوێژکردنەشەوە خۆیان پاك‌و چاك دەکەن‌و سەرەنجام لە وردو درشتی ژیان‌و گوزەرانی تاکی‌و کۆمەڵییاندا فەرمانبەریی خوای تاك دەکەن.

بەم خاڵی هەشتەمەش لە توێژینەوەی درووشمی یەکەم‌و بنەڕەتی خواپەرستیی دەبینەوەو دەچینە سەر باس‌و توێژینەوەی درووشمی دووەم کە ماڵ بەخشینە.

سبحانك اللّهم و بحمدك أشهد الاّ إله إلاّ أنت أستغفرك و أتوب إليك.

بەرهــەمــە چاپکراوەکانی دانــەر

١- پوختەیەك دەربارەی ئیسلام. چاپی ٢/ ٢٠٠٦.
٢- دەبەرێك ڕاچوونی ئیسلامو ڕێچکان. چاپی ٣/ ٢٠٠٦
٣- یادی خوا، گرنگی یادی خوا لە ژیانی مرۆڤـ دا. چاپی ١ /١٩٨٧
٤- کۆمەڵـی خوا. چاپی ١ / ١٩٨٨
٥- پێشمەرگەی ئیسلام، یان مسوڵمانی موجاهید کێیەو چۆنە؟چاپی٣ /٢٠٠١
٦- دەردو دەرمانی بزووتنەوەی ئیسلامی. چاپی ١ /١٩٨٩
٧- ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ کامەیە؟! چاپی ١/ ١٩٨٩
تێبینی: ((دواتر خرایە نێو کتێبی (مسوڵمانی کامڵ : بەشی یەکەم: بیروبڕوای مسوڵمان) وە دواتر ئەمیش خرایە نێو کتێبی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی))یەوە .
٨- ڕێگای صالح بوونو بەرەو خوا چوون. چاپی ٢ /٢٠٠٥
٩- کوردستان بۆ وێران بوو و چۆن ئاوەدان دەبێتەوە؟! چاپی ١ / ١٩٨٩
١٠- حوکمی گەڕانەوە ژێر نیری طاغووت. چاپ ٢ /٢٠٠٥
١١- سۆزی نەتەوایەتیو بیری ناسیۆنالیزم لە تەرازووی ئیسلامدا. چاپی ٣ /٢٠٠٥ .
١٢- مسوڵمانی کامڵ/ بەشی یەکەم: بیروبڕوای مسوڵمان چاپی ١ /١٩٩٧
تێبینی: ((دواتر خرایە نێو کتێبی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی)یەوە)).
١٣- چارەسەری کێشەی کورد لە نێوان ئیمانو پەرلەمان دا. چاپی ١ /١٩٩٢
١٤- بزووتنەوەی ئیسلامیی لە دووڕیانی مانو نەمان دا. چاپی ١ /١٩٩٣
١٥- بزووتنەوەی ئیسلامییو ئایندەیەکی گەشو ڕوون. چاپی ١/ ١٩٩٥

١٦- پرۆژەی بەرنامەی فیکری کاری ئیسلامیی. چاپی ١ / ١٩٩٦
١٧- چەند ڕێڕوونییەك بۆ ئیسلامییەكانی كوردستان. چاپی ١ /١٩٩٦
١٨- ئیسلامو كێشە هەنووكەییەكان چاپی ١ /١٩٩٥
١٩- با وریا بین! داڕووخانی ڕەوشت كۆمەڵگاكەمان بەرو هەڵدێر نەبات . چاپی ٢ /٢٠٠٦.
٢٠- مسوڵمانی كامڵ: بەشی دووەم/ خواپەرستیی مسوڵمان – بەرگی یەكەم . چاپی ١ / ٢٠٠٠ .
٢١- مسوڵمانی كامڵ: بەشی دووەم/ خواپەرستیی مسوڵمان – بەرگی دووەم . چاپی ١ / ٢٠٠٠ .
تێبینی: ئەم كتێبە بە هەردووك بەرگەكەیەوە لەم چاپی دووەمەوە لە چوار بەرگداو بەناوونیشانی (خواپەرستیی ئیسلامیی) دەبێ .
٢٢- گەڕانەوە لای خـوا (عزّ وجلّ) . چاپی ٤ /٢٠٠٥
٢٣- زانایانی ئیسلامو كێنو چۆنن ؟! چاپی ٢ / ٢٠٠٢
تێبینی : بۆ زمانی عەرەبیش وەرگێڕراوە.
٢٤- بنچینە گرنگەكانی هەڵسوكەوتی شەرعییانەو ژیرانە لەگەڵ وردە بابەتە خیلافییەكان دا چاپی ١ / ١٩٩٩ .
تێبینی: ئەم نامیلكەیە باسێكی بەرگی یەكەمی كتێبی: (خواپەرستیی ئیسلامیی)یە.
٢٥- مزگەوتەكانی كوردستان لە نێوان ئاوەدان كردنەوەو وێران كردن دا. چاپی ١ /٢٠٠٠
٢٦- تاقیكردنەوەی خوا بۆ بەندەكانی چییەو چۆنە؟ چاپی ١ /٢٠٠٠
٢٧- بنەما شەرعییەكانو هێڵە گشتیەكانی كۆمەڵێكی ئیسلامیی ڕەسەن .
تێبینی: (ئەم نامیلكەیە وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی)

٢٨- كۆمەڵی ئیسلامیی: ئامانجو هەڵوێستەكانی. چاپی ١ /٢٠٠١

٢٩- پاساوو بەڵگە شەرعییەكانی بنیاتنانی كۆمەڵیی ئیسلامیی، ئاڵقەكانی: ١و ٢ و ٣ و ٤ . چاپی ١ / ٢٠٠١

٣٠- ئافرەتی مسوڵمانی كورد مافە شەرعییەكانیو ئەركە گرنگەكانی. چاپی ١ /٢٠٠٠.

٣١- ئافرەتو خێزان لە سایەی شەریعەت دا . چاپی ٢ / ٢٠٠٥

٣٢- چەند مەسەلەیەكی باوی سەردەم . چاپی ٥ / ٢٠٠٥

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

٣٣- چەند ڕێڕوونییەك بۆ خوشكو برایانمان لە هەندەران. چاپی ١ / ٢٠٠٢

٣٤- سنووره قەدەغەكان مەشكێنن! (چاوپێكەوتنی دكتۆر حسین محمد عزیز) . چاپی ٢ / ٢٠٠٣

٣٥- چۆن هەڵسوكەوت لەگەڵ خەڵكی دا بكەین؟! چاپی ١ / ٢٠٠٢

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

٣٦- شەهید كێیەو چ پلەوپایەیەكی هەیە؟! چاپی ١ / ٢٠٠٢

٣٧- جیهاد لە ڕێی خواداو چەند سەرنجو ئاگادارییەك. چاپی ١ / ٢٠٠٢

٣٨- بۆئەوەی لەسەر جیهادكردنمان قەرزدار نەبینەوە! چاپی ١ / ٢٠٠٢

٣٩- جیهاد لەڕێی خوادا چی‌یەو بۆچی دەكرێو چۆن دەكرێ؟ چاپی١/ ٢٠٠٢

٤٠- ئەشكەنجەو زیندان (چاوپێكەوتنی هاوژین عومەر) چاپی ٢ / ٢٠٠٦ .

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

٤١- كارو پرۆژەی ئیسلامیمان (وتاری كۆنگرەی یەكەمی كۆمەڵی ئیسلامیی) چاپی ٢ / ٢٠٠٦ .

٤٢- ئیسلام‌و مسوڵمانەتی‌و کاری ئیسلامیی لەبەر ڕۆشنایی قورئان‌و سوننەتدا. چاپی ١ / ٢٠٠٦ .

٤٣- ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی بەرگی/١، ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامی چی یەو چۆنە؟! ١ تا ١٢ . چاپی ١ / ٢٠٠٦

٤٤- ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی بەرگی/ ٢، خوا بە یەکگرتن (التوحید) لە بەدیهێنەرایەتیی‌و پەروەردگارێتی دا. ١٣ تا ٢٦ . چاپی ١ / ٢٠٠٦

٤٥- ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی بەرگی/ ٣، خوا بەیەکگرتن لە ناوو سیفەت‌و لە پەرستراوێتی دا، ٢٧ تا ٣٦ . چاپی ١ / ٢٠٠٧

٤٦- ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی بەرگی/ ٤، ئیمان بە فریشتەکانی خوا (عزّوجل)، کتێبەکانی خوا (عزّوجل)، پێغەمبەرانی خوا (علیهم الصلاة والسلام). ٣٧ تا ٤٠ . چاپی ١ / ٢٠٠٧

٤٧- ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی بەرگی/ ٥، ئیمان بە ڕۆژی دوایی‌و قەزاو قەدەر ٤١ تا ٤٥ . چاپی ١ / ٢٠٠٨

٤٨- ئیمان‌و عەقیدەی ئیسلامیی بەرگی/٦، تایبەتمەندیی‌و دیدو بۆچوونەکانی پەیڕەوانی ڕێبازی ڕاست. ٤٦ تا ٥٠ . چاپی ١ / ٢٠٠٨

٤٩- تەوژمی ئیسلامیی‌و عەلمانیی‌و خاڵە هاوبەش‌و جیاوازەکانیان. چاپی ١/ ٢٠٠٧

<u>تێبینی</u>: زۆربەی بە (٢٤) ئاڵقە لە هەفتەنامەی (هاووڵاتی)و ئەوەی دیکەش بە (٩) ئاڵقە لە هەفتەنامەی (ئاوێنە)دا بڵاوکراوەتەوە.

٥٠- گەنجەکانمان لە نێوان ڕەسەنایەتیی‌و لاسایی کردنەوەدا.

٥١- بە دوورخستنەوەی ئافرەت لە ئیسلام چ زیانێك دەکەین؟

٥٢- سیاسەتی ئیسلامیی‌و چەند رونکردنەوەیەك.
٥٣- چۆنیەتی بوونە پێشەنگ‌و بنیاتنانی بنکەی جەماوەریی.
٥٤- چەند بنەمایەکی گرنگی وتاربێژیی.
٥٥- قوتابیانی زانیاری شەرعی چەند سەرنج‌و ڕێنمایی یەك.
٥٦- خوو ڕەوشتی بەرزو پەسند سەنگی مەحەکی مسوڵمانەتی یە.
٥٧- بانگەواز بۆ لای خوا .
٥٨- قوتابیان لەم هەل‌و مەرجەدا پێویستە چۆن بن‌و چی بکەن؟!
٥٩- ضيف و قضية (مقابلة مع قناة العربية).
٦٠- حوار خاص (مقابلة مع قناة العالم).
٦١- (خواناسیی، ئایین ، ئیمان).
٦٢- (واقیعی هەرێمی کوردستان ... دیدێکی ئیسلامییانە.

ئەو بەرهەمانەی لەژێر چاپن

١- بە حەوت قۆناغ لەگەڵ کتێبی خوادا: بۆ ئەوەی چاکتر لە قورئان بەهرەمەند بین .
٢- چەند بابەتێکی هونەریی لەبەر تیشکی قورئان‌و سوننەت دا .
٣- الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تبارك وتعالى.
٤- پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ .

ئەو بەرهەمانەی چاوەڕێی چاپن.

١- خوو و ڕەوشتی ئیسلامیی.
٢- ئافرەتو خێزان لەسایەی شەریعەت دا. بەرگی دووەم.
٣- گرنگیی‌و پێویستیی پابەندی بە قورئانو سوننەتەوە.
٤- چەند دەرسێك لە: (تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز) كە ئەگەر خوا تەمەن بدات هەموو قورئان تەواو دەكەین.

نێوەرۆك

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir
AliBapir/عەلی باپیر
AliBapir
Google Play
App Store
www.alibapir.net
عربي - كوردی - English
کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر